Наукове Товариство ім. Шевченка

У ПОШУКАХ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ

Збірник на пошану Миколи Чубатого

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MEMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

VOL. CCV

HISTORICAL-PHILOSOPHICAL SECTION
COMMISSION ON JURISPRUDENCE
No. 2

IN SEARCH OF HISTORICAL TRUTH

MYKOLA CHUBATYJ

1889 — 1975

A COMMEMORATIVE VOLUME

EDITED BY:
GREGORY LUZNYCKY AND JAROSLAV PADOCH

NEW YORK — PARIS — SYDNEY — TORONTO
1987

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМ. ШЕВЧЕНКА

т. 205

ІСТОРИЧНО—ФІЛОСОФІЧНА СЕКЦІЯ
ПРАВНИЧА КОМІСІЯ
ч. 2

У ПОШУКАХ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ
ЗБІРНИК НА ПОШАНУ

МИКОЛИ ЧУБАТОГО
1889 — 1975

РЕДАКЦІЯ
ГРИГОР ЛУЖНИЦЬКИЙ І ЯРОСЛАВ ПАДОХ

НЮ ЙОРК — ПАРИЖ — СИДНЕЙ — ТОРОНТО
1987

Видано коштом видавничо-стипендійного
фонду докторів Петра й Ольги Моцюків
у 40-річчя НТШ у ЗСА

Обкладинка — Богдан Титла

Library of Congress Catalog Card Number: 87-61049

ISBN: 0-88054-153-9

Printed in U.S.A.

МИКОЛА ЧУБАТИЙ

Передмова

Історична доля українського народу зумовила долю й напрям української історичної науки. Її завдання: не лише досліджувати невідоме чи не-задовільно відоме минуле, але й ревіндикувати per fas et nefas привласнене чужими. Клясичним прикладом цього є історія українського права й української Церкви, яку чужа, займаницька наука у значній мірі проголосила своєю. На приклад російська наука зразу обмежилася до влучення історії права доби Київської Русі до російської історії, а в початках двадцятого сторіччя догадалася включити також добу Великого князівства Литовського, в якому діяв переможний вплив права Руської Правди, а головний панівний кодекс права, Литовський статут, був у всіх трьох редакціях зложений і проголошений в українсько-білоруській мові. Подібну анти-наукову апропріяцію застосовано також до історії української Церкви й інших ділянок української культури. Найновіший приклад дало ,,Слово о полку Ігореві" у 800-річчя якого його реклямують не тільки в Москві, але й в Об'єднаних Націях, як перлину російської літератури.

Ця обставина в великій мірі вирішила напрям наукового зацікавлення й діяльности професора Миколи Чубатого, якому присвячено цей Збірник. У пошуках історичної правди, він — правник і історик — присвятив своє життя історії обох згаданих ділянок української науки, поставивши собі відважне завдання: повні курси обох дисциплін. Хоч не довелосяйому закінчити ні один, ні другий, то він дав початок і напрям на майбутнє. В цьому його головна, з правом можна сказати, історична заслуга й цьому присвячена ця книга.

Важко сперечатися за це, кому в першу чергу належить Микола Чубатий: правникам чи церкво-знавцям? Був викладачем й вихователем одних і других; написав підручники, яких досі ніхто не заступив, для одних і других; був незаперечним авторитетом в обох ділянках науки й таким назавжди залишиться. Але все ж є щось, що перехилює терези ваги в сторону права, а це є його **потрійне першенство,** *як творця автора першого, хоч неповного, підручника. Це й дозволяє нам присвятити цій ділянці праці й досягнень професора Чубатого більше*

місця у цім збірнику додаючи до статтей шанувальників його призабуту статтю „Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки", яка перед шести десятиліттями була надрукована в одному з львівських літ. збірників. Зміст збірника дає змогу видати його в серії видань Правничої комісії, яка підготовляє до друку окремі видання присвячені визначним дослідникам історії українського права й їх споминам, а саме Андрієві Яковліву й Левові Окіншевичеві, правникові-соціологові Володимирові Старосольському а по змозі сил і коштів других. Серію Правничої комісії започаткував минулого року „Нарис історії права Буковини й Басарабії" Івана Новосівського.

В цьому Збірнику читач знайде статтю, яка має завдання дати огляд життя і якже непокійної долі Микола Чубатого, саме прізвище якого говорить про козацькі традиції його захожого зі Сходу роду. Вона також говорить про участь у Листопадовому зриві й прокламації соборности в Києві, про львівські й віденські студії, професуру в сімох високих школах, у п'яти різних краях на двох континентах, участь у низці міжнародніх й світових наукових конґресів з гарячими дискусіями з російськими академіками, про скромний, циклостилевий підручник історії українського права, над яким йшли дебати в Академії наук СССР, співпрацю з десятками журналів і часописів, творчу участь в зорганізуванні Українського Конґресового Комітету й співкермуванні ним з посту основника й редактора його органу "Ukrainian Quarterly", близько сотню наукових праць, десятки гасел в Енциклопедії Українознавства і проче.

Окремо треба підмітити, що історичною заслугою проф. Чубатого було заснування в 1947 року Наукового Товариства ім. Шевченка в Злучених Стейтах Америки. Тоді ж обрано його головою Товариства, яким залишився впродовж п'яти років. В роках 1952-1955 був президентом Головної Ради НТШ. Та це окрема тема, якій належить окрема публікація. Доба й вічно активна постава до життя і його вимог цього (як говорили про Куліша) гарячого, чубатого Професора зготували йому різноманітне й нерідко трагічне життя. Ледви, чи хтось, хто знав Покійника, не погодиться в тому, що це була виїмково обдарована й віддана науці й громаді людина.

Про наукові зацікавлення й праці проф. Чубатого говорять інші статті цього збірника; які тим цінніші, що їх автори були знайомі з М. Чубатим, та з ним співпрацювали в Науковім Товаристві ім. Шевченка, Львівській Духовній Академії, Українськім Католицькім Університеті в Римі, Стемфордськім каледжі й де інде. Всі ці статті доповнюють біографію М. Чубатого. Вони із малими вийнятками торкаються двох головних ділянок зацікавлення проф. Чубатого, а саме історії українського права та й історії української Церкви, або загальних історичних тем.

Окремо слід згадати бібліографію праць М. Чубатого, яка, на жаль неповна. Допомагали при її укладенні професори Д. Штогрин і С. Горак за що їм належиться подяка.

У своїх споминах про те „Як народжувалася наука історії українського права", виданих один рік перед своєю смертю, проф. Чубатий, описуючи важкі умови існування тайного українського університету, на якому йому приходилося викладати до того часу неіснуючий предмет історії українського права, підмітив таке: „В таких незвичайних обставинах розвитку українського наукового життя родилася нова ділянка української історичної науки — історія українського права, маніфестуючи державний характер української нації. Колискою, в яку положено цю новонароджену дитину, була українська висока школа, створена з волі українського народу революційним способом". Це дозволяє зрозуміти з яким майже набожним наставленням він віддався науці і навчанню історії українського права, яке більш ніж інша ділянка українознавства засвідчує давню державність України. Зобов'язання цього післанництва зберіг покійний Професор до своїх останніх літ.

Як кожний неофіт він старався передати своє післанництво молодшим за себе. З ранніх львівських часів, коли покінчивши правничі студії, я готував докторську дисертацію з поля історії українського права 17-18 сторія, моїм академічним дорадником й метром був радше він, професор Богословської Академії, ніж мій університетський керівник, вже літній, професор Пшемислав Домбковскі. Під його рукою і в його заступстві я провадив курси історії українського права для членів Української студентської громади при університеті.

Ще й тут, в ЗСА, професор мріяв про відновлення студій українського права й радо погодився стати першим головою Правничої комісії Історично-філософічної Секції НТШ. На завдаток нашої співпраці дав мені архицінний дарунок: один з трьох збережених і ним виправлених примірників свого оригінального „Огляду історії українського права по запискам за викладами проф. д-ра Миколи Чубатого" з 1922 року, з тремтячою рукою поставленим надписом: „На спомин мому наслідникові д-рові Я. Падохові від М. Чубатого". Ця моя своєрідна реліквія нагадує мені не лише її Автора, але й його нездійснену надію на мій поворот до студій нашої улюбленої ділянки науки. На свою оборону чесно, як перед присяжним судом, можу сказати таке: професор Чубатий був п'ять років головою НТШ, а я входжу в дванадцятий! А НТШ яким було, таким залишилось досі — заздрісним й виключним, не залишає часу на інші зайняття.

Зі справжнім зворушенням написані ці рядки передмови. Винуваті в цьому спомини минулого і нездійснені надії на майбутнє. Вірю, що терпеливі читачі цього незвичайного слова, мені вибачать.

Ярослав Падох

Проф. Микола Чубатий при праці
1956 р.

Родина Професора Чубатого: донька Дарія, проф.
Чубатий, дружина Ярослава, син Андрій, 1954 р.

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ

Ярослав Падох

SEMPER TIRO

До життєпису Миколи Чубатого

I.

Вчений Микола Чубатий тривало увійшов в українську історію шириною зацікавлень та динамікою своєї активности. Усі періоди його зрілого віку (помер на 86 році життя) були сповнені кипучими, творчими задумами, реалізувані з енергією й безоглядністю неофіта, з ентузіязмом новобранця.

Наука, журналістика й політика, громадська, зокрема церковна, діяльність — це поле його відданої праці для своєї громади у важких умовах двох світових війн, визвольних змагань та еміграції, де завершилося його життя.

На всіх цих царинах, життя українського народу Микола Чубатий залишив тривалі вартості, про які йдеться мова в окремих статтях цього збірника, Ця стаття присвячена його життєписові та загальним підсумкам здобутків. Авторові доводилося раніше писати на цю тему, тому чимало деталів пропущено, щоби запобігти повторень.

II.

Скласти життєпис Миколи Чубатого нелегка справа. Його життя проходило на двох континентах, а діяпазон діяльности був дуже широкий. До того, за традицією українських діячів, зокрема науковців, писання власних життєписів, велика рідкість. Та все ж до біографії Чубатого є низка матеріялів, у першу чергу його неповні й часто суперечливі автобіографії, спогади й деякі статті. Крім цього, йому "пощастило" з зовнішними матеріялами, пов'язаними з його вісімдесятиріччям у 1970 році, а згодом посмертними.

З найраніших біографічних відомостей треба відзначити дві короткі інформації поміщені в англомовних "Просідінґс" Історично-Філософічної Секції НТШ ч. II.[1] та в "Записках НТШ", том 69.[2] Обидві біографічні довідки подано як автора статей, поміщених у збірниках. Перша — ляконічно перераховує його студійні та наукові ступені, членство в наукових установах. Друга — головніші праці, співробітництво в українських і чужеземних енциклопедіях, участь у міжнародних наукових конґресах.

Більш ширша біографічна інформація знаходиться у праці Михайла Ждана, що появилася в "Українському Історику", а згодом й окремою відбиткою у 1970 р.[3] В ній подано життєпис М. Чубатого, зокрема, його ролю у будівництві відновленої української держави, в громадському і суспільно-політичному житті на еміграції в Америці. Окремі частини праці присвячені його науковій та журналістичній діяльності. Вибрана бібліографія доповнює цю цінну статтю. Її слабою стороною є значна кількість неточностей, й помилок у цитованих творах і передовсім в бібліографії, що спирається на подібну вибрану бібліографію автора, яку надрукував Український Католицький Університет у 1969 р.

Чимало матеріялів про професора Чубатого приніс рік його смерти. В 1975 р. появилися друком у "Свободі" стаття про нього, як викладача й автора першого підручника історії українського права (щоправда неповного), написаного за його власною системою.[4] В статті підмічено, що схема Чубатого є до наших часів панівною. Київський (Всеукраїнська Академія Наук і її Комісія для вивчення історії західно-руського й українського права), та (Паризький Український Вільний Університет), центри дослідів української правничої минувшини її не заперечили і не змінили.

В тому ж році була надрукована стаття Василя Ленцика. [5] Вона появилася в англомовному журналі "Український Квартальник", якого засновником і головним редактором впродовж тринадцяти років (1944-

---

[1] Proceedings of the Shevchenko Scientific Society: Historical Philosophical Section, том II. Париж-Ню Йорк-Торонто, 1957, стор. 61. Довідка написана на французькій мові.

[2] Збірник на пошану Зенона Кузелі. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том. 169. Париж-Ню Йорк-Мюнхен-Торонто-Сидней 1962, стор. 573-574.

[3] Михайло Ждан: *Микола Чубатий (З нагоди 80-ліття)*, Українське Історичне Товариство, Мюнхен-Ню Йорк, 1970, с. 21.

[4] Ярослав Падох: *Історична заслуга професора Миколи Чубатого*, „Свобода", ч. 179 з 24 вересня 1975, с. 2-3.

[5] Василь Ленцик. *Prof. Nicholas Chubaty — Ukrainian Historian and Scholar*. „The Ukrainian Quarterly", Vol. XXXI, No. 3. p. 284-293.

1957) був Чубатий. Побіч коротких біографічних відомостей (до яких вкралася друкарська помилка: рік народження подано 1891, замість 1889), автор статті, який був його довголітним співробітником, подав характеристику професора, як здібного науковця, журналіста й громадсько-суспільного діяча.

Рік пізніше появилася в "Українськім Історику" та окремою відбиткою стаття Ярослава Падоха "Микола Чубатий". 1889-1975", [6] яку автор прочитав 6 грудня 1970 р. на святочній науковій конференції НТШ в Ню Йорку для відзначення 80-ліття з дня народження і 55-ліття наукової праці М. Чубатого. В дев'яти частинах цієї праці подано загальну характеристику професора, джерела до його біографії та бібліографію, життєпис періоду в Україні та на еміграції, етапи його наукової праці й посади, які він займав у науковому світі. Подано також загальні оцінки його наукової праці у справі історії України, її Церкви й права. В цій статті відмічено довгу низку, бібліографічних помилок у статтях других авторів, включно і самого М. Чубатого.

Чимало біографічних матеріялів про М. Чубатого можна знайти в різних українських еміграційних виданнях, зокрема в "Свободі", "Америці", "Новому шляху", "Вільному Світі", "Українському Житті" і інших поза кордонами ЗСА газетах та журналах. З англомовних матеріялів належить відмітити статті в "Українськім Квартальнику", "Діяконії" та деяких окремих виданнях Українського Конґресового Комітету.[7] Також короткі відомості є в американських енциклопедичних довідниках *Who's Who* ("Хто є хто"). Ці дані мають автобіографічний характер, поскільки їх готують на запрошення видавців самі автори. Можна сподіватися, що швидко появиться стаття про М. Чубатого в гасловій частині Енциклопедії Українознавства підготовлена автором цього життєпису. Про участь М. Чубатого в делеґації ЗОУНР до Києва в січні 1919 р. згадано в праці М. Стахова.[8]

Особливу вартість для встановлення життєпису М. Чубатого мають дві публікації: книжка, яка видана Українським Католицьким Університетом у Римі[9] та збірник комітету учасників Листопадової

---

[6] *Ярослав Падох. Микола Чубатий. 1889-1975.* Українське Історичне Товариство, Ню Йорк-Торонто-Мюнхен, 1976, 15 с.

[7] The Story of the Ukrainian Congress Committee of America (1940-1951), UCCA, New York, 1951 та Ten Years of Ukrainian Quarterly, 1944-1954, UCCA, New York, 1954.

[8] Матвій Стахів: *Україна в добі Директорії УНР,* том. 3, Скрентон, 1963, с. 15, 91, 273 і ін.

[9] Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого повстання і діяльности. 1963-1968. Рим, 1969. Праці Греко-Католицької Богословської Академії. Том XXXII. Накладом Університету, с. 108-138.

революції у її 55-ліття.[10] Обидві праці містять автобіографії професора М. Чубатого.

В першій книжці описана історія постання та роки діяльности цієї найновішої української високої школи, яка обмеженість своєї авдиторної праці щедро надолужувала видавничою активністю. Окрема частина присвячена бібліографії праць професорів. Її розпочинає життєпис професора історії українського права й декана правничого факультету Миколи Чубатого.

Дивні зміст і стиль цієї біографії. Поміщена в офіційній частині видання, яка має інформації про заснування, конституцію, управу, протоколи засідань, склад професорських колеґій університету, вона розпочинається як офіційна довідка про свого професора й декана. Але вже в другій частині переходить на інтимну розповідь самого автора й далі продовжується у "першій особі". Без сумніву це є твір М. Чубатого. Лише перших 17 стрічок становлять справжню біографію, тільки фраґментарну й з помилками. [11] Вся решта 30 сторінок суцільна розповідь-спогади за час від серпня 1939 р. Вони відносяться тільки до еміграційної частини життя професора, тобто останніх 36 років з його 86-літнього віку. Без сумніву, ці спомини мають чималу вартість не тільки для біографії їх автора, але й для історії НТШ в Америці, УККА й аспектів життя української громади у вільному світі, незважаючи на суб'єктивізм автора, неточності, а то й помилки, що знайшлися в розповіді.

Друга автобіографія М. Чубатого надрукована у згаданій книжці "Перший Листопад 1918 року" в додатку до його спомину "Моя участь у першолистопадовім зриві". Хоч вона не підписана його іменем, але немає сумніву, що вона вийшла з пера М. Чубатого. Це тим певніше, що він був головою редакційної колегії книжки. Це усього дві сторінки друку й поза відомими даними про його життя підмічує участь в листопадових подіях у Львові. В самих спогадах автор на десяти сторінках описує події перед перебранням влади у Львові українським

---

[10] Михайло Гуцуляк. *Перший Листопад 1918 року на Західніх Земля України. Зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину.* Ню Йорк, 1973 р., с. 187-189.

[11] Автор подає, що студіював теологію на Львівському Університеті, а в біографії, поміщеній в книжці „Перший Листопад 1918 р." на с. 187, — що в Греко-католицькій Семинарії. Далі ще дві дати до викладів в Богословській Семинарії: 1927-1939 на с. 108 та 1925-1939 на с. 129. Ще іншу дату, а саме 1923. Подібно різні дати щодо викладів на Тайнім Університеті „Перший Листопад" (с. 188), при чому подано, що 1923 р. закрито університет, що сталося щойно 1925 р.

військом, про свою розвідчу службу в часі і після перебрання та його вдоволення, що "не змарнував Великого дня".

Неначе доповненням цього вдоволення своєю службою батьківщині в її найбільших днях після століть неволі, є інші спогади М. Чубатого, а саме: "Десять днів у Києві в січні 1919 р."[12] та "Як родилася Соборна Україна"[13]. В споминах Д. Паліїва про "Листопадову революцію" є згадка про її учасника М. Чубатого.

Багаті автобіографічні матеріяли, які відносяться до піонерської й провідної ролі М. Чубатого на царині української науки, зокрема історії Церкви і права, знаходяться в статтях "Українська історична наука. Її розвиток та досягнення."[14], "Як народжувалася наука історії українського права"[15] та "Наукове Товариство ім. Шевченка (його минуле й сучасне)"[16] й в поменших статтях розсіяних по українській пресі.

Закінчуючи огляд джерел біографії проф. Миколи Чубатого та оцінки здобутків його творчого життя, треба згадати про його листування. В нашому архіві зберігається чимало дуже цікавих листів, які заторкують наукові і організаційні справи і проблеми української науки на еміграції й в Україні, зокрема в ділянці історії українського права. Нам відомо, що кількадесять листів зберігає професор Степан Горак і, немає сумніву, що й чимало інших осіб. На основі листування можна оцінити ширину зацікавлення М. Чубатого науковими проблемами та його погляд на них.

Свій архів разом з бібліотекою Чубатий передав, чи радше його спадкоємці, до Музею Стемфордської епархії. Можна думати, що в ньому знаходиться також чимало з листування та інших матеріялів. Вони, зберігаються також в архіві Українського Історичного Товариства, на основі яких Михайло Ждан написав свою цінну статтю про М. Чубатого.[17]

III.

За власною інформацією Микола Чубатий народився 11 грудня 1889 року в Тернополі, на Поділлі, куди його рід замандрував з Волині за

---

[12] Літопис Червоної Калини, ч. 5 і 6, 1931.

[13] „Америка", з 22, 23 і 25 січня 1957.

[14] „Америка", чч. 110-12, 114-117, 119-22 з 1970 р. і відбитка з 1971 р., 52 с.

[15] Збірник на пошану Івана Мірчука (1891-1961), Український Вільний Університет, Мюнхен, 1974. Науковий Збірник УІІІ, с. 140-148.

[16] *„Америка", чч. 63, 65-67, 1975.*

[17] М. Ждан, цит. праця стор. 3.

часів Хмельниччини. За родинними переказами про своє східньо-українське походження, на яке й вказує призвище, предок Чубатих мав після бою під Берестечком поселитися в Дубні, а згодом у Тернополі. В своїй праці про М. Чубатого, Михайло Ждан, покликається на записку в хроніці тернопільського маґістрату, яка стверджувала, що одружений козак Чубатий прибув з Дубна за часів короля Яна Собєського й там залишився. В часі народин М. Чубатого в Тернополі й в довколішних селах, зокрема в Гаях, проживало біля п'ятдесять родин Чубатих. Можна думати, що ці східно-українські традиції роду Чубатих та сусідство Поділля з центральними українськими землями, мали вплив на те, що Микола Чубатий, завершивши теологічні студії, не став священиком, а істориком соборної України. Без сумніву мав на це вплив щасливий "випадок" вчасної зустрічі з Михайлом Грушевським.

Батьки М. Чубатого, Дмитро й мати Параскевія Зарихта, були міщанами — хліборобами. Крім Миколи, вони народили ще трьох синів, Володимира, Теодора і Йосифа та доньку Теклю. Доля братів і сестри та її чоловіка була трагічна, як доля їх землі в добі обох світових війн. Брат Теодор був священиком. Під час окупації Галичини російською царською армією у 1914 р. його ув'язнено й заслано на Сибір. Після революції він повернувся до Галичини й став парохом у Чорткові. Під час нової російської окупації в 1941 р. його знову арештовано й вивезено на заслання, де він й помер. Другий, наймолодший брат Йосиф був студентом права. У 1914 р. його покликано до австрійської армії й в тому ж році він потрапив до російського полону, де помер у таборі в Ташкенті. Не менш трагічна доля судилася сестрі Миколи Чубатого, Теклі й її чоловікові о. Кливакові, якого також арештовано в 1914 р. й вислано на заслання. В часі революції він повернувся на Україну до Одеси і в 1917-1918 роках вів греко-католицьку парафію. Згодом повернувся до Галичини й до свого священичого покликання, був парохом села Мшанці коло Теребовлі. За віддану громадську працю був переслідуваний й арештований поляками. На прохання М. Чубатого автор цих рядків обороняв о. Кливака перед апеляційним судом у Львові, щоб звільнити його від вироку нижчого суду на шість місяців в'язниці за "фальшування метрик". Йшло про один випадок загальної акції польського уряду і судів з метою польонізувати українські призвища, які в старих метриках були вписані в латинізованім виді; о. Кливак був типовим сільським парохом відданим до самозаперечення своїй громаді, Церкві і нації. В 1941 р. большевики арештували й вивезли о. Кливака до тюрми в Ґоркий, де він й загинув. Його дружина, Текля, померла восени 1968 р. у Львові. Немає сумніву, що цей розгром родини Миколи Чубатого досяг би і його самого, коли б не вчасна еміграція.

Початкову науку Микола Чубатий одержав в місті Тернополі. Народню школу пройшов у вчительській семінарії, а середню в місцевій українській ґімназії ім. Франца Йосифа, яку закінчив у 1909 р. з відзначенням. У спогадах та автобіографіях немає згадок про ці початкові роки, учителів і товаришів. В осени 1909 р. він розпочав студії теології у Греко-католицькій Духовній Семінарії, яку закінчив 1913 р. У своїх споминах проф. Чубатий подав раз, що студіював теологію в Університеті, то знову — в Семінарії. Його біографи М. Ждан і В. Ленцик згідні в тому, що йде про Семінарію до чого прихилюється автор цієї статті.

В останнім році теологічних студій, за окремим далекозорим дозволом Великого Митрополита Андрея (Шептицького) він відвідував виклади української історії Михайла Грушевського у Львівськім Університеті. Вирішивши після закінчення богословських студій продовжувати навчання, М. Чубатий записався на академічний 1913-14 рік на філософічний факультет Львівського Університету, з якого наступного року, з приводу російської інвазії, переніся до університету в Відні. Подібно, як щодо богословських студій, є деяке непорозуміння щодо студій української історії М. Чубатого на львівськім Університеті під кермою М. Грушевського. В своїй бібліографії в Збірнику УКУ він подав, що студіював у Грушевського за згодом митр. Андрея в 1912/13 р., а в бібліографії поданій в нотці ч. 2 подав, що разом з теологічними вів "паралельні студії історії у Львівському, згодом Віден. Університетах" (ст. 573); очевидно він не міг одночасно студіювати на обох школах, чи слухати викладів Грушевського з приводу московської окупації Львова. Там студіював до 1916 р., звідки повернувшись до Львова в 1917 р. здобув докторат з філософії. В наступному академічному році М. Чубатий студіював на правничому факультеті львівського Університету римське право, філософію права та історію польського права. На історично-правнім семінарі визначного історика Освальда Бальцера, Чубатий вивчав історію права східньо-слов'янських народів, з метою присвятитися цьому, зокрема українському праву. Безпосередною його метою була підготова до габілітації при катедрі проф. Бальцера від якого одержав тему про державно-правне становище руських (українсько-білоруських) земель Великого Князівства Литовського на кінець 14 століття.

М. Чубатий був вперше одружений з д-р Дарією Лежогубською, дочкою відомого церковно-суспільного діяча у Львові, о. Теодосія. Після її смерти одружився вдруге у 1939 р. з Ярославою Тисович. Їх пошлюбна подорож до Америки того самого року була пов'язана з участю Чубатого в конференції Пакс Романа, як делеґата українських католицьких організацій.

IV

Листопадовий зрив, боротьба за втримання відродженої державности й її невдача, перешкодили М. Чубатому в реалізації його плянів. Наукова університетська карієра неможлива була в умовах шовіністичної політики Польщі, а зокрема для недавнього активного учасника українських визвольних змагань.

Проф. Чубатий включився в цю боротьбу з самих її початків. Ще до облоги Львова українськими вояками, він став розвідником і курієром Центрального Військового Комітету, який підготовляв перебрання влади від австрійської адміністрації й військової команди. Свою службу в першолистопадову ніч й після неї він описав у спогаді про який була згадка раніше. Одним з його тодішних доручень було роззброєння жандармерії в Миколащові біля Львова. Згодом був призначений асистентом секретаря освіти Агенора Артимовича Західньої Области Української Народної Республіки. Із помітніших функцій, які доручив М. Чубатому державний уряд, була участь в складі делегації для злуки обох українських держав в одну. Як член галицької делегації став він також членом Трудового Конґресу. Про спомини М. Чубатого, про цю історичну подію була вже мова раніше. Важливою пам'яткою державного будівництва на 30-річчя ЗОУНР залишилася праця М. Чубатого "Державний лад на Західній Области Української Народної Республіки".[18] Після окупації Галичини, в червні 1919 М. Чубатий повернувся до Львова, де працював як журналіст у щоденнику "Нова Рада". В 1920 р. заснував тижневик "Правда", якого редагував до березня, тобто до того часу, коли його закрила польська адміністрація як й "Нову Раду". Статті Чубатого відзначалися принциповістю і мали історичну перспективу. Ними він продовжував бротьбу за українську державність.

Опір окупантові й потреба вирощувати нове освічене покоління, примусило Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові 20 вересня 1919 р. оповістити про утворення університетських курсів та їх програму. Хоч це сталося згідно зі статутом НТШ, поліція заборонила ці курси. Також було заборонено вести високошкільні курси Товариству наукових викладів ім. Петра Могили. Тоді в 1920 р. студентські організації розпочали систематичні університетські курси, а згодом за дорученням

---

[18] Літературний Збірник „Просвіти", Львів, 1920, стор. 96-133 і окрема відбитка.

Загального студенського З'їзду, що відбувся в липні 1921 р. "приступлено до творення приватного тайного українського Університету у Львові дорогою фактів".[19] Дня 15 вересня 1921 р. почалися записи до УТУніверситету, а 23 жовтня відбулася інавґурація й розпочались регулярні виклади. Цей Університет протримався до літа 1925 р.

Причиною утворення Університету була початково відмова державного університету у Львові принимати українців взагалі, а зокрема тих, які боролися в рядах українського війська, а згодом студенство проголосило свій бойкот польських університетів.

Правничий факультет запросив професора Чубатого викладати історію українського права та обрано його до сенату й кураторії високих українських шкіл.[20] Постання цього тайного університету та введення до його наукової програми самостійного предмету історії українського права спонукало Чубатого ще раз змінити пріоритет своїх наукових зацікавлень і праці. Після теології й загальної історії України він звернувся до зовсім неораної ниви — творення окремої, досі неіснуючої системи українського давнього права. В своїх споминах про це нове покликання він пише: "В мене завжди було більше замилування до внутрішньої історії України, тобто до церковних, соціяльно-економічних і правних проблем з минулого України, ніж до проблем політичної історії України. Події 1917 р. над Дніпром змусили мене, тоді молодого історика, посв'ятитися також і студіям історії українського права і з тою наукою зв'язати мою можливу університетську карієру.[21]

Професор Чубатий не лише зв'язав свою дуже почесну, та зовсім непоплатну, карієру з історією українського давного права, але й як, творець окремої системи того предмету, як перший його викладач у високій школі й як автор першого, на жаль незакінченого, підручника цієї дисціпліни. Чи може бути більша заслуга для української правничої науки, як ці три першунства? Треба додати, що перед своїм пов'язанням з УТУ Чубатий у осені 1919 р. був номінований доцентом державного Університету в Кам'яниці Подільськім. Воєнні події і ліквідація Університету перешкодили йому зайняти цю почесну посаду.

Після закінчення праці в УТУ М. Чубатий не залишив ні науки на полі історії українського права, ні передачі знання наступним поколінням. З під його пера вийшла низка цінних праць з цієї ділянки, а

---

[19] Василь Мудрий. *Український Університет у Львові у 1921-25.* Видавництво „Час", Нюрнберґ, 1948, с. 16.

[20] Володимир Дорошенко. *Огнище української науки,* НТШ, Ню Йорк, 1951, с. 109 і М. Ждан, цит. праця, с. 6.

[21] Микола Чубатий. *Як народжувалася наука історії українського права.* Збірник на пошану Івана Мірчука (1891-1961), Мюнхен, 1974, с. 141.

його підручник вийшов третім і четвертим накладом в Українському Вільному Університеті, де він був професором й в 1949 р. одержав звання почесного доктора.

Після ліквідації УТУ Чубатий продовжував свої виклади для студентів права Львівського Університету, які відбувалися заходами Студентської Громади. Коли було потрібно автор цієї статті заступав професора у викладах. За свої заслуги на науковому полі Історично-філософічна Секція НТШ в 1928 р. обрала його своїм дійсним членом. Був він також членом управи НТШ і заступником директора ІФСекції, І. Крип'якевича.

Значну частину життя М. Чубатого становить його наукова й педагогічна праця, з'язана з Греко-католицькою Духовною Семінарією та з Богословським Науковим Товариством у Львові. Запрошений митрополитом Андреєм (Шептицьким) викладати у Семінарії історію Церкви від 1927 року до 1939, тобто рівно двадцять літ, він виховував сотні священиків, свідомих великого минулого української Церкви й нації, з яких декілька стали єпископами. Багато з них загинуло в часі нової неронівської гонитви християн, а зокрема українців-католиків у посв'яті й надії на нову велич української Церкви й народу.

В тому періоді життя М. Чубатий, крім свого педагогічного навантаження (директор Семінарії Сестер Василіянок — 1923-1928 та вчитель польської Державної Семінарії у Львові), написав чимало цінних наукових творів з історії Церкви. У 1925 р. був іменований дійсним членом Богословського Наукового Товариства.

V.

Коли перша світова війна знівечила мрії й пляни Чубатого щодо професури у Львівському Університеті, так війна друга грунтовно змінила не тільки дальші наукові пляни, але й ціле життя. Бувши членом міжнародної католицької організації "Пакс Романа" і директором Підсекретаріяту Східніх Справ, він виїхав з дружиною 10 серпня 1939 р. до ЗСА на міжнародний конґрес цієї установи. Заплянована тритижнева поїздка з причини совєтської окупації України протягнулася для нього на всю решту життя.

Після приїзду до Ню Йорку 21 серпня й короткого перебування в Українській Католицькій Семінарії в Стемфорді, Чубатий взяв участь у конґресі, на який прибув до Америки, перша частина якого відбулася у Вашинґтоні, а друга в Університеті Фордгам у Ню Йорку. Там він зустрівся з єпископом Константином (Богачевським), своїм колишнім префектом у Духовній Семінарії у Львові, який запропонував йому посаду викладача католицької філософії та української історії й мови в

Стемфордській Колеґії. На цій праці був він два роки. На кінці другого академічного 1940/41 р. залишив там працю й переїхав до Ню Йорку. В часі перебування у стемфордськім каледжі М. Чубатий був запрошений до співпраці в новозаложенім в 1940 р. єп. Константином тижневику "Шлях", до якого висилав щотижня статті, а крім того довільно співпрацював зі "Свободою". А втім М. Чубатий прагнув повороту до науки й громадської діяльности. Він писав: "Стемфорд не міг заспокоїти мого гону до наукової та громадської діяльності. В додатку була там атмосфера далеко не наукова".[22]

Залишивши Стемфорд, М. Чубатий вклав багато енергії та вжив чимало давних зв'язків у церковних і наукових кругах, що б мати змогу вернутися до науки, здобувши професуру на американській високій школі. Окремі заходи були спрямовані на професуру в Американському Католицькому Університеті у Вашинґтоні. Хоча в цьому йому допомагали кардинал Тіссеран. єп. Іван (Бучко), який в 1941 р. повернувся з Америки до Риму, професор Гільдебранд з Фордгамського університету і інші, ці заходи не повелися. Можливо, що на них впала тінь його побуту й відходу зі Стемфорду, а може заважило давнє упередження американських католицьких кіл до східнього католицтва, а проф. Чубатий саме пропонував викладати церковну історію Східньої Европи.

"Невдача дістати науковий варстат праці на католицькім університеті пхнули мою активність в сторону громадсько-політичної праці, яка тоді конечно потребувала робітників",[23] читаємо в спогадах М. Чубатого. Це був дійсно виїмковий час серед американсько-української громади.Створений в 1940 р. перший Український Конґресовий Комітет в осені 1941 р. розпався й зміцнилися просовєтські настрої з одного боку, а з другого застрашування громадян і їх установи закидами фашизму. Тому була конечна потреба таких принципових й відважних людей, як М. Чубатий. За укладеним договором зі "Свободою" він писав для неї три статті тижнево, а крім того перебрав від свого учня Українську Радієву Годину і переіменував її в Українську Культурну Годину. Ці два "Мідія" були уживані поширення національної свідомости й почуття достойности, для поборювання совєтофільства. Як католик, та делегат української Церкви Галичини на католицькому конґресі, він був поза будь-якими політичними закидами, що допомагало в його освідомній місії серед своїх земляків.

---

[22] Український Католицький Університет, стор. 114-134.

[23] *Там же*, стор. 117-18.

Окрему увагу віддав М. Чубатий потребі відновлення і, як він писав у спогадах, "обновлення політичної репрезентації американських українців".[24] В співпраці з ним у Детройті постав Ініціятивний комітет для створення Ради американських українців, який 4 липня 1943 р. видав відозву про необхідність відбути новий конґрес американських українців та обрати новий УККА. Це здіснилося в січні 1944 у Філядельфії. Крім того, за пропозицією Чубатого, схвалено видавати новий англомовний журнал "Український Квартальник", редактором-основником якого він став. З того часу редагування журналу, перше число якого появилося в жовтні 1944 р., стало на протязі тридцяти років основним його зайняттям. Не даремно, з укритим жалем, стверджує він, що "Видання Українського Квартальника впало усім тягарем на мене, особливо в перших роках".[25] За підсумками редактора, за весь час видавання "Українського Квартальника" він помістив в нім 44 статті на наукові теми, з них одинадцять на теми українського християнського життя. Його перу належать велика більшість з 45 рецензій на наукові твори. Ці числа вказують на це, що "першою любов'ю" Миколи Чубатого була наука. У відмові від дальшого редаґування цього журналу, можливо грала ролю туга за поверненням до його улюбленої науки. Як безпосередню причину він подає наставлення проти себе редакційної колеґії, яка вмішувалася в його працю. Але можна думати, що нею була буря, яку викликав лист М. Чубатого, відісланий грудня 1956 р. до Микити Хрущова в обороні українського народу, а передовсім Церкви. Лист був перекладений на англійську мову та висланий до лідерів комуністичних партій Америки, Італії та Франції. М Чубатий надрукував в Українському Квартальнику цей лист, але не дістав ніякої відповіді.[25] Не входячи в складні аспекти цього виступу можна подивляти готовність прийняти незвичайне рішення та повну відповідальність за нього.

Відхід з "Українського Квартальника" й залишення співробітництва зі "Свободою" створили кращі можливості для, якщо не повного повороту М. Чубатого до наукових дослідів, то для присвячення більше часу науці. А для цього була добра можливість, коли він закупив курячу ферму, яка давала деяке матеріяльне забезпечення. Чубаті мали двоє дітей, сина Андрія й молодшу доньку

---

[24] *Там же,* стор. 119.

[25] Єдиним, відгуком на листа й апель було переслане з Кремля потвердження одержання листа такого змісту: „Лист здано у Секретаріят Н. Хрущова, 12.12. С. Блеев". Диви. УКУ стор. 127.

Дарію, які народилися в Америці у сорокових роках. Після закупу ферми родина Чубатих перенеслася жити до ню-джерзького стейту, віддаленої на 35 миль від Ню Йорку. Після продажі ферми, Чубаті переїхали жити до місцевости Вайкоф в тім самім стейті, де придбали власний дім. В 1947 р. вони одержали американське громадянство.

Про наукову працю й потребу організувати її в ЗСА, М. Чубатий ніколи на забував. Після прибуття до Америки він намагався зав'язати відносини з українськими й чужеземними науковцями. Окремо варто згадати його зв'язки з широко відомим в Америці професором Єйльського Університету, Юрієм Вернадським, сином першого президента Української Академії Наук в Києві, та з професором Стенфордського Університету, Володимиром Тимошенком, який переїхав до Америки з Праги. З ними Чубатий плянував утворення Українського Наукового Товариства, але це не вдалося. Він налагодив також зв'язок з професором Фордгамського Університету, Оскарем Галєцким, за заходами якого відновлено в ЗСА "Федерацію Істориків Сходу Европи і Слов'янства", що була заснована у Варшаві на "Конференції Істориків" в червні 1927 р. До Федерації належали дві українські установи — НТШ і Національний Музей Львова. Делеґатами НТШ до Федерації з 1927 р. були М. Чубатий і проф. М. Кордуба. На других зборах Федерації у 1933 р. Кордубу обрано до семичленної управи Федерації.[26] Ця Федерація скликала в осені 1943 р. конференцію, на яку запрошено й Чубатого, як делегата НТШ, який виголосив на ній доповідь "Проблеми модерної української історії", і надруковану в 1944 р. М. Чубатий мав також зв'язок з Філіпом Мозлі й Кляренсом Меннінґом з Колумбійського Університету, які прихильно відносилися до українців і їх культурних потреб

Після невдачі з утворенням нового українського наукового товариства, і коли закінчилася війна, Чубатий зайнявся допомогою українським науковцям, для чого зорганізував Комітет Допомоги українським діячам культури. Після деякої помочі висланої до таборів в Европі, допомогову функцію перебрав Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет (ЗУАДК) , а проф. Чубатий зайнявся заснуванням американського відділу НТШ, яке в 1947 відновлено у Мюнхені. На ділі зразу йшло про перенесення НТШ до

---

[26] Мирон Кордуба. *З'їзди істориків у Варшаві.* Вісник, ч. 1, кн. 10, Львів, 1933 р., стор. 771-774. Заходився над заложенням Українського Наукового Товариства також проф. Олександер Грановський з Міннеаполісу і його заходами, під редакцією Олега Кандиби — Ольжича появився в Празі перед самою війною перший том Збірника цього Товариства.

Америки, але після утворення централі в Мюнхені й відділу у Сарселі, Франція, в 1947 р. засновано американський відділ. Чартер Відділу підписали професори Володимир і Степан Тимошенки з Каліфорнійського Університету і інші.

Щоб знайти приміщення для НТШ, Чубатий почав збирати фонди на закуплення дому, що було зроблено у 1951 р. На фонд дому склалися численні громадяни і деякі установи, які цінили НТШ ще з довоєнних часів. Серед індивідуальних жертводавців треба відмітити промисловця Семена Угорчака, який дав на дім на той час велику суму — 8,000 долярів. З установ першою був УККА, що роками складав свою пожертву на майбутній "Дім Культури". Згадуючи про жертводавців Чубатий чомусь поминув УККА. Заходами НТШ й УВАН товариства дістали більшу допомогу зі Східньо-Европейського Фонду, спертого на підмогу Фундації Форда, яким відав проф. Мозлі. Про це також немає згадки у спогадах М. Чубатого.

До заслуг проф. Чубатого для НТШ слід зарахувати популяризацію товариства серед широких, а не тільки академічних кіл української громади в Америці. На кошти приятелів НТШ воно веде свою діяльність і досі. Йому завдячує НТШ згуртуванням наукових членів, які прибували до Америки з різних країв після війни і нечисленних звичайних членів та членів-прихильників. На жаль, після залишення ним проводу Товариства, коли почало зменшуватися число наукових членів, дійсних і кореспондентів, прийнято неспівмірно велике число членів звичайних, а чомусь занедбано приєднувати членів-прихильників.

До недотягнень НТШ в тому часі слід зарахувати малу видавничу діяльність. Власний дім, від якого треба було платити гіпотечний борг, не міг заступити наукових видань, яких за час головування Чубатого як би не було. Вийшли тільки два томики нового англомовного видання "Просідінґс", які він згадує як визначне досягнення. Мабуть, передчуваючи критику, він обороняє створення цієї зовсім нової видавничої серії і прирівнює до головного серійного видання НТШ "Записки НТШ"[27] Замість продовжувати старе видання, якого до часу війни вийшло 155 поважних томів, що знаходяться в усіх великих бібліотеках світу і є найкращою легітимацією, розпочато видавати малі брошурки, занедбуючи "Записки НТШ". Згадані два томи "Просідінґс" займають 119 і 80 сторінок друку!

Незалежно від браку публікацій, в НТШ проходила жвава діяльність. Часто відбувалися наукові засідання і науково- популярні доповіді для широкої публіки. Згідно зі статутом й звичаєм НТШ

---

[27] Микола Чубатий. *Наукове Товариство ім. Шевченка (Його минуле і сучасне).* „Америка" чч. 62, 65 —:. квітень-травень 1975.

влаштовувало березневі Шевченкові свята й брало активну участь у підготовці загально-громадських Шевченківських академій.

До особливих заслуг М. Чубатого належить репрезентація української науки, в тому числі і НТШ, на міжнародних конґресах, зокрема істориків, які з перервою під час обох світових воєн, відбуваються через кожні п'ять років. Вперше в такому, сьомому з черги, у Варшаві в 1933 р. взяв участь М. Чубатий, як делеґат НТШ. На цьому Конґресі, він виголосив доповідь про "Предмет науки історії українського права". Тому, що на конґресі не допустили промову українською мовою, він виголосив доповідь на німецькій мові. Резюме цієї доповіді було опубліковане в конґресовім офіційнім виданні. Ціла доповідь, яка без сумніву має історичне значення, друкована в окремому виданню НТШ.[28] Вже під час перебування у Америці Чубатий взяв участь у X Конґресі, що відбувся у Римі 1955 р. У дискусії над доповідю совєтського вченого А.Л. Сідорова про совєтську історіографію, М. Чубатий в своїм слові відкинув існування "Совєтської" бібліографії й виявив під'яремне положення науки поневолених совєтами націй. Текст слова Чубатого надруковано в офіційних "Актах Конґресу" й передруковано в праці М. Ждана. Чубатий також узяв участь в XI Конґресі, який відбувся 1960 р. в Стокгольмі, на якім виголосив доповідь на тему "Київська Русь та виникнення трьох східно-слов'янських націй". За цією доповідю відбулася жвава дискусія, в якій взяли участь совєтські академіки М. Тихомиров і Б. Рибаков. Ця поширена доповідь появилася друком у 178 томі "Записок НТШ" в 1964 р. Про виступ Чубатого була згадка в совєтських журналах "Вопроси Историн" (ч. 12 від 1960) і "Український Історичний Журнал" ч. 3 1961.

Чубатий виголошував теж українознавчі доповіді на конференції Федерації Істориків Сходу Европи і Слов'янства в 1943, річній конференції Американської Історичної Асоціяції в 1955 й декілька років пізніше на Ювілейній конференції у 1100-річчя приходу св. Кирила й Методія до Моравії, з доповідю на тему "Київське та Кирило-Методіївське Християнство".

М. Чубатий намагався вагомо репрезентувати українську науку на міжнароднім форумі, про що свідчить його, на жаль, (не з його вини) незреалізована спроба ввести Україну в заплянований ЮНЕСКО у 1951 р. багатотомну "Історію Людства". На запрошення голови редакційного комітету Ральфа Турнера, професора Єйльського Університету, він запропонував до цього видання дві статті, а саме

[28] Contributions a l'histoire de l'Ukraine au VII-e Congres International des Sciences Historiques, Varsovie aout 1933. Redigees par Miron Korduba, Львів, 1933, Накладом НТШ, стор. 69-93.

"Київська Русь-Україна як Форпост Европи" та "Народження демократії над рікою Дніпром".

Після того, як професор Чубатий відійщов від двох головних ділянок своєї праці: голови НТШ (1952) й редактора "Українського Квартальника" (1957), прийшов час на науково-дослідчу працю. В тому часі він розпочав низку праць. Першою серед них була "Історія Християнства на Руси-Україні''. При матеріяльній допомозі канадського владики Ніля (Саварина) й архиєпископа Івана (Бучка) з Риму вона появилася друком 1965 р. як перший том запляннованого тритомника. Згодом вийшла друком перша частина другого тому[29]. Після першого тому Професор писав: "Тепер прийшла черга на опрацювання другого тому та третього. Їх доля спочиває тепер в дальшім зацікавленні Українського Католицького Єпископату, одначе передусім в допомозі Всевишнього". Ще повних десять років жив автор цих слів, але закінчити свій головний твір з історії української Церкви йому не повелося, як не повелося також закінчити свій головний твір з історії українського права.

За рік перед появою першого тому "Історії Християнства" (1965) вийшла друком в серії "Записок НТШ" його поважна праця "Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східньо-слов'янських націй". Було це неначе його останнє слово в питанні, що не лише цікавило, але й фасцинувало від ранніх років. Ось, пригадаймо, його участь у славнім діялогу, який започаткували українські вчені в Празі, згуртовані в Історично-філософічнім Товаристві з львівськими науковцями, згуртованими в НТШ, на тему часу, коли постала українська нація. В цій дискусії забрав двічі голос М. Чубатий у статтях в щоденнику "Діло"[30], в яких виявив велику ерудицію та вмілість ставити проблеми й їх науково, переконуючо обґрунтовувати. А учасниками дискусії були неабиякі авторитети: Д. Дорошенко, С. Смаль-Стоцький, М. Кордуба, В. Сімович. Проблемі етноґенези українського народу присвятив Чубатий статті, про які, напевно, буде мова в окремому досліді про нього, як історика України. Вони торкають саме ядро української історії, і сьогодні зберігають свою актуальність не тільки наукову, але передовсім політичну, тому були й є безоглядно критиковані совєтськими науковцями, а Чубатий визнаний як пропаґандист українського буржуазного націоналізму.

---

[29] Історія Християнства на Русі-Україні. т. I (до 1353 р.) Рим-Ню Йорк, 1965 р. стор. XI. Видання Українського Католицького Університету в Римі. Праці Греко-Католицької Богословської Академії, том XXIV-XXVI.

[30] Микола Чубатий. *„До питання про початок української нації"*, „Діло", чч. 15-19 з 1931 р. та „Ще дещо про початок української нації, там же, чч. 47-48 з 1931.

Треба згадати, що М. Чубатий був дійсним членом не лише НТШ (1928) і Богословського Наукового Товариства у Львові (1925), але й членом-основником Українського Історичного Товариства й членом його управи (1932-1945). З його формальної карієри в НТШ треба підмітити, що в довоєннім часі був членом управи й з 1939 р. заступником директора Історично-філософічної Секції. Після війни став основником НТШ в Америці і його головою (1947-1952) та містоголовою відновленого матерного НТШ (1948-1952) й діючим заступником президента Головної Ради НТШ, після смерти голови проф. Зенона Кузелі (1952-1953). Чубатий був також професором Українського Вільного Університету в Мюнхені (1948-1975), який у признанні за наукові заслуги (автор підручника історії українського права) та допомогу УВУ в таборову добу, наділив його почесним докторатом (1949), УВУ надрукував третє й четверте видання підручника Чубатого, які досі обов'язкові для студентів УВУ. Крім професури Українського Тайного Університету у Львові (1920-1925) та Греко-католицької Духовної Семінарії з 1928 р. — Академії (1927-1939) і Українського Вільного Університету (1948-1975), був також професором історії українського права та деканом Правничого факультету Українського Католицького Університету в Римі, якому та цілому українському римському центрові й справі українського патріярхату присвячував багато наполегливої праці. Два роки (1939-1941) був професором Каледжу са. Василія в Стемфорді, Конн. В 1934 р. Український Конґресовий Комітет признав йому Шевченківську Грамоту Свободи. В його 80-ліття, заходами НТШ, українська громада вшанувала його 55-літню працю ювілейною науковою конференцією, яка відбулася в приміщенні Українського Інституту Америки в Ню Йорку 6 грудня 1970 р. Вступне слово виголосив тодішній голова американського НТШ, д-р Матвій Стахів, а доповіді про Чубатого, як історика нації, української Церкви й українського права прочитали Степан Горак, Василь Ленцик і Ярослав Падох. Слово Ювілята закінчило це многолюдне, громадське свято, вістку про яке подала "Свобода" в числі з 8 грудня 1970 р.

Огляд праці проф. Чубатого не був би повний, коли б не згадати, що поза головними ділянками його наукового зацікавлення й дослідчої праці, якими була історія української Церкви й права та національної етногенези, він був співробітником українських й чужомовних українознавчих енциклопедій. Чубатий співпрацював для "Української Загальної Енциклопедії", що вийшла друком під редакцією Зенона Кузелі в 1934 р. і автором статті про Католицьку Церкву в Україні, Енциклопедії Українознавства, під редакцією професора В. Кубійовича й до її першої частини редагував, разом з професором Н. Полонською-

Василенко відділ "Церква". Разом з нею, він також виготував "Історію української Церкви від самих її початків до найновіших часів" (стор. 601-621), а в другій частині помістив статтю "Духівництво". В англомовній ЕУ, що її видав Український Народний Союз від Торонтського Університету під назвою "Ukrainian Concise Encyclopedia", професор Чубатий був співредактором відділу "Історія України-середньовічний період". Співпрацював проф. Чубатий також з американськими енциклопедіями, виготовлюючи для них низку дуже цінних статтей і гасел про українську Церкву, історію і ін. Гідними окремої згадки є його статті "History of Ukraine", Slavonic Encyclopedia (Ню Йорк), 1952 та "Ukraine" b "American Catholic Encyclopedia", New York, vol. XVII, 1952.

Закінчуючи огляд життя й праці Миколи Чубатого треба підмітити, що це далеко не повний портрет наскрізь незвичайної людини, яким був вчений. Мета цієї праці — дати можливо повний життєпис науковця, залишаючи для окремих статтей деталі його здобутків за їх головними ділянками: загальна історія України, зокрема етногенеза української нації, історія української Церкви, історія українського права, журналістика й, нарешті, бібліографія. Це найстисліше й найпевніше мірило вартости спадщини М. Чубатого.

VI.

Як на свій вік Чубатий втішався назагал добрим здоров'ям. Ні вік, ні труднощі життя, часто зв'язані з його козацьким темпераментом, ні постійна активність, здавалося, не впливали на його оптимізм. В одному зі своїх листів (від 19 лютого 1970 р.) він написав: "Моя життєва засада взята від Шевченка: мені однаково"... Мабуть вона дозволяла йому зберігати рівновагу духа навіть після важких переживань, чи то в Стемфордськім каледжі, чи в "Українському Квартальнику", чи в НТШ[31] та в інших громадських конфліктах. Перегорнувши одну сторінку життя, він з наполегливістю і темпераментом розпочинав другу. Ніколи не нарікав на здоров'я ні в розмові, ні в листах. Аж в останньому з них, від 11 квітня 1975 р., отже рівно за три місяці перед смертю, написав уперше про свої здоровні клопоти: "Ваш лист дістав у дуже прикре время для мене. Саме тепер прикро хорую на очі і окулісти говорять мені, що без операції одного ока мабуть не обійдеться, а це мавби бути одинокий вихід дістати приблизно задовільний зір". Про інші недуги не згадував. Щойно після смерти розкрила стан здоров'я

---

[31] М. Чубатий. *Наукове Товариство ім. Шевченка (Його минуле і сучасне)*, „Америка" ч. 67 з 6 травня 1975 р. Це є остання публікація М. Чубатого, яка появилася за його життя.

Професора його дружина, Ярослава. Крім недуги очей він мав заавансовану анемію. Лікувався від неї у шпиталі в Риджвуді, а в суботу 21 червня 1975 р. в критичному стані його перевезено до Берґен Пайнс Госпітал — де він до смерти, яка наступила 10 липня, перебував у кімнаті інтенсивного лікування. Лікарі заборонили відвідини, крім родини, бо говорив він невиразно й не пізнавав навіть рідних.

Смерть професора Чубатого пішла широким відгомоном по всій українській громаді, хоч наступила у вакаційний час. Посмертні клепсидри виповнили сторінки нашої преси. Пращали М. Чубатого крім дружини й дітей та дальшої родини, УККА, УВАН, Обнова, Товариство за Патріярхат і другі. Від НТШ — його Головна Рада, Управа американського НТШ, Історично-філософічна Секція. Похорони відбулися 19 липня з похоронного заведення в Ремзі, де знаходиться українська католицька церква місцевої, невеличкої громади, основником якої в 60-их роках був покійний Професор. Громада одержала від місцевої римо-католицької церкви стародавний церковний будинок, споруджений з виточених каменів, в якій молився і співав у крилосі М. Чубатий до останніх місяців життя. В похоронах взяли участь єп. Йосиф (Шмондюк) і єп.-пом. Василь (Лостен) та парох о. Осип Панасюк, яким сослужили отці: д-р Василь Федаш, Петро Чавс, Лев Моско і Роман Білецький. Хором диригував Роман Левицький. Домовину винесли на цвинтар члени НТШ Б. Бабій, В. Ленцик, Р. Левицький, В. Качмар, М. Сосновський, В. Сусла, М. Чировський і Я. Падох. Прощальні промови виголосили В. Бачинський, В. Качмар, В. Ленцик, Ю. Ревай, М. Чировський і Я. Падох. Промовці говорили про заслуги Покійника на різних царинах наукової й громадської праці й намагалися дати синтезу вісімдесятшести років його життя.

Немає сумніву, що Микола Чубатий був особливою людиною. Безперечно, був він дуже обдарованим універсалістом, якого манили різні, часто суперечні, речі і ідеї. Це було його силою і його слабістю. Навіть 86 років нормального життя, не вистачило б, в куди сприятливіших обставинах, для завершення його плянів і бажань. Трагедією М. Чубатого, як науковця є те що не зміг закінчити обраних уже за молоду національних місій: дати українській науці й народові повний підручник історії українського права та історії Української Церкви.

Мав Микола Чубатий не лише запорозьке, буйне призвище, але не менш буйний козацький темперамент, до політики, журналістики, громадських і церковних справ, багатьох ділянок науки, що перешкодили йому дійти до своєї вибраної Мекки. Яка шкода для нього й яка куди більша шкода для української науки і народу.

Микола Чубатий був глибоким вченим. До наукового звання він приготувався солідно, вивчаючи теологію й історію Церкви, а згодом історію України в самому священному джерелі — у великого Михайла Грушевського, доповнюючи свої знання студіями польського й слов'янського права під кермою дуже визначного знавця, професора Освальда Бальцера. До цих знань треба додати знання римської історії та філософії.

Це було набуте знання. До нього долучився вроджений нахил до далекозорости й синтези, який позначує, згідно зі суворою критикою київських вчених 20-их років, уже його перші, далеко не досконалі, праці.[32] Чубатий ніколи не розгублювався в деталях і поза поодинокими деревами бачив цілий ліс. Та й шукав він великих тем, широких історичних проблем, а не причинків до чужої роботи. Вже у ранніх, львівських часах, коли у початках тридцятих років перервалася на Україні офенсива української науки, зокрема історичної, Чубатий включився в дискусію відомих науковців у Львові, Варшаві й Празі про початки української нації й дістав тоді свої лицарські остроги. Український науковий світ довідався, що на науковому овиді з'явилася першорядна зірка. А ще раніше Чубатий став професором історії українського права, підготував систему й курс цієї нової ділянки українознавства. В 1933 р. він проголосив світові цю дисціпліну на форумі Сьомого світового конґресу істориків у Варшаві а потім прийшли студії й підготова потрібної монументальної історії української Церкви. Які перспективи й які надії супроводжували ці наміри молодого вченого. І яка шкода, що вони, мимо наукової спадщини не здійснилися. Пригадуються слова оцінки його здобутків після його смерти: "В історії українського права, чи в історії української Церкви проф. Чубатий без труду міг зайняти позицію, яку в історії України зайняв і зберігає вже три четвертини століття його вчитель, Михайло Грушевський". Та хоч це не сталося, даймо свідоцтво правді й ствердім, що з Миколою Чубатим відійшов один з найспосібніших істориків нашої ґенерації і вельми заслужений для Наукового Товариства ім. Шевченка, основник його американської вітки.

[32] Лев Окіншевич в рецензії на працю Чубатого „Державно-правне становище українських земель в Литовській Державі" пише: „У цілому треба визнати монографію М. Чубатого за дуже й дуже визначне явище в науці історії українського права"

Др. Микола Чубатий

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД

на Західній Области Української Народньої Републики.

Пятий рік крівавого змагання між осередними державами й державами Заходу — так званого антантою — зачався невеселими віщунами для осередних держав. Передовсім Австрія, виснажена до крайности чотирилітньою війною, не могла дальше воювати, бо з одного боку її господарське положення рівналося руїні, з другого боку її армія була до краю здеморалізована. В останніх місяцях перед розпадом із мужви фронтових та запасних відділів мало хто вертав з відпустки до своїх частин; творилися цілі т.зв. зелені армії дезертирів. В кінці союз держав середної Европи пірвався. Почин дала Болгарія, яка опустила спільний фронт; за нею пішла на здачу Туреччина, а потім Австрія та Німеччина.

Австрійсько-угорська монархія, як зліпка народів, по програній війні могла дальше продовжати своє існування за згодою самих її народів; та небавом показалося, що не було у них тої волі жити дальше в границях дотеперішної спільної держави. Як перше услівя замирення наказали побідні держави антанти побідженій Австрії перевести в життя засаду, проголошену президентом Сполучених Держав північної Америки проф. В. Вільсоном, що кождий нарід має право на просторі, який заселює одноцільною масою в більшости, або як кажуть на своїй етноґрафічній території, здвигнути свою власну хату збудувати національну державу. Піддаючися під рішення союзників, хотів цісар Карло ще в останню хвилину ратуватиістнування своєї монархії; то, чого не уміло зробити за час сімдесятьлітнього конституційного життя нездарне австрійське правительство — себто розмежувати народи монархії між собою та утворити австрійську федерацію або

союз національних держав — се тепер мали зробити народи самі. Цісарський маніфест завзивав їх творити собі власні, національні держави в дитячій надії, що вони, самі розмежувавшись поміж собою, знов злучаться в оден наддунайський союз. Та сим разом цісар Карло помилився, він за мало знав „свої народи", до яких відзивався. Ані оден з них не заявив ясно своєї волі попихати дальше поломаний австрійський віз. І пережита старушка Австрія розпалася на цілий ряд самостійних національних держав, а кождий нарід взявся з запалом будувати власну хату.

Та не всі з них були в однаково щасливім положенню. Одні, як Німці, Мадяри, Поляки, та по части й Чехи, мали у своїх руках всі складові части державної машинерії, яка щойно розлетілася; вони мали по повітах своїх старостів, в їх руках були залізниці, почти, телеґраф та військові команди. Тому й будова власної держави пішла їм доволі легко. Вона здебільша кінчилася на тім, що австрійського двоголового орла заступлено національно-державною вивіскою, основано осередні уряди, яким підчинено готові частини державного апарату бувшої Австрії, і державна машина була наладнана.

Зате серед зовсім інших обставин прийшлося будувати свої держави угнетеним народам Австро-Угорщини, а передовсім Українському народови. На своїй етноґрафічній території не мав він ані одної частини державного апарату у своїх руках. Військове висше командування було в руках Німців чи Мадярів, визше в руках Поляків. Всі адміністраційні уряди, на першім місци староства, були неподільно в польських руках, так само залізниці, почти й телеґраф. З сеї причини прийшлося Українцям зачати будову власної хати не від направлення та получення в цілість готових складових частин державного орґанізму, але від нищення того, що було в чужих, несвоїх руках; винятково лиш Українцям з усіх народів давної Австрії прийшлося державний апарат наново творити тими засобами, які самі посідали. Неодну шрубку в штучній державній машині треба було заступити звичайною деревяною плішкою, покликати до праці людей нефахових, мало не все чуже урядництво, яке противне було українській державі, прийшлося звільнити, на відвічальні становища пересунути й низших українських урядовців, щоби лиш махіну пустити в рух.

Найбільші трудности виринули в орґанізації війська при цілковитім майже браку своїх фахово-образованих старшин; а тут час не ждав, він ішов скорим, але й грізним кроком наперед, несучи молоденькій державі війну на кілька фронтів. Бо на державу, яку щойно 19 жовтня 1918 р. воля Українського народу покликала до життя, а якій 1. падолиста рішучість українського жовніра-мужика віддала всю владу в руки, — вже в перших

днях падолиста спали тягарі, які ледви моглаби двигати стара зорґанізована держава — а саме: війна з Польщею, румунська окупація та повінь здемобілізованого австрійського жовнярства з Великої України. Треба собі признати, що на загал велике діло державного будівництва сповнили ми надсподівано успішно. З тими технічними засобами, з тим нечисленним урядництвом, не нефаховим офіцирством, а зовсім порожними касами ніякий нарід красше не бувби вивязався із сеї задачі й то в часі, коли на границях розгоріласея безпощадна війна. Та хоч молода Західно-Українська Република вже по семи місяцях під напором таки з Заходу висланих ворожих сил хвилево улягла, ми свідомі того, що по довгих віках се вповні наша, українська держава, здвигнена на нашій землі в поті чола нашими руками.

На отсих сторінках хочемо ми приглянутися, як вона виглядала, які були в ній установи та які порядки. Такий перегляд потрібний, щоби ми могли тепер безсторонно осудити вартість сеї будівлі, працю наших рук, приглянутися, в якім углі була вона найслабша, чого у нас бракувало, а чого було подостатком, та чи браки походили з нашої вини, чи ні, й витягнути науку на будуче.

1. МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ НАШОЇ РЕПУБЛІКИ

На першім засіданню Української Національної Ради у Львові проголосили українські представники Західної України — опираючися на право самовизначення народів — нашу державу суверенною — то значить, що власть на українській території той мав виконувати, кому сю владу в руки передасть Український нарід. Не сказали ми ще тоді, яке буде відношення сеї нової держави до можливого австрійського союза та Великої України, з ріжних причин. Насамперед числилися ми з тим, що виконавча влада, себто державні органи на цілій нашій території, не є в наших руках, але стоять проти, а наша військова організація не була ще настільки підготована, щоби переняти владу силою. По друге, що Велика Україна стоїть перед важким внутрішним переворотом. Всеж таки було очевидне, що одинока для нас дорога — на Київ, що також недвозначно визначено в дипломатичній ноті до през. Вільсона з дня 26 жовтня 1918 р. По 1. падолисті 1918 р. наша держава стала вповні самостійна, а основний закон з 13 падолиста 1918 р. вводив републиканську форму правління та назву Західно-Українська Народня Република. Тим самим вся влада переходила в руки народу, він ставав сам сувереном, себто жерелом всякої влади, яку він від тепер мав виконувати через своїх представників в будучих Установчих Зборах, а поки що через Українську Національну Раду. Зовнішною відзнакою Західно-

Української Республики та всіх її урядів став золотий лев на синім поли, старий герб останньої західно-української держави ще з XIII та XIУ в. Наш синьо-жовтий прапор о красках голубого неба і золотого сонця-правди, став нашим державним прапором.

Та кождий розумів, що самостійна Західно-Українська Республика, друга окрема українська держава побіч Великої України — се лиш переходова проява, бож нинішний час — се доба, в якій лунав клич — „одна нація, одна держава". І тому вже в перших тижнях нашого державного життя линуло українське серце над Дніпро з бажанням злучитися на стало з золотоверхим старим Києвом, з усею иншою Україною. Пробуджене почуття одности було вразливе на всяке проволікання, а до обіцянок в будуччині відносилося з недовірям. Воно проявилося вже в половині падолиста при нагоді заприсяження першого правительства — Державного Секретаріяту — на вірне береження прав Західно-Української Республики. Тоді кождий питав, — чому не на вірну службу Соборній Україні? На тлі сих почувань зродилася того дня резолюція нашого тимчасового сойму, яка вкладала на перший наш уряд обовязок поробити старання коло злуки Західної України Наддніпрянською Україною.

Та над Дніпром саме тоді кипіло. Гетьманський уряд, не знаходячи попертя і співпраці українських демократичних кругів, пошукав їх серед російської буржуазії, себто богатих російських поміщиків, купців, та промисловців, що прямували до знищення самостійної України, а за те до нерозлучної її звязи з Великоросією. Сей нерозважний крок гетьмана викликав повстання під проводом українських опозиційних партій, що закінчилося поваленням гетьмана і проголошення у Київі Української Народньої Републики з Директорією на чолі, що складалася з пятьох людей, провідників повстання. Вже в часі облоги Київа західно-українське правительство виповнило вложений на нього обовязок, бо заключило дня 1 грудня 1918 р. в Хвастові з новим републиканським правительством передвступний договір про злуку обох републик. Договір був окритий тайною, що тільки побільшало нервозність нашого громадянства, яке по упадку Київа й опануванню Директорією цілої України — виділо в тісній злуці з Київом одиноке спасення та поміч у війні, що по утраті Львова розгорілася на цілім західнім пограничу нашої републики. За злукою з Київом заявився також всенароднїй збір в Густім (Хусті), що був висловом думки Закарпатської України себто Угорської Руси. Не диво проте, що перша сесія доповненої Української Національної Ради в Станиславові під загальним кличем переведення злуки, а першою її ухвалою була ось яка постанова: „Українська Національна Рада, виконуючи право самоозначення Українського Народу, проголошує урочисто зєдинення з нинішним днем Західно-

Української Народньої Републики з Українською Народньою Републикою в одну, одноцільну, суверенну Републику.

Зміряючи до якнайскоршого переведення сеї злуки, Українська Національна Рада затверджує передвступний договір про злуку, заключений між Західно-Українською Републикою і Українською Народньою Републикою дня 1 грудня 1918 р. у Хвастові та поручає Державному Секретаріятови негайно розпочати переговори з київським правительством для оконечного виконання договору про злуку.

До часу, коли зберуться установчі збори зєдиненої Републики, законодатну владу на території бувшої Західно-Української Народньої Републики виконує Українська Національна Рада.

До тогож самого часу цивільну і військову адміністрацію на згаданій території веде Державний Секретаріят, установлений Українською Національною Радою, як її виконуючий орґан."

Окрема делеґація, вислана до Київа, предложила сю ухвалу Директорії, яко найвисшій власти Української Народньої Републики. Директорія приняла сю ухвалу до відома, а її універсал до Українського Народу, проголошений 22 січня 1919 р. на Софійській площі в Київі, сповіщав: „Од нині во єдино зливаються століттям одірвані одна від одної частини єдиної України Західно-Українська Народня Република (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращії сини України. Од нині є єдина, незалежна Українська Народня Република." Обидві ухвали потвердив Конґрес Трудового Народу України, який саме найблисшого дня відкрито в Київі. Сталася важна подія; Український Нарід від Сяну по Дон відновив свою державу в границях Великого Володимира. Західно-Українська Народня Република по сповненню деяких условин застережених в умові, переставала істнувати яко самостійна держава, а стала самоуправною одиницею, злученою з Соборною Україною, під назвою Західна Область себто західний край Української Народньої Републики. В ім'я великої ідеї одної національної держави ми жертвували нашу самостійність, прилинувши добровільно до великого пня — та приняли яко єдину державну відзнаку герб Соборної України — Тризуб Володимира Великого. До часу скликання всеукраїнських установчих зборів в Київі, де мала бути вирішена самоуправа або й федерація Західної Области, лишався незміненим цілий устрій дотеперішної Західно-Української Републики.

Злука обох українських републик в нічім не змінила їх міжнародного становища, бо ані одна ані друга република не мали ще узнання у инших держав світа, що є конче потрібне, як що якась держава

хоче бути вчислена в ряд держав, істнуючих правно перед світом. Правда так великий, як сорокміліоновий Український нарід, міг собі легковажити заграничне признання, колиби був викресав в собі настільки здібности, щоби оборонити свої границі, а тим самим своїм істнуванням здобути собі признання по волі чи по неволі від держав Европи. Та не весь Український нарід показав сю силу своєї волі, не у всіх було зрозуміння ваги того часу, в котрім жиємо, для будови нашої держави. Хто сам силою не уміє здобути, — тому приходиться жебрати. До нині завдяки завзятій праці ворогів України ся жебранина о признання нашої самостійности полишилася безуспішною; великі держави Української Народньої Републики, яко цілости, ані її Західної Области, яко окремої держави, ще не признали; обидві вони для них так якби не істнували.

II. НАША ТЕРИТОРІЯ.

В імя проголошеного през. Вільсоном права самоозначення тай вродженого нам почуття справедливости поклали ми границі нашої держави там, де сягала наша етноґрафічна границя — то значить, що ми піднесли право лиш до тої землі, котру заселює в значній більшости Український нарід. Не бажаючи чужого, обняла наша република цілу так звану Східну Галичину, Угорську Русь і північно-західну Буковину. Границя нашої держави вела попри місто Ярослав, опісля Сяном коло Перемишля, влучала повіт Сянік та Ліско з рештою Лемківщини аж під Грибів, Криницю і Жеґестів, перетинаючи Карпати, збирала вона разом Закарпатську Україну себто північні части комітатів Спиш, Шарош, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармарош. На полудневім сході границю нашої держави замикали гуцульські Карпати, до яких безпосередно дотикала північна Буковина, заселена Українцями, себто повіти Вижниця, Заставне, Кіцмань, Вашківці, та части повітів Сторожинець і Серет. На дальшім просторі граничили ми з Великою Україною. Простір Західно-Української Републики своїм виглядом доволі заокруглений. Його оси довжини і ширини майже рівні, при чім через саму середину области тече Дністер; тому й назва Придністрянська Україна є оправдана. Немов підставу творять Карпати, причім як північні, так і полудневі збоча належать ще до України. Вже самим своїм положенням Західно-Українська Република надається скорше бути частиною якоїсь великої держави (України), ніж бути самостійною. Опанування карпатських верхів уможливляє великій державі держати під своїм впливом Угорщину та Румунію. Західно-Українська Република мала не цілих 70 тисяч кільометрів квадр. простору, себто два рази стілько, що Бельґія або Голяндія, дещо менше, як Сербія і Греція з

1914 р. та нинішна Угорщина або німецька Австрія. Та вже в перших днях понесли ми територіяльні втрати; Румуни обсадили українську частину Буковини, Мадяри, а потім Румуни й Чехи Закарпатську Україну, при чім рівночасно на західних пограниччах, в околиці Львова та на поясі по обох сторонах шляху Львів-Перемишль, велися бої.

Тимто наша державна влада мусіла обмежитися до сорок кілька чисто українських повітів Галичини,* бо з 50 українських повітів, як сказано, кілька вже в перших днях стало воєнним простором, а опісля опинилося по другій стороні фронту (Сянік, Добромиль, Перемишль, Чесанів). З тої самої причини було утруднене виконування державної влади на значній части повіту Львів, Городок, Мостиска, Рава Руська, Сокаль, Ліско. Осередком адміністрованого нами краю був Станиславів, який і став тимчасовим осідком Української Національної Ради, нашого правительства й осередних урядів.

III. НАСЕЛЕННЯ.

Населенням не лишалася наша република позаду инших невеликих держав; її людність виносила около 6 1/4 міліона. Тим чином перевисшала вона людністю значно Швецію, Норвеґію, Голяндію або Фінляндію, а зрівнувалася з такими державами, як густо заселеною Бельґією або нинішною Грецією. Та коли візьмемо під увагу, що полудневі і східні окраїни вже вчасно підпали під чужу окупацію, то на прочій части области осталося грубо понад 5 міліонів населення.

Під національним оглядом Західно-Українська Република (пізніше Західна Область) була державою українською з поважними національними меншостями Поляків, Жидів та Німців. На кождих сто жителів републики було коло 71 Українців, 14 Поляків, неціцих 13 Жидів, а коли 2 инших, головно Німців; під оглядом віроісповідання було коло 62 греко-католиків, 18 римо-католиків, 6 православних та коло 13 Жидів. Всі вони були рівні перед правом не лише як одиниці, але й як нації. Українська Національна Рада зараз на першім своїм засіданню 19 жовтня 1918 р. стала на становищи, що трьом національним меншостям польській, жидівській та німецькій (евентуально і мадярській) запоручається право на національну самоуправу, то значить, що всі справи, які обходять лиш тих українських горожан, котрі приналежать до одної з національних

---

* Простір української Галичини около 53,700 км^2.

меншостей, як справи їх школи, їх віроісповідань і т.д., мають вони самі собі вирішувати, а держава відповідно до чисельної сили тих горожан буде давати на сі справи гроші з державних фондів. Справедливе заступництво для національних меншостей в соймі республики обезпечено через введення т.зв. пропорціонального виборчого права, яке уможливляє кождій хочби й найменшій числом нації та ґрупі вибрати своїх послів. Державний, Український нарід тямив на свою тяжку боротьбу за свої права, памятав він на безпереривні й ніколи несповнені обіцянки австрійського уряду, тому инакше поступав він з національними меншостями у власній державі. Щоби всі ті обіцянки не були лиш пустими словами, але щоби були переведені в життя, признав він заступництво націям меншости і при виконавчій владі — в Державнім Секретаріяті. На однім із останніх засідань Української Національної Ради у Львові (18. падолиста) рішено покликати до життя три державні Секретаріяти для польських, жидівських та німецьких справ, які з уряду мали стерегти, щоби правом застережені права їх націям були виконувані.

Позатим, як у кождій конституційній державі, всі горожане республики були рівні перед правом та покористувалися всіма правами горожан, обезпеченими підставовими законами австрійської конституції, які все ще тоді обовязували. Одначе надзвичайні відносини, серед яких знайшлася наша республика вже в перших днях свого істнування, веліли з одного боку завести деякі обмеження горожанських свобід, з другого боку не вимагати від всіх горожан виповнення горожанських обовязків. Обмеження наводила по перше вже самим собою війна, яку мусіла вести молода республика, дальше частинна окупація нашої території, а в кінці й те, що наша війна була війною з державою тої нації, котрої члени як меншість були горожанами нашої республики, тому з небезпекою внутрішних заворушень все треба було числитися. Побіч сього большевицька армія в лютім і марті заняла правобережну Україну та підсунулася аж під Збруч, до східних границь нашої области; се також потягло за собою деякі загострення — в першій мірі проголошений з кінцем падолиста стан облоги над цілою областю задержано через цілий час нашої влади. В звязи з тим не можна було ввести свобідного подорожування в середині республики та позволити на свобідний виїзд поза її границі.

З другого боку наша влада числилася й з тим, що війна ведеться з Поляками, а міжнародньо-правне становище републики, хоч опиралося на загальних засадах през. Вільсона, принятих в основу міжнародного права, все ще окремим рішенням Мирової Конференції не було остаточно закріплене, тому не уважала вказаним вимагати від всіх

жителів области всіх горожанських обовязків, а передовсім примусової військової служби вільні, національні меншости були покищо від військової служби вільні, а обовязані лише до воєнних чинитьб. За таким способом поступування промовляло й те, що много мешканців Західної Области опинилося на її території зовсім припадково, найчастіше як урядовці бувшої Австрії, зате своїм походженням були вони приналежні до країв, які увійшли в склад польської, чехословацької або німецько-австрійської республик. Їх західно-українське горожанство було справді сумнівне, а все промовляло за тим, що вони не приймуть українського горожанства, лиш заявлять охоту стати горожанами своєї національної держави.

Сей неясний стан горожанської приналежности мешканців републики був крайно невигідним для державної адміністрації та судівництва. Тому правительство виступило перед наш тимчасовий сойм з предложенням закона про горожанство на Західній Области, яке 8 цьвітня 1919 р. стало законом. Новий закон постановляв, що всі особи, які в дни видання закона мають право приналежности в одній з громад Західної Области, стають тим самим горожанами в одній з громад Західної Области, стають тим самим горожанами Української Републики, хиба що найдальше до дня 20. мая зложать заяву, що почуваються горожанами иншої держави. Службовики, які не зложили вимаганого приречення і покинули державну службу, тим самим не можуть бути українськими горожанами, хиба що зложать до того самого часу заяву вірности Українській Народній Републиці. В часі, коли появився сей закон, Західно-Українська Народня Република була вже лиш Західною Областю Української Народньої Републики, тому закон про горожанство на Західній Области признавав місцеве право горожанства всім горожанам Соборної України і на відворот всі горожане Західної Области були тим самим горожанами Соборної України.

Сей многоважний закон проясняв відносини поодиноких жителів области до держави. За ним безперечно булиби пішли дальші розпорядки, — як послідовні висновки. З одного боку жадання від всіх горожан сповнення їх горожанських обовязків, з другого боку признання їм належних горожанських прав. В кінці він стоплював тісніше Західну Область з Придніпрянщиною розтягаючи місцеве право горожанства на жителів обох українських републик.

ІУ. СУВЕРЕННА ВЛАДА РЕПУБЛИКИ — ВИДІЛ У.Н.РАДИ

Західно-Українська Република повстала волею найширших мас — була справді Народньою Републикою. Не диво тому, що вся влада в цілій своїй повноті перейшла в руки народу. Він був одиноким

зверхником своєї держави або, як кажуть, сувереном. Свою волю бути суверенним народом виявив він через своїх заступників, зібраних в Українську Національну Раду, та в її руки зложив він свою найвисшу, суверенну власть, побіч влади законодатної або права установляти закони. Тим способом в нашій републиці не було ані цісаря ані короля. Подібна власть, як у монарха, була у нас в руках нашого тимчасового сойму. Та й сама Українська Національна Рада була збором занадто чисельним, щоби могла сповняти найвисшу владу, як приміром іменувати членів правительства, найвисших урядників, заграничні та надзвичайні посольства для переговорів і т.д. Тому Українська Національна Рада вибрала з поміж себе десять членів або так званий Виділ Української Національної Ради і в його руки зложила виконування найвисшої влади. Тих десять людей стали немов президентом републики.

Предсідателем Виділу був кождочасний предсідатель Української Національної Ради; на випадок його перешкоди на засіданнях Виділу проводив найстарший віком член Виділу. До Виділу належало — іменувати членів правительства або, як у нас звали, Державного Секретаріяту, приймати їх відставки (димісії); йому прислугувало право уласкавлення, дарування кари, а навіть право зовсім застановити карне доходження (аболіція) проти тих осіб, котрі предложить Державний Секретаріят судівництва. Виділови було застережене право іменувати начальників осередних урядів цивільних і військових, в кінці мав він провіряти закони ухвалені Українською Національною Радою та їх оповіщувати в Вістнику Державних Законів і Розпорядків. Словом Виділови У.Н.Ради прислугували всі ті права, котрі має звичайно в републиці президент. Всі справи рішав Виділ більшістю голосів на присутних що найменше шість членів. При рівности голосів переходило внесення, за яким голосував предсідатель. Виділ У.Н.Ради репрезентував президент; він також з ще одним членом підписував усі письма від Виділу.

Виділ вибирала У.Н.Рада на час своєї каденції та його влада мала трівати і поза часом каденції У.Н.Ради аж до вибору нового Виділу. Склад першого Виділу, покликаного доповненою У.Н.Радою в Станиславові, був такий: Д-р Евген Петрушевич — президент, Д-р Лев Бачинський, Семен Вітик, Д-р Антін Горбачевський, Гриць Дувіряк, Д-р Михайло Новаківський, Д-р Теофіль Окуневський, Омелян Попович, Андрій Шміґельський, о. Д-р Степан Юрик.

У. ЗАКОНОДАТНА ВЛАДА — УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА.

Вже висше, коли була мова про зверхну, суверенну владу Західно-Української Народньої Републики, сказали ми, що Український нарід Галичини, Буковини й Закарпатської України зложив її в руки Української Національної Ради, віддаючи їй рівночасно й законодатну владу в державі. В перших днях істнування нашої републики зосереджувала вона в собі всю владу, не виключаючи навіть виконуючої. Щойно пізніше постановлено по повітах мужів довіря або комісарів У.Н.Ради, які стали немов першими її урядовцями, з дуже широкими повновластями та виконавцями її волі під контролею місцевих повітових національних рад. Устрій нашої републики в перших днях у многім подібний до радянського ладу з тим, що наші ради репрезентували не одну клясу (робітництво і селянство), але одну націю (диктатура одної нації), а комісар був виконавцем волі осередної ради під контролею повітової ради.

Товчок до утворення нашої Національної Ради, подібно як у всіх народів бувшої Австрії, дав її розпад; маніфест ціс. Карла, який під примусом подібних держав поручив парляментарним послам поодиноких народів Австрії звязатися в окремі національні ради та братися до будови своїх національних держав, потвердив лиш те, що вже сталося. Так само й у нас — ядром Національної Ради став союз наших парляментарних послів у Відни та членів палати панів, який зараз покликав до Ради ще й всіх українських соймових послів з Галичини та Буковини та по трьох представників всіх українських партій на нашій етноґрафічній области. Тим способом признано по три відпоручники чотирьом галицьким партіям — національно-демократичній, радикальній, християнсько-суспільній та соціяльно-демократичній. Оцінюючи заслуги академічної молодіжи, яка вже тоді горячково працювала над поширенням військової орґанізації в цілім краю, признано їй трьох відпоручників. Із буковинських партій вислали своїх представників національно-демократична, народня, соціяльно-демократична і радикальна партії. Кожда партія могла своїх відпоручників кождої хвилі відкликати й заступити иншими. Провід У.Н.Ради спочивав в руках голови нашої парляментарної репрезентації, яким тоді був Д-р Евген Петрушевич.

В ночи з 19. на 20. жовтня уконституована У.Н.Рада проголосила на землях бувшої Австрії, заселених Українцями, Українську Державу й себе першим тимчасовим її соймом. Він поклав собі за задачу перевести наше державне право в життя, положити перші основи української

конституції та обезпечити молоду державу перед можливими замахами, звідкиби вони не походили. Та парлямент давної Австрії все ще радив у Відні, де мусів перебувати український парляментарний клюб з д-ром Петрушевичом. Тому вже в найблисших днях утворено у Львові лиш делеґацію або філію У.Н.Ради, яка вибрала своїм головою д-ра Костя Левицького, заступником д-ра Макуха, третє місце полишено соціяльним демократам. Секретарями д-ра Вол. Бачинського і д-ра О. Назарука, скарбником д-ра Івана Курівця, а контрольорем Александра Барвінського. Сей крок, що осідок У.Н.Ради у так критичну хвилю перенесено до Відня, а у Львові була властиво лиш її філія, осудила відразу суспільність, бо кождий бачив, що доля української держави буде рішатися тут, а не там; тут, а не там буде переводитися наше державне право в життя. Се небавом сталося, а на львівську делеґацію У.Н.Ради прийшла черга стати не делеґацією У.Н.Ради, але таки українських соймом і від перших днів, коли ми тут переняли владу, підняти законодатну працю. Та всі відчували, що У.Н.Радп в такім складі не може успішно працювати. В її склад входили майже самі інтеліґенти зі Львова, які мимо свого образування не все добре розуміли потреби села, під час коли саме в сю хвилину треба було уважно вслухуватися в його потреби. Не богато змінило лице У.Н.Ради поновне доповнення представниками із кождої партії. Про переведення виборів в найблизших тижнях не можна було думати, тому У.Н.Рада ухвалила тимчасово доповнитися представниками повітів і міст. Представники громад кождого повіта мали вислати одного представника до У.Н.Ради; так само по одному представникови дістали більші міста Галичини і Буковини, крім Львова, якому признано 4 мандати, Чернівців і Станиславова, які дістали по два місця в У.Н.Раді. Вибори делеґатів повітів і міст мали відбутися в дня від 22 до 26 падолиста під проводом місцевого повітового комісара У.Н.Ради, який мав акти виборів і вислід голосування переслати у Держаний Секретаріят внутрішних справ. Утрата Львова, евакуація правительства та злучений з сим заколот закінчив сесію У.Н.Ради у Львові, одначе унеможливив переведення вибору делеґатів в назначенім часі.

З новим 1919. роком мали ми У.Н.Раду доповнену вже делеґатами з цілосї области, що зїхалися до Станиславова, тимчасової столиці осередних урядів републики, на II сесію. Обличча нашого тимчасового сойму тепер замітно змінилося, більша частина членів із львівської У.Н.Ради зістала у Львові, частина послів перебувала ще у Відни; зате прийшли нові, свіжі сили переважно інтеліґентні селяне, що найкрасше розуміли потреби провінції та тих мас, на котрих передовсім оперся уряд републики. Тому наше законодатне тіло відповідало вимогам хвилини і було спосібне до законодатної праці, що перед ним стояла. По

партійному складу найсильнішою все ще остала національно-демократична (пізніше трудова) ґрупа під проводом д-ра А. Горбачевського, по ній йшла ґрупа делеґатів офіціяльної радикальної партії під проводом д-ра Льва Бачинського, до якої вступили деякі визначні навіть націонал-демократи. Дещо меншою від неї числом була ґрупа соціял-демократів з Семенем Вітиком, як провідником. В кінці т.зв. хлопсько-радикальна партія д-ра Кирила Трильовського, що стояла поза офіціяльно-радикальною партією. Радикальні делеґати обох ґруп походили головно з Покуття, націонал-демократичні з решти Галичини, соціялісти по повітах та містах не здобули більше делеґатів, крім міста Станиславова і нафтового округа Дрогобич-Борислав; решта соціялістичних делеґатів увійшла в склад У.Н.Ради на предложення Семена Вітика, як делеґати соціял-демократичної партії замість тих, що зістали у Львові.

Не без інтересу для загалу громадянства буде поіменний склад нашого доповненого тимчасового сойму, що перевів важку законодатну працю; тому подаємо його*) в поіменнім списі: *Дир Андрій Алиськевич,* місто Перемишль — *Др. Агенор Артимович,* дел. бук. Н. Ради — *Павло Банах,* пов. Сокаль — *Андрій Бандера,* пов. Калуш — *Др. Степан Баран,* дел. труд. парт. — *Василь Бархник,* пов. Заліщики —*Др. Богдан Барвінський,* дел. хр. сусп. п. — *Олександер Барвінський,* член б. палати панів. — *Др. Володимир Бачинський,* парл. посол. — *Др. Лев Бачинський,* парл. посол — *Осип Безпалко,* дел. бук. Н.Р. — *Др. Володимир Бирчак,* дел. соц. дем. пар. II. — *Др. Клявдій Білинський,* дел. бук. Н.П. — *Никола Бойкович,* дел. соц.-дем., п. II — *Олександер Бойцун,* місто Самбір — *Вячеслав Будзиновський,* парл. посол. — *Осип Бурачинський,* бук. сойм. посол. — *Др. Теодор Ваньо,* сойм. посол. — *Никола Василько,* парл. посол. — *Остап Весоловський,* місто Стрий —

---

* Спис членів доповненої У.Н.Ради подаємо після доступних нам жерел; причім ізза браку урядового списку не ручимо за його точність і повноту. Иншого більше точного і критичного складу У.Н.Ради не маємо ніде оголошеного друком. Укосним друком напечатані члени доповненої У.Н.Ради, що були по другій стороні фронту і брали участь в її законодатних працях в Станиславові. Причім треба зазначити, що важність мандатів деяких членів сумнівна. Відноситься се головно до делеґатів представників патрій. Приміром дел. Семен Вітик зажадав в Станиславові допущення цілого ряду соціял-демократичних делеґатів, мотивуючи тим, що делеґати соціял-демократичної партії лишилися у Львові. Після статута У.Н.Ради заміна осіб делеґатів партій допускається; в такім разі узнаючи важність мандатів тих, що остали у Львові, або на відворот. В списі при делеґатах тих партій, які два рази висилали своїх представників, значимо львівських римським I. побіч імени, станиславівських римським II.

Лазар Винничук, сойм. посол. — *О. Степан Височанський,* пов. Перемишляни — *Др. Степан Витвицький,* дел. труд. п. — *Семен Вітик,* парл. посол. — *І. Гаврищук,* бук. сойм. посол. — *Др. Теодор Галіп,* бук. сойм. посол. — *Роман Глушко,* пов. Бережани — *Др. Лев Ганкевич,* дел. соц.-дем. п. І — *Микола Ганкевич,* дел. соц.-дем. п. І — *Др. Ізидор Голубович,* парл. посол. — *Др. Антін Горбачевський,* сойм. посол. — *Др. Іван Горбачевський,* член б. палати панів — *Др. Ярослав Гординський,* дел. хр. сусп. п. — *Др. Северин Данилович,* дел. рад. п. — *Михайло Демчук,* пов. Перемишль — *О. Юліян Дзерович,* дел. хр. сусп. п. — *Др. Станислав Дністрянський,* парл. посол. — *Августин Домбровський,* пов. Товмач — *Др. Дрогомірецький,* дел. бук. Н.Р. — *О. Теофіль Драчвинський,* бук. сойм. посол. — *Дмитро Дикий,* пов. Бібрка — *Гриць Дувіряк,* пов. Печеніжин — *Др. Володимир Загайкевич,* парл. посол — *Микола Загульський,* пов. Золочів — *Теодор Замора,* пов. Городенка — *Тадей Залєський,* пов. Самбір — *Омелян Іваницький,* дел. бук. Н. Р. — *Теодор Іваницький,* бук. сойм. посол. — *Іван Калинович,* дел. соц.-дем. п. II — *О. Іван Капустинський,* сойм. посол. — *Теофіль Карачевський,* пов. Старий Самбір — *Іляріон Карбулицький,* дел. бук. Н.Р. — *Петро Карманський,* місто Тернопіль — *О. Плятон Карпінський,* пов. Теребовля — *О. Спірідіон Кархут,* дел. хр. сусп. п. — *О. Евстахій Качмарський,* пов. Сколє — *Іван Кивелюк,* сойм. посол. — *Маріян Козаневич,* місто Дрогобич — *Др. Олександер Колесса,* парл. посол. — *Др. Мирон Кордуба,* дел. бук. Н.Р. — *Др. Теофіль Кормош,* сойм. посол. — *Мартин Королюк,* пов. Станиславів, — *Др. Михайло Король,* сойм. посол. — *Ілія Костишин,* пов. Зборів — *Іван Кохановський,* сойм. посол. — *Еп. о. Йосафат Коциловський,* сойм. віриліст — *Осип Крупа,* дел. соц.-дем. п. І — *Антін Крушельницький,* дел. рад.п. — *Др. Гриць Кузів,* пов. Дрогобич — *Роман Кулицький,* дел. соц.-дем. п. II — *Олександер Кульчицький,* дел. акад. молодіжи — *Антін Кунько,* пов. Тернопіль — *Др. Роман Курбас,* пов. Борщів. — *Др. Іван Куровець,* сойм. посол — *Павло Лаврук,* парл. посол. — *Др. Никола Лагодинський,* парл. посол. — *Др. Евген Левицький,* парл. посол — *Др. Кость Левицький, парл. посол* — *Лев Левицький,* парл. посол. — *Др. Микола Левицький,* пов. Жидачів — *Модест Левицький,* дел. бук. Н.Р., — *Теодор Левицький,* бук. сойм. посол. — *Юрій Лисан,* бук. сойм. посол. — *І. Лісковацький,* дел. соц.-дем. п. II — *Др. Михайло Лозинський,* дел. труд. п. — *Антін Лукашевич,* парл. посол. — *Др. Іван Макух,* сойм. посол. — *Андрій Манько,* пов. Добромиль — *Др. Олександер Марітчак,* пов. Рудки — *Гриць Маріяш,* дел. соц.-дем. п. II — *Яким Маркус,* пов. Стрий — *О. Северин Матковський,* пов. Гусятин — *О. Северин Метелля,* сойм. посол. — *Василь Нагірняк,* пов. Надвірна —

Степан Назаревич, пов. Броди — *Др. Осип Назарук,* дел. рад. п. — *Др. Михайло Новаківський,* сойм. посол. — *О. Степан Онишкевич,* парл. пос. — *Антін Онищук,* пов. Снятин — *Др. Володимир Охримович,* дел. труд. п. — *Гнат Павлюх,* місто Станиславів, *Дмитро Паневник,* пов. Богородчани — *Д-р Василь Панейко,* дел. труд. п. — *Др. Михайло Пачовський,* пов. Долина — *Др. Роман Перфецький,* сойм. посол. — *Михайло Петрицький,* парл. посол. — *Др. Евген Петришевич,* парл. посол — *Лев Петрушевич,* місто Бережани — *О. Степан Петрушевич,* пов. Радехів. — *Єротей Пігуляк,* бук. сойм. посол. — *Мих. Плиска,* пов. Бучач — *Степан Полянський,* дел. акад. мол. — *О. Омелян Погорецький,* парл. посол. — *Ілько Попович,* дел. бук. Н.Р. — *Омелян Попович,* сойм. посол, — *Теодор Рожанківський,* сойм. пос. — *Юліян Романчук,* парл. посол. — *Антін Рутко,* пов. Мостиска (?) — *Іван Сандуляк,* сойм. посол. — *Ілія Семака,* парл. посол. — *Іван Сенчина,* пов. Рогатин — *Юрій Сербинюк,* дел. бук. Н.Р. — *Степан Сілецький,* дел. акад. мол. — *Володимир Сінгалевич,* парл. посол. — *Остап Сіяк,* місто Бучач — *Др Рудольф Скибінський,* дел. соц.-дем. п. II — *Михайло Содомора,* пов. Підгайці — *Никола Спенул,* парл. посол. — *Тимко Старух,* парл. посол. — *Василь Стефаник,* парл. посол. — *О. Олександер Стефанович,* дел. труд.п. — *Др. Кирило Студинський,* дел. христ. сусп. п. — *Др. Степан Смаль-Стоцький,* парл. посол. — *Никола Сушко,* пов. Львів-Щирець, — *Гриць Терлецький,* — місто Борислав, — *Гриць Тершаковець,* сойм. посол. — *Гриць Тимощук,* пов. Коломия — *Др. Степан Томашівський,* дел. труд. п. — *Др. Кирило Трильовський,* парл. посол. — *Осип Устиянович,* місто Станиславів-Книгинин — *О. Іван Федевич,* пов. Турка — *Володимир Федорович,* дел. бук. Н.Р. — *О. Плятонід Філяс,* пов. Жовква — *Еп. о. Григорій Хомишин,* сойм. віриліст. — *Др. Льонґін Цегельський,* пар. посол. — *О. Михайло Цегельський,* пов. Камінка струм. — *О. Федір Чайківський,* пов. Яворів — *Антін Чарнецький,* дел. соц.-дем. п. I — *Іван Чернявський,* місто Коломия — *Петро Шекирик-Доників,* пов. Косів — *Митр. о. Андрій ґр. Шептицький,* член б. палати панів — *Андрій Шміґельський,* пов. Збараж — *О. Др. Степан Юрик,* місто Золочів — *Др. Остап Юрчинський,* пов. Чортків.

Доповнена У.Н.Рада уконституувалася в той спосіб, щоб предсідателем вибрано д-ра Евгена Петрушевича, заступниками д-ра Льва Бачинського, Омеляна Поповича, Семена Вітика і Андрія Шміґельського, секретаріями і начальниками соймової канцелярії д-ра Степана Витвицького, Осипа Устіяновича і Степана Сілецького. Вибрано цілий ряд соймових комісій, як заграничну, військову, фінансову, шкільну, земельної реформи і т.д. На однім із перших

засідань ухвалено закон про посольську незайманність члена У.Н.Ради; члена не вільно було вязнити, а колиби його приловлено на горячім вчинку й увязнено, зараз треба було повідомити У.Н.Раду, яка мала дальше розрядитися. Члена не міг ніхто потягнути до відвічальности за соймові промови, хиба сама палата. На час сесії всі посли були вільні від виконування воєнної служби, а урядники без окремої відпустки вільні від службових обовязків. Кождий член У.Н.Ради побирав 50 гривень добового за час своєї присутности на засіданнях Ради і комісій, що радили й тоді, коли не було засідань повної палати. За час неприсутности, навіть за відпусткою, члени не побирали добового; за те ніякий член не міг зректися добового. Побіч сього члени У.Н.Ради мали безплатну карту їзди на залізницях Західної Области.

Та мимо того, що У.Н.Раду відновлено і доповнено свіжими силами з усіх сторін краю, сама вона найкрасше відчувала, що не є соймом, вибраним загальним голосуванням, тому працюючи над установленням конче потрібних законів — все робила, щоби зробити як найскорше місце нововибраному соймови. З сеї то причини побіч иншої законодатної праці висунувся на видне місце закон про виборче право до нового сойму, яке оперто на основах загального, безпосередного, рівного, тайного та пропорціонального права голосування. Новий сойм, вибраний на підставі сього закона, мав складатися з 226 послів, з того 160 української народности, 33 польської, 27 жидівської та 6 німецької. Право вибору признано всім горожанам України як мущинам, так і жінкам, що покінчили 20-й рік життя, в місци свого звичайного осідку; військо немало мати права голосування. Вибраним міг бути кождий горожанин, що покінчив 28 рік життя та не був караний за провини, означені законом. Заводові жовніри та члени державної жандармерії не могли бути вибраними послами.

Новістю у нас було введення так званого пропорціонального виборчого права, що мало забезпечити навіть малим партійним ґрупам, скількість мандатів, відповідаючих їх чисельній силі. В тій цілu цілу Область поділено на 12 українських виборчих округів, 5 польських та жидівських і на 1 німецький.

I. Українські виборчі округи були:

1) Перемишль обіймав повіти його окружного суду та вибирав 12 послів, 2) Львів 22, 3) Золочів 13, 4) Тернопіль 9, 5) Бережани 12, 6) Чортків 12, 7) Коломия 14, 8) Станиславів 20, 9) Стрий 12, 10) Самбір 13, 11) Сянік обіймав судові повіти Лемківщини та вибирав 9 послів, 12) Буковина обіймала судові повіти її української частини та вибирала 12 послів.

II. Польські та жидівські виборчі округи:

1) Тернопіль-Золочів-Бережани вибирав 10 польських, 6 жидівських послів, 2) Львів вибирав 7 польських, 5 жидівських послів, 3) Станиславів-Стрий-Чортків вибирав 6 польських, 7 жидівських послів, 4) Коломия-Буковина вибирав 1 польський, 4 жидівських послів, 5) Самбір-Сянік-Перемишль вибирав 9 польських, 5 жидівських послів.

III. Німецький виборчий округ:

Ціла Західна Область У.Н. Републики — вибирав 6 послів.

З українського національного округа міг очевидно вийти послом лиш Українець, так само з польського округа лиш Поляк і т.д. Тим способом усунено міжнаціональну боротьбу та можність державній нації загарбати мандати національної меншости. В кождім окрузі відбувалися голосування на лісти. Кожда партія, чи гурт виборців міг зголосити свою лісту або список кандидатів. Котра партія дістала найбільше число голосів, то вона діставала найбільше число мандатів, менше впливова партія чи ґрупа діставала менше число посольських мандатів відповідно до числа здобутих голосів. Вибраними були перші кандидати на лісті. Навіть досить слаба партія могла переперти хоч одного свого кандидата, котрого поставила на першім місци своєї лісти.

Так вибраний сойм Західної Области мав бути скликаний в червни 1919 р. два тижні по виборах та переняти від У.Н.Ради суверенну владу і законодатну працю на добро нашої Вітчини та народів, які живуть на Західній Области. Воєнні події унеможливили переведення виборів та скликання першого, виборного західно-українського сойму.

УІ. ВИКОНУЮЧА ВЛАДА НА ЗАХІДНІЙ ОБЛАСТИ.

Праця нашої законодатної влади зачалася скоро, ще в тім часі, коли на нашій области державну власть справували урядовці старої Австрії. Останні дні жовтня представляли доволі дивний стан у державному устрою нашого краю. Згідно з засадами, принятими побідними і побідженими державами, проголошено Українську Державу, зложився її тимчасовий сойм — У.Н.Рада, та рівночасно з тим виконуюча власть все ще була в чужих руках. Наш сойм міг радити, ухвалювати правосильні закони, та виконати їх не було кому, бо У.Н.Рада не мала ще урядовців, які послушно виконувалиби її волю, а змусили австрійських урядників сповняти її прикази — на се не було способу. Кождий розумів, що такий розріз між зверхною і законодатною та виконуючою владою був неможливий на довший час, що У.Н.Рада

мусить покликати до життя свої власні виконуючі орґани, попри істнуючий ще австрійський урядничий апарат, а рівночасно приготовити все, щоби змусити бувших австрійських урядників виконувати прикази У.Н.Ради, евентуально в разі відмови відсунути їх, хочби й силою, від урядування. Ми ужили першого і другого способу. У.Н.Рада покриває цілу область сіттю своїх урядовців, що мали стати кістяком української державної адміністрації. В останніх днях жовтня на поручення У.Н.Ради вибрали громадські делеґати кождого повіта повітового комісаря У.Н.Ради, а громади на загальних сходинах громадських комісарів. Рівночасно цілий край покрився військовими комітетами зложеними з старшин австрійської армії та розпоряджено, що Українські Січові Стрільці стають ядром армії української держави і мають негайно перенестися з місця постою на її територію; то саме відносилося до всіх українських полків. Всі ті розпорядки мали послужити до успішного змушення дотеперішної адміністрації слухати приказів нашого сойму, евентуально в разі дальшого опору опустити свої урядові становища. Зайшла остання можливість; більшість колишніх австрійських урядовців на нашій области заявила охоту слухати не місцевого сойму, але польської ліквідаційної комісії правоправної влади для великого краківського князівства, себто західної Галичини, як етноґрафічної польської території бувшої Австрії. Не лишалося ніщо иншого, як видати приказ українським військовим частинам, послушним У.Н.Раді, відібрати виконуючу владу від непослушних урядовців, розброїти жандармерію і ті військові частини, котрі стояли їм на услугах, а всю владу в столиці і в краю передати повітовим комісарам і повітовим військовим командантам У.Н.Ради. Се сталося у Львові 1. падолиста, по повітах того самого й в найблисших днях; виконавча власть перейшла в руки надзвичайних урядовців-комісарів У.Н.Ради. Тепер можна було приступити до основного будування державних орґанів, в першій мірі до створення начальних, осередних урядів через покликання до життя

Ради Державних Секретарів

Під час, коли виконуючи У.Н.Ради по повітах були здебільша приготовані повітовими У.Н.Радами або полишилися по Австрії будьто в тих самих особах, будьто — частіше — із зміненими особами і все те відбувалося відрухово, майже без вмішування законодатної і суверенної влади — начальні, осередні уряди треба було створити і то як найскорше. З одного боку мали вони як начальні уряди постаратися о се, щоби підчинені їм повітові урядовці працювали після одного пляну і потреб цілої держави, з другого боку, щоби працю урядовців з усіх

галузей державного життя звернути до сих важких завдань, які вже в перших днях стали перед нами. В кінці члени Ради Державних Секретарів мали бути перед нашим тимчасовим соймом відвічальними за повірені їм державні справи та інформувати У.Н.Раду, як поступає державне будівництво в кождому напрямі — коротко кажучи, треба було міністерства, відвічального перед Радою. Його створено в перших днях падолиста під назвою Тимчасового Державного Секретаріяту, званого опісля Радою Державних Секретарів Західно-Української Народньої Републики. Принято демократичну назву Державного Секретаріяту, а для кождого поодинокого члена назву Державного Секретаря, а не міністерства — міністра, щоби тим зазначити цілковиту залежність зверхників поодиноких осередних урядів републики лиш від законодатної і суверенної влади — У.Н.Ради, як висказу волі народу. Взором тут були також держави, де парлямент має велику силу, як в Англії; там також міністри для деяких справ звуться державними секретаріями. Не без впливу був тут і світлий примір першого українського міністерства на Придніпрянській Україні — Ґенерального Секретаріяту Центральної Ради в Київі.

У нас Рада Державних Секретарів складалася з голови і 14 фахових Державних Секретарів — для внутрішних справ, заграничних, військових, фінансів, торговлі і промислу, віроісповідань, просвіти, судівництва, земельних справ, шляхів, почт і телеґрафів, публичних робіт, суспільного здоровля, в кінці суспільної опіки і праці. В склад Ради Державних Секретарів входив кождочасний начальник харчевого уряду. Та вже на першій сесії доповненої У.Н.Ради зменшено число Державних Секретарів в той спосіб, що деякі Секретаріяти получено в оден, як Секретаріяти освіти і віроісповідань, дальше Держ. Секретаріяти шляхів та почт і телеґрафів. Тоді знесено також Держ. Секретаріят суспільної опіки і праці, як також Держ. Секретаріят суспільного здоровля, а їх справи приділено до Держ. Секретаріяту внутрішних справ, якому став від тепер підлягати також Держ. Харчевий Уряд, як окремий відділ сього Секретаріяту. По зміні кабінету лишилося побіч голови десять Держ. Секретарів.

Спосіб покликання та іменування Ради Державних Секретарів був такий самий, як у инших републиках. Перший Держ. Секретаріят поручила У.Н.Рада зложити д-рови Костеви Левицькому. Сей предложив Раді список кандидатів, який У.Н.Рада затвердила. Найблисшого дня відбулося заприсяження Секретарів, яке відібрав найстарший віком член Ради Юліян Романчук. Особовий склад першого Держ. Секретаріяту представлявся ось як: Д-р Кость Левицький — голова і фінанси, Д-р Льонґін Цегельський — внутр. справи, Д-р Василь

Панейко — заграничні справи, от. Дмитро Вітовський — військові справи, Д-р Сидір Голубович — судівництво, Ярослав Литвинович — торговля і промисл, Олександер Барвінський — віроісповідні справи і тимчасова управа Секретаріяту освіти, Іван Мирон — шляхи, Олександер Пясецький — почта і телеґраф, Д-р Іван Макух — публичні роботи, Д-р Степан Баран — земельні справи, Д-р Іван Куровець — сусп. здоровля, Антін Чарнецький — сусп. опіка і праця. Начальником харчевого Уряду став Д-р Степан Федак. Зі Львова до Тернополя виїхала лише частина Ради Держ. Секретарів; та вже в перших днях грудня прийшло між головою а иншими членами Секретаріяту до непорозуміння, яке закінчилося уступленням голови Держ. Секретаріяту д-ра Костя Левицького; тимчасовий провід Ради Держ. Секретарів за порозумінням з присутними в Тернополи членами обняв Д-р Сидір Голубович, якому поручено також і фінанси. З покликанням до життя Виділу У.Н.Ради перейшло на нього право приймати відставку та іменувати нових секретарів; Виділ приняв димісію цілого Держ. Секретаріяту та поручив д-рови Голубовичови зложити новий Держ. Секретаріят. Секретаріят фінансів і торговлі та промислу задержав голова Ради Секретарів при собі, внутрішні справи переняв Д-р Іван Макух, управу Секретаріяту заграничних справ Д-р Льонґін Цегельський (а потім Д-р Михайло Лозинський), військові справи от. Дмитро Вітовський (потім полк. Віктор Курманович), судівництво Осип Бурачинський, земельні справи інж. Іван Мартинець, освіту і віроісновідання Д-р Аґенор Артимович, комунікацію (залізниці, почти і телеґраф), інж. Іван Мирон, публичні роботи інж. Козаневич.

Рада Державних Секретарів відбувала доволі часто свої засідання. Під її рішення приходили не лиш справи, що обходили цілий Уряд Західної Области, як справи переговорів з воюючими сторонами, відношення до національних меншостей, але також важніші справи кождого Секретаріяту, що мали появитися як розпорядки будьто цілої Ради Секретарів, будьто поодинокого з них. Нарадами проводив голова Держ. Секретаріяту; на випадок перешкоди заступав його Держ. Секретар внутрішних справ. Голова Секретаріяту приймав важніші депутації з краю і заграниці; до своєї розпорядимости мав кількох урядовців при президії Державного Секретаріяту. Кождий із Держ. Секретарів був начальною владою для всіх відносних урядів на цілій области. Тому приглянемося тепер поодиноким осередним урядам нашої републики та підчиненим їм урядам по повітах; при сім посвятимо кілька слів їх праці. Зачнемо від Держ. Секретаріяту заграничних справ, перейдемо до військових, судівництва, почім перейдемо до огляду устрою і праці инших Секретаріятів внутрішньої управи в найширшім значінню.

А. Заграничні справи.

Рівночасно з порядкуванням внутрішних справ републики треба було підняти старання, щоби заграничні держави признали Західно-Українську Народню Републику, яко самостійну, зглядно яко Західну Область, складову частину самостійної Української Републики. Праця у сьому напрямі була тим потрібніша, що побідні держави західної Европи, які саме тоді в Парижі начеркали нові державні границі на карті Европи, не знали добре відносин у Східній Галичині. За те противники української републики робили все, щоби Найвисшу Раду в Парижі впровадити в блуд що до відсоткової скількости українського та польського населення на території нашої републики. Колиж таке перекручування очевидної правди, статистичних чисел не все було можливе, а ставало ясним, що проголошене світови право самоозначення без ніяких сумнівів віддає Східну Галичину, північну частину Буковини та Закарпатську Україну Українському народови, старалися доказати перед побідними державами, що наша влада се „большевики", які нібито знущаються над спокійною людністю, яких тому треба усіма силами поборювати. Се їм завдяки спритови і знайомству їх людей з мужами держав антанти хвилево навіть удалося.

Серед тих обставин наш уряд відвічальний за заграничну політику — Держ. Секретаріят заграничних справ — мав тяжку роботу. Більшість сеї праці переняла наша дипльоматична місія на Мирову Конференцію, яка ще в перших днях грудня 1918 р. з Держ. Секретарем заграничних справ Д-ром Василем Панейком на чолі в товаристві подібної місії з Придніпрянської України вибралася на захід та по великих трудностях добилася до Парижа. Управа Держ. Секретаріяту заграничних справ спочила в руках заіменованого товариша Держ. Секретаря.

Наш уряд для заграничних справ ділився на три головні відділи: дипльоматичний, пресовий та пашпортовий. Першим відділом управляв товариш Держ. Секретаря; його завданням було зноситися з парижською місією та посольствами Західної Области у Відни, Празі, Будапешті та Загребі. В инших столицях европейських держав були спільні заступництва для цілої України. На загал звязь наших заграничних місій з краєм була доволі слаба, чим поясняється нераз розріз між напрямом праці нашої дипльоматії і суспільністю в краю. Дипльоматичний відділ залагоджував всякі справи, злучені приняттям заграничних місій, які приїздили на територію нашої републики чи то, в ціллях чисто інформаційних, чи то — що найчастіше — в ціли уложення демаркаційної лінії та перемири з польською воюючою стороною. В сім відділі підготовлювано інформаційний матеріял для чужих представників. Зносини з заграничними місіями вів управитель

Секретаріяту все в порозумінню з головою Ради Держ. Секретарів. Через дипльоматичний відділ залагоджувано справу виміни інтернованих з польською стороною. Тут виготовлювано повновласти та дипльоматичні пашпорти для висланників републики та дипльоматичних курієрів.

Пресовий відділ мав слідити за голосами заграничної преси про Західну Область і її уряд, та о скільки се можливо, комунікатами справляти неправдиві вісти, що в заграничній пресі появлялися від часу до часу про наше правительство, армію та про мнимі переводи. Сей так дуже важний департамент у заграничних урядах всіх держав у нас слабо розвинувся тому, що ми були окружені з усіх усюдів ворогами і лиш з трудом і то неточно передіставалися заграничні часописи на нашу область.

Третий пашпортовий відділ виставляв заграничні пашпорти для цивільних осіб та візував пашпорти чужих горожан, що переїздили через Західну Область.

Замітне є відношення, у якому стояв наш Держ. Секретаріят заграничних справ до київського міністерства закордонних справ по переведенню злуки. Хоч по 22 січня 1919 загранична політика для цілої України стала спільною, то на підставі порозуміння з Директорією наш Держ. Секретаріят заграничних справ мав зістати та берегти інтересів своєї области головно в справі її західних і полудневих границь; рішення сих справ вже при акті злуки застарежено У.Н.Раді.

Місія Західної Области в Парижі злучилася тоді з дипльоматичною місією Придніпрянщини в одно українське представництво на Мирову Конференцію. Окремі посольства нашої области полишено лиш там, де наша область могла мати якісь свої окремі справи, себто в державах, що повстали на розвалинах бувшої Австро-Угорщини. Щоби обидва правительства, Західної Области і київське, в справах заграничної політики виступали одноцільно, заіменовано управителя Держ. Секретаріяту заграничних справ д-ра Льонґіна Цегельського товаришем міністра закордонних справ у Києві. На ділі місцеве правительство в справах, що дотикали лиш Західну Область, вело переговори та рішало зовсім самостійно.

Б. Військо Західної Области.

Не в спокійну годину прийшла на світ наша держава; перші свої дні зачала вона від оборони свого істнування. Тож тоді, коли инші новоповставші держави могли свої сили посвятити відразу на заведення й уліпшення внутрішнього ладу, нам прийшлося завести спершу у Львові, а потім на цілій области стан облоги і всі свої сили вложити в

орґанізацію війська. Держ. Секретаріят військових справ розвивається відразу у великий уряд та своїм розростом перевисшає всі инші осередні уряди. Для боєвої армії треба було постаратися о фахову Начальну Команду. Перше можна було з бідою зробити та заступити нефаховими військовими силами, зате брак доброї команди в поли приніс нам вже в найблизших тижнях прикрі несподіванки та війну, закроєну на довгі місяці.

Завданням Держ. Секретаріяту військових справ, як найвисшого уряду в справах орґанізації війська, було підготовити та поставити до розпорядимости Начальної Команди все, чого лиш потребувала армія в поли — отже в першій мірі вишколеного та здисциплінованого матеріялу людського і технічного. Він мав зорґанізувати санітарну і військово-судейську службу в столиці і по цілім краю при помочи військових урядів на місцях. За все те Державний Секретар військових справ був відвічальним перед У.Н.Радою. Зате за само ведення війни відповідав Начальний Командір армії з своїм шефом ґенерального штабу перед суверенним Виділом У.Н.Ради, який мав право Начальну Команду кождої хвилини змінити.

Державний Секретар військових справ був начальником найвисшого осередного військового уряду Держ. Секретаріяту військових справ і всіх військових урядів на Західній Области. Ціла наша республика була поділена на три військові области, а кожда з них на чотири окружні команди, яким під військовим оглядом підлягало по кілька повітів. В кождім повітовім місті був повітовий командант, як останок з перших днів по падолистовім перевороті, пізніше їх всюди позношено. Три військові области з осідками у Львові, Станиславові та Тернополі відповідали давним корпусним командам. Львівській військовій области підлягала західна часть републики (давня середуща Галичина), а саме окружні команди Львів, Перемишль, Рава руська, Самбір — станиславівській Підгіря і Покуття з окружними командами Станиславів, Стрий, Коломия Чернівці — тернопільській ціле наше Поділля з окружними командами Тернопіль, Золочів, Чортків, Бережани. Окружна Команда була військовим урядом на кілька повітів та підлягала покищо прямо військовому Секретаріятови. При кождій окружній команді були референти для всіх справах військового діла та на них спадав весь тягар орґанізації війська в їх військовім окрузі.

Великий осередний уряд, яким був військовий Секретаріят, розвинувся із поодиноких референтів при Держ. Секретарю військових справ по ділам мобілізації, муніції й оружжа, артилєрії, технічних справ, військового судівництва, санітарних справ, ветеринарських та письменничих в окремі відділи або департаменти.

Побіч президіяльної канцелярії при Держ. Секретарю першим був загальний відділ. Тут була канцелярія для виготовки всіх актів, протокол, реґістратура та висилка. Сьому відділови підлягала військова курієрська служба, яку зорґанізовано ще в початках грудня 1918. задля лихого функціонування державних почт для ужитку цілого Секретаріяту, а яку пізніше задержано лиш для услуг Держ. Секретаріяту військових справ.

Мобілізаційний відділ дбав про приспорення людського матеріялу — мужви і старшин. Вже в перших днях розпоряджено покликання українського населенння републики під оружжя та не всюди після одноцільного пляну. В одних повітах покликано більше річників, в других менше. Такий спосіб переводження мобілізації при браку військових урядів по повітах та інтендантур викликав лиш загальний заколот і шкоду, бо підірвав повагу державної влади. Покликана мужва послушна мобілізаційному приказови своєї власти нераз, мимо найліпшої волі служити в рідній армії, прибувши до міста, не знаходила військових приказів, що має з собою зробити, ані опіки у військових команд та розходилася домів, чим деморалізувалася. Вона виробляла собі й у других переконання, що за нової влади, мимо зарядженої мобілізації можна піти собі домів, та що нова влада тої справи не бере так остро, як давня. Опісля коштувало много труду, щоби привернути повагу мобілізаційним приказам і нашим командуванням. До того деякі із мобілізаційних приказів не очеркали близше, до кого вони відносяться, та не мали ніякої правничої стислости, яка безумовно потрібна при розпорядках власти. Для приміру наведемо оден такий мобілізаційний приказ з падолиста 1918, одної окружної команди: „Взиваємо всіх інтеліґентних Українців Н.Н. повіт, не виключаючи воєнних богословів, від 19. до 35. року життя включно, щоб сейчас в теплім одінню з поживою на 3 дні ставали під кріс. Хто не зголоситься добровільно, буде стягнений примусово і поставлений під воєнний суд. Комендант Н.Н. округа — Др. Н.Н., Комендант міста і повіту — Н.Н." Так немовби було самозрозумілим, кого зачислити до інтеліґентних а кого до неінтеліґентних Українців, кого до воєнних, а кого до мирних богословів та в кінці, хто з непослушних підпав би під воєнний суд. У Львові переводив спершу мобілізацію поборовий комісар У.Н. Ради, а потім головний військовий Комісаріят — ті попередники Державного Секретаріяту військових справ. Щойно наш військовий Секретаріят занявся справою переведення одноцільної мобілізації на цілій области. По формальнім здемобілізуванню старої австрійської армії на нашій території розпоряджено частинну мобілізацію горожан української народности, а саме: всіх старшин бувшої австрійської армії до 50 року

життя; із здемобілізованої мужви покликано до війська всіх від 18. до 35. року життя. Рівночасно розпоряджено перегляд тих, що зачали 18. рік, яких під оружжа покликано аж пізніше. Переведення мобілізації поручено вже зорґанізованим військовим урядам в краю при допомозі повітових і громадських комісарів.

Мобілізаційний відділ військового Секретаріяту мав на увазі також і реклямації з війська, які до того були горячим предметом нарад Н.Ради. Реклямації мали своїх завзятих противників, які виказували, що реклямації з війська псують село, викликують закиди зі сторони покликаних до війська, і повних прихильників, які промовляли за ними, бо вони, мовляв, конечні в деяких випадках. В кінці узгляднено реклямації та видано інструкції, кого можна було реклямувати. Звільненими від військової служби могли бути тільки одинаки, сини нездібних до праці родичів, коли инші діти (дівчата) не мали 14 літ, круглі сироти, самостійні управителі господарств, державні урядовці, без яких годі було би обійтися, в кінці ремісники в підприємствах, які працюють для війська, і то лиш тоді, коли їх не можна було заступити робітниками неукраїнської народности. Від звільнення безумовно були виключені ті, що не послухали першого мобілізаційного приказу й дезертирі. Право звільняти мала на внесення держ. повітового комісаріяту Окружна Військова Команда, лиш мужву, нездібну до фронтової служби, а фронтову мужву і всіх старшин лиш мобілізаційний відділ Держ. Секретаріяту військових справ.

Инші відділи військового Секретаріяту, які відділ муніції, зброї та артилерії мав дбати про роздобуття всякого оружжа, головно крісів гармат та потрібного до них стрілива.

Тут праця була доволі важка, а нераз мимо найенерґічніших старань, доброї волі та співділання невійськових, торговельних кругів не все успішна. Під сим оглядом знайшлися ми в майже безвиxіднім положенню. Особливо від тоді, коли Румунія заняла Закарпатську Україну, а тим самим відтяла нас від Будапешту та инших наслідних держав по Австрії. Ми були замкнені мов перстенем ворожої бльокади.

Технічний відділ військового Секретаріяту дбав про потрібні комунікаційні засоби для армії на фронті, як про телефонічний і телеґрафічний матеріял, про потрібну скількість легких і тяжких самоходів та про летничий парк, про кільчастий дріт, рискалі, лопатки, сокири та инше знаряддя для саперів, в кінці про заложення варстатів по різних сторонах области, які поправляли знищені самоходи та літаки.

Санітарному відділови припала праця коло зорґанізування військових лічниць нормальних та запасних в запіллю і полевих при фронті, старання про потрібну санітарну службу, лікарів і обслуги та про здобуття потрібного матеріялу. Брак лікарів все давався відчувати, хоча

в сьому напрямі користали ми широко із услуг лікарів - Жидів. Зате брак всього, чого потребували військові лічниці, був — побіч браку муніції — другою болячкою для нашої армії та вводив звичайно тез нашої вини невиносимі санітарні відносини. Побіч браку шпитального білля давався відчути брак всяких лічничих засобів від найзвичайніших опасок і вати до найконечніших ліків та лікарських приборів.

Доволі самостійний був відділ військового судівництва. До нього належало установлення військових судів, яким мали підлягати особи, приналежні до української армії. Організацію військових судів перевів Держ. Секретаріят військових справ доволі вчасно, бо ще у Львові зладжено плян, як мали виглядати військові суди на области нашої републики. В столиці мав утворитися найвисший військовий трибунал, як остання інстанція. В осідках трьох військових областей покликувано до життя областні військові суди, в осідках округів військові окружні суди, як першу інстанцію. В окружних судах як обвинуватець мав виступати судовий старшина, в областних військовий прокуратор, в найвисшім військовім трибуналі ґенеральний військовий прокуратор. Та накинена нам війна і через се заведений стан облоги на области цілої републики унеможливив працю звичайних військових судів, а покликав до життя полеві та доразові суди; під їх судівництво віддано не лише військові особи, але й цивільні, які поповнили злочини проти держави — головна зрада, ворохобня і т.д. та злочини проти державни — головна зрада, ворохобня і т.д. та злочини проти оружної сили републики, як намовлювання до дезерції, недозволене вербування війська, ушкодження річей потрібних до ведення війни і таке инше. Утворені при кождій Окружній Команді полеві суди під назвою „Полевий Суд Окружної Команди в Н.Н." були рівночасно доразовими судами. Військово-судове поступування відбулося після приписів відносних австрійських законів. У військових судах засідали військові судді іменовані Держ. Секретаріятом військових справ звичайно з поміж старшин, які у цивільнім заводі були суддями. Пізніше введено для військових суддів окремий військово-судейський іспит.

Не можливо удержати серед війська ладу і дисципліни та викресати в нім боєвого духа, як що про жовніра не подбається, не заосмотриться його в потрібну одіж та належно не нахарчується. Сю трудну серед наших обставин задачу переняла на себе військова інтендантура або, як на Придніпрянщині звуть, постачання армії при держ. військовім Секретаріяті. Її трудна праця зустрічалася нераз з непереможними трудностями тому, що — як сказано — границі нашої републики були майже замкнені. Звідки дістати матерії на убрання, звідки взяти обуви або шкіри, коли на нашій области подібних фабричних підприємств — біг дасть. А навіть коли видобулося деякі запаси із загряниці, з Великої

України або випродукувалося в краю (приміром шкіри у місцевих гарбарнях), треба було самому братися до заложення власних військових варстатів, як шевського в Тернополі, кравецького в Коломиї і т.д. Утрату Львова, як промислово та ремісничого міста, ми сильно відчули. В перших місяцях розпоряджав наш військовий господарський уряд ще деякими запасами, що лишилися по Австрії, та вже в зимових місяцях справа виживлення та одіння армії приносила щораз більше клопотів. Були випадки, що вишколених куренів мужви не можна було вислати під Львів з браку плащів, а покликаним під оружжя клалося на серце по можности голоситися в ряди з власним плащем, убранням, біллям та чобітьми, за що діставали грошеве відшкодування. З весною недоставало харчів для армії. Підфронтові повіти, які мабуть дали найкрасший доказ патріотизму і розуміння справи вітчини, не були вже в силі поносити тягару виживлення армії в полі, що спадав в першій мірі на них; їх скарги відбивалися навіть на засіданнях У.Н.Ради. Помічну руку в справі прохарчування армії подавала Придніпрянська Україна, як довго ще в руках привительства Директорії була якась територія; про харчеву поміч Великої України буде мова на иншім місци.

На конець згадаємо ще про письменничий і пресовий відділ держ. військового Секретаріяту. Його обов'язком було дбати про зладження потрібних військових писем і друків, а тим самим вишукати для незвісних в українській мові слів із обсягу військового діла українських назв. Вишукати, а нераз прямо створити українські назви для ріжного рода зброї, відділів, військових степенів, службових поручень, приказів і т.д. се праця не легка та великого культурного значіння. Завдяки невсипущій праці начальника сього відділу четаря У.С.С. проф. І. Боберського усталення многих назв із обсягу військовости значно поступило наперед. У сім відділі зладжено взір однострою для стрільця української армії та старшини, з видимим знаком всеукраїнського гербу тризубом на шапці, а рівночасно, о скілько на се технічні засоби в Станиславові позволяли, приступлено до видання хоч деяких карт Західної Области, чим немов зроблено перші дрібні щоправда кроки до оснування українського військового картоґрафічного інституту себто заведення, де зладжується точні військові мапи.

Пресовий відділ при Держ. Секретаріяті військових справ подавав звіти із воєнного положення на всіх українських фронтах, як польськім, так большевицькім, як також важніші події з усіх областей державного та громадського життя на Україні і поза Україною. На услугах пресового бюра стояла радіотелеґрафічна стація, найважніша дорога, якою вісти з заграниці діставалися до відома на Західній Области. Всякі військові розпорядки оповіщувалося в „Вістнику Державного

Секретаріяту військових справ"; для війська видано окрему тижневу часопись під назвою „Стрілець".

Наша оружна сила носила все знамя національної і мужицької армії, бо в ній обов'язково служили поки що лиш члени української народности, сини українського села. Кождий жовнір складав приписану присягу на вірність нашій республиці*); за дезерцію та непослух відвічав перед полевим судом.

За се влада нашої републики робила для нашої армії все, що у новітній, конституційній державі можна лиш було зробити. При ухваленню закона про земельну реформу застережено, що в першій мірі мусять бути наділені землею немічники (інваліди), бувші члени української армії, та родини українських жовнірів, що лягли за волю України. Зате закон виключав цілком від наділу тих, що ухилилися від військової служби та які були засуджені за дезерцію з української армії в польсько-українській війні. Родинам покликаних до військової служби при українській армії признано військові причинки на удержання їх родин та вільну їзду на західно-українських залізницях, коли хтось з родини їхав відвідати хорого або раненого українського жовніра.

В склад українських оружних сил входила спершу й державна жандармерія, та йдучи за приміром всіх нових поступових держав узнано жандармерію за цивільну лиш уоружену службу безпеченства та підчинено у всіх справах Державному Секретаріятови внутрішних справ, про що на своїм місци ще будемо говорити.

В. Наше судівництво.

Не лиш в спокійні часи тішиться судівництво опікою конституційних законів, але також в часі політичних переворотів зазнає воно звичайно найменше потрясень; подібно було й з судівництвом в Західно-Українській Республиці. Устрій судів та виконування самого

---

*) Присяга для українських жовнірів, затверджена У.Н.Радою, звучала „Присягаємо торжественно Всемогучому Богу — повинуватися вірно і слухняно (Західно-) Українській Народній Републиці, Її верховній владі, Її правительству, Її армії, як також всім Її отаманам та всему її начальству, їх поважати та захищати, Їх прикази та припоручення у всякій службі виконувати, проти кождого ворога, хтонебудь ним бувби і де тільки воля Її верховної влади вимагатиме на водах, на сушах, у воздусі, в день і в ночи, у боях, у наступах, сутичках і всякого рода підприємах, словом на кождому місці, в кожду пору, в кождім случаю хоробро і мужно боротися, наших військ, прапорів і оружжя в ніякому случаю не покидати, з ворогом ніколи в найменші порозуміння не входити, завсігди так вестися, як сего воєнні закони вимагають та як чесним воїнам личить, і в сей спосіб в чести жити й умирати. — Так нам, Боже, допоможи — Амінь!"

судівництва побіч тих перемін, які були безумовно потрібні, не улягло у нас майже ніяким змінам тим більше, що й обсада судейських посад не стрічалася з більшими трудностями з огляду на доволі велике число суддів-Українців. На перший плян висунулася потреба змінити дотеперішні закони, які мали на цілі охорону австрійської держави, цілости її границь, її армії та державних урядників в тім напрямі, що все те примінено тепер в цілі охорони української держави, її армії та урядовців. Рівночасно наказано всі судові вироки видавати в імени Української Народньої Републики.

Другою річчю, яку треба було порішити — се була справа амнестії або звільнення від кари всіх тих, що були засуджені за злочини проти австрійської держави, її армії та за инші злочини, подрібно вичислені в законі про амнестію, поповнені аж по день 1. падолиста 1918 р. Така амнестія була зовсім оправдана, бож годі було дальше карати у вільній Українській Републиці тих, що причинилися до розвалення дряхлої Австрії. З амнестією звязана безпосередно дрібна що правда справа, яка заінтересувала одначе У.Н. Раду тим, що вона посередно звязана з історією боротьби Українського народу за свою волю — а се справа мнимих співвиновників втечі Мирослава Січинського. По втечі М. Січинського власти позбавили посад або покарали тюрмою зовсім невинно пятьох дозорців вязничних; трьох звільнено без емеритури, двох засуджено на кількалітню вязницю. Оден з них помер в тюрмі, зіставляючи рідню без куска хліба. Тепер У.Н.Рада привернула їм всім емеритуру, чим частинно хоч нагородила кривду.

Дотеперішних австрійських суддів полишено як суддів Української Републики, оскільки вони зложили приречення, що суддейські обовязки будуть виконувати після обовязуючих законів в Українській Народній Републиці, будуть задержувати урядову тайну та дбатимуть про добро нашої держави.

Так само в нічім не змінявся дотеперішний поділ судів з тим лише, що змінено давні назви судів на „Повітовий Суд (Західно)-Української Народньої Републики, Окружний Суд (Західно) Української Народньої Републики, Окружний Суд (Західно) Української Народньої Републики, Висший Суд (Західно)-Української Народньої Республики". Та вже то саме, що наша република стала самостійною державою, а Львів, як осідок висшого суду, не був в наших руках — зневоляло впровадити деякі новости в орґанізації судів. На области, якою наша державна власть завідувала, не було судів так званої другої і третьої інстанції себто судів, до яких можна би відкликуватися від рішень окружних судів. В тій цілі установлено тимчасово при окружнім суді в Станиславові сенати II і III. інстанції, які мали так довго урядувати, доки Львів не опиниться під зарядом нашої державної влади та не буде створений Найвисший

Державний Суд Західної Области, що остаточно рішавби відклики, які дотепер йшли перед Найвисший Судовий Трибунал у Відни.

Суди присяглих з огляду на завішений стан облоги через цілий час зовсім не функціонували.

Так само в нічім крім зміни назви незмінено устрою державної прокураторії Ц. к. перший прокуратор або ц.к. старший прокуратор став тепер першим зглядно старшим прокуратором У.Н.Републики. З покликанням до життя Найвисшого Державного Суду у Львові пляновано утворити і найвисший уряд публичного обжалування — Ґенерального Державного Прокуратора.

Як бачимо, устрій судів та судівництва не уляг ніякій зміні, не переведено ніяких нових реформ. Давалися чути голоси суспільности, що знаходили відгомін і на засіданнях У.Н.Ради, щоби много дрібних справ, які дотепер загачували наші політові суди, віддати під остаточне рішення громадських судів, що відповідало би історично-правній минувшині нашого народу (нагадувало би старі громадські копні суди) та його демократичному духови, одначе сі реформи не були ще переведені.

Начальною адміністративною владою над судами і прокураторіями републики був Держ. Секретаріят судівництва. Ділився він на два головні відділи — особово-управляючий (персонально-адміністраційний) і законодатний. До першого належав заряд судами та особові справи, як іменування суддів, прокураторів та підчинених їм урядників, до другого ініціятива законодатних праць, а саме дбати про зміну законів, які в Українській Републиці стали пережитками, з відповідними предложеннями виступити перед У.Н.Раду та провірка розпорядків всіх Держ. Секретаріятів, які мали появитися у Вістнику державних законів і розпорядків, чи не заходить в них яка суперечність з істнуючими та обовязуючими ще законами або розпорядками.

Під наглядом законодатної секції Держ. Секретаріяту судівництва та властиво при президії Ради Держ. Секретарів стояло видавництво Вістника Державних Законів і Розпорядків (В.д.з.р.) урядове письмо, в якім мусіли бути оголошені всі закони У.Н.Ради і розпорядки Держ. Секретарів, як що вони мали мати на Західній Области обовязуючу силу закона чи розпорядку, а не звичайного приказу підчиненим.

Посередно були залежними від судів, а тим самим під деяким оглядом підлягали Держ. Секретаріятови судівництва, держ. нотарі й адвокати. Всі дотеперішні нотарі, які зложили приписане приречення й виказалися повним знанням української мови, ставали нотарами У.Н.Републики. Їх печатки мали носити герб Соборної України і відповідну напись. Тому, що осідки нотаріяльних палат львівської і

перемиської були по другій стороні фронту, нагляд над нотарами приналежними до першої палати поручено Окружному Судови і Держ. Прокураторії в Станиславові, над приналежними до другої палати тим самим держ. урядам в Самборі.

Адвокатам полуднево-східних округів Західної Области поручено зорґанізуватися в окрему палату адвокатів в Станиславові; її на час воєнних обставин, аж до часу, доки львівська адвокатська палата не знайдеться по сій стороні фронту, поручено опіку над всіми адвокатами нашої области. Для адвокатів приписано урядову назву „адвокат" без ніяких додатків. Нововписані на лісту адвокати мали зложити приречення, що будуть повинуватися законам У.Н.Републики.

Г. Управа Західної Области.

Про військо і суд говорили ми в окремих главах, не підтягаючи їх під загальну главу Управи, в ширшім значінню, бо військо се права рука зверхної влади в кождій державі, віддана вповні до її розпорядимости, суд навідворот — се державний твір найменше залежний від державних властей, се слуга законности й справедливости. Не диво тому, що в деяких демократичних державах, як в Америці та Англії, найвисший державний суд виступає немов сторож прав побіч законотного тіла, а зміна конституції можлива лише при його співпраці. Тому й ми по обговоренню заграничних справ нашої держави — говорили з черги про військо та суд окремо, а тепер займемося виключно справами внутрішної Управи.

1. Наша адміністрація.

Адміністраційний урядник в звичайнім розумінню — се представник державної влади в повіті, виконуючий орґан в повнім значінню того слова. Наші повітові адміністраційні урядники, державні повітові комісарі, повстали з мужів довіря У.Н.Ради, тих навскрізь комісарів*) або виконавців поручень народнього сойму. Обсяг їх влади не дуже змінився й в перших днях після того, як Український нарід переняв владу у свої руки; вони стали тепер кістяком державного апарату. Правда, до них належав лиш заряд повіту в цивільних справах, вони не мали мішатися ні у військові справи, якими завідували виключно повітові і окружні команданти, ні у судові, ні в справи залізниць, почт та телеґафу — зато вложено їм, як мужам довіря У.Н.Ради, обовязок

*) Слово комісар походить від латинського слова і означає чоловіка, який дістав якесь поручення, отже уповноважнена людина до якоїсь справи.

берегти також в непідчинених їм галуззях державного життя, порядку й праці для добра републики. Як-що вони зауважали би щось противне, мали обовязок донести про се негайно відповідній начальній владі держави, а в наглих разах таки вмішатися і розпорядити, що потреба, на місци; при чім військова влада мала в сих випадках стояти їм до розпорядимости. Надзвичайні були се обставини, тому й закон про адміністрацію Західно-Української Народньої Републики з 16. падолиста 1918. року давав їм таку широку, надзвичайну владу. Стає тепер самозрозумілим, чому із старих австрійських старостів нікого не можна було полишити на місци держ. повітового комісаря; у инших державних урядах се можна було допустити, тут одначе було се виключене.

Спершу держ. повітові комісарі були вибірні, їх покликували делеґати громад повіту зглядно повітові У.Н.Ради, опісля право назначувати начальників повітової адміністрації застеріг собі Держ. Секретаріят внутрішних справ, а дотепер вибрані комісари мусіли дістати потвердження згаданого Секретаріяту. Коли настали упорядковані відносини, зменшено обсяг влади повітових комісарів, які відтепер стали тим, чим були давні австрійські старости.

Дорадчим тілом держ. повітових комісарів були повітові У.Н.Ради. Їх становище не по всіх повітах було однакове, а навіть не всюди вони збиралися. Були повіти, де повітові У.Н.Ради мали голос чисто дорадчий, та були також повіти, де повітові У.Н.Ради були не лиш дорадчим тілом, але також рішаючим і контрольним, без згоди якого держ. повітовий комісар ледви чи відважився б був рішити якусь важнішу справу. Щоби в сім напрямі завести якусь одноцільність та йдучи з духом часу взяти на увагу й сей суспільний і державний лад, який опанував Росію й Україну та продирався й до нас — приступив Держ. Секретаріят внутрішних справ до опрацювання закона про повітові трудові ради. Через них мало дістати громадянтсво, в першій мірі селянство та робітництво, рішаючий голос у всіх справах повіту та контролювати діяльність комісарів. Після законопроєкту про повітові трудові ради — мало їх вибирати ціле населення повіта загальним голосуванням; на жаль ізза маєвих подій 1919. р. сей законопроєкт не став законом.

По селах полишався старий громадський самоуправний лад, хоч всі громади мали волю вибрати собі загальним голосуванням громадського комісара і прибрати раду. З того права скористали майже всі громади. Власть громадського комісара була рівна власти правительственного комісара, визначеного теж повітовим комісаріятом в тих громадах, де українська влада не мала запоруки, що дотеперішнє

громадське начальство буде льояльно разом з державними урядами співділати на добро републики в сім надзвичайнім, воєннім часі. До громадських комісарів належало дбати про лад в громаді, а особливо помагати держ. повітовому комісаріятови в переведенню військового побору та достарчуванню всього потрібного для війська й прохарчування міст.

Начальною владою для адміністрації по повітах себто для держ. повітових комісаріятів був Держ. Секретаріят внутрішних справ. Обсяг влади сього осередного уряду змінявся. Вилучені спершу справи публичного здоровля, праці і суспільної опіки піддано знов опісля під Держ. Секретаріят внутрішних справ разом з харчевим урядом та державною жандармерією.

Задля сього згаданий Секретаріят ділився на кілька секцій, як особову, до якої належало належне обсадження відповідно образованими та гідними довіря людьми адміністраційних урядів, підчинених його владі. Особовий відділ входив в склад президії Секретаріяту внутрішних справ. Щоби переконатися, чи адміністраційні урядовці републики доросли своїм знанням, практикою та урядовою совісністю до так відвічального державного уряду, чи не поповняють хабарництва та надужить, висилано від часу до часу з президії Секретаріяту внутрішних справ довірочних урядовців з повновластю все докладно прослідити, вислухати голосу місцевого громадянства та колиби знайшлися які надужиття, покарати винних на місци.

Окремий відділ займався справою інтернованих і політично підозрілих, особливо мав він доглядати, чи їх прожиток — людський, рішати про звільнення або конфінування та старатися дорогою виміни про випущення інтернованих Українців в Польщі.

Санітарний департамент мав поручені справи колишнього Держ. Секретаріяту суспільного здоровля. Його завданням було дбати про здоровля горожан та поборювання пошестних недуг. По повітах його припоручення сповняли держ. повітові лікарі, приділені до кождого комісаріяту, та директори державних лічниць для цивільних осіб. Щоби спільними силами успішніше вести боротьбу з пошестю тифу, яка в застрашаючий спосіб зачала ширитися, дав санітарний департамент при Держ. Секретаріяті внутрішних справ почин до оснування держ. ради здоровля, в склад якої увійшли санітарні референти від військовости та дирекції державних залізниць з ціллю спільними силами підняти боротьбу з пошестю. Помічну руку у сьому ділі прирікла подати місія міжнародньго Червоного Хреста, що під проводом др. Фріка представника міжнароднього Червоного Хреста на Східну Европу, прибула у Станиславів.

В спадщині по Держ. Секретаріяті суспільної опіки і праці перейшов на Секретаріят внутрішних справ обовязок піклуватися тими, що потребували публичної опіки, як захистами для убогих, сиріт, калік, хорих і т.д., як також охороняти працю робітника перед визиском. Держ. Секретаріятови приходилося нераз посередничити між робітниками й трудодавцями, щоби відвернути грозу страйку, що все загрожував — особливо в нафтовім окрузі. Він мав дбати про виконання закона в справі осмигодинного робочого дня та здержання праці у недільні дні. На Західній Области, як державнім творі, який до життя покликав трудовий народ села і міста жертвами свого життя і майна, проголошено день першого мая днем трудового народу та святочним днем в державі.

Великі заслуги у державному будівництві положив Держ. Секретаріят внутрішних справ через зорґанізування служби публичного безпеченства — державної жандармерії. Можна сміло сказати, що щойно зреорґанізування державної жандармерії уможливило справне функціонування державної машини. Йдучи за приміром инших культурних та поступових держав відділено жандармерію від війська й підчинено її цивільній, державній управі. Тим способом жандармерія стала цивільною, лиш уоруженою, службою публичного безпеченства. Станиці держ. жандармерії по повітах в справах служби підлягали вповні держ. повітовому комісарови, зате в справах вишколу і команди повітовим комендантам жандармерії а ті — команді держ. жандармерії в Станиславові. Ціла знов команда держ. жандармерії підлягала Держ. Секретаріятови внутрішних справ. Для полагоджування справ держ. жандармерії був при сім Секретаріяті референт для справ жандармерії. В осідку команди держ. жандармерії в Станиславові відкрито жандармську школу, де принималося спосібних, інтеліґентних та ідейних хлопців з війська, що заявили охоту стало служити при жандармерії. В школі побіч фахового жандармського образування подавано їм поучення про обовязки їх стану супроти вітчини — републики.

2. Державний Харчевий Уряд.

Держ. Харчевий Уряд може похвалитися, що він був першим урядом української держави. Беручи справу проживлення Східної Галичини в свої руки У.Н.Рада ще перед 1 падолиста зазначила, що внедовзі перейме в свої руки всю виконуючу владу.

Коли в останніх днях жовтня австрійська державна машина вже зачала ставати, а польська ліквідаційна комісія, щоби примусити віденське правительство до деяких уступок в користь нової повстаючої

Польщі, рішила здержати всяку висилку харчів з цілої Галичини на захід, тоді Українці члени ц.к. краєвого господарського уряду рішили не послухати приказів польської ліквідаційної комісії, виступили зі складу господарського уряду, й на приказ У.Н.Ради заложили під проводом Др. Ст. Федака свій Українській Харчевий Уряд. Новий уряд завізвав селянство не давати нікому харчів, на прикази старостів не відзиватися, а слухати лиш приказів свого харчевого уряду. Безперечно се було поле, на якім ми могли найуспішніше перейти до переняття виконуючої влади. З покликання до життя Ради Держ. Секретарів начальник Харчевого Уряду став членом Ради. При зменшенню членів Ради Держ. Секретарів в Станиславові Держ. Харчевий Уряд, як самостійний уряд, віддано під нагляд Держ. Секретаріяту внутрішних справ. Він мав свого начальника, його заступника та своїх урядовців. По повітах підлягали йому повітові харчеві управи, до яких належали представники сіл і міст. Начальники повітових харчевих управ урядували стало та разом зі своїми урядовцями були залежними від держ. повітових комісарів.

В руках Держ. Харчевого Уряду спочивало виживлення населення републики та співділання з військовим господарським урядом в заосмотрюванню армії в харчі та річи найконечнішої потреби. Подоліти сій важкій задачі можна було лиш при такім способі запровізування краю, який дотепер був в ужиттю. Всі засоби поживи як збіжжа, бараболі, цукор, стручкові ростини, рогата худоба, безроги та паша, як також річи першої потреби — одіж, шкіра, нафта і т.д. за означеною заплатою переходили на власність держави, яка одинока мала право ними орудувати. Та й се лиш частинно помогло, бо винищена Українська Галичина — особливо в останніх роках війни — виказувала недобір середників поживи, а майже цілковитий брак виробів промислу. З утратою Львова відпало нам проживлення столиці, яку в часі падолиста вспіло легко виживити наше підльвівське село, зате втратили ми рівночасно великий маґазин промислових виробів, яким показався Львів. В зимових місяцях недобір середників поживи на нашій области давався вже відчути. Треба було приступити до заострень, як заведення двох безмясних днів в тижни, заборони питлювання збіжжа, заборони випікання тіст та наказу додавати до хліба одну четвертину бульби або цукру. Більший був брак муки ніж иншої поживи; цукру приміром було так подостатком, що можна було перейти до вільної торговлі цукром. В саме найтяжший час помічну руку у прохарчуванню Західної Области подала Придніпрянська Україна. З рамени Міністерства Народнього Господарства основано в Станиславові уряд Головноуповажненого по харчуванню Галичини і

Буковини, який спершу безпосередно заосмотрював в харчі армію і повітові харчеві управи, опісля за посередництвом Держ. Харчевого Уряду став посередником поміж кооперативними спілками Великої України й Харчевим Урядом Західної Області. Окрім торговельних зносин уряд Придніпрянщини підняв добродійну, ратункову акцію для голодуючих повітів Західної України, в першій мірі гірських повітів та знищеної Зборівщини. За короткий час своєї праці по день 15. марта 1919. доставив уряд Головноуповажненого лиш для Гуцульщини 90 ваґонів харчів. В Зборові основано з рамени київського червоного хреста так званий харчевий пункт, що живив 45 знищених сіл Зборівщини будьто підмогою в харчах, будьто видаючи готові обіди. Загальна харчева поміч Придніпрянщини для Західної Області до початку квітня 1919. року виносила муки 213 ваґонів, збіжжа 223 ваґонів, цукру 730 ваґонів, инших харчів 127 1/2 ваґона — разом 1.243 1/2 ваґонів. Не вчисляємо тут грошевої помочи в сумі кількадесять міліонів, з чого лиш на саме закупно бараболь для убогого населення видано 5 міліонів гривень. Инше запотребування покривалося із припасів, достарчених місцевими фільварками з огляду на замкнення границь із заходом через цілий час був великий брак, так що лиш з трудом можна було покрити запотребування армії, про заосмотрення цивільної людности в вироби промислу з боку держави не могло бути мови.

3. Наші фінанси і торговля

Серед усіх трудностей у будуванню нашої держави велася війна, а доріжня росла з дня на день. Державні потреби вимагали грошей і то великих, що переходили сили молодої републики. А звідки їх було взяти? На муніцію, на мундурування, виживлення, на платню для війська та урядовців, на причинки для родин військових, відбудову й инші державні видатки. Перед Держ. Секретаріятом фінансів ставала тяжка задача, якій, треба сказати, за весь час нашої влади Секретаріят не подолів і то з ріжних причин — з браку фахового чоловіка на чолі сього безперечно по війську й адміністрації найважнішого Секретаріяту, з браку образованих урядовців у скарбових справах, в кінці і з сеї причини, що винищений край не був в силі витиснути з себе стільки гроша, скільки вимагали державні конечности.

Окремої валюти ми не знали. Через цілий час ходили нестемпльовані австрійські корони. Довгий час вагалися наші фінансові круги, чи приступити до стемплювання корон, чи ні, остаточно рішено нестемплювати. Та з одного боку брак сеї валюти в державних касах, з другого боку живий рух з Придніпрянщиною змусив правительство

Західної Области ввести гривню, спершу як допускаємий платничий засіб, опісля як примусовий побіч корони, назначуючи, що одна корона вартістю рівна одній гривні, а оден карбованець рівний двом гривням або двом коронам. По містах вдалося се перевести, хотяй введення гривневої валюти в собі збільшило доріжню; зате по закутинах воліли принимати корони, а дійсна вартість гривні була дещо низша, не низша одначе 80 сотиків. З впровадженням гривні настав брак дрібних грошей, бо в обіг пущено головно грубші банкноти 500 і 1000-гривневі; се змусило київський уряд заготовки державних паперів випустити розмінні знаки по 5. гривень і 25. карбованців.

Коли поглянемо на державні приходи і розходи, то побачимо, що на рахунок розходів великі суми пожирала армія, причинки для родин військових, державні залізниці і почти, та платні урядовців, які одначе зовсім не були такі високі, щоби давали українському урядовцеви можність хоч лихого прожитку. Треба сказати, що загал українських державних службовиків бідував, а працював в надії, що се лиш переходовий стан — прикрий для держави, прикрий і для них. При тих великих розходах приходів було небогато а черпалося їх головно з двох жерел — нафти і грошевої помочи Великої України в гривневих банкнотах; инші жерела приходів були майже сухі. Безпосередні податки ізза знищення нашої области не впливали, лиш по містах стягалося деякі податки. Безпосередні стемплеві оплати за належитости стягав кождий уряд у себе, та доходи з них були невеликі. Посередні податки крім вивозового цла на нафтові вироби, також не давали більшого приходу, бо про ввозове цло при загальнім браку всіх річей не могло бути й мови. Фабрик у нас нема, які були стояли замкнені, а навіть рух горалень, а через те виріб оподаткованого спірту требу було здержати з браку бульби. Так само тютюневий монополь був майже невикористаний з одного боку з браку фахових сил, з другого боку й тому, що обидві більші тютюневі фабрики в Монастирисках і Винниках переняли ми знищені і нечинні. Розпочати місцеву продукцію були трудности, хоч не непоборимі. Відділ тютюневого монополю вдоволився заведенням невеликого цла від тютюну, ввоженого зза Збруча. Лишалося, як сказано, два жерела приходів: нафта і грошева поміч київського правительства. Нафтові продукти йшли передовсім як вимінний засіб заграницю на потреби війська і війни та на Придніпрянщину, як заміна за харчі і військове знаряддя. З другого жерела покривалося передовсім воєнні причинки, платні урядовців і війська, закупи в середині держави та видатки на відбудову краю, яку з весною підготовлялося на широкі розміри.

Відвічальним урядом за справу державних фінансів був Держ. Секретаріят фінансів, поділений на кілька відділів. Особова секція мала дбати о обсаду урядовцями всіх підчинених урядів — дирекцій скарбових округів, податкових урядів, цлових, тютюневого монополю і т.д. Побіч неї були ще секції безпосередних податків та державних монополів. Може побіч адміністрації у ніяких урядах не був такий великий брак своїх, висших урядовців, як у скарбових урядах. Під час коли в адміністрації можна було заступитися людьми з инших заводів, тут необзнайомлений чоловік нічого не міг зробити. Се змусило Держ. Секретаріят фінансів доповнити ряди потрібних скарбових урядників інтеліґентнішими одиницями з скарбової сторожі. Державному Секретаріятови фінансів підлягала тимчасова областна дирекція скарбу в Тернополі, яку небавом звинено. Дирекції скарбових округів. граничні цлові уряди та податкові відділи при повітових комісаріятах остали незмінені.

Загально лихий стан державних фінансів републики велів кождому, кого обходили державні справи, застановитися, що буде дальше. Дотеперішні видатки робилося з дня на день, не було ніякого фінансового пляну, ніякого навіть провізоричного буджету, а зробити його було неможливо, бо не було ніякої обрахункової комісії: так само ніщо не зроблено для упорядкування справи валюти. Сим занялася поважно фінансова комісія У.Н.Ради та уложила цілу низку внесків фінансового характеру, як обсадження окремою фаховою особою Держ. Секретаріяту фінансів, оснування обрахункового департаменту, уложення провізоричного буджету до кінця 1919 року і т.д. на найблизшу сесію У.Н.Ради, яка одначе вже не відбулася.

Опіка над справами торговлі і промислу належала до Держ. Секретаріяту тої самої назви, який одначе від утрати Львова також не був обсаджений. Секретарем торговлі і промислу подібно як фінансів, був голова Ради Держ. Секретарів. Сей Секретаріят ділився на три головні відділи — нафтовий, заграничних довозів і опіки над промислом. Два останні мали менше значіння, бо заграничні довози були незначні і без винятку уділялося дозволів на привіз а відділови опіки над промислом були поручені взірцеві варстати та нечисленні фабрики на нашій области. Торгові зносини з державами, що повстали на розвалинах Австрії, унормовано торговельними договорами, заключеними в лютім і марті. Використати їх було годі тому, що від кінця марта ми були відтяті від світа.

Головна праця сього Секретаріяту зверталася коло торговлі нафтовими продуктами — ропою, нафтою, бензиною, парафіною та смарами. Йому підлягав держ. нафтовий комісаріят при держ. рафінерії

в Дрогобичи. Вивіз всіх нафтових продуктів поза границі републики був заборонений. Дозволу на вивіз міг уділити виключно Держ. Секретаріят торговлі і промислу, причім побирано високе цло по 11-50 грив. від 1 кільоґрама нафтового продукту. Дозволів на купно нафти та свічок без цла для ужитку населення на Західній Области й армії давав нафтовий комісаріят в Дрогобичи на поручення повітових харчевих управ зглядно військового господарського уряду. Сирої ропи на перерібку в держ. фабриці мінеральний оліїв в Дрогобичи достарчали властителі копалень і так звані бруттовці, які були зобовязані 22% видобутої ропи відступали державі по 42 гривні за 1 сотнар метр. Торговий оборот нафтовими продуктами стрічається серед нашої суспільности найчастіше з закидами, лиш в части слушними. Та одно треба сказати — нафтова господарка у многім недомагала; з чийої одначе вини — питання відкрите.

4. Державні залізниці, почта й телєґраф.

Новіщі засоби лучби — залізниці, почти та телєґраф — стали для нинішньої держави так далеко необхідною річчю, що без них ніяка державна влада не є в силі сповнити своїх обовязків. А вже прямо немислиме нині без них ведення війни. Телєґраф і залізниця се нерви нової держави. Від осередної влади, державного мозку йдуть телєґрафічно й телєфонічно прикази аж до найдальших кінчин державного орґанізму, до повітових і громадських комісарів, окружних команд, а залізницею двигаються успіхи їх праці, їх приказів. Зрозумілим стає, як могли ми державу будувати і вести війну тоді, — коли в перших днях падолиста почта і телєґраф стали, а залізниці, обслугувані лиш українськими залізничниками дуже слабо курсували. Хто знає, чи се не спричинило утрату Львова? Хто працював від самого початку в нашім уряді, знає, яку втіху принесло для нас, у відтятій від краю столиці, перше телєфонічне получення з Золочевом, привернене 6. чи 7 падолиста. Та належить признати, що завдяки повній пожертвовання праці наших залізничників — українські залізниці скоро урухомлено та віддано на услуги держави. Від перших днів ждала їх неабияка праця. Із сходу на захід і з заходу на схід рушили десятки тисяч голодних здемобілізованих жовнірів, повертаючих полонених, що хмарами залягали залізничі двірці та відсилочні станиці в Підволочисках, Тернополі, Ходорові та Станиславові. В ім’я людскости та добра публичного здоровля місцевої людности треба було їх як найскорше відставити поза границі републики тимбільше, що між ними в застрашаючий спосіб шалів тиф. Матери та жінки мадярських, чеських та инших бувших австрійських і російських жовнірів обовязані до вдяки

українському залізничникови, що день і ніч працюючи, неодному з їх дорогих уможливив поворот домів, вириваючи їх з обнять безпощадного тифу.

Переплила вже повінь здемобілізованих і полонених — наші залізниці опинилися без вугля, якого на Західній Области нема, а дрібні запаси вповні вичерпалися. Прийшлося опалювати залізниці дровами. Через цілий час українські держ. залізниці, хоч пожерали карпатські ліси, не відповідали потребам суспільности і держави. Нечисленні поїзди, яку курсували їздили поволи та неопалені; подорож з Станиславова до Тернополя, що тривала цілу добу, не була ще найдовшою. Мали ми щоправда на місци подостатком иншого опалового матеріялу — ропи, якої теплодатна сила значно навітьбільша ніж вугля, та до опалювання ропою треба приспособити льокомотиви, а в нас не було до того потрібних матеріялів (головно брак міди) та майстерень. Та мимо всіх трудностей треба було до сього поважно забратися; в останніх місяцях кількадесять льокомотив опалювано вже ропою.

Не менше недоставало нам своїх технічно-образованих робітників до залізничих варстатів, а навіть машиністів до паровозів. Сей брак усунуло нам частинно міністерство шляхів в Київі тим, що відступило для західно-українських залізниць кількадесять машиністів. Зате два залізничі шляхи Підволочиска-Львів (зглядно Борщовичі) та Броди-Красне розширено так, що з Великої України вози заїздили аж у Галичину, а київське міністерство шляхів обсадило ті лінії своїми залізничниками. Недостача технічно-образованих сил навела управу держ. залізниць покликати під лагіднішими услівями (що до службового приречення) й деяких Поляків до праці у залізничих варстатах. Тоді наші залізничники поставили собі за честь сей брак усунути власними силами. За їх почином створено в Станиславові тримісячний залізничо-технічний курс, який дав нам цілі десятки потрібних технічних робітників. Подібно основано в Тернополі ще в перших місяцях курс практикантів на залізничих урядників руху, щоби доповнити ряди недостаючих нам урядовців.

Далеко лекше, ніж урухомити залізничий рух, було зорґанізувати начальні уряди шляхів. Залізнича дирекція в Станиславів в якій служило много Українців та Жидів, стала дальше повнити свої обов'язки, тимбільше, що одного із висших урядовців сеї дирекції покликала У.Н.Рада на уряд Держ. Секретаря шляхів. Їй віддано теж під опіку шляхи, підчинені доси львівській дирекції, яка опинилася поза фронтом, Висшою владою для станиславівської дирекції залізниць був Держ. Секретаріят лучби (шляхів, почт і телеґрафів). Урядовим часописом сего Секретаріяту був „Вістник Держ. Секретаріяту Шляхів".

Не менше трудно прийшлося урухомити державну почту. Ще в падолисті та грудни почтовий рух на Західній Области представлявся доволі мізерно так, що для доручування урядових писем заведено окрему курієрську службу. Слабе функціонування почти відбивалося на цілім державнім життю. Серед тих обставин треба було поділити орґанізаційну працю. Назначеним з гори начальником більших почтових, так званих, ераріяльних урядів поручено занятися установленням урядовців на всіх менших почтових урядах, так званих клясових. В січни курсувала почта вже доволі правильно та відкрито всі більші уряди. Щоби дістати подостатком сил, обзнакомлених з почтовим ділом, і тим способом урухомити всі почти, основано при всіх більших почтових урядах курси для низших почтових урядовців, злучені з практикою. Через весь час не заведено у нас власних почтових марок. Спершу уживано ще якийсь час австрійських, в деяких округах перестампільованих з гербом Соборної України та написю З.О.У.Н.Р.; в деяких повітах введено окремі карточки з написю оплаченої суми. На всіх инших почтах поручено брати почтові оплати готівкою. З причини доріжні підвисшено почтову тарифу подібно як і залізничу майже о 100%.

Згадати треба би й про наш телєґраф та наші телєфони. У сім напрямі боролися ми безперервно з браком матеріялів, бо спровадити було ні звідки. Тому головно телєфонічний рух мав у нас все недомагання. В телєґрафічних урядах введено українську азбуку. На всіх наших лініях були чинні так звані апарати Морзея (чертками пишучі), лиш на головніших лініях для ужитку Секретаріятів та Начальної Команди були введені инші телєґрафічні апарати так звані Юса (пишучі відразу букви).

Найвисшою владою для західно-українських почт був Держ. Секретаріят почт і телєґрафу, злучений опісля з Секретаріятом шляхів в оден Держ. Секретаріят лучби або комунікації. Біжучі справи полагоджувала основана в Станиславові дирекція почт і телєґрафу, підчинена Секретаріятови лучби.

5. Державна опіка над духовою культурою.

Воєнний час крайно непригожий для плекання і розвитку духової культури. Та Український нарід не занедбав сеї справи, хоч війна з Польщею зуживала всі сили молодої републики. Нарід домагався негайного зукраїнізування та демократизації всього шкільництва: народнього й середного. По цілім краю пішло стихійне перемінювання силою накинених нам польських шкіл на українські. Народню школу примінено вповні до потреб місцевости; мазурським та німецьким

кольоніям полишено їх рідну школу. Жидам поручено орґанізувати свої еврейські з тим, що коли вони будуть зорґанізовані, перейдуть на удержання держави. В неукраїнських школах заведено научування української державної мови від III року науки; зате зовсім відпала наука німецької мови у народніх школах.

Далеко більше змін заведено в середнім шкільництві. На цілій неокупованій Західній Области мали ми всього три повні українські держ. ґімназії, кілька приватних, ні одного семінара, ні одної реальної та ремісничої або господарської школи; зате були цілі десятки польських середних шкіл. Зрозумілим є, що в українській державі мусів бути привернений справедливий стан, який покривався саме з відворотним відношенням дотеперішнього стану.

Так і сталося. Всюди по повітах У.Н.Ради, не ждучи навіть на приказ найвисшої шкільної влади Держ. Секретаріяту освіти, перемінили всі польські середні школи на українські та іменували управителями учителів Українців. Сей відруховий крок громадянства Держ. Секретаріят вповні затвердив, застерігаючи, щоб у містах, де є більше середних шкіл, одну полишено для національної меншости, о скільки учителі зложать вимагане службове приречення. Річ природна, що наші приватні ґімназії, здвигнені грошем українського мужика, переходили в ряд державних шкіл. На цілій Західній Области було отворених 30 українських середних шкіл, з того 20 ґімназій*), 3 реальні школи**), 7 учительських мужеських і жіночих семінарів***). Українізування такого числа середних шкіл відразу стрічалося з немалими перепонами; на першім місци з величезним браком учителів. Се змусило Держ. Секретаріят освіти з одного боку приймати людей навіть без повних університетських студій, з другого боку найвисші кляси у деяких ґімназіях зовсім замкнути тому, що майже всі ученики з сил кляс повнили службу при українській армії. В деяких середних школах треба було ще якийсь час позволити уживати як помічної мови при викладах дотеперішньої польської мови, щоби улекшити науку ученикам-Жидам. Всеж таки серед сих обставин урухомити 30 середних шкіл — се неабиякий успіх!

---

*) Бережани, Борщів, Броди, Бучач, Городенка, Долина, Дрогобич, Золочів, Жовква, Коломия, Копичинці, Рогатин, Самбір, Сокаль, Станиславів, Стрий, Тернопіль, Товмач, Чортків, Яворів.

**) Станиславів, Святин, Тернопіль. Сю послідну доперва урухомлено в маю 1919. перед самим відворотом українських військ.

***) Бережани, Заліщики, Коломия, Самбір, Сокаль, Станиславів, Тернопіль.

Побіч українських середних шкіл бу́ли також державні середні школи для національних меншостей. В Станиславові цілий час була чинна німецька і жидівська держ. ґімназія. В жидівській ґімназії учили майже всі учителі-Жиди та обов'язково викладалося науку еврейської мови, літератури й історію еврейського народу. Инші предмети викладалося на українській зглядно помічній польській мові; замісць історії та ґеоґрафії Австрії заведено науку історії й ґеоґрафії України, як також обовязково науку української державної мови. Се мав бути лиш переходовий стан до створення чисто еврейської ґімназії, коли ученики опанують еврейську мову; в инших містах, як Тернопіль, Коломиї та Дрогобичі, яких одначе не відкрито з браку учителів, які зложили би приписане службове приречення.

Про великий запал, з яким кинулося українське громадянство до основування шкіл, свідчить хочби се, що попри 30 державних середних шкіл росли як гриби по дощі приватні ґімназійні курси. Дозволу на оснування приватної школи уділяв Держ. Секретаріят освіти та лиш під умовою, що власник-основатель школи буде горожанином нашої републики та буде приноровлюватися до всіх постанов шкільних властей.

Державний Секретаріят освіти здавав собі справу з великого завдання нашої школи, що Західна Область мусить стати збірником освічених людей, що не лиш заспокоївби свої місцеві потреби, ала також покривби запотребування інтеліґенції на Придніпрянській Україні. З кінцем марта 1919 р. появився розпорядок до повітових комісарів, щоби вони в порозумінню з місцевими шкільними чинниками та цілим громадянством під особистою відвічальністю постаралися о оснування від 1. мая 1919 р. в своїх повітових містах приготовних курсів до ґімназій, реальних і фахових шкіл та учительських семінарій. По феріях мали перші кляси всіх наших середних шкіл наповнитися тисячами селянських дітей, нарибком цілих рядів нашої інтеліґенції. Уряд готов був такі курси підпомагати в грошах і харчах, а по феріях при грошевій помочи київського уряду малося приступити до державної помочи для учеників середних шкіл на великі розміри. Майже у всіх повітах такі приготовчі курси основано та цілу сю спасенну працю перервали воєнні події найблищих днів.

Звернемо ще увагу на наші заводові школи. В падолисті 1918 р. поза Львовом — на нашій області — таких шкіл чинних було всього дві й оден курс. А саме: школа деревного промислу в Станиславові і Коломиї та кошикарський курс в Коломиї. Инші школи, як держ. школа машинового слюсарства в Тернополі, рільнича в Городенці, гончарська в Коломиї, були вже за австрійської влади зачинені тому, що їх варстати (прим. дуже цінні в Тернополі) в часі війни знищено. Та все таки мимо

браку учителів до таких шкіл обидві школи деревного промислу доволі гарно розвивалися, перший рік заповнено українською дітворою, признаючи на сю ціль невеликі стипендії; пороблено також заходи, щоби з новим шкільним роком урухомити рільничу школу в Городенці.

Як довго Львів був в чужих руках, годі було думати про оснування українського університету. Щоби одначе дати можність нашим правникам та студентам фільософії покінчити студії й поробити іспити, задумано в червни покликати до життя тимчасові правничі і фільософічні курси в Станиславові.

Найвисшою шкільною владою на Західній Области був Держ. Секретаріят освіти і віроісповідань. Ділився він на чотири відділи, президії з рефератом фахових шкіл, відділ народнього шкільництва, середних шкіл та віроісповідних справ. На черзі стояло покликання до життя видавництва шкільних підручників як пятої, самостійної секції. Секретаріятови освіти підлягали безпосередно управителі всіх середних і фахових шкіл та повітові шкільні комісарі. Сей новий рід чисто шкільної адміністрації введено в життя майже на цілій Західній Области, хоч не було на се відповідного закона. Тому то в одних повітах повітові шкільні комісарі були більше залежні від держ. повітового комісара, в инших менше. Приготований вже проєкт закона про шкільних комісарів і повітові шкільні ради задумував ввести повну незалежність шкільного комісара від начальника повіту, свого рода шкільного старосту, якого мала контролювати повітова шкільна рада, подібно як держ. повітового комісара трудова рада.

З повстанням західно-української держави все народнє учительство ставало державними урядовцями. Сповняючи старе домагання народніх учителів, причислено їх до чотирох найнизших степенів держ. урядовців.

Всі дотеперішні переміни в нашім шкільництві се були лиш тимчасові реформи, викликані потребою дня, зате кождий, хто інтересувався відбудовою нашого культурного життя, видів, що ціле наше шкільництво треба примінити до нових вимог, що українському державному народови треба своєї національної й демократичної школи, здібної виховати діти на свідомих горожан народньої републики. Таку реформу можна було перевести лиш по переднім вислуханню голосу всіх кляс громадянства тимбільше, що відірвані голоси в сій справі давалися чути також на У.Н.Раді. Щоби се велике діло підготовити й комісії фаховців для реформи усього шкільництва дати сирий матеріял в руки, скликав Держ. Секретаріят освіти ширшу шкільну анкету, на яку попрошено на референтів що найкрасших наших педаґоґів, що були по другій стороні фронту, а на членів анкети представників усіх кляс

громадянства від робітника і селянина до адвоката. Шкільна анкета, скликана на кінець мая, на жаль, не могла вже зійтися.

Під опіку Держ. Секретаріяту освіти і віроісповідань підлягали також справи мистецтва та віроісповідань. з праць Секретаріяту в сім напрямі треба згадати підпирання нашої штуки (драматичного черновецького театру) та розпорядок збирати всі друковані письма на Західній Области, розуміючи їх значіння для студії над історією будови нашої держави. Ізза неточної почтової лучби та маєвої катастрофи й сього розпорядку не можна було вповні перевести.

Всі віроісповідні справи належали до окремого відділу тої самої назви. До нього належала в першій мірі управа опорожненими ерекціональними маєтками, признавання платень духовним і т.д. Щоби хоч частинно направити пониження, з яким відносився австрійський уряд до вдів та сиріт по наших священиках, признаючи на їх забезпечення лиш так званий дар з ласки, постановив Держ. Секретаріят освіти і віроісповідань змінити їх дотеперішне заосмотрення на сталу емеритуру, а покищо збільшив платні о 100%. Та ані сей проєкт не став законом, ані відповідного розпорядку, що появився вже в маю, — не можна було перевести в життя. До переведення ширшої віроісповідної політики, як постаратися о українське латинське епископство для селян-латинників нашої области або увільнити жидівські віроісповідні громади від впливу жидівсько-ненаціональних елєментів — не надавалася воєнна пора. Урядовим часописом сього Секретаріяту був „Вістник Державного Секретаріяту Освіти і Віроісповідань".

6. Державна опіка над матеріяльною культурою.

Західна Україна — се край навскрізь рільничий, в якому більше ніж три четвертини населення живе з хліборобства. Тому народоправна українська република мусіла занятися селянином та дбати о піднесення рільництва, а в першій мірі постаратися о загоєння ран, які завдала йому чотиролітня війна. Попри те наша область — се одна з найбільше знищених країн, по яких лютувала світова війна. Сотки наших сіл зникло з поверхні землі, тисячі загород, сотки шкіл та церков лежало в руїні. О відбудову їх дотепер ніхто не дбав, тому попри дбайливість за рільництво справа відбудови знищеного села стала рівно пекучою. Уряд селянської републики не міг на се байдужно дивитися, як найкрасша державно-творча часть населення повільно нидіє та вимирає у вохких, вбійчих землянках, в яких жила вже від трьох літ. Сьому треба було положити вже раз кінець.

Два осередні уряди мали дбати про піднесення матеріяльної культури на Західній Області, а саме — Держ. Секретаріяти земельних справ і публичних робіт. Першому з них була поручена опіка над нашим рільництвом, заряд державними або як у нас кажуть камеральними добрами та підготування праць до переведення земельної реформи.

По повітах земельному Секретаріятови підлягали рільничі референти при держ. повітових комісаріятах. Вони поволи зачали перетворюватися в окремі земельні уряди під контролею повітових рільничих комісій, яким знову підлягали громадські рільничі комісії. Розвиток рільничих урядів мав йти в тім напрямі, щоби рільничих референтів злучити з лісовими інспекторатами та управами камеральних дібр і тим способом віддати їм нагляд над розумною земельною господаркою по повітах.

В такій знищеній країні як наша република, рільництво у многих разах не могло само двигнутися з браку інвентара та насіння. Зате лежало в інтересі держави, в інтересі лекшого виживлення населення й армії, щоби кождий клаптик землі був обсіяний; треба було звернутися до наказу примусового оброблення землі. Кождий великий чи малий власник землі був під карою обовязаний обробити свою землю з тим, що коли він не міг обробити, то громадська рільнича комісія мала право й обовязок його землю винаймити комунебудь — в першій мірі малоземельним, а чинш звернути власникови ґрунту. Зате, коли власник міг, а не хотів обробити, управа його землею переходила на громадську рільничу комісію, а чинш з винайму припадав на державу. То саме відносилося також до злишнього рільничого інвентара. На закупно насіння під засіви для знищених сіл признав наш уряд десять міліонів гривень підмоги.

Державний Секретаріят земельних справ поручив управам камеральних дібр іти у всім на руку населенню — передовсім у користуванню із пасовищ в добрах републики. Перед управами камеральних лісів стояла важка задача заосмотрити в опалове дерево наші державні залізниці та міста, а в зимових місяцях співділати у підготуванню будівельного матеріялу на відбудову краю.

Матеріяли до переведення земельної реформи підготовляла окрема комісія при Держ. Секретаріяті земельних справ, зложена не лиш з рільничо-образованих урядовців, але також з покликаних умисне правників та деяких членів У.Н.Ради. Підготований нею нарис земельного закона став предметом обрад в безперервно засідаючій комісії У.Н.Ради для переведення земельної реформи, а 14 цвітня 1919. став він законом, що обовязував на Західній Области У.Н.Републики.

Сей закон вивласнював на цілім просторі Західної Области всі державні землі, добра пануючих родин, двірські землі, духовні, фундаційні, всі землі без ріжниці набуті в цили спекуляції та всі инші, які перевисшають найвисшу границю скількости землі, яку може хтонебудь посідати на Західній Области. Кілько ґрунту найбільше можна посідати — се мав усталити окремий закон, та вже в дискусіях на Національній Раді виринали ріжні проєкти, які вагалися між 30 і 100 морґами землі. На власність держави переходив також господарський живий і мертвий інвентар, конче потрібний до дальшої господарки. Сьогорічний збір був ще власністю дотеперішних посідачів. Окремі закони мали сказати, кілько ґрунту треба лишити парохам та иншим духовним, як також дотеперішним власникам для їх ужитку. Всі ліси переходили на власність і під управу держави.

Дуже важною була справа відшкодування дотеперішним власникам. Сю справу У.Н.Рада сама не хотіла рішати, а полишила її рішенню будучого українського сойму, вибраного на підставі демократичного виборчого права. Від будучого сойму, його більше чи менше лівого складу залежало рішення сеї справи. Та незалежно від того була ся справа предметом дискусій на засіданнях У.Н.Ради та посольських клюбів. Не від річи буде згадати, що делеґати — селяне майже без виїмку заявилися за викупом, найбільшою популярністю тішився між ними проєкт так званого проґресивного викупу себто, щоби менші фільварки викупити по усталеній ціні дійсної вартости, а великі лятифундії лиш за якусь частину ціни, приміром 10% вартости. Свідчить се про глибокий змисл почуття правовости та справедливости у нашого мужика. Ухвалений земельний закон приймав вже тепер, що без викупу переходять на власність держави камеральні добра, добра пануючих родин і всіх тих, яким судово доказано, що виступили оружно проти У.Н.Републики, в кінці добра набуті для спекуляції і з воєнних зисків.

Наділ землею мав зачатися аж до скінченню війни, коли повернуть полонені і жовніри, а наділеними мали бути безземельні і малоземельні рільники лиш горожане Західної Области без ріжниці народности, в першій мірі немічники (інваліди) і жовніри української армії, вдови і сироти по поляглих українських жовнірах, по них — немічники з світової війни та инші потребуючі повнолітні мущини і женщини. Зовсім виключені від наділу були дезертирі з української армії, ті, що чинно виступили проти нашої републики, а в кінці ті, що були покарані за самовільний захват землі.

До часу наділу управу вивласненими маєтками переймав ще в протягу сього року окремий державий уряд під назвою Областна Земельна Комісія з підчиненими йому повітовими та громадськими

земельними комісіями, полишаючи дотеперішним власникам, тільки землі, кілько треба на їх урдержання. По скінченій війні сей державний уряд мав занятися розділом землі.

Щоби запобігти можливій продажі двірської землі в руки тих, котрі її не потребують, заборонено продаж вивласненої землі, а всякі умови, контракти купна-продажі та дарування двірських ґрунтів, зроблені по 1. січня 1919 узнано за неважні. Наділення землею всіх тих горожан Західної Обкасти без ріжниці народности, що відчувають голод землі, унеможливили маєві події 1919 р. і ще триваюча війна.

Та як ми висше сказали — ціла Західна Область лежала в руїні, з якої не в силі її піднести праця одиниць; се могла зробити лиш своя, селянська держава з державних фондів. Сю справу не менше важну від земельної реформи мав повірену собі Держ. Секретаріят публичних робіт. Побіч справи відбудови мав він під своєю опікою справи використування земних скарбів нашої области себто справи гірництва; тому то сей Секретаріят ділився на дві головні частини: гірництва і відбудови. Йому підлягали всі гірничі уряди по цілій области, як управи державних салін, державна рафінерія нафти в Дрогобицчі; до нього належав також нагляд над приватними гірничими підприємствами як вугля, копальнями нафти і т.д., а Держ. Секретаріят публичних робіт наглядав над правильним їх функціонуванням.

По всіх повітах полишилися по Австрії так звані експозитури краєвого уряду відбудови; вони тепер в цілости зі своїми складами будівельних матеріялів перейшли під управу нашого Секретаріяту відбудови. Полишилися державні биті шляхи та державні підприємства, як тартаки і т.д.; ними також занявся тепер Секретаріят публичних робіт. Щоби зібрати всі галузи державної господарки в одні руки та по відбудові краю використати всі невикористані богацтва краю — головно силу пливучої води — приступив Секретаріят публичних робіт до основування по повітах самостійних технічних урядів, приділяючи їм крім гірничих справ та відбудови, удержання державних гостинців, будівель та уміле використання всі засобів богацтва краю.

Та все те були справи дальшого пляну, а до відбудови требу було взятися ще таки нині. При добрій волі та охоті правительства діло відбудови зачато як найкрасше. Уряд Великої України прирік на сю ціль більшу грошеву поміч, на початок 200 міліонів гривень, розуміючи, що знищену Західну область треба буде поставити на ноги спільними силами Соборної України. В зимових місяцях занявся Держ. Секретаріят публичних робіт збиранням деревного матеріялу на відбудову. Будівельні експозитори, а де вже були покликані технічні уряди, то — ті дістали поручення — ще в зимових місяцях, заким дерева

не пустили соків, наладити вируб деревного матеріялу, пригожого до будівлі. За вирубані дрова держава мала заплатити власникам лісів з державних грошей. Вирубу мали доканати самі селяне, властителі знищених осель, а коли се були родини українських жовнірів — то вируб розпоряджено на кошт держави. На відбудову одної загороди міг повітовий, технічний уряд призначити найбільше 20 кубічних метрів грубого дерева; тертий матеріял (дошки, лати) мав приділити потребуючим повітам сам Секретаріят з державних тартаків.

З весною мала зачатися на великі розміри відбудова наших сіл; чому й се досі не сталося — говорили ми тобі, читачу, вже на кількох місцях.

***

На сім кінчимо ми огляд устрою нашої републики. Ось так, читачу, виглядала наша хата, здвигнена спільними силами мужика, робітника та трудової інтеліґенції. Будували ми її серед ворожої бурі і громів, будували з малих початків з сирого, не все пригожого матеріялу. Нераз приходилося зміняти гарно обдуманий і розумно начеркнений плян лиш з браку конче потрібних засобів. Та все таки збудували ми сильний хором, що заслоняв наш селянський народ перед ворожою тучею; й тому він нам такий дорогий, бо наш рідний, хоч не все було в нім найкрасше уложене.

Коли ми писали про добрі сторони наших урядів, не хотіли ми тим сказати, що вони були найлучші, та ми розуміли, що серед тих обставин, серед яких ми будували нашу державу, красше устроїти було годі. Говорилося також, що під деякими оглядами не все було в порядку — то також не з иншою ціллю як лиш, щоби вірно представити, який лад був у нашій хаті. При обговорюванню кождої важнішої справи ми все кінчили болючим — „сього не можна було перевести" — „сього не можна було докінчити" — і так дальше ізза — маєвих подій 1919 р. Наша хата впала, та не своєю безсильністю — се цілком певне! Її повалила, чужосторонна, нерівна нам сила. Маєві події, польський наступ на Західну Область перервав нашу працю будівництва. Замість дальшої будови нам прийшлося зібрати всі сили на оборону загрожених основ републики. Вітчина знайшлася в небезпеці, а для оборони свого істнування зложила Вона за згодою Виділу У.Н.Ради і Ради Держ. Секретарів всю

необмежену владу в одні тверді руки. Держ. Секретаріят уступив, а на чоло загроженої републики поставлено диктатора в особі предсідателя У.Н.Ради Др. Евгена Петрушевича. Проти перемоги ми не остоялися. Диктатура зі західно-українською армією опинилася за Збручем; влада на Західній Області У.Н.Републики знайшлася не в наших руках. Не значить се, що наша держава перестала істнувати; виконування її влади тут лише припинене. Ми зате маємо тепер нагоду глибоко передумати, що ми зробили, а чого занедбали, що нам треба ще зробити, а чого більше не робити, щоби в слушний час ми могли почату будову своєї держави дальше повести, закінчити й закріпити.

Отсе й ціль нашої статті.

Цю статтю — яка сьогодні є одним із історичних документів наших державницьких змагань — д-ра М. Чубатого, тодішнього першого асистента Державного Секретаря Освіти й Віроісповідань ЗОУНР д-ра Аґенора Артимовича, передруковуємо дослівно, не справляючи ні мови, ні правопису, із Літературного Збірника „На ріках вавилонських", Народня Бібліотека „Просвіти" ч. 4. Видання Товариства „Просвіта", Львів 1920. стор. 96 — 133. — **Ред.**

Ярослав Падох
Дмитро Штогрин

БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ МИКОЛИ ЧУБАТОГО

Нижчеподана бібліографія праць Миколи Чубатого обіймає 215 позицій та поділяється на три частини. В першій частині поміщено описи 37-ми статтей та дев'яти монографій (три з них появились у двох томах кожна) в українській мові. З останніх лише п'ять описані як окремі видання, а чотири інші, хоч і носять характер монографій, подано як статті та розділи окремих серійних чи окремих видань, в такому виді (можливо, що в деяких випадках з причини браку фондів) вони появились у *Записках НТШ, Богословії* та *Українській загальній енциклопедії.* У другій частині описано 116 статтей в англійській та німецькій мовах. Переважна більшість з них появилася в англомовному журналі *The Ukrainian Quarterly,* якого М. Чубатий був головним редактором від початків його заснування (1944 р.) до другої половини 1950-х років. Замітне число цих статтей, тобто 51 з них (позначені знаком *) появились з згаданому квартальнику, як редакційні без підпису автора. У третій частині бібліографії поміщені описи 53-ох назв рецензій, що появились здебільша в *The Ukrainian Quarterly,* назва цього квартальника подана в бібліографії переважнго у скороченій формі — *U. Q.*

При складанню цієї, досі найбільш скомплетованої бібліографії праць М. Чубатого взято до уваги зокрема архівні матеріяли автора, відносні річники *The Ukrainian Quarterly,* енциклопедичні українські видання (УЗЕ та ЕУ в українській англ. мовах), працю М. Ждана ,,Вибрана бібліографія наукових праць Миколи Чубатого", *,,Український історик",* р. 6, 1969, ч. 4, стор. 99-101 (список обіймає 54 позиції) і статті М. Ждана ,,Микола Чубатий", *,,Український історик",* р. 6, 1969, ч. 4, стор. 47-62 та Ярослава Падоха ,,Микола Чубатий, 1889-1975", *,,Український історик",* р. 12, 1975, ч. 3-4, стор. 100-111. Бібліографічні дані у трьох останніх працях провірено і виправлено.

На підставі біо-бібліографічних даних про М. Чубатого можна вважати, що автор уживав таких підписів у своїх працях: Микола Чубатий, М. Чубатий, М. Ч., Nicholas Czubatyj, N. Czubatyj, Nicholas Czubaty, Nicholas D. Czubaty, N. Ch. і N. D. Ch.

Нижчеподана бібліографія не повна; в ній бракує назв статтей Чубатого, що появились передусім на сторінках львівських часописів і журналів: *Діло, Нова рада, Правда, Мета й Наша мета* та навіть тих, що появляються досі в ЗСА й Канаді, як напр.: *Америка, Свобода, Шлях, Вісник, Українське життя, Новий шлях, Вільне слово, Наша мета,* та ін. Слід згадати, що й самий опис деяких позицій в цій бібліографії не повний з причини браку доступу до дотичних джерел. Не подано тут також усіх рецензій на праці Чубатого, за якими ще треба шукати по різних періодиках.

В описах окремих позицій ужито два види дужок. Округлі дужки ( ) вживано у трьох випадках: (І) їх скопійовано з оригінальної назви позиції, (2) в них подано другий наголовок видання, який знайдено побіч головного наголовка і (3) в них поміщено імена та прізвища авторів рецензій на окремі праці М. Чубатого. В ламаних дужках [ ] подано завваги укладачів цієї бібліографії.

І. МОНОГРАФІЇ ТА СТАТТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

„В справі церковної богослужебної мови" *Америка,* 1964, ч. 39, 41-43.

„Відродження католицтва у Франції; обсервації та рефлексії з подорожі", *Дзвони*, р. 8, 1938, стор. 22-58. Також окрема відбитка.

„В'їзд Хмельницького до визволеного Києва", *Календар (Ювілейний альманах) Українського народного союзу*, 1949, стор. 87-93.

„Дев'ятсот п'ятдесять літ християнства в Україні", *Дзвони,* р. 8, 1938, стор. 287-300.

„Державнийі лад на Західній області Української Народної Республіки", *Народний ілюстрований календар Товариства „Просвіта",* р. 42, 1921. Також окрема відбитка.

„Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIУ в.", *Записки Наукового товариства ім. Шевченка* [дальше *Записки НТШ*], т. 134-35, 1924, стор. 19-65; т. 144-45, 1926, стор. 1-108.

Рецензія: (Л. Окіншевич) *Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права* (Української академії наук), вип. 3, 1927, стор. 432-38.

„Десять днів у Києві в січні 1919 р.; спомини з Трудового конґресу", *Літопис Червоної калини,* р. 3, 1931, ч. 5, стор. 5-8; ч. 6, стор. 3-6.

„До історії адвокатури на Україні", *Альманах Союзу українських адвокатів,* 1934, стор. 30-37.

„До питання про початки української нації", *Діло,* 1931, ч. 15-19.

„Духовенство", *Енциклопедія українознавства; словникова частина,* Мюнхен, вид-во „Молоде життя", т. 2, 1955-57, стор. 607-10.

„Духове життя українського народу по Першій світовій війні", *Свобода,* 1942, листопад-грудень [19 частин]; 1943, Січень-березень [22 частини].

„Життєпис", Михайло Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року на Західніх землях України,* Нью-Йорк, Накл. Комітету виконавців Листопадового зриву, 1973 [дальше М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року], стор. 187-89.*

„Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії", Записки НТШ, т. 123-124, 1917, стор. 1-108. Також окрема відбитка.

Рецензія: (С. Шамрай) *Україна,* 1924, кн. 3, стор. 162-64.

„Змагання до релігійної унії з Римом на Галицькій Руси в першій чверті XIII стор.", *Альманах українських богословів* (Львів), 1913.

„Історично-правні основи актів самостійности та соборности України 1918 і 1919 рр.". *Правничий вісник* (Нью-Йорк), кн. 2, 1962, стор. 3-12.

„Історія Тернополя та Тернопільщини", *Шляхами золотого Поділля,* Філядельфія, Вид. Комітету „Тернопільщина", т. І., 1960, стор. 17-58.

Історія унійних змагань в українській Церкві, Львів, 1937 (виклади в Греко-католицькій духовній академії у Львові), 2 вип. Передрук: Рим, 1942.

Історія християнства на Руси-Україні. Том І: До 1353 р.; том. 2: До 1458 р. Рим, Вид. Українського католицького університету в Римі, 1965-76, 2 т.

Рецензії: (Oskar Halecki) *American historical review,* 1967, p. 1364; (Любомир Винар) *Український історик,* 1968, кн. 1-4, стор. 152-54; також Андрій Поппе, „Заснування митрополії Русі в Києві", *Український історичний журнал,* 1969. но. 6, стор. 91-105. (Oswald P. Backus and Heinrich A. Stammler) *Slavic Review,* v. 30, 1971, p. 361-65.

„Історія Церкви" (співавтор Н. Полонська-Василенко), *Енциклопедія українознавства,* Мюнхен, Вид-во „Молоде життя", 1949, стор. 601-22.

„Київська Русь в нових совєтських та польських дослідах", *Записки НТШ,* т. 169, 1962, стор. 464-78.

„Київський Патріярхат, церковна та національна справа", *Овид.* р. 15, 1964, ч. 3, стор. 5-13.

„Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східно-слов'янських націй", *Записки НТШ,* т. 178, 1964, стор. 1-159.

Рецензії: (Олександер Домбровський) *Український історик,* 1964, кн. 4, стор. 49-50; (Роман Бжеський, *Рецензія на книжку М. Чубатого, „Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східньо-слов'янських націй",* Дітройт, 1965?). Основою цього видання можна вважати доповідь автора, що її він прочитав на XI-му Міжнародному конґресі історичних наук у Стокгольмі в 1960 р. На доповідь появився критичний відгук; пор.: А. М. Кольчук. „Багато галасу даремно", *Український історичний журнал,* р. 5, 1961, но. 3, стор. 140-41.

„Князь Константин Осторожський та його роля в історії України", *Америка,* 1960, ч. 34-54.

Митрополит Андрей та його ідея католицької України, Филадельфія, 1953, 16 стор.

„Митрополит Андрей та православний світ", *Логом,* т. 6, 1955, кн. 2, стор. 123-36.

Митрополит Іпатій Потій, апостол церковної єдности; в 300-літній ювилей єго смерти. Львів, Накл. Т-ва сьв. Апостола Павла, 1914, 95 стор.

„Моя участь у першолистопадовім зриві; спомин минулого з-перед 50 літ", М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року,* стор. 175-87.

„Найбільший історичний конґрес", *Америка,* 17 жовтня, 1955.

„Наукове товариство ім. Шевченка; його минуле і сучасне", *Америка,* 1975, ч. 63-67.

„Німецьке право", *Енциклопедія українознавства; словникова частина,* Мюнхен, Вид-во „Молоде життя", т. 5, 1966, стор. 1767.

Огляд історії українського права по запискам за викладами проф. др. М. Чубатого; історія джерел та державного права, Львів, 1921, 2 част.; 2 поширене вид., Львів, 1922; 3 вид., Мюнхен, Український вільний університет, 1947; вид., Мюнхен, Український вільний університет, 1976.

„Перший Листопад напереломі української революції", М. Гуцуляк, *Перший Листопад 1918 року,* стор. 163-74. Стаття підписана проф. М. Чубатий.

„Перший Листопад 1918 р.", *Українська галицька армія; у 40-річчя її участи у визвольних змаганнях в 1918-1919 рр.; матеріяли до історії,* Вінніпеґ, Вид. Дмитро Микитюк, т. 3, 1966, стор. 39-42.

„Право церковне", *Українська загальна енциклопедія; книга знання,* Львів, Рідна школа, 1930-35, т. 2, шп. 1134.

„Про правне становище Церкви в козацькій державі", Богословія, р. 3, 1925, ч. 1, стор. 19-53; ч. 2, стор. 181-203. Також окрема відбитка.

Рецензії: (Лев Окиншевич) *Україна,* 1927, кн. 4, стор. 192-95; (Микола Василенко) *Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права* (Української академії наук). вип. 3, 1927; (Heinrich Schmidt) *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte; Kanonistische Abteilung,* Bd. 16. 1926,

„Прово церковне", *Українська загальна енцикльопедія; книга знання,* Львів, Рідна школа, 1930-35, т. 2, шп. 1134.

„Релігія ціллю, чи середником до цілі?", *Дзвони,* р. I, 1931, ч. I, стор. 13-15.

„Справа Київського Патріярхату та майбутнє українського Християнства", *Америка,* 1964, ч. 107-109.

„VII [сьомий] міжнародний конґрес істориків та українці (спостереження історика)", *Дзвони,* р. 3, 1933, стор. 469-74.

„Україна: Церква; католицька церква", *Українська загальна енцикльопедія; книга знання,* Львів, Рідна школа, 1930-35, т. 3, шп. 896-914. Передрук під назвою *Українська католицька церква,* Реґенсбурґ, Українське слово, 1946, 24 стор.

„Українська англомовна інформаційна служба", *Календар Українського народного союзу (Ювілейний альманах „Свободи", 1893-1953),* 1953, стор. 134-36.

„Українська історична наука; її розвиток та досягнення", *Америка,* 1970, ч. 110-12, 114-17, 119-22. Також окрема відбитка, 1971, 53 стор.

„Чи повстання гайдамаків було українською національною революцією?", *Америка,* 1964, ч. 65-67.

„Ще дещо про початки українського народу", *Діло,* 1931, ч. 47-48.

„Як народжувалася наука історії українського права", *Науковий збірник Українського вільного університету,* т. 8, 1974, стор. 140-48.

„Як родилася соборна Україна", *Америка,* 1957, ч. 23-25.

II. СТАТТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

*"America, Russia, and the Nations Subjugated by Russia", *The Ukrainian Quarterly* (farther *U.Q.*), v. 5, 1949, p. 101-106.

"America and the Russian Empire", *U.Q.*, v. 7, 1951, p. 144-61.

*"The Anglo-Saxon World and Information on Ukraine", *U.Q.*, v. 6, 1950, p. 5-8.

*"Bandung Conference — The Third World Force", *U.Q.*, v. 9, 1955, p. 101-107.

"The Beginning of Russian History", *U.Q.*, v. 3, 1947, p.262-73.

*"Between 'Free Europe' and 'Free Russia' ", *U.Q.*, v. 7, 1951, p. 101-103.

"Bohdan Khmelnytsky, Ruler of Ukraine", *U.Q.*, v. 13, 1957, p. 197-204.

*"The Bolshevik Fight with the Ukrainian Spirit", *U.Q.*, v. 10, 1955, p. 309-14.

*"The Cause of Our International Failure", *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 293-99.

"Christianity in Rus'-Ukraine Prior to the Official Conversion (989)", *Ukraine: A Concise Encyclopaedia*, Toronto, University of Toronto Press, v.2, 1971, p. 132-35.

"Christianity in Rus'-Ukraine from the Eleventh Century to the Mid-Fourteenth Century", *Ibid.*, p. 135-43.

"A Clergeman-Apostle of a New Civilization in Eastern Europe", *Review of Religion*, 1943, Autumn.

"Clergy", *Encyclopedia of Ukraine*, Toronto, University of Toronto Press, v.1, 1984, p. 521-24.

*"The Coming Peace Conference", *U.Q.*, v. 2, 1946, p.105-110.

*"The Commander of the UPA has Fallen in Battle with the Bolsheviks", *U.Q.*, v. 6, 1950, p. 293-98.

*"Court Justice or Political Vengeance", *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 101-107.

*"Crimean Declaration — Words and Deeds", *U.Q.*, v. 1, 1945, p. 101-104.

"Depth of Soul or Doctrinaire Fanaticism", *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 75-79.

"Development of the Kievan-Ruthenian Rite", *Diakonia*, v. 4, 1969, no. 3; v. 5, 1970, no.1.

"Dombarton Oaks and Ukraine", *U.Q.*, v. 1, 1945, p. 140-51.

"Dr. Arnold Margolin (1876-1956)", *U.Q.*, v. 12, 1956, p. 347-49.

"Dr. Percival Cundy, 1881-1947", *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 286-87.

"Dutch and Portuguese Friends of Ukraine", *U.Q.*, v. 12, 1956, p. 175-76.

*"Eastern Europe and the Truman Doctrine", *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 101-103.

"Editor of the Ukrainian Quarterly Appeals for Displaced Ukrainians in Europe" (A Letter to President Harry S. Truman), *U.Q.*, v. 1, 1945, p. 376-77.

*"European Federation and Ukraine", *U.Q.*, v. 4, 1948, p. 101-105.

*"Faith in Eternal Russia", *U.Q.*, v. 7, 1951, p. 197-202.

*"Five Years of Our Containment Policy", *U.Q.*, v. 7, 1951, p. 293-302.

*"Free Press", *U.Q.*, v. 2, 1945, p. 11-14.

*"From Metropolitan Slipy to Cardinal Mindszenty", *U.Q.*, v. 5, 1949, p. 5-9.

"Gegenstand der Geschichte des ukrainischen Rechtes", *Contributions a l'histoire de l'Ukraine au VII-e congres international des sciences historiques, Varsovie aout 1933,* Leopol, Soviete Scientifique Sevcenko, 1933, p. 69-93.

"Geneva Spirit — A Road to Peace or Disaster", *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 197-202.

"Hetmanych Danylo Skoropadsky (1904-1957)", *U.Q.*, v. 13, 1957, p. 76-77.

"History: Ukraine; Ancient Period (879-1349)", *Slavonic Encyclopedia*, New York, Philosophical Library, 1949, p. 494-97.

*"How Can We Combat Soviets?", *U.Q.*, v. 4, 1948, p. 5-9.

"The Importance of the Problem of Displaced Persons", *U.Q.*, v. 2, 1946, p. 285-88.

"In Defence of the Religious Freedom in Ukraine: A Letter to Nikita Khrushchev", *U.Q.*, v. 13, 1957, p. 138-43.

*"Introducing the Ukrainian Quarterly", *U.Q.*, v. 1, 1944, p. 5-10.

*"Is Soviet Russia Fomenting a New War?", *U.Q.*, v. 3, 1946, p. 5-9.

"Kievan Christianity Misinterpreted", *Ukrains'kyi istoryk*, v. 9, 1972. no. 1-2, p. 100-109.

"Kievan Christianity and the Kiev-Ruthenian Rite", *Diakonia*, v. 4, 1969, no. 3; v. 6, 1971, no. 1.

*"Liberation Policy and Liberation Reality", *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 5-13.

*"The Liberation Policy of the Kremlin at Home", *U.Q.*, **v. 13, 1957, p. 101-111.**

"Literatur der ukrainischen Rechtsgeschichte in den Jahren 1919-1929", *Przewodnik historyczno-prawny*, 1930, nr. 2-4. Also Abdruck, Lemberg, 1931, 63 S.

Рецензія: (В. З[аїкин]) *Дзвони*, р. I., 1931, стор. 139.

"Mazepa's Champion in the 'Secret du Roi' of Louis XV King of France", *U.Q.*, v. 5, **1949, p. 37-51.**

"The Meaning of 'Russia' and 'Ukraine' ", *U.Q., v. 1, 1945, p. 351-64. Revised edition* ***in Readings in Russian History***, **ed. by Sidney Harcave, New York, Crowell, 1962, v. 1, p. 9-21.**

"Metropolitan Joseph Slipy (On the Fifth Anniversary of His Arrest, 1945-1950)", *U.Q.*, v. 6, 1950, p. 144-50.

*"Metropolitan Slipy — the Ukrainian Stepinac — in Labor Batalion", *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 175.

*"Minorities and Majorities in the USSR", *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 293-99.

"The Modern Ukrainian Nationalist Movement", *Journal of Central European Affairs*, v. 4, 1944, no. 3, p. 281-303.

*"Moral World Leadership and the Subject Nations", *U.Q.*, v. 10, 1954, p. 117-22.
"Mykhaylo Omelanovych Pavlenko (1880-1952)", *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 177-78.
*"A Nation Fighting for Its Existence", *U.Q.*, v. 2, 1946, p. 2-5-209."
"The National Revolution in Ukraine (1917-1919)", *U.Q.*, v. 1, 1944, p. 17-39.
*"Nationalities — the Vulnerable Spot of the Soviets", *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 197-204.
*"Nationality Problems and the American Foreign Policy", *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 101-109.
"New Views Regarding Catholicism and Orthodoxy in Eastern Europe", *Proceedings of the Historical-Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society*, v. 1, 1951, p. 86-93.
*"Oligarchic Dictatorship — the New Regime in Moscow", *U.Q.*, v. 12, 1956, p. 5-14.
*"Our 'Containment' Policy a Road to Peace or to Desaster". *U.Q.*, v. 6, 1950, p. 197-205.
*"Our Talks with Stalin", *U.Q.*, v. 4, 1948, p. 293-96.
"Polikarp Sikorsky — Metropolitan of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church" *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 313-16.
*"Polish-Ukrainian Relations Today", *U.Q.*, v. 4, 1948, p. 106-108.
"Political Background of the Religious Persecution in Ukraine by Moscow", *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 56-65.
*"The Pospelov-Acheson Clash", *U.Q.*, v. 7, 1951, p. 5-9.
"Power-Policy and Dependent Nations", *U.Q.*, v. 2, 1946, p. 265-73.
"Present Soviet Historiography on America", *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 149-55.
"The Problems of Modern Ukrainian Historiography", *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, 1944
"Prof. Borys Krupnytsky", *U.Q., v. 12, 1956, p. 168.*
"Prof. C. A. Maning's Story of the Ukraine and Its Reviewers" U.Q., v. 4, 1948, p. 63-66.
"Professor Vadym Shcherbakivsky (1876-1957)", *U.Q.*, v. 13, 1957, p. 78.
"Professor Zenon Kuzela (23.VI.1882 - 24.V.1952)", *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 174-75.
"Red Russia and the Catholic World", *U.Q.*, v. 4, 1948, p. 246-52.
*"Red Russians at Suez", *U.Q.*, v. 12, 1956, p. 197-202.
"A Reply to Father Meijer on the Union of Brest", *Diakonia*, v. 3, 1968, no. 3.
"Russian Church Policy in Ukraine", *U.Q.*, v. 2, 1945, p. 43-56.
*"Russian Imperialism and the World Peace", *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 309-15.
*"Russians Inform America on 'Russians' ", *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 197-205.
*"The San Francisco Conference and Ukraine", *U.Q.* v. 1, 1945, p. 205-11.
*"Sculptor of the Modern Ukrainian Nation", *U.Q.* v. 12, 1956, p. 101-109.
*"The Second World War and Ukraine", *U.Q.*, v. 5, 1949, p. 197-200.
"Selected Bibliography on Ukraine in English", *America*, November 8, 15, 23, 29, 1962.
"The 700th Anniversary of the City of Lviv", *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 242-53.
"Silver Jubilee of the Ukrainian Academy of Sciences", *U.Q.*, v. 1, 1945, p. 236-50.
*"Soviet Reality in New York", *U.Q.*, v. 4, 1948, p. 197-203.

*"The Soviets Crossing of the Carpathians", *U.Q.*, v. 10, 1954, p.213-18.

"State and Church in Ukraine after 1654", *U.Q.*, v. 10, 1954, p. 60-70.

"The Story of the Ukrainian Quarterly", *The Ukrainian Quarterly: Index to Volumes I (1944) — X (1954),* composed by Nicholas D. Chubaty, New York, Pub. by the Ukrainian Congress Committee of America, 1954, p. 3-10.

"The 300th Anniversary of the Second Ukrainian State", *U.Q.*, v. 4, 1948, p. 144-50.

*"The 300th Anniversary of the Ukrainian Mistake", *U.Q.*, v. 10, 1954, p. 5-12.

"Three Scholar Generations of Kistiakowsky Family", *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 115.

*"Tito's Ukrainian Forerunners", *U.Q.*, v. 5, 1949, p. 293-99.

"The Conceptions of Ukrainian Nationality in Their Historical Development", *Proceedings of the Historical-Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society*, v. 2, 1952, p. 10-16.

"Two Trends of Russian Revolution", *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 60-66.

*"Two Ukraines Facing the United Nations", *U.Q.*, v. 2, 1946, p. 305-309.

"Ukraine", *The Catholic Encyclopedia. Supplement 2, Ninth Section, Volume 18.* New York, The Gilmary Society, 1958 (further *The Catholic Encyclopedia. Supp. 2*) (unnumbered pages, 12 p.)

*Ukraine and UNO", *U.Q.*, v. 2, 1945, p. 5-10.

*"Ukraine and the United Nations", *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 5-13.

"Ukraine and the Western World", *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 145-58.

"Ukraine Between Poland and Russia", *Review of Politics*, v. 8, 1946, p. 331-51.

"The Ukrainian and Russian Conceptions of the History of Eastern Europe", *Proceedings of the Historical-Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society*, v. 1, 1951, p. 10-25.

"The Ukrainian Independence Movement at the Time of the American Revolution", *U.Q.*, v. 5, 1949, p. 226-37.

"Ukrainian music", *The Catholic Encyclopedia. Supp. 2* (1 p.)

"A Ukrainian Plan for the Organization of Europe One Hundred Years Ago", *U.Q.*, v. 2, 1946, p. 339-47.

The Ukrainian Quarterly: Index to Volumes I (1944) — X (1954), New York, Pub. by the Ukrainian Congress Committee of America, 1954, 63 p.

"Ukrainian (Ruthenian) Rite Church after Vatican Council II", *The Ukrainian Review* (London), v. 16, 1969, no. 4, p. 49-57.

"Ukrainian Scholarly Research and the War", *U.Q.*, v. 3, 1946, p. 22-30.

"The Ukrainian Underground", *U.Q.*, v. 2, 1946, 154-66.

"The Ukrainians and the Polish-Russian Border Dispute", *U.Q.*, v. 1, 1944, p. 57-71.

"Ukrainians in the United States and Canada", *The Catholic Encyclopedia. Supp. 2.* (3 p.)

*"The Unfinished Revolution", *U.Q.*, v. 13, 1957, p. 5-14.

*"A United Anti-Communist Front", *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 5-12.

"Die Unterdrueckung der Ukraine", *Europaeische Osten*, v. 3, 1956, p. 593-98.

"The UPA Fights the Kremlin", *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 355-63.

*"We Must Not Revive Human Slavery", *U.Q.*, v. 1, 1945, p. 305-310.

***"Will the Russians Fight Stalin?" *U.Q.*, v. 6, 1950, p. 101-106.**
***"Woodrow Wilson and the Liberation of Nations", *U.Q.*, v. 12, 1956, p. 293-97.**
***"The Yalta Agreement and America", *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 293-302.**

** Статті, поміщені, як редакційні без підпису автора.*

III. РЕЦЕНЗІЇ

Acta Innocenti PP. III. (1198-1216) A Registris Vaticana aliisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Theodosius Haluscynskyj OSBM. Roma 1944. Typis Polyglottis Vaticanis. xxxii-674. *U.Q.*, v. 3, 1946, p. 86-87.

America's Second Crusade, William Henry Chamberlin, Henry Regnery Co., Chicago 1950, 1-355 pp. *U.Q.*, v. 7, 1951, p. 79-82.

Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Facs. I. Romae, 1949. pp. 208. *U.Q.*, v. 5, 1949, p. 185.

Brody, A Collection of Articles and Sketches, edited by Oles Lysyak, Munich, 1951, pp. 164 (in Ukrainian). *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 91.

De Capitulis Basilianorum by Meletius M. Wojnar, OSBM. Romae, 1954. Analecta OSBM, Section I, Vol. III. *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 281.

The Church of Silence in Slovakia. By Rev. Dr. Theodoric Zubek, O.F.M. Passaic, New Jersey, 1956, pp. 310. *U.Q.*, v. 13, 1957, p. 278-79.

The Church Under Communism. Report of the Commission of the General Assembly of the Church of Scotland by George M. Dryburgh and Crawford Miller. New York, Philosophical Library, 1953. Pp. 79. *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 185-86.

The Coming Defeat of Communism, by James Burnham. John Day & Co., New York, pp. 278, $3.50. *U.Q.*, v. 6, 1950, p. 77-79.

Containment or Liberation? An Inquiry into the Aims of United States Foreign Policy by James Burnham. New York, The John Day Co., 1953. *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 80-82.

The Culture of Kiev Rus, by the Academician B.D. Grekov. Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1947. *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 397-400.

Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075-1700). Documenta Romana Ecclesiae Unitae in Terris Ucrainae at Belorussiae cura PP. Basilianorum Collecta et Edita. Vol. I, Romae, 1953. *U.Q.*, v. 10, 1954, p. 294-96.

Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia. Vol. II. (1700-1953), Roma, 1954. *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 182-83.

Ecclesia Ruthena Sede Metropolitano Vacante, 1655-65 (The Ruthenian Catholic Church during the Vacancy of the Metropolitanate), by Ioannes Praszko. Pontifical Institute of Oriental Studies, Romae, 1944, xvi-320 pp. *U.Q.*, v.5, 1949, p. 376-77.

The Great Princess St. Olga, 1000th Anniversary of Christianity in Ukraine. New York, 1955. *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 373.

A Guide to the Soviet Union. By William M. Mandel. 1946. The Dial Press, New York. xiii-511 pp. *U.Q.*, v. 3, 1946, p. 92-94.

Guide to Ukrainian American Institutions, Professionals and Business, Ed. by Dr. W. Weresh, New York, N.Y. 1955, Carpathian Star Publishing Co., 336 pp. $3.00. *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 186.

The Historical Path of Orthodoxy. A. Shneman. Chekhov Publishing House, New York, 1954. P. 388 (in Russian). *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 91-92.

The Iron Curtain and American Policy. By Kurt Glaser. Public Affairs Press, Washington, D.C., 1953. Pp. 36. *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 180.

Istoria SSSR (History of USSR) Edited by the Historical Institute of the Academy of Sciences USSR. Editor-in-chief, Prof. A. P. Pankratova. Vol. 1-3, Moscow 1943, 1944, 1945. Vol. I - 224 pp. and 5 maps: Vol. II - 272 pp. and 5 maps; Vol. III - 336 p. and 6 maps. *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 289-92.

Istoriya Rusiv, edited by Olexander Ohloblyn, New York, 1956, pp. 346 (in Ukrainian). *U.Q.*, v. 12, 1956, p. 277-78.

Istoriya Ukrainy (History of Ukraine) by a brigade of historians of the Academy of Sciences of the U.S.S.R. under direction of S. M. Byelousov. Published by the Academy of Sciences of U.S.S.R., Kiev, 1941. 411 pages, plus maps. *U.Q.*, v. 1, 1944, p. 85-86.

John S. Reshetar, Jr. The Ukrainian Revolution. Princeton University Press, 1952, p. 363. *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 184-86.

Maximilianus Rylo, Episcopus Chelmensis et Peremysliensis (1759-1793). Sac. Joannes Choma. Roma, 1953, pp. xii-46. *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 283-84.

Der Metropolit, by Dr. Gregor Prokoptschuk. Muenchen, 1955, pp. 299. *U.Q.*, v. 12, 1956, p. 88.

The Mind of Modern Russia. By Hans Kohn, Rutgers University Press, New Brunswick, N.J., 1955. P. 281. *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 89-90.

Die Mittelmachte und die Ukraine 1918, by Hans Beyer, Muenchen, Isar Verlag, 1956. *U.Q.*, v. 12, 1956, p. 372-73.

Narys Istoriyi Ukrainy (Outline of the History of Ukraine), by K. Vobly, K. Huslysty, V. Dyadychenko, F. Los, M. Petrovsky, L. Slavin, M. Suprunenko, F. Sherstiuk. Collective work edited by Academy of Sciences of the Ukrainian S.S.R., 1942. 212 pages. *U.Q.*, v. 1, 1945, p. 291-93.

One of the Fifteen Million by Nicholas Prychodko. Little, Brown and Co., Boston, 1952. pp. 236. *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 272-73.

Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine von 1917 bis 1945. Friedrich Heyer, Ost-Europa und der Deutsch Osten. Koeln, 1953, Pp. 259 - 5 Maps. *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 279-80.

Oskar Halecki. Unia Brzeska w swietle wspolczesnych swiadestw greckich. *Slavic Review*, v. 15, 1955, no. 4, p. 555.

Out of the Crocodile's Mouth, by William Nelson. Public Affairs Press, Washington, 1949. *U.Q.*, v. 5, 1949, p. 377-78.

Oxford Regional Economic Atlas, The U.S.S.R. and Eastern Europe. Prepared by the Economist Intelligence Unit and the Cartographic Department of the Clarendon Press. Oxford University Press, 1956. London, pp. 134. Price $10. *U.Q.*, v. 12, 1956, p. 182-83.

Pattern of Peace, by Antoni Gronowicz. New York, Paramount Publishing Co. 1951, pp. 215. *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 274-76.

Peace Atlas of Europe, by Samuel Van Valkenburg. Duel, Sloan and Pearce, New York, 1946, 179 p. *U.Q.*, v.2, 1046, p. 382-83.

Peter A. Struve. Social and Economic History of Russia. Paris, 1952. pp. 386. *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 374-76.

De Potestate Metropolitarum Kieviensium Catholicorum in Clerum Regularem (The Power of the Kiev Catholic Metropolitans regarding the regular clergy), by Dmytro Blazejowskyj, D.D., Romae, 1943, pp. 196. *U.Q.*, v. 6, 1950, p. 83-84.

De Regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Josepho Velamin Rutskyj Instauratorum (The rules of the Ruthenian Basilians established by Metropolitan Joseph Venamin [sic] Rutskyj), by Meletius M. Wojnar, OSBM, Analecta OSBM, Rome, series II, Vol. I, pp. I-XX, 1-218. *U.Q.*, v. 6, 1950, p. 83-84.

Russia and the Peace, by Sir Bernard Pares. 293 pp. Macmillan, New York, 1944. *U.Q.*, v. 1, 1945, p. 178-81.

The Russian Religious Mind. Kievan Christianity, by George Fedotov, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1946. I-XVI, 1-438. *U.Q.*, v. 5, 1949, p. 83-84.

Russland: Staatliche Einheit und Nationale Vielheit, by Georg von Rauch. Veroeffentlichungen des Osteuropa-Institut, Muenchen, B. 5. Herausgeber: Hans Koch, p. 235. *U.Q.*, v. 10, 1954, p. 388-90.

Russo-Polish Relations, by S. Konovalow, Princeton University Press, 1946, 102 pp. *U.Q.*, v. 2, 1946, p. 292-94.

La Ruthenie Premongole, L'Ukraine et la Russie, by Elie Borschak. Revue Historique (Avril-Juin, 1951). *U.Q.*, v. 7, 1951, p. 186.

Saint Volodymyr the Great, Sovereign and Baptizer of Rus'-Ukraine, by Rev. Ireneus Nazarko, OSBM. Romae, 1954. Pp. 202 & 7 illustrations. (In Ukrainian). *U.Q.*, v. 11, 1955, p. 373.

Der Slavenapostel Methodius in Schwabenlande (Methodius, the Apostle to the Slavs in Schwaben), by Adolf Wilhelm Ziegler, "Dillingen und Schwaben Festschrift" of the Dillingen University, 1949. *U.Q.*, v. 7, 1951, p. 280-81.

Soviet Imperialism, by E. Day Carman, Public Affairs Press, Washington, D.C. 1950, 175 pages. *U.Q.*, v. 7, 1951, p. 77-78.

Soviet Imperialism, Its Origin and Tactics. A Symposium, Edited by Waldemar Gurian. Committee on International Relations. Notre Dame, Ind. Notre Dame University Press, 1953, pp. 165. *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 274-76.

Soviet Land — The Country, Its People and Their Work, by G. D. B. Gray. Adam and Charles Black, London, 1947, I-VIII-1-324. *U.Q.*, v. 5, 1949, p. 90-92.

The Soviet Union, Background, Ideology, Reality. A Symposium edited by Waldemar Gurian. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1951, pp. 216. *U.Q.*, v. 8, 1952, p. 82-83.

Stary Halych (Ancient Halych), by Yaroslaw Pasternak. Ukrainian Publishing Co., Cracow-Lviw, 1944, 1-238, 16 tab. *U.Q.*, v. 4, 1948, p. 282-83.

Ukraine's Call to America, by Honore Evach. Published by the Ukrainian Cultural Society of Detroit, 1947, pp. 173. *U.Q.*, v. 3, 1947, p. 183.

Ukrainian Literature; Studies of the Leading Authors by Clarence A. Manning. Foreword by Prof. Watson Kirkconnel. Published by the Ukrainian National Association, Jersey City, N.J., 1944, 126 pages. *U.Q.*, v. 1, 1944, p. 87-88.

The War and Ukrainian Democracy, by N. Hryhoriiv. Toronto, 1945, 206 pp. *U.Q.*, v. 2, 1946, p. 379-80.

White Book on the Religious Persecutions in Ukraine. Translation from Italian. Rome, 1953. *U.Q.*, v. 9, 1953, p. 186.

ПАМ’ЯТІ

МИКОЛИ ЧУБАТОГО

Степан М. Горак

МИКОЛА ЧУБАТИЙ — ІСТОРИК УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГЕНЕЗИ

ПРОФІЛЬ — НАРИС*

I

Нарис теми

Відтворити образ, профіль і з'ясувати творчість Миколи Чубатого, якому доля судила прожити 86 літ, вимагає окремої праці. Опубліковані до цього часу, тепер матеріяли М. Ждана і Я. Падоха[1] являються тільки підтвердженням великої спадщини, яка включає шістьдесять літ наукової, суспільної та професійної діяльности, що сягає часів Австро-Угорщини до дня його смерти — 10-го липня 1975 р. в ЗСА. Будучи свідком великих подій на українських землях та змінної долі нації, історик Чубатий уважав своїм обов'язком стати частиною тих же подій шляхом збагачування свідомости та знань народу. Це в свою чергу заставляло його шукати та розпрацьовувати теми загально-національної вартости і тим самим стати національним істориком, свідомого свого місця та покликання. Таке самовизначення включало процес формування його інтелектуального розвитку, розуміння

* Завданням цієї статті, як визначене в наголовку, не є намагання дати всебічне і вичерпне обговорення вкладу в українську історичну науку одного із визначніших українських істориків XX сторіччя, Миколи Чубатого, а являється спробою визначити та оцінити його вклад до питання української етногенези. Цій темі Чубатий присвятив багато уваги і свої погляди та тези розвинув ширше в праці, „Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східньослов'янських націй", як і в листуванню із автором цього нарису.

[1] Михайло Ждан, „Микола Чубатий". *„Український історик,* 4/24/1969, ст. 47-62; „Вибрана бібліографія праць М. Чубатого", там же, ст. 99-101; Ярослав Падох, „Микола Чубатий". *Український історик,* 3-4 /1973/ ст. 100-111.

історичних змін, вміння обороняти українські національні інтереси силою аргументів та доказів, яких доставляла історія тим, що опинилися на постах оборони української рації стану.

Іншим аспектом, що вимагатиме окремих дослідів, є питання підпорядковости поодиноких складових частин історії. Чубатий, є одним з перших українських істориків, який розпізнав важливість та потребу вивчення історії права та Церкви, щоб вірно зрозуміти їх ролю у формуванні долі нації в минулому. Цим темам він присвятив богато уваги та ряд поважних праць, виходячи з заложення, що історія націй найглибше закорінюється в системі права і в рамках віри. Само поняття державности є виявом в першу чергу, суспільної здібности творити правні основи, придержування та оборони внутрішнього та зовнішнього правопорядку супроти анархії чи ворожих зазіхань. Не менш важливим являється роля Церкви як моральної основи потрібної для гармонійного внутрішнього порядку та плекання ідеї сукупности та цілости. Невідкличною правдою є те, що в історії України ці два двигуни історії визначили на добро і зло долю всієї нації.

Згодом, інстинкт аналітичного історика, слідкуючого за подіями в Україні, спрямованими на знищення національного стрижня минулого української нації та парелельного процесу русифікації та совєтизації української історіографії, заставив Чубатого присвятити більше уваги питанню формування і етногенези, нації, завершеної творенням Руси-України. Процес русифікації українського минулого знайшов також своє продовження в американській та взагалі західній схемі періодизації історії східних слов'ян, за якою Русь-Україна є злученою в історію Росії як її ранній, середньо-вічний період.

Відстояти та доказати помилковість російської схеми чи сучасної совєтської, з її настоюванням над „спільною колискою" всіх трьох народностей — росіян, українців і білорусів, в силу різних об'єктивних і суб'єктивних факторів не було легким завданням. Зважаючи на потенційну важливість питання етногенези східних слов'ян та її поширення в царину політичних реальностей і наслідків, Чубатий присвятив тому вагомому питанню більше уваги протягом останніх років свого життя, засвідчуючи це в праці „Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східньослов'янських націй", виданій в формі Записок НТШ в 1964 р. Це доволі суперечне питання, яке торкається не тільки знання історії, її інтерпретації, але й національну гордість та гідність в українській історіографії. Вже Микола Костомарів викладаючи історію Росії в Київському університеті з 1846 року утвердився в невірності офіційної російської схеми і тому висунув „компромісову" тезу про „Дві руські народності". В „Книзі битія українського народу" Костомарів на ділі започатковує безперервність історії української нації з ранніх часів і

заперечує тезу М. П. Поґодіна, вже раніше оспорюваною М. О. Максимовичом. Для Костомарова не існувало жодних сумнівів щодо самостійного існування українського народу і його повної відмінности від російського. Документальне доведення невірности російської схеми залишилося для Михайла Грушевського, учня Володимира Антоновича, основника „Київської школи істориків".

Грушевський при допомозі документів остаточно вирішив російсько-український історіографічний двобій на користь української науки. В 1904 р. з'являється його записка „Звичайна схема „русской истории" та „справа раціонального укладу історії східнього словянства", в якій він заперечив важливість генеологічної московської династії при розгляді питання формування та незалежного існування трьох національностей. Треба віднотувати, що ніхто з російських національних істориків до сьогодні не зміг доказати невірности Грушевського наукового пояснення історичних етапів. А намагання совєтських істориків, починаючи Б. Д. Ґрековим „спільної колиски" та „древньоруської держави" являється перш за все політичним рішенням, а не науковим. Совєтське підпорядкування історії політичним та ідеологічним ціллям, як і переємство більшістю американських істориків російської схеми, на ділі не зневажує Грушевського схеми та її авторитету, а тільки являється намаганням промовчати або, в найгіршому випадку, зробити її об'єктом суперечних опіній та суто політичних нападів. На тому звичайно не терпить науковість та авторитет нашого історика, а тільки тих, хто раніше, чи пізніше будуть змушеними фактами документів ще раз переписати їхні „історії".

Саме та повінь пропаґандивного характеру, накиненого східно-европейській історії, заставила Чубатого стати в обороні схеми Грушевського, далі розробити питання етноґенези українського народу та заставити прихильників російської схеми перевірити їхні знання та погляди. Будучи першорядним знавцем історії, він почав викликати своїх противників на науковий двобій на міжнародних з'їздах істориків, на форум конвенцій Американського історичного товариства та Американської асоціяції для поширення слов'янських студій (АААСС) як і в професійних журналах. Правда, змагання за остаточну правду не було леґким. Деякі мовні труднощі, велике число прихильників російської історичної школи підготованих російськими емігрантами в американських університетах, разом майже з повною відсутністю підтримки з українського боку, часто зменшували успіхи пошуку історичної правди, але це не впливало на переконання М. Чубатого — вірности розуміння історичних процесів. Навпаки, його листування з автором цього нарису стало свідком все зростаючої наснаги та шукання нових засобів в обороні національних інтересів. Чубатий не був

опортуністичним явищем в академічних колах, як дехто слабшого характеру та менших знань. Саме як вислід суперечок з противниками, народилася ідея написання окремої праці „Княжа Русь-Україна", яку він уважав тільки першою спробою і зібранням матеріялів після повернення з XI-го Міжнародного конґресу історичних наук у Стокгольмі в 1960 р. Його наукова доповідь викликала широке зацікавлення та дискусію з участю совєтських вчених, дослідників Київської Руси, академіків Б. А. Рибакова та М. Н. Тіхомірова.

Цікавість історика Чубатого до початків формування української ідентичности вже у дозрілому віці, виявляє його глибокий неспокій за долю нації, існування якої є під загрозою у наслідок втрати державности в 1920 році і після 60-річного поневолення совєтською Росією. Період Руси-України для Чубатого це не тільки століття української державности, але й символічне джерело з якого може і мусить прийти нове відродження, нова доба свободи і національної гордости. Таке пов'язання минувшини з майбутнім в контексті національного існування, є багато значним не тільки для української людини, але і для ворогів українських національних змагань. В тому є частина відповіді на питання і в чому суть історичного змагання за коріння буття.

З тих же міркувань та розпізнання важливости самого питання етногенези цей нарис обмежується виключно темі, якій Чубатий присвятив богато часу та уваги.

2

Основні завдання:

Оборона схеми Грушевського і опрацювання етногенези

Михайло Ждан, вшановуючи 80-ліття професора Миколи Чубатого, писав про нього: „На базі всесторонніх і глибинних історичних дослідів виробилась у Ювілята цінна і потрібна у нашій історіографії здібність до історичної синтези".[2] Саме та здібність охопити історичні процеси у формі продуманих синтез стала достатньою для Чубатого причиною визначити себе прихильником державницької концепції радше чим народницької, найкращим репрезентантом якої був його учитель Михайло Грушевський. Для нього, як і Степана Томашівського, Вячеслава Липинського і Дмитра Дорошенка, національна держава являється головним підметом історії та органічним завершенням розвитку народу в державницьку націю. Він

---

[2] Михайло Ждан. „Микола Чубатий (З нагоди 80-ліття)." Мюнхен, Ню Йорк: Українське історичне товариство. Серія: Українські вчені, ч. 2, ст. 10.

зрозумів, що державницький принцип, краще за Грушевського народницький, виключає та заперечує можливість розглядання історії української нації в межах Московсько-Російської імперії, бо це суперечить ідентичності української нації і її відмінности в усіх періодах минулого, починаючи творенням московського етносу в інших умовинах, в інших обставинах та при іншій етнологічній суміші слов'янських племен з угро-фінськими. Сам факт створення двох відмінних державницьких форм у виді Русі-України і Московщини пояснюється відмінністю етнічного чинника, різних побутів, культур і економічних форм буття. В цьому розумінні питання етногенези стало більш важливішим для Чубатого ніж для Грушевського.

Коли в Грушевського етногенетичне формування трьох східньо-слов'янських народів остається ще в стадії гіпотези, в Чубатого цей процес завершується документально, а відтак синтетично. В процесі придбання матеріяльних доказів, він цікавився археологічними розкопами на терені України, слідкував за знахідками та використовував їх в підкріпленню тез етнічного походження українців.

Поява та дозрілість національного питання в східній Европі разом із загостренням національних протиріч кінця 19-го і першої половини 20-го сторіч, заставили дослідника присвятити цьому питанню більше уваги. Зокрема протиріччя, між російським марксизмом в совєтській формі та зростаючими русифікаційними тенденціями в СРСР з одної сторони та наявними проявами національного опору між українцями і іншими неросійськими народами, в свою чергу тільки, підтвердили вірність та потребу розроблення дослідів над етногенезою як складовою частиною історичного процесу.

Нові обставини в Америці як і зростаюче зацікавлення студіями Росії та Східної Европи після Другої світової війни, приневолили історика Чубатого, одинокого в ЗСА в роках 1939-1948, стати організатором науки, публіцистом, редактором українського англо-мовного журналу The Ukrainian Quarterly, першим промотором української історичної школи до часу прибуття невеликої кількости науковців нової еміграції. Віднова діяльности Наукового Товариства ім. Шевченка, разом з придбанням скромного будику, та зав'язання перших знакомств з американськими істориками, придбали Миколі Чубатому належне місце в аналах української науки на новому континенті.

З перспективи часу діяльність Чубатого в ЗСА можна звести до трьох основних принципів:

1. Намагання забезпечити спадщину Руси-України для української національної історіографії.

2. Закріплення наукової тези, за якою Анти є дійсними та

безпосередніми предками української нації.

3. Наукове та методологічне опрацювання та використання етногенези як допоміжної науки в процесі відтворення тяглости розвитку української нації, а не як штучний витвір умовин, які склалися з кінцем 16-го століття. Його розуміння етногенези включає культурний процес, органічно-кровний, антропологічний, етимологічний, разом з географічним фактором, що в свою чергу, зумовляв економічно-побутовий триб та стиль життя українського суспільства.

Вклад Чубатого в питання етногенези:

В 1970 р. Микола Чубатий так з'ясував своє відношення до історії:

> Моєю головною тематикою історичної праці є українська нація, її поява на горизонті історії, її консолідація в одну націю Руси та створення Київсько-Руської імперії. Київсько-Руська імперія впала, та національна тугість старої величної Руси остала в пам'яті нації на наступні століття, до появи нової героїчної сили — Козаччини, що зродилася на окраїнах старої Руси приймаючи нову назву України-Руси. Шукання джерел нації Руси-України стало провідною ідеєю Михайла Грушевського. Цю ідею розбудували учні Грушевського, його історичної школи, до якої я належу... Тому, що мене інтересувала передовсім справа народження, консолідації та імперського зросту нації в ділянці державного життя, церковного та правного, я в засаді є істориком української старини, середньовічча.[3]

Середньовічний період української державности Чубатий ділить на час існування Київської Руси і Київсько-Руської Імперії. Перший період починається УІ-тим ст. (Анти, які відтак влялися в плем'я Полян) і кінчається в Х-му ст. з появою Олега, а відтак Ігора, Ольги і з'окрема Святослава аж до 1169 р. (знищення Києва Андреєм Боголюбським) з тим, що майже половина земель Київсько-Руської Імперії осталася об'єднаною з Галицько-Володимирським Князівством до 1349 р. — до смерти Детька.

Консеквентно!

> Київська Русь є щось інше, а щось інше Київсько-Руська Держава. Зовсім слушним є, що на терені Київсько-Руської Імперії взяли початок і розвивалися три східнослов'янські народи, але не на терені Київської Руси. Київсько-Руська Імперія не була одноплемінною державою, тільки много-племінною імперією зложеної з домінуючої Київської Руси на полудні заселеною тою

---

[3] Лист М. Чубатого до С. Горака (26-го листопада 1970 р.).

групою племен, що створили нарід русинів-українців, західною з містами Полоцьк — Смоленськ з племенами, що стали основою білоруського народу і двох груп племен на півночі, що після зміщаннясь із автохтонами угрофінськими племенами, стали основою московського народу з містами Суздаль, Володимир над Клязмою та Москвою, та з групи що стала основою окремого четвертого народу Новгороду Великого (Ільшенських слов'ян). До 1478 р. Новгород був окремим народом-державою, яку завоювала Москва та включила насильно у свій державний, а згодом й національний організм шляхом примусового перенесення місцевого населення на московські землі. Тим чином Київська Русь продовж XI та XII століть притягнула та надала спільну назву Русь всім племенам тої слов'янської групи з якої зложився нинішний нарід русинів-українців. Русин це назва старша, середньовічна вживана до Шевченка, а Україна це новітна, яка зі слушних рацій, відокремлення від москалів, заступила ступнево аж до наших часів назвою Україна вмісто Русь, русин. В тому історичному аспекті Київська Русь являється полудневою частиною Київсько-Руської Імперії, ідентичною в політичним та національно-етнічним процесі з нинішною Україною.[4]

Цей погляд на процес формування східних слов'ян впродовж двох виразно визначених періодів, охоплюючих приблизно шість століть (УІ-ХІІ), Чубатий вперше піддав науковій дискусії на XI-му Міжнародному конґресі істориків у Стокгольмі в 1960 р.[5] Сама доповідь викликала ширшу дискусію в присутности біля 150 істориків східної Европи з участю Б. А. Рибакова і І. А. Тіхомірова.[6] Важливо відмітити, що обидва академіки в часі дискусії обороняли офіційну совєтську тезу про існування „одного древнерусского народа", одначе в приватній розмові Рибаков признав рацію Чубатому бо і він уважає Антів першими предками українців.[7] Обидва совєтські академіки, зокрема Рибаков, має поважні праці про розкопи в Придніпрянщині, які разом із працями Ярослава Пастернака, Петра Курінного і останньо М. Ю. Брайчевського („Походження Русі", Київ: АН УРСР, 1968) однозгідно стверджують, що розкопи із трипільської епохи як і т.зв. Черниxівської культури покриваються майже вповні з етнографічною територією

---

[4] Лист Чубатого до Горака (14-го серпня 1970 р.).

[5] Стокгольмська доповідь була відтак розробленою та дещо поширеною в праці „Княжа Русь-Україна".

[6] Список праць тих двох істориків можна знайти в „История исторической науки науки в СССР. Дооктябский период." Москва: АН СССР, 1965.

[7] Лист Чубатого до Горака (9-го вересня 1969 р.).

українського поселення.

На тому місці слід пригадати, що в 1920-тих роках, і за життя Михайла Грушевського, совєтська російська як і українська історіографія не заперечувала в принципі схеми Грушевського-Чубатого. Наприклад, в 1926 р. Українська Академія Наук видала „Слово о полку Ігоревім: пам'ятка феодальної України-Руси XII віку." Про ту працю писав М. О. Скрипник на сторінках „Критика" (Харків, 1929, ч. 6) слідуюче: Вам відомо, що недавно член Української Академії Наук академік Перетц розбираючи старі документи й старі рукописи, віднайшов переклад Тасса; раніше цей переклад зараховувано до білоруської або російської літератури, а за дослідженням академіка Перетца, його треба зарахувати до української літератури... На перешкоді правильному розумінню цього питання стояли залишки старих поглядів старої російської історіографії, погляд про неперервний історичний процес від старої Київщини через Москву, Суздаль і до старого Петербурґу. Довелося на підставі загальних історичних міркувань заперечувати цю історичну літературну концепцією і добитися практичного визнання принципу, за яким всі пам'ятки до другої половини XYIII ст. зараховуємо до російської чи української літератури відповідно до території, що на ній той пам'ятник складався. Так, зараховано „Слово о полку Ігоревім" до української літератури, а „Моление Данила Заточника" до російської."

Ми тут цілево наводимо цей цитат, бо він дійсно підтверджує вірність Чубатого розуміння історичних процесів, а зокрема його синтетичних здібностей випливаючих із об'єктивних заложень.

Іншим пітвердженням вірности Чубатого виводу про початок і розвиток трьох східньослов'янських народів є на сьогодні загально признаний факт, що починаючи із УІ-го ст. історія не потверджує гіпотези М. Поґодіна по якісь масові переселення з півдня на північ і відтак поворот „русских" на полудне. Колонізація слов'янами теренів північної частини Київської Руси Імперії (заселені первісно чудами, водами, весами і мерянами), головно в часах володіння Володимира Великого (978-1015) або тимчасове опорожнювання полудневих теренів в наслідок нападів татарських орд, не являється „мандрівкою народів", а тільки завоюванням і припливом нового населення із вже густо заселених теренів. В випадку втеч від татар в безпечні місця, маємо до діла радше із часовими явищами, переходовими міґраційними процесами, які не міняли на довший час демоґрафічного обличчя теренів. Врешті, в час появи татар етнографічний процес був майже вже завершеним або в стадії активного творення трьох національностей. В

окремій праці[8] Чубатий критично розглядає всі аспекти процесу з відсилкою на документальні джерела та дослідження. Тому не випадково Тіхоміров стверджує в своїй праці, „Русское государство ХУ-ХУІІ веков" (Москва, 1973), що само слово „Россия", подібно як і „Русская земля, „Русское государство" появляються вперше щойно в ХУ-му ст., щоб відтак в ХУІІ ст. остаточно і офіційно замінити назви „москаль", „Московщина", і „Московское государство" декретом Петра І в 1713 р.

Подібно як русини прийняли нову назву українців, москалі з початком ХУІІІ-го ст. почали називати себе „русские" і „россияне". Ті зміни назв, існування російської держави, продовжуюча українська бездержавність, збентеження в перекладах на чужі мови та, не в останню чергу, незначна кількість наукових праць по тій же темі неросійських істориків були також відомі Чубатому в його нелегкому завданню.

Його розуміння історичних процесів в східній Европі розбігалося також з тезами т.зв. „Львівської групи істориків", якої головними представниками були М. Кордуба і С. Томашівський.

За Чубатим:

> ...у світлі сучасної історичної науки, в добі Київської Руси перед наїздом татар, термін Русь мав етнічне розуміння території та народу нинішної України; північні землі — це анекси, свого роду кольонії Руси... Отже в тих часах Русь було поняттям етнічним нинішної України, а Руська земля — поняття політичне, назва держави створеною Руссю значить Київської Імперії.[9]

Події в Московщині в часі і після татарського володіння створили умовини для росту сильної центральної влади та територіяльної експансії під кличем „об'єднання русских земель". Чубатий, подібно як і Г. Веернадський, пояснював відмінність етногенези російського народу як вислід татарського володіння та в наслідок експансії Московщини на схід як своєрідний переємець Монгольської імперії. Таке продовжене спілкування із монгольським світом ще більше відчужило північних слов'ян, росіян, від західних та полудневих — білорусів та українців. В часі, коли московсько-російський нарід вбирав у себе монгольські впливи, білоруси і українці потрапивши в кордони Литовської Руси, а відтак Польської імперії, набирали додаткових прикмет а етнічне формування нових форм.

---

[8] "The Ukrainian and Russian Conceptions of the History of Eastern Europe," presented at the meeting of the N.T.Sh. on June 30, 1951. *Proceedings of the Historical-Philosophical Section,* Vol. I (1952).

[9] Чубатий, „Княжа Русь-Україна", ст. 16.

Систематично опрацьовану методу етногенетичного принципу на прикладі української нації, Чубатий примінював до процесу творення білоруського і російського народів. Повертаючись до історії, він відмічав, що з Антами стикалися білоруські племена на Припяті. Між ними він уважав Кривичів за ядро білоруської народности, в яке відтак влилися племена Деревлян і Радимичів. Прилучення білоруських племен до Київської Держави сталося проти їхньої волі, на що вказує, податкова система „полюдія", накинувана Києвом на підкорені племена. На ділі Полоцьк уже перед кінцем XI-го ст. фактично звільнився зпід влади Києва. Вслід за Полоцьком, Чернигівське князівство відокремилося від Києва. Ті перші прояви розкладу Київської Руської Імперії протягом XI-го ст. були не тільки вислідом династичного децентралізму, але і доказом того, що племенна відмінність збереглася до XI-го ст. і тим самим заперечує існування національного монолітного субстракту або, продуманої совєтськими істориками, „древнеруської народности". Безперечно, інші внутрішні як і зовнішні причини допомогли процесу розкладу імперії, але відсутність національного моноліту (всенародньої свідомости та солідарности) радше сприяло занепадові, ніж протиставилося як об'єднуючий і скріпляючий фактор.

Відсутність національного етносу в добі Руської Імперії виявляється ще більше в процесі народження та розвитку московсько-російського народу. Частину земель, які сьогодні уважаються етнічною базою російського поселення, прилучено до Руської Імперії силою, зокрема, після знищення Хазарського Ханату в 964 р. Чубатий, подібно як і М. Ю. Брайчевський,[10] стверджує, що творення російської народности склалося в трикутнику рік горішнього Дніпра, Оки і Волги.

> Будучи мішаниною північно-східних слов'ян та фінів, предки Росіян мали свою власну мітологію і свій спосіб вірування. На відміну від антських слов'ян, вони мали стан жерців-волхів... Предки Росіян, перебуваючи в смузі суцільного лісу, спочатку жили виключно з мисливства та риболовства, і це мало вплив на витворення їх своєрідної психіки... У землях ростовській і муравській була основна база на якій почав творитися окремий етнічний субстракт, як основа нового народу.[11]

В російському випадку не тільки соціяльно-економічні причини в виді „міру", але і етнічна мішанина вже в ранніх часах, на думку М.

---

[10] М. Ю. Брайчевський, „Походження Русі." Київ, 1968, ст. 189.
[11] Чубатий, „Княжа Русь-Україна", ст. 94-104.

Ключевского, П. Струве і Ю. Вернадского, довели до відмінности між північною та полудневою Київською Імперією. Починається боротьба за врожайні і багатші землі та кращий життєвий простір; боротьба, яка в різних формах і під різними виглядами, продовжується і в наші часи. Історичний конфлікт між Києвом а Суздалем, відтак між Москвою та Києвом являється також конфліктом двох культур в ширшому розумінні, а в вужчому це двобій двох народів за спадщину Руської Імперії.

Види протиріч і їхні причини та наслідки Чубатий аналізує в розділах „Культура Київської Руси і справа східньої слов'янщини", „Історичний шлях української нації по упадку Київської імперії", і „Справа єдиного праруського народу", і відтак підсумовує значення фактів в розділі „Кінцеві тези". Він бачить їх в трийцяти моментах, які охоплюють цілість проблем пов'язаних з минулим і долею трьох східньослов'янських народів. В кінцевій тезі центрального значення Чубатий ствердже:

> Київська культура на терені многоетнічної Руської держави впродовж 300 років з допомогою київського східнього християнства, київської літератури, писаної урядовою церковнослов'янською мовою, кириличною азбукою, за взорами київського церковного мистецтва, з допомогою правної системи „Руської Правди" та державної адміністрації, полишила на культурі двох інших східньослов'янських народів, росіян та білорусинів, тривалі сліди донині. Ці спільні культурні надбання становлять зміст поняття Східньої Слов'янщини.
>
> Вони подібні до спільних культурних надбань народів подібного культурного впливу римської культури на населення провінцій римської імперії, себто так званої романізації.[12]

4.

Виклик Чубатого совєтській історіографії

Розвідку при виникнення трьох східньослов'янських націй професор Чубатий закінчив ствердженням:

> Створена в Совєтському Союзі та апробована Центральним Комітетом Всесоюзної Комуністичної Партії теорія про існування „єдиного прарусского народу" впродовж IX-XI століть на цілій території Руської держави, як єдина доктрина щодо формації трьох східньослов'янських народів, позбавлена будь-якої наукової підстави.[13]

---

[12] *Там же*, ст. 140.
[13] *Там же*, ст. 140.

Це не перший його виклик політично-ідеологічного тлумачення совєтської історіографії, бо вже в 1951 р. у доповіді виголошеній на форумі НТШ, історик Чубатий передбачив напрям сталінської совєтської історичної науки після детронізації Михайла Покровського. На ділі процес русифікації історіографії розпочався декретом за підписом Сталіна і Молотова. Новий перепис історії та її тлумачення на користь російських національних інтересів, при зменшуванні ролі неросійських народів та адоптації марксистського економізму до російських інтересів, доручено А. М. Панкратовій. В статті „Развитие исторических взглядов М. Н. Покровского,"[14] вона відкидає його інтернаціоналізм і вводить до совєтської історичної термінології такі не марксистівські терміни як „родіна" і „славне минуле російського народу". Відтак, у 1944 р. Б. Ґреков в праці „Києвская Русь" висуває тезу „древнерусской народности", яка пізніше в наслідок чужих і ворожих сил розбилася на три різні національности: російська, українська і білоруська. Важливість тези полягає на наголошенню зовнішньої чужої сили і в тому криється політичний мотив концепції для підготовки і реалізації програми „злиття народів СССР".

Створивши неіснуючу пра-руську народність (в англійському перекладі, зробленого у Москві, вживається назви „Ряшан"), Ґреков проголошує Київську Русь колискою трьох східньоевропейських народностей з рівними правами наслідства та претенсій, при чому на першому місці вичисляється російський народ для підкреслення ступневого старшинства і першородження. Таке пояснення історичних процесів прирівнюється до відновлення офіційної царської історіографії, разом з введенням таких визначень, як „об'єднання", „боротьба за об'єднання із великим російським народом" і „возз'єднання на віки", в підсовєтську українську історичну літературу. Всі ці „осягнення" завершуються в „загальнонаціональній гордості радянської людини".[15] Звичайно цей етап „останньої гордости" був продуманим вже у 1950 р. Н. Смірновим в „Вопросах истории" (грудень, 1950, ст. 77-78) статтею про потребу утворення нової періодизації історії СРСР, яка остаточно завершила б процес виправлювання „похибок" Покровского і повороту до концепції „неділімости".

Період перелицювання минувшини в совєтській історіографії досяг завершення в 1960 р. з появою праці Ґ. Б. Старушенка, „Принцип самоопределения народов и наций во внещней политике Советсокого государтсва" (Москва, 1960) і статтею М. С. Джунусова, „О советской

---

[14] Стаття поміщена в збірнику „Против исторической концепции М. Н. Покровского." Москва, Ленинград: АН СССР, 1939.

[15] „Український історичний журнал," ч. 5, 1974.

автономии и пережитках национализма",[16] де вже настоюється над злиттям народів СССР в „один советский народ", бо це стало „неминучим процесом історії", себто додатковим законом історії дописаним до попередніх марксистських законів, тим разом Сталіном. Тепер Джунусов пише вже стилем П. Валуєва: „Совєтській нарід має вже одну мову і нею являється російська мова".[17]

З того часу для української совєтської історичної науки стало нормою посилення атак на Михайла Грушевського і всіх інших „буржуазних націоналістичних істориків", між якими Чубатому відведено окрему увагу та місце. Його виступ у Стокгольмі та „Княжа Русь-Україна" стали причиною атак. В. П. Шушарін першим піднявся до дискусії з Чубатим у праці „Современная буржуазная историография Древней Руси" (Москва: АН СССР, 1964), цитуючи його 13 разів. Обороняючи тезу про існування „центральної держави в добі Київської Руси", Шушарін опрокидує твердження Чубатого про федеративну структуру імперії, поскільки це питання стоїть в прямому зв'язку із етнологічною композицією населення. Федеративність імперії в кінцевій стадії потверджує висновок Чубатого про багатонаціональність і, тим самим, заперечує існування „центральної структури держави та витворенні в тому часі „праруської народности". Шушарін пише: „У Чубатого також „форма федерації" під проводом київського князя. Автор, як і більшість українських буржуазних націоналістичних істориків, заявляє себе антинорманістом. Но це не перешкаджає йому говорити про встановлення варягами союза „малих держав" в Київській Імперії Русі"[18]. Питання федеративної структури Київської імперії було вперше стверджено М. Костомаровом і відтак загально принято українськими істориками, які визнали богатонаціональність імперії за незаперечний факт, відмічений в усіх доступних знаних хроніках та джерелах.

Коли форма і стиль дискусії Шушаріна є витриманою на академічному рівні, писання совєтських авторів другої половини 60-тих років переходить більше до політичної полеміки совєтським жарґоном. Відтак, дискусія замінюється лайкою, доказуючи совєтську безрадність супроти джерельно-документальних доказів та стійкости синтези Чубатого. Емоційна нетерпимість совєтської історіографії не оминула також видань АН СССР. В. Е. Іллеріцкій і І. А. Кудрявцев прямо вирішили що, „праці Грушевського являються фальсифікацією історії.

---

[16] „История СССР," ч. 1, 1963. ст. 3-21.
[17] *Там же*, ст. 18.
[18] Шушарін, *там же*, ст. 207.

Антинаукова схема історії є найкраще відзеркаленою в його багатотомовій „Історії України-Руси" і в „Очерках по истории українського народа".[19] Нажаль, автори не пояснюють членства академіка Грушевського в Академіях Наук СРСР і Української АН, яке в минулому надано йому хіба не за „фальшування історії". Логіка їхнього розуміння зводиться до бажання проголосити не тільки Грушевського неуком, але і його послідовників, а в тому числі і Чубатого.

Для посилення авторитету, втягнуто також в совєтські напади відомих українських вчених, таких як етнограф-історик Кость Гуслистий, якому доручено написати статтю „Про буржуазно-націоналістичні перекручення у дослідженнях етногенезу українського народу".[20] Об'єктом нападів є цілий ряд українських вчених, зокрема Чубатий, якому автор присвятив половину свого допису, що починається та закінчується цитатами Леніна. Історик Чубатий, який прожив все своє життя в матеріяльній нужді, став „буржуєм" і „націоналістом" незалежно від того, що він ніколи не був членом Організації Українських Націоналістів, і, взагалі, був безпартійною людиною, дуже побожною, що в свою чергу не робило його „націоналістом". Цей ритуальний ярлик вистарчає для Гуслистого ствердити, що розуміння історії Чубатим є „вигадкою націоналістичного фальсифікатора" про „ріжне етнічне походження українського й російського народів", що в його оцінці є „безглудною вигадкою", бо „марсизм довів їхнє походження від єдиного східнослов'янського древньоруського етнічного кореня, спільність їх етнічного розвитку, спільність їх історичної долі, найтіснішу близькість і спорідненість антропологічного складу, їх характерів, мов і культур".[21] Свою безпомильну абсолютність Гуслистий підсилює масою цитат Леніна і совєтських авторів, як Б. Ґрекова, Н. В. Комаренка, М. Ф. Котляра і В. П. Петрова — всі історики сталінської епохи з партійними квитками. Усіх відомих українських вчених, як Ярослав Пастернак, С. Смель-Стоцький, Вадим Щербаківський і М. Міллер відрядив як „зрадників батьківщини", неіснуючих для науки. Відтак Гуслистий добирається до Чубатого за його стокгольмську доповідь. Переповівши коротко зміст доповіді, він не може простити Чубатому його прилюдної заяви, що він є послідовником Грушевського і уважає Антів предками тільки українського народу.

---

[19] „Историография истории СССР с древнейщих времен до Великий Октябрской социалистической революции." Москва: АН СССР, 1961, ст. 488.

[20] Поміщеної в журналі „Народна творчість та етнографія," ч. 1, січень-лютий, 1971, ст. 41-51.

[21] Гуслистий, *там же,* ст. 41.

М. Чубатий без належної наукової аргументації, всупереч історичним фактам, твердить, що кожний з трьох східньо-слов'янських народів формувався цілком окремо, з етнічного субстрату того населення, що жило на нинішних територіях цих трьох „націй" принаймн від доби неоліту, причому найраніше сформувався український, прапредками етнічного субстрату якого були трипільці, а його першими історичнми предками — анти, з часів появи яких Київ, мовляв, був постійною столицею українського народу.[22]

Цитати доповіді Чубатого заповняють п'ять сторінок з такими порозкиненими коментарями, як „старі антинаукові тези", „антиісторична концепція", „не маючи жодних підстав," і „ця вигадана українська безклясовість." Нагромадивши досить цитат та усталених зауваг, Гуслистий не без тривоги кінчає мовою пропаганди:

Завдання радянських вчених, зокрема істориків, етнографів, археологів посилити викриття реакційних концепцій націоналістичних запроданців, які відіграють роль найманих псів антикомунізму і антисовєтизму. Готуючись до знаменитої події в житті нашої богато-національної Батьківщини — ХХІУ з'їзду КПРС, етнографи, докладуть усіх зусиль, щоб ще більше підпорядкувати свої дослідження розвиткові культури комуністичного суспільства, яка розвивається все краще, що створене світовою культурою, прогресивною національною культурою народів земної кулі.[23]

На тому розправа, з Чубатим не закінчилася, а може стиль та форма Гуслистого не вдовільнила тих, хто дав це завдання. Чергове завдання припало М. Ф. Котляреві в 1973 р. Будучи одним з провідних представників офіційної совєтської політики в ділянці історії, Котляр по традиції назвав свій допис „Проти буржуазно-націоналістичних перекручень спільного історичного минулого російського, українського та білоруського народів, ІХ-ХУ ст."[24] та виявився непоіформованим, коли писав „недавно померлий Чубатий", який з часу тої статті прожив ще два довгі роки і ми є свідками, що Чубатий в 1973 році був ще в листуванні із знайомими з України.

Стаття Котляра, крім нудного повторювання матеріялів, які появилися в інших журналах і часописах, вносить до самої теми мало

---

[22] Гуслистий, *там же*, ст. 47.
[23] Гуслистий, *там же*, ст. 51.
[24] „Український історичний журнал," ч. 8, 1973, ст. 3-14.

нового. Вона своїм змістом підходить до провінційного характеру і рівня „українського історичного журналу", який, в першу чергу, є органом КП УРСР. Найбільше уваги там же присвячено праці Чубатого „Київська Русь-Україна", що і потверджує совєтський неспокій з нагоди її появи. Декілька цитат в тому є доказом: „З погляду сучасної науки неприйнятною є вже сама назва книжки Чубатого — „Княжа Русь-Україна" — бо нею ставиться знак рівности між Київської Руссю і Україною як тотожними і одночасними явищами, тоді як насправді перша передувала другій, і головне — з Давньої Русі вийшов не тільки український, а й російський та білоруський народи. Навіть у назві книжки Чубатий не виявив оригінальності" (с. 4). „Буржуазно-націоналістичні „українознавці" облудно пишуть, начебто народність Київської Русі була українською в культурному відношенні. Наприклад, в „Історії української літератури" Дмитро Чижевський безпідставно твердить, що „Київська доба була приєднанням України до традицій європейського культурного світу". В цих словах відчувається провокаційне намагання зобразити культурний процес українського народу у відірвані від аналогічних явищ російського та білоруського народів" (ст. 5). „Однак радянська історична наука довела, що жодного розпаду Давньоруської держави та її народності взагалі не було, натомість відбулося розчленування Київської Русі на дрібніші князівства і землі внаслідок поглиблення процесів феодалізації. Це і створило передумови для розділення єдиної раніше давньоруської народності на три східно-слов'янські... Недавно померлий Я. Пастернак серед людності трипільської культури навіть вбачав основоположників українського народного мистецтва. Так само безпідставно пише М. Чубатий, буцімто трипільці були предками самих лише українців"(с. 9). ...„Чубатий розкриває свої справжні переконання і безпідставно пише, начебто племена антських слов'ян „мали єдину спільну пра-українську мову" і це в ІІІ-ІУ ст. н.е." (с. 11).

Поменшуючи твердження Йордана, що наприкінці ІУ ст. король Острогів Вінітарій увійшов „у межі Антів", був спочатку ними розбитий, але потім переміг Антів і розп'яв їхнього короля Божа разом з синами та 70-ти провідними воїнами,[25] Котляр в розшуках за якимсь надійним авторитетом покликається на совєтську працю „История СССР с древнейших времен до наших дней". (Москва 1966). Для нього вистачає цей офіційний підручник для вищих шкіл, який до речі вже перестав ним бути, щоб щераз повторити, що „російська, українська й білоруська

---

[25] Iordannis. *De origine actibusque Getarum (Getica)* 35, ст. 115, 170.

народності є гілками одного дерева — давньоруської народності. Це неспростовно доводиться величезним фондом письмових і речових пам'яток УІ-ХУ ст." та кінчає свою статтю в стилі першотравневих лозунгів: „Радянська історична наука завжди давала й даватиме належну відсіч ідеологічним підступам буржуазно-націоналістичних псевдо-вчених."[26] Накидатися Котляреви дозволили, та ним же згаданих фондів таки не дозволили вживати, бо про них в статті мало згадується.

5.
Чубатий — історик нації в боротьбі

Називати Чубатого „псевдо-вченим" навіть росіянин Шушарін не посмів — це залишено совєтським українським історикам. Чубатий розумів добре положення української історичної науки в Україні і тому уважав, що боротьба за розвиток вільної науки мусить продовжуватися поза межами України і в тому він непомилявся. Важним і цікавим є відмітити, що змагання за спадщину Руси-України є однаково важливими для української національної історіографії, як і для Москви, звичайно з протилежних причин і бажань. Не менш важливим є дійсність, що совєтська історіографія, починаючи з часів Другої світової війни, а ще більше з 1950-тих років, тримаючи псевдо-марксистівську форму по змісту і напрямку, наближається до основних положень, інтенцій царського режиму по національному питанню і ґльорифікації спільної „родіни".

Подібну небезпеку для української історії Чубатий добачав в американському науковому світі. З тої нагоди він писав: „Ви маєте рацію, що тільки історія Київської Руси, особливо в модерних дослідах, є в силі забезпечити в американській науці національну ідентичність українського народу"[27]

В останніх роках свого плодовитого життя Чубатий виявляв сильне занепокоєння з приводу легковаження української старини молодшими істориками та майже повною відсутністю істориків середньовіччя. Тому, мабуть, Чубатий присвятив так багато часу і праці щоб українцям другої половини ХХ-го ст. ще раз пригадати, що Русь це нинішня Україна, бо творити Україну без її минувшини, мабуть, буде неможливим. Бажання віднови державности мусить мати глибші коріння, щоб створити бажання віднови всього народу.

---

[26] Котляр, *там же*, ст. 14.
[27] Лист Чубатого до Горака (19-го травня 1969).

Ярослав Падох

ПІОНЕРСЬКІ ЗАСЛУГИ МИКОЛИ ЧУБАТОГО В НАУЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

1. НАУКА ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА — НАЙМОЛОДША ДІЛЯНКА УКРАЇНОЗНАВСТВА

Національне право більш , ніж інші ділянки культури народу, пов'язане з його незалежним, державним життям. Адже, на вищому щаблі розвитку суспільностей право — це, передовсім, твір державних органів. Тому головною проблемою науки українського права є факт, що періоди повної державности України були переділені періодами державности неповної, а то й бездержавности. Та все ж, і в цих останніх періодах українських нарід не був вповні позбавлений свого національного права. Норми давнього права продовжували діяти на Україні в повному, або обмеженому обсягу, і незалежно від політичного положення України, безперервно трималося давне й творилося нове звичаєве право. Стародавнє українське право, державне й звичаєве, стояло в періоди недержавности чи неповної державности під тиском чужого права й тому історикові українського права доводиться відділювати норми права свого від чужого.

Цю трудність відокремлення двох різних систем права збільшувала тенденція органів чужої влади та чужої науки присвоювати українське право й трактувати його, як право своє. Зокрема, це відноситься до науки російської й польської. Російська наука, включивши в своє державне минуле цілу ранню, княжу (земську) добу України, інкорпорувала до системи російського права весь здобуток правної творчости українського народу тої доби включно до найзамітні-

шого правного пам'ятника „Руської Правди". Незважаючи на історичний виступ академіка Михайла Грушевського із запереченням панівної схеми російської історії в 1904 р.[1], російські вчені, зокрема університетські професори, в своїх курсах та підручниках вповністю промовчували українське право, як княжої доби, так і доби литовсько-руської в межах Великого Князівства Литовського. Вони зовсім не досліджували це право та тільки під впливом професора Київського університету М. Владимирського-Буданова, зацікавилися ним і включили в систему російського права. За взором своїх російських колег, пішов визначний історик польського державного права, професор Ягайлонського університету, С. Кутшеба. Він включив ціле литовсько-білоруське-українське право до історії польського права, як право провінційне.[2] Це зустріло гостре заперечення визначних знавців предмету М. Василенка[3] і О. Окіншевича. В просторій бібліографії С. Кутшеба не згадав М. Грушевського. В пам'яті автора цих слів, колишнього студента Кутшеби, зберігся інший доказ його шовінізму. Згадуючи в часі викладів М. Грушевського, сказав, що він є автором багатотомової історії неіснуючого ніколи народу![4]

Завдяки професору Владимирському — Буданову, який за словами М. Василенка, утворив цілу наукову школу для вивчення західньо-руського (українсько-білоруського) права, та молодшим науковцям — як Ф. Леонтовичу, М. Ясінському, О. Левицькому й особливо М. Максимейкові, наука про право другої доби української історії збагатилася дуже цінними працями. Головна вага цих праць, особливо Ф. Леоновича („Русская Правда и Литовскій Статут") та М. Максимейка („Русская Правда й литовськое право") була звернена на дві важливі для системи українського права проблеми, а саме: тісного пов'язання „Руської Правди" з правом, що діяло на українській території ВКЛ, зокрема з „Литовським Статутом" і доказу, що власне „Руська Правда" стала основою права ВКЛ, на якій далі розвивалися давньо-руські норми й що такого впливу їх на право російське (новгородсько-московське) та московське законодавство не було.

---

[1] М. Грушевський: „Звичайна схема „руської" історії й справи раціонального укладу історії східнього слов'янства", „Статьи по словяновьдению", а. II. 1904, стор. 298-304.

[2] Станіслав Кутшеба: Львів-Варшава,1921, стор.170. В просторій бібліографії автор не згадав М. Грушевського. Зате, в пам'яті автора цих слів, колишнього студента Кутшеби, зберігся інший доказ його шовінізму. Згадуючи в часі викладів М. Грушевського, сказав, що він є автором багатомовної історії неіснуючого ніколи народу!

[3] М. Василенко: Передмова „Праці Комісії для виучування історії західньо-„руського та вкраїнського права". Вип. І УАН, Збірник Соціяльно-Економічного відділу ч. 3, Київ, 1925 р. стор. III.

[4] Рецензія цитованої праці Кутшеби в „Працях Комісії". Вип. 3, Збірник Соц. Екон. Секції УАН ч. 12, Київ 1927 р. стор. 427-8.

Після пов'язання права обох ранніх періодів України-Руси, опертих на державних законах-кодексах цих діб, треба ствердити, що стародавнє право княжої доби оперте на вікові неписані норми звичаєвого права але безперервно вживані збереглися в добі литовсько-руській. В цьому їм допомогла сама державна влада ВКЛ, яка надала українським землям автономію, урядово стверджуючи: „нехай то будеть по тому, какь здавна било... бо ми старини не рухаємь, а новини не уводимь". Ось так, як стверджує Василенко, „написані закони не заглушили звичаєвого права в Західній Русі".

Після наукового обгрунтування єдности правного процесу цих двох діб, немає особливих труднощів довести їх тісне пов'язання з правом наступної державної доби України-Гетьманщини. Це писане право було оперте, передовсім, на Литовський Статут, а також міське, та звичаєве право і Маґдебурзьке право, гетьманське законодавство. Досліди цієї доби розпочалося в Києві й поширилися на інші наукові осередки в Харкові, Одесі й Львові. Їх оживило видання найважливішого пам'ятника Гетьманщини, „Правь, по которьимь судится малороссійській народь". У 1896 р. його видав професор київського Університету О. Кістяківський, попередивши цінною, широкою передмовою. З важливіших довоєнних дослідників права цієї доби можна назвати: О. Лазаревського, Д. Багалія, О. Єфименкову, І. Теличенка, Д. Міллера, М. Слабченка, В. М'якотина, М. Василенка й, очевидно, М. Грушевського.

Такий був загальний стан дослідів історії давного українського права до відновлення української державности 1917-20 рр. Були вже численні наукові цінні твори, які відносилися до правничої давнини, але не було ні системи цієї ділянки українознавства, ні систематичних студій, ні хоч би скромного курсу. Певні зміни принесли роки відновлення держави й роки після неї.

Хоч звичайно, під час війни „втихають музи" (що й казати про науку), але саме під час боротьби за відновлення суверенної державности і в наслідок визвольних змагань, не тільки відновлено дослідчу працю в ділянці правознавства, але й досягнено чимало успіхів на Україні та еміграції. За коротку добу відновлення державности відкрито в Києві Університет св. Володимира й утворено Українську Академію Наук, а при її Відділі Соціологічних і Економічних Наук створено постійну Комісію для дослідів історії українського права.[5] Комісія, яка проіснувала від 1919 до 1933 р., подібно, як вся УАН, зго-

[5] За застарілою термінологією її голови акад. М. Василенко точна, хоч не завжди вживана, назва Комісії була: Комісія для виучування історії західньо-руського й вкраїнського права.

дом з дещо зміненою назвою: Всеукраїнська Академія Наук, виконала величезну роботу, яка закріпила давні здобутки. На жаль, Комісія продовжувала свою дослідчу працю за ранішим порядком, а саме монографічним. „Поставити собі питання про систематичне вивчення історії права, Комісія поки-що не мала спромоги, — писав М. Василенко.[6] Не всі члени Комісії поділяли цей погляд свого голови й на засіданнях йшли гарячі дискусії над потребою негайного виготування систематичного й повного курсу історії українського права, періодизацію й методику викладу. На засіданні з 18 червня 1927 р. Комісія схвалила розпочати складання такого курсу силами цілого свого колективу, але й цієї ухвали не виконано. Розгром української культури поклав край не лише великим плянам Академії й її установ, але всякій незалежній праці. Комісія лиш у 1933 р. була скреслена з реєстру установ Академії та на ділі закінчила працю з початком 1930 р., коли її публікації, вже надруковані, були знищені в друкарні. Значна частина її членів була репресована, а голова догаряв у важкій недузі на згарищах Комісії.

Те, що не довелося виконати в Києві, в умовах польської окупації, не було теж можливим для Львова. Наукове Товариство ім. Шевченка не переривало своєї піввікової праці й об'єднувало низку талановитих українських науковців. Позбавлення НТШ всякої державної допомоги й постійні переслідування української культурної діяльности (включно по арешті голови й членів управи), не дали змоги продовжувати працю київської Комісії. Не було систематичних дослідів історії українського права, які б довели до синтези у виді повного курсу цієї дисципліни. Та все ж, появлялися, хоч рідко, "Записки НТШ" та інші видання, зокрема, цінні праці І. Крип'якевича про державне право Гетьманщини, М. Чубатого на теми історії української Церкви й права Р. Лащенка про „Копні суди...", С. Томашівського, М. Кордуби, М. Андрусяка та інших істориків України.

Продовжуючи традиційну допомогу й опіку над українськими студентами, НТШ підняло заходи для утворення високошкільних курсів для них, коли їх не допускали до спольонізованого Львівського університету, та вимагали заяви льояльности до польського уряду. Повторні намагання НТШ й інших установ в цьому напрямі не повелися з причини заборони урядом. В 1920 р. українські студенти відкрили нелегальні університетські курси у Львові, а в наступному році утворили Український Тайний (нелегальний) Університет. Більшість професорів Університету, який втримався до літа 1925 р.,

---

[6] М. Василенко: „Передмова" стор. IX.

були дійсні члени НТШ. Між ними був й покійний проф. Микола Чубатий, якого іменовано доцентом історії українського права. Внаслідок цієї номінації започатковано перші систематичні виклади цієї університетської дисципліни, які дали українській науці також систематичний, хоч, на жаль, неповний курс українського давнього права. Ще раз довелося Львову випередити столичний Київ. Третім, поза Києвом і Львовом, центром студій історії українського права була Прага, куди в 1921 р. перенісся з Відня Український Вільний Університет. Складена з двох факультетів, філософічного й правничо-економічного ця еміграційна висока школа в перше ввела до обов'язкової програми викладів історію українського права. На першому віденському семестрі, який тривав від січня до травня 1921 р. ще не було викладів з цього нового предмету. Вже в наступному році, у Празі, який розпочався 21 жовтня в програму викладів Правничого факультету вкладено чотири години історії українського права. Викладати мав професор С. Шелухин, але тому, що він не прибув до Праги, його заступником назначено доцента Ростислава Лащенка, який і залишився керівником цієї катедри до своєї передчасної смерти 30 жовтня 1929 р. Він викладав джерела права, право державне, процесове, речеве, зобов'язань, родинне та судовий устрій. Це була значна частина предмету. На жаль, він зумів видати тільки невеличку частину свого систематичного курсу.[7] Передчасна смерть професора Лащенка й дивний факт, що керування катедрою не віддано одному з найбільших знавців предмету, професорові Андрієві Яковліву, який був членом факультету, але іншим, куди менш кваліфікованим професорам: О. Гайманівському, Л. Білецькому, А. Андрієвському, було причиною, що за празького періоду, УВУ, не було зложено й надруковано курсів та ніякого посібника для студентів історії українського права. Не допоміг у цьому навіть професор Яковлів, хоч він з літа 1930 р. викладав історію права Гетьманщини. І досі стає незрозумілим це велике занедбання УВУ і його правничого факультету, тим більше, що історія українського права була найважнішим предметом цього еміграційного університету, студенти якого, після закінчення студій, покидали Чехословаччину. Ось так УВУ, подібно до УАН і її Комісії, прогайнували для історії українського права велику, неповторну нагоду дати українській науці повний курс цього предмету. За 25 літ празької доби, цей священний обов'язок

---

[7] Р. Лащенко: Лекції по історії українського права, частина перша: княжа доба. Наклад УВУ, Прага, 1923, стор. 146 та Лекції по історії українського права. Частина друга: Литовсько-польська доба. Наклад Українського Правничого Товариства в ЧСР, Прага, 1924 р., стор. 78.

єдиного українського університету слід було виконати, бо УВУ (1921-1945 р.), хоч був у скупих, але упорядкованих умовах, при змозі користатися празькими бібліотеками.

У мюнхенській добі УВУ мав керівника катедри історії українського права найбільшого знавця державного права доби Гетьманщини Лева Окіншевича, разом з науковими співробітниками славетної київської Комісії історії української права, професорами Василем Гришком й Олександром Юрченком. Справа складання повного курсу предмету посунулася дещо наперед. В той час появилося: продовження курсу державного права (професора Чубатого, який закінчився на 1596 р.[8]), курс історії карного права [9]; коспект лекцій про історію судового права.[10] Двічі перевидано курс М. Чубатого, а також вийшли друком лекції про чинне право в Україні.[11] Але, на жаль, з приводу виїзду з Мюнхену більшости членів катедри й умов нового поселення, не довелося доповнити інвентуру викладів й скласти повний підручник предмету.

Для повноти нарису про заходи української еміграції по продовженню дослідів історії українського права, треба згадати про Вищі курси українознавства для еміґрантів у Варшаві, які відбувалися весною 1923 р., де колишній професор Харківського університету В'ячеслав Заікин викладав історію українського права. Початок його курсу був надрукований скорочено в журналі „Трибуна України"[12], в якому була оповістка про недалеку появу „Лекцій по історії суспільно-державного ладу України". Ці „Лекції" вийшли друком з додатком „частина вступна" у Варшаві 1924 р. Стаття надрукована в „Трибуні" удостоілася[13] рецензії професора Окіншевича. Варто замітити, що В. Заікин, помітний ерудит та дослідник, зареагував в дуже стриманім тоні на критичну статтю Окіншевича про свого вчителя М. Грушевського,[14] яку назвав „вельми характеристичним проявом

---

[8] Лев Окіншевич: Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства. УВУ, Мюнхен, 1947, 173 стор. Друге видання 1954 р. стор. 223.

[9] Ярослав Падох: Нарис історії українського карного права, Наукове Товариство ім. Шевченка. Бібліотека Українознавства ч. 1, Мюнхен, 1951, стор. 151.

[10] Ярослав Падох: Давнє українське судове право, ЦЕСУС, Мюнхен-Париж, 1949, стор. 49.

[11] Олександер Юрченко: Чинне право в Україні. Нарис основних засад. Ч. І УВУ, Мюнхен, 1948, стор. 88 та Ч. II. Мюнхен, 1953, стор. 209.

[12] В. Заікин: Головні моменти історії української державности. „Трибуна України". Неперіодичний орган української еміграції, кн. III, Варшава 1923 р. (ч. 5-7).

[13] Праці Комісії... вип. 2, Київ 1926 р. стор. 295-296.

[14] Л. Окіншевич: Національ-демократична концепція історії права України в працях акад. М. Грушевського. „Україна" ч. 1-2 1932 р. стор. 93-109.

вимушеного радикального перелому в працях істориків в підсовітській Україні, що наступив по великім погромі наукових осередків у Совдепії 1930-1931 рр."[15] Надмірно скомпліковане життя В. Заїкина вплинуло на його наукову продукцію з очевидною шкодою для науки, зокрема для історії українського права.[16]

Відносно курсу історії українського права, професор Окіншевич інформував, що такий курс готував академік М. Василенко.[17] Як далеко зайшла його праця й що з нею сталося, невідомо. Зате з того самого джерела дізнаємося, що повний курс державного права України, що виготував був Окіншевич, пропав в часі воєнної пожежі в Смоленську.

---

[15] Александра і Вячеслав Заїкини: Історично-правнича наука української еміграції, та головні ідеологічні напрямки в ній. Przewodnik Historyczno-Prawny, Львів 1936 р. та відбитка, Львів, 1937. стор. 19.

[16] Prodomosya : В. Заїкин, в часі свого побуту у Львові, в 30-их роках тісно співпрацював з дійсним членом НТШ й професором історії польського права Львівського Університету, Пшемиславом Домбковським, при катедрі якого я готував свою докторську працю. При цьому я користав з великого знання завжди готового до поради В. Заїкина, за що зберігаю для нього вдячність.

[17] Лев Окіншевич: Наука історії українського права. Право державне. „Україна" кн. I-II, Київ, 1927 р. стор. 130.

II. ПОТРІЙНЕ ПЕРШУНСТВО М. ЧУБАТОГО В НАУЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Із життєпису й споминів професора Чубатого відомо, що він, покінчивши студії теології й української історії, зацікавився також історією українського права. З цієї ділянки він обрав тему для своєї габілітаційної праці, а саме, про державно-правне становище українських земель Литовської держави під кінець XIУ в. Українська революція й змагання за відновлення давно втраченої державности актуалізували вигляди на утворення українських університетів, в яких невідмінно мала б викладатися історія українського права. Це й поставило питання про знавців цієї ділянки науки та визначення її системи: „Перед мною, пише Чубатий в своїх споминах, самочинно появилося питання: хто ж на українських університетах буде викладати історію українського права, коли такої окремої систематичної науки в нас ще нема?"[18] Це питання стало актуальним після того, як професора Чубатого осеню 1919 р. запрошено викладати на державному університеті в Кам'янці Подільськім, а рівно рік пізніше на університетських курсах, які були змінені на нелеґальний Український Тайний Університет. На Курси, а згодом УТУ запрошено М. Чубатого як доцента історії українського права. На цій, мабуть єдиній цього роду у світі університетській установі, він викладав тричі на тиждень й окремо вів семінар. Впродовж п'яти років[19] піонерської праці постала перша схема й перший підручник історії українського права.

I. М. Чубатий — творець системи науки історії українського права.

Щоб встановити систему українського права, треба означити предмет цієї ділянки науки. Професор Чубатий у вступі до свого курсу дисціпліни дефініює її так: „Історія українського права це наука, яка

[18] Микола Чубатий: Як народжувалася наука історії українського права. Збірник на пошану Івана Мірчука. УВУ, Мюнхен, 1974, стор, 141. Стаття була написана 1965 р.

[19] В своїй біографії проф. Чубатий згадує, що УТУ і його виклади тривали 1920-1923. Це помилка. УТУ існував до літа 1925, а до кінця на ньому викладано історію українського права. Єдиним викладачем був проф. Чубатий.

висвітлює постання і безперервний розвиток правних норм серед українського народу."[20] З його визначенням на загал погоджується автор курсу історії державного права доби Гетьманщини, Лев Окіншевич, але зі застереженням щодо обмеження діяння норм українського права лише „серед українського народу". На його думку, це обмеження невірне, бо українське право відноситься однаково до українського й інших народів, які були в різні періоди часу в межах української державної зверхности. В княжій добі в межах України-Руси знаходилися російська й білоруська території, а також інші, не українські племена, а на Півночі Гетьманщини було білоруське населення. Тому Окіншевич вважає, що „основний наголос" треба ставити не на те, що наука українського права вивчає право українського народу, а на те, що вивчає право державних організацій, що їх утворював український нарід. З уваги на це, за Окіншевичем, слід „визначити історію українського права, як дослідження постання і розвитку відносин і правил поводження в суспільних організованих союзах, що їх на протязі своєї історії творив український нарід на опанованій ним території."[21]

Ця дискусія торкається основного елементу, який Чубатий поставив у свою дефініцію науки історії українського права. Він відкидає з історії українського права те, що накинене завойовниками України й допускає досліджування того права настільки це право причинялося до заникання місцевого права, або наскільки давне українське право впливало на чуже право і витворювало нові правні інститути. Слід ще додати, що дефініція М. Чубатого йде далі за дефініцію Окіншевича, який обмежує науку історії українського права до права державних організацій, які створив український нарід на опанованій ним території. Професор Чубатий включає до українського права також право, яке утворив український нарід у періодах бездержавних й з обмеженою державністю. Клясичним прикладом на це є Tempus Juris Rutenici або за Чубатим Tempus Juris Rutenicis (Доба руського права) в Галичині після інкорпорації Галичини до польської Корони в 1387 р. Немає сумніву, що в обох означеннях вміщається роля, яку відіграє звичаєве право в часі бездержавних періодів, та періодів обмеженої державности. Звичаєве право було головним зв'язковим тисячелітньої історії українського права й основою його історичної безперервної системи. Слід було б це підмітити в дефініціях обох авторів, ще й тому, що вони поміщені в університетських підручниках.

---

[20] М. Чубатий: Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права. 4-те видання, УВУ, Мюнхен 1976, Ч. І стор. 3.

[21] Л. Окіншевич: Лекції з історії українського права. стор. 5.

Для питання, яке обговорюється, а саме предмету історії українського права, є ще одне ствердження професора Okіншевича в його незвичайно цінній розвідці про науку українського державного права, а саме, що "завданням науки історії українського державного права є дослідження, виучування правних джерел лише тих земель, що на них жили племена, які потім об'єдналися в українську націю"[22] Це ствердження тим важливіше , що на погляд автора землі, які знаходилися у межах Київської держави, вже тоді сильно різнилися одна від одної й були на півдорозі до утворення націй — української, великоруської й білоруської.

Заслуговує на увагу також погляд академіка Малиновського, гарячого прихильника пляну, щоб Комісія історії українського права негайно приступила до збірного складання систематичного курсу тієї дисціпліни. Він обстоював думку, що в межах курсу повинно знайтися право, яким в усіх умовах користався український народ і тому пропонував назву курсу: історія права українського народу.[23]

Представивши предмет історії українського права, М. Чубатий з'ясував методику викладу курсу, за його означенням поділ матеріялу, відмежовуючи "зовнішню" історію, джерел, від історії "внутрішньої" — правних норм і інститутів у їх історичнім розвитку. Автор з'ясовує ділему щодо порядку викладу внутрішньої історії свого курсу: хронологічного, тобто за історичними добами, або систематичного, за поодинокими інститутами права, які описується від їх постання, розвитку й завершення, без уваги на доби в яких це діялося. Після цього він заявляє: "При обговорюванні державного права в наших викладах будемо триматися порядку хронологічного, бо розвиток цієї ділянки права більше, ніж інших залежить від політичних подій, прим. чужого завойовання.[24] Якого порядку буде автор притримуватися при викладуванні інших ділянок права, він не подає. Можна думати, що систематичного, але це лише здогад, бо курс Чубатого на жаль

---

[22] Лев Окіншевич: Наука історії українського права. Право державне. „Україна" кн. I-II, УАН, Київ, 1927 р. стор. 107.

[23] Акад. О. Малиновський: Курс історії права українського народу. Праці Комісії... вип. 3, УАН, Київ, 1927, стор. 382-394. Диви також його статтю п. н. Треба вивчати і знати історію українського права, „Червоне Право" ч. 15/16, Харків, 1928, стор. 767-770.

[24] М. Чубатий: Огляд історії..., Ч. 1, стор. 5.

обмежений тільки до державного права. А втім, і зовнішня історія, яка охоплює звичаєве право, договори, княжі устави і уроки, церковні устави, юридичні грамоти, рецепцію візантійського права й Руську Правду, подана в курсі Чубатого за хронологічним порядком, окремо для земської (княжої) і для литовської-руської діб, на чім і закінчується курс.

Тут треба помітити, що академік Малиновський, раніше у згаданих статтях висловлюється за систематичним дослідженням й викладом історії українського права, тобто за поодинокими інститутами впродовж їх історичного безперервного розвитку, а не за добами, мотивуючи це тим, що деякі українські землі мали різні правні пам'ятники.

Над питанням періодизації української історії, а зокрема історії українського права, розвинулася жвава дискусія. Михайло Грушевський тримається хронологічного порядку й з'ясовує історію України за добами: князівсько-земською, литовсько-руською й гетьманською. За ними й пішла більшість істориків права, починаючи від **М. Чубатого,** який притримується поділу на три, доби: земську або княжу до половини ХІУ століття; литовсько-руську до кінця ХУІ ст.; козацьку ХУІІ-ХУІІІ ст. та добу відновленої держави з 1917 р.[25] **Р. Лащенко** ділить історію українського права на чотири, а то п'ять діб, а саме: земську або князівську від половини ІХ в. до половини ХІУ в., литовсько-польську з другої половини ХІУ в. до половини ХУІІ в. (повстання Хмельницького), окремо відмічуючи литовський період центральних українських земель до 1569 р. (Люблинська унія); гетьманську від половини ХУІІ в. до другої половини ХУІІІ в. та московську з другої половини ХУІІІ в. до 1917 р., тобто до відновлення української держави, яка розпочала п'яту добу. Окремо у четвертій добі відмічується час австрійського панування над Галичиною й Буковиною з 70-их років ХУІІІ до 1918 р.[26] **Віктор Новицький** йде за поглядами згаданих істориків, але вимагає поділу "єдиної штучної" князівської доби" двох державностей староукраїнських-київської Х-ХІІ (та частково ХІІІ-го) вв. та галицько-волинської ХІІ-ХІУ віків."[27] Свій погляд автор мотивує ствердженням М. Грушевського про перехід київської держави в галицько-волинську з відокремленням та

---

[25] М. Чубатий: Огляд історії..., Ч. І., стор. 5.

[26] Р. Лащенко: Лекції по історії... Ч. І., стор. 26-27.

[27] Віктор Новицький: Державне минуле України як предмет науки. „Україна" ч. ІХ, УАН, Київ, 1929, стор. 6-7.

відмінностями політично-соціяльного ладу, зокрема наявности в другій державі рис февдального характеру (хоч Новицький не заперечує певних тенденцій февдалізму в Київській державі), тощо. У зв'язку з цим він дорікає Чубатому й Лащенкові за те, що вони присвятили Галицько-волинській державі замало уваги й потрактували її, як частину Київської держави, замість виділити в окрему добу історії української державности. Новицький критикує Чубатого за докладний огляд "доби руського права" в Галичині, за те, що він не виділив її з Литовсько-руської доби й не прилучив до окремої Галицько-волинської держави.[28]

Він думає, що історію княжої доби слід досліджувати в двох рівнобіжних державних системах, зокрема з уваги на особливості (февдалізм) Галицького князівства.

З поглядами на вище подану періодизацію незгідний **Л. Окіншевич.** Бувши прихильником соціологічної методики досліду права взагалі й його інститутів зокрема, він вказує на обовязковість звертати увагу на економічні й соціяльні відносини, які стоять за цими нормами й звичайно їх народили. Як другу вимогу до істориків "молодої науки історії українського права" він ставить потребу вживати в дослідах і курсах історично-порівнюючу методику.[29] У зв'язку з цим у своїм курсі історії українського державного права Гетьманської доби, який продовжує курс М. Чубатого, закінчений на 1569 р., Окіншевич оспорює основу дотеперішньої періодизації історії України та її права виключно в залежності від наявности чи відсутності української державної організації. Не заперечуючи значення державности в житті народу, зокрема в його праві, він уважає, що цей принцип поділу повинен мати тільки підрядне значення. Куди більшу вагу для періодизації повинні мати етапи розвитку суспільности — соціяльного, економічного, політичного. Тому він вимагає, щоб шлях розвитку українського права визначати за основними періодами розвитку історії українського народу, рівно як і інших европейських (?) народів."[30]

У згоді з цими принципами Окіншевич пропонує таку нову періодизацію історії українського права. Період початкової, чи дофевдальної державної організації, який можна б закінчити X століттям, період февдальний з поділом на добу раннього февдалізму (X-XIII ст.) і добу розвиненого февдалізму на Україні (XIУ - початок XУI ст.). Сюди входила б доба "руського права"

[28] Там же, стор. 10-12.
[29] Лев Окіншевич: Наука історії..., стор. 105.
[30] Л. Окіншевич: Лекції з історії..., стор. 12.

під Польщею в Галичині та доба перебування в складі Великого Князівства Литовського Придніпрянської України. Період с т а н о в о ї держави, який умовно можна б розпочати з Люблинської унії 1569 р. й закінчити в половині XIX сторіччя. Беручи до уваги факт існування української держави, Окіншевич готовий поділити добу станової держави на добу від 1569 до 1648, коли Україна була польською провінцією, добу Гетьманської держави (1648-1781) та добу, коли Україна стала провінцією Російської і Австрійської імперій (до середини XIX ст.). Після цієї доби приходить період м о д е р н о ї д е р ж а в и, який знову умовно можна б рахувати від скасування панщини, отже, в Галичині від 1848 р., а на Придніпрянщині від 1861 р. Цю добу, за пропозицією Окіншевича, слід поділити на добу перебування України в межах обох згаданих імперій та добу в и з в о л ь н и х з м а г а н ь і поновлення на певний час у к р а ї н с ь к о ї д е р ж а в н о с т и. Йдучи за цією періодизацією професор Окіншевич зв'язав та обмежив свій курс державного права з доби станової держави.[31]

До цієї періодизації можна завважати, що в теперішнім стані дослідів науки українського права й, беручи до уваги періоди бездержавности або частинної державности України (1569-1646 та 1784-1917), практичне застосування її принесло б нові, додаткові труднощі, як у досліджуванні українського права, так і в його викладанні.

Відносно системи професора Чубатого, слід підмітити, що вона є часово першою й найбільш суцільною. Порівнюючи її з дуже загальною дефініцією автора другого курсу історії права, професора Р. Лащенка, — ("наука, яка викладає історію національного українського правного розвитку"[32]), можна сказати, що вона більш докладна. Можливо, що його система вимагає доповнень й вияснень, бо відчасу її встановлення у 1920 р. ніхто не пробував змінювати, тому, автор має всі права-першуна.[33]

Було б помилкою, обговорюючи труднощі, які мав М. Чубатий при встановлені системи історії українського права, не згадати про місце в ній українського звичаєвого права. У своїх споминах він згадує про труднощі, як заповнити прогалини — наслідок бездержавности або неповної державности України, коли державне право не було продуктом

[31] Там же, стор. 12-15.

[32] Р. Лащенко: Лекції по історії..., стор. 15.

[33] Згадати б, що проф. Окіншевич мимо своєї окремої системи, виготував свій огляд державного права „для вигоди викладання", за загальною системою, а саме за періодами 1. князівсько-земським; 2. литовським; 3. польським; 4. гетьманським і 5. імператорським. Диви його „Наука історії... стор. 106.

української влади. На поміч прийшло віками зберігане українське звичаєве право. Чубатий прийшов до переконання, що "включаючи в (нашу) систему історії українського права звичаєве право українського народу часів бездержавного його життя, ми маємо повну і безперебійну систему історії українського права, одноцілий біг українського правного думання упродовж тисячоліття... Комбінуючи таким чином постійно існуюче й чинне звичаєве право українського народу від початків історичного буття по сьогодні з правом законодатних установ української суверенної держави, чи установ напів-суверенних (автономних) українських замель — ми зуміли отримати.. систему окремої науки-історії українського права."[34]

2. М. Чубатий — перший викладач історії українського права

До чималої почести належної авторові першої дефініції історії українського права та її науки, Миколі Чубатому належить також почесть першого викладача цієї дисципліни на українському університеті.

Вже було згадано, що після невдалого закінчення змагань за втриманням відновленої держави й нову окупацію Галичини поляками, в осени 1920 р., у Львові, постали нелеґальні університетські курси, які швидко перетворилися в університет з трьома факультетами. На факультеті права й суспільних наук утворено окрему катедру історії українського права на керівника якої запрошено М. Чубатого. За інформацією найбільш компетентної людини, а саме секретаря університету, Василя Мудрого, [35] в 1920 р. при українських студентських організаціях Львова утворено систематичні університетські курси. В липні 1921 р. загальний студентський з'їзд вирішив перемінити курси на приватний український університет. 15 вересня почались вписи, а 23 жовтня інавґурація університетських викладів. На правничому факультеті було 22 катедри, якими відали 23 викладачі. Між ними була

[34] М. Чубатий: Як народжувалася..., стор. 144-145.

[35] Василь Мудрий: Український Університет у Львові у рр. (1921-1925). В-во „Час", Нюрнберг, 1948, стор. 59. Всупереч наголовкові автор цієї праці подає на її 53 сторінці таке: „Український університет повстав у 1920 зглядно у 1921 р. (тоді він остаточно оформився в університет)".

катедра історії українського права, керівником якої став Микола Чубатий. На правничий факультет вписалося 608 студентів. Усіх студентів Університету було 1258. Значне число професури було членами Наукового Товариства ім. Шевченка й колишніми професорами Львівського університету. Університет відбув повні чотири академічні роки, а саме 1921/22, 1922/23, 1923/24 і 1924/25. Після того "Кураторія (Українських Високих Шкіл у Львові) поважною більшістю голосів рішила на необмежений час із кінцем акад. року 1924/25 дальше ведення університету припинити."[36]

Про свою активність на університеті Чубатий пише в своїх споминах. Є згадка про перші виклади історії українського права: "Перші виклади історії українського права взагалі розпочалися пізною осенню 1920 року та тривали до кінця академічного року 1922-23. Систематичні виклади історії українського права давав я спочатку на університетських курсах, а від формального переорганізування університетських курсів в Український Приватний (Тайний) Університет з трьома факультетами — на факультеті права та суспільних наук. На університетських курсах викладав я три рази в тижні, а після реорганізації курсів в університеті, — крім трьох дотеперішніх викладів, додав я ще одну годину викладів з історії джерел українського права Княжої та Литовсько-Руської Доби. Провадив я також одногодинний семінар історії українського права."[37]

У формуванні університету взяли активну участь, крім академічних установ, НТШ й Товариства Наукових викладів ім. Петра Могили, Організація Українських Націоналістів й за інформацією Чубатого, студенти Університету складалися на п'ятдесят відсотків із бувших українських військових формацій.[38] Дипломи й студії в УТУ були

---

[36] Там же, стор. 36. Диви теж гасло „Львівський (Таємний) Український Університет" з „Енциклопедії Українознавства, ЕУ 2 ст. 1422-3 і ЕУ2, ст. 947.

[37] Микола Чубатий: Як народжувалася..., стор. 145. Дата подана в цій цитаті невірна, подібно, як в інших публікаціях автора. Причиною цього є імовірно дата подана на курсі проф. Чубатого п. н. Огляд історії українського права, який був надрукований 1923 р. і очевидно обнімав виклади з поданих років 1920-1923. Крім проф. Чубатого ніхто не викладав на УТУ історії українського права, а є виключеним, що б два останні академічні роки не мали викладів з цього найбільш престижового предмету, зокрема на революційному університеті. Див також: Р. Драґан: Український Таємний Університет у Львові, „Українське Слово" Буенос Айрес з 11 квітня 1971 (Передрук зі „Шляху Перемоги"), ч. 11(2026).

[38] М. Чубатий: Як народжувалася..., стор. 146.

признані закордонними високими школами, зокрема Чехословаччини, Австрії й Німеччини. Університет вважався наче державною установою й видавав свої дипломи "В імени Української Народньої Республіки, з волі Українського Народу". В своїх споминах професор Чубатий згадує, що текст дипломів він склав за дорученням сенату УТУ, до якого входив від правничого факультету.

Виклади історії українського права на УТУ займали перші дві доби української історії, а саме, княжу чи земську й литовсько-білорусько-українську. Відбулися виклади з історії джерел права й про державне право першої та другої доби, а також Великого Князівства Литовського з особливим узглядненням державного права українських земель. В межах тої доби окремо й докладно узгляднено право "доби руського права" в Галичині. Для поширення викладів на інші доби, зокрема гетьманську, викладачеві мабуть не вистачило часу. Слід підмітити, що другий цикль викладів історії українського права, який на рік пізніше розпочав в Українськім Вільнім Університеті професор Ростислав Лащенко, обіймав також пізнішу добу, але як широко й глибоко невідомо, бо надрукований початок курсу ще вужчий за курс М. Чубатого.

Зі споминів М. Чубатого (його надрукований курс не подає літератури) знаємо, що він, готуючи курс, користувався університетськими підручниками Владимірського-Буданова, Сергієвича, Дяконова й інших російських істориків права. Зокрема, багато користувався працями свого професора Михайла Грушевського, за історичною схемою якого пішов в укладі свого курсу. Згадує він також про користування польською історично-правною літературою, зокрема польського історика права Станіслава Кутшеби, який пішов за прикладом своїх російських університетських колег. Право українських земель ВКН він безцеремонно інкорпорував до права польського, як одно з провінційних прав, не зважаючи на те, що росіяни подібно поступили з правом польським. Обговорюючи історію державного права другої доби, Чубатий мусів також використовувати праці професора Бальцера, в семинарі якого він виготував своє цінне дослідження з державного права українських земель ВКЛ в 14. сторіччю.

Значення професора Чубатого, як викладача історії українського права, підносить факт, що він п е р ш и й, не тільки означив предмет історії українського права й методику його досліду, але й перший, не без великих трудів і вагань початківця, виготував виклади з цієї ділянки й закріпив їх у своїм підручнику. Щодо цього немає ніякого сумніву. Єдині систематичні виклади професора Лащенка в празькому УВУ, розпочалися рівно на рік пізніше. Курс В. Заїкина у Варшаві на два роки пізніше. Які були курси на Придніпрянщині, невідомо. Щоправда

професор Василенко в 1925 р. згадує, що історію західньо-руського (тобто доби ВКЛ) і українського права викладалося по деяких університетах України[39]. Треба думати, що це сталося тільки принагідно й впродовж короткого часу, а не тривало, бо чому ж тоді академік О. Малиновський в 1928 р. в партійному органі "Червоне Право" стверджував: "Конечно потрібно викладати курс історії українського права в ВУЗах. Конче потрібно включити історію українського права в програму ВУЗ'ів."[40] Додати б, що редакція журналу погодилася з думкою про необхідність цієї дисципліни в "правфаках, юркурсах тощо", але з деякими твердженнями академика не погоджується.

Про це саме писав професор Окіншевич в 1927 р. в журналі "Україна", стверджуючи, що ще немає повного курсу історії українського права й що такий курс розпочав Р. Лащенко. Про курс Чубатого він тоді не знав. Про нього написав в цій же "Україні" В. Новицький щойно 1929 р., додаючи що такий курс пише академік Василенко, та відважно стверджує: "треба мабуть піднести голос і за введення цього курсу-викладу й до наших юридичних факультетів. За старих часів в університетах на Україні викладалося чужу для студентів-українців історію російського права. Революційна вища школа в С.Ф.Р.Р. та Білорусі, як знаємо, включила до програми юридичних факультетів викладання історії російського (в Росії) та білоруського (на Білорусі) права.... Нарешті, введення викладу історії українського права надало б українізації юридичних факультетів України, що тепер переходить на українську мову викладання, не тільки характеру поверховного й механічного..."[41]

Деяку неясність у питанні хто й коли вперше ввів курс історії українського права залишив Л. Окіншевич у спогадах, в яких згадує, що до конкурсу на посаду викладача історії українського права на правничому факультеті Київського Інституту народнього господарства, мабуть у 1929 р., зголосилися він і його старший колеґа з Комісії історії українського права, Степан Борисенок, якому й признано цю посаду з уваги на вік й раніший досвід викладача. Обидва кандидати закінчили трирічну аспірантуру при кафедрі М. Грушевського в ВУАН, яка, за словами Окіншевича, давала право викладати на університетах.[42]

Професор Чубатий, підмічуючи в своїх споминах, що він перший розпочав викладати історію українського права, хоча, мабуть, 1922 р.

---

[39] М. Василенко: „Передмова", стор. III.
[40] О. Малиновський: Треба вивчати і знати..., стор. 770.
[41] Лев Окіншевич: Наука історії..., стор. 130.
[42] Лев. Окіншевич: Спогади, яких машинопис знаходиться в архіві НТШ в Ню Йорку, стор. 19-20.

почав у Празі викладати професор Лащенко, додає, що "В тому самому майже часі введено також виклади з історії українського права в Державному Університеті в Києві, де цей предмет викладав професор Клименко.[43] Про це авторові цієї статті нічого не відомо. Теж не відомо про будь-який курс викладів Клименка, чи іншого викладача. Важко повірити, що про нього не знали б київські історики, зокрема історики українського права. Тому треба думати, що визнаючи М. Чубатого п е р ш и м викладачем систематичного курсу історії українського права, не відбираємо цього відзначення комусь іншому.

3. М. Чубатий — Автор першого підручника історії українського права

На щасливу долю професора Чубатого випало також бути автором першого курсу-підручника історії українського права. За його інформаціями, поданими в його споминах[44] та усно в розмовах з автором цієї статті, перший циклостилевий скрипт його початкових викладів в осені 1920 р. й зимою 1921 р. на першому семестрі студентських університетських курсів, видали його студенти вже в 1921 р. на основі своїх записок у часі викладів. Він охоплював джерела та державне право першої, княжої доби. Назва цього видання була: "Огляд історії українського права. Княжа доба".[45] Друге видання "Огляду" появилося наступного 1922 р. Воно вміщувало виправлене, але без змін і доповнень, видання перше, отже першу частину, тобто історію джерел й державне право першої, княжої доби та частину другу, джерела й державне право другої, Литовсько-руської доби. Це видання було також видане циклостилевою технікою. Воно охоплювало 321 сторінку й мало назву: "Огляд історії українського права по запискам за викладами

---

[43] М. Чубатий: Як народжувалася..., стор. 146.

[44] М. Чубатий: Там же, стор. 147. На одному з трьох оригіналів цього видання (перше ледве чи в цілості збереглося) проф. Чубатий власноручно дописав „На тайнім Українськім Університеті у Львові в рр. 1920-1923. II Поширене видання. „На обкладинці тризуб та Теміда з закритими очима та вагою в руці. На самому споді дарованого примірника „Огляду" дописано власноручно: „На спомин мому наслідникові д-рові Я. Падохові, підписав М. Чубатий". Книга обнімає 321 сторінок великого формату й є оправлена в тверді обкладинки. Курс попереджує 12 сторінок вступу, в цім 7 сторінок „запримічених важніших похибок", які нараховують 319 позицій!

[45] Автор помилково подав „Начерк" замість „Огляд".

проф. д-ра М. Чубатого. Історія джерел та державного права. Ч. І і ІІ. Львів 1922 р."[46] Тому, що це видання мало понад 300 помилок, професор Чубатий виготував на друкарській машинці список помилок яких виправлено. Цей список він додав до кількох примірників свого курсу, які він забрав з собою при виїзді до ЗСА в 1939 р. Один примірник він передав авторові цієї статті, другий вручив професорові Петрові Недбайлові з Київського університету, який прибувши до Ню Йорку в 1968 р. на засідання Об'єднаних Націй просив професора Чубатого про примірник для свого університету,[47] а третій мабуть зберігає дружина. Один примірник ранішого, другого видання "Огляду" потрапив до Києва, на що вказує згадана раніше стаття В. Новицького "Державне минуле України як предмет науки," яка була опублікована 1929 р. Факт, що про "Огляд" Чубатого не згадав ні словом Л. Окіншевич в своїй статті "Наука історії українського права", надрукованій 1927 р. підтверджує здогад, що праця Чубатого знайшлася в Києві пізніше, не скоріше появи статті Окіншевича.

Після 25-літньої перерви вийшло в 1947 р., заходами Українського Вільного Університету в Мюнхені, третє видання "Огляду" в двох окремих частинах. Перша має 88, друга 172 сторінок. На жаль, це видання вийшло в незміненому виді, мимо того, що автор у той час ще жив і міг, подібно, як тодішний керівник катедри професор Окіншевич, ввести конечні зміни й доповнення. Також велика шкода, що як це, так й наступне, четверте видання, яке вийшло 1976 р. уже по смерти автора, були надруковані в занадто вже скромнім графічнім оформленні. Єдина зміна цього останнього видання в тому, що воно вийшло фотографічною технікою у формі книжки невеликого формату, а не як раніше, довгого скрипту й що обі частини зібрано механічно в одному томі. Пагінація обох частин, на диво, незмінена, що можна було легко виконати. В післямові подано, що деканат правничого факультету

---

[46] Назву подано за оригінальним виданням. Назва подана в споминах автора недокладна.

[47] В листі до автора цієї статті з 5-го лютого 1969 р. проф. Чубатий описав свою зустріч з проф. Недбайлом в Ню Йорку під кінець 1968 р. Недбайло, професор державного права на Київськім університеті, за словами Чубатого, „заініціював та завідує Кабінетом історії українського права та бажав би мати від мене інформації: 1. серед яких обставин народилася наука історії українського права на Тайнім Університеті у Львові й 2. він конечно хоче мати повні скрипти (два випуски) моїх викладів того предмету. Він 3. хотівби визбирати все, що відноситься до тої науки. На першу тему я написав статтю до Збірника в честь Кузелі, який десь скоро має видати НТШ. (Мова про „Як народжувалася наука історії українського права"). З моєї копії я зробив йому фотостат, (крім того) маючи гарно оправлений примірник моїх скриптів („Огляд") я йому подарував для Історичного Кабінету з допискою: Майбутнім дослідникам Історії українського права — Автор". Недбайло прибув до Ню Йорку, щоб одержати нагороду за працю „Оборона прав людини".

дозволив собі зробити деякі виправлення, які, однак, обмежилися тільки поправками стилістичними, бо, зі шкодою для книжки, усунено з неї латинські цитати й назви деяких інститутів. Це видання появилося без відома й змоги внести конечні зміни й доповнення керівника катедри історії українського права, який після смерти автора в 1975 р., мав обов'язок це виконати. Книжка закінчується "Списком помічених друкарських помилок" (стор. 176 другої частини), які не мають ніякого відношення до твору Чубатого, а відносяться до Л. Окіншевича — "Лекцій історії українського права", першого видання! Немає сумніву, що історія українського права є найважнішим предметом правничого факультету екзильного і по своїй суті українознавчого УВУ, якому немає сенсу займатися позитивним правом, і який ним не занимається. Тому підручник цієї дисціпліни слід уважати найважнішим і найбільш репрезентативним виданням факультету. Сподіваємося, що наступне, п'яте, видання "Огляду" вийде нормальним друкарським шрифтом і форматом, а може й, як підручник історії українського державного права професора Окіншевича, окремим англомовним виданням.

Курс М. Чубатого не вийшов поза 1569 рік, рік Люблинської унії, яка перевела українські землі Великого Князівства Литовського під безпосереднє зверхництво Польщі, яка їх інкорпорувала, як провінцію, піддавши їх під польську адміністрацію й право. Було б цікаво довідатися, чи М. Чубатий дійшов у своїх викладах поза цю дату, а коли не вийшов, то чому. Його виклади продовжувалися на чотири-п'ять років. Про це, на диво, він не згадує у своїх споминах.

На щастя для УВУ і його студентів-правників, курс професора Чубатого знайшов продовження в цитованій раніше праці Лева Окіншевича, який від 1946 до 1949 був керівником катедри історії українського права й декілька років деканом правничого факультету УВУ в Мюнхені. Видані циклостилевою технікою, "Лекції з історії українського права. Право державне, Доба станового суспільства" появилися, як видання УВУ в 1947 р. першим виданням та 1954 р. другим виданням. Вони за словами автора, продовжують систематичний курс історії державного права Чубатого й виходячи з 1569 р., дають огляд цього права в добі під Польщею, та від 1648 р. за часів Гетьманшини, включно зі Запоріжжям. Загальним описом стану українських земель після інкорпорації Гетьманської України до Росії (1781) закінчується цей цінний курс, англомовна версія якого вийшла друком заходами УВУ в **1981 р.**[48] Ми згадували раніше, що Л. Окіншевич виготував повний курс історії українського державного права ще за київських часів та своїй

---

[48] Leo Okinshevich: Ukrainian Society and Goverment 1648-1781. Ukrainian Free University, Прага, 1978 р. 145 сторінок.

співпраці з Комісією історії українського права УАН. Але цей курс, за усними інформаціями автора, даними пишучому ці рядки, загинув в часі війни під час пожежі В'язьми.

Якщо курс Л. Окіншевича був би продовженням курсу М. Чубатого, то курс першого керівника катедри історії українського права УВУ, професора Ростислава Лащенка, охоплює історію пам'ятників українського права перших двох діб та історію державного права першої доби. Отож, він не охоплює, як курс Чубатого, державного права Литовсько-руської доби. Цей курс, який автор розпочав викладати в УВУ від осені 1921 р., вийшов друкарською технікою у двох окремих частинах під назвою "Лекції по історії українського права". Перша частина, що вийшла накладом УВУ у Празі в 1923 р. мала піднаголовок: "Княжа доба I. Література II. Пам'ятники права III. Історія державного права." Вона охоплює 146 сторінок. Друга частина вийшла друком у 1924 р. накладом Українського Правничого Товариства в Ч.С.Р. (якого основником і головою був автор курсу) з піднаголовком: "Частина друга: Литовсько-польська доба. Випуск перший: Пам'ятник права . Вона охоплює 78 сторінок. В передмові до другої частини автор інформує, що курс права цілої другої доби є готовий до друку, але немає змоги його повністю надрукувати.[49]

Про інші друковані курси історії українського права нам невідомо. Тому треба з резервою поставитися до завваги Михайла Ждана про те, що обговорюваний ним курс Чубатого представляв виклади, які "були одні з перших викладів цього предмету українською мовою."[50] Нам невідомі інші виклади, як українською, так і чужою мовами. Тому сміємо твердити, що професор Чубатий був першим викладачем історії українського давнього права та автором першого систематичного друкованого курсу цього предмету.

---

[49] За інформацією сина проф. Лащенка, Олега Лащенка, цілий архів його батька, разом з рукописом курсу історії українського права, залишився в Празі й мабуть загинув.

[50] Михайло Ждан: Микола Чубатий (З нагоди 80-ліття), Мюнхен, 1970, стор. 8. Автор не знає, що Лащенко видав другу частину курсу. а також, що цитує не так, як слід назву „Огляду" Чубатого.

III. ОГЛЯД ПРАВНИЧО-ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЬ М. ЧУБАТОГО

Вказавши ролю М. Чубатого в побудові нової ділянки українознавства-історії давнього права, потрібно ще розглянути його спадщину, а саме — праці з цієї царини. Вибіраємо найлегший шлях, саме хронологічний, за часом появи праць, тим більше, що першою публікацією Чубатого був його курс історії українського права, без сумніву найважливіша праця в цій ділянці.

1. Огляд історії українського права

Про цю основну працю, якої не зможе поминути ніякий історик українського права сучасний і майбутній, була мова в попередних уступах цієї статті, тож обмежимося до доповнення вже написаного й до подання критичного огляду праці її рецензентами.

Праця, як вже відомо, вперше появилася в обмеженім циклостилевім виданні, формату університетських скриптів, осеню 1920 р. й охоплювала виклади М. Чубатого за минулий академічний рік 1920/21, тобто історію джерел і державного права першої князівської доби. У вступі автор подав поняття історії права взагалі, історію українського права, як науки, підкреслюючи її молодий вік, її хронологічний поділ за добами й характеристику земсько-князівської, литовсько-руської й козацької діб. Подаючи історію джерел особливо підкреслює значення звичаєвого права, яке за його означеннями є "збір юридичних норм, що постають і розвиваються, набірають сили в житті народу незалежно від закону і без санкції законодатної влади лише внаслідок загального переконання про потребу підкоритися їм.[51]

Друга частина "Огляду", подавши загальні історичні замітки, підкреслила повний розвиток українського звичаєвого права, яке

[51] „Огляд" стор. 8, четвертого видання з 1976 р. І Частина, за яким буде дальше цитований текст цієї праці.

одержало санкцію державної влади та подала огляд інших джерел права, зокрема "Литовський Статут". Можна дивуватися, що автор, хоч підмічує вплив на цей збірник "правової старої української культури з доби "Руської Правди"[52], не уважав потрібним вказати на великий вплив на право литовсько-руської доби, а зокрема на "Литовський Статут" права попередньої, княжої доби та її начального пам'ятника "Руської Правди". Вже раннього 1865 р. Ф.І. Леонтович у монографії, „Русская Правда и Литовскій Статуть", надрукованій в "Кіевскихь Университетскихь Извєстіях", безсумнівно ствердив, що інститути й "Руської Правди" й "Литовського Статута" є подібні й що право київської доби є тісно пов'язане з правом доби ВКЛ. Це надзвичайно важливе для вирішення питань пов'язання права обох цих діб й виявлення тяглости старо-київського права з правом литовсько-руської, отож і української доби, а також, що цього пов'язання немає між київським правом і правом російської імперської держави. Може, Чубатому були відомі відповідні праці професора М.Н. Ясінського ("Закупи Русской Правди и памятниковъ западно-русскаго права") та професора Н.О. Максимейка (пізніше члена Комісії для виучування історії українського права) "Русская Правда и литовское право". Ясінський авторитетно ствердив, що,"саме західня, чи литовська, а не східня, чи московська, Русь найбільше зберегла і розвинула давньоруські правні норми, ставши таким чином, за безпосередню, в цьому відношенні, наступницю Руси земського періоду"[53]. Максимейко не менш авторитетно заявив, що основою литовсько-руського права була "Руська Правда". А втім, сам М. Грушевський ще 1904 р. ствердив, що "Київський період перейшов не у Володимиро-Московський, а в Галицько-Волинський XIII в., а потім Литовсько-Польський XIУ-XУI в."[54]

Курс проф. Чубатого був добре прийнятий, як студентами, які користаються ним вже понад 60-ть років, так і викладачами історії українського права на УВУ. З уваги на свій скриптовий вигляд і циклостилеву техніку множення, ця праця не пішла в ширший світ й тому не дочекалася багатої критики. Цей підручник дуже пізно дійшов до центрів української науки в Києві й Празі. Хоч у Празі існував і діяв УВУ до кінця війни, і хоча автор підручника права, професор Лащенко, жив і викладав історію українського права до 1929 р., але на превелике диво професори й історики, скупчені довкола УВУ, зовсім поминули мовчанкою появу курсу Чубатого. Менше можна дивуватися київським вченим, хоча в періоді українізації був, хоч обмежений, зв'язок між

[52] Там же, стор. 28.
[53] М. Василенко: Передмова, стор. У.
[54] М. Грушевський: Звичайна схема..., стор. 299.

науковцями Львова й Києва. Та все ж скрипт Чубатого дійшов до Києва десь коло 1929 р. Друкуючи свою важливу статтю про історію українського державного права в 1927 р. професор Окіншевич про працю М. Чубатого не знав, бо був би її зацитував в своїй статті, або й написав окрему рецензію. Адже він рецензував іншу працю Чубатого й чимало других праць галицьких і празьких вчених. Та всеж згодом у свойому курсі історії українського державного права, який він виготував, як продовження праці Чубатого, назвав її "найгрунтовнішим і найсоліднішим викладом історії українського державного права і його джерел".[55] У цікавій статті Віктора Новицького, київського історика права й члена Комісії історії українського права УАН про "Державне минуле України, як предмет науки"[56] надрукованій у 1929 р. курс Чубатого потрактований не лише як поважна праця, але став предметом основного досліду й численних дискусій і полемік. З уваги на обмеженість об'єму статті, згадаймо кілька найважливіших проблем, порушених Новицьким. "Огляд" Чубатого дійшов до його рук, невідомо як і, за словами Новицького, з власноручним застереженням автора, що в цьому рукопису є "багато помилок не лише в укладі, але й в самих думках". Хоч немає поданої дати, але можна бути певним, що мова йде про друге видання "Огляду" з 1922 р. Незважаючи на це застереження, Новицький в своїй рецензії не виявив ніяких справжніх помилок, навпаки — декілька разів висловив своє признання авторові "Огляду".

Передовсім, Новицький повністю погодився з означенням предмету історії українського права, підмічуючи, що "головне завдання її є простежити розвій правоутворень самого народу, українське національне право... Зацікавленість чужинним правом мусить бути не тільки в міру того, поскільки воно "обов'язувало на Україні", — чужинне право є порівнюючи другорядне явище, особливо коли воно не встигло в дальшому розвитку призвичаїтись."[57] Зате він незгідний з Чубатим щодо його періодизації. На ділі Новицький, як Чубатий та Лащенко, приєднується до періодизації М. Грушевського, тобто до історії українського права за добами : княжою, литовсько-руською й гетьманською, але під умовою, що старокняжа доба повинна бути поділена на дві окремі доби: київську й галицько-волинську. За його схемою історію старо-української державности слід розглядати за такими періодами: київським X-XII вв., галицько-волинським XII-XIУ

---

[55] Л. Окіншевич: Лекції з історії..., стор. 2.
[56] Віктор Новицький: Державне минуле України..., стор. 3-17.
[57] Там же, стор. 15.

вв та волинсько-правобережним XIУ-XУI вв. Він бере до уваги, що після розкладу західньо-української держави, Волинь з'єднується з Литовською державою.[58] У зв'язку з цією вимогою, Новицький вважає, що Чубатий зробив помилку, коли прилучив право "доби руського права" в Галичині до Литовсько-руської доби. Ця доба, на його погляд, повинна бути прилучена до спеціяльного розділу про окрему галицько-волинську добу, якої бракує в "Огляді".[59] Про гострий закид Чубатому й Лашенкові за малу увагу до західно-української держави, була мова раніше. Ці вимоги Новицький узасаднює гаряче ще й тому, що за його словами: "лише в галицько-волинському об'єднанні можна вбачати справжню державність"[60] Закінчуючи огляд оцінки курсу Чубатого київським колеґою, можна шкодувати, що не відбулася взаємна полеміка цих обох темпераментних істориків права. На жаль, недалекий вже розгром української науки у 1930 р. їй перешколив.

Про непроминаючу актуальність "Огляду" свідчить новий відгук на нього, цим разом російського історика В.П. Шушарина з Московської Академії Наук. У своїй книжці "Современная буржуазная историография Древней Руси" Шушарин кільканадцять разів наводить "буржуазні" погляди Чубатого з його "Огляду" й полемізує з ними. Особливо неспріємливим для нього є погляд Чубатого й наведені ним факти про народоправний характер устрою Київської Руси та її триярхат: демократичне віче, монархічний князь і аристократично-боярська рада; що основою державного ладу були договори князя з вічем. Цікаво відмітити, що в книжці Шушарина подана довідка про М. Чубатого, як професора історії українського права і східньо-європейської Церкви. Цитати з "Огляду" вказували б, що Шушарин користувався першим його виданням. Як воно попало до Москви, згадати важко. Необхідно повторити стару латинську мудрість: "Габент суа фата лібеллі!" "Малий циклостилевий скрипт зладжений", можна сказати, на коліні студентами тайного університету у Львові, знайшов дорогу до Академії Наук СРСР й з ним полемізують чужі академіки майже півсотні літ після його появи!...[61]

З важливих недоліків курсу Чубатого, подібно як і його продовження професором Окіншевичом ("Лекції"), слід піднести, брак літератури на яку спіраються ці курси, якими могли б користуватися

---

[58] Там же, стор. 16-17.
[59] Там же, стор. 11.
[60] Там же, стор. 17.
[61] В. П. Шушарин: Современная буржуазная историография Древней Руси, Москва, 1964.

студенти, та дослідники предмету. Це тим важливіше, що йде про перший курс зовсім молодої дисціпліни. Доцінюючи цю потребу, курс Окіншевича в англомовній переробці доповнено вибраною літературою й ранішими працями автора. Сподіваємося, що чергове видання "Огляду" вийде врешті звичайною друкарською технікою та з належною бібліографією.

2. „Державний лад на Західній Области Української Народної Републики"

Другою хронологічною працею М. Чубатого з ділянки історії українського права є огляд державного устрою західних областей УНР, тобто Галичини й Буковини, яка 1 листопада 1918 р. проголосила свою державну назалежність, а 22 січня 1919 р. формально прилучилася до УНР, яка сформувалася на центральних українських землях.

Ця праця була надрукована у Львові в "Альманаху Просвіти" за 1920 рік[62] і згодом появилася окремою відбиткою. Її автор, історик права і активний учасник Листопадового зриву та співробітник державного уряду ЗОУНР, як перший асистент секретаря Аґенора Артимовича в Секретаряті Освіти, був найбільш кваліфікованим для утривалення устрою відновленої Західно-української Держави. Пригадати б при цьому, що М. Чубатий належав до 40-членної делеґації, що її уряд вислав до Києва в січні 1919 р. для об'єднання обох українських держав. Виготування цієї праці нагарячо, підносить її вартість та водночас, надає ціхи автентичности й суб'єктивізму.

Ця праця тим цінніша, що література віднови української державности Західніх земель, після майже 600-літнього періоду недержавности, на диво скромна. Для майбутнього історика цієї доби вона буде одним з цінніших джерел тим більше, що доля других джерел до історії визвольних змагань — невідома.

Цю за-гарячо написану працю автор вміло й цікаво попереджує передісторією Листопадового зриву, який прийшов по 70-річнім періоді конституційної Австро-угорської монархії. Він описує унікальне положення західно-українських земель в часі відновлення державности,

62 „На ріках вавилонських" — видання товариства „Просвіта". Народня Бібліотека „Просвіти" ч. 4. У Львові 1920, стор. 96-133.

зовсім протилежне до положення інших народів Австрії, які в часі розпаду монархії мали свою крайову й місцеву адміністрацію й готовий державний апарат. На відміну їм, українське населення мусіло будувати державу від основ та з ворожими фронтами навкруги. Автор помічує недоліки цього державного будівництва, брак фахівців й досвіду, але й відзначає виявлену в цей час зрілість української суспільности, яка на цьому історичному етапі виконала свою місію прикладно.

Про об'єм праці й її синтетичність говорять наголовки її уступів: І. Міжнароднє становище нашої республіки; II. Наша територія; III. Населення; ІУ. Суверенна влада республіки — Виділ У.Н.Ради; У. Законодатна влада — Українська Національна Рада; за його словами, "доповненого тимчасового сойму; УІ. Виконуюча влада (Рада державних Секретарів): а. Заграничні справи, б. Військо, в. Судівництво, г. Управа: 1. Адміністрація, 2. Державний харчевий уряд, 3. Фінанси і торгівля, 4. державні залізниці, пошта і телеграф. та 5. Державна опіка над духовою культурою (шкільництво).

Основною хибою праці є брак подання будь-яких джерел і літератури. Можна думати, що в цей час, коли писалася праця, не було легко з одним й другим. Але все ж слід було подати пояснення, на чому автор опірав свої часто детальні відомості й, якщо не було ще ніякої літератури, де знаходилися в той час скупі архіви ЗО УНР.

До особливо цінних інформацій, поданих автором, належать правні акти й законодавчі пляни й проєкти щодо забезпечення національної самоуправи для меншин на території ЗО УНР. За автором, Українська Національна Рада на своїм першім засіданні 19-го жовтня 1918 року ухвалила декларацію запевнення національним меншинам їх самоуправи, забезпечуючи їм заступництво в законодатних й виконуючих органах. На підставі статистики, складу населення, яка виявляла у той час 71% українців, 14% поляків, 13% жидів і коло 2% інших, головно німців, ці меншини мали запевнене представництво в законодавчім органі, соймі, на підставі пропорціонального виборчого права, а на своїм останнім засіданні в дні 18 листопада, УНР схвалила, утворити в уряді три державні секретаріяти для польських, жидівських та німецьких справ, "які з уряду мали стерегти, щоби правом застережені права їх націям були виконувані".

Виборче право опиралося на основах загального, безпосереднього, рівного, тайного та пропорціонального, отже п'ятиприкметного голосування, яке мало обрати новий сойм, що мав складатися з 226 послів, а саме: 160 української національности, 33 польської, 27 жидівської та 6 німецької, при чому ця остання меншина складалася передовсім з напливого урядничого елементу.

Іншою новиною цього виборчого права було утворення окремих національних дільниць, а саме: 12 українських, 5. польських та

жидівських і одної німецької. З усіх цих дільниць могли вийти посли тільки даної національности. В цей спосіб ґарантовано кількість національних мандатів та усунено національну боротьбу в дільницях і у часі виборів. Так, обраний сойм мав бути скликаний у червні 1919 р., але воєнні події перешкодили цьому.

Заслуговує відмітити закон, схвалений тимчасовим соймом 8 квітня 1919 р. про громадянство ЗО УНР. На його основі громадянами стали автоматично особи, які в дні схвалення закону мали право приналежности до однієї з громад, положених у межах держави. Вийнятком були ті, хто до 20 травня 1919 р. зложили б заяву, що почуваються громадянами чужої держави. Цей закон схвалив також те, що всі громадяни "Соборної України" стають автоматично громадянами ЗО УНР і навпаки, громадяни ЗО УНР стають громадянами УНР. (ст. 102).

3. „Державно-правне становище українських земель Литовської Держави від кінець XIУ в."

Ця монографія була надрукована в двох частинах у двох томах "Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові". Перша частина була поміщена в 134-135 томі на сторінках 19-65, а друга в томі 144-145 на сторінках 1-108; загальний об'єм 155 сторінок.[63] З обох частин зроблено окрему відбитку, позначену р. 1927 у Львові. Праця була виготовлена в семінарі професора О. Бальцера, керівника катедри історії польського права на Львівськім університеті, як габілітаційна, але у зв'язку з війною до габілітації справа не дійшла, а праця появилася з опізненням. Велику рецензію на неї помістив професор Окіншевич в "Працях комісії для виучовування історії західньо-руського та вкраїнського права" випуск третій, УАН, Київ, 1927 р. на сторінках 432-438.[64]

---

[63] Треба тут замітити, що М. Ждан у своїй ювілейній праці: Микола Чубатий (З нагоди 80-ліття), Мюнхен, 1970 р. на стор. 8 і 21 подає, що ця монографія була надрукована в „Записках НТШ" т. 134/135, пропустивши її продовження в т. 144/45.

[64] На жаль приходиться ствердити, що покійний М. Ждан в поданій статті стор. 7 подав, що ця рецензія-критика Л. Окіншевича була поміщена в „Україні" в 1927 р. В „Україні" ч. 4, 1927 була поміщена рецензія Окіншевича на іншу працю Чубатого, а саме „Про правне становище Церкви в Козацькій державі", Богословія, т. III, кн. 1-2, Львів, 1925.

Монографія Чубатого дає огляд державно-правного стану українських земель у Великім Князівстві Литовськім, які під кінець 14-го століття, зокрема, після союзної виленської умови 1400 р., втратили свою автономію за давним родовим удільним порядком. Їх стан наблизився до стану службових князів, які публічної влади не мали. Чубатий уважав, що в тих князівствах були хіба випадкові елементи февдалізму, а устрій їх окреслює, як "пізньо-удільний." По розгромі в ВКЛ удільного ладу великий князь став з провідника роду ("в отця місце") сувереном, керманичем цілої держави, внаслідок чого перестало діяти в українських князівствах стародавне княже право.

Рецензент Окіншевич підмітив, що автор не відокремлює великих історичних одиниць "земель", старокняжої доби від "уділів", що шкодить викладові, бо стародавні землі ще існували в 14-ім столітті. Він також не погоджується із запереченням Чубатого февдального характеру українських князівств, тому що в них не було деяких рис, які були на Заході, вказуючи на факт, що кожний мав свою своєрідну февдальну систему, залежно від різних відмін (натурального господарства). Зокрема, вважає помилкою вводити в поняття февдалізму релігію у зв'язку з вжиттям Чубатим терміну "західньо-европейський католицький февдалізм", як протиставлення східньо-европейському пізньо удільному порядкові. Окіншевич квестіонує саму родову теорію.

Найгострішу критику рецензента зустріло твердження про домінантну ролю української культури та українського права у Великім Князівстві Литовськім і авторитетне твердження без ніякого узасаднення, що ВКЛ "під оглядом правової культури було безпосереднім наслідником українського правового життя з доби Руської Правди" (т. 134, ст. 21) та друге — що "не лише віру та книжну культуру одідичила литовсько-руська держава, але також і державний устрій з головними засадами староукраїнського права, що знайшли тут собі пригожу почву для дальшого розвитку" (ст. 23). Рецензент порівнює становище Чубатого із відношенням до ВЛК поляків, для яких головну ролю грають політично-національні моменти і перестерігає перед примітивним вирішуванням складних і делікатних проблем в науці.

Також закидом авторові є те, що він, присвятивши свою монографію українським землям у ВКЛ, постійно говорить про українські і білоруські землі і їх устрій разом протиставляє устроєві й ладові корінної Литви. Тим часом, українські й білоруські землі, в силу різних історичних обставин, зокрема економічних, відмінні між собою й різно розвивалися у литовській державі. Завданням історика, за Окіншевичем, було б дослідити ці відміни, а не лучити їх в одно. Та коли це робить автор монографії, то мав би її назвати працею про становище не українських земель, а українсько-білоруських.

Найслабшою стороною обговорюваної монографії рецензент уважає питання літератури. Він вичислює довгу низку праць, які прямо відносяться до монографії, яких її автор не подає, а без них вона неповна. Також підмічує твердження автора, яких він нічим не доказує.

Зібравши усі добрі сторони монографії, рецензент стверджує, що він бажає бачити в авторові поважну наукову силу й визнає працю М. Чубатого в цілому за "дуже й дуже позначне явище в науці історії українського права, а ґрунтовне ознайомлення з нею за цілком необхідне для її дослідників."

Про першу частину обговореної монографії, згадував Л. Окіншкевич у своїй розвідці про державне право України, яка хоч надрукована також 1927 р., та мабуть була написана раніше, коли він не знав частини другої, яка появилася через два роки. В ній він щиро вітав автора з думкою "відокремити й дослідити українські землі у (ВКЛ), як осібні державні організми" й бажав йому закінчення монографії і дальших дослідів цією методою.[65] Коротку рецензію про першу частину праці М. Чубатого Л. Окіншевич помістив у білоруському журналі "Полим'я".[66]

Цією працею М. Чубатого зацікавилися також чужі науковці, російський вчений В.Т. Пашуто[67] та білоруський В.І. Пічета[68], цитуючи її в своїх новіших працях.

---

[65] Л. Окіншевич: Наука історії..., стор. 118 і 125.
[66] Полим'я, книжка 4, Мінськ, 1926.
[67] В. Т. Пашуто: Образование Литовского государства, 1959.
[68] В. І. Пічета: Белоруссия и Литва XУ-XУI вв., Москва, 1661.

4. Про правне становище Церкви в козацькій державі

Ця 56 сторінкова праця була надрукована в журналі "Богословія" том III, кн. чч. 1 і 2, стор. 19-53 і 181-203, Львів 1925 і з неї була виготована відбитка. Були три серйозні рецензії відомих знавців предмету: академіка Миколи Василенка,[69] голови катедри історії українського права Української Академії Наук та голови Комісії історії українського права, Лева Окіншевича[70], секретаря цієї комісії та професора Гайнріха Фелікса Шміда.[71]

Рецензія Василенка підкреслює, що розвідка Чубатого виявляє мало самостійної праці й на ділі не є дослідом. Позатим вона написана на швидку руку й не використала найважнішої літератури предмету, а то й джерел. Відмічується, що авторові невідомі "Пункти" з 1767 р., "які являють собою правниче обґрунтування прав духівництва і їх треба залічити до найважливіших матеріялів щодо цього." Рецензент називає довгу чергу літератури, яку слід було використати при писанні праці й називає це великою хибою з наукового боку. Також дорікає авторові за саму назву розвідки, яка без потреби збільшує й так завелике число назв Лівобережної України за Гетьманщини. Але рецензент також підкреслює позитивні сторони праці Чубатого, зокрема використання в ній "Прав, по котрим судиться малороссійскій народъ", які хоч не мали законодавчої сили, були широко вживані українськими правниками. Тому автор з повним правом вживає норми "Прав" для встановлення правного становища Церкви 18-го століття. "Ця метода", пише рецензент, "без сумніву має наукову вартість". В загальному Василенко позитивно оцінює рецензовану працю й стверджує, що "статтю д-ра Чубатого написано талановито". Він сподівається, що автор повернеться до своєї теми, яка заслуговує на більшу увагу. "А коли цю увагу "— додає на закінчення,— "зверне на неї такий талановитий автор, яким виявляє себе д-р Чубатий, історично-правнича наука збогатиться на новий цінний дослід".

---

69 Рецензія була надрукована в „Працях Комісії історії українського права" вип. 3, Київ, 1927, стор. 461-463.

70 Рецензія поміщена в журналі „Україна" УАН, ч. 4, Київ, 1927, стор. 192-195.

71 Рецензія появилася в "Savigny Zeitung fur Rechtsgeschichte: Kanonische Abteilung, IV, 1926.

5. Literatur der Ukrainichen Rechtsgeschichte in den Jahren 1919-1929 (Przewodnik historyczno-prawny, 1930, Nr. 2,3,4)

Цей огляд літератури до історії українського права, що появився друком в 1919-1929 роках у німецькій мові[72] в польському історично-правничому журналі й являє собою працьовитий й не менш талановитий перегляд тієї величезної роботи, що його в тому десятиліттю умовної свободи пробили українські науковці, передусім в межах Всеукраїнської Академії Наук, ділянці історії українського права. Вистарчить сказати, що в тому короткому десятиліттю, коли було більше наукових праць, які чекали на друк, ніж паперу, що б їх друкувати, на ділі постала ця нова, наймолодша ділянка українознавчої науки. Тут і вагомість цього довідника професора Чубатого, без якого на цьому полі не обійдеться ніякий дослідник. (Вийшла окремою відбиткою у 1921 р.).

Праця поділена на п'ять розділів. Перший розділ резструє й подає короткий зміст з літератури, яка відноситься до методологічної проблематики історії українського права, систематичних підручників та питань порівняльного права. Розділ охоплює сторінки 1-11. Другий розділ присвячений літературі українського звичаєвого права і інформує про комісію для вивчення звичаєвого права ВУАН, її акцію збирання звичаєвого права на основі окремої програми та нову літературу тієї ділянки права. Розділ обнімає сторінки 11-18. Третій розділ присвячений літературі першої доби української історії, яку автор називає добою Руської Правди, яка кінчається роком 1340 до пол. 15-го стол. в Галичині. Розділ охоплює сторінки від 19-27. Четвертий розділ подає літературу до доби Великого Князівства Литовського і його автор називає періодом західньо-руського (рутенського) права. Він охоплює сторінки 27-39. Останній, п'ятий розділ дає огляд літератури Гетьманської доби від 1648 р. до 1784 р. на сторінках від 40-63, тобто до кінця праці.

Праця, за чималими труднощами автора, подає в тексті назви праць і їх авторів по німецьки, а в нотках під змістом — українські, польські чи російські ориґінальні назви праць. На превеликий жаль в нотках не подано при наголовках праць, їх авторів. Читач, не добре познайомлений з українською наукою та мовою, матиме труднощі з транскрипцією прізвищ авторів. До того, з незрозумілих причин автор

---

[72] В умовах польської займанщини автор не хотів друкувати праці в польській мові, а редактор журналу, проф. П. Домбковський, дійсний член, мав би труднощі надрукувати її в мові українській.

довідника звичайно не подавав імен авторів, ні по німецьки в тексті праці, ні в нотках по українськи. Праця не відзначається прецизією. Велику кількість назв праць, в цім кількох самого професора Чубатого, подано не докладно, а то й помилково. Це серйозно поменшує вартість довідника, який подає й пояснює понад 300 праць. Бажається щоб цей довідник, після солідної перевірки, появився в українській та, по змозі, в анґлійській мовах.

6. Gegenstand der Geschichte des ukrainischen Rechtes

Ця друга з черги праця професора Чубатого в німецькій мові була надрукована Науковим Товариством ім. Шевченка у Львові в 1933 р. у збірнику доповідей виголошених на Сьомому Міжнародному Конґресі Історичних Наук. Він відбувся у Варшаві від 21 до 28 серпня 1933 р.[73] На конґресі, в якім узяли участь 12 українських науковців, в цьому п'ять делеґатів НТШ, а саме: М. Чубатий, М. Кордуба, о. Й. Скрутень, Я. Пастернак і Р. Зубик. Вісім науковців виступили з доповідями: п'ять названих делеґатів НТШ та І. Свєнціцький, делеґат Національного Музею у Львові, В. Щербаківський, делеґат українських наукових установ у Празі. Резюме доповідей були надруковані в окремому офіційному виданні[74], між ними й резюме доповіді Чубатого (ст. 326-330).

Доповідь Чубатого з'ясувала проблему існування окремої наукової дисціпліни — історії українського національного права та його предмету. Вказавши на безперечний факт існування трьох східно-европейських націй, доповідач представив, як курйоз повну інкорпорацію українського права усіх історичних діб росіянами в систему російського права. Вони зразу зголосили були право до княжої доби, або доби Руської Правди, а згодом навіть до доби Великого Князівства Литовського, яка є спільною власністю литовського, білоруського й українського народів, але в ніякому випадку народу російського. Спираючись на загальну історичну періодизацію

---

[73] Contributions a l'histoire de l'Ukraine au VIII-e Congres Inter-International des Sciences historiques, Varsovie aout 1933. НТШ, Львів, 1933, стор. 69-93.

[74] Resumes des Communications. Histoire du droit et des Instutions. стор. 326-330.

запропоновану М. Грушевським, Чубатий з'ясував схему історії українського права. Свою доповідь, яка, за словами професора М. Кордуби, викликала велику дискусію[75], він закінчив такими заключеннями: "1. Українська історія права є самостійною дисципліною про національне право українського народу; 2. До предмету історії українського права слід зарахувати тільки право, яке постало на українській національній території.[76] 3. Право накинене українському народові чужою владою можна зарахувати до історії українського права тільки тоді, коли воно відносилося тільки до української території, або коли воно асимілювалося з місцевим правом. 4. Історія українського права поділяється на п'ять періодів: а.князівський, б. литовсько-український, в. польсько-український, г.козацької держави і ґ. період під пануванням Росії і Австро-Угорщини."[77]

Слід відмітити участь професора Чубатого в іншій міжнародній науковій установі, а саме, "Федерації Істориків Сходу Европи і Слов'янства", яка постала на "Конференції Істориків", і відбулася у Варшаві в червні 1927 р. Її метою була співпраця в наукових дослідах та при готуванням спільних видань, зокрема "Словника слов'янських старинностей" тощо. Федерація відбула другі загальні збори й обрано членом семичленної управи М. Кордубу. В ній узяв участь, як делеґат НТШ, члена-основника Федерації проф. М. Чубатий, а також д-р І. Свєнціцький, як делеґат Українського Національного Музею у Львові.[78]

---

[75] Мирон Кордуба: З'їзди істориків у Варшаві. Вісник, місячник літератури, мистецтва, науки і громадського життя, рік І, кн. 10, (жовтень) 933. ст. 773-774.

[76] В кінцевому заключенні своєї повної доповіді автор додав до т. 2 таке: „або поміщують у собі право, що постало на українській території.

[77] Resumes des Communications..., стор. 330.

[78] М. Кордуба: З'їзди істориків... стор. 771. Мабуть згадану „Федерацію" мав на увазі М. Ждан, коли в своїй праці „Микола Чубатий" на сторінці 11 згадує про утворення у Варшаві 1933 р. якоїсь „Міжнародної комісії істориків центральної Европи" на внесення проф. Галєцького, і втягнення до неї Чубатого. Це тим більш правдоподібне, що „Федерація" за стараннями Галєцького намагалася відновити свою діяльність в ЗСА.

7. До історії адвокатури на Україні

Стаття М. Чубатого "До історії адвокатури на Україні"[79] має інформаційний характер. Її призначенням було нав'язання сучасної, дуже важливої з національного погляду, української адвокатури до традицій адвокатури державних періодів. Цитуючи низку дослідників (Владимірський-Буданов, Демченко, Тарановський, Борисенок, Кистяковський) та джерел (Литовський Статут, "Права, по которим судитися малороссійскій народ"), автор дає короткий опис заступництва в судах за звичаєвим та державним правом, від "добрих людей" до професійної адвокатури. Вона утворилася за Литовсько-руської доби, в містах за маґдебурзьким правом, а згодом у загальних публічних судах. В добі Гетьманської держави судові заступники виконують свою професію на основі окремого морально-професійного кодексу.

Джерелами дослідження історії української адвокатури є, передовсім, судові книги із записами процесів (як народнього-копного, так публічного судів), а згодом третій Литовський Статут, який присвячує "прокураторам" або "речникам" п'ять артикулів (57-61) четвертого розділу. Вони передбачають строгі кари, включно до вироку смерти, за нечесне виконування професійних обов'язків. Дуже докладно окреслює поняття адвоката чи повіреного й його обов'язки великий Козацький кодекс з 1753 р. "Права, по которимъ судится малороссійскій народъ", який присвячує адвокатурі п'ять артикулів у главі УІІІ. Артикул сьомий дає дефініцію адвоката: "Адвокатъ пленипотентъ, патронъ, прокураторъ и поверений називається, который въ чужомъ дълъ съ порученія чіего, вмъсто его, въсудъ обстоюетъ, отвътсвуетъ и росправляется"[80] Від адвокатів вимагають особливих моральних засад. Про це говорить одна з постанов "Прав": "Повіреннимъ битъ не что другое естъ, томко пособствоватъ ближнему въ его нуждъ и служитъ справедливости, того ради, яко дъло и звание честное естъ, только бъ оного не употреблявъ на зло". За навмисні дії на школу клієнта адвоката чекала сувора кара до позбавлення професії, грошової чи тілесної кари, та, навіть відрізання язика.[81]

---

[79] М. Чубатий: До історії адвокатури на Україні. Альманах Союзу Українських Адвокатів, Львів, 1934 р., стор. 30-37.

[80] „Права", Київ, 1879 р., стор. 151.

[81] Ярослав Падох: З минулого української адвокатури. Спроба історичного нарису. Правничий Вісник. Книга друга. Нью Йорк, 1962, стор. 131-148.

8. Історично-правні основи актів самостійности та соборности України 1918 - 1919 р. [82]

Ця невелика, але вагома праця М. Чубатого своїм історично-правничим з'ясуванням стародавнього права України та на відновленням незалежної держави на її етнічній території, має значення для вияснення світла й тіней процесу відновлення державности та "виводу прав" у майбутньому. Її юридичний підхід домінує над історичним й цю працю можна зачислити до літератури правничої.

Автор відмічує, що будівничі відновленої української державности, включно до історика М. Грушевського, не мали потрібної правничо-історичної перспективи, щоб опиратися скоріше на правничі основи, ніж історичні підстави. За висновком автора не слід було покладатися ні на Вільсонівські "пункти", які він серйозно не трактував, зокрема щодо визволення народів Росії, ні на автономічні права України, оперті на Переяславську умову, де Гетьманська держава відносилася до малої частини української етнічної території. А втім, коли й слід було брати до уваги цю умову, то не як протекторат, але військово-політичний союз, й то, не з російською державою, а царем і його династією. Після абдикації царя, Україна поверталася до свого сувереного стану перед 1654 р. При цьому Чубатий покликується на інтепретацію Переяслава росіянами професором В. Сергієвичем, правниками С. Шулухі ном й М. Міхновським. Не менш темпераментно обстоює Чубатий закид проти М. Грушевського (С. Шелухина), що він не уважав потрібним оперти право до відновлення державности України на всій її території на історично-правній основі — київської Руси-України, традиція якої була жива до нових віків.

Автор окремо обговорює історично-правні основи Західньо-української республіки, яка сформувалася на основі постанови Західньо-української Конституанти 19 жовтня 1918 р. (акт 1. Листопада був тільки доконаним фактом перейняття влади). Вона виводила своє право на віднову державности, від маніфесту цісаря Карла I до народів імперії від 10 жовтня 1918 р. та на відокремленні "Королівства Галичини й

[82] Микола Чубатий: Історично-правні основи актів самостійности та соборности України 1918 і 1919 рр. Правничий Вісник. Наперіодична публікація Товариства Українських Правників у ЗСА. Друга книга, Нью Йорк, 1962 р., стор. 3-12.

Володимирії", яке в 1772 р. ввійшло до складу Австро-Угорщини, як державно-історична цілість, що й підкреслювала титулятура Гавсбурґів. При цьому, також грали ролю давні претенсії й титулятура, до Ґаліції й Льодомері і угорських королів. Автор подає правно-історичні претенсії України на Буковину й Закарпаття та чотири державно-правні акти, які довели до об'єднання обох українських держав в дусі історично-правної єдности з часів Київської України-Руси.

9. Як народжувалася наука історії українського права[83]

Ці спомини професора Чубатого та зреферована стаття про Історично-правні основи актів самостійности й соборности України це, на жаль єдині правничі праці співтворця науки історії українського права, написані вони після його львівської доби, яка закінчилася в 1939 р. з його виїздом до Америки. Життя в Новому Світі переставило дослідника української правничої минувшини на інші рейки, про що є мова на іншому місці цього збірника. Написані в 1965 році, вони появилася друком на дев'ять років пізніше, майже перед самою смертю автора. Так вона й являється його останнім словом про його "першу любов", бо другою стала історія української Церкви. Стаття-спомини були писані на борзі й велика шкода, що ні її редактор, покійний професор О. Кульчинький, ні сам автор не подали її до перевірки, бо знайшлися численні неточності й помилки. Стаття залишається як дуже цінний документ про процес побудови нової ділянки українознавчої науки — історії українського права.

На початку статті автор подав чимало біографічних даних, які доповнюють його автобіографії. Він описує умови творення системи українського права на тлі загальної історії України й її державних форм, а зокрема, бездержавних й автономних періодів, які утруднювали вивчення систематичного правного минулого,зокрема в ділянці державного права. Великою допомогою в цьому виявилося право звичаєве, яке продовжувало своє існування, а то й розвиток, впродовж усіх діб життя. Складання курсу історії українського права і його перших викладів на Українському Тайному Університеті, і готування деяких

---

[83] Микола Чубатий: Як народжувалася наука історії українського права. Збірник на пошану Івана Мірчука (1891-1961). УВУ, Мюнхен, 1974, стор. 140-148. За редакцією О. Кульчицького.

правничих праць в українській та німецькій мовах закінчують спомини про історичну добу творення нової ділянки української правничої науки.

На сторінках своїх споминів автор згадує про Правничу Комісію, яка існувала в Науковім Товаристві ім. Шевченка у Львові при його Історично-Філософічній Секції. Головою Комісії був професор В. Вергановський, а секретарем автор споминів та редактором "Збірника Правничої Комісії НТШ", з яких мали появитися "три томи присвячені працям над історією українського права." На ділі в цих трьох скромних томах були надруковані тільки три статті, єдина з яких була праця Р. Лащенка п.н. "Копні суди на Україні, їх походження, компетенція і устрій". Недокладні, а часто й помилкові, є згадки про перші виклади історії українського права, власні й других викладачів. Автор називає свій курс викладів на Українськім Тайнім Університеті помилково "Начерком", замість "Оглядом" й неточно подає його підназоловок[84]. Бажаючи підмітити, що його курс державного права княжої й литовсько-руської діб знайшов продовження у цінній праці Лева Окіншевича "Лекції з історії українського права. Право державне, Доба станового суспільства", що появилася на 25 років пізніше він невірно подає, що "Л. Окіншевич дописав ще третю частину (його курсу) "Історія права Козацької Доби"! Можна думати, що автор готуючи свої короткі спомини не був у найкращому стані здоров'я, але важко зрозуміти, чому редактор збірника, в якому появилися ці спомини літнього й хворого автора, не перевірив цю й численні інші явні помилки.

Це саме стосується до згадки, про курс М. Чубатого в журналі ВУАН, "Україна", Науковий Журнал Українознавства" в книзі ч. 36 з вересня 1929 р. (стор. 3-17) в статті Віктора Новицького "Державне минуле України як предмет науки". Невірною є також дата введення викладів історії українського права на УВУ в 1922 р. Виклади цього предмету розпочалися у Відні в січні 1921, а після перенесення Університету до Праги, в осені, точніше при кінці жовтня 1921 р. Виклади у Відні мав професор Сергій Шелухин, не "В. Лащенко", а в

---

[84] Вірна назва курсу така: „Огляд історії українського права по запискам за викладами проф. д-ра. М. Чубатого. Історія джерел та державного права Ч. I і II". На одному з трьох оригіналів цього видання (перше ледве чи в цілості збереглося) проф. Чубатий власноручно дописав „На тайнім Українськім Університеті у Львові в рр. 1920-1923. II Поширене видання. „На обкладинці тризуб та Теміда з закритими очима та вагою в руці. Див. стор. 100, прим. 44.

Празі, з уваги на неприсутність Шелухина викладав Лащенко, якого ім'я є Ростислав. Помилково подано, що славетня Комісія для виучування історії західно-руського й українського права в Києві називалася "Секцією" й працювала впродовж шости років. Ця комісія існувала від 1919 р. до 1933! Вона не мала (як подано) ніяких комісій і видала друком не кільканадцять, але вісім томів "Праць" з яких один (сьомий) був знищений в друкарні. Крім того, вона випустила один том "Матеріялів до історії українського права". Також не слід вірити, що "науковий дорібок по всіх наукових центрах України впродовж десятьох років (1920-1930) в ділянці історії українського права досягнув приблизно 600 назв. "У згаданій раніше бібліографічній праці Чубатого "Literatur der Ukrainischen Rechtsgeschichte in den Jahren 1919-1929" (1930) згадано 300 праць із названої ділянки студій. Таких суттєвих помилок є куди більше. Підмічуємо це тільки для добра майбутніх дослідників історії українського права.

Закінчуючи цю статтю, присвячену історичним заслугам професора Миколи Чубатого, справжнього піонера науки історії українського права, важко оборонитися від сантиментального почуття неповторної шкоди, з причини спізнення його споминів. Рівно за три місяці перед своєю смертю, в листі до автора цих слів (від 11 квітня 1975 р.). Професор прирікав, що вже забереться до описання споминів про своє життя, щоб не тільки закріпити в пам'яті пройдений шлях, але й щоб віддати належне тим, кого він зустрічав на цьому шляху й хто заслужив на тривалу пам'ять. Він згадував двох вчених, до яких зберігав особливе почуття: професора історії польського права й дійсного члена НТШ, Пшемислава Домбковського зі Львова. Цей перший, по національности поляк, єдиний з львівських членів НТШ-поляків, зберіг своє членство й своє шляхетне відношення до української науки й її науковців після українсько-польської війни. Він не вагався друкувати праці про українську науку М. Чубатого і В. Заїкина і ін. в університетському видавництві, хоч це зустрічало опір офіційних чинників. З професором Київського Університету, Недбайлом, М. Чубатий познайомився щойно в 1968 р., про що була мова раніше. Чим вписався цей рідкий гість з далекої батьківщини в пам'яті й серці професора Чубатого, я мав довідатися з його споминів. На жаль, не довідався, бо у згаданому листі й у власноручній записці професора, яку він дрожачою рукою вписав на примірнику брошури М. Ждана, є мова про пошану й приязнь, які є сильніші за політичні обставини й перешкоди.

Василь Ленцик

ПРОФ. Д-Р МИКОЛА ЧУБАТИЙ ЯК ІСТОРИК ЦЕРКВИ

Проф. Микола Чубатий перейде в історію українського народу, як одна із найбільш замітних постатей 20 сторіччя. Своїм широким діяпазоном вишколення (богословіє, філософія, право) він був свого рода універсалістом з особливим нахилом до історичних дослідів. У всьому до чого він брався у свойому довгому і повному активности життю, він як сам про себе каже, був фанатиком праці. Таким він залишився ціле своє так повне в різнородну працю — життя. Та всетаки він, мимо того многогранного заінтересування, залишиться істориком Церкви. Цій ділянці науки він присвятив протягом цілого життя найбільше уваги і в тій царині науки полишив найбільший слід. Можна сказати, що полишив для майбутніх поколінь свій капітальний твір — хоча нажаль недокінчений „Історію християнства на Руси-Україні" том перший та першу частину другого тому. Свою історію проф. Чубатий довів до року 1458. Похилий вже вік, коли він взявся за реалізацію свого довголітнього пляну написати університетський посібник історії Церкви та особливі обставини серед яких прийшлося писати йому тут історію, не дозволили йому довести її до найновіших часів.

ПОЧАТКИ ЗАІНТЕРЕСУВАННЯ ІСТОРІЄЮ ЦЕРКВИ

Після матури в Тернопільській ґімназії в 1909 році Микола Чубатий записався на богословські студії при львівському університеті та став питомцем славної львівської Духовної Семинарії. За особливим дозволом Митрополита Кир Андрея [Шептицького], Микола Чубатий слухав викладів проф. Михайла Грушевського, який викладав на львівському університеті історію України на фоні історії Східної Европи. Виклади Грушевського, а особливо його семинарі, викликали в молодого студента замилування до історії і він вже в році 1913 написав

свою першу працю з історії Церкви а саме: „Змагання до релігійної унії з Римом на Галицькій Руси в першій чверті XIII ст." Ця праця була поміщена в „Альманаху Українських Богословів", Львів 1913.[1] Другою працею Миколи Чубатого була: „Митрополит Іпатій Потій, апостол церковної Унії. В 300-ліття смерти, Львів 1914.[2]

Більшою працею з історії Церкви це в часі університетських студій є: „Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії". Записки НТШ том 123 — 124. Львів 1917.[3] Вже сама фірма видання цієї праці, Записки НТШ, свідчить, що це мусіла бути солідна праця, коли вона перейшла через критику Секції, яка допустила її до публікації.

Вже сам Автор у вступі до цієї праці подає свого рода її характеристику. А саме, тематика цієї праці, та сама що була його першої праці на цю тему, і була поміщена в Альманаху українських богословів з 1913 р. М. Чубатий пише у вступі: „Се була моя перша студентська робота і я незабаром побачив, що в ній чимало формальних та річевих хиб. Тому рішився я переробити її основно, розширюючи при сім обсяг праці на цілий XIII вік., (З НТШ т. 123-124 ст. 1.)[4] Праця та оперта на всій по змозі тоді доступній літературі та джерелах і то друкованих, як Тайнера, Турґенієва та інших·як Монумента, Гунґаріє, Ґерманіє, ітд. Ця перша більша праця проф. Чубатого знайшла прихильну оцінку наукового світу і її часто цитують пізніші автори, як основну документальну працю із того періоду нашої історії Церкви. Ця праця була рецензована в журналі „Україна" — Київ, що її редаґував проф. Грушевський, автором рецензії був Шамрай. (Україна 1924/3).

Справу Церкви порушив проф. Чубатий у своїй праці: „Правне становище Церкви в Козацькій Державі", що була надрукована в „Богословії", Львів, 1925.[5] На неї написав рецензію в „Україні" Лев Окіншевич, (Україна, 1927/5). (За записками проф. Чубатого).

Після цієї більшої праці, що мала відношення до церковної історії, проф. Чубатий протягом довшого часу не опублікував більшого розміру праці.

---

[1] *Змагання до релігійної Унії з Римом на Галицькій Руси в першій чверті XIII ст.* Альманах Українських Богословів, Львів, 1913.

[2] *Митрополит Іпатій Потій, Апостол церковної Унії. В 300-ліття смерти,* Львів, 1914.

[3] *Західна Україна і Рим в XIII віці у своїх змаганнях до церковної Унії.* Записки НТШ том 123-124 ст. 1.

[4] *Там же.*

[5] *Богословія,* Львів 1925.

В році 1931 проф. Чубатий виголосив в Богословській Академії інавґураційний виклад на тему „Українська Церква в половині XI ст. на роздоріжжі", яка була надрукована у звідомленні Академії „Греко-Католицька Богословська Академія у Львові" в другому трьохліттю свого існування" 1931-1934 (Львів 1936).[6] Цейже самий виклад був надрукований окремою брошуркою (17 сторінок) у Видавництві „Мета" 1931 р.

Хребтом студій над історією Церкви були виклади проф. Чубатого, які він подавав на Богословській Академії у Львові. За тими викладами студенти склали скрипт, який за згодою проф. Чубатого та його заввагами був надрукований п.н. „Історія Уніонних Змагань в Українській Церкві", Вип. I-II, Львів 1935, перевиданий був у Гіршбеерґу, Баварія, студентами Духовної Семинарії в році 1946.[7] Курс цей обнимав цілість історії Церкви від найдавніших часів аж по Митрополита Андрея Шептицького, з коротким узглядненням про нашу Церкву в Америці і Канаді.

Проф. Чубатий постійно працював над тим курсом історії і мав в пляні видати її у формі посібника для студентів Богословії з науковим апаратом.

Цей курс очевидно не був останнім словом в ділянці історії Церкви і того був свідомий сам проф. Чубатий. Будучи його асистентом при катедрі історії Церкви нераз на ту тему заводили ми розмову в домівці історичного семинара. Вже під кінець моїх студій, я спитав проф. Чубатого, коли він видасть свою історію Церкви у формі університетського підручника, на то проф. Чубатий мені відповів, що він ще не готовий. „Мені, казав проф. Чубатий, ще треба б з вами попрацювати кілька років на семинарі (студенти розробляли поодинокі події зі сирих матеріялів ще досі не опрацьованих) крім того казав професор, мені треба поїхати до Риму до Ватиканських Архівів, які мають багато матеріялів досі не опрацьованих, що стосуються історії нашої Церкви. Крім того цілий Архів Уніятських Митрополитів був забраний до Петербуга (після ліквідації Унії в році 1839). Все це для мене покищо нині неможливе для простудіювання. Це приблизно точно наведені слова проф. Чубатого, який здавав собі справу, що його курс історії, який він передавав слухачам на Богословській Академії, далеко

---

[6] Греко-Католицька Богословська Академія у Львові в другому трьохліттю свого існування 1931-1934. Львів 1935.

[7] *Історія Уніонних змагань в Українській Церкві*, Вип. 1-2, Львів, 1935. Друге видання в році 1946 студентами Духовної Семинарії в Гіршберґу, Баварія.

не повний. Тому він не опубліковував більших монографій із поодиноких періодів церковної історії, а старався дальше збирати матеріяли для цілости, маючи в пляні видати цілість Історії Церкви.

Перед Другою Світовою Війною він видав ще маленьку брошурку в році 1938 п.н., (48 років тому) „950 літ Християнства в Україні", Львів 1938, Бібліотека „Дзвонів" ч. 27, ст. 16[8]. Ця брошурка вже самим розміром не велика, не могла подати цілости всіх проблем пов'язаних із життям нашого народу від коли він став християнським. Тому проф. порушив лише деякі засадничі проблеми, які він уважав гідними підкреслення в 950-ту річницю існування християнства в Україні.

Варто згадати бодай декілька думок, бо вони відзеркалюють його історіософію. „Писати про 950-ліття християнства в Україні — пише проф. Чубатий — це значить заторкнути найосновніше питання історії українського народу — питання його національної культури в найширшому розумінню, себто заторкнути питання окремішньої індивідуальности українського народу, а тим самим порушити основне питання існування та невмиручости української нації впродовж понад тисячолітнього часового простору, без уваги на всі історичні буревії та катаклізми". І дальше проф. Чубатий пише: „Людина, що примітивно дивиться на життя народів, схильна саме цю проблему — християнізації українського народу — маловажити, мовляв, справа християнства в Україні — тільки один бік нації — його релігії, цеж проблема неосновна. І зараз — соціяліст висуне вам як важнішу, на його думку, проблему соціяльну, націоналіст — питання новочасного націоналізму і т.ін. Та коли основно поглянемо на життя нашої нації оком дослідника історика, негайно спостережемо, що це все проблеми нові, які виринули перед кількома десятками літ, натомість християнство в Україні живе та формує духовість нації вже поверх тисячі років, ставши стовпом і здорового українського націоналізму, і суспільної справедливости. Український народ пережив різні погляди на життєві форми народів, він пройшов через різні державні та соціяльні устрої — свої власні та чужі, йому насильно накинені. Минулася власна держава Володимира, Ярослава, чи Данилове королівство. Пройшла та минулася стара литовсько-польська доба, постала й зникла козацька держава, виросла і впала царська Росія і конституційна Австрія, — християнство ж живе в українськім народі тисячу років, і то у тих самих культурно національних формах, що їх нам передали наші предки із тієї глибокої

[8] *950 літ Християнства в Україні, Львів, 1938,* Бібліотека „Дзвонів" ч. 27, ст. 16.

старини." З наведених слів вступу до тоі брошурки та дальших, що ми їх тут згадаємо, побачимо, як вони є незвичайно актуальними, хоча писані майже перед сорок роками.

От, що пише дальше проф. Чубатий: ,,Минувся старий родовий лад в Україні, повстав і пропав февдальний порядок з панщиною включно, появилося новітне робітниче питання аж до новочасного рабства робітника та селянина в Сов. Союзі, а на його місце прийде щось нове, християнство ж було й залишилося як найтугіша підпора існування нації, як основний складник її індивідуальних прикмет. Тож не диво, що кожний ворог українського народу, який бажав би його викреслити із списку живих народів і тому б'є по всіх проявах його національного життя, все таки головний та найсильніший удар звертає проти Церкви. Прорідити її ряди, здеморалізувати вірних та духовний провід, або розбити одноцілий церковний організм на атоми сект, щоб під кінець розпочати безщадну боротьбу з Церквою — це шляхи, якими ступає большевицький ворог українського народу.

,,Ось причини, чому більшовизм розпочав боротьбу з християнством, чому намагається знищити його. Вирвати з душі українського народу християнство, ту найстаршу форму його духовости, значить перетяти нитку тисячолітньої традиції, що лучить теперішнє покоління зо славним минулим предків — це простий шлях, щоб убити саму націю.

Християнство, у тій культурно-національній формі, що її витворили наші предки, стало навіть міцнішим цементом українського народу, ніж його держава. Хто залишився при рідній Церкві, той лишився при нації, хто від неї відстав, той теж пропав для нації, коли не в першім то напевно в другім поколінні". (ст. 3-4).[9]

Не багато можна додати до цих цінних думок проф. Чубатого з перед майже сорока літ. Досвід минулих літ, особливо ж жорстока ліквідація Української Православної Церкви на Східній Україні та насильне нищення Української Католицької Церкви большевиками від 1945 р. до сьогоднішного дня, вповні підтверджують наведені думки проф. Чубатого. Вони є теж актуальними для всієї української діяспори. Де ще наші люди тримаються своєї Церкви, там вони зберігають теж свою національну ідентичність. Раз хто віддалився від своєї Церкви, пропадає цілковито в чужому морю.

---

[9] *Там же,* ст. 3-4.

В заключних міркуваннях цієї невеличкої праці, але важної своїм змістом, проф. Чубатий в заголовку „Наслідки введення християнства", подає такі овочі, що зродились з християнства: 1. розвій культури, 2. етичне переродження, 3. християнство організує українську націю, 4. провідна роля київського культурного центру у Східній Европі, 5. Україна увійшла в спільноту християнських народів Европи. Нажаль тепер ахристиянський воюючий большевизм відтяв Україну від тої культурної спільноти християнського світу.

Проблеми Церковної Унії були все предметом зацікавлення і дослідів проф. Чубатого. Він досліджував її не тільки з точки зору релігійного, але теж національного. Ця тема була предметом його перших наукових праць. На цю тему він виголосив свою доповідь на Унійному Зїзді в грудні 1936 року з нагоди 300-ліття смерти Митрополита Йосифа Велямина Рутського. Тема доповіді була: „Тристаліття Церковної Унії на Україні", яка була надрукована в збірнику доповідей з тої нагоди під заголовком: „Унійний Зїзд у Львові", Львів 1937. (ст. 98-112). Ця збірна праця вийшла в серії: Праці Богословського Наукового Товариства у Львові. Матеріяли зібрав і порядкував о. Володимир Кучабський.[10]

В названій доповіді проф. Чубатий обговорює між іншими діями митр. Рутського, теж справу київського Патріярхату, якого створенням займались провідні діячі православного й уніятського табору. „Обі сторони погодилися на це — пише проф. Чубатий — що найкращою запорукою тої рівновартности української католицької Церкви з латинським католицизмом, буде піднесення старої київської митрополії до гідности патріярхату, що заступивби українській Церкві дотеперішнього царгородського патріярха. Київський патріярхат, що об'єднавби зєдинених та незєдинених Українців та Білорусинів, мав очевидно стояти у зв'язку з Римом"... Дальше проф. Чубатий каже: „Тим чином сучасні провідники обох Церков створили ідеал східнього католицизму на Україні, що мав стати провідною зіркою на шляху нашого церковного майбутнього". (Унійний Зїзд ст. 104).[11]

Хіба зайвим буде виясняти, пише дальше проф. Чубатий, — як далекосяглий був цей задум. Стаючи католиками, відкривали ми собі доступ до користання із здобутків відродженого католицизму та

---

[10] Унійний Зїзд у Львові, Праці Богословського Наукового Товариства у Львові. Матеріяли зібрав і порядкував о. Володимир Кучабський, ст. 98-112.

[11] *Унійний Зїзд* ст. 104-105.

західно-европейської культури взагалі, рівночасно одначе зберігали ми цілу нашу церковну культуру, під проводом київського патріярха. При такій розв'язці церковного питання київський патріярхат бувби не тільки релігійно сконсолідував, а тим самим скріпив українську націю, але ще й ставби на церковнім полі атракційним для Білоруси та Волощини. (підкр. моє: ВЛ). Є всякі дані думати, що в тім випадку й ціла доля українського народу булаби пішла по інших рейках. В тім пляні українська Церква віднайшла своє історичне призначення, що його пошукувала цілі століття, від св. Володимира через Унію Фльорентійську і Берестейську, стати синтезою церковної культури Сходу та Заходу; словом вона відкрила свій ідеал" (Унійний Зїзд, ст. 104-105).[12]

Проф. Чубатий був великим ентузіястом згаданої ідеї, так, що коли прийшло це питання знова на овид на Другому Вселенському Ватиканському Соборі, де його підніс свіжо звільнений з большевицької каторги Митрополит Йосиф Сліпий, проф. зразу ж включився в акцію за патріярхат. Він присвятив їй чимало часу, коштом навіть викінчення дальших томів своєї „Історії Християнства на Руси-Україні". Слушно, чи не слушно, він уважав, що ця справа є так важливою для нашої Церкви, що він готов був посвятити рештки своїх сил та все знання, щоб цій справі допомогти. Він писав різні меморіяли, статті до часописів, промовляв на зібраннях, словом, він віддав себе цілковито цій ідеї, очевидно зі шкодою для наукової праці. Нам видається, що хоча, яка то важна справа для нашої Церкви, то в теперішну пору вже було багато кваліфікованих осіб, що змогли б цю справу підтримати, тоді коли не багато було істориків Церкви, які могли б дорівнювати кваліфікаціям проф. Чубатого, щоб її довести до кінця. Правдоподібно проф. Чубатий не чувся вже на силах докінчити намічених три томи і тому в акції за патріярхат знайшов свого рода оправдання. Від 1965 коли появився перший том Історії Християнства до 1975 можна б було ще більше написати, якщо б уся увага була присвячена писанню історії.

До передвоєнних історичних праць проф. Чубатого належить його коротка Історія Церкви для Третього тому Української Загальної Енциклопедії, що вийшла під ред. д-ра Івана Раковського останнього голови НТШ перед Другою Світовою Війною, 1934 р.[13] Друге видання

---

[12] *Унійний Зїзд*, ст. 104-105.

[13] *Загальна Українська Енциклопедія, том III*, Львів Коломия, 1934.

цієї історії Церкви вийшло окремою відбиткою в Реґенбурзі, Німеччина, в році 1946 заходами Апостольської Візитатури в Мюнхені. Вона має апробату о. Николая Вояковського з датою 4.УІІ. 1946, Мюнхен, і має заголовок: Українська Католицька Церква (Відбитка з Загальної Енциклопедії — з найконечнішими доповненнями.[14] Ці найконечніші доповнення були зумовлені подіями, що сталась вже в часі ІІ Світової Війни. Отже подано день і рік смерти Митрополита Андрея Шептицького, арешт і вивезення на Схід його наслідника Митрополита Йосифа Сліпого. Подано про смерть у тюрмі Єп. Григорія Хомишина та про смерть Єп. Крижевацького Янка Шімрака, що був наслідником Єп. Діонісія Наряді.

Історія Церкви в Загальній Енциклопедії це короткий, але дуже ядерний огляд нашої історії Церкви, хоча проф. Чубатий на основі дальших студій змінив пізніше деякі свої погляди на початкову фазу християнства в Україні, особливож що до походження першої єрархії української Церкви, про що мова буде пізніше.

ПРАЦІ З ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проф. Чубатий попри наукову працю брав живу участь в католицькому інтелектуальному русі, який мав назву „Пакс Романа". В 1930 роках постала теж в Галичині організація студентів католиків „Обнова", що була афільйована до міжнародного католицького руху „Пакс Романа". Проф. Чубатий був одним із ініціяторів того католицького руху серед українського студенства і створив для того руху свого рода Сеніорат. З тої рації він брав участь в різних міжнародних з'їздах тої організації у Відні, Любляні, Парижі. Останній такий Конґрес „Пакс Романа" відбувся в Америці в 1939 році і на нього вибрався проф. Чубатий, з дружиною. З того часу почався новий період життя проф. Чубатого, що відтепер був звернений більше на публіцистичний шлях. Змусили його до того життєві обставини, бо на наукову працю в нових обставинах, не було виглядів. Правда, проф. Чубатий короткий час став викладачем в Каледжу св. Василія в Стемфорді, свіжо тогож року заснованого Єпископом Константином

---

[14] Українська Греко-Католицька Церква: Відбитка з Загальної Української Енциклопедії з найконечнішими доповненнями, Реґенсбурґ, 1946.

Богачевським. Тут проф. Чубатий викладав; християнську філософію, історію Церкви та українську мову.

Стемфорд, хоча це був свіжо оснований осередок, міг стати добрим вихідним місцем для дальшої наукової діяльности проф. Чубатого. Тут була основана вже від 1935 року бібліотека при Музею, яка мала досить поважну наукову літературу, а при тому тут можна було підівчитись англійської мови, необхідної для наукової праці на ширшу скалю серед американського наукового світу. Нажаль побут проф. Чубатого в Стемфорді тривав коротко, бо вже по одному році навчання ізза різних непорозумінь із тодішним проводом школи, треба було покинути Стемфорд і проф. Чубатий переїхав до Ню Йорку, зі шкодою для наукової праці, бо життєві обставини змусили його витрачати багато часу на публіцистику. Для загально українсько-громадського життя воно було корисним, але воно відірвало проф. Чубатого від стисло наукової праці. Правда, що проф. Чубатий робив всі можливі старання, щоб дістатись на викладача в якомусь американському каледжу чи університеті. З кореспонденції проф. Чубатого з проф. Юрієм Вернадським,[15] професором Єйлського Університету та проф. Мозлі з Корнельського Університету, виходить, що ці два визначні професори подавали прихильну опінію про проф. Чубатого, як науковця з науковим стажем, очевидно їхня опінія була базована на публікованих працях проф. Чубатого в Записках НТШ, які і на терені Америки були в Бібліотеках важливіших університетів і мали свою добру наукову опінію. Нажаль з тих старань нічого не вийшло, правдоподібно ізза слабого знання англійської мови, бо такий предмет, як історія вимагає перфектного знання мови, про це зрештою сам проф. Чубатий говорить у своїй біографії, що поміщена в звідомленні Українського Католицького Університету за перше п'ятиліття, Рим 1969, ст. 117)[16] Другою причиною, що унеможливила проф. Чубатому дістатись на американський університет, була його 15 літня праця в католицькій інституції — Богословській Академії у Львові. (так думав сам проф. Чубатий гл. Автобіографія, Звідомлення Укр. Катол. Унів.)[17] Проф. Чубатий однак хотів скоро повернутись до наукової праці в католицькому університеті де мігби викладати історію Східної Церкви і

---

[15] Лист проф. Чубатого до проф. Юрія Вернадського з дня 21. липня 1948, в укр. мові і два листи проф. Вернадського в тійже справі з дня 24. липня і 4. серпня 1948 в англійській мові. (Архів Українського Музею в Стемфорді, Конн.).

[16] Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постання і діяльности 1963-1968, Рим, 1969, ст. 117.

[17] *Там же.*

при тому мати змогу написати підручник історії Української Церкви. В тій справі проф. Чубатий вів переписку з Преосв. Кир Іваном Бучком,[18] як також з Преосв. Кир Константином Богачевським, від якого у великій мірі залежало чи таку позицію на католицькому університеті він змігби дістати.

Така професура була можлива на Католицькому Університеті у Вашінґтоні, який удержує цілий американський католицький єпископат.

В тій справі важливим документом є лист проф. Чубатого до Єпископа Константина Богачевського з дня 3 травня 1947 року, який подає ближчі дані про старання створити катедру історії Східної Церкви при Католицькому Університеті у Вашінґтоні. Ось уривки із листа до Єп. Кир Константина Богачевського:

„Ваша Ексцеленціє, Преосв. Владико,

Прошу вибачити, що звертаюся до Вашої Ексцеленції з проханням у справі, яка безпосередно заторкає мене, посередно одначе може мати корисне значіння для справи українського католицтва нині важко переслідуваного на рідних землях. Якщо мої арґументи Ваша Ексцеленція узнають за слушні, прошу ласкаво цю справу поперти.

„Два роки тому назад поважні українсько-католицькі чинники в Римі підняли у Їх Еміненції Кардинала Тіссерана старання , щоб на Католицькому Університеті в Вашінґтоні утворити катедру історії церковної унії в Східній Европі та ведення тої катедри поручити мені. Виходили вони зі становиська, що зреалізовання того пляну принеслоб велику користь для українського католицтва не тільки в Америці, але теж в Европі рахуючися з великим значінням Америки у нинішньому світі.

„Еміненція Кардинал Тіссеран тою справою особисто заінтересувався та вважаючи мою особу достаточно кваліфікованою до тих викладів, звернувся до Апостольського Делегата в Вашінґтоні, щоби цей розвідався про можливости такої катедри на місці. Знаю позитивно, що Апостольський Делегат інтервенював в цій справі на університеті та відповідне звідомлення написав до Риму. Яке воно було, очевидно остає тайною тих високих церковних чинників, одначе Єпископ Преосвященний Іван (Бучко) поінформував мене, що справа ця є можлива до зреалізування, одначе була б бажана якась ініціятива в цій справі з боку Ординарія Українсько-Католицької Дієцезії, до якої я належу. Такий є стан цеї справи дотепер.

---

[18] Копія листа до Архиєп. І. Бучка з дня 29. серпня 1946 р. (Архів Українського Музею, Стемфорд, Конн.). Лист Єп. Бучка в тійже справі з дня 6 вересня 1946. Також лист Єп. І. Бучка з дня 1 листопада 1946. (Архів Українського Музею в Стемфорді, Конн.).

„По моїй думці побут Еміненції Кардинала Тіссерана в Америці є доброю нагодою ту справу зактуалізувати а може й корисно розв'язати, якщо Ваша Ексцеленція приймуть арґументи, які нище наводжу за переконливі. Не хочу закривати того, що прихильне вирішення тої справи було б для мене великої вартости, більше моральної ніж матеріяльної. Мої матеріяльні відносини тим ледви покращали б, одначе я дістав би змогу повернути до чисто наукової праці в предметі, який люблю та над яким я працював повних 15 літ як професор Богословської Академії у Львові.

„Я діставби змогу сповнити мрію мого життя та написати підручник історії української Церкви (підкреслено) а може ще й історію України переповіджену з католицького становища". Та справа утворення катедри історії унії у Східній Европі (на ділі історії Українсько-Білоруської Церкви) має куди ширше значіння ніж здобуття професорської посади для одного чоловіка...

„Я певний — пише дальше проф. Ч. до Єп. Кир Константина — що справа, яку порушую сягає далеко поза життя одної людини та щей в додатку життєвою боротьбою сильно підтоптаної. Це справа, на яку нам слід дивитися з історичного аспекту нашої ролі та наших завдань у ці важкі часи для життя Українсько-Католицької Церкви та української нації. Такі справи і в такім аспекті ми звичайно на рідній землі предкладали Галицькому Митрополитові Андреєві. Нині відносини нашої Церкви та нашого народу укладаються так, що роля Галицького Митрополита на якийсь час перенесена на Вашу Ексцеленцію, як Ординарія американської дієцезії, найповажнішої церковної організації поза рідними землями. Особи в нинішній ситуації сходять на другий плян і прохаю Вашу Ексцеленцію порушені справи розважити в такий спосіб. Може і моя особа не варта була б тої уваги, одначе справа сама собою заслуговує, щоб над нею Ваше Преосвященство схотіли ласкаво призадуватися".[19]

З цього листа ясно виходить в якому аспекті ставив проф. Чубатий евентуальну свою позицію, як професора на Вашінґтонському Університеті. Його бажання і амбіція було написати підручник історії Української Церкви.

В цій справі збереглися теж два листи від Кардинала Тіссерана до проф. Чубатого писані на терені Америки, де кард. Тіссеран тоді перебував, прослідкуючи можливості дальшої єрархічної розбудови нашої Церкви. Проф. Чубатий хотів використати побут Кард. Тіссерана, щоб дістати його піддержку в одержанні професури на Катол.

---

[19] Копія листа проф. Чубатого до Єп. Константина Богачевського з дня 3 травня 1947. (Архів Чубатого — Музей в Стемфорді).

Університеті в Вашінґтоні.[20] Зараз з приїздом до Америки кард. Тіссеран затримався в Ню Йорку і проф. Чубатий написав йому листа з датою 1. травня 1947 року такого змісту.

„Ваша Еміненціє!

„З правдивою радістю одержав я вістку про приїзд Вашої Еміненції до цієї держави, щоб бути між Вашими вірними, дітьми Католиками Східного обряду".

„В тих важких часах нашої Матері Католицької Східної Церкви і неронських переслідувань нашого Отця Митрополита, Єпископів, священиків і вірних наших братів і сестер в Україні, одинокою розрадою для нас є Апостольська Столиця від якої, як представник, Ви приїхали до нас.

„Я був би дуже вдячний, якщо б Ваша Еміненція в часі побуту в цій державі могли знайти короткий час і прийняли мене на авдієнцію."[21]

На цього листа Кард. Тіссеран відповів проф. Чубатому вже з Дітройту куди йому переслано лист проф. Ч. з Ню Йорку.

Кард. Тіссеран пише, що він був радий його відданістю для Матері Церкви „в час коли Ваш нарід так багато терпить за св. Церкву".

Кард. Тіссеран уважає, що найкраще буде його можна зустріти у Філядельфії де він буде на українському Богослуженні".[22]

Проф. Чубатий, як виходить із його листа до Кард. Тіссерана з дня 9 червня 1947 р. не мав змоги говорити з Кард. Тіссераном, хоча був у Філядельфії. В цьому листі проф. Ч. знова просить Кард. Тіссерана, щоб допоміг йому одержати позицію на Катол. Університеті у Вашінґтоні, так, як це він (проф. Ч.) просив його вже в листі з перед року).[23]

Знова у відповідь на листа проф. Ч. Кард. Тіссеран відповів з датою 11. червня 1947 в якому жалує, що через скорий виїзд з Філядельфії не міг його прийняти на авдієнції і дальше Кард. Тіссеран пише: „Я є заінтересований у Вашому проєкті і я надіюся, що Ви будете в спромозі його реалізувати. Так багато можна осягнути через ревність та інтелектуальну кампанію для справи так дорогої для нас".[24]

---

[20] Лист проф. Чубатого до Кард. Е. Тіссерана з дня 13. вересня 1946. (Архів Українського Музею — Стемфорд).

[21] Лист до Кард. Тіссерана з дня 1 травня 1947 (Архів Чубатого — Український Музей Стемфорд).

[22] Лист Кардинала Е. Тіссерана до проф. Чубатого з дня 8. травня 1947. Архів Чубатого в Українському Музею в Стемфорді.

[23] Лист Чубатого до Кард. Тіссерана з дня 9. червня 1947 р. (Архів Чубатого в Українському Музею в Стемфорді).

[24] Лист Кард. Тіссерана до проф. Чубатого з дня 11 червня 1947. (Архів Чубатого в Українському Музею в Стемфорді).

На жаль з тих усіх заходів до яких багато труду прикладав теж Єп. Іван в Римі, нічого не вийшло. А не вийшло, як виходило б зі слів самого проф. Чубатого, через брак попертя зі сторони нашого Ординаріяту. Брак такого попертя було і причиною, що проф. Чубатий будучи змушений життєвими обставинами заробляти на життя більш журналістикою, як науковою працею, на деякий час силою факту, відстав від стислої науки.

Справу креовання катедри на Католицькому Університеті ще згадує у свойому листі до проф. Ч. Преосв. Кир Іван Бучко в листі з дня 17. березня 1948 де між іншим пише:

„Та заки порушу церковні справи мило мені звістити Вам, що вчера вийшло нове письмо від Ем. Кард. Т. у Вашій справі до Вашінґтону. Дуже жалую, що Ви з ним не бачились м.р."

„... Я не трачу надії, що дібємося успіху. Я від себе напишу теж до Преосв. Амброза, щоби зробив від себе, що може"...[25]

З дальшого змісту листа Преосв. Бучка ясно виходить, що непорозуміння з Преосв. Кир Богачевським, яке мав проф. Чубатий після звільнення з його з праці в Стемфорді було головною причиною охолодження до проф. Чубатого, а вслід за тим і неохота його поперти на пост професора Катол. Університету у Вашінґтоні, а без того попертя професура для проф. Чубатого була безвиглядною.[26] Очевидно з великою шкодою для його дальшої наукової праці. І тут ми маємо ключ до розв'язки, чому проф. Чубатий міг видати свій перший том Історії Християнства на Руси Україні щойно в 1965 році, а друга частина того твору змогла побачити денне світло щойно в рік після його смерти в році тобто 1976 і доведена до року 1458. Передісторія видання цієї книги, яка без сумніву залишиться великим вкладом в українську історичну науку, є до певної міри зясована у вступі до першого тому „Історії Християнства на Руси-Україні". Одначе ще багато документів знаходиться в архіві проф. Чубатого, вияснюють, ці умовини, серед яких приходилось працювати над цією історією.

Спершу як пише сам проф. Чубатий у вступі піднявся був фінансувати писання історії Церкви Преосв. Кир Ніль Саварин, Єп.

---

[25] Лист єп. Бучка з дня 17. березня 1948 р. (Архів Чубатого в Укр. Музею в Стемфорді).

[26] Лист єп. І. Бучка з дня 15. липня 1948. В тійже справі є також лист ректора Католицького Університету у Вашінґтоні до Апостольського Делегата Архиєп. Амлето Чіконіяні. Копія цього листа в Архіві Чубатого — Український Музей в Стемфорді. Ця справа була теж ще порушена єп. І. Бучком в листі до проф. Чубатого з дня 9. вересня 1950 і з дня 29. вересня 1952 та в листі кард. Е. Тіссерана до єп. І. Бучка з дня 1. березня 1952 р.

Едмонтону, складаючи на цю ціль суму $2.000.00.[27] Тому однак, що писання історії вимагало цілковитого звільнення проф. Чубатого від усіх інших обов'язків і переставлення цілковитого на дослідну працю та писання історії, треба було мати ширшу базу матеріяльного забезпечення. Це було не під силу одному Владиці і тому виринула справа фінансування її цілим Єпископатом. Ту справу узяв на себе Преосв. Архиєп. Іван Бучко, який став дійсним промотором до здійснення, бодай частинного, ідеї написання Історії Християнства, Архиєп. Іван порушив цю справу на Єпископській Конференції і всі Владики за виїмком Філядельфійського Митрополита Кир Амброзія Сенишина складали свою частку, щоб уможливити проф. Чубатому всеціло посвятитися писанню історії Церкви.

Овочем тої спільної акції очолюваної Арх. Іваном, був написаний перший том Історії Християнства в Україні, який був готовий до друку вже 1964 року. Виданням його зайнявся вже Митрополит Йосиф Сліпий після свойого звільнення з большевицької каторги. Проф. Чубатий дав свойому творові нарочно заголовок: „Історія Християнства на Руси-Україні" мотивуючи той заголовок тими словами: „Нашій праці даємо назву „Історія Християнства в Україні". Такий титул виправдуємо тим, що завданням цієї праці є: подати не тільки історію Церкви, як організації, встановленої Христом для реалізації Христової науки на землі, але також історію самих ідей, як вони на основі християнської науки Євангелії та християнської традиції в Україні виростали. Поняття історія християнства обіймає таким способом історію Церкви та історію християнських ідей, як основної частини духовости українського народу" (Вступ до історії християнства ст. 16). Ціла праця з індексом має 816 сторінок і появилася під фірмою Українського Католицького Університету — Праці Греко-Католицької Богословської Академії том XXIУ-XXУI, рік видання 1965, Рим — Ню Йорк.[28]

На цю велику книгу першу того рода за довгі роки дослідів над історією християнства в Україні від єп. д-ра Юліяна Пелеша в німецькій мові у двох томах, появилось багато рецензій і то в українській пресі та журналах, як теж в чужих. Український науковий світ за виїмком деяких критичних завваг, прийняв цю працю прихильно.

---

[27] Лист проф. Чубатого до єп. І. Бучка з дня 28. жовтня 1951 і лист єп. Бучка до проф. Чубатого з дня 17. грудня 1951 (Архів Українського Музею в Стемфорді).

[28] М. Чубатий: Історія Християнства на Руси-Україні том. І (до 1353 р.). Видання Українського Католицького Університету — Праці Греко-Католицької Богословської Академії том XXIУ — XXУI.

Між українськими рецензентами досить критичні завваги подав о. д-р А. Великий і то ще перед появою книги, яку він (частину) читав в машинописі. Ці завваги о. Великого були надруковані враз із відповіддю проф. Чубатого на ці завваги в „Записках ЧСВВ", том УІІ (ХІІІ), Випуск 1-4.[29]

В тому самому томі Записок ЧСВВ помістив о. Великий переклад з німецької мови рецензію проф. Людольфа Мюллєра, (Тібінґен), який неґативно оцінив працю проф. Чубатого, він закидає проф. Чубатому суб'єктивізм і брак критицизму, хоча признає, що ця праця є „зацікавлюючою лєктурою". Свою оцінку проф. Мюллєр помістив в: „Ярбіхер фюр Остевропас Ґешіхте" Бд. 17 Гефт 2, Мюнхен-Вісбаден 1969 ст. 271-273).[30]

В тому самому томі Записок ЧСВВ помітив о. Іриней Назарко[31] рецензію на працю тогож проф. Мюллєра на тему: „До проблеми ієрархічного статусу і юрисдикційної залежности російської Церкви перед 1039 р., Кельн-Браунсфель 1969 ст. 84. Мова тут йде про ієрархію в Києві з відкіля вона прийшла на Русь. Він боронить візантійську теорію початків нашої іеархії в противенстві до теорії проф. Чубатого тзв. тьмутороканської. Тут о. Назарко обстоює ще іншу теорію, а саме болгарську чи пак македонську, як її зове о. Назарко. При тому о. Назарко досить різко скритикував погляд проф. Чубатого про початки ієрархічного завершення нашої Церкви після хрещення Володимира, як також неґативно оцінив рецензію на працю проф. Чубатого пера редактора „Українського Історика" Любомира Винара, (Любомир Винар написав свою рецензію в Українському Історику" за рік 1968, 1-4, Рік У, ст. 158-154).[32]

Отець Іриней Назарко наводить теж неґативне становище до тьмутороканської теорії про походження нашої ієрархії Анджея Поппе польського історика, який написав кілька праць з історії руської Церкви. Поппе помістив статтю в „Українському Історичному Журналі" п.н. „Заснування митрополії Русі в Києві", Київ 1969 ст. 91-105, ч. УІХ, 6. Поппе прихильник візантійської теорії полемізує з тезами проф. Чубатого про автономне становище нашої Церкви в перших її початках.

---

[29] о. А. Великий: Записки ЧСВВ, том УІІ (ХІІІ) Випуск 1-4, Рим 1971.

[30] Prof. Lodolf Müller: Jahtbücher für Geschichte Osteuropas, Bd. 17, Heft 2. München — Wiesbaden, 1969. 271-273.

[31] І. Назарко: Записки ЧСВВ, том УІІ (ХІІІ) Випуск 1-4, Рим, 1971.

[32] Любомир Винар: Український Історик, р. 1968, кн. 1-4, ст. 152-154.

Неґативну критику на: „Історію Християнства на Руси-Україні" проф. Чубатого написали також чомусь аж два рецензенти в "Slavic Review", June, 1971, а саме проф. Oswald P. Backus III та Heinrich A. Stamler.[33]

Тому, що редактор "Slavic Review" не хотів помістити відповіді проф. Чубатого на цю спільну рецензію, проф. Чубатий помістив її в „Українському Історику", том IX, 1972, ч. 3-4, п.н. Kievan Christianity Misinterpreted, Response to Review, by Nicholas D. Chubaty. Крім того проф. Чубатий видав цю відповідь на рецензію окремою відбиткою на 10 ст. друку і розіслав її усім передплатникам „Славік Ревю", Проф. Чубатий твердить в противенстві до авторів критики, що від початків історії існували у Східній Европі вже зрізничковані етнічні групи народів. Також відкидає їхні твердження, які йдуть по лінії рецензії проф. Мюллера про візантійське походження єрархії в Києві. Опрокидує рівнож їхнє твердження, що Київ не мав своєї індивідуальности під релігійним оглядом. Проф. Чубатий закидає рецензентам брак основного знання української мови, через що його цитують не точно. (Відповідь проф. Ч. ст. 13).[34]

З агломовних рецензентів треба відмітити проф. Оскара Галєцкого, який написав рецензію на Історію Християнства проф. Чубатого в "The American Historical Review", том 78, ч. 4, липень 1967.[35]

Проф. Галєцький відомий польський історик, колись проф. Краківського, а відтак Варшавського університетів, а в час Другої Світової війни і після неї професор Східньо-Европейської історії на американських університетах Фордгам і Колумбійському Університеті в Ню Йорку. Він займався питанням Унії української Церкви з Римом і написав більшу працю на цю тему "From Florence to Brest", отже справи нашої Церковної історії йому в загальному добре знайомі, а період між Фльорентіською унією і Берестейською, він знає на основі широкої літератури та джерел.

Його оцінка книжки проф. Чубатого цілком позитивна. Він навіть каже, що автор (Чубатий) дає більше, як сам заголовок каже, бо дає не тільки — історію церковну Русі, яку він ідентифікує з Україною,

---

[33] Oswald P. Backus and Heinrich A. Stammler, Slavic Review, June, 1971.

[34] Nicholas D. Chubaty: Kievan Christianity Misinterpreted, Response to Reviewers, reprinted from The Ukrainian Historian, vol. IX. 1972, Number 3-4, p. 13.

[35] Oscar Halecki; The American Historical Review, vol. LXXII, Number 4, July 1967, p. 1364-1365.

виключаючи Москву, Новгород і навіть Білорусь, але водночасно детайлічний перегляд творення і розвою своєі нації". АГР ст. 1364, Липень 1967.[36]

Українська критика прийняла назагал Історію Християнства проф. Чубатого дуже прихильно. Появились на неї рецензії таких авторів: проф. Пантелеймона Коваліва в „Лоґосі" — Вінніпеґ Т. ХУІІ, кн. 2, 1966, ст. 148-159).[37] Д-р Ілля Витанович помістив прихильну рецензію в журналі „Овид", Чікаґо, Ч. І, за січень, Березень 1966 р.[38]

Дуже детальну рецензію подав д-р Петро Ісаїв, яка була поміщена в щоденнику „Америка" п.н. „Переломова монументальна книга" („Америка", 29 вересня 1970 р. чч. 166, 167, до ч. 178 з дня 16 жовтня 1970.[39] Отже в одинадцятьох числах була поміщена та обширна рецензія д-ра Петра Ісаїва. Рецензія П. Ісаїва наскрізь прихильна з підкресленням деяких моментів книги проф. Чубатого, як переконливі. Пр. вияснення і усталення часу постання легенди про св. Андрея Первозваного, чи раціі задля яких Митр. Кирило II переніс столицю митрополії з Києва до Володимира Суздальського дарма, що його висилав на посвячення до Нікеї, король Данило, тоді осідку Царгородського Патріярха, після зайняття Царгороду латинниками в час четвертого хрестоносного походу 1204 і створення в Царгороді латинського патріярхату[40]

Крім того поміщена була довша рецензія о. Петра Хомина в „Нашій Меті"[41], 1968, 11-26, 30, 38, 51 та о. д-ра Василя Лаби, „Лоґос", 1966/3 Йорктон, Канада.

Всі українські рецензенти висловились позитивно про книжку проф. Чубатого. Автор цих рядків написав рецензію на „Історію Християнства в Руси-Україні" у „Свободі".[42] Головні думки автора цих рядків в оцінці праці проф. Чубатого були такі: Проф. Чубатий подав широко передісторію, якщо так назвемо, християнства в Україні, тобто перед офіційним прийняттям християнства за Володимира Великого.

---

[36] Oscar Halecki& ibd. p. 1364.

[37] Пантейлеймон Ковалів: „Лоґос" — т. ХУІІ кн. 2. Йорктон, 1966 ст. 146-159.

[38] Ілля Витановчи: „Овид", Чікаґо, вол. ХУІІ, ч. 1, за січень-березень 1966, ст. 54-55.

[39] Петро Ісаїв — „Наша Мета", Торонто, числа від 9. березня 1968 і слідуючі.

[40] М. Чубатий: Історія Християнства, ст. 629-931.

[41] Петро Хомин — „Наша Мета", Торонто, числа від 9. березня 1968 і слідуючі.

[42] Василь Леницк: „Свобода", серпень 1968.

Це головно стосується запису нашої Літописи про апостолування св. Андрея та його побут на київських горах. Цю справу годі розв'язати в один чи другий бік, бо на це нема документів. Розглядаючи різні джерела про св. Андрія проф. Чубатий приходить до заключення, що: „Апостолування св. Андрія в Скитії, особливо в полудневій Скитії, в Україні, серед грецьких, жидівських та римських колоністів є майже історичною правдою". (цит. твір ст. 53). Отже заключення проф. Чубатого є, що християнізація, чи радше місійна праця св. Андрія в Україні була можлива. Покликуючись на Історію Церкви Евзевія Кесарійського із ІУ ст., який свої відомості брав від Оріґена письменника із III століття, а Оріґен стверджує, що тереном праці св. Апостола Андрія була Скитія, отже територія сучасної України. Правда, що територія Скитії в часах римських називалася вже Сарматією. Одначе східні письменники в більшости називали цю територію таки Скитією.[43]

Тому, що побережжа Чорного Моря, нинішного Криму, були вкриті сіткою грецьких колоній, то не виключене є, що місійна діяльність Христових Апостолів, а втому і св. Андрія брала до уваги і ці грецькі колонії, а через грецьких колоністів могло християнство поширюватись і на північ на територію заселювану слов'янськими племенами. Як за далеко могли сягати ті впливи, годі сказати.

Треба признати, що проф. Чубатий, навіть такі з історичного боку гіпотези, як справу апостолування св. Андрія на території України, старається представити по змозі найбільш науково, притягаючи до своєї арґументації всі можливі джерела та літературу. Після вичерпання своєї арґументації, дає обережне заключення, що згадана місія св. Ап. Андрія на території нинішної України „є майже історичною правдою". Очевидно, що ізза браку документів іншого заключення не можна було дати.

Того рода підхід проф. Чубатого характеризує його цілу працю. І тому хоча деякі історики висказали свої критичні-неґативні погляди відносно деяких тверджень проф. Чубатого, як нпр. про походження першої єрархії із Тьмуторокані, то все таки треба признати проф. Чубатому, що він захопившися даною ідеєю, старається дати її по змозі, як найпереконливіші докази. Тьмутороканську теорію про походження першої єрархії після хрищення Володимира вже заступав перед проф. Чубатим професор Єйлського університету Юрій Вернадський у своїм

[43] George Vernadsky: Kievan Russia, Yale University Press, 1948.

творі „Оріджін оф Раша" Оксфорд, 1959 ст. 301 і дальші та других своїх творах, про що згадує проф. Чубатий (ст. 89).

При своїх студіях над історією Церкви проф. Чубатий протягом свойого життя міняв свої думки, коли на основі дослідів йому видавалось, що більш переконливі арґументи є за новою теорією. Так отже сталось із його думкою про тьмутороканське походження єрархії, коли давніше, як сам про це пише, в час викладів на Богословській Академії заступав тзв. „болгарську чи охридську теорію". Те саме відноситься до хрещення Ольги. Раніше він заступав думку, що Ольга хрестилась в Царгороді зараз після приїзду в році 957. Тепер проф. Чубатий заступає погляд, що Ольга охрестилась 955 р. в Царгороді, отже під час першого побуту в Царгороді, але про таку першу подорож не маємо згадки в документах, хоча говориться про її хрещення в Царгороді. Новіші деякі дослідники уважають, що Ольга мусіла охреститися ще перед своїм виїздом до Царгороду. Тої думки є і автор цих рядків.

Нам відомо, що християнство вже існувало за часів Ігоря, і про це є згадка в договорі з Греками 944 року де мова про церкву св. Іллі в Києві і частина делеґації Руси-України була християнською. Отже Ольга мусіла бути обізнана із християнством. Другий доказ „а сіленційо". Константин Порфіродний, який докладно у свойому творі про церемонії Візантійського двора описує побут Ольги в Царгороді, але ніже словом не згадує про її там охрещення. При тому в почоті Ольги знаходиться священик Григорій, що можна уважати, що він був її духовником в час подорожі до Царгороду.

Рецензуючи перший том Історії Християнства на Руси-Україні майже всі автори підкреслюють широке історично політичне тло на якому автор розгортає церковну історію в Україні. Для характеристики того підходу подам деякі підзаголовки поодиноких розділів. Напр. „Напади Руси на Византійське Цісарство та перші хрещення Русів". (ст. 76). „Вселенська Церква перед загальним Хрещенням Руси України". (ст. 138). „Руська Церква в розколеній Руській Державі" (1020-1036) (ст. 297), Християнська Імперія Руси за часів Ярослава Мудрого". (ст. 319). „Церковно-національна реакція на Руси-Україні в половині XII сторіччя". (ст. 459). „Византія, Рим та Русь-Україна на передодні татарського погрому" (ст. 557).

Церковні справи в часі упадку Галицько-Волинської Держави". В цьому розділі подає Автор аналізу походу Казимира (Великого) після отруєння Болеслава Юрія II Тройденовича, 1340 р. з далеко йдучими наслідками, які мали свій вплив на історію Польщі вже в наших часах після II Світової Війни, коли Польща опинилась, як сателіт Москви, уступила з українських земель і з ласки Москви одержала свої корінні Византія.

вже зґерманізовані землі на заході з доступом до моря з чого був зрезиґнував Казимир та спрямував польську експансію на Схід.

Під кінець того першого тому проф. Чубатий дає характеристику Київського Християнства, яке суто відрізнялось від християнства московського періоду. На цю тему писали два російські автори, а саме Ю. Федотов (The Russian Religious Mind. Kievan Christinity. Harvard University Press, 1946.,[44] (та А. Шмеман ,,Историческій Путь Православия, Ню Йорк, 1954).[45]

Цей об'ємистий том закінчується списками Римських Архиєреїв, Царгородських Патріярхів, Голов — Митрополитів Київської Церкви, Реєстром Великих Київських князів та Володарів Галицько-Волинської Держави, та вкінці ґенеалогічними таблицями Руриковичів та Галицько-Волинських Романовичів.

Багата бібліографія джерел та літератури свідчить про великий вклад праці над писанням того тому, який читається легко, бо написаний питомим авторові легким стилем.

ПЕРША ЧАСТИНА ДРУГОГО ТОМУ ІСТОРІЇ ХРИСТИЯНСТВА НА РУСИ-УКРАЇНІ[46]

До першої частини Другого тому, який появився в рік після смерти Автора написав вступ (Введення) Блаженніший Патріярх і Кардинал Йосиф (такий офіційний є підпис під введенням). В ньому є подані деякі дані із життєпису проф. Чубатого та історію видання того твору. Блаженніший закінчує свій Вступ тими словами: ,, Як науковець був дуже солідним, чесним і об'єктивним дослідником, а як людина, мимо свого надірваного здоров'я був високо благородною особою і праведним католиком. Як такий переходить і він до історії нашої Церкви, і то як найбільший історик Української Церкви та дослідник її історії від часів єпископа Юліяна Пелеша".[47]

---

[44] George Fedotov: The Russian Religious Mind. Kievan Christianity, Harvard University Press, Cambridge, 1946.

[45] А. Шмеман: Историческій путь Православия, Ню Йорк, 1954.

[46] М. Чубатий: Історія Християнства на Руси-Україні, том II, частина I, Рим, 1976.

[47] Кард. Йосиф Сліпий: Вступ до II-го тому Першої частини Історії Християнства, М. Чубатого.

За цим Введенням Блаженнішого Отця Йосифа, який найдовше і найкраще знав проф. Чубатого, слідує „Слово від Автора". Проф. Чубатий вияснює чому до друку він приготовив тільки першу частину другого тому. „Саме в часі праці над другим томом сталися преважні події і в нашій Церкві — пише проф. Ч.: Вселенський Собор Ватиканський II, що своїм історичним твором, „Декретом про Східні Католицькі Церкви", признав Українській Католицькій Церкві усі права помісної, самоуправної Церкви, тобто такі самі права, які посідала наша Церква в заранні свого існування, за часів св. Володимира, Одначе зайшла потреба боротися за ці права з чинниками, які противилися самоуправі Української Католицької Церкви, східньо-католицької Церкви чисельно і морально найсильнішої, бо Церкви Мучеників. Ці змагання вимагали основного знання історії та канонічного права нашої Церкви і тому треба було присвятити їм пильну увагу". (Історія Християнства, том II, частина I, ст. 5-48.[48] Слово від Автора вияснює причину, яка стала на перешкоді в дальшій праці над закінченням Історії Християнства.

Ми вже висказали на іншому місці ще інші рації, які стали на перешкоді в тій важливій праці викінчення того так потрібного твору.

Більшість публікацій, які появились були раніше з під пера проф. Ч. були пов'язані головно з давньою і середньою добою нашої церковної і національної історії. Писати про часи пізного середновіччя і новіші часи вимагали багато труду і студій над джерелами та літературою тих часів, а вік робив своє і тому наш здогад може не далекий від правди, що це вже було не під сили літнього вченого.

Це гадаємо є і причиною, що ми маємо тільки першу частину другого тому, якій хочемо посвятити нашу увагу.

В першій частині другого тому є обговорені дуже важливі часи нашої історії коли українські землі стали жертвою нападу західного сусіда — Польщі. Це започаткувало кількасотлітню боротьбу з наїздником, який під різними претекстами старався поглотити наші землі та його населення. Очевидно, що на перешкоді того пляну стояла перш за все Церква, яка різко відрізняла наш нарід від польського й тому це поглочення не було такою легкою справою.

Боротьба за київську митрополію, яка як духовий осередок втримувала єдність українського народу, хоча не стало вже державного центру. В боротьбі за українські землі змагались три сусідні центри: Москва, Литва і Польща.

---

[48] М. Чубатий, цитований твір ст. 5.

Польський король Казимир мав у пляні зліквідувати нашу Церкву, заступаючи її латинською. В тій ціли пише він листа до Папи Климента УІ, щоб погодився відступити йому на чотири роки десятину, яку єпархії Польщі мали платити Папі, бо він (Казимир) потребує грошей на поширення католицизму на Сході Европи.

Як виходить з листа Казимира до Папи, під його владою знайшлися землі невірних русинів, або князівство на якім можна зорганізувати та утворити сім розлогих єпископств з власним митрополитом.

Цей документ, якого зміст заховався в листі Папи до Казимира, свідчить, як неправдиво інформував, Казимир Папу, називаючи східних християн „невірними Русинами" (немов поганами) та яких він мав в пляні облатинщити, а тим сами спольонізувати українські землі. В тій частині праці, проф. Чубатий інтерпретує патріяршу грамоту з 1354 р. відносно перенесення осідку Київської Митрополії на північ.

Беручи до уваги упадок Києва після татарських нападів, патріярх погоджується на перенесення столиці на північ (до Володимира над Клязмою, (покищо не до Москви, але каже „колиж за Божою допомогою Київ був би привернений до попереднього стану, що митрополит буде мати там спокійне пристановище, то також Володимир має затримати прикмету катедри відповідної для митрополита, тільки як було сказано вище, Київ буде першим її (митрополії) осідком та катедрою".[49] Проф. Чубатий робить із тексту патріяршої грамоти слушне заключення, коли пише: „Тим самим патріярша грамота заперечує, як нестійкі погляди російських істориків, а за ними й деяких у західних краях, які перенесення осідку київської митрополії на північ вважають доказом, що Київсько-Руська Держава була одною етнічною і церковною цілістю (Росією), тільки, що її столиця пересунулася з полудня на північ, з Києва до Москви. Доказом того кажуть є переїзд митрополита на північ. Грамота стверджує, що осідком старої Київської Митрополії був і залишається таки Київ, а саме перенесення — це справа тимчасова, спричинена матеріяльними й суто церковними, а ніякими етнічно-політичними раціями".[50]

Цікаво відмітити, що проф. Оскар Галецкі у своїй — історії Східної Европи виданій в році 1952 робить подібне заключення відносно

---

[49] Чубатий, цит. твір. ст. 22.

[50] Чубатий цит. твір. ст. 23.

російських претенсій на Київську Державу, як спільну з росіянами: "But neither that ecclesiastical link, nor dynastic link with the Kievan past was sufficient to make the Muscovite State a continuation of the Kievan State with merely a shift of the center. It was a new political creation where the local autocratic tradition was reinforced by the governmental conception of the Mongol Empire op. cit., p. 78.[57]

Період історії Церкви в якому змагалися чужі сили за впливи на наших землях і в нашій Церкві, є дуже замотаний, коли йде про церковну історію. В тих часах ішло усильне намагання насадити на українські єпархії латинських єпископів.

Проф. Чубатий піддає докладній аналізі тим заходам, які спершу не були успішними, а причиною неуспіхів був брак вірних латинського обряду для яких та латинська єрархія мала б бути настановлена. Одначе польонізаційна експанзія робила своє і аванґардом в цій польонізаційній акції була латинська Церква.

Остаточно поляки добились утворення латинської митрополії у Львові 1375 р. за Володислава Опольського, одначе підґрунтя під той акт було підготовлене Казимиром Великим. В особі Ягайла латинська Церква дістала сильного протектора. Він в році 1412 відібрав від українців катедру св. Івана в Перемишлі і передав її латинському єпископові. В році 1417 в Холмі постає латинська катедра. Отже вже на початку XУ ст., як стверджує проф. Чубатий, латинська Церква на українських землях була вже оформлена і багато випосажена.

За митр. Кипріяна, що став митрополитом київським і всієї Руси, але засів в Москві (1390 р.), бо таке вже було бажання царгородського патріярха, почались старання тогож митрополита про об'єднання Церкви (унію) в Польсько-Литовській Державі.

Проф. Чубатий наводить уривки листів патріярха Антонія в тій справі до Ягайла і митрополита Кипріяна.[52]

Старання митр. Кипріяна в унійній справі на думку проф. Чубатого були мотивовані своїми еґоїстичними ціллями, бо він хотів об'єднати під собою цілу давну Київську Митрополію. Отже його ціллю було зліквідувати Галицьку Митрополію.

Якщоб Ягайло був рішився прийти з допомогою Візантії, то митр. Кипріян був би виконав бажання патріярха а також був би прислужився своїй батьківщині Болгарії, яка теж була в небезпеці перед навалою турків.

---

[51] Oscar Halecki: Bordelands of Western Civilization. A History of East Central Europe. The Ronald Press Company, New York, 1952, p. 78.

[52] М. Чубатий, цит. р. твір. ст. 74.

Період митрополитування Кипріяна має особливе значення для зросту престіжу московської Церкви, бо він придусив, як каже проф. Чубатий, самостійне існування Галицької Митрополії і приєднав її до складу об'єднаної Руської Церкви під владою московського митрополита, що себе все ще титулував митрополитом Київським та Всієї Руси.[53]

Тут криється і причина, що тодішний митрополит резидуючий в Москві, подбав, щоб вже не обсаджувати галицької Епархії єпископом взагалі, побоюючись, що новий єпископ Галича може проголосити себе митрополитом. Отже маємо до діла з таким куріозом в нашій церковній історії, що з початку XУ століття управителем галицької єпархії стає вже не єпископ, але часом була ним навіть не духовна особа, тільки світська і то назначувана римо-католицьким архиєпископом Львова. Такий стан тривав аж до 1539 р., коли був призначений Макарій Тучапський (і то підкупним способом) у королевої Бони, бо треба було кількакратно платити волами (360 волів), тепер вже з осідком у Львові.

Брак свойого єпископа був великим ударом по українській справі в Галичині. Ізза браку своєї державної влади, єпископ являвся провідником не тільки церковним, але до певної міри він був теж символом народньої єдности. Цей брак тим більше давався дошкульно відчувати, що польська Церква дістала своє організаційне оформлення і почала наступ на нашу національну субстанцію.

І тому дуже влучна є думка проф. Чубатого, який пише: „Новозбудована організація латинської Церкви на Русі-Україні могла тільки бути вдячною московському митрополитові Кипріянові, що усунув з поля релігійно-національної боротьби природного провідника галицьких українців їх митрополита, а навіть галицького єпископа. На полі бою залишився тільки осамітнений християнський народ з прикордонним перемиським владикою".[54]

Царгород сприяв московській церковній політиці із вдячности за грошеву допомогу Царгородові в час облоги турків, тому відмовив патріярх просьбі Витовта висвятити йому митрополита в Києві. Натомість посилає грека Фотія (1408-1431), з титулом Митрополита Києва і Всієї Руси, але з осідком в Москві.

На широкому фоні політично суспільного ладу в Польсько-Литовській Державі, проф. Чубатий дав виразистий образ положення українського народу і його Церкви в цій державі.

---

[53] М. Чубатий цит. твір. ст. 83.

[54] М. Чубатий цит. твір. ст. 83.

Колонізаційний наступ поляків, особливож наплив польських маґнатів, шляхти і колоністів на українські землі, дуже підкосив силу українського суспільства. Маґдебурське право давало управу міст виключно латинникам. Те саме діялось в адміністрації інших секторів українських земель. Тут якраз починається втеча слабших характерів нашого боярства в польських табор. Городельська Угода з 1413 р., затвердила офіційно всі права за латинниками, а разяче дискримінувала 80 процент українсько-білоруського православного населення. Цей акт несправедливости супроти українсько-білоруського населення мусів викликати сильну опозицію до Польщі — а рівночасно в деяких кругах створив симпатії до Москви.

Обговорюючи цей другий том, а властиво її першу частину треба щераз підкреслити широке політичне тло на якому писались сторінки нашої церковної історії XIУ і XУ ст. В тому і заслуга праці проф. Чубатого, яка подає події не тільки з життя Церкви, але рівночасно розгортає політичне підґрунтя на якому ці церковні справи відбувались. Що більше, він їх пов'язує із подіями у Вселенській Церкві, політичною історією Візантії та Балканів. Самі підзаголовки вказують на широкий діяпазом того підложжа.

Назвім хоча деякі підзаголовки для ілюстрації сказаного. „Політичне та церковне становище українських земель у половині XIУ століття". (ст. 15), „Положення на українських землях під Польщею" (ст. 86), „Візантійська Церква на переломі XIУ та XУ століть", „Велика Папська Схизма", „Свидригайло великим князем литовсько-руської держави", „Собор в Констанції", „Гуситизм та українсько-білоруські християни", „Створення московської автокефальної Церкви".

З наведених заголовків видно, як широко проф. Чубатий потрактував історію Християнства на наших землях.

На жаль ця праця, як ми вже згадували, не доведена до кінця. Автор довів її до року 1458, коли то Папа Пій II поділив стару Київську Митрополію на українсько-білоруську та московську. Це сталось в п'ять років після здобуття Царгороду Турками в році 1453. Поділ давньої Київської митрополії на дві части, був логічним заключенням і ствердженням, що ці дві частини собі духово різні і чужі. Україна і Москва це не одна цілість, ні під релігійним, ні національним і видно вже в Римі були того свідомі, коли рішились на такий крок. Правдоподібно це сталось під впливом митр. Ізидора, який в час свого побуту в Україні і Москві, як Київський митрополит, відчув різницю між Україною і Москвою і відповідно поінформував про це Рим.

СТАТТІ ПРОФ. ЧУБАТОГО НА ТЕМИ З ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ

Попри більші праці з історії Церкви, проф. Чубатий полишив цілий ряд статтей, які він містив в журналах, часописах, які, як він сам казав, були популярними причинками до вияснення деяких проблем із історії Церкви, але мали вони напів наукову вартість за словами самого автора, бо були базовані на джерельному матеріялі, чи солідній науковій літературі. Багато з таких статей було поміщених в „Українському Квартальнику", який проф. Чубатий заложив і через 13 років сам редаґував (в англійській мові), як також в таких журналах як „Лоґос", „Юкренієн Ревю", „Діяконія", а в Галичині в „Дзвонах". Крім того цілий ряд статтей на тему церковної історії були поміщені в таких часописах: „Свобода", „Америка", „Шлях", „Наша мета" та других. З деяких тих статтей зроблені окремі відбитки, як от: "Russian Church Policy in Ukraine"[55], "Ukrainian (Ruthenian) Rite Church after Vatican Council II".[56]

Окремою брошуркою вийшла доповідь проф. Чубатого, яку він виголосив на святі в честь Митрополита Шептицького в грудні 1952 на тему: „Митрополит Андрей та його ідея Католицької України".[57] Також є окремою брошуркою видана його доповідь про Митрополита Шептицького з нагоди 75-ліття його народин, які припадали на 1940-вий рік. Заголовок цієї доповіді був: „Митрополит задивлений у століття минулого та майбутнього України". Це був перший рік проф. Чубатого на еміграції в Америці і цю доповідь він виголосив для американських українців. Варто відмітити бодай деякі думки із цієї доповіді, які характеризують велику постать Митрополита Шептицького та його невміручі ідеї. Проф. Чубатий писав: „Серед ювілейних торжеств з нагоди 75-ліття життя Митрополита Андрея Шептицького, які обходить в цім місяці кожна клітина українсько-американської збірноти, ми всі відчуваємо серед святочного настрою немов подих історії. Ми свідомі, що це не є звичайне свято на честь найвищого церковного Єрарха, тільки вшанування найбільшого жиючого українця, який вже за свойого життя

---

[55] Nicholas Chubaty: Russian Church Policy in Ukraine, Reprinted from Ukrainian Quarterly. vol. II. No. 1, NYC, 1946.

[56] Nicholas Chubaty: Ukrainian (Ruthenian) Rite Church after Vatican Council II, Reprinted from the Ukrainian Review, No. 4. 1969.

[57] М. Чубатий: Митрополит (Шептицький) Андрей та його ідея Католицької України, Українське Католицьдке Академічне Об'єднання „Обнова" в ЗСА, Бібліотека ч. I, Філядельфія, 1953. Вступ д-ра Василя Ленцика.

переходить в історію українського народу побіч такий великих культурників, як Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Іван Мазепа, митрополити Іларіон, Йосиф Рутський та ближчі нам Маркіян Шашкевич або й Тарас Шевченко. Історичні постаті самі собою репрезентують невмирущі ідеї, тому поривають собою, а для кожного ворога ідеалів нації приспорюють тільки великі клопоти. Боротися з ними годі, бо ідеї не вбєш, допустити на загал — небезпечно, тому лишається або присвоїти собі їх, викривлюючи саму їх ідею, або ізолювати їх вплив поліційними заборонами. Така доля стрічає нині пам'ять Шевченка, Мазепи; не інакше може бути теж з Митрополитом Шептицьким, нинішним ювілятом".[58]

Це слова вповні сповнились на особі Митрополита Шептицького. З приходом большевиків в Західну Україну, вони старались Митрополита Андрея ізолювати від своїх вірних, конфіскуючи і забороняючи всяку його комунікацію з вірними через друковане слово, бо зразу сконфіскували друкарню (Бібльос) а також писальні машинки та циклькостиль, щоб друковане слово — послання, розпорядки і поучення Митрополита не доходили до його вірних. А коли Митрополит відійшов у вічність то боротьба з його ідеями не перестає до нинішнього дня. Ця боротьба провадиться в окремих книжках, журналах і часописах, але ідеї не вбити. А ці ідеї, які представив проф. Чубатий в тій невеличкій брошурці ось такі: „Він (Митрополит) поставив собі ціль вивести українство зі стану провінціяльного животіння на широкі, всесвітного значення шляхи, вказати рацію існування українства як окремої нації на Сході Европи, словом відкрити післанництво визначене Україні Божим Провидінням на тій частині земного ґльобу. Тим призначення України є нести західну, католицьку цивілізацію на Схід Европи. Україна — по думці Митрополита Андрія — ту місію все сповняла, починаючи від світлих київських часів упродовж цілої нашої історії. Відступала від того призначення на часок, затрачувала національну окремішність, зливаючись з Москвою".[59]

В брошурці на 8 сторін проф. Чубатий розгортає тему про ролю православія на Україні очевидно в російській займанщині, яке було цілковито на службі чужинців. Заголовок тої брошурки є: „Православія на Україні на услугах **чужинців**".[60]

---

[58] Микола Чубатий: Митрополит задивлений у століття минулого та майбутнього України. З приводу Ювілейних торжеств 75-ліття життя Митрополита А. Шептицького, 1940 (брошурка надрукована без видавця і місця видання).

[59] М. Чубатий: Митрополит задивлений ст. 1-2.

[60] М. Чубатий: Православіє на Україні на услугах чужинців. Брошурка надрукована без видавця, місця і року видання, однак видана в Америці.

Червоною ниткою тої брошури є думка автора, що українське католицтво є найкращою формою релігійного життя українського народу. Він пише: ,,Ясним є, що та українська духовість відкриває перед українським народом його історичну місію стати ще й вчителем других народів, та ширити католицтво східнього обряду на близькім сході. Видно проте, що Божий голос говорив устами Папи Урбана УІІІ, коли то 1643 року сказав: ,,Через вас мої українці сподіюся навернути схід". Нажаль тої історичної місії український нарід в більшости ще до нині не зрозумів, цілими століттями віддалявся від неї, то знов наближувався. Здавалося, що ось-ось дійде вже до неї, коли за часів Мазепиного зриву, три четвертини українського народу, були вже українсько-католицької віри". (ст. 4).[61]

І дальше проф. Ч. пише: ,,Дбали вже й добре вороги українського народу, щоби не дати йому при помочи благодатних впливів українського католицтва духово усамостійнитися", а за тим ставши паном на власній землі, стати ще й учителем других народів на сході Европи". (ст. 4). Проф. Ч. подає історичний перегляд тих моментів із життя українського народу коли він шукав помочі на заході (Данилова Унія), Берестейська Унія та всі заходи Москви проти зв'язків українців із заходом, включно через аґітацію серед козацтва, яке на Переяславській Раді 1654 року кликало ,,Хочемо під православного царя".[62] Згадує проф. Чубатий, як Москва використала найкращі уми наші для свойого розвою (Яворський, Прокопович та другі). Подає теж відомі події за Катерини II, Миколи Першого та Александра III, які безпощадно ліквідували українську католицьку Церкву в Російській імперії.

,,Впродовж 900 літ православія" пише проф. Ч. то раз виразніше, то може знов менше виразно, але все було на Україні експонентом чужого духа, знаряддям чужого панування духового а навіть політичного. Хто уважно приглядається за останних тридцять літ релігійним відносинам на українських землях, той не може не спостерегти, що православіє було пропаґоване галицькими москвофілами за царські рублі, що найтемніший національно елемент галицьких українців достарчив тисячів вірних для московських православних церков в Америці, що розбиття і ослаблення українсько-католицької Церкви чи то в краю чи в Америці виходило все і нині виходить тільки на користь ворогів українського народу — Польщі та Москви".[63] (ст. 7-8).

Брошурка не має року видання, але зі змісту її виходить, що вона була надрукована в перших роках побуту проф. Чубатого в Америці.

---

[61] Чубатий: Православіє ст. 4.

[62] *Там же*, ст. 6.

[63] *Там же* ст. 7-8.

Тематично з повищою брошуркою була згадана стаття проф. Чубатого в англійській мові, яку він помістив в „Українському Квартальнику" том II ч. 1, 1946 р. і відтак видав її як окрему відбитку на 15 сторін друку п.н. "Russian Church Policy in Ukraine". Автор переповідає історичні факти із життя Церкви в Україні, її ролю та русифікаційну політику впродовж історії включно до Сталіна. Згадує теж знищення Української Автокефальної Православної Церкви (Митр. Василя Липківського) та відновлення Патріяршої церкви в Україні, яка всеціло підпорядкована Кремлеві. Цій Церкві підпорядковано теж Українську Католицьку Церкву Західної України після арешту всієї єрархії та многих священиків, які противилися „ возсоединеню" з московською Православною Церквою. В цій брошурці згадано про тзв. ініціятивну групу очолювану о. Гавриїлом Костельником, відповідь комісара для релігійних справ при УРСР Ходченка та протестаційного листа духовенства львівської Архиєпархії, яку воно вислало на руки заступника голови комісарів В. Молотова.

В англійській мові є також брошурка на 9 сторін, яка є відбиткою із „Юкреніен Ревю" ч. 4 з 1969 року (Лондон), про що була згадка. В цій брошурці проф. Ч. подає коротко зміни, які наступили в католицькій Церкві після Ватиканського Собору (II), особливо про Декрет про Східні Церкви, який вимагає привернення прав Східним Церквам, які вони мали перед тзв. Великою Схизмою з 1054 р. Консеквентно й Українська Католицька Церква, якій признано статус Верховного Архиєпископства, що в практиці згідно з декретом про Східні Церкви рівняється гідности і правам патріярхів, домагається реалізації тих прав.

В „Лоґосі" т. УІ ч. 2 за рік 1955 є стаття проф. Чубатого про Митрополита Шептицького п.н. „Митрополит Андрей та Православний Світ".[64] Це була доповідь, яку проф. Ч. виголосив на сесії Канадійського НТШ в Торонто 5. грудня 1954 р.

В цій доповіді — статті проф. Ч. подає цікаві моменти їх життя Митрополита Шептицького, його підхід до справи з'єдинення та його благородне християнське серце у відношенню до православних і тих, що були йому прихильні і до тих, що його переслідували (єп. Евлогій, митр. Антоній Храповицький). Для студій життя і діяльности Великого Митрополита Кир Андрея, стаття проф. Чубатого є незвичайно цікавою і цінною, бо відомості, які він подає про митр. Андрея є інформаціями

---

[64] М. Чубатий: Митрополит Андрей Шептицький та Православний Світ, „Логос", т. УІ, ч. 2, рік 1955, Йорктон.

немов першого джерела, бо проф. Чубатий знав близько Митр. Шептицького і мав нагоду з близька обсервувати його діяльність. Із більших статтей, що відносяться до історії Церкви треба згадати ще статтю про князя Константина Острозького п.н. „Князь Константин Острозький та його роля в історії України", [65] яка була надрукована в „Америці" в чч. 143, 144, 145, 147, 149, 151, 152, 153, 154 за серпень 1958. Вона була написана з нагоди 350-ліття смерти князя (1608-1958). В цій статті проф. Ч. дає широку картину діяльности князя Константина Острозького, який лучив на думку проф. Чубатого: „немов дві епохи тисячолітньої історії українського народу — кінець старої традиції Київської Руси-України та початок нової епохи, шукання синтези національної духовости українського народу та його призначення на сході Европи в нових часах"... І дальше проф. Ч. пише: „Стоячи на грані двох епох в історії свого народу, кн. Василь Константин Острожський природний провідник сучасної України, не був в силі серед нових часів сучасної ренесансової Европи пхнути свій український нарід мимо своєї проти — московської родової традиції по лінії княжої України — Руси, себто по лінії солідарности України з Европою зберігаючи одначе національну індивідуальність своєї батьківщини, як „християнської нації грече́ського закону". Навпаки „він пішов проти традицій старого Київа, а навіть проти антимосковської традиції свого роду Острожських та своєю боротьбою проти Берестейської Унії пхнув українську націю на шлях духового хаосу, який завів Україну під крила Москви та ще й нині не дає українській нації сили віднайти свою правдиву національну душу та свою ролю на сході Европи. Сам-же рід Острожських „світильник православія" розплився в польському морі".[66]

Відомий історичний факт, що кн. Острозський був спершу прихильником об'єднання Української Церкви з Римом і в тому напрямі він вів переговори, але згодом він став її найбільшим противником. Проф. Чубатий старається розв'язати ту загадку в цій статті. Він відкидає погляд деяких істориків католиків, мовляв старий Острозський був ображений, що єпископи довершили унії без його участи до певної міри затаюючи останню фазу переговорів перед князем, отже це була в нього свого рода образа маґната. Проф. Ч. так про це пише: „На нашу думку, це є упрощення справи, яка не є така проста... Основні студії життя Острозського вказують, що він мав підстави в справі церковної

[65] М. Чубатий: Князь Константин Острожський та його роля в історії України. „Америка" за серпень 1958 р. чч. 143, 144, 145, 147, 149, 151, 152, 153, 154. Філядельфія.

[66] Цит. стаття ч. 143 („Америка").

унії бути осторожним, бо його попередня публічна діяльність принесла йому на старість повне розчарування через його легкодушний підхід до політичних справ українського народу... Він апробував Люблинську Унію скоріше ніж інші маґнати, довіряючи королеві та польським партнерам, що Польща дотримає обітниць — та, що українські землі розвинуться в третю складову частину сфедерованої Речипосполитої, як Князівство Руське. Всі ці обітниці були недотримані... Він сам бачив упадок української нації, тому другий раз у житті хотів бути обережнішим. В Берестейській Унії він бачив акт подібний до політичної Люблинської Унії й тому хотів, щоб той акт був доконаний на національному соборі, при ясно, чітко й твердо забезпечених ґарантіях старих прав Української Церкви".

І дальше проф. Ч. робить висновки, що у відношенні до Берестейської Унії князь не мав рації: „Була основна різниця — пише він — поміж політичною Унією Люблинською та церковною Берестейською. Там партнером був історичний противник українського народу — Польща, тут Рим, щиро заінтересований не тільки у зрості української Церкви, але навіть можливості вжити її для навернення Сходу. В Берестейській Унії український нарід зискав могутнього союзника, Ватикан". (Америка, ч. 154, 1958).[67]

Як другу головну причину неприхильности Острозського до Унії було на думку проф. Ч. трагічне спольщення його власної родини, „Стовпа та Першого в Грецькім Законі". Цілий рід спольщився ще за життя князя, одинокий син, що залишився при православію Олександер — помер ще за життя старого князя, а дочка по Олександрові Анна Альойза, вславилася ненавистю до віри батьків, сама перейшла на латинство, Острожську Академію вона передала єзуїтам. Тому слушно цитує проф. Чубатий із книжки про кн. Острозського митрополита Іларіона, який каже: „Історія роду князів Острозських — це найтрагічніша історія. Це й символічна історія — це вся історія України".

В заключних словах цієї інтересної статті про князя Острозького проф. Ч. пише: „Коли б кн. Острожський та його противники навіть по менше обдуманім кроці єпископів були шукали та найшли спільну мову та компроміс для об'єднання цілого народу з Римом, були б завернули колесо історії України та найважніше були б причинилися до створення чіткого антимосковського духового обличчя України в дусі традиції династії Острожських" (Америка, ч. 154 ст. 2).[68]

---

[67] Цит. стаття, ч. 154 („Америка").

[68] Цит. стаття, ч. 154 („Америка").

З нагоди ювілею коронації Данила в році 1253 році проф. Ч. написав статтю в „Америці" в числах 69,70 і 71 за квітень 1954 р. п.н. „700-ліття Коронації Данила та Українське Громадянство".[69] Ця стаття базована на праці, яку проф. Чубатий надрукував у Записках НТШ том. 123-124 п.н. „Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної Унії", про що була мова вище. Стаття очевидно має популярний характер одначе бере до уваги наукову літературу, яка появилась вже після написання його праці (праці Томашівського, Петра Струве, Алексея Толстоя, Преснякова). Це питомий проф. Чубатому стиль, він пише часописну статтю, однак звичайно опирає свою арґументацію на джерельному матеріялі (Галицько-Волинський Літопис) чи солідній науковій літературі, як повище згадані автори.

В тому самому стилю написана стаття в „Америці" ч. 84 за травень 1955 п.н. „Тисяча Літ Християнства в Україні". Вже перше речення тої статті оперте на джерелі, а саме на „Повісті Временних Літ". Проф. Чубатий пише: „Під роком 6463 від створення світа, себто під роком 955 християнської ери, записав автор старої української літописі „Повісті Временних Літ", першу історичну вістку про хрищення голови українсько-руської держави, княгині Ольги. Проф. Чубатий справляє помилку літописця, який писав свою літопис 150 років пізніше і поміщав дві події, а саме хрещення Ольги та дипломатичну подорож, яка мала місце 957 року, а записане в Літописі хрещення Ольги справді відбулося 955 року. В цій статті крім подання історичних фактів пов'язаних із хрещенням Ольги, проф. Ч. підкреслює, що Ювілей хрещення Ольги, Ювілей Тисячоліття християнської України це спільний Ювілей українцям католикам і православним, проф. Ч. дослівно пише: „Під таким кутом нам Українцям католикам та православним слід глядіти на наш спільний Ювілей Тисячоліття Християнської України. Це тисячелітній ювілей правдиво українського духа, непокаліченого атеїстичним московсько-большевицьким насильством. Тому саме тепер, коли атеїстичний московський комунізм старається той основний елемент української духовости винищити на рідних землях, нам Українцям християнам — католикам та православним поза межами батьківщини слід християнську віру, християнську мораль, християнську щоденну практику поставити в проводі нашої визвольної боротьби. Під цим тільки знаком, знаком містичного знаку хреста, Україна може стати вільною та потужною нацією". („Америка", ч. 84, 1955, ст. 2).[70]

---

[69] М. Чубатий: „700-ліття Коронації Данила та Українське Громадянство". „Америка" за квітень чч. 69, 70, 71.

[70] „Америка", ч. 84, 1955, ст. 2.

Стаття, як бачимо актуальна, писана живим журналістичним стилем, але вона не позбавлена історичного підґрунтя та цікава своїм усучасненням.

В році 1950 при нагоді другої візити Секретаря Конґреґації для Східних Церков Кардинала Евгена Тіссерана в Америці проф. Ч. написав статтю п.н. „Кардинал Евген Тіссеран та Український Нарід". Кард. Тіссеран визначний вчений візантолог — орієнталіст член Французької Академії Наук, почесний доктор Прінцтонського Університету в Америці стрінувся в Америці не тільки з єрархією Української Католицької Церкви та духовенства але теж прийняв представника НТШ в особі проф. Чубатого та широко інтересувався долею всіх українських інтелєктуалів, католиків і православних.

Подавши в історичному перегляді намагання Ватикану приєднати Російську Православну Церкву до єдности в минулому та поновлення тих плянів в новіших часах, проф. Чубатий подає про існування двох течій серед ватиканських кругів в тому напрямі, а саме одні думають про ставку на Росію, а другі на народи і Церкви православні других народів Сходу.

І тут проф. Ч. представляє Кард. Тіссерана, як такого, що старається „дати змогу виявляти свою активність" обом поглядам. Дальше проф. Ч. пише: „Виразником того збільшеного значення українських католиків серед високих кругів Католицької Церкви стало теж живе заінтересування кард. Тіссерана українцями, бо йому нині часто приходить стрічатися з українською Церквою й національною дійсністю. В останніх роках української недолі кард. Тіссеран дав багато доказів глибокої приязни для українського народу". 21 („Свобода", ч. 248 за жовтень 1950, ст. 2 і 4).[71] Дальше наводить проф. Ч. виступ кард. Тіссерана в обороні насильної репатріяції скитальців. Кард. Тіссеран осудив таку акцію непоінформованими чинниками американської армії і проф. Ч. додає: „Немає сумніву, що його рішучий голос звернув увагу високих американсьдких чинників у Вашінґтоні на цю аномалію". (там же).

„Окремою прихильністю кард. Тіссерана втішається українська наука, репрезентована Науковим Товариством ім. Шевченка. Видячи скрутне положення українських вчених на терені Німеччини, завдяки попертю кард. Тіссерана, Ватикан призначує суму на закуп посілости з більшим домом в Сарсель під Парижем у Франції, де саме тепер відкрито готовий приют для української науки та для тих українських вчених, що не бажають покидати Европи" (там же). Згадує теж проф. Ч.

---

[71] М. Чубатий: „Свобода" ч. 248, жовтень 1950.

допомогу кард. Тіссерана студіюючій молоді, інвалідам та іншим гуманітарним цілям українцям на скитальщині.

Подібну оцінку кард. Тіссерана подав в „Християнському Голосі" з 30 березня 1958 р. проф. Іван Мірчук, ректор Українського Вільного Університету, який подає точні дані про підмоги на різні українські цілі, наукові і гуманітарні (не політичні), які прийшли через кард. Тіссерана. Проф. Мірчук пише: „Майже всі неполітичні угрупування черпали свої засоби, хоча не в цілости, але дуже часто у великій мірі з одного джерела, для якого ґарантом в українських справах був Його Еміненція Кардинал Евген Тіссеран" (там же ст. 4).[72] Створення української Митрополії в Канаді та збільшення наших єрархічних одиниць у світі у великій мірі завдячуємо кард. Тіссеранові.

Ми навели довші виїмки зі статті проф. Чубатого про кард. Тіссерана, як також подібну думку проф. Івана Мірчука ректора УВУ написану 8 років пізніше, щоб вказати на прихильне наставлення кард. Тіссерана до українців в час воєнного лихоліття. В конфронтації тих позитичних виявів прихильности до українських справ, звучить дуже дисонансово виступ тогож церковного достойника в приватному листі до одної українки з якого виходило б, що кард. Тіссеран не був належно поінформований про українські національні аспірації, або не був прихильний українським аспіраціям, як окремого народу.

В некрологу, що його помістила „Богословія", орган Українського Богословського Товариства є згадано, що завдяки кард. Тіссеранові „українська Церква збільшилась сіткою екзархатів і єпископств та двох митрополій, які маємо у вільному світі. Високо він цінив Слугу Божого Митрополита Андрея. Мабуть під його впливом зробив для нашої Церкви на чужині стільки добра. („Богословія", ст. 222, р. 1972).[73] Під кінець життя співчував Кард. Й. Сліпому в його змаганням об'єднати Українську Католицьку Церкву.

Проф. Чубатий нераз висловлював думку, що наколи б кард. Тіссеран був залишився Секретарем Священної Конґреґації для Східніх Церков, був би не допустив до такої аномалії, як творення другої митрополії того самого обряду на цій самій території (й в додатку) для тої самої вітки народу, тільки з іншої частини, землі Закарпаття.

До релігійної тематики з історичним підложжям треба зачислити статтю проф. Чубатого надруковану перед Другою Світовою Війною в місячнику „Дзвони" за квітень, 1931, на тему: „Релігія — ціллю, чи

---

[72] І. Мірчук: „Християнський Голос" з 30 березня 1958.

[73] М. Чубатий: „Богословія" за рік 1972 ст. 221-222. Рим.

середником до цілиʼʼ.[74] Автор говорить в ній про належне відведення місця для релігії. „По перше пише проф. Ч. — релігія мусить стати для загалу провідною життєвою ідеєю, якою жиється, за яку вмирається, для якої поноситься жертви та терпіння. Не вистарчить тут висунути Церкву як параван іншої справи, прибрати її лиш у національні форми без духового змісту. Релігійно-церковна ідея мусить бути життєвим переконанням кожної одиниці, джерелом етичности й характерности, бо лиш такою ідеєю об'єднана маса стає геройською, а її організації нездобутими духовими твердинями для кожного противника. За те ніколи релігія та Церква не відіграє тої ролі, якщо хто хотів би її вжити як середника національної, чи другої політики". Стаття коротка на дві і пів сторінки, але вона висловлює світогляд автора на ролю релігії в житті народу.

ПУБЛІКАЦІЇ ПРОФ. ЧУБАТОГО ПОВ'ЯЗАНІ З АКЦІЄЮ ЗА СТВОРЕННЯ ПАТРІЯРХАТУ

Від часу коли кард. Йосиф Сліпий видвигнув 11. жовтня 1963 році справу створення для українців католиків Патріярхату, в час II Вселенського Собору, проф. Ч. присвятив цій справі, як було вже вище згадано, багато уваги в слові і письмі. Не всі ці публікації є нам доступні, щоб їх бодай вичислити з огляду на їх порозкидування по різних часописах чи журналах. Все таки бодай деякі, які пов'язані із тематикою Патріярхату треба відмітити.

В „Нашій Меті" за рік 1966 з дня 30 квітня, помістив проф. Ч. статтю „Амбасадор Ватикану в Москві"[75] (В крутіжі сензації, незнання та провокації). В ній розглядає він сензаційну вістку, яка була поміщена в католицькій часописі „Ди Нешенел Кетолік Ріпортер" в Канзас Ситі, стейту Мізурі, про можливість встановлення дипломатичних відносин між Ватиканом і Кремлем. В цій вістці ще була така неімовірна інформація, що Кард. Йосиф Сліпий, як совєтський горожанин мав би стати тим першим амбасадором Ватикану в Москві. Проф. Чубатий проаналізувавши цю вістку робить таке заключення: „Вкінці останній

[74] М. Чубатий: „Дзвони" за квітень, 1931.

[75] М. Чубатий: „Наша Мета" з дня 30 квітня 1966, Торонто.

момент інформації про особу амбасадора виразно вказує, що в котромусь місці тої сензаційної історії криється цілком певно провокація проти Верховного Архиєпископа і його плянів обновити Українську Католицьку Церкву та укоронувати її гідністю Патріярха". (там же).

В році 1971 проф. Чубатий помістив в щоденнику „Свобода" за квітень в числах від 70-75 історично-канонічну розвідку на тему „Історично-Канонічні Основи Помісности УКЦеркви".[76] Проф. Чубатий доказує в історичній перспективі, що Київська Митрополія мала перед і по Берестейській Унії права Помісної Церкви. Постанови Декрету Про Східні Церкви з 1964 року підтверджували патріярші права Верховного Архиєпископа, який то статус має Львівський Архиєпископ. Проф. Чубатий закидає тут Східній Конґреґації, що вона неправно вмішується у права Української Католицької Церкви. Наводить теж проф. Чубатий остру реакцію Москви, щоб не допустити до здійснення креування формально Українського Патріярхату. Москва, як пише проф. Ч., висилає до Риму митрополита Нікодима, а після „прощі" Нікодима „вибирається до Риму таки керманич совєтської закордонної політики Ґромико". („Свобода", ч. 70, 1971).[77]

Виходячи із постанов „Декрету про Східні Церкви" проф. Ч. уважає, що Папа підписавши цей Декрет, який мав увійти в життя 21 січня 1965 року, тим самим: переніс адміністраційну владу над нашою Церквою на Синод УКЦеркви під проводом патріярхорівного Верховного Архиєпископа Кир Йосифа". „Рішення нашого Синоду з 4 жовтня 1969 подане було Папі тільки до відома і Папа його прийняв, бо ніякого протесту не було" (там же). Очевидно справа не була такою простою як про це пише проф. Ч. Римська Курія над справою довго застановлялась і ми знаємо, що було формальне заперечення зі сторони самого Папи. Які тут діяли впливи, не тяжко догадатись і про це неоднократно згадував сам Кардинал Йосиф Сліпий. В кінцевій статті проф. Чубатий переповідаючи, як дійшло до Схизми в році 1054, є тої думки, що тільки поворот до прав Східних Церков, які вони мали перед 1054 роком може привернути знова єдність в Христовій Церкві. До того стремів як пише проф. Ч. Папа Іван XXIII і в тому дусі був оформлений Декрет Про Східні Церкви. „Користаючи з того права, яке ухвалив для нас Вселенський Собор — пише проф. Ч. — наш Первоєрарх Його Блаженство Кир Йосиф скликав в днях 29 вересня — 4 жовтня 1969 всіх українсько-католицьких єпископів з цілого світу на Синод, де вони виконуючи постанову Декрету Вселенського Собору, зорганізували

---

[76] М. Чубатий: Історично-канонічні основи Помісности УКЦеркви, „Свобода": чч. 70-75.

[77] *Там же*, ч. 70.

нашу самоуправну (помісну) Церкву. Тепер єдино наш Синод має право іменувати нових єпископів для нашої Церкви". („Свобода", ч. 75. 1971).

Як однак відомо Римська Курія не признала цей Синод за важний, тільки уважала його звичайною конференцією без канонічної важности.

В травні того самого року (1971) проф. Чубатий помістив у „Свободі" статтю під заголовком: „Папа, Курія і УКЦерква".[78] В цій статті, яка поміщена в трьох числах „Свободи", проф. Чубатий розглядає знова права УКЦеркви на самоуправу і квестіонує лист Кард. Фірстенберга, Секретаря Конґреґації для Східніх Церков. В листі тому кард. Фірстенберґ повідомляє кард. Йосифа Сліпого, що петицію українських Єпископів, які відбули свій Синод і просили Папу про затвердження Українського Патріярхату, Папа передав на розгляд куріяльним чинникам, які вирішили і Папа це потвердив: „що з причин канонічних, екуменічних та пасторальних це прохання не може бути сповнене" (там же). Дальше проф. Ч. наводить уривок з листа кард. Фірстенберґа в якому він заперечує важність Синоду Єпископів УКЦеркви, а ніби то на основі рішення Папи поручає створити Епископську Конференцію. Проф. Ч. доказує, що поданий в пресі переклад про поручення Папи не є докладним, бо згідно з італійським оригіналом Папа запропонував створення Української Єпископської Конференції.

Стаття проф. Чубатого є причинком до найновішої історії Української Католицької Церкви та її змагання завершити свою організаційну структуру патріярхатом.

Треба ще згадати і полемічну статтю проф. Чубатого, яку він помістив в англомовному журналі „Діяконія" видаваній езуїтом Джорджом Малоні. Журнал цей присвячений діялогові між православними і католиками. В цьому журналі помістив статтю єзуїт Meijer J. A., The Union of Brest-Litovsk, 1595, Diakonia, v. 2, 461.[79] О. Мае представляє унію в неґативному світлі, як капітуляцію супроти Риму, бо єпископів Терлецького і Потія потрактували, як блудних синів, що вертаються до правдивої Церкви. Проф. Чубатий признає слушність деяким твердженням о. Мае, але рівночасно боронить становища нашої Єрархії, яка шукала в Римі оборони супроти польського наступу. Зрештою, як каже проф. Ч. Уніятська Церква, як вона тоді звалась дістала від Папи автономні права і тільки щойно в році 1624 їх стратила, коли її було підпорядковано під Конґреґацію для Поширення Віри

---

[78] М. Чубатий: Папа, Курія і УКЦерква, „Свобода" за травень 1971.

[79] Diakonia v. 2,4, 1967, Meijer, J.A. The Union of Brest Litowsk, 1595.

основаної 1622 р. Проф. Чубатий звертає увагу на намагання погодити православних з уніятами на базі створення патріярхату в єдности з Римом.

Своїй статті проф. Чубатий дав заголовок: "A Replay To Father Meijer", в якій спростовує, як згадано деякі помилкові заключення о. Мае. Він говорить про ролю князя Острозського та неґативну ролю Конґреґації для Поширення Віри, яка зробила Руську Церкву „уніятською" зі всіми слабими сторонами і хибами „уніятизму". („Діяконія" т. 3, 1968, ст. 351).[80]

Стаття кінчиться насвітленням діяльности Слуги Божого Митр. Андрея Шептицького, який заініціював уністичні конґреси у Велеграді та провадив своїх вірних протягом 45 років в дусі східнього християнства. (Діяконія т.с.).[81]

Рецензії проф. Чубатого на книжки з тематикою історії Церкви

Перегляд праць проф. Чубатого з ділянки історії Церкви не був би повним, якщо б не включити також його рецензій на праці других істориків із ділянки історії Церкви. Такі рецензії писав проф. Чубатий в Україні перед своїм виїздом за океан, як також вже в час побуту в Америці. В році 1930 проф. Чубатий помістив в „Богословії" кн. І дві рецензії, а саме на працю Е. Шмурла та В. Харкевича.[82]

Праця Шмурла насвітлює документи, які він знайшов у Ватиканських Архівав і вони відносяться до історії нашої Церкви часів митрополитів: Рутського, Корсака і Сєляви. Документи вказують на вороже наставлення до Унії римокатоликів в Польщі та оборону Унії зі сторони Риму. Рим заборонив перехід з грецького обряду на латинський декретом з дня 7. II. 1624. Проф. Чубатий оцінює цю працю позитивно, хоча закидає Шмурлові „общерусскоє становище". В рецензіїї на книжку Валєріяна Харкевича, „Без Стеру і Бусолі", проф. Чубатий подає причини браку твердих характерів того типу якого представляє в біографічній сильветці Харкевіч в особі уніятського священика Михайла Боровського, який сам був сином уніятського священика, гарячим оборонцем польських фільоматів, а закінчив як православний батюшка, не витримавши натиску в час ліквідації Унії за Миколи І. Чубатий дає позитивну оцінку цій праці, бо вона оперта на джерелах.

В „Богословії" на тойже 1930 рік кн. 3-4 помістив проф. Чубатий рецензію на збірну працю в німецькій мові, яка вийшла в Берліні 1930 року на 130 сторінках з двома картами і портретом. Авторами цієї праці

---

[80] N. Chubaty: A replay to Father Meijer, Diakonia, vol. 3, 1968, p. 351-359.

[81] Ibd.

[82] „Богословія" т. 8, 1930 кн. 1, ст. 58-59.

були: Митрополит Андрей Шептицький „Вступне слово, в якому писав про потребу студій життя східньо слов'янських християн. О. Д-р П. Вергун, який подав короткий нарис історії Церкви в Україні, проф. Іван Мірчук, що дав начерк духового життя України в ХУІ-ХУІІ віків. Проф. Зенон Кузеля представив вплив Церкви на українське народне життя і проф. Володимир Залозецький, визначний наш знавець українського та візантійського мистецтва, написав дві праці до того збірника, одну про східно-европейське, особливо українське будівництво та його зв'язок з Римом та Візантією, а другу про духові струї західного і східного християнства, як умови релігійного об'єднання.

Під кінець праці проф. Кузеля подав бібліографію уніоністичної літератури.[83] Проф. Чубатий дуже позитивно оцінив цю збірну працю. „На кожнім місці видно солідність — пише він в опрацьованню та розумінню відповідальности за цю пропаґандистичну працю. Відбиває вона дуже корисно від праць про Україну в чужих мовах, а навіть в польській мові, що в останніх роках вийшли з під пера навіть визначних наших авторів". (Богословія ст. 267).[84] В Богословії за рік 1931 том IX кн. 4, ст. 380 помістив проф. Чубатий рецензію на працю д-ра Адріяна Копистянского п.н. „Историческій очерк сооруженія Ставропиґійской Успенской церкви во Львові", Львів 1931, Відбитка з „Временника, Научно-литер. Зап. Львовскаго Ставропиґіона" 48 — 10,8".[85]

Працю оцінив проф. Чубатий як цінну особливо в тій її частині де Копистянський „дає основну аналізу архітектурно-мистецьких прикмет Волоського Храму, що становить найціннішу частину праці".

В тому самому числі Богословії є поміщена рецензія проф. Чубатого на працю О. І. Бочковського п.н. Т.Ґ. Масарик — національна проблема та українське питання" (Спроба характеристики та інтерпретації) Подєбради, 1930, Видання „Української Господарської Академії в ЧСР", 244).[86] Хоча тематикою ця рецензія не підходить під нашу тему рецензій історії Церкви, все таки варто її відмітити як доказ широкого діяпазону заінтересувань проф. Чубатого.

В „Богословії" за рік 1931 кн. 3. ст. 271-272 помістив проф. Чубатий некролог проф. Томашівському. Він дає перегляд творчої праці того великого історика України одного із найвидатніших учнів проф.

---

[83] Die Kirche und das östliche Christentum, Ukraine und die Kirchliche Union, Herausgegeben von der Katholischen Emigrantenfürsorge, Berlin, 1930.

[84] Ibd.

[85] „Богословія" т. IX, кн. 4, 1931.

[86] „Богословія" т. IX кн. 4, 1931.

Грушевського. Томашівський, як пише проф. Чубатий — „По війні звернувся Покійний до історії Церкви, ставлячи бистру гіпотезу про загадочного руського архиєпископа Петра на Ліонському Соборі та забираючися до опрацювання систематичного підручника історії Української Церкви. Нажаль смерть перервала йому всю працю, яку довів лише до смерти Ярослава Мудрого (1054)".[87]

Деякі рецензії містив проф. Чубатий в Католицькому місячнику „Дзвони". За кінець 1932 є рецензія на працю проф. Дмитра Дорошенка в німецькій мові п.н. "Die Namen "Rus". "Russland" und "Ukraine" in ihrer historischen und gegenwaertigen Bedeutung". Abhandlungen des Ukrainisch-Wissenschaftlichen Institutes, Berlin III Band, 1931, ст. 1-23.[88]

І хоча ця праця не є чисто з історії Церкви, то проф. Чубатий додає в рецензії дещо з історії Церкви. Він пише: „Позволю собі лиш додати, що так, як термін „Мала Русь" походить від византійського патріярха на означення території утвореної в XIУ ст. галицької митрополії, так назва "Rutheni" зродилася в папській канцелярії мабуть чи не в XIII ст., а стало вживається її від XУ на означення вірних київської митрополії по 1458 (зглядно 1461 р.), себто по остаточнім розділі давної київської митрополії на київську (українсько-білоруську) та московську".

В останніх рядках рецензії на цю працю проф. Дорошенка, Чубатий пише: „Праця проф. Дорошенка писана в об'єктивнім та строго науковім тоні, без зайвих публіцистичних екскурсів, що додає їй лиш більшої вартости та переконуючої сили" (Дзвони ч. 4, ст. 311-312, рік 1932.[89] У „Дзвонах" число 1 за січень 1932 помістив проф. Чубатий рецензію на довшу статтю проф. Дорошенка в німецькій мові п.н. "Das deutsche Recht in der Ukraine, (Німецьке право в Україні), що була поміщена в: "Zeitschrift fur die Ost-Europeische Geschichte, B.V.4, Berlin 1931, ст. 502-520.[90] Тут проф. Чубатий, як знавець історії українського права високо оцінив працю проф. Дорошенка. Хоча тут йдеться про таку галузь, як право, М. Чубатий підмітив, що „мимоходом порушив автор також справу ґенези церковних брацтв на тлі життя українського елементу в західно-українських містах". (там же ст. 77). Як історик Церкви проф. Чубатий в кожній ним рецензованій праці старався підкреслити хоча б найменші нотатки, які відносяться до предмету його вужчого заінтересування. Останньою рецензією, яку вдалось нам віднайти, що стосується якимсь чином історії церковного життя в Україні є його огляд праці сестри Василіянки д-р Соломії Цьорох п.н.

---

[87] „Богословія" т. IX, кн. 3, 1931.

[88] „Дзвони" кн. 4 за квітень, 1932.

[89] *Там же*, ст. 311-312.

[90] „Дзвони" ч. 1 за січень 1932.

„Погляд на історію та виховну діяльність СС. Василіянок", Львів, 1934. Ця праця вийшла в серії „Праці Богословського Наукового Товариства у Львові, тому УІІ-УІІІ, ст. 1-254, І-ІІ. Рецензія поміщена в „Дзвонах", ч. 1-2, рік 1937, на сторінках 59-60.[91]

В історичній частині Авторка д-р Сестра Соломія Цьорох (перша доктор Чину СС. Василіянок) дала перегляд розвою Чину від його основників св. Василія та його Сестри Макрини у цілому християнському світі, а зокрема в Україні та Білорусі від найдавніших часів. Проф. Чубатий пише про цю працю, що це одинока в своїм роді, бо досі не було того рода праці про Чин Сестер Василіянок. Тому проф. Чубатий називає її цінним вкладом „в нашу історичну літературу новістю теми". (там же ст. 60).

В журналі „Дзвони" помістив проф. Чубатий рецензію на працю проф. С. Юшкова п.н. „Руська Правда" (Русская Правда, Київ, 1935, 1-XIII-1-195, Українська Академія Наук, Інститут матеріяльної культури.[92] Хоча це праця з історії українського права то вона має інтерес також для історії Церкви, бо Юшков подає нововідкритий твір з княжої доби п.з. Правосудиє митрополиче (36 статтей). Проф. Чубатий у своїх заввагах зазначує, що Українська Академія Наук перестала бути тою, що вона була в рр. 1923-1929, тепер радше вона стала аґіткою і з наукою має мало що спільного, тому праця Юшкова для „українського історика права мила несподіванка" (ст. 60). І дальше Чубатий пише: „Видання Руської Правди Юшкова це непересічна книга: за ту муравлину працю належиться йому від усіх, кого цікавить історія українського права, тільки щира та глибока подяка. Та все таки сама зовнішність видання того цінного твору це свідоцтво тієї мізерії, що серед неї животіє в стінах УАНаук українська наука. Видання Юшкова на ділі двомовне (українсько-російське), а в передмові (теж двомовній) ані слівцем не згадано про якийнебудь зв'язок „Руської Правди" з українською юридичною культурою; навпаки у тій передмові повне та свідоме „общеросійське" баламуцтво".

В журналі The American Slavic and East European Review, December, 1955 помістив проф. Чубатий в англійській мові рецензію на працю проф. Оскара Галецкого п.н. Unia Brzeska w swietle wspolczesnych swiadectw grekich, Sacrum Poloniae Millennium, Rome, 1954, 67 pp.[93] Чубатий дає позитивну оцінку цієї праці, яка базована на грецьких документах писаних двома греками (католиком Аркудієм) та

---

91 „Дзвони" ч. 1-2, 1937, ст. 59-60.

92 „Дзвони" ч. 1-2, 1937, ст. 60-61.

93 The American Slavic and East European Review, December 1955.

православним невідомого з імени. З тих документів виходить, що Берестейська Унія була ділом українського народу та Єпископатом Українсько-Білоруської Церкви з бажанням відродити цю Церкву, яка переходила страшний упадок перед Берестейською Унією. Варто згадати, що проф. Чубатий брав участь у зложенні статутів Богословської Академії у Львові. Звідомлення за перше трирічча існування Богословської Академії на ст. 10 подає, що „випрацьовані статути передискутувала Комісія, в якої склад входили: о. Т. Мишковський, М. Чубатий і о. Й. Сліпий. Після чого Митрополит затвердив предложені статути 22 лютого 1928 р."[94]

Отже проф. Чубатий був співтворцем Статутів Богословської Академії, яка за відносно короткий час свого існування відіграла величезну ролю випускаючи кілька соток високо вишколених не тільки богословів, але також в інших ділянках українознавчих студій, маючи у своєму професорському складі першорядних, а навіть можна сказати найкращих фахівців поодиноких українознавчих дисциплін.

Проф. Чубатий часто виїздив на міжнародні конґреси, а в тому на католицькі конґреси організації католицьких студентів згодом інтелектуалів „Пакс Романа". З одної такої подорожі він помістив свої враження в „Дзвонах" за січень, лютий 1938 п.н. „Відродження католицтва у Франції" (Обсервації та рефлєксії з подорожі).[95] Цей цікавий репортах дає докладний образ релігійного життя передвоєнної Франції під різними аспектами. Стаття поміщена на сторінках від 22-41 і з підрозділів видно всесторонне охоплення релігійного життя Франції. От пр. Католицька Франція до світової війни (розуміється першої). Французькі католики по світовій війні. Католицьке життя в теперішній Франції, з таким підзаголовками: Духовенство, Церква, Побожність, Католицьке жіноцтво, Люрд та Лізіє, Католицьке шкільництво, Католицьке студентство, Католицька література, театри, Католицький робітничий рух, Католики та політичне життя Франції, Патріотизм французьких католиків, Вага Французького католицтва а) у Франції, б) в католицькім світі та у Ватикані та Французькі католики і українська справа.

З наведеного переліку різних відтинків життя французьких католиків, видно, що проф. Чубатий дуже основно приглядався до того життя та вмів поробити бистрі обсервації на кожну з тих ділянок життя включно, як французи ставляться до українського питання. І тут проф. Чубатий подає певні труднощі, бож французи історичні польонофіли, а також русофіли а з нашого боку брак відповідної пропаганди серед

---

[94] Греко-Католицька Богословська Академія у Львові в першім трьохліттю свого існування (1928-1932), Львів, 1932, Накладом Академії ст. 10.

французьких католиків. Проф. Чубатий слушно підкреслює, що роля нашої Церкви є велика, бо французи захоплені нашим східним обрядом, зрештою наша еміграція у Франції проробила вже деяку інформаційну роботу, хоча може успіхи її ще невеликі. Це очевидно стосується до років перед другою світовою війною. Серед французів, як подає проф. Чубатий є вже багато знавців нашого церковного життя. „Ми зустрічали — пише проф. Чубатий — на конґресі (Пакс Романа) солідних знавців справи церковного об'єднання, що зовсім докладно і поправно орієнтуються теж у всіх справах церковного об'єднання на Волині, Поліссю і Підляшші". (Дзвони, ч. 1-2, 1938, ст. 40).[95]

Ледве чи нам вдалося вичерпати всю творчість проф. Чубатого присвячену історії Церкви в різних аспектах, бо вона розкинена по різних публікаціях. Все таки ми старались зібрати по змозі все доступне, щоб по змозі дати, як можливе повний образ духової спадщини проф. Чубатого в тій ділянці, якій він присвятий найбільшу увагу протягом довгого і так плідного життя.

---

[95] „Дзвони" за січень-лютий 1938, ст. 22-41.

о. д-р Іван Музичка — о. д-р Іван Хома

СИЛЬВЕТКА ІСТОРИКА ПРОФ. М. ЧУБАТОГО 1889-1975

В цьому Р.Б. 1975 залишив нас і своє наукове поле праці проф. Микола Чубатий, видатний історик і публіцист нашої Церкви. „Своїм життям і своєю активністю та своєю творчістю він здобув собі передове місце не тільки в українській науці, але і в українській історії" — писав наш часопис „Свобода" в Америці, якого він був дописувачем майже сорок літ.[1] Був він членом УБНТ, членом НТШ, дописувачем „Богословії" і заслуженим професором Львівської Богословської Академії, а потім Українського Католицького Університету в Римі, що видав його, на жаль, неповну „Історію християнства на Русі-Україні". Присвячуємо йому ці скромні рядки з наміром, щоб послужили вони колись до повного насвітлення невтомного життя, праці і постаті нашого церковного історика двадцятого століття. Тому і звемо це лиш сильветкою, бо з певністю проф. Чубатий, як історик, науковець і діяч є постаттю такого маштабу, що йому треба присвятити в майбутньому окрему студію і працю. У цім нарисі хочемо на тлі його біографії і наукової праці кинути кілька рис про його особовість на основі частини його приватного листування, що віддзеркалює його характер і спосіб мислення.[2]

Без сумніву проф. Чубатий матиме чільне місце в нашій історіографії і належатиме до одних із перших істориків нашої Церкви. Ось як пише його перший біограф М. Ждан: „Часові рамки історичних праць проф. М. Чубатого дуже широкі: вони обіймають усю історію

---

[1] *„Свобода"* ч. 140, 23.7. 1975, ст.4: *„Пам'яті борця".*
[2] Листи зберігаються в Архіві УКУ в Римі. Із зрозумілих причин не подаємо імен осіб, до яких листи були писані, хіба, що бачиться це із самого змісту листа.

України від найдавніших до найновіших часів. Якщо йдеться про тематику його праць, то вона дуже різнородна: він пише праці з ділянки історії українського права, має багато творів з історії української Церкви і врешті дає її повну синтезу, насвітлює чимало з ділянки політичної історії України, з'ясовує етногенезу українського народу і досліджує проблеми української історіографії".[3]

Його можна б назвати учнем М. Грушевського, бо як студент богословії у гр. катол. Духовній Семінарії у Львові, він просить окремого дозволу у митр. Андрея, щоб ходити на виклади (1911-1914) того великого учня Антоновича — основника київської історичної школи. Мусіла постать Грушевського і його домінуюча тоді наукова фіґура у Львові, зокрема на полі історії, притягнути молодого двадцятьтри-літнього студента-богослова. У Львові вже тоді відомим був перший том „Історії України-Руси" Грушевського (вид. у 1888 р.) і готувались дальші томи тієї першої солідної наукової праці, як теж і науково-популярні нариси з історії України.

Читаючи спомин Чубатого про проф. Грушевського із 12-14 років, можна відчути, неначе, розчарування, що осталось в Чубатого в молодості. В часі другого побуту Грушевського у Львові він, здається Чубатому, менше цікавився студентами, менше приділяв уваги для свого предмету, хоч працював з ними успішно в семінарійній праці. Ось як він згадує ті часи: „Проф. Грушевський не був атракційним викладачем. Викладав доволі нудно; все мав звичай, говорячи, погладжувати свою бороду. Натомість інтереснішими були його Історичні Семінарі, на яких число учасників було менше з природи речі, може біля 10 учасників. Тоді він частіше не сидів за катедрою, але сідав поміж студентами на лавці, тому семінар мав радше характер гутірки, де обговорювався не тільки сам предмет семінарійної праці, але також так конечно потрібні проблеми методи історичного досліду та джерелознавства. Тих проблем все була повна голова професора. В цім лежала вартість научна його семінара."[4]

Вважається слушно, що Грушевський є основником львівської історичної школи і додати б можна, що вона є дочкою київської, яку оснував Володимир Антонович. Наукове Товариство ім. Шевченка у своїх Записках гуртує тоді біля проф. Грушевського ряд учнів і дослідників, яких імена опинились в українській історіографії. Між ними

---

[3] Ждан Мих., *Микола Чубатий* (з нагоди 80-ліття), Мюнхен-Ню Йорк, 1970, ст. 7.

[4] М. Чубатий, *Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912-1914 років*, в „Український Історик", р. XII, ч. 3-4, ст. 78-79.

треба б поставити й ім'я проф. Чубатого.

Дві важливі заслуги треба б приписати проф. Грушевському і його „львівській школі", які потім мали вплив на проф. Чубатого: державницький напрямок в його історіографії і спільна праця галицьких і надніпрянських істориків та науковців — вперше в такий високий і плодовитий спосіб в нашій історії. Молодий Чубатий мусів те спостерігати і це потім позначилось і на його науковій діяльності, як історика і його, навіть, як політичного і громадського діяча: державник і соборник у своїй науковій праці і у своїй громадсько-політичній діяльності. Це можна спостерегти з його стилю, що дуже часто через те і відбігає від строго наукового.

Як історик-державник проф. Чубатий клав великий акцент на початки нашої державности і княжі часи. Пригадуємо собі, як він з притиском говорив на перших Загальних Зборах відновленого УБНТ в Мюнхені в 1960 році: „Панове, пам'ятайте, княжа Русь то була імперія". Це правда. Він, як історик це підкреслював, щоб ми не були лиш „сьогоднішніми" людьми. У зв'язку з тим він сильно вимагав, щоб не позбуватись назви „Русь" і хоч із політичних зглядів в бігу століть взяла слушно верх назва Україна, проф. Чубатий завзято боронив, щоб наш обряд таки носив стару назву „руський обряд". Його рації є переконливі, хоч практично їх не легко стосувати серед деяких обставин. Ось вийняток з його листа 5.5. 1969 р.:

„Щодо Руси, то ця назва перший раз офіціяльно вжита 911 р. в договорі Руси з Візантією й то якраз у відношенню до Лівобережної України, до областей Київської, Переяславської та Чернигівської. Вже в часах християнства назва Руси поширюється на Правобережжя-Пониззя і Волинь, а найпізніше на Галичину, бо аж при кінці XII ст. Що в цім саме часі (кінець XII ст.) вжита перший раз назва „вся Україна переяславська", то ще не вжито як назву нації, але як „окраїну" пограничну область. Двісті літ пізніше вжита є також назва „Україна московська" в тім самім розумінню. Зрештою назва Україна має нині вже велику літературу і вже до часів Шевченка мала характер національно-сентиментальний злучений з подивом для козацького героїзму. Коли ж говорилося в розумінню національно-державнім, то все ще вживалося назви Руси. Ще сучасник Котляревського, що написав історію українського народу як окремої нації, то назвав її „Історія Русів". Доперва ідеолог Кирило-Методіїського Братства Микола Костомарів „Книгу Битія Українського народу" відносить до цілої української нації. Присвоєння царем Петром I назви Руси в грецькій мові „Росія", для московської імперії, приневолило провід українського народу поволи

залишати стару назву Русь, Русини, а приймати нову Україна. По сто літах (продовж XIX ст.) ми цю боротьбу виграли і нині Україна стала назвою загальною і ніхто розумний не може вертати до старої національної назви Руси. В нашім випадку не йде про назву національну, але термін церковний."

Тому його історія має назву „Історія християнства на Руси-Україні" (подібно і в Грушевського). Багатомовний титул. В наполегливий спосіб боронив проф. Чубатий терміну „руський обряд" "ritus ruthenus". У зв'язку з тим він зводив особисто нераз гострі дискусії, бо термін, хоч історичний, таки є незвичний до модерного українського вуха. Здається тут в проф. Чубатого діяла його висока прикмета історика бути правдолюбом, боронити правду, писати правду. Для нього вказівкою були слова Мураторі — славного дослідника християнської старини, що писав у 1740 році: „Краще, щоб ми говорили правду, чим маємо чути її з насміхом від ворогів. Богу дякувати, свята Церква не потребує брехні, ані не має страху перед правдою".[5] То засада старих істориків, що її вимагав вже Ціцерон: "Ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat" (Orat. II, 9-15). Цю відвагу боронити „непопулярне" бачимо хоч би із його листів 3.1. 1968: „Наш обряд знаний вже перед 989 роком, отже має тисячу літ стару назву „Руський", а я сказав би радше „Київсько-Руський" Українського обряду ніколи не було і його нема".

Зближалось торжественне посвячення собору Св. Софії в Римі (27-28.9. 1969 р.) з участю Папи Павла УІ і всіх наших Владик і скликаний ІУ Синод, а у зв'язку з цими історичними подіями проф. Чубатий писав в листі з 5.5. 1969 р.:

„Скликання Конституційного Синоду нашої Церкви, який положив би тривалі основи під існування здисциплінованої нашої Помісної Церкви може опертися тільки на твердій канонічній базі Соборового Декрету про Східні Католицькі Церкви. Наша Церква з Верховним Архиєпископом, патріярхально рівним, має право бути Церквою з патріярхальним порядком. Як канонічну основу під Церкву з патріярхальним порядком Декрет ставить існування території або одного обряду. Тому, що територією ми не в силі узасаднити свого права на патріярхальну помісність нашої Церкви, тоді основою мусить стати передовсім ясно усталений обряд нашої Церкви, усталений продовж соток літ на базі візантійського обряду.

---

[5] "Meglio e che le diciamo noi la verita, piu tosto che sentircele dette conischerno da' nemici... Per grazia di Dio, la Chiesa santa non ha bisogno di menzogne, ne ha paura della verita". F. Callaey, O.F.M. Cap., *Praelectiones historiae ecclesiasticae aetatis recentioris et praesentis,* Romae 1960, p. 65.

Тільки на базі візантійській, бо він далеко відійшов від духа й форми візантійського обряду. Це є київський обряд Русинів, він добре знаний в термінології ватиканських урядів від більше ніж 400 років як — „Рітус Рутенус Екклезіє Рутене”. Всі східні обряди витворювалися на етнічно-культурній базі поодиноких народів. Таке саме було і в нас. Це була етнічно-культурна база Русинів, якою то назвою по Флорентійській Унії називали спільно нинішних Українців та Білорусинів. Відколюючи від спільної території старої Київської Митрополії територію московського народу, що вже створив свою власну московську Церкву з власним московським обрядом, Папа Пій II в порозумінню з митрополитом Ісидором та візантійським патріярхом (на вигнанню) Григорієм Мамасом в буллі „Деценс репутамус ет конґруум” (1458) назвав нашу Церкву „Кіовензіс Рутенензіс”. Через століття аж до часів по Берестейській Унії до часів митрополитів Рутського та Могили розвивався наш обряд Русинів-Рітус Рутенус. Під такою назвою він поширився на Карпатській Україні та в Бачці, коли там в другій половині ХУІІІ ст. посунула еміґрація з Карпатської Руси. По Синоді Замойськім Руської Церкви Апостольський Престіл розтягнув обов'язковість замойських постанов також на Церкву Карпатської Руси. Всі Русини-Українці еміґранти з Галичини та Карпатської Руси приходили за море до ЗСА та Канади як східні християни обряду Русинів (Рітус Рутені), хоч австро-угорська влада видумала для всіх східних християн своєї монархії назву греко-католицького обряду. Назва — Рітус Рутенус набрала свого рода канонічного значення. Вже зовсім недавно, в часі Ватиканського Собору стала наша преса вживати назву „український обряд”. В популярному розумінню можна б таку назву толерувати, як назву для обряду нинішних українців-русинів. Одначе не знаю, чи цю назву, що немає ніякої церковної рації можна б так самовільно вводити, тимбільше, що введення цеї чисто національної назви, вже принесло нам шкоду, в постаті другої американської митрополії нашого обряду.

Нашу похопність все націоналізувати використали наші недруги в Римі і сказали: ми ж сповняємо бажання Українців, Філядельфійська митрополія — це українського обряду, одначе Мунгальска Карпатців — це митрополія старого руського обряду. Вони стали носієм нашої старини. Та є ще друга практична рація. Карпатські українці в Америці, а так само бачванські, таки люблять себе називати старою назвою-русинів. Залишки мадяронів палають ненавистю до слова „українець” і витворюють для тої назви якесь виімкове упередження. Коли зійдеться Синод, нашої Церкви ми

остаточно можемо наш обряд назвати нецерковною назвою українським, одначе це певно і раз на все станеться великим коштом-втратою трьох карпатських епархій в ЗДА, крижевацької епархії та пряшівської. В цій останній в наслідок введення назви обряду український арґумент проти нас дістануть словаки, бо вони, не ми є обряду Русинів. Зрештою як запрошувати навіть єрархів тих епархій на Синод, коли вони офіціяльно вже іншого обряду визнаного за інший в Римі".

Як важливою видавалась йому ця справа бачимо це з іншого його листа з 8.4. 1969 року:

„Порушу ще одну справу, яка по моїй думці є основною для справи Синоду нашої Церкви. Маю на увазі назву обряду нашої Церкви. Соборовий Декрет на якім ми нині мусимо опирати канонічні основи нашої Помісної Церкви, є спільний один обряд. По моїй думці його назва мусить бути стисло означена та мати за собою історичне узасаднення цілости і тяглости, продовж століть. Тепер в нас в моду увійшло називати — український обряд. Прикметник „український" це назва нації й то назва доволі модерна. За той період, відколи введено національну назву „український", тобто від початку XIX ст. наш старий обряд ледви щось додав. Одначе нам на згубу тільки в останніх роках назву „український обряд" радо вводить Східна Конґреґація, щоб відколоти половину нашої еміґрації в ЗДА, від нашого одноцілого обряду. Відносний декрет Східної Конґреґації появився доперва 1963 р. На цій основі в ЗДА ми маємо подвійну єрархію. Певно, що популярно його можна назвати „український обряд", як твір духа українського народу, але ніколи в стислім канонічнім розумінню так само, як ніякий вчений історик в науковім творі не може св. Володимира чи Ярослава називати українськими володарями.

Назва візантійський обряд, нині теж сильно поширювана з Риму а ще більше американськими католицькими колами, це назва цілої родини обрядів, як назва „слов'янський" є назвою родини народів. В Америці сподіються католики зі всіх обрядів візантійської родини зробити одну східну саламаху, щоб її вмішати в американський католицький „мелтінґ-пат", асиміляційний котел. Нині існує ще проблема руського обряду на Пряшівщині, в Крижівцях та ще де. Там з українським обрядом не заїдем.

Історично наш київсько-руський обряд оперся головно на візантійській богослужебній базі, став скоро вже продовж XI-XII ст. формуватися як руський обряд, асимілюючи залишки слов'янського обряду бувшої Велико-Моравської Церкви довго зберігані на

Західній Україні. До того обряду введено велику масу духових елементів Київської Руси зовсім ріжних від візантійських і тому той обряд став справді руським обрядом. Коли в по-флорентійськім періоді Папа Пій II в порозумінню з Митр. Ісидором та візантійським патріярхом на вигнанні Мамасом рішилися поділити територію старої Київської Митрополії на Київську та вже відколену Московську, то сталося 1458 р. буллею „Децет репутамус ет конґруум". В цій буллі наша (українсько-білоруська) Церква називається „Кієвензіс Рутенензіс", тобто Київсько-Руською, в якій дальше формувався її обряд Київсько-Руський духовними силами українців та білорусинів. Назва „руський обряд" стає технічною назвою. Требник митр. Петра Могили став немов кодифікацією того обряду в половині ХУІІ ст. Думаю, що на цім обряді згідно з Соборовим Декретом 1964 р. ми будуємо нашу Помісну Церкву як одноцілу установу по всьому світі зв'язану одначе з Києвом та Україною. Від часів Берестейської Унії до наших днів в римській номенклятурі постійно та консеквентно наша Церква звеся „Екклезія Рутена", наш обряд „Рітус рутенус". Таку саму назву вже від ХУ ст. носить Церква карпатських Русинів та її еміґрація в Югославії від II-ї пол. ХУІІІ ст. Назва „руський обряд" далеко ширша тим чином від назви український обряд і як стара назва може бути примінювана також до неукраїнців як словаків, хорватів та тощо. Для декого наш обряд мусить носити назву національну українського обряду. Того ніхто не робить. Чому Мелхіти, нащадки візантійців на близькім сході, нині говорять по арабськи й арабські патріоти не перезивають, свого обряду арабським, або копти свого обряду єгипетським. Вони шанують свою старину. Я розумію, що моя наукова інтерпретація цеї проблеми серед загалу привиклого до національних фаєрверків (кличів) не може бути популярною, одначе вона, по моїй думці, сильно облегшить справу будови нашої Помісної Церкви, бо й в Римі наші противники не можуть заперечити факту, що ми маємо один одноцілий обряд для нашої Помісної Церкви: Нині наша Церква називається Київсько-Галицьке Верховне Архиєпископство, віримо, що скоро стане Київсько-Галицькою Патріярхією, обряду Київсько-Руського. Тому, що назва будучої Помісної Церкви буде носити на першому місці назву Києва християнської столиці східної Европи та України-Руси я піддав би суґґестію, щоб обряд нашої Помісної Церкви назвати Київсько-Руським обрядом, бо таким на ділі він є дійсно.

Вже напередодні історичних подій в Римі проф. Чубатий звернувся до українських Владик в Канаді письмом з 2.9. 1969 р., пишучи:

..Десятки церковників не знало, що Рутенус і Українус є то саме, тому Східній Конґреґації в 1963 р. прийшлося і удалося поділити нашу Церкву на дві. Наш обряд від 500 літ є обрядом Київської Церкви з назвою Рутенус від першої назви українського народу, коли він був державною нацією — Русь Київська, Русини, Руський. Назва обряду стала вже чисто церковною назвою, свого рода технічною назвою, а не назвою національною. Дочепити прикметник „Українус" нині ще значення національно-політичного, це значить сильно захитати й ослабити базу, на якій оперте наше право на помісність, на патріярхальну самоуправу нашої Церкви. В додатку назва нашого народу — Україна, Український появилася як назва частини українського народу в часі Хмельниччини, тобто повстання Богдана Хмельницького проти Польщі та проти Берестейської Унії. Як назва цілого народу починається доперва від Шевченка як оборонна та успішна наша проти єдности з російським народом. Це нині назва всім українцям дорога, одначе в церковній термінології, ще й католицькій, вона не може мати успішного застосування. Через невмісне застосування тої назви ми вже втратили єдність церковну з трьома епархіями карпатських русинів та пряшівську епархію в користь словаків. Напевно ще мусіли б втратити єдність з Крижевацькою епархією. Вже прямо не до подумання, щоби навіть на випадок обновлення перемиської епархії Польща погодилася б впустити в границі католицьку віру „Українскеґо обжондку". Натомість полишення традиційної старої назви „Рітус Рутенус" маємо великі шанси об'єднатися з митрополичою провінцією карпатських русинів в будучности. Зміна (назви) нашого обряду на „Український обряд" мусить викликувати враження інтрузії національної політики в церковні справи, бо другі того не роблять. Мелхіти своєї назви обряду не міняють на „арабський обряд", хоч нині всі мелхіти говорять по арабськи, живуть основно на території арабського світу та є нині арабськими патріотами. Таке саме є з другими обрядами. Тим більше у нас, що Українського обряду фактично ніколи серед українців не було. Українська християнська культура від часів Шевченка не вложила абсолютно нічого нового в обряд католицьких українців".

Обороняючи старинну назву нашого обряду йшлось Професорові, власне про нашу соборність. Він постійно мав на оці жалюгідне відокремлення наших братів з Карпатської України в Америці, які зміряли до відділення і вкінці їх відділено та вони стали на шляху повної асиміляції-американізації. На той штучний поділ, що на нього не легко можна знайти раду проф. Чубатий вказує відважно в листі з 9.7. 1967 р.:

„З Риму йде радше акція ділити нашу Церкву в ЗДА ніж її консолідувати. Іде передусім про Русинів і Карпатську Русь. Русь та

Русини це середньовічні назви українського народу, які радо ще нині вживають наші консервативні брати Русини-Українці, що жили в границях Угорщини та були національно гноблені. В Америці першим єпископом був спільний єпископ для Русинів з Карпатської Руси та для Русинів-Українців з Галичини. Єпископом був для всіх Сотер Ортинський. По його смерти під натиском мадяр в Римі спільну Церкву того самого обряду — Рітус Рутенус та того самого народу Русинів-Українців поділили на два екзархати, а недавно на дві канонічно ериґовані епархії для вірних Рітус Рутенус на території, де вже була канонічна єрархія того самого обряду Русинів-Українців. Серед нині екуменічного руху в світі, плян ділити нашу Церкву викликує передусім згіршення серед Українців православних.

Проф. Чубатий боліє усім, що нарушує наші державницькі і соборницькі змагання. От хочби такий короткий уривок з його листа з 25.11. 1974 р., що своїм стилем так багато каже: „Я, як багато мирян, цілою душею жаліємо з Його Блаженством ізза постави частини Єпископату до помісности нашої Церкви. Цілком така сама ситуація як була в Україні в 1921 р. Тоді ми мали свою самостійну Україну, але її змарнували".

Можна не годитись із усіми твердженнями проф. Чубатого, але його спонтанні думки у листах вказують на його спосіб думання і спостерігання, як історика.

Тую саму щиру журбу з поглядом в минуле відчувається в нього, як історика і державника із його вступу до другого тому своєї „Історії". Він пише: „Серед руїн політичної самостійности українського народу його Церква та ціле його християнське життя було без захисту й стало предметом політичних експериментів окупаційних режимів на українській землі..." Становище східнього християнства та його Церкви в українській області, завойованій Казимиром, найкраще з'ясоване в листі польського короля Казимира до Папи Климента УІ з 1351 р. Король просить від Папи матеріяльної допомоги з боку польської Церкви на затримання під своєю владою окупованої области України, землі невірних Русинів або князівства, на яких можна буде зорганізувати й створити сім розлогих єпископств з власним митрополитом". Виглядало б, що на цій невірній землі немає християнства взагалі. А тут ішло про плян винищення східньо-християнських єпископств і на їх місце встановити латино-польську митрополію з сімома новоутвореними латинськими єпархіями. Плян цей дістав підтримку західнього католицького світу."[6] Цю спокійну і

[6] М. Чубатий, *Історія християнства на Руси-Україні,* т. II, ч. I, Рим 1976, ст. 9.

тверду думку він продовжує: „Українському народові була накинена боротьба в обороні віри своїх батьків, духового стрижня тої колись славної та могутньої Руси. Ця боротьба на цій землі тривала повних шість соток літ аж до приходу московського атеїзму 1939 року і триває до сьогодні з наслідком неґативними для Вселенського Християнства".[7]

То був підхід до історичних явищ проф. Чубатого. Може хтось в тім добачувати радше стиль публіциста, чи політика, а менше історика Церкви. Сьогодні часто закидується таку інтерпретацію до історії Церкви як „націоналістичну". У відповідь на такий вузький погляд на історика Церкви дамо важну вказівку великого Папи Пія XII, яку дав він студентам богословії в Римі в 1939 році. Він сказав: "Disciplinae historicae, quatenus in scholis tractantur, non tam in quaestionibus criticis et mere apolegeticis hareant, quamvis hae quoque suum momentum habeant, sed potius id spectent, ut actuosam Ecclesiae vitam demonstrent: quantum videlicet Ecclesia laboraverit; quanta passa sit; quibus viis et quo felici exitu sui muneris mandato satisfecerit; quomodo caritatem opere expleverit; ubinam pericula lateant, quae florescenti Ecclesiae statui obstent; qua in conditione publicae rationes inter Ecclesiam et Civitatem intercedentes se bene habuerint, in qua minus bene; quantum Ecclesia politicae potestati cedere possit, quibusnam autem adjunctis immobilis stare debeat; maturum denique de Ecclesiae conditione judicium et sincerum erga Ecclesiam amorem, ecce quae schola Historiae ecclesiasticae in alumno praestare et fovere debet, ac praesertim in vobis, dilectissimi filii, qui hac in Urbe versamini, in qua antiqua monumenta, biblithecae instructissimae, ac patentia studio et conquisitioni tabularia, Ecclesiae catholicae vitam per decurrentia saecula velut ob oculos ponunt".[8]

Наша Церква не дасться відділити від життя народу й історія того доказом. Деякі історики це намагаються зменшити під впливом сучасних течій чи західніх політичних ситуацій. Християнство — то релігія, що діє на життя, перемінює його і тим саме воно вкладається у всі ділянки людського життя не виключаючи і державного. Тому то Володимир Великий бачив, що для його могутньої матеріяльно і територіяльно імперії потрібно і духовости.[9] Він за нею шукає, її находить в християнстві, що стає за тодішними звичаями державною релігією. Проф. Чубатий пише: „Київське християнство, це нині вже

[7] *Там же.*
[8] *Acta Apostolicae Sedis,* t. XXXI, 1939, p. 245.
[9] Диви про те і ствердження сов'єтських авторів: Академія Наук Укр. РСР, *Нарис філософії на Україні,* Київ 1966, ст. 36 і слід.

наукове поняття із чітко означеним змістом — як схрещення східнього християнства із західним на базі передхристиянської культури придніпрянської Руси-України. Воно причинилося до створення виразного духового обличчя української нації, як окремої індівідуальности вже перед кінцем XI стол. По упадку самостійної державної організації Українців в половині XIУ стол. — християнська Церква заступила українському народові колишню державну владу та стала одинокою установою, репрезентуючи цілий нарід. Об неї, як найсильніший бастіон народу, відбивалися чужинецькі наступи, прямуючі до знищення окремої особовости українського народу".[10] Ці слова із попередніми характеризують проф. Чубатого як історика-державника, що бачить українську державу з її душею — християнством як історичний факт і основу битія українського народу.

Ця велика пошана до нашої древньої минувшини і бажання злучити її із нашим сучасним проявляється у проф. Чубатого також у його міркуваннях про збереження старослов'янської мови в нашій Літургії. В Римі негайно по Соборі почалась праця Літургічної Комісії під проводом Блаженнішого Йосифа над перекладами літургічних книг на українську мову. Проф. Чубатий, як історик дивився на старослов'янську мову, як мову священну, освячену літургійним вжитком і довгим минулим. Не легко тут з ним годитися, але це й ілюструє його особу історика. Він не був цілковито проти вжитку укр. мови в Літургії. Уважав, що це можливе лиш в Україні, але небезпечне на чужині. Він бачив небезпеку у впровадженні укр. мови в тому, що це викличе паралельно намагання впровадити і чужі мови (англійську головно) наших поселень в нашу Літургію і тим скріплюватиме процес асиміляції. Ось як писав він у листі з 18.7. 1966 р.:

„Прошу вибачити, що позволю собі звернути увагу на ще одну справу, а саме на справу українізації богослужень. Коли йде про Церкву на Україні, то українізація може мати дещо ширше застосування. Натомість поза Україною кожна строфка українізованого богослуження йде в користь англізації в ЗДА та Канади, а других мов по відповідних країнах поселення. Покоління молодше тут мало що більше розуміє українську мову від церковно-слов'янської, для старших це малий але не найважніший додаток. Тому кожна частина переведена на українську мову, прямо автоматично вводиться рівночасно в англійській мові. Немає арґументу заперечити цього. На старо-слов'янську мову всі і старші і

---

[10] М. Чубатий, *Історія християнства на Руси-Україні,* Рим-Ню Йорк, 1965, ст. 2-3.

молодші дивляться як на стару сотки літ стару сакральну мову. Зміняєш її, так міняй на мову для мене найбільш зрозумілу. Отже для Америки та Канади кожна українізація це автоматична англізація".

Проф. Чубатий із затривоженням слідкував асиміляційні процеси, які цілковито охоплювали наших братів Закарпатців в Америці (Пітсбурґ). Їхнє відокремлення від України, від первісної Митрополії, від якої їх відділено, їхня затрата ідентичности серед американського моря штовхнула їх на введення англійської мови в Літургії. На це їм радо дозволено. Проф. Чубатий писав так про те у листі із 18.7. 1966 р.:

„... обі карпатські епархії ввели вже вповні англійську Службу Божу включно з освяченням. Як це могло статися? Дня 21 листопада (1965 р.) покінчилася Сесія Собору, на якій ухвалено Декрет про Східні Церкви потверджений Святішим Отцем того ж дня. Там виразно ухвалено, що літургічну мову не можна змінити без згоди Патріярха (Верховного Архиєпископа) та його Синоду й то ще за потвердженням Папи. Три тижні пізніше 10 грудня Східня Конґреґація потвердила... англійський переклад Служби Божої (Фотостат того декрету Східньої Конґреґації я бачив на власні очі). Чи православні не мусять покпивати собі з всіх уніонних заходів? А практично й там народ ще більще ніж в деяких галицьких парохіях стоїть за мовою церковно-слов'янською. Я ще недавно мешкав в Мава, стейту Ню Джерзи, і продовж 18 літ я був членом карпаторуської парохії, бо галицька була далеко. Коли молодий вже в Америці уроджений парох заповів в церкві, що від другої неділі буде вже мати Службу Божу більше зрозумілу для Вас „у вернакуляр ленґведж", по богослуженню приступила до нього пані біля 45 літна уроджена, образована та вихована в Америці та серед гурту людей стала до пароха говорити: „Фатер, що то за вернакуляр ленґведж Ви хочете нам вводити? Ми ж все мали в церкві вернакуляр! Ми всі її добре розуміємо".

Лист вповні ілюструє невторопні кроки, що поверховно можуть ніби сприяти пасторальній праці у літургійному вихованні, але з другого боку ведуть до небезпечних доріг, що віддалюють від одности обряду й ідентичности. Щоб вповні бачити бажання проф. Чубатого скріпити свою позицію оборони старослов'янської мови в Літургії подаємо ще один цитат з листа, в якому він хоче скріпити своє становище при помочі інших авторитетних осіб. В листі він розказує про свою стрічу з поетом Маланюком, з яким, очевидно, він почав зразу розмову про старослов'янську мову в Літургії, знав, як йому залежало на тому, щоб підождати із впровадженням укр. мови у богослуження. Він писав 9.5. 1967 р.:

„В травні місяці (1967 р.) вибирається до Риму поет Евген Маланюк. Це нині напевно найбільший **живучий** український поет,

дуже конструктивний. Він уродженець східної України, мабуть з Херсонщини. Річ природна православний з уродження, але ще перед приїздом до Америки формально приняв католицтво. Я стрічався з ним в літі в горах (в Гунтері), де є наша церква. В неділю все приходив до церкви та молився з якимсь містичним заглибленням. Він є великим убожателем нашої церковно-слов'янської мови в церкві і її старина спричинила принайменше частинно приєднання до католицтва. „Не люблю базарної мови в церкві", сказав раз до мене. Йому не подобається жива українська мова в православній церкві. Він з професії інженер, вдовець, є великим любителем старини клясичної, зокрема грецької, Жалівся, що пустившись на інженерські студії, не мав змоги студіювати греки та латини".

Коли вже тут мова про Закарпатців, то треба б підкреслити, як залежало проф. Чубатому, щоб їх в Америці з'єднати собі, щоб не вважали вони себе окремим народцем чи плем'ям із тяжінням до Московщини, чи остаточно із тяжінням до Америки „візантійського обряду". Мова — то перший крок. Другий крок — то страта зв'язку із матірними землями батьків. Ось цитат, з якого бачимо, як переконливо проф. Чубатий вмів і на цей зв'язок вказати і ним захопити (7.10. 1966): „Ви ж, говорив я дальше, маєте також чим по християнськи гордитися, Ви ж маєте мучеників Карпатської Руси єпископів Ромжу, єпископа Ґойдича, який під кінець життя умирав в авреолі святости та надався б до канонізації. Вони мусять бути світлим взором для місіонарів на Карпатську Русь".

Він, як історик-спостерігач журився долею Церкви в ЗСА, слідкуючи за процесами її розвитку він бачив чинники, що вели до занепаду і завмирання, бачив і середники, якими можна пособити, щоб до остаточної кончини не дійшло. Ось його коротка, але яскрава оцінка ситуації в листі з 24.3. 1966 р.:

„Церква наша за океаном немає ніякого ідеалу і немає чим притягнути молоді в духовний стан. І не буде мати. Молодь треба пірвати великою ідеєю. Брак духовенства зачне поважно дусити нашу Церкву, коли покотом зачнуть вмирати священики втікачі з Европи. Зрештою брак ідеалізму є причиною щораз скоршого англійщення тої Церкви та скорого зменшення її вірних. Я науково обрахував, що при теперішнім стані наша Церква за 40 літ перестане за океаном існувати. Той процес може спинити тільки патріярхальна система та орудуваний нею ідеал християнської мученої України. Без того все полетить вдолину. Не краще буде й з православною Церквою. В Канаді не ліпше як в ЗДА".

В своїй журбі професор шукає надії, ґрунту. Це бачиться з його листа 12.6. 1966 р.:

,,Недавно у моїй статті про ,,Український Католицький Університет" я писав, що збудити ентузіязм серед української молоді вступати в духовний стан на службу Церкві можна тільки героїчним взором західно-українських катакомб та прикладом життя для Христа західно-українського Митрополита-Ісповідника, тепер Його Блаженства нашого Первоєрарха. Ми українці католики є виїмково щасливі, що нині в добі демократизації та зматеріялізування маємо такий близький нам моральний капітал, щоб при його помочі повязати Українську-Католицьку Церкву в Америці з тими героїчними християнами католиками, що їх подивляє цілий католицький світ...".

Читали там теж Великодню Промову Його Блаженства слово Христового Пастиря натхненне Святим Духом. Як історик мушу ствердити, що ця промова до вірних в головнім храмі Христової Церкви перейде до історії, як перейшли натхненні відважні промови св. Івана Золотоустого".

Він з журбою писав теж 9.5. 1967 р. про іншу обставину, яка послаблює силу нашої Церкви в ЗСА: „Загальне положення нашої Церкви виджене в ЗДА виглядає, що в Римі нашої Церкви поза Україною не признають, це не є та стара скоро тисячолітня Екклезія Рутена, зі своїм Рітус Рутенус, але кілька розбитих нічим зі собою незв'язаних льокальних Церков".

Наше старе покоління ,,львівської богословської школи" замітне тим, що воно любило свою Церкву і дорожило нею. Проф. Чубатий належав до цього покоління, яке в додатку було свідком короткої будови своєї державности на руїнах австро-угорської імперії, а потім в нових не легких обставинах польської окупації. Тому в обставинах еміґрації у цілковитім відокремленні нашої Церкви від батьківщини і в додатку поділеної на континенти і краї поселення, такій Церкві без якогось одного проводу і об'єднання теж грозить асиміляція і загибель. Рятунком для збереження її — то ідея помісности і патріярхат, що очолив би цю вітку Церкви поза материком і приготовив її до праці у батьківщині у майбутньому, при помочі власної науки, університету, наукових праць. Ось як про це висловився проф. Чубатий у розмові з проф. Де Врісом із Папського Східнього Інституту в Римі про що пише в листі з 6.2. 1967 р.:

,,Розтягнення юрисдикції Верховного Архиєпископа над американськими епархіями це життєва справа для цілої нашої Церкви. Нині мозок українського католицтва, української католицької культури є в Америці. В Україні є тільки героїчна підземельна нелеґальна Церква, тут в Америці є її гієрархічна

організація тісно пов'язана з Верховним Архиєпископом Української Католицької Церкви на чужині в Римі. Тож як можна відділювати їх від себе. Арґумент висуваний що другі східні католицькі патріярхати не мають юрисдикції над своїми вірними поза територією патріярхату, також в Америці, не має тут застосування. Східні патріярхати на своїй території нині це дрібні Церкви, Українська Католицька є найбільшою поміж східними біля 80% всіх східних католиків, числом біля 5 міліонів; в Америці живе біля одного міліона разом з Канадою. Та який це міліон? Це католицький мозок нашої Церкви та нації. Тут є дві Академії Наук на вигнанню, професійні товариства інтелектуалів, письменників та тощо. Як можна їх відділювати від організаційно розбитої Церкви в Україні, хоч героїчної. Нині Українську Католицьку Церкву під гнетом комуністичної Москви та її частину на еміґрації скорше можна порівняти до тих Церков на сході, де цілі частини, передовсім вірмени, мусіли під напором турків-сельджуків переноситися на чужу територію масово та там творити організацію своєї Церкви, а навіть мають свого католікоса. Наша Церква в Америці нині має місію тут поза Україною створити армію місіонарів духовних та світських, які в пригожий час рушать на територію атеїзмом та московським православіям понищеної Української Католицької Церкви та сповнити нашу місію на сході Европи призначену нам Папою Урбаном УІІІ. Того нам не може нині відмовити Апостольський Престіл. Не станеться це, так за кілька десяток літ загине українське католицтво на Україні і поза Україною. З тою ціллю кардинал Йосиф дав почин оснування Українського Католицького Університету в Римі й тут його працю ентузіястично поперли американські українці католики вважаючи його за свого духовного провідника".

У важливі шістдесяті роки нашого століття, коли ми шикувались до реалізування тієї помісности нашої Церкви, тобто її одности на чужині під одним проводом, проф. Чубатий бере активну участь у тому ділі і його листування багате на думки, оцінки і суґестії. В листі із 6.2. 1969 р. він писав:

„Боже Провидіння прямо в чудесний спосіб вложило в руки Вашого Блаженства засоби для врятування нашої Церкви від загибелі. На чотири роки Боже Провидіння посадило на престолі св. Петра святого Папу Івана XXIII, щоб він привернув гідність східних християн, а також нашої Церкви, до часі з-перед 1054 р. В руках Вашого Блаженства є потужний Соборовий Декрет про Східні Церкви який дає достатній засіб зреорганізувати нашу Церкву поза засягом Східної Конґреґації. Декрет прийнятий Колеґією Єпископів Церкви зібраних на Соборі, потверджений Папою Павлом УІ 21

листопада 1964 р.; отже став основним законом Церкви, який дає владу Верховному Архиєпископові, правно зовсім рівному з Патріярхами, свою Церкву на Синоді помісної Церкви її зорганізувати. Декрет ясний і яке право Східній Конґреґації встрявати в працю Верховного Архиєпископа, коли такої установи як Східна Конґреґація перед 1054 роком взагалі в Церкві не було. Певно, що з боку Конґреґації, яка тратить владу, будуть йти намагання інтерпретувати ясний Соборовий Декрет по своєму...

Ще недавно існувала непевність щодо деяких Владик, їх становища до Помісної Церкви нашого обряду. Тепер щиро чи нещиро тої запори на зовні немає. Відкрито ніякий єпископ тепер не опонує проти помісної організації нашої Церкви...

Тріюмфальне приняття Вашого Блаженства в часі відвідин всіх наших Церков зі сторони Божого Люду стало мало не стопроцентовим плебісцитом потверджуючим, що Божий Люд бажає собі помісної нашої Церкви зв'язаної з Україною під проводом Вашого Блаженства. Вселенський Собор виразно ухвалив, що така однодушна постава Божого Люду не може бути ніким легковажена. Цей самий Божий Люд вже дотепер достачав матеріяльних засобів для ріжних церковних проєктів Вашого Блаженства, тому помісна Церква має запевнені матеріяльні підстави до свого існування. Одним словом усі одиниці нашої Церкви від верхів до низів домагаються сформування нашої помісної Церкви згідно зі Соборовим Декретом в найкоротшім часі. Вірні з великим ентузіязмом читали подяку Вашого Блаженства для всіх осередків нашого церковного життя з обітницею, що в найкоротшім часі буде скликаний Синод нашої Церкви для її сформування. Немає ніякої правної основи для Східної Конґреґації спиняти скликання нашого Синоду. Я не можу знайти якоїсь правної підстави, щоб Східна Конґреґація могла ставити перешкоди... Буде наша Помісна Церква сформована, буде вибраний квазі-патріярхальний управляючий синод, якого мабуть предсідником у православних все є владика найстаршої митрополії. Він уповажнений скликати Синод єпископів для вибору наслідника. Тоді майбутність нашої Церкви забезпечена, бо буде забезпечена тяглість. Ця обставина каже скликати наш Синод якнайскорше.

В останніх двох тижнях частина католицької преси принесла тривожну вістку з Риму, про скликання Синоду Церкви на 11 жовтня, де знов нема нашої одноцілої Церкви, як там виступлять всі національні Церкви світа, тільки три розбиті частини нашої Церкви. Видно, Секретаріят Синоду Церкви дальше предвиджує, що помісної нашої Церкви там не буде. Скоре скликання Синоду нашої Церкви та

її сформування може врятувати болючу ситуацію національно-церковного упокорення".

З ентузіязмом прийняв він вістку про близький Синод нашої Церкви (Вересень-жовтень 1969 р.). Його стиль і практичні думки висловлюють це захоплення новими днями в історії нашої Церкви і новими творчими можливостями на майбутнє. Він писав в листі з 8.4. 1969 р. з живим зацікавленням і реалізмом історика:

„Прохаю прийняти сердечні побажання всього блага, зокрема багато Божих ласк довершити на близькім Синоді нашої Церкви історичне впорядкування нашої патріяршо-рівної Київсько-Галицької Церкви. Станеться це так наше українсько-католицьке покоління може сказати „Нині отпущаєш...", бо єрархія та Божий Люд буде мати второвані шляхи до щораз кращої Служби Господеві у Вселенській Христовій Церкві, вільній від людських впливів та слабостей.

Все залежить від першого дня, чи вони приймуть за основу для організації нашої Церкви Соборовий Декрет, Чи старе право канонічне основане на цілком іншій правній ідеології. Коли будуть приготовані нові канонічні основи нашої Церкви, виключаючі одноголосність рішень і коли зібрані єрархи зложать присягу на нові правні основи, тоді можна буде приступити до подрібного виповнювання тої правної структури продовж кількох може й тижнів. За взір структури нашого Синоду думаю, було б добре запізнатися зі структурою візантійської Церкви. Там якось панує з одного боку свобода єрархів, а з другого боку їх дисципліна".

А близько дати історичного Синоду у вересні 1969 р. до українських Владик в Канаді писав він так:

„Повертаючи до справи конституційного Синоду нашої Церкви, позволюю висказати свої погляди на біжучі церковні наші справи. Справа остаточного канонічного завершення нашої Церкви вимагає великої осторожности та основного узасаднення кожного нашого кроку, бо наші противники використовують дуже зручно всі наші необдумані промахи, що їм у великій мірі удається, щоби 1) обдерти нашу Мученичу Церкву в катакомбах з німбу мучеництва, а зробити з неї справу української національної революції, для якої в Римі не мають заінтересування; 2) розбити нашу Церкву на частини, що їм вже вдалося з Карпатською Церквою; 3) в результаті може і погоджуються на якусь обтяту куцу малу Церкву з новим „Українським обрядом" без старої церковної традиції, яка лишилася при Карпатцях, не прямуючих до створення помісної Церкви незалежної від Східньої Конґреґації. Коли ж і ця обтята наша Церква буде створена, то вона, як з сумнівною територією, повинна остати

послушною під Східньою Конґреґацією. Це є ті небезпеки, що мають основу у нашім поступованню.

Ми приходимо їм з допомогою через: 1) Непотрібне і шкідливе вмішування національно-політичного аспекту життя нашого народу в церковне життя, 2) через незнання історії нашого народу та нашої Церкви ми легковажимо стару таку величну традицію нашої Церкви. Жиємо немов тільки нинішним днем. А саме наша правна традиція є найсильнішою історичною та канонічною підпорою прав нашої Церкви на патріярхальний лад, тобто на самоуправну помісність нашої Церкви. Нині для нас найважнішою справою, щоби зійшовся Конституційний Синод нашої Церкви. Коли зійдеться конституційний Синод тоді стануть нові проблеми: 1) На якій правній та фактичній основі ми домагаємося патріярхального самоврядного устрою нашої Церкви. Ця правна та фактична основа мусить бути сильна як граніт, не дискусійна. Правною основою нашого домагання є очевидно Соборовий Декрет про Східні Католицькі Церкви, ухвалений Вселенським Собором та потверджений Папою Павлом УІ дня 21 листопада 1964 р., з днем 21 січня 1965 р. (в нас 7 квітня 1965 р.) став основним законом Вселенської Церкви. Супроти цього всі попередні канонічні постанови видавані Римською Церквою для східних, незгідні з Соборовим Декретом стратили свою силу. Котрі постанови Соборового Декрету говорять про право нашої Церкви на патріярхальну самоуправу? Це є 7, 9 та 10 уступи Декрету, застосовані до нашої Церкви. Семий уступ говорить, що патріярхальна самоуправа є нормальним, примусовим порядком східних католицьких Церков. Патріярхальна самоуправа має свої межі або територіяльні або обрядові. Тому, що на тему території нашої Церкви в теперішнім положенню нашої Церкви можна дискутувати, немає дискусії над єдністю обрядовою нашої Церкви, хиба що хтось схоче цю справу перекручувати виразно проти фактів біля 500-річної історії нашої Церкви".

А ось і уривок з листа по Синоді (11.11. 1969), в якому, хоч і радіє успіхами, знова згадує про потребу включити у будову помісности Карпатську Митрополію в ЗСА:

„Зачну хіба від зложення подяки Господеві, що наша справа пішла щасливо наперед. Може ще й не проминули всі труднощі, але вже хвалити Господа проломлені леди. В останніх місяцях я щодня молився до Святого Духа, щоб надтхнув Святішого Вітця, щоб вказував правильні стежки,... як вивести нашу Церкву на праву путь. Від того часу я слідкував за кожною подією в Римі і за океаном та радів з успіхів... Римські торжества від 27 вересня ц.р. остаточно

проломили греблю. Прийшов бажаний всіми Синод та його Конституція. Та що дальше? В цім переломовім етапі я знов написав три статті до вінніпеґського „Поступу” на тему „Українська Католицька Церква стала дійсністю”. Там звертаю увагу на потребу нової осторожної тактики та вкінці звертаю увагу на невповні осягнений успіх, на потребу включити в нашу Церкву Митрополію Карпатську”.

В листі з 24.1. 1970 р. проф. Чубатий вказує на вагу Конституції нашої Помісної Церкви:

„Синод нашої Помісної Церкви, який покінчився 4 жовтня 1969 р. був святом і торжеством побіди для усіх українських мирян католиків, бо він створив це, на що ждали покоління українців від соток літ. Випущене по закінченню Синоду Пастирського Послання нашого Єпископату переконувало вірних, що з Божою Поміччю ми осягнули перемогу, воно заповідало, що скоро в офіціяльнім журналі нашої Церкви „Благовіснику” буде оголошена Конституція нашої Помісної Церкви оперта стисло на Декреті II Ватиканського Вселенського Собору, потвердженім Святішим Отцем 21 листопада 1964 р. Тим чином ніхто не може квестіонувати доконаного на Синоді акту. Наші вірні на американськім континенті, живучи під Конституціями своїх країн, привикли розуміти, що Конституція є свята ненарушима річ, найвищий Закон в цім випадку Української Католицької Церкви, основою її правопорядку, тому нетерпеливо ждуть на це святе право нашої Церкви”.

Про Конституцію пише проф. Чубатий і в іншому листі з 5.11 1970 р. і вказує на деякі важні прикмети тієї Конституції. Він говорить про те не лише як історик, але і як правник. Получення студій історії і права (1917-1918 — правничий факультет Львівського університету у проф. Бальцера — знавця історії польського права) вийшло у проф. Чубатого щасливо. У його історичних працях це помітне, що й можна спостерегти у цьому цитаті:

„Конституція нашої Церкви мусить мати спеціяльні прикмети:

1. що наща Церква є Східньою Церквою, відногою Вселенської Церкви
2. що є Церквою Київсько-Руського (чи Візантійсько-Руського обряду)
3. що є Церквою в подавлючій більшости для українців
4. що побіч нашої Католицької вітки таки ще існувати буде Українська Православна Церква.

Я набрав переконання, що тепер церковною найбільше актуальною справою є створити адміністраційний апарат нашої Помісної Церкви на основі солідно зладженої Конституції, бо тоді

відпадуть всякі людські слабости у деяких владик лявірувати поміж Верховним і дотеперішньою владою".

Дуже цікавою пропозицією проф. Чубатого для розбудови і скріплення помісности у практичному житті нашої Церкви на чужині й у її пасторальній праці є думка про творення Церковних Братств Верховного Архиєпископа зглядно Патріярха. Ця думка проф. Чубатого заслуговує на окрему увагу. Великою недостачею душпастирської праці нашої Церкви на чужині був брак церковних мирянських організацій і братств не льокальної, але цілої Помісної Церкви. Вони були тут і там різних видів, для різних цілей, але не було ні одного, що було б братством або організацією цілої нашої Церкви. II-й Ватиканський Собор вказав на велику вагу діяльности мирян в церковних громадах: „Миряни як учасники служби Христа-священика, Пророка і Володаря, мають свою активну частку в житті і дії Церкви. Їхня діяльність в церковних громадах є така конечна, що без неї навіть і пастирський апостолят часто не може досягнути свого повного успіху".[11]

Той сам соборовий документ підчеркує дальше потребу організованого апостоляту і каже: „А в сучасних обставинах дуже конечнм є, щоб в ділянці праці мирян скріпилася громадська і організована форма апостоляту; бо тільки тісна злука сил може бути успішна і для осягнення вповні всіх цілей нинішнього апостоляту і для успішної охорони його благ".[12] У зв'язку з тим Собор визнав за мирянами право творити товариства із належним збереженням прав церковної влади: „Миряни, зберігши належне відношення до церковної влади, мають право основувати і управляти товариства та ставати членами вже існуючих.[13] Треба однак уникати розпорошення сил, а це стається тоді, коли засновується без задовільної причини нові асоціяції чи діла (твори) або зберігаються непрактичні асоціяції чи перестарілі методи. Та й не завсіди буде підхожим прийняті форми в одному народі нерозбірливо переносити до інших".[14] В нас усі ці недостачі і потреби існували і голос проф. Чубатого один з перших, що потребу такого одного Братства усієї Помісної Української Церкви побачив. Це його спостереження треба зачислити як спостереження історика. Він писав

---

[11] Декрет „*Про Апостолят Мирян*" (Apostolicam Actuositatem, ч. 10.

[12] *Там же*, ч. 18.

[13] В українськім перекладі „Українська Духовна Бібліотека". Видавництво ОО. Василіян, Рим 1966, т. ІУ вкралася помилка. В оригіналі є conditisque nomen dare означає не „надавати їм назву", а „виписувати своє ім'я в члени".

[14] *Там же*, ч. 19.

5.5. 1972 р.:

„Друга справа тепер конечно потрібна — це створення сіти Церковних Братств Архиєпископських зі свого рода ставропігійним статутом. Така сітка Братств по всіх епархіях стане твердим цементом, що буде тримати нашу Церкву разом. Очевидно Статут Братств мусить бути справді церковний, але з церковною інформацією включно. Управа тих Братств повинна мати місце в Синоді Церкви й тому зробити Синод більше східним".

Місяць пізніше (12.6. 1972 р.) проф. Чубатий прецизує свою думку, вказуючи на завдання таких Братств:

„Переходжу до справи церковних Братств. Це мали б бути загальні Архиєпископські Братства, отже ставропігіяльні, щоб стати цементом поодиноких епархій і парохій. Завдання праці: а) допомога місцевій церкві, б) приспорювати покликання до духовного стану, в) зорганізувати при церкві місцеву суспільну допомогу, г) поширювати заінтересування станом і правами цілої Української Католицької Церкви при допомозі ширення відповідної літератури, доповідями тощо. Іншими словами при парохіях створити активні осередки заінтересовані долею нашої Церкви".

В нас, зокрема у наших Владик може існувати деяке недовір'я до братств і мирянських організацій. Це можна було спостерегти й у Владик Вселенської Церкви в часі Собору у дискусії над вище поданим цитатом, коли була мова про „право основувати і управляти товариства". Для консервативно настроєних Єпископів слова „право мирян" звучали незвично і треба було рішучих пояснень зі сторони Комісії для уваг деяких Отців Собору, щоб вказати на базу того права.[15] Проф. Чубатий як історик бачить вагу народу і мирян в історії нашої Церкви. Роля народу в нашій Церкві є зовсім відмінна, як це було на Заході. Це досить важне явище, що вимагає окремої студії і ми б зрозуміли не одну справу краще сьогодні в нашій Церкві, зрозуміли б її краще і тут на Заході. Проф. Чубатий у своїй „Історії християнства на Русі-Україні" коротко і критично вказав на це дивне історичне явище в нашій Церкві — як наша Церква стала до деякої міри залежною від свого народу. Проф. Чубатий дав цьому явищу навіть окрему назву „громадянським папізмом" і поставив його під відповідну критичну оцінку. Він пише:

„Візантійський цезаропапізм, себто залежність Церкви від світського державного володаря, був дотепер на Україні наче

---

[15] Диви про те Alvaro Del Portillo, *Faithfull and Laity in the Church*, Shennon 1972, p. 63 і слід. (Переклад з еспанського *Fieles y Laicos en la Iglesia*, Pamplona 1969).

невідомий. Тепер мусіла прийти тісна співпраця, і ця залежність від власного громадянства була також не раз прикра й не все корисна для Божих цілей Церкви. Ту ориґінальну залежність Церкви від представників свого громадянства ми назвемо громадянським папізмом. Він став володарем для Української Церкви в час її оборонної боротьби, опинившись між латино-польським молотом та московським ковадлом".[16]

Проф. Чубатий як історик це виразно бачив і тому в пособоровому часі хоче бачити зорганізоване мирянство в одному Братстві із церковним духом. Народу в житті нашої Церкви поминути не можна, йому треба дати організовану церковну форму в церковному житті і це дало б позитивні висліди. Як високо і конечно бачив проф. Чубатий участь народу в житті нашої Церкви бачиться із одного дуже сміливого вислову-докору в його листі із 9.5. 1967 р.:

„Я набрав переконання, що нам мирянам треба кріпко стояти. Я тільки краще зрозумів історію нашої Церкви та ролю церковних братств в ній, враз з ролею старого патріота князя Острозького Константина. Таки без народу не треба було робити церковної Унії. Вона була тоді для України конечна, єдино спасительна, але не в той спосіб роблена, як сталося було. По 32 роках старвся її шкідливу структуру поправити Мелетій Смотритський на спілку з Петром Могилою, але Рим і Москва не дали".

Це смілива думка проф. Чубатого, хоч і може була дискусійною, все такий вказує на його широкий погляд на життя і його окреме відчуття цілости свого народу. Постанови Ватиканського Собору з певністю скріпили його переконання і він читав їх із думкою про історію свого народу і його Церкви, міркуючи про аплікацію соборових постанов у нашій не легкій дійсності.

Із питанням помісности пов'язане тісно питання Патріярхату, яке так сколихнуло нашою Церквою по Соборі. Питання не нове. Із заключенням Унії наші Владики разом із православними, а й саме козацтво бачило потребу патріярхату, тим більше, що в Москві він вже був і готовився із молодою московською державою до експансії територіяльної і духовної на полудне. Було кілька спроб, говорилось про патріярхат на поселеннях в Америці в XIX столітті, була несміла мова про нього в Галичині в тридцятих роках, порушено його на поселеннях у п'ядесятих роках. Поштовх до реалізації тієї великої справи дав сам таки Ватиканський Собор і приїзд на волю Верховного

[16] М. Чубатий, *Історія християнства на Руси-Україні*, т. II, ч. I, ст. 10.

Архиєпископа Йосифа із своїми рівними патріяршим правами.[17] Почалась нерівна боротьба за завершення структури помісности нашої Церкви патріярхатом (до чого, за словами митр. Рутського, бракувало лиш того титулу).[18] Проф. Чубатий став зразу ентузіястом тії справи і писав в листі з 18.5. 1965 р. таке:

„Тисячі побожних людей, хочуть Патріярхату не з політичних рацій а таки з побожних рацій. Забороняти, значить боротися з побожністю та з інтересами побожних вірних справою Церкви.

Наш Комітет і його прихильники на сто відсотків добрі католики і ми ґарантуємо, що він при Церкві і Святому Вітцеві стоїть і буде стояти як мур.

„Йде про справу", сказав мені в грудні 1965 р. в Римі Його

---

[17] В листі з 24.3. 1966 р. до одного священика проф. Чубатий писав, які обставини створили актуальність завершення нашої помісноти патріярхатом:

„Річ природна, що на зібраннях в справі Патріярхату я розповідав, які обставини зробили таку важну справу для нашої Церкви тепер актуальною та можливою до здійснення.

Першою обставиною були два незвичні останні Папи, зокрема такий оригінальний Богом післаний папа Іван XXIII.

Другою такою обставиною став героїзм нашої Церкви та роля Митрополита Ісповідника, які прямо счудували цілий світ.

Коли Україну присплять серед боротьби злії люди, як писав Шевченко, то другий по Шевченкові Іван Франко подав раду, як вести боротьбу проти тих злих людей. Іван Франко ліберал релігійний, одначе людина глибоко конструктивних поглядів. Він писав таке:

Блаженний той, що в хвилях занепаду,
Коли оглухне й найчуткіша совість
Хоч диким криком він будить громаду
Добро й ПРАВДУ подає як новість".

Немає сумніву, що ми свідками нечуваного в нашій важкій історії періоду морального занепаду. Чи потребуєте на це доказів? Ви їх напевно маєте. Бо ж чи не є це глибина морального занепаду коли престоло-служителі переслідують в листах та в церковній пресі оборонців престолів? Чи не є глибина морального занепаду, коли наслідники апостолів свого брата на апостольському покликанню, який понад голови всіх других собратів засвідчив свою вірність Христові твердим ісповідництвом і тамтой його брат в присутності гурту священиків собі підчинених кидає на нього болотом...? А хиба Ви не знаєте Св. Письма, що Христос навіть публічно цвігав представників завмираючої жидівської Церкви-синагоги словами побілені гроби, повні червів. Радив Христос їх слухати, бо вони ще влада, але діл їх не наслідувати. Чи в нас тепер не таке саме".

А потім місяць пізніше:

„Тепер доля нашої Церкви „у вогні" і всякі сили диявола завзялися присипляти громадянство, щоб „Її побудити окраденою". Я живу вже в Америці 26 літ, одначе ще не було такого масового та такого зорганізованого отуманювання українських католиків як саме тепер, бо це для них пора — тепер або ніколи".

[18] Диви о. д-р І. Хома, *Ідея спільного синоду 1629 р.*, „Богословія", т. XXXУІІ, р. 1973, ст. 34 і документ ч. 1, ст. 55.

Блаженство при прощанню перед моїм від'їздом до Европи (ЗСА), а не про Особу Йосифа Сліпого. Йде про Патріярхат важний для християнської України на століття, а не про нас мізерних. Ці золоті слова нашого Первоархиєрея мусять й нам скромним співробітникам у винограднику Христовім присвітлювати у нашій праці для Патріярхату".

Замітка його проста арґументація з історичним ґрунтом: „Забороняти, значить боротися з побожністю та з інтересом побожних вірних справою Церкви".

Для дальшої ілюстрації, як проф. Чубатий бачив перші старання за патріярхат в Америці наводимо, і то обширний, цитат з його листа 17.8. 1965 р.:

„Переходжу до справи Патріярхату та Комітету за Патріярхат, зложеного на ділі з еліти всеї католицької інтеліґенції в ЗДА, ідеалістів відродження нашої Церкви. Справа Патріярхату чи практично справа самоуправи Українсько-Католицької Церкви, нині так глибоко анімує українців католиків в Америці, що цей рух може стати могутньою рушійною силою або створення арсеналу для відродження нашої Церкви за океаном, а колись на батьківщині, або початком ліквідації українського католицтва взагалі за яких 40 літ.

Якщо політична ситуації на Україні не зміниться в найближчім часі, московський атеїзм винищить релігійний резистанс за 20-30 літ. Натомість американська католицька статистика виказує, що наша Церкви за океаном топиться тепер в проценті 2% річно. Той відсоток буде скоро зростати. Конфлікти в Церкві поміж стариною та новиною виринають щораз частіше з вини літургічно-мовного анальфабетизму вихованого тут духовенства. Наша Церква за океаном найважніше немає ніякої ідеї для свого існування. Вона не в силі витримати конкуренції з американським римо-католицтвом з одного боку та українським провославієм з другого боку. Третій чинник американське безбожництво має між нашим елементом обильне жниво. Врятувати нашу Церкву від неминучого загину може тільки якась велика релігійна ідея, яку може внести тільки рідний Патріярхат з пляном створити в Америці кадри місіонарів для навертання споганщеної України. Теперішня наша Церква терпить на катастрофальний брак покликань до духовного стану, а теперішнє згіршення вбє всяку охоту йти в духовний стан. Тільки надтхнення нашого молодого покоління ідеєю хрестоносного місійного походу на Україну в пригожий час може притягнути десятки молоді в ряди місіонарів та місіонарок. Таку нову церковну реформу може внести тільки Патріярхат Київсько-Галицький, як рятунок від загибелі

нашої Церкви. Терпляча, але все таки вперто істнуюча підземна Церква в Україні та Митрополит-Ісповідник тої Церкви можуть стати прикладом християнського ідеалізму.

Що Рим зробить з нашою Церквою, найбільшою Церквою східньо-католицькою, це буде для православних вказівкою, що їх чекає на випадок поєднання.

Справа Патріярхату, чи навіть тільки самої самоуправи нашої Церкви, занадто глибоко заторкає само існування нашої Церкви, а з нею і нашої української індивідуальної ґрупи поза межами батьківщини. Ось як практика в ЗДА наглядно показує — не візьмуть її у свої руки віддані справі Вселенської Церкви відомі люди, так візьмуть її у свої руки християни, але слабі католики та поведуть її туди, куди вже починає показувати практика. Тому організація мирян, але певних католиків, по моїй думці, конечна. Саме таким є Комітет за Патріярхат. Він не сміє сходити з дороги церковного леґалізму, тобто церковного права. Одначе він має і повинен громадянство вести зі слушними домаганнями нашої Церкви знов в межах церковного леґалізму без співпраці з єрархією, де вона неможлива, при тісній співпраці, де вона можлива. Думаю, що іншого виходу немає. По мойому переконанню оце шлях праці існуючого Комітету за Патріярхат, на якого діяльність я маю деякий вплив, одначе до якого Управи я навіть не входжу формально. Річ природна, що в такій ситуації Комітет обов'язаний вести акцію й перед вищою церковною владою без порозуміння з єрархією. Часом навіть і краще, коли ревні католики та певні у своїй вірі це самі роблять не обтяжуючи відповідальність наших єрархів прихильних справі самоуправи Української-Католицької Церкви. Я маю надію, що по такій лінії підуть ухвали про становище мирян в Церкві, які мають прийти на ІУ сесію. Таке становище мирян вже є нині у Східній Церкві".

Ще цікавішій буде інший цитат із приватного листа до одного священика, який спершу був по стороні змагань за патріярхат, а потім вибрався до Емаусу... Із цього листа можемо бачити і сам характер проф. Чубатого як полеміста з другими особами чи противниками: рішучий, палкий але зрівноважений, щирий і об'єктивний.

,,Наше українсько-католицьке покоління стоїть нині у вогні за самоуправу нашої Церкви, за її відродження ідеалізмом західньо-українських катакомб, за з'єдинення цілої Церкви під одним Рідним Патріярхатом, за створення під його проводом огнища українсько-католицької культури, за створення під владою рідного Патріярха та рідного Святійшого Синоду армії місіонарів на Україну — за цим я

стою. А Ви стоїте за тими, що хотять гострим ножем відрізати від Київсько-Галицького Патріярхату найчисленнішу та найбагатшу еміґрацію, без якої людського та матеріяльного матеріялу того всего не можна буде зробити. Відтята буде Київсько-Галицька Церква від її дочки американської так загине всяка надія на відродження Українсько-Католицької Церкви в Україні, яка природним порядком не може встоятися вічно. Американська Церква так, як тепер позбавлена всякого ідалізму, занурена інтересами в стосах долярів, розбита противорічностями, річ природна мусить знидіти та напевно за 40 літ загинути. Ми стоїмо перед фактом життя та смерти нашої Церкви. А Ви... спершу були палким ідеалістом тих самих ідей, що я. Ви тоді писали (13 вересня 1963 р.): „Мабуть не було такої нагоди добитися для нашої Церкви належних їй прав (включна з Патріярхатом) як саме тепер. Історія гостро засудить тих, що могли б прогавити таку щасливу конюктуру". А що Ви писали рік пізніше, коли на порядок обрад Вселенського Собору прийшли постанови про Східні Церкви? Коли було поставлене внесення на утворення Київсько-Галицького Патріярхату? Патріярхат тепер неможливий, бо на це мусіли б погодитися большевики та й наші православні. Значить на людську мову ніколи. Чому Ви так змінилися та тоді, коли „Наша Церква стоїть у вогні", Ви й другі стали присипляти чуйність добрих синів Церкви та їх оплюгавлювати. Ви стали в ряди тих, що стали присипляти українських католиків в Америці, щоб їх збудити окрадених з того всього, що могло відродити нашу Церкву на Україні. Збудити обкрадених, як писав Шевченко і з горем кликав: „О, однаково мені"! Вам, пишете, однаково...".

У патріярхальнім питанні проф. Чубатий був оптимістом. Як на історика аж занадто великим. 22.4. 1970 р. якраз, коли на столі Папи Павла ІУ стояло прохання всіх наших Владик[19] щоб Києво-Галицькому Верховному Архиєпископству дати довго вичікуваний титул патріярхату, до існуючих вже і ґарантованих прав, і всі ми вичікували відповіді, проф. Чубатий писав:

---

[19] На четвертому Синоді 29. 9-4.10. 1969 р. внесено таке прохання. Цей Синод вважається вихідною точкою у змаганнях за завершення помісности нашої Церкви Патріярхатом, бо всі єпископи однодушно тоді поставили свої підписи під прохання. Хоч у своїй (відмовній) відповіді, вправді майже два роки пізніше 7.7. 1971 р. Папа писав до Блаж. Йосифа: Huic Tu obsecutus invitationi, mittere voluisti Tuam auctoritatem gravem expositionem una cum fere omnium Ucrainorum Episcoporum.

Благовісник 1971, ст. 51. Щось сталось в межичасі, що Папа вважав написати "fere omnium"... Річ здається досі незапримічена і невияснена.

„Одначе розумна політика каже нам, себе розбудовувати в патріярхальнорівну Церкву. Я як історик переконаний, що такий час прийде, може за рік, може за два й тоді ми внутрі зорганізовані сильніше можемо кинути сильне наше домагання з майже певним успіхом. Наша Церква мусить стати патріярхальною, але треба розумно виждати, та бути сильним".

По відмовній відповіді Папи Павла УІ проф. Чубатий береться за своє перо і пише ряд статтей про помісність, патріярхат і патріярхальні права Української Помісної Церкви. З його листа 12.6. 1972 р. бачимо його спокійну „офензиву" в тому напрямі:

„Я став писати на тему: Історичні та канонічні права помісної Української Католицької Церкви. Для нас найважніше, бо світом науки є доказана теза, що наша Церква від першого дня її існування — 989 р. — була Церквою автокефальною і патріярхорівною без якоїнебудь залежности від візантійського патріярха. Це було вже у моїй історії, але не так наглядно удокументовано. Обговорив я інтересне становище Конґреґації Пропаґанди до самоуправи ґарантованої Берестейською Унією та задавлення ґенеральної унії мимо повної співпраці Рутського й Могили — Конґреґацією Пропаґанди на передодні вибуху Хмельниччини. Там вияснено, які хитрі способи обдумували в Курії, щоби добра воля і згода Папи Урбана УІІІ не була зреалізована. Переходячи до нинішних подій я виразно підніс, що Синод нашої Церкви мусить бути східним Синодом, а його предсідник Верховний Архиєпископ з владою патріярха мусить мати останнє рішальне слово, й без його згоди ніяке рішення не може стати обов'язуючим".[20]

Як бачимо проф. Чубатий вірив у силу і законність наших Синодів на чолі з Блаженнішим, не зважаючи на відомі йому труднощі і перешкоди, серед яких ці Синоди відбувались. Як історик і спостерігач сучасности він відважно вказував на труднощі нашого патріярхату. Ось хоч би такі його слова ще перед спільним проханням наших Владик до Папи. В ньому бачимо і темперамент історика реаліста:

„Католицька Церква тепер переживає не тільки несамовиті наступи на Верховну Владу Папи, на християнську мораль та навіть

[20] Ввесь той час був час інтенсивної публіцистичної праці Професора на теми помісности, як бачимо з його листа з 31.3. 1972 р.:

„Минулого року на весні я написав п'ять статтей п.з. „Історично-канонічні права помісности Української Католицької Церкви" і там була вияснена справа Київсько-Галицького титулу, то найповажніший православний інтелектуал публично мені ґратулював і сказав, що ці статті треба конечно видати окремою брошурою, щоб і православні і самі католики раз знали, що це була Берестейська Унія".

основні правди віри від перших віків християнства, але ми також переживаємо повне легковаження мучеництва за Христову віру. Я думаю, що ми маємо не тільки повне право, але і святий обов'язок протиставитися... і нашу Церкву засіяну апостолом Андрієм, християнську на великих просторах України вже від IX ст., піднесену на вижини християнської моралі київськими подвижниками, в останнє відроджену святим Андреєм митрополитом — боронити, перед куріяльними достойниками... Наші предки продовж 25 літ після мученичої смерти св. Йосафата три рази напрошувалися в римській Курії об'єднати під владою Голови Церкви цілий український нарід в Київськім Патріярхаті, без успіху, бо в римській Курії боялися, що „їм роги виростуть", (еріґунт корнуа) та не схотять покірно слухати куріялістів. Це довело український нарід до братовбивчої різні в часах Хмельниччини, яка згодом вирішила церковне та національне життя українських християн, розколених релігійно на двоє. За наших молодих літ появився другий святий Андрей, що відродив нашу Церкву та приготовив її на мучеництво нових часів".

При тому треба із великим признанням ствердити, що проф. Чубатий серед тієї свобідної полеміки ніколи ні на мить, як це бувало і буває в деяких сьогодні істориків чи еклезіологів, не сумнівався у головство наслідника св. Петра в Римі над цілою Вселенською Церквою. Він був історик католик гідний учень школи Герґенретера, що був вчителем історії Церкви часів студій проф. Чубатого. Не без основи висловив йому це признання Блаж. Патріярх Йосиф у передмові до другого тому його Історії: „Як науковець був дуже солідним, чесним і об'єктивним дослідником, а як людина, мимо свого надірваного здоров'я був високо благородною особою і праведним католиком".[21] Ось як з болем писав проф. Чубатий в листі з 6.2. 1969 р.:

„Будучи горячим прихильником впорядкування нашої Церкви по східним правам та традиціям, я глибоко болію, що в західнім світі так брутально понижують становище Голови Церкви як непомильного вчителя в справах віри та моральности, бо це кріпкий засіб єдности Вселенської Церкви.

Його віра в Петрову скалу і зв'язок з нею нашої Церкви в заранні її історії базувалась на його історичних дослідах. Ось уривок з його листа 7.10. 1966 р. із цінним історичним матеріялом (без якого він, здається не міг нічого писати, навіть листа):

---

[21] М. Чубатий, *Історія християнства на Руси-Україні*, т. II, ч. 1, Рим 1976, ст. 4.

„Моя історія приносить дуже багато нових поглядів опертих на найновіших джерелах, нових творах передусім арабського та на нових археологічних розкопках. І большевики поробили багато дослідів, і їх нововідкриті матеріяли для кожного історика великанської вартости, тільки їх історичні заключення, синтеза є стороннича... Аналіза джерел великої вартости навіть для католика. Я згадав про мої нові погляди на само хрещення Руси та на початок єрархії Руської Церкви. Всякі дотеперішні погляди на приняття до Києва чужої єрархії не мають хрещення Руси св. Володимиром, дві провінції його держави вже від сто літ були християнізовані — архиєпископство Тмутороканське на сході над Азовським морем, та Перемишль на Заході. В Перемишлі вже від 906 р. напевно існувало єпископство, якому мабуть підлягала церковно також більша частина Карпатської Руси. Також цілком певно, Київська Церква не брала ніякої участи в церковнім розколі патр. Керулярія. Продовж наступних часів вона адміністраційно не підлягала, правда, Римові, одначе почувалася частиною Вселенської Церкви. От інтересний приклад, ще біля 1220 р. єпископ Симон постриженець Києво-Печерського монастиря писав до свого печерського молодшого приятеля, монаха Полікарпа автора Печерського Патерика таке: „Знай, брате Полікарпе, що Верховний Апостол Петро це саме Церква Господа Живого". Це ж догматично та сама ідеологія, що тоді була найбільше поширена в Західній Церкві „Санктус Апостолюс Петрус ест іпса Екклезія".[22]

Проф. Чубатий, як бувший професор Львівської Богословської Академії живо цікавився ідеєю Українського Католицького Університету в Римі. В його особі основник Університету Блаж. Йосиф находив все солідного дорадника. Свої поради проф. Чубатий дає все всесторонньо і ґрунтовно. Блаж. найменував його деканом правничого факультету. В листі з 17.8. 1965 р. він так писав:

„Переходжу до справи Університету. Я щиро дякую Вашому

---

[22] Це теж і вплив, мабуть, і його формації у Львівській Семінарії. Він мав дуже високу оцінку священства, що він висловив як видно з листа з 7.10. 1966 р.:

„Я мав дуже високе поняття про відповідальність священика. При моїй трохи скрупулятній совісті, мені видавалося б великою мукою з чистим сумлінням ставати перед престіл і споживати святі Дари щоденно. Тому вже на III році (богословії) заявив я Сл.Б. Андреєві, що я покину семінарію, щоб не наражати Церкву на непотрібні видатки на мене. Тоді Митрополит сказав: „Кінчи ціле богословіє, потім зробиш, що схочеш, а я не буду мати до тебе ніякої претенсії. Не висвятишся будеш світським християнином. Мені треба також добрих світських католиків".

Блаженству за довір'я та призначення мене Деканом Правничого Виділу та Суспільних Наук. До мене вже й дехто звертався. Річ природна, що видання Університету (для авторитету нового Університету) вимагають таки наукового опрацювання, яке є тепер в англійській мові. Це насуває питання чи й як далеко чужі мови (в цім випадку англійська) мали б бути допущені до видань Університету. На цю тему треба всесторонньої дискусії. Глядячи на широкий світ, на жаль, на превеликий жаль, латина на очах зникає зі сторінок наукових навіть католицьких видань (в ЗДА зовсім), а натомість англійська мова стає таки поволи мовою інтернаціональною.

Не слід спускати з очей факту, що справа Університету та дальшої долі культурних плянів та наукових Вашого Блаженства пов'язані таки стисло з майбутністю справи Патріярхату. Всі ці наукові пляни мусять мати особове та матеріяльне запілля в Америці. Це знов основна справа для плянової праці".

Із цих слів бачиться, які надії покладав проф. Чубатий на цей наш Університет. Він пов'язаний в майбутньому із патріярхатом. Замітні в іншому листі практичні поради проф. Чубатого, як повинен би виглядати і працювати правничий факультет. Із слів листа бачиться, як широко і практично дивився він на зміст навчання і студійних програм для вимог сучасности (лист 22.9. 1965):

„В розуміння традиційної структури Правничий Виділ повинен обіймати: 1) стисло правничі предмети цивільного, карного права та процедури, 2) Міжнароднє право та основа міжнародніх основ, 3) Історія прав, 4) суспільні та економічні науки, 5) політичні науки.

З огляду на існування Богословського Виділу не входить в склад Правничого Виділу Церковне право та його історія. Так само сумнівним може бути, де зараховувати студії над сучасними політичними устроями: комуністичними, фашістівськими, націоналістичними та корпоративними. Великі університети за океаном мають вже окремі Виділи Політичних Студій. Дехто зараховує їх до найновішої історії людства. За океаном ми маємо вже кількох молодих професорів цих студій. Історики консервативні є противні, щоб політичні студії втягати до Історії, бо говорять, що ще нема конечно потрібної історичної перспективи для тих найновіших історичних подій та устроїв. З браку перспективи є теж брак історичної об'єктивности конечної в історії. Тому, що в нас нема й не скоро буде окремий факультет Студій сучасних подій та політичних устроїв пропоную, щоб всі політичні науки, не тільки теорію, але теж сучасну практику зараховувати до Правничого Виділу, а Новочасну історію, приналежну до Філософічного Виділу кінчити на 1923 р. ліквідація І Війни та створення СССР".

Такі самі практичні думки бачимо і в іншім листі з 3.4. 1966 р.:

„Я думаю, що Університет є стисло пов'язаний з юрисдикцією Верховного Архиєпископа (чи може скоро Патріярха) й над американськими епархіями. Університет, по моїй думці, мав би бути інструментом Патріярха, щоб в багатих епархіях, за морем створити вилягарню армії місіонарів для поновної християнізації України в слушний час. Ідеалізм пораненої Церкви Західньої та Карпатської України міг би легко стати стимулом, щоб звідси дістати: 1) людський матеріял-молодь (хлопців та дівчат) для духовного стану та десятки світських католиків відповідно образованих спершу на місці у відповідно зреформованих парохіяльних школах, а згодом на Університеті в Римі. Це був би величний плян, який я все розгортав на моїх зібраннях за Патріярхатом, а який ентузіязмував все слухачів з двох рацій: що вносив новий позитивний плян праці для України, а друге той плян розв'язував би місцеві болячки-переанглійщення наших парохіяльних шкіл, стисліше зберігання обряду та тощо".

Як і Блаж. Йосиф, проф. Чубатий спрямовує свій зір у майбутнє і в ньому все на оці має Україну і її Церкву. Хто і як відбудовуватиме її духовість? „Хиба не чужинці" — каже проф. Чубатий. З листа з 7.10. 1966 р., бачиться тую журбу, сучасного із поглядом у майбутнє, пов'язуючи його із ціллями Університету:

„Дальше став я говорити, що цілий плян Університету має ціль стати осередком для підготови місіонарів, щоб затеїзовані території дотеперішньої Греко-Католицької Церкви навернути знов на християнство. Це є нашим призначенням напевно з Волі Божої. Хто має в пригожий час, а час свободи віри прийде, навертати наших братів по крови на християнство? Хиба не чужинці. Мучеництво Єпископату Галичини, Карпатської Руси, по моїй думці, це ласка Божа. Мучеництво піднесе рівень нашого християнства серед зматеріялізованого світу.

Для нас християн, не тільки духовних, але й світських існує головний приказ Христа Спасителя: „Щешде убо научите вся язици...". Нині кожна Церква, що хоче мати вищий моральний рівень серед зматеріялізованого світу мусить мати свої місійні цілі. Американська римо-католицька Церква вибрала собі за місійну ціль — основне схристиянізування занедбаної Полудневої Америки. Наша Церква в Америці, Українська та Карпато-руська такого ідеалу тепер не мають. Праця духовних це формалістичне сповнювання щоденних обов'язків священика. А поза тим... щоденна пустка. Я сам то завважив у наших американських українсько-католицьких священиків. Вони мусять дістати якийсь вищий

християнський ідеалізм, підготовлятися до праці місійної в Галичині, на Карпатській Руси і ще дальше на Сході. Такий ідеал поставив нам в ХУІІ ст. папа Урбан УІІІ: „Пер вос меї Рутені Орієнтем конвертендум сперо". Це був також ідеал Сл. Б. митр. Андрея Шептицького.

Повертаючи до справи нашого Університету в Римі, говорив я дальше: Він має широку місійну ціль, підготовити кадри місіонарів на Україну в пригожий час так духовних, як і світських соціяльних робітників, журналістів, літератів, істориків та тощо. Колись в дальшій будучности буде уруховлений також медичний факультет, одначе це справа далека та вимагає багато гроша. Це все можна зробити, тільки при спільних зусиллях всіх наших греко-католиків, за морем".

Або в іншому листі з 9.7. 1967 р.:

„Мова там про ролю того ж Університету стати розсадником армії місіонарів для повної християнізації терену Української Католицької Церкви. Виразно це підкреслив я, щоб не дразнити православних братів, що це „місія для їх навертання". В листі малюю оптимістичний погляд на майбутнє Університету на тлі того сподіваного правного стану нашої Церкви, який їй належиться з постанов та духа Декрету ІІ Ватиканського Собору про Східні Церкви. Роля так канонічно збудованої нашої Церкви певно декому не подобається, тому нехай йде зі скаргою до святого папи Івана XXIII ідеолога нової Конституції Східних Церков Вселенської Церкви та вкінці й дотеперішнього Св. Отця, що цей Декрет 21 листопада 1964 р., як Голова Церкви Христової потвердив. Коли ідея підготови армії місіонарів для України на Українськім Католицькім Університеті комусь немила, то він не думає з Церквою. Поза тими думками моя стаття абсолютно нового нічого не вносила поза логічним витягненням консеквенцій зі Соборових Декретів. Розумію аж надто добре, що декому в Римі це не подобається, одначе це проблема тактики: що є корисніше чи твердо стояти на нашій канонічно правній традиції, чи не дразнити їх правдою і ухилятися".[23]

[23] Проф. Чубатий був великим ентузіястом УКУ. Він бачив ролю Університету в Римі не тільки в нашій Церкві, але і для обличчя цілого нашого народу. Лист з 22.4. 1970 р.:

„Знеменито у „Вістях з Риму" Ваше Блаженство з'ясували цілі та завдання УКУ, воно було конечно потрібне, бо наша інтеліґенція, навіть щиро прихильна справі Помісної Церкви, таки не розуміла, яку ролю може відіграти УКУ поза батьківщиною для консолідації, відложення та приспосіблення Церкви до нових завдань на майбутній Україні. Роля ця не обмежиться тільки на саму Церкву, але також на духове обличчя цілої нації".

Коли в 1974 р. довідався проф. Чубатий, що на УКУ відбуваються вже нормальні виклади з радістю писав (лист 22.4. 1974):

„Тому місяць дістав я з Риму вістку, що мене сильно піднесла на дусі. На Українськім Католицькім Університеті відбувається вже нормальне навчання, що працює там вже постійно 4 професорів. Студентів має бути 16. За це можу найщиріше поґратулювати Управі Університету. Все мріяв про те, щоб на нашій „Софійській Площі" відродилася Львівська Богословська Академія з центральною Духовною Семінарією. Коли в цім напрямі справа розвиває, то найбільша вдяка Господеві".

А потім в листі 23.4. 1975:

„З приємністю довідуюся, що на Університет в Римі прийшли нові викладачі та співробітники в університетській Бібліотеці. „Альма Матер Віват, Фльореат, Крескат!".

Проф. Чубатий любив студентів і радо уділював їм порад, вказівок та відповідав на їхні питання із своєю ерудицією. Ось зразок такого „поученія" Професора, в якому бачиться його щирість і бажання уділити свого знання другому із все конкретними суґестіями (лист з 7.6. 1973 р.):

„Щодо святих Бориса і Гліба, то їх празник встановлений Першим Архиєпископом Руси Іоаном справді був призначений на липень. І я маю тепер в руках ще друге джерело, яке потверджує канонізаційну акцію архиєпископа Івана біля 1026 р. в липні. Це є груба, понад 400 стор. книга, що її випустила Московська Академія Наук 1971 р. п.н. „Успенський Сборник" з XII ст. Я назвав би цю книгу „Практичне Богословіє" на Руси-Україні в половині XII ст. Книга списана на 303 пергамінових скірах, старанно в пергамін оправлена. Містить майже всі проблеми, що могли б в половині XII ст. інтересувати вірних на Руси-Україні та їх душпастирів. Вибрані там проблеми з укр. гагіографії, дальше твори про моравське християнство на Україні. Я слушно написав в моїй історії, що по охрещенню 989 р. Правобережжя з єп. Перемишля мали моравський обряд, а Лівобережжя візантійський. Це інтересне, бо виписані там уступи дотичать сусідну лат. Церкву, в другій частині є поучення ріжних Отців Церкви від Атанасія Олександрійського і інших, а найбільше поучень св. Івана Золотоустого. Одним словом цілий рік для практичного душпастиря, по місяцям.

Цей Сборник напевно написаний в половині XII ст. найшовся в московській Церкві, яка щойно склеювалася у Володимирі над Клязмою. Мій здогад є, що цей практичний підручник, русько-українського богословія зрабував в Києві 1169 р. в часі першого зруйнування Києва предками москвичів суздальцями — Андрієм

Боголюбським. Вношу це з того, що Київська Літопись з XII ст., описуючи рабунок Києва суздальцями, записала, що суздальці, рабуючи церкви, забирали з собою церковні речі і всю знаряд. Книгу цю, розбираючи по її церковній духовости можна вносити, що її списав тогочасний печерський Ігумен Полікарп. Очевидно, це все здогади, але здогади узасаднені тим, які уступи найшлися в цім Сборнику та які церковні орієнтації тоді в Києві існували. Це часи митр. Клима Смолятича і по нім, середина XII ст.

Український богослов з образуванням церковно-історичним та гагіографічним міг би написати дуже вартісну працю на тему: релігійно-церковної духовости Руси-України в половині та другій частині XII ст.

В Московській Академії Наук цю книжку видав Департамент мовознавства. Книжка також важна для студії мови — церковнослов'янської — української".

Не була б повною та сильветка історика проф. Чубатого, коли б не поглянути на нього, як людину бодай в дечому. Він був незвичайно працьовитим. На жаль, як це трапляється у нас із науковцями (і зокрема священиками), він погруз попри свою працю як історик у публіцистику, журналістичну працю і громадську діяльність. Ця широка діяльність відбилась неґативно на його праці як історика.[24] Ось приклад у числах: „в самій „Свободі" біля 100 статтей. По всіх часописах за час мого життя біля 1000 титулів".[25] До цього додати рецензії та інші нотатки, видавання „Українського Квартальника", міжнародні Конґреси і ін. Не диво отже, що це відбилось на двох важних творах, що мали б стати монументом його життя, як історика а саме — його „Історія християнства на Руси-Україні" і „Спомини мого життя". Перший твір він довів лиш до 1458 року — перший том і перша частина другого тому. „Спомини" не побачили світу. Ось як він писав: „Перед моїм вже

[24] Ярослав Падох у біографії проф. Чубатого звертає на це увагу такими словами: „Професор, політик і церковний діяч, журналіст і науковець-історик, це навіть на вісімдесят шість років життя однієї людини за широкий діяпазон. Коли ж додати, що в усіх цих ділянках праці він виявляв неймовірну енергію й темперамент, який інколи перешкоджував йому в праці, то треба подивляти Покійного. Подивляти й жалувати, що доля не дозволила йому скерувати свій талант, знання й наполегливість на одним-одну ділянку. В історії українського права, чи в історії української церкви проф. Чубатий без труду міг зайняти позицію, яку в історії України зайняв і зберігає вже три четвертини століття його вчитель, Михайло Грушевський. Говорять про це великим голосом його далеко незавершені курси обох названих дисциплін". Я. Падох, *Микола Чубатий, 1889-1975,* „Український Історик", рік XII, ч. 3-4, ст. 100.

[25] Із листа 21.9. 1969 р.

недовгим життям (хоч я, Богу дякувати зовсім здоровий) стоїть ще дві праці: написати Спомини мого життя або докінчити ІІ-й том Історії. Для добра українського народу вважаю перше важніше, бо за студію зібраних матеріялів-документів, листів та тощо, не знаю чи хто коли забереться. Історію напише хтось другий. Мої спомини напевно не будуть менші як І-й том Історії".[26]

Вражає його висказ — „історію напише хтось другий". З певністю його Спомини, коли б були появились, були б цінним документом для нашої історіографії, зваживши, що професор писав все, як історик. Він писав про своє життя: „Я все працював для справи, а не для моєї слави дарма, що в найважніших справах нашого національного життя я все був при праці... Згадати б тільки Перший листопад 1918, Акт злуки 1919, моя журналістична праця в перших місяцях польської окупації Львова 1919. Моя роля в розбудові Українського Тайного Університету та в покладенню основ нової української науки — Історії українського права".[27] Все це дійсно великі історичні події, яких професор був очевидцем, учасником або співтворцем. Коли не один важний документ загине у підяремній Україні, а іншим очевидцям доля не судила лишити свої спомини, Професор міг лишити нам чималий матеріял для історії першої половини XX століття. Сподіватись треба, що ним залишений у Стемфорді, в Українськім Музеї, архів не пропаде і найдеться хтось, що використає колись Професором залишені документи як його спомини, яких не вдалось йому написати за життя. Як довго треба ждати, щоб „хтось другий" написав потрібну історію нашої Церкви?[28] Велика

---

[26] *Лист 21.9. 1969 р.*

[27] Лист 21.9. 1969 р. Проф. мав два замітніші твори з ділянки українського права", Львів 1921, 1 і 2 вид. Мюнхен 1947 р. До його політичної діяльности треба включити в часі наших визвольних змагань і такі пости, які занимав він у нашому державному будівництві: По листопадовім перевороті 1918 р. був він першим помічником Державного Секретаря Освіти та Віровизнання, в січні 1919 р. був він членом 40-членної делегації, яка виїхала до Києва на акт злуки Зах. Української Народньої Республіки із Центральними Землями (УНР). В Києві був членом першого Українського Парляменту (Трудовий Конгрес).

[28] Професор мріяв про тритомову „Історію" і в 1974 р. сумнівався, чи закінчить другий том. Він писав тоді:

„Господь знає чи ІІ-й том докінчу, що є моїм бажанням. Про ІІІ-ий том нема що й думати. Я знов прохаю не думати, що нині на цю справу я можу і хочу дивитися по бизнесовому. Йде, щоб написане для добра Церкви й україніської науки не пропало, бо вже два роки цей скрипт лежав у моїй шафі. Що з ним сталося б, коли б я помер? Невідомі викинули б на сміття. Я зробив все з мого боку. Всі коректи мусять бути зроблені на місці. Я на це не маю часу, ні змоги. Останню сторінкову ревізію я зроблю і прохаю мені у свій час прислати".

Іспульсом для нього був Вселенський Собор і потім наш патріярхат. Це пожвавило його студії. Він писав 8.4. 1969 р.:

шкода, що ці два важні твори не вийшли спід пера Професора, а час та енергії пішли на дрібніші праці і зусилля.[29]

В додатку Професор не запримітив, здається, свого здоров'я і законів старости. Ось вийняток із листа 23.4. 1975 р.:

„Дві пані, д-р М. Струтинська і пані Бурачинська, які помагали в перекладі на українську мову книжки „Анна Ярославна" звернулися до мене, щоб я допоміг їм остаточно науково уформити це видання. Сам я прочитати тої книжки не всилі, бо мої очі на це не дають змоги. Одначе спільно з панею д-р Струтинською, моєю доброю знайомою зі Львова, я буду старатися готовий переклад перейти та додати потрібний історичний коментар. Я вірю, що при спільній співпраці Господь допоможе випустити цю цінну працю у світ під фірмою Українського Католицького Університету в Римі.

Хотяй стан моїх очей це для мене справа дошкульна й не дає змоги нормально працювати, одначе мої лікарі обіцюють мені, що цей клопіт, катаракту на обох очах, дасться способом операції усунути й очі будуть могти ще майже нормально працювати. Поза тим очним клопотом моє здоров'я цілого орґанізму є вповні вдоволяюче. Річ природна, що мій вік, мені вже минуло 85 рік, наказує бути осторожним у всім".

З таким самим майже байдужим спокоєм писав він на завершення своєї 85-тки (лист 22.4. 1974 і 23.4. 1975):

„Коли б моя присутність в Римі для якихсь важних справ була б потрібна, то для моєї Церкви я готов понести всяку жертву та якось побороти всі труднощі. Писання Історії не є такою справою, і, як я говорив, по Синоді Церкви я негайно берусь за писання Історії. Основні матеріяли я можу мати в Америці і доперва по якімсь часі, може році а може і більше, було б потрібним на якийсь час поїхати до Риму, щоб покінчити II том".

[29] Професор у своїм оптимізмі потішував себе, що ця діяльність не буде страченим часом. В листі з 30.11. 1972 р. він писав:

„Справа II-го тому Історії Християнства стала в півдорозі через страчених п'ять літ на практичні церковні справи; вони на ділі не страчені. Не було б того церковного руху, непотрібна була б Історія. Одначе половина II-го тому написана й на чисто переписана. Один примірник є на Університеті, а другий у мене. Я промовляв би за тим і просив би, щоб його тепер друкувати. Він дотягнений до 1458 р., тобто до поділу території старої Київської Митрополії на дві вже розколені части, коли Москва самочинно створила власну московську митрополію (1448 р.) проти волі царгородського патріярха. В 1458 р. стверджується буллею папи Пія II існування поменшеної вже Митрополії Київсько-Руської (Кійовєнзіс-Русцієнзіс) та призначення на неї Григорія як наслідника Ісидора. Це подія зворотна.

Чисто переписаний рукопис з примітками має понад 400 сторін. Маючи плян друкувати її як I-у частину другого тому я вже подобав про зроблення мовної редакції, яку перевів найкращий мовознавець проф. Ковалів".

„Мені проминуло 84 роки життя і фізично, з ласки Божої, почуваюся добре кромі одного, через довголітнє читання, писання та то що мій зір присла-б. Річ природна, що читання коректи це висилююча очі праця. Може б її поділити. Принайменше першу коретку можна зробити в Римі. Мені прислати тільки останню коректу, так звану ревізію".

„При цій спосібности хотів би я поспитати як стоїть справа друку І-ої частини другого тому моєї Історії. Дуже бажав би на старі літа побачити мою працю друком. Якщо є можливість робити перші коректи в Римі, був би я дуже вдячний, бо хоч при 85-тці, яка минає 11 грудня, я доволі доброго здоров'я, одначе довго уживані „периферії" зір та слух слабнуть. Все ж таки остатню коректу бажав би я сам зробити, бо одинока спосібність зробити спис імен та речей".

В додатку на його наукову працю не без впливу було і його не все легке життя. Блаж. Йосиф у своїй передмові до другого тому „Історії" про це натякає: „Здоров'я його було кволе, удари долі і родинні нещасні переживання розхитали його нерви на ціле пізніше життя".[30] Він вмів приймати хрести життя глибоко, бо по християнськи і через те він ніколи не заломлювався серед найважчих прикрощів і невдач. На одну таку прикмету його глибокого християнського духа серед терпінь і прикрощів вказує його лист до священика, від якого він зазнав прикрощів. Він так писав до нього 24.3. 1966 р.:

„Та я Вам за це все зло проти моєї особи з місця прощаю, навіть звільняю Вас від прикрого кроку реституції, відкликувати наклевечене, нехай Господь Всевідучий Вас судить по милосердю Свому, а не по справедливости відповідно до діл Ваших. Роблю це згідно з моїм життєвим принципом, який влив в мою душу 55 літ тому назад василіянин Отець Плятонід Філяс в часі його реколекцій, які він давав в Духовній Семінарії у Львові, коли я був ще студентом III року богословія. Тоді той святий монах вчив нас так жити: „Коли на тебе спадають несправедливі удари, коли ти мусиш терпіти, то тішся тим та радій, бо то Господь Добрий Батько любить тебе і виконує на цім світі з тобою розрахунок, зсилає терпіння за якісь твої невеликі провини, щоб по смерті ти міг прямо увійти в царство небесне. Коли ж тобі на цім світі добре, все тобі йде гладко, то сумуй, сумуй, бо це Господь віддає тобі на цім світі по справедливости

---

[30] М. Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні,* т. II, ч. 1, Рим 1976, ст. 3.

рештки за якісь твої добрі діла, щоб по смерти видати на тебе присуд по відвічній справедливості за твої важкі гріхи, яких ти не спокутував і не думав спокутувати. Оце моя життєва засада і мені з нею добре, бо на людську злобу я дуже мало вразливий і моїм ворогам все з місця прощаю".

Це лист ще найкраще насвітлює сильветку проф. Чубатого як людини-особи. Сподіватись треба, що його особа заслужить собі у нашій історіографії на повне насвітлення, новий життєпис і дослідження його наукової, політичної, громадської і журналістичної праці.

Його думки, погляди, аналізи і оцінки в цитованих листах з історично ще занадто „свіжі". Але важними вони є тим, що це думки досвідченого, професійного і найбільшого сучасного нашого історика. Вони базовані на солідній студії історії, на минулім і на щирій любові до того минулого. Це останнє — то теж важна прикмета історика. Ми ставимо собі вже сьогодні питання, що про наші часи і нашу проблематику скаже майбутній історик, як опінить він наші події, яких ми є учасниками і свідками. Не легко на це відповісти тепер, бо історики роблять свої оцінки і заключення з перспективи часу і по остаточних вислідах історичних ферментів на основі найдених і доступних документів. Все таки, і це видається певним, майбутній історик буде числитись із думками, твердженнями і аналізами проф. Чубатого та його науковим авторитетом. Тим-то подані цитати з його листів будуть вартісними і цінними.

* Передрук зі журналу Богословія, 1975, XXXIX, 79-118.

Августин Штефан

МИКОЛА ЧУБАТИЙ І КАРПАТСЬКІ УКРАЇНЦІ

Спогад

З Миколою Чубатим познайомився я в осени 1914-го року, в Королеві над Тисою. Це село тоді належало до Мадярського Королівства і мало назву Кіральгазо — хата короля, популярно говорили Кірігаза. Було це в другому місяці Першої світової війни, коли „страха ради москалів" деякі галицькі українці, поляки і жиди, а пізніше деякі закарпатці, між ними на п'ять днів і я, залишили своє місце перебування та ішли чи їхали, куди залізниця, або коні, чи ноги несли.

Королево над Тисою, двадцять кілометрів на захід від Хусту, дістало в часі офензиви і після офензиви царської армії на Карпатську Україну, військову станцію, з великою чекальнею і гостинницею, яку відвідували австро-мадярські військовики і місцеві громадяни.

Царська армія в Закарпатті

Історики не писали багато про офензиву російського царя Миколи II-го в Угорської Русі, так що вона мало відома у слов'янському світі. Це була пропаґандивна офензива, „для освобожденія угорських русских" і не мала стратеґічної мети. В офензивах на Закарпаття згинуло кілька тисяч солдатів, між ними багато наддніпрянців, а австро-мадярські військові суди повісили біля 20 закарпатських селян, які нібито показували дорогу росіянам.

Від вересня 1914 до травня 1915 було п'ять офензив царської армії на Закарпаття, які я коротко подаю на основі сучасних джерел, головно часописів. Як ґімназист і пізніше як студент я їздив і ходив пішки по тих околицях.

Подаю число армії, ім'я коменданта і час:

1. Восьма армія ген. Брусілова, на лінії Ясіня-Сигіт аж до Тересви, від 20-го вересня до 4-го жовтня 1914 (два тижні).

2. Третя армія ген. Рузского, на лінії Торунь-Волове аж до Бистрої від 20-го до 31-го вересня 1914.

3. Четверта армія ген. Еверта, на лінії Верецьки-Ченадієво аж до Неліпеного, від 28-го вересня до 4-го жовтня 1914.

4. П'ята армія ген. Плегве, на лінії Ужок-Березна аж до Кострини. від 28-го вересня до 3-го жовтня 1914.

5. Восьма армія ген. Брусілова, на Маковиці в Пряшівщині, від листопада 1914 до травня 1915.

На Маковиці завзято і вперто воювали австро-мадярські й російські війська. На Чорній Горі біля Маковиці згинуло по обох сторонах фронту біля 3,500 вояків. Місяця травня 1915 російські війська відступили з території Карпатської України.

Про взаємні відвідини між Галичанами і Закарпатцями на переломі 19-го і 20-го віку

Зустріч з Миколою Чубатим здійснилася при помочі закарпатських залізничників. На Закарпатті, як і в цілій Мадярщині залізниці були державні піл управою міністерства залізниць в Будапешті (до р. 1919). Безпосередно закарпатськими залізницями управляла Дирекція залізниць в Дебрецені, де від 1910 р. персональним референтом був радник Василь Штефан (1873-1924), мій дядько, брат о. Омеляна Штефана (1868-1930) з давньої священичої родини.[1] Василь Штефан прибрав багато закарпатських русинів як залізничних сторожів і кондукторів до державної служби, які при своїх урядових їздах до Галичини стали потайки свідомі.

Від 1895 до 1898 р. о. Омелян Штефан був священиком в селі при галицько-закарпатськім кордоні, в Скотарськім, а Василь Штефан був начальником мадярської станції в галицькім селі Лавочнім. Мої батькі відвідували брата в Лавочнім і познайомилися з галицькими священиками, які знову були гістьми в Скотарськім у о. Штефана.

Двоюрідний брат моєї матери Ольги, в 1895-6 Гіядор Стрипський (1875-1946) студіював у Львові і був учнем Івана Франка. Він часто бував у Скотарськім.

Бував у Скотарськім ще і мій дідо, поет і редактор русофільського

---

[1] А. Штефан: За Правду і Волю, книжка перша, Торонто, 1973, стор. 209-215.

напряму о. Евген Фенцик.[2] (1844-1908)[2]

Як молодий священик о. Евген Фенцик був у Галичині і його відвідували галицькі учені, зокрема Володимир Гнатюк, Іван Верхратський та інші. В десятих роках перед І Світовою війною були в Галичині о. Августин Волошин, Михайло Бращайко, о. Юлій Гаджеґа, о. Юрій (Коломан) Жаткович та інші. Закарпатці, які говорили по мадярськи і легко переходили через галицько-мадярський кордон. Прикордонні сторожі, перед війною це були звичайно мадярські жандарми, популярно названі „пір'яниками", не перепускали тих, які не вміли по мадярськи, хиба що мали мадярське урядове потвердження. В часі війни військові патрулі стояли при переходах, часто чехи, поляки чи босняки та з ними можна було порозумітися.[3]

Втікачі в Липші

При битій дорозі Долина-Майдан-Волове-Хуст і в долині річки Ріки (Нодь-Аґ) лежить село Липша (Липча, Ліпче) одинадцять кілометрів на північ від Хусту. Думаю, що було це 21-го вересня 1914, гарний, теплий день. По полудні вийшов я купатися до недалекого потічка. А там біля тридцять возів втікачів розтаборувалися. Чоловіки, жінки і діти. Між ними лісничий в мундирі. В розмові виявилося, що це українські втікачі з галицького села Долина.[4]

Коли це я переказав свому батькові, місцевому парохові о. Омелянові, він попросив липецьких ґаздів, щоб прийняли наніч втікачів, бо ніч вже була студена, а сам запросив священика поляка і лісничого українця — до себе. В гутірці — польський священик добре говорив по українському — виявилося, що місяця вересня 1914, кілька сот галицьких втікачів, українців, поляків і жидів, на возах гналися до Мадярщини або до Відня. Втікали не лиш від москалів, але й від німців, бо — страх має великі очі.

Там теж згадано, що через Долину втікав львівський студент теології — Микола Чубатий. Але він виїхав відразу до Королева — Кіральгази, бо там мав знайомого. Другого дня, 22-9-го рано втікачі виїхали з Липши.

Мене, абсольвента ужгородської теології, зацікавила справа М.

---

[2] О. Є. стор. 31-54 і 211.

[3] Про зв'язки з Галичиною див. Augustin Stefan: Contacts Between Carpatho-Ukraine and Lviv, in Symposium LVIV by Shevchenko Scientific Society, New York, 1962, pp. 272-27.

[4] За Правду і Волю, о. с. р. 271.

Чубатого, так само абсольвента теології і я вирішив пошукати його в Королеві над Тисою, тобто в Кіральгазі. Помогли мені королевівські залізничники, а зокрема Іван Келемен

Зустріч з Чубатим

Місяця вересня 1914 я ждав на повідомлення на прийняття до Колеґіума (гуртожитка) св. Емерика в Будапешті. Коллеґіум не був ще готовий і відложив прийняття на пізніше. В міжчасі я їздив досить часто в парафіяльних справах батька до Севлюша і Ужгороду, а в моїх справах до Берегова (Береґсасу). Кожний раз треба було пересідати в Королеві та чекати на поїзд. Використав я ці чекання на відшукання М. Чубатого, і знайомий залізничник показав мені на двірці, де пив каву Микола Чубатий. Я присів до його стола і ми розпочали розмову. Чубатий сказав, що він слухав курс історії України у проф. Михайла Грушевського і наміряє студіювати у Відні. Я — думав студіювати математику і фізику на Пазмань-університеті в Будапешті. Дальша розмова ішла так:

Чубатий: Приємно було мені пізнати угро-русинів. Вони такі самі українці, як наші бойки з Поділля. Мав щастя найти тут історичний документ.

Я: В наших церквах, у парафіях, у шкільних будинках на поді під дахом, навіть у селян є часто старі книжки, газети, листи. Куратор липецької церкви Василь Мелцер, селянин — поет,[5] показав мені рідкісну книгу Базиловича про князя Корятовича.

Чубатий: Тесаний і не писаний документ найшов я в Кіральгазі. В печері-яскині в славній ріці ТИСА лежала статуя жінки вистружена з дерева. Жителі Королева думали, що це статуя святої. Мої досліди ствердили, що це образ королевої Марії Тересії.

Я: Мадярська назва Кіральгаза — хата короля суґерує, що село було назване Королевом в честь імператорки.[6]

Книгарня „Просвіти" у Львові

Місяця травня 1920 року я був у Львові, урядово, з доручення Шкільного реферату Цивільної Управи Підкарпатської Руси і за згодою

---

[5] о.с. 316-317.

[6] В р. 1923 як заступник референта ремісничих шкіл я з учителем деревообрібної школи був на Тисянськім острові в таскині і бачив дерев'яний образ Марії Тересії. Десять літ пізніше статуї вже не було ані в яскині, ні на березі.

губернатора Григорія І. Жатковича купити і привезти українські шкільні підручники і твори українських письменників. В книгарні „Просвіти" я просив завідувача, познайомити мене з фахівцями історії України та української літератури, щоб порадитися з ними про вибір книжок. В книгарні було тоді кількох професорів, між ними і д-р Чубатий, який пригадав собі мене з „Угорської Руси" і коротко говорив зі мною та показав деякі твори, що радив закупити. Наступного дня я бачився ще з проф. В. Чубатим на чайній вечірці в пошану д-ра Степана Рудницького. По арешті і тритижневому примусовому побуті в Сянках, мені вдалося привезти до Ужгороду біля 1,500 українських книг, у вісім пачок вагою понад 800 кґ і передати їх Шкільному Рефератові за посередництвом професорів ґімназії, приділених службою до Шкільного відділу у Ужгороді д-ра Івана Панькевича і д-ра Володимира Бірчака.

Зустріч з Чубатим в Ню Йорку в 1949

Початком жовтня 1949 року Степан Шумейко, президент Українського Конґресового Комітету Америки запросив мене, щоб як представник Карпатської України виголосив привіт-деклярацію на ІУ-ім Конґресі УККА, а саме в такім порядку: привіти від 1. Центральної України, 2. Західної України (Галичини), 3. Карпатської України, 4. Буковинської України.

Мою промову скорочено подали щоденники „Свобода" й „Америка" пишучи „Хвилюючий привіт від Карпатської України" склав проф. Августин Штефан..." Вона не була повністю ще публікована і стала базою співпраці і статей д-ра В. Чубатого.[7]

Дня 28-го квітня 1968 в Українськім Інституті Америки на 5-ій Евеню в Ню Йорку в 50-ти річчя започаткування походу на шляху до Соборности Карпатської України, колишні закарпатські учасники улаштували зустріч американських карпатських українців, в якій брали участь о. Зореслав Севастіян Сабол, ЧСВВ, прем'єр Юліян Ревай, д-р Василь Вереш, проф. Михайло Пап, проф. Петро Стерчо, Роман Голіят,

[7] The Ukrainian Bulletin. Special Ukrainian Congress Issue. Vol. II. Nos. 22-23, Nov. 15 — Dec. 1, pp. 4 — 5. Див. Документи — Львівська газета „Громадська Думка" (бо „Діло" польська влада замкнула) з 30 мая 1920 р., ч. 126 стор. 1: „ — Арештовання проф. Штефана. На днях арештували польські власти в Сянках проф. Штефана з Ужгорода. Проф. Штефан ужгородський уроженець, їздив до Львова на закупно книжок для своєї ґімназії. Приїхав сюди за пашпортом, у Львові дістав від польських властей дозвіл на перевіз книжок. І от сьогодня довідуємося, що проф. Штефан вже 10 днів замкнений у Сянках. За що? Папери в порядку, одначе віз... українські книжки, отже на спомин першої зустрічі з властями по сей бік Карпат його арештовано.

Михайло Штібель, Василина Микитин та інші. Проф. Микола Чубатий, теж був між нами, як давній приятель закарпатців.

Розмовами зі мною зацікавився д-р Чубатий, проблемами Карпатської України і познайомився з колишнім шкільним інспектором та згодом послом, міністром і прем'єром Юліяном Ревасм і колишнім орґанізатором закарпатської молоді д-ром Василем Верешом, який в 1951-53 був редактором місячника „Карпатська Зоря" в Ню Йорку.

В. Вереш в року 1954 видав мою працю „Фром Рутенііа ту Карпато-Юкрейн, „до якої на прохання Юліяна Ревая д-р Микола Чубатий написав передмову."

Доля хотіла, щоб він в ЗСА зустрічався з старими і новими закарпатськими еміґрантами. Став їх друзями, ходив і піддержував дружні зв'язки, не лише словом, але й активно.

Карпато-українське число Українського Квартальника число 3 з р. 1954, він видав на власну руку, проти волі тодішнього президента УККА, як він сам мені говорив.

Дасть Всемогучий, що інші леґальні брати як деякі Лемки і деякі сини старої закарпатської еміґрації прийдуть до переконання, що Київ, Львів, Чернівці й Ужгород брати та сини і доньки одної матери.

ДОКУМЕНТИ

I

Привіт-Декларація А. Штефана 4-XI-1949

Карпатська Україна, ця найдальше на Захід висунена і Карпатами від Материка відділена українська земля, найдовше жила своїм окремим специфічним життям і ділила відмінну долю. Все таки, політично вона не орієнтувалася на Захід. Лице її було звернене на Схід. Люкс екс Оріенте.

Тисяча кілька літ тому, предки закарпатців — білі хорвати, під проводом князя Олега Віщого воювали і піднялися в походах на Царгород.

Сто років пізніше за часів Володимира Святого Карпатська Україна є частиною Києвської Руси. Свідчать це, між іншими, і тепер вживані назви закарпатських сіл — Володимирово, Володимир.

За часів короля Лева, кінцем XIII-го століття, Карпатська Україна належала до Галицько-Волинського Королівства.

Перерванням державного зв'язку, не зірвався духовий зв'язок. Карпато-Українська Церква наступних століттях, аж до 19-го віку, мала

постійні й живі взаємини зі Львовом і Києвом. Карпатські українці брали віру із Сходу а розум із Західних Країн. Ці довгі віки виплекали в душі закарпатця глибоку, містичну любов до Києва, не Золотоверхого, але Святого. Бо закарпатці може ще в більшім ступні є релігійні, як наші галицькі та наддніпрянські брати.

Київ — всупереч всіляким заборонам і переслідуванням власть-іміючих — це святість, про яку не вільно було голосно говорити, хиба в чотири очі з Богом. Київ, це тайна недосяжна, незрозуміла, але наша. Тайна, схована в глибині душі, де не могла її найти профанна цікавість чи переслідування.

Ця любов до Києва вела тих тристадесять делеґатів, репрезентантів п'ятнадцять тисяч членів „Американської Руської Народної Ради" — американців закарпатського походження, які 12-го листопада 1918, в Скрентоні, Пенсильванії, голосували за прилучення Закарпаття (тоді говорили Угорської Руси) до України. За Україну голосували між іншими: апостольський адміністратор для закарпатських парохій в ЗСА о. Гаврило Мартяк (1916-1924), гр. кат. парох в Ленсфорді, Па.; о. Н. Бурик парох в Несквегонінґ, Па.; о. Євген Петрашевич, парох в Тейлор, Па.; о. Корнило Грибовський, парох в Ст. Клер, Па. та інші.

Відданість до Києва стала в січні 1919 р. словом могутнім, що потрясло і зірвало Закарпаття. Було це в Хусті, де збереглася леґенда, що в недоступних підвалах замку чотири золоті леви сторожать домовину королеви Насті-Анастасії і скарби, що вона дістала від свого батька Ярослава Мудрого (1019-1054) князя в Києві, Анастасія була жінкою мадярського короля Андрія I, який був вихований в Києві в східнім обряді й в українській культурі.

Між скарбами замку схована срібна скриня, в якій замкнені серця тих, що любили Київ і Карпатську Україну. У Свят-Вечір королева Настя встає із гробу у підвалах і лічить, кілька сердець має.

В старо-українським притисянськім місті під мурами історичного замку в Хусті, 21-го січня 1919, чотиристадвадцять делеґатів, тисяча двісті слухачів зібралися, щоб вислухати голос Карпатської України. Делеґати під синьо-жовтими прапорами о годині 8-ій помаршували до хустської катедри на Службу Божу, яку відправив о. Олекса Паркані. По Службі Божій, мабуть перший раз в закарпатській церкві, делеґати відспівали гимн, змінивші перші слова: „Вже воскресла Україна".

На майдані перед катедрою делеґати і слухачі рушили походом до горожанської (виділової) школи на Всенародні Збори Угорських Русинів-Українців. Збори відкрив Юлій Бращайко і просив вибрати президію конґресу. Аклямацією були вибрані: голова Михайло Бращайко, секретар Василь Йосипчук. Голова верифікаційної комісії — нотар Юлій Чучка, заявив, що є 420 леґетимованих делеґатів із всіх

околиць Угорської Руси і навіть з Бачки. Вони заступали 420,000 душ українського населення, всі делеґати є карпатські українці, в залі є заступник мадярської влади окружний начальник у Хусті, Дан.

В Хусті було лише мадярське військо, один полк в поготівлі, в сусідних вулицях. Не було їх видно з будинку зборів.

Голова Конґресу д-р Михайло Бращайко, адвокат, пояснивши мирові точки Вілсона, запитав народ: Куди нам іти? Куди ми хочемо приділитися? До Мадярщини? Чи може до Чехо-Словаччини? Чи до України?

Делеґати — тверді, поважні хлібороби, робітники і щось сорок з вищою освітою, мовчки слухали.

До слова зголосився Іван Волощук, ґазда з Нанкова біля Хусту. Звернувся лицем до представника мадярського уряду, окружного начальника Дана: „Пане Джурате (юратус, урядник закону, давній титул начальника в Марамороші). Не гнівайтеся за мої слова. Перекажіть їх панам в Будапешті. Майже тисяча літ жили ми з Вами. Були тоді добрі часи, були і злі. Дякуємо за Ваші труди! Але Ви мусите тепер зрозуміти! Мати нас кличе! Ми її діти хочемо до Матери Києва! Україна кличе нас! Ми хочемо жити з Україною!

Ціля заля, як один муж закричала: До Києва! До України! Хочемо жити під Києвом! Не треба нам Будапешту!

Заговорив Михайло Бращайко: „Ясно, що збори бажають злуки з Україною. Щоб було всім видно, що це воля більшости народу, прошу, щоб делеґат з іншою думкою голосився до слова.

По мовчанці, бо ніхто не голосився делеґати стали і заспівали:

Вже воскресла Україна, і слава і воля!
Вже нам братя молодії усміхнулась доля!
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми браття у своїй сторінці.

Душу, тіло ми положим за нашу свободу!
І покажем, що ми, браття козацького роду!

Збори приняли резолюції, які були публіковані в закарпатських і галицьких часописах і працях.

Рішення Хустського Конґресу не здійснилося. Україна була переможена і поневолена. Карпатська Україна за двадцять років, до березня 1939 жила знову своїм специфічним, але майже вільним життям і за цей час була єдиною українською землею, де права людини, свобода слова були дійсні і живі. В рр. 1920-1939 Карпатська Україна була притулком і тайним азилем багатьох українських та інших тікачів, яких переслідували червоні, брунатні та іншого кольору, тирани.

Рішення Хустського Конґресу були закріплені і посвячені кров'ю

Карпатських Січовиків і рішенням Сойму Карпатської України в Хусті місяця березня 1939 року.

Світлий Конґресе! Доля так хотіла, що сьогодні ми всі разом. Але наш святий Київ поневолений і над ним знущається лукавий.

Передаючи Вам, Світлий Конґресе, щирий привіт від синів і доньок Карпатської України, передаю Вам і їх послання:

„Зробіть все, щоб Господь Бог вислухав наші молитви і визволив наш святий Київ від лукавого".

Цей привіт декларацію виголосив А. Штефан 4-го листопаду 1949 року у Вашінґтоні на ІУ-ім Конґресі УККА.

Наступного дня голова Номінаційної комісії, Микола Чубатий прочитав внесок на вибір членів Екзекутиви, Політичної Ради, Дорадчої Ради і Контрольної Комісії. Вислід виборів подало Конґресове число ,,Америки" з дня 18-го січня 1950. До Політичної Ради вибрано ,,Екзекутивний директор: Степан Ярема, Ню Йорк, члени: Гнат Білинський, Філядельфія, д-р Микола Чубатий, Ню Джерси, д-р Олександер Ґрановський, Ст. Пол. Богдан Катамай, Філядельфія, д-р Роман Криштальський, Пітсбурґ, д-р Денис Квітковський, Дітройт, д-р Лука Мищуґа, Ню Джерси, Василь Мудрий, Ню Йорк, д-р Роман Смаль-Стоцький, Мілвоки, Августин Штефан, Стемфорд, і Кирило Дацко, Каліфорнія.

II

Заборона української і чеської мов мадярами в школах Закарпаття

Часар Ґейза, полковник армії мадярського королівського гонведства, окружний військовий комендант в Хусті, д-р Будаі Іштван, предсідник народної ради в Хусті і Николай Драґула, надрадник, дочасний начальник шкільного відділу цивільної управи Підкарпаття в Хусті, дня 24-го березня 1939-го року видали ,,Циркуляр, чис. 3", яким тимчасово наказують шкільним інспекторатам і дирекціям середніх і фахових шкіл негайно дотримуватися постанови цього циркуляра. Постанови подані в 12 параґрафах, з них параґраф І має п'ять підпараґрафів.

Про полковника Ґейзу Часара я нічого не знайшов у своїх архівах. Мадярська еницклопедія Ґеніус, з р. 1931, згадує трьох професорів середніх або високих шкіл іменем „Часар".

Про предсідника народної ради в Хусті Іштвана Будаі треба сказати, що він з Березнянщини, має мадяризоване ім'я (оригінальне ім'я його було мабуть Булеца або Бисаґа). В 1939-ім році він дав наказ розстріляти кількох закарпатських українців.

Николай Драґула був від р. 1921 директором мукачівської русофільської ґімназії. За мадярських часів був професором ґімназії в

Братиславі (тоді в Пожоні), потім до 1938-го року був директором державної реальної ґімназії в Мукачеві. Драґула по віденськім арбітражі переїхав до Хусту і був урядовцем карпато-українського міністерства культу і народної освіти в Хусті, однако пізніше виявилося, що він вже тоді був у службі Будапешту. Н. Синевирский (дійсне ім'я Іван Мондич) в праці Смерш, 1948, Грани, Монхенгоф, Кассел, на стор. 30 про Н. Драґулу, який м. листопада 1944 був градоначальником (старостою) Мукачева, пише наступне: „Драгула виступил с речью: „Всьтупайте в ряд Красной армии и да хранит Вас Господь Бог. Хай живет компартия Россин, хай живет червенна армия, хай живет товарищ... майор Сталин!" Весь зал ричал от удовольствия, а мой Драгула даже не смутился... Говорит он не умеет ни по-русски, ни по-украински, ни по-местному, хотя он и не венґерец."

Український переклад циркуляра взятий з мадярського ориґіналу. „Карпаторусскій текст" не завжди точний.

....

Параґраф I а) циркуляра наказує всім шкільним урядам негайно розпочати шкільну працю, а саме, за параґрафом 10-им в християнськім релігійно-моральнім дусі. Як треба розуміти цей дух, подають інші параґрафи.

Параґраф II-ий приписує „З сторонами треба передусім говорити в їх рідній мові, за винятком чеської та української мов. В $-1 9-ім доручається шкільним наставникам уважно стежити за політичною вірністю підлеглих і зголосити всі нельояльні випадки шкільним та військовим урядам. $ 8-ій дозволяє вживання кольорів біло-синьо-червоних, як „карпаторусских"?! Не згадано, що це кольори царської Росії і вони до 1920-го року в Закарпатті не були відомі, як національні барви. Москвофіли, Андрій Ґаґатко, родом з Лемківщини, Іларій Цурканович, родом з Буковини, та їхні закарпатські спільники, у проводі з діячами д-р Антін Бескид і д-р Степан Фенцик, від року 1920 почали пропаґувати російські царські кольори. Чеські уряди не противилися цій акції, бо чехословацькі кольори мали ті самі барви, але в іншому зіставленні.

$ 4-ий наказує шкільним інспекторатам і дирекціям середніх і фахових шкіл негайно переслати виказ про персональний стан учителів і службовців. До цього виказу не треба записати тих шкільних службовців, які прийшли на Закарпаття по 28-ім жовтні 1918 р. за винятком тих „русских" еміґрантів, які втекли від большевиків. Ці залишаються тимчасово в службі без зложення присяги вірности.

Цікаво зазначити, що деякі мадярські вчителі родом із Закарпаття не звернули уваги на заборону української мови. Йолана Keверова, мадярської народности, яка ходила до української школи виповнила

„карпаторусску частину” свідоцтва учениці Катерини Штефан І юлія 1939 по українському, без твердого знаку і написала, що рідна мова учениці „украинска” та заняття її батька „начальник М.К.Ш.Н.О. в Хусті. (тобто начальник міністерства культу, шкільництва і народньої освіти). Мадярські гонведи дня 16-го березня 1919 р. окупували Хуст. Того самого дня розстріляли уніформованих січовиків, пів-сліпового і хромого учитетя Діонісія Митровича, хворого книгаря Ілька Ващишина та інших (див. А. Штефан: Августин Волошин, Торонто, 1977, стор. 112 і далі.)

III

Циркуляр

Переклад з мадярської мови

Шкільний Відділ Цивільної Управи Підкарпаття в Хусті
Чис. 3, 1939 Циркуляр

Всім Шкільним інспекторатам, всім Дирекціям середніх і фахових шкіл.

Шкільний Відділ Цивільної Управи Підкарпаття в Хусті наступним розпорядком тимчасово наказує як зазначено:

1. а) — Школи всіх категорій, що находяться на окупованій і назад прилученій території Підкарпаття, гонведським військом Мадярського Королівства від 15-го березня 1939 року по одержанні цього розпорядка без затримки повинні розпочати діяльність:

б) В кожній школі виклади мають початися в тій мові, в якій вони велися перед арбітражним рішенням у Відні, тобто 1-го листопада 1938-го року.

в) Діяльність у всіх школах всіляких катеґорій з чеською або чехословацькою мовою навчання негайно припиняються цим наказом;

г) В карпаторуських школах виклади тобто навчання повинні провадитися на основі граматики Евменія Сабова, вживанням підручників, складених автохтонними авторами, але з учбового матеріялу належить усунути всілякі такі тексти, предмет і зміст яких набираються з чеського державного і суспільного життя, як так само із життя чеських політичних і суспільних осіб. Доцільно буде заліпити такі тексти і тимчасово замінити іншим матеріялом, відповідним до нового державного устрою.

г) Особлива вага має бути кладена на то, щоб виклад чи саме навчання відповідали думці Мадярського Королівства і земель корони Святого Степана, тобто духові Підкарпаття, що повернуло до зв’язку Мадярського Королівства:

д) Всі підручники, які містять в собі текст, направлений проти Мадярського Королівства, Святої Корони, так само проти Підкарпаття і проти їх народів, мають бути відразу зібрані й протоколярно передані компетентному шкільному інспекторатові, респективно компетентній дирекції середньої і фахової школи. Недодержування цього розпорядку буде строго покаране. Так відкинені (вимуштровані) книги до дальшого розпорядку залишаються на місці збирання.

2. Розпорядки та інструкції видані по переміщенні міністерства культу та народної освіти уряду Волошина з Ужгороду до Хуста, то є від листопада 8-го 1938-го року до 15-го березня 1939-го року уневажнює оце. Аж до дальшого розпорядку залишаються в силі розпорядки і вказівки освіти та закони і законні розпорядки центрального чехословацького уряду, поскільки вони не противляться духові Мадярського Королівства.

3. Інспекторатам, так само і дирекціям середніх та фахових шкіл дається за обов'язок, щоб вони за згодою шкільного відділу цивільної управи Підкарпаття повернули на попереднє місце служби, на їх власне прохання, всіх професорів й учителів, а зокрема директорів та управителів-учителів, яких на зарядження хустського міністерства культу і народної освіти, без їх власної вини, урядово переложили; але й до того часу треба постаратися, щоби директорськими завданнями були повірені вірогідні особи.

4. Дирекції всіх народних і громадянських (виділових) шкіл по одержанні цього розпорядку повинні переслати негайно виказ про персональний стан учительського збору й служби шкільному інспекторатові. Рубрики виказу такі: порядкове число, прізвище і хресне ім'я, місце і дата народження, опис служби, народність, час служби (старшинність), службова способність, поведінка, примітки. До цього виказу треба записати ті особи, які не залишили місця служби і були в службі в днях зіставлення цього виказу. До цього виказу не треба записувати тих осіб і їх законних нащадків, які поселилися на цій території по 28-ім жовтні 1918 року, за винятком тих русских „еміґрантів" а їх нащадків, які втекли від большевиків, і які аж до дальшого розпорядку залишаються в службі без зложення службової присяги вірности. В тім самім виказі так само треба зазначити число недостальних (ще потрібних) учительських сил. Шкільні інспектори виготовлять загальний виказ і його предложать в двох примірниках шкільному відділові цивільної адміністрації в Хусті. Дирекції середніх і фахових шкіл виготовлять подібний виказ про свою школу і його предложать так само у двох примірниках вище згаданому урядові.

5. Наука у всіх елементарних, громадянських (виділових) і фахових школах має продовжуватися за учбовим пляном, який був у силі до 1-го

листопада 1938-го року з тою різницею, що замість мови чеської має бути заведена як обов'язковий предмет — мадярська мова.

6. Всім шкільним дирекціям та інспекторатам строго наказується, щоби дбайливо стерегти цінні предмети, які є державним майном, зокрема касову готівку разом з документами, які належать до них і тримали їх в безпечності.

7. Всі протоколи, касові книги, інвентарі, по одержанні цього розпорядку, мають бути негайно відповідним замкненням закриті і новим черговим числом знову відкриті.

8. Дозволяється вживання карпаторусских національних кольорів (білий, синій, червоний).

9. Доручається обов'язок всім директорам, управителям-учителям і шкільним інспекторам, щоб уважно стежили за політичною вірністю і діяльністю підлеглих їм службовців і зголосили всі нельояльні випадки компетентним шкільним та військовим урядам відразу.

10. У всіх школах наука й вихова мають відбуватись в християнськім релігійно-моральнім дусі, тому наука релігії є обов'язкова.

11. З сторонами треба передусім зустрічатися в їх рідній мові, за винятком чеської та української мов.

12. Всі й негайно мусять піддатися цьому розпорядкові під карою звільнення з праці.

Дано в Хусті 24 дня місяця березня 1919-го року.

Часар Ґейза, в.р., полковник, окружний військовий комендант

Д-р Будаі Іштван, в.р. предсідник народної ради

Николай Драґула, в.р., надрадник, дочасний начальник Шкільного Відділу Цивільної Управи

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ХРИСТИЯНСТВА

о. Дмитро Блажейовський

УКРАЇНСЬКІ ЦЕРКОВНІ УНІЇ: КОНСТАНТИНОПІЛЬСЬКА, РИМСЬКА І МОСКОВСЬКА

1. ВСТУП

У цій розвідці є спроба розглянути три українські церковні унії, константинопільську, римську і московську з українського національно-державного зору, чим вони були корисні для українського народу, для вироблення і втримання церковної і національної ідентичности та для інтернаціональних релігійних, культурних і політичних зв'язків. Розглядаючи три українські церковні унії, не є на меті стверджувати хто має рацію у справі Божої родини, хто від кого походить, ні хто має право та від кого його дістав керувати українського Церквою, чи папа, чи константинопільський патріярх, чи московський та до котрої повинні українці належати, щоб дістатися до неба і спасти свою безсмертну душу.

Релігія відігравала важливу ролю у житті кожного народу, в'язала його в одну цілість і творила моральну базу для розвитку держави і для створення національної ідентичности. Єгипетська релігія була релігією єгиптян, сирійська — сирійців, грецька — греків, римська, — релігією римської імперії. Хто не визнавав даної релігії, був свого рода чужинцем у власній державі. Навіть у римській державі, яка виглядала толерантною до всіх релігій, створила з часом свою римську релігію, а саме культ імператорів. Тому що християни не хотіли визнавати цієї релігії, їх переслідувано і мучено.

Українці в доісторичних часах не створили цілостної держави, не витворили своєї власної віри. За Руриковичів до Володимира був Перун,

Дажбог і інші боги, але вони не були виключно українські, не мали великого впливу на формування української ідентичности. Володимир хотів зробити Перуна центральним богом Київської Руси, але змінив думку і проголосив християнську віру державною релігією свого київського князівства. цієї ж Київської Руси, що обхоплювала тоді теперішних українців, білорусів і росіян.

Християнство за часів Володимира хоч не було розбите на двоє, було однак вже яскраво поділене на дві частини від часів Фотія. Він перший виступив з поділом, зібравши все разом, не що об'єднувало, а що різнило Схід і Захід, цебто Східню Церкву і Західну, Константинопільську (грецьку) Церкву і Римську (латинську). за тим стояв культурний і політичний поділ, грецька культура і латинська, візантійське (грецьке) цісарство і римське (Франко-німецьке). Східна (грецька) Церква стала національною церквою візантійського цісарства, а Західна стала до певної міри національною церквою західного цісарства. На Заході цісар мав тільки деякий час вплив на Церкву. Коли приміром княгиня Ольга хотіла до Києва єпископа, то звернулася до німецького цісаря. Папи однак були незалежні від цісаря і від політичної влади різних королів і князів, що поорганізували держави побіч цісарства, тому могли розвинутись у них національні церкви, як приміром Польська Церква, залежні прямо від Риму, і то тільки релігійно. У Східній Церкві візантійський цісар мав домінуючий голос у всіх релігійних справах. Принявши церковну залежність від Константинополя, Київська Церква стала залежна не тільки від константинопільських патріярхів. але і від константинопільських імператорів. Творіння національної Церкви у Києві не було у релігійнім, національнім і політичнім інтересі греків. Вони хотіли мати у Києві свою кольонію і не хотіли допустити через понад двісті років, щоб у Києві були митрополитами українці та щоб сформувалася національна Церква.

Тому за весь час до Берестя (1596) на протязі понад шістьсот років українців не було своєї „української віри". Була за той час „грецька віра", або „православна віра", одна. спільна до Флорентійської унії (1439), згідно до дефінітивного розділу Київської митрополії (1458), для українців, білорусів і москалів, а потім для українців і білорусів. З упадком української держави в Україні і в Білорусі зачато уживати терміну „руська віра" у протиставленню до польської (латинської), але термін „грецька віра" переважує у документах берестейської доби. У козацьких часах. цебто від створення теофанівсько-конашевичівської москвофільської ієрархії, коли Москві вдалось при допомозі грека Теофана і українських. галицьких москвофілів Борецького, Копиньського, Копистянського і спілки, переважно колишніх членів

субвенціонованого Москвою львівського ставропігійного братства, заангажувати Конашевича і зорганізовану козацьку силу на оборону грецько-московських інтересів в Україні проти всіх тих, що орієнтувались в Україні не на Москву, а на Рим і на Захід. Тоді то й було спопуляризовано назву „православна віра", правдоподібно під впливом Москви. Москалі створили по Флорентійський унії свою власну Московську Православну Автокефальну Церкву, яка на деякий час, на їх думку, була одинока правдива, „православна". Ця Церква стала національною церквою, церквою московської держави, залежною у всім від московського царя.

Українці, константинопільські уніяти, не створили своєї власної української національної Церкви, яка б різнилася від грецької, а особливо від московської. Можливо, що до 1620 р. розвинулася б українська національна Константинопільсько-уніятська Церква. Могила дав почин, але він жив недовго і по його смерти Москва опанувала Київ політично у 1654 р., а релігійно у 1686 р. і знищила все, що могло мати український національний характер та поступово, русіфікувала. По переході Києва під Москву, Галичина стала спадкоємницею Києва і втримала по сьогодні київські традиції і київський обряд. А Константинопільсько-уніятська Церква, яка до 1686 р. індентифікувала себе з Грецькою Церквою, перейшовши на унію з Москвою, з'індентифікувала себе з Московською Церквою.

Що до римських уніятів, які відсепарували свою Церкву і від Грецької, і від Московської, і від Польської, втримали свою організаційну цілість, зберігли київську ієрархічну тяглість (єпископські свячення) і тяглість київського обряду та адміністративну єдність від 988 р. Її київське продовження, це галицька митрополія, а тепер Верховне Архієпископство. Ця Римсько-уніятська Церква на Замойськім синоді устабілізувала продовження київського обряду та своє право на обрядову і юридичну незалежність від грецької, московської, польської та латинської Церков і заявила юридичну залежність від Римського Архиєрея, як голови Вселенської Христової Церкви. Маючи п'ять чисто українських єпархій (володимирську, львівську, луцьку, перемиську і холмську), дві мішані (київську і пінську) та одну тільки білоруську (полоцьку), ця Церква від Замойського синоду стала як Київська митрополія і по нині є, тепер як Верховне Архієпископство, Українською Національною Церквою.

Слова: унія, уніят і уніятський вживають греки, росіяни та їх сателіти у негативному значінні. Однак історично ці слова означають церкву, чи групу людей, які пішли на злуку (унію) з другими церквами. У нашім випадку це означає Київську Церкву та українців, які пішли на

унію з Константинополем, Римом, та Москвою, на юридичну залежність від Константинополя, Риму, та Москви, і у тім сенсі вживаються у цій розвідці.

2. ЛЬВІВСЬКИЙ МОСКОВСЬКО-УНІЯТСЬКИЙ СИНОД

У 1946 р. відбувся організований червоною Москвою так званий „Львівський собор", який є нічим іншим як Львівським московсько-уніятським синодом і так треба його називати. На ньому було розголошено, що зрадники рідної віри — римські уніяти вирішили повернути до своєї рідної віри. до віри батьків, до „православної віри" і злучитися з православною Москвою.[1] Іншими словами, вирішили покинути Рим і піти під владу московського патріярха, злучитися або піти на унію з Москвою, до якої ніколи не належали. Уніяти, тобто римські уніяти. зрадники віри предків, за старанням Червоної Москви офіційно зникли на рідних землях. Хто з духовенства не бажав вернутися до „православної рідної віри", пішов до Сибіру, а вірні одержали „рідну православну ієрархію". Те, що не змогла зробити царська Москва. осягнула комуністична Москва, навернула зрадників віри предків на „рідну православну віру".

Термінологію про уніятів. про зраду рідної православної віри та про римських уніятів — зрадників „рідної віри", не створила Москва, ні перша почала її уживати і не одиноко використовує. Цю термінологію впровадили греки по Флорентійській унії, на Україні по Берестейській унії. Українське константинопільсько-уніятське духовенство, українська шляхта, українські братства, козаки, гайдамаки та різні малоруси її уживали, а росіяни використали для своїх імператорських потреб. Терміни: „православні", „уніяти", і „зрадники рідної віри" уживані так щиро і щедро греками, росіянами і їх сателітами та недавним Львівським московсько-уніятським синодом. що вимагають деякого пояснення.

3. „ПРАВОСЛАВНІ"

Слова „православ'я" і „православний" поширилися у візантійській імперії, а особливо у Константинополі, в часі внутрішньої боротьби у Візантії за почитання ікон. Хто був за ікони, уважався православним,

---

[1] Акти цього синоду видала Москва під наголовком: *Діяння Собору Греко-като-*
018 *лицької Церкви у Львові 8-10 березня 1946,* Львів 1946.

хто ж був проти них, вважався єретиком. Завдяки імператриці Теодорі, перемогли ті, що були за почитання ікон і на синоді в Константинополі у 843 р. запроваджено свято перемоги, яке названо Неділею Православ'я. У боротьбі брала участь тільки Східня Церква і цей термін став згодом питомий для цілої Східньої Церкви, яка повернула знову до почитання ікон, і тим самим до правдивої віри. Цей термін почав поволі означати східний обряд і Церкви зі східним обрядом. Такий стан тревав до Флорентійської унії, тобто до 1439 р.

На Вселенському соборі у Флоренції посвячено і страчено найбільше часу на дискусії про походження Святого Духа, чи він походить від Отця, чи від Отця через Сина, чи від Отця і Сина. Імператор поспішав, щоб дійти до якоїсь згоди і закінчити собор та почати організувати, спільно зі Заходом, оборону Константинополя і рештки захитаної Візантійської імперії. Західні держави не хотіли проливати свою кров в обороні тих, для яких дискусії про походження Святого Духа були важливіші, ніж оборона їхньої столиці Константинополя, Візантійської держави та незалежного існування.

Під натиском імператора греки підписали на Флорентійськім соборі унію.[2] Це була правдива унія, в якій дві Церкві, західня-латинська і східня-грецька отримали свою спадщину, визнаючи, що є тільки один глава над обома Церквами і ним є Римський Папа. Щодо правди віри про походження Святого Духа, обидві Церкви погодилися, що вислови „від Отця через Сина" і „від Отця і Сина", — це те ж саме. Дискусія на цім закінчилася і, виглядало, що настане згода. Згоди однак не було, бо греки повернувши з Флоренції, почали дискусію, тим разом не про походження Святого Духа, а про примат, тобто про першенство Римського Папи. Почалася внутрішня боротьба серед самих греків. Хто був проти правди про примат, уважався „православним", а кожний, хто був за приматом, називався зрадником рідної віри, або уніятом. Термін „православний" засвоювали собі ті, що були проти Риму. Це були ті, що, за їхніми словами, воліли бачити у Константинополі радше турецький турбан (і тим самим упадок Константинополя), чим признати першенство Римові.[3] Константинопіль упав і упала Флорентійська унія, а тим самим згода між Заходом і Сходом серед греків була похована .

У Києві і в Україні та Білорусії не було ніякої реакції проти

---

[2] Так твердили і ще твердять більшість греків і усі москалі. Примір. МАКАРІЙ, *Исторія Русской Церкви*, Спб 1886, т. 5, ст. 360-370.

[3] Так мав говорити між іншими Генадій Схолярій, якого турки опісля, по заняттю Константинополя, зробили константинопільським патріярхом (1454-1457).

Флорентійської унії.[4] Росіянин Аскоченський про це пише, що „прибуття відступника (митрополита Ісидора) до Києва було урочистим для нього: духовенство зустріло Ісидора як єдиного митрополита всіх російських єпархій, зовсім не соблазняючись тим, що перед ним несли латинський хрест".[5] Опозицію створив тільки московський князь і ті єпископи, що були в московському князівстві. Ісидор, київський, митрополит — грек, що був тоді митрополитом також для Московії і у Флоренції підписав унію, поїхав з України і Білорусії до Москви. Росіяни у питанні про походження Святого Духа і примат не дискутували, бо замало знали, про це, але звернули увагу на обряд, до якого звикли. Митрополит Ісидор вступаючи до Москви, казав „нести перед собою, на знак згоди, латинський хрест", а в літургії поминав ім'я Римського Папи.[6] Скінчив він цей свій виступ у в'язниці. Звідти, при першій пригожій нагоді, утік і залишив Москву та, не затримуючись ні в Україні, ні в Білорусії, повернувся у 1441 р. до Риму, а потім у 1453 р. брав участь в обороні Константинополя. Факт, що він, бувши київським митрополитом, не журився ні Києвом, ні Україною і сидів у Римі, вказує про його грецьку недбайливість про українську Церкву, Київ та Україну в цілому. Остаточно у 1458 р. він зрезиґнував, а папа Пій II (1458-1464) назначив київським митрополитом, болгарина по походженню, Григорія і віддав під його владу Київ і єпархії: Володимир, Галич, Луцьк, Перемишль, Пінськ, Полоцьк, Смоленськ, Холм і Чернигів (Брянськ), отже цілу Україну і Білорусь, і тим самим поставив розподіл між Києвом і Москвою, бо вилучив з списку Москву і московські єпархії.[7] Римові завдячує Київська митрополія, що її вже тоді не опанувала Москва,[8] яка у 1448 р. вибрала власного митрополита Йону і створила власну Московську Православну Автокефальну Церкву, а в 1589 р. встановила у себе Московський патріярхат.

Київські митрополити між 1458 і 1596 рр. хиталися між Римом і Константинополем, продовжували уживання терміну „православний" в значінні східного обряду і далі уважали себе грецької віри чи

---

[4] ГОЛУБИНСКІЙ Е., *Исторія Русской Церкви*, Москва 1900, т. 2/1, ст. 450: православньніе князья литовскіе... признавали его за своего митрополита"; *Тамже*, ст. 444-452: Ісидор прожив в Україні і Білорусі цілий рік без ніяких клопотів.

[5] АСКОЧЕНСКІЙ В., *Кіевъ*, Спб 1856, ст. 23.

[6] *Полное Собраніе Русскихъ Льтописей (ПСРЛ)*, т. 6, ст. 153-154.

[7] ПСРЛ, т. 6, ст. 319-320. WELYLYKYJ A., Documenta Pontificum Romanorum *historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1953, 1. 145-147.

[8] ГОЛУБИНСКІЙ Е., *Исторія Русской Церкви*, Москва 1900, т. 2/1, ст. 503-505.

православними. Щойно по Берестю термін ,,православний" зачав набирати тогочасне грецьке значіння проти примату, бо у цім сенсі росіяни і греки спопуляризували його в Київській митрополії. Цей термін далі уживали і ті, що у Берестю перейшли під юрисдикцію Риму. Але щоб не вносити мішанини, деякі римські уніяти зачали це слово пропускати у літургічних відправах і у практичному вжитку. Однак у римськім виданні літургічних книг в часі другої світової війни його знову впроваджено у літургічні книги, розуміється, у первіснім значінню — правдивої віри, що до почитання ікон та східнього обряду, а не з точки зору юрисдикції константинопільського, московського чи іншого патріярха або автокефалії. На ватиканськім радіо, однак, у богослуженнях передаваних в Україну, слово ,,православний" пропускається на виразне бажання українців в Україні, тому що там уважається православна віра московською вірою і слово православний і московський це синоніми.

4. ,,УНІЯТИ"

Слово уніяти позначає тих, хто пішов на злуку з кимсь. У Київській Церкві було три унії: у 1037 р. з Константинополем, у 1596 р. з Римом, а у 1686 р. з Москвою. Унія означає злуку двох рівнорядних, чи рівноправних партнерів. Такою унією була Флорентійська унія, де обидві сторони виступали як рівнорядні партнери. Київська митрополія, однак, у всіх трьох наведених уніях не була рівнорядним, чи рівноправним партнером. Вона всі три рази підлягала під чиюсь юрисдикцію. В першім випадку піддавалася під юрисдикцію царгородського патріярха, у другім під римського папу, а у третім під московського патріярха. У всіх трьох випадках це була, стисло кажучи, не унія, а підпорядкування і підчинення Церкви з більшою, або меншою адміністраційною і обрядовою автономією, або взагалі без нічого.

В Бересті 1596 р. київський митрополит Михайло Рагоза разом з єпископами злучилися з Римом, або, іншими словами, підчинили Київську митрополію під юрисдикцію Риму і стали римськими уніятами, а Церква, яку вони провадили, стала римсько-уніятською. Ця Церква від 1037 р. була в злуці з Константинополем, під юрисдикцією константинопільського патріярха, отже в унії з Константинополем і тим самим константинопільсько-уніятською, а українці — константинопільськими уніятами. В Бересті у 1596 р. українська ієрархія і Церква з константинопільсько-уніятської стала римсько-уніятською, а її вірні з константинопільських уніятів стали римськими уніятами. У 1620 р. створено другу Київську митрополію, залежну від Константинополя і цим самим відновлено, чи створено рівнорядну ієрархію в злуці з

Константинополем, отже константинопільсько-уніятську. Коли в 1686 р. ця друга митрополія перейшла від Константинополя під Москву, стала з константинопільсько-уніятської московсько-уніятською, а її вірні московськими уніятами. Всі три Церкви, чи константинопільсько-уніятська, чи римсько-уніятська, чи московсько-уніятська продовжували далі уживати у літургії слово „православний". У висновку ми маємо три православні уніятські Церкви: Православну Константинопільсько-уніятську, Православну Римсько-уніятську і Православну Московсько-уніятську.

Коли беремо до уваги історію трьох українських церковних уній, то не можемо це відокремити від історії українського народу, бо ці різні унії творили різні Церкви, які мали вплив на історію українського народу. Кожна з трьох уніятських Церков мала вплив не тільки на релігійне виховання, але і на долю українського народу і приносила для цього народу більшу або меншу користь, або шкоду. Щоби оцінити їх національну вартість і користь, чи шкоду, треба розглядати, що вони давали і дають для українського народу, його культури, для вироблення ідентичности та інтернаціональних зв'язків з другими Церквами і народами, зважаючи на вартість тих цих зв'язків. Одночасно треба перевірити, чим ці Церкви були самі по собі та чи дали щось для вироблення Української Національної Церкви, для розвитку її обряду і її особистості, як адміністративної одиниці, та для зв'язків з іншими церквами і культурним світом.

5. „ЗРАДНИКИ РІДНОЇ ВІРИ"

Що до питання „рідної віри", „віри батьків", „прадідної віри" і її зради, то це досить скомплікована справа, бо не знати, або тяжко сказати, котра є рідна віра, віра батьків і прадідів, і коли та хто цю віру „зрадив" і яку. Рідна віра, прадідна віра, віра наших предків — це віра в Перуна, Дажбога, Волоса і інших. Цю віру „зрадила" Ольга а опісля Володимир. Ольга сама „зрадила" і на тім скінчилося, а Володимир не тільки „зрадив", але ще переконав чи змусив до „зради" тої прадідної віри весь український нарід. Нестор це гарно описав, як Володимира переконали греки, що тільки вони і Константинопіль мають правдиву віру.[9] Чи переконаний греками, чи з державних рацій Володимир „зрадив" батьківську віру і наказав кинути в Дніпро Перуна, до якого недавно молився він сам і весь український нарід. Це була зрада,

---

[9] *Іпатський літопис* (Іпат) 6494 (986), ПСРЛ 2², 73-92; 95.

правдива зрада, прадідної віри, але вартість чи шкоду тої „зради" треба розглядати не тільки під кутом особистого погляду, часто неправильного, неначе все що було, що старе, що традиційне — це найкраще і не змінне, але також взяти до уваги потреби українського народу. Большевицька велика енциклопедія, видана атеїстами (і тому не можна казати про прихильність її до християнської віри), написала, що прийняття християнства Володимиром мало позитивний вплив на розвиток Київської Русі і на піднесення культурного рівня українського, білоруського та російського народів та на поширення зв'язків з іншими тодішними культурними народами і на зміцнення Київської держави.[10] Тим самим „зраду" Володимира батьківської віри не можемо уважати зрадою, а радше релігійним, культурним і політичним кроком для добра Київської Русі і для української київської держави та українського народу.

Чи Володимир підпорядкував нашу Київську Церкву Константинополеві, це питання є не розв'язане і його тяжко розв'язати, бо не маємо документів. Церква офіційно створена Володимиром, була правдоподібно автокефальною, від нікого незалежною, або у крайнім випадку залежною від Болгарії,[11] яка в тім часі була незалежна від Константинополя. В усякому разі, виглядає, що наша Церква не за Володимира, а щойно за Ярослава Мудрого стала константинопільсько-уніятською у 1037 р., коли Ярослав Мудрий установив у Києві митрополію,[12] залежну від Константинополя, і віддав її грекам на понад шістьсот років, аж доки греки не відпродали Москві її у 1686 р. Першим київським грецьким митрополитом став грек Теопемпт і так його як першого ставить визначний московський церковний історик Строєв.[13] Тому, якщо говоримо про унію як „зраду", то цю „зраду" поповнив Ярослав Мудрий, коли підпорядкував Київську Церкву Константинополеві і став батьком Константинопільсько-уніятської Церкви і константинопільського уніятства, бо була це „зрада" української автокефалії або унії з Болгарією, чи з кимсь іншим. Коли в 1596 р. українська ієрархія перейшла від Константинополя до Риму, то стала „зрадницею" Константинополя і константинопільсько-грецької

---

[10] Большевицька Совєтська Енциклопедія, Москва 1957, т. II, 361.

[11] ПРИСЕЛКОВЪ М. Д., *Очерки по церковно-политической исторіи Кіевской Руси,* Спб 1913, ст. 36, ТОМАШІВСЬКИЙ С., *Вступ до історії Церкви на Україні,* у *„Записки ЧСВВ" 4* (1931) 1-2, 81-82.

[12] *Іпат* 6545 (1037), у ПСРЛ 2^2, 139. *Іпат* 6547 (1039), у ПСРЛ 2^2, 141.

[13] СТРОКОВЪ П., *Списки іераховъ и настоятелей Россійскія Церкви,* Спб 1877, 1,1.

залежности. Таким самим „зрадником" Константинополя став київський митрополит Ґедеон Четвертинський у 1685 р., коли залишив Константинопіль, поїхав до Москви і присяг послух московському патріярхові без попередньої згоди Константинополя. Зрадниками є також усі українські автокефальники, бо „зрадили" Москву, чи Константинопіль, чи Рим і створили свої автокефальні Церкви. Без сумніву за релігійних зрадників їх уважає Москва і греки та інші, бо на релігійні з'їзди та спільні відправи їх не запрошують.

6. ХРИСТИЯНСТВО В УКРАЇНІ ДО 988 РОКУ

Що християнство існувало на національних українських територіях від апостольських часів, про це нема сумніву. Що святий Андрей був на київських горах, на це нема доказу. Є тільки дуже пізна легенда з XI чи XII століття. Він був однак місіонером над Чорним Морем серед „скитів" і у Криму — це загально принятий факт. Що папа Климент помер засланий у Крим, це також факт. Що папа Климент не сидів у Криму зі зложеними руками, це більше як правдоподібне. Отже початок християнства на теперішних українських землях сягає до апостольських і безпосередньо поапостольських часів, коли не було не тільки константинопільського патріярха з його екуменічними грецькими претензіями до Києва, але навіть не було самого Константинополя. Москви також тоді ще не було. Рим тоді існував, однак у тім часі питання примату, цебто першенства єпископа Риму, патріярха Риму і Заходу та голови всього християнства хоч догматично було признаване, однак не було докладно канонічно спрецизоване та централістично примінене в практиці в адміністративному сенсі, як це сталося чи розвинулося у середньовіччі. Тому виникає питання, від кого ця первісна Церква на наших землях залежала, хто святив єпископів і мав право святити чи призначувати та, взагалі, як це християнство на українських землях було зорганізоване від початків, а особливо від часу, як на політичній арені зачинають виступати русичі як нація, а Київська держава як Русь.

Перша згадка про християнізацію русинів, і що їм післано єпископа, походить від патріярха Фотія. Він у двох своїх бесідах і у своїм окружнім листі згадує, що несподівано з'явилися під мурами Константинополя русини і що тільки чудо врятувало Константинопіль від правдоподібної капітуляції.[14] У згаданому листі він додає, що все скінчилося для греків добре та що русинам післано єпископа, який мав їх навертати і

---

[14] ГОЛУБИНСКІЙ Е., *Исторія Русской Церкви*, Москва 1904, 1^2, 50-52.

рівночасно, політично зробити з них покірних виконавців волі Константинополя. Отже, зробити з них „зрадників" прадідної віри, правдоподібно віри в Перуна, а рівночасно зробити їх національними зрадниками своєї самостійности і стати константинопільськими васалами. Фактом є, що християнство починається у нас з власним єпископом правдоподібно по поході на Константинопіль у 860 р. Облога Константинополя, лист патріярха Фотія і вислання для Русі єпископа — це факти. Докладніша дата і що це був Аскольд, київський князь, та що єпископа післано до Києва і що частина людей навернулася — висновки і цього, як каже Грушевський, нема причини відкидати.[15] Що в Києві було християнство перед 988 р., це певне з договору Ігоря з греками.[16] Що Ольга практикувала у Києві християнство, це очевидне.

Як були християни в Київській Русі до 988 р., то була якась ієрархія. Від кого вона приходила, та чи була самостійна, щось в роді Кипру чи Грузії, або чи була від когось залежна, над тим дискутують історики. Деякі кажуть, що була зв'язана з Константинополем, але на це нема доказів, бо крім згадки у листі Фотія, грецькі джерела мовчать і мовчать навіть про хрещення Київської Руси і Володимира та про часи Володимира. Якби греки мали діло з християнством у Києві, то дивне було б, щоб десь не згадали. Греки не були аж такі скромні в історії. Достатньо взяти під увагу Болгарію, про яку греки писали і обстоювали своє вмішування у болгарські релігійні і національні справи. Або як у своїй церковній політиці поступили у нас по виборі митрополитом українця Клима Смолятича. Його усунули, зневажнили, а князя Ізяслава, що причинився до вибору, прокляли.

7. КИЇВСЬКА ЦЕРКВА У РОКАХ 988-1037.

В 1988 році будемо відзначувати святочно тисячоліття установлення християнства державною релігією Київської Русі. Дата про хрещення в 988 р. і подробиці з тим пов'язані є у літописі, що його зредагував Нестор десь біля 1110 р., бо на цім році закінчується перша редакція. Хоч Нестор дуже гарно описує події в Корсуні, враз з хрещенням Володимира, з усіма подробицями[17] і потім загальне торжественне хрещення усіх в Києві,[18] однак виглядає, що вже за Нестора не було певности, де був хрещений сам Володимир особисто і

---

[15] ГРУШЕВСЬКИЙ М., *Історія України-Руси,* Нью Йорк 1954, 1, 394; 402; 408; 511.

[16] *Іпат* 6453 (945), у ПСРЛ 2^2, 41-42.

[17] *Іпат* 6496 (988), у ПСРЛ 2^2, 96-101.

[18] *Там же,* 101-105.

хто його хрестив. У своїм літописі Нестор вправді подає Корсунь, але додає, що деякі думають, що Володимир був хрещений у Києві, а деякі, що у Василькові коло Києва,[19] де була його побічна резиденція. Мимо всіх докладних подробиць про Корсунь і про саме хрещення людей, Нестор не подав з якоїсь незрозумілої причини те, що цікавить істориків і до певної міри кожного інтелігентного українця, хто хрестив людей, звідки прийшли проповідники вчити і приготовляти людей до хрещення, хто установив ієрархію і від кого вона була залежна та як була зорганізована за Володимира і за Ярослава Мудрого до 1037 року Київська Церква, що обхоплювала в ті часі територію трьох теперішних слов'янських народів: українців, білорусів і росіян. Нестор подає, що Ярослав Мудрий збудував у 1037 р. у Києві св. Софію і установив митрополію та що митрополит Теогност поблагословив св. Софію.[20]

Виникає питання, чому Нестор, монах Яків і другі не писали про час перед 1037 р. Відповідь проста. Виглядає, що про часи до 1037 р., до створення митрополії, не було документів за Нестора, ні по Несторі ніхто їх не знайшов. Дуже правдоподібно, що хтось, в чийому це було інтересі, понищив все про християнство у Київській Русі до 1037 р., щоб не було вістки про київську автокефалію, чи про унію і залежність від Болгарії, а пустив в обіг відповідні легенди, записані у Нестора, які рязяче вказують на своє джерело. Володимир розглядає різні віри і посилає послів. Окрім грецької жодна інша віра йому не подобається. Його посли ніде не почувались так добре, як у Константинополі і були там у церкві так захоплені, що не знали, чи вони в небі, чи на землі. Корсунь здобув Володимир не військовою перемогою над греками, але зрадою корсунина Настаса, за вказівкою якого він перетяв водопроводи. Володимир заняв місто, але осліп і прозрів щойно, як його охрестив корсунський єпископ, очевидно грек.[21]

Володимир одержав хрещення від греків і вимушену від греків жінку грекиню „царицу" Анну. У літописі вона цариця (!), а він тільки князь,[22] що вимусив вінчання війною і зрадою Настаса. Володимир був не дуже моральною особою, бо під Києвом мав до хрещення два великі гареми зі сотками наложниць до своєї диспозиції, а крім того ще безчестив усюди дівчат і жінок.[23] Завдяки грекам він охрестився і поправився, але хоч

---

[19] ГРУШЕВСЬКИЙ, 1, 502.

[20] *Іпат* 6545 (1037), у ПСРЛ 2^2, 139. *Іпат* 6547 (1039), у ПСРЛ 2^2, 141, *Густинская Лѣтопись*, 6546 (1038), у ПСРЛ 2,267.

[21] *Іпат* 6496 (988), у ПСРЛ 2^2, 96-97.

[22] *Там же*, 95-96; 101.

[23] *Іпат* 6488 (980), у ПСРЛ, 67. ГРУШЕВСЬКИЙ, 1, 504-505.

охрестив свій нарід, святим не став, поки в Києві сиділи один по другім грецькі митрополити, тобто до знищення Києва татарами у 1240 р.[24] Його великий гріх був, правдоподібно, що „зрадивши" прадідну віру в Перуна, підтримав у Києві незалежну Київську Церкву і мав зв'язки з „ворогом" Константинополя — Римом і Києва під Константинопіль не віддав. Побудувавши Десятинну церкву, свій собор, віддав її під заряд корсунського зрадника Настаса.[25] Перебравши Київську Церкву під свою управу, греки поблагословили щойно збудовану св. Софію і з неї зробили собор, а Десятинну у 1039 р. поблагословили чи переблагословили. У св. Софії потім поховали Ярослава Мудрого і тих, яких уважали за гідних, а Десятинна з мощами Володимира і Ольги лишилася на боці. Документи і вістки про церковні справи пропали, але не пропали торговельні договори Олега і Ігоря з греками.

8. СПРОБА ПОСТАВИТИ НА КИЇВСЬКИЙ МИТРОПОЛИЧИЙ ПРЕСТІЛ УКРАЇНЦІВ У РОКАХ 1037-1240.

Ситуація по 1037 р. досить ясна. Митрополія установлена, прийшов митрополит і розпочав свою діяльність. Що прийшов він з Константинополя, не підпадає під сумнів, бо звідки потім присилали митрополитів одного за другим на протязі двохсот літ до знищення Києва татарами у 1240 р. За весь той час наші літописи занотовують тільки два випадки, що була спроба поставити на митрополита місцеву особу, тобто українця. Перший випадок був за Ярослава Мудрого в 1051 р., коли при його активній участі вибрано митрополитом українця Іларіона,[26] але правдоподібно не дістав він затвердження з Константинополя, бо у Києві в 1055 р., був вже новий митрополит Єфрем — грек...[27] Що до другого митрополита, Клима Смолятича, то його вибрали полудневі, українські єпископи в 1147 р.,[28] але Константинопіль його не признав, а післав свого митрополита — грека Константина, що викляв покійного князя Ізяслава,[29] який це

---

[24] ГОЛУБИНСКІЙ Е., *Исторія канонизаціи святыхъ въ Русской Церкви, изд. 2,* Москва 1903, ст. 63. ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...,* 68-79; 303.

[25] *Іпат* 6545 (1037), у ПСРЛ 2^2, 139. *Там же,* 6499 (991), 2^2, 106. *Там же,* 6504 (996), 2^2, 108.

[26] *Там же,* 6559 (1051), 2^2, 143.

[27] *Новг 2,* 6563 (1055), у ПСРЛ 3, 122.

[28] *Іпат* 6665 (1147), у ПСРЛ 2, 29-30. *Новг 1,* 6657 (1159), у ПСРЛ 3,10: „ставилъ его Изяславъ съ епископы Русскъія области". Єпископи, що були за: білгородський, володимирський, переяславський, чернигівський і юріївський. Проти були: новгородський і смоленський. Не приїхав: ростовський.

[29] ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...,* 388-389; 393.

підтримував. По смерті цей грек — митрополит Константин, став навіть святим Київської Церкви.[30] Святим також став новгородський єпископ Нифонт,[31] що не признав Клима Смолятича і приїхав назустріч вітати митрополита Константина по усуненню з Києва у 1156 р. митрополита Клима Смолятича. Усунув його, здобувши Київ, північний ростовський князь Юрій Долгорукий, син Володимира Мономаха, та батько Андрія Боголюбського, що незадовго потім у 1169 р. розграбив, зруйнував і спалив Київ та дістався між блаженних[32] московської, а тим самим і Української Московсько-уніятської Церкви. Між князями не було однозгідности і греки робили, що хотіли.

Греки не перебирали в засобах і тому правдоподібно, князі навіть не дуже сперичалися з греками. У справах пробував було спорити Ярослав Мудрий та вислав свого сина Володимира з військом проти греків у 1043 р. Але коли той програв, греки полоненим русинам, братам по вірі і обряді, повиколювали очі.[33] В цьому не було щось нового. Перед тим греки взяли полон 14.000 болгар, також братів по вірі, і обряді і всім їм повиколювали очі, оставляючи на кожних сто одного з одним оком, щоб міг сліпих вести до дому. Це для того, щоб болгари побачили, що на грецьку поблажливість не можуть числити і щоб не противилися їх волі. Як поділало це виколення очей русинам у Києві, не знаємо. Ярослав у 1051 р. подбав про вибір священика Іларіона з Берестова на митрополита. Виглядає однак, що греки і тут дали собі раду. Коли потім у 1053 р. помер Ярослав, то хоронило його тільки духовенство,[34] а митрополита вже не було.

Грецькі митрополити, виглядає, поступали у Києві також жорстоко. Коли в 1055 р. митрополит Єфрем засудив новгородського єпископа Луку Жидяту на усунення і на замкнення, не провіривши справи, і як за три літа обвинувачення здалося неправдивим, то з волі митрополита клеветникові відтято ніс і обидві руки.[35] Лука Жидята мав щастя. Сто літ пізніше київський грецький митрополит судив ростовського єпископа Теодора, то скінчилось це так, що єпископові відрізали язик, вихололи очі і відтяли праву руку.[36] Не знати, як би то

---

[30] ГОЛУБИНСКІЙ, *Исторія канонизаціи...*, *139*. День призначений на святкування: 5 УІ.

[31] *Там же*, 212. День: 21 ІУ.

[32] *Там же*, 59.

[33] *Іпат* 6551 (1043), у ПСРЛ 2², 142: „и слѣпиша Руси много". ГРУШЕВСЬКИЙ, 2, 37.

[34] *Іпат* 6562 (1054), у ПСРЛ 2², 150. ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 93-95, 114.

[35] *Новг 2*, 6563 (1055), у ПСРЛ 3, 122. *Там же*, 6566 (1058).

[36] *Іпат* 6680 (1172), у ПСРЛ 2, 102-103.

скінчилося з нашими єпископами і хто хоронив би наших князів, якби вони підняли були голос по 1037 р. про свою автокефалію чи свій осібний обряд не слухали та не мавпували сліпо греків.

9. КОНСТАНТИНОПІЛЬСЬКА УНІЯ (1037-1686)

Установивши митрополію, Ярослав Мудрий віддав Київську Церкву і весь її заряд у руки греків. Київська Церква від початку свого існування ще з Володимирових часів до 1037 р. не належала до Константинополя. Перейшовши на злуку (унію) з Константинополем, вона стала константинопільсько-уніятською. Греки з виїмком письма і мови накинули Київській Церкві свій обряд, святих, церковне право, свята, пости та своє церковне мистецтво. Київська Церква стала сервілістично-константинопільсько-уніятською Церквою, яка крім Печерської Лаври мало що свого питомого створила, бо за неї думали греки. Одинока Печерська Лавра час-до-часу ставила опір,[37] але і вона не здобулася на власний монаший устав, а взяла його від греків. Є дві версії про те: одна, що Теодосій виправив монаха Єфрема до Константинополя по устав,[38] а друга, що взяв він його від одного грецького монаха, що приїхав до Києва і жив при київськім грецькім митрополитові. [39] Лавра не спромоглася на власний оригінальний устав, а змавпувала греків. Постає питання без відповіді, чи не є це грецька фабрикація, що русини не були здібні створити держави без варягів, не могли назвати себе якимсь іменем без варягів, якщо навіть монашого уставу неспроможні були уложити без греків.

Коли при кінці XI століття Печерська Лавра вже більш самостійно стояла без греків, тоді пущено в оббіг сфабрикуване життя Антонія Печерського, що Лавра завдячує своїм початком Антонієві, отже грекам. Антоній мав бути монахом Святої Гори, на що нема доказів, та дістати благословення та доручення йти до Києва і розпочати там монаше життя. З благословенням, отже, Святої Гори він мав би заснувати Печерську Лавру.[40] Життя Антонія з тим грецьким благословенням, правдоподібно, не зробило великого враження на

---

[37] ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 360; 401-405. ЧУБАТИЙ М., *Історія християнства Руси-Україні*, Рим-Ню Йорк 1965, 1, 211.

[38] *Печерський Патерик*, Рим 1973, 65.

[39] *Іпат* 6559 (1051), у ПСРЛ 2^2, 148.

[40] *Іпат* 6559 (1051), у ПСРЛ 2^2, 144-147. ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 242; 248; 250; 264-273; 306.

монахів Печерської Лаври, бо його не зберегли, про канонізацію Антонія не старалися, а натомість була мова про канонізацію Теодосія.[41] Вони ж знали від Нестора, що Теодосій ходив по монастирях, щоб його де прийняли.[42] Отже в Києві і без греків існували монастирі перед благословенням Святої Гори, а сам Антоній зайшов вже до готової печери, що її викопав без греків і сидів у ній без грецького благословення Іларіон перед своїм вибором на митрополита.[43] Теодосій зайшов до Антонія і цей його прийняв. Але не Антоній а Теодосій приєднав більшу скількість кандидатів до монашого життя і розпочав будову монастиря і церкви. За старання ігумена Печерської Лаври Теоктиста князь Ярополк доручив митрополитові Никифорові (1104-1121) вписати Теодосія у Пом'яник Святих,[44] а про Антонія не було зовсім мови до знищення Києва. Він став святим щойно по 1240 р., або дещо перед тим.[45] Також Володимир став святим по 1240 р. і то завдяки північним землям Київської Церкви.[46] Північ, теперішня Московщина, мала більшу ініціятиву і була менш сервілістична у відношенні до Константинополя. Не Київ і не українці, а москалі перші відділилися від Константинополя та від греків і в 1448 р. вибрали власного митрополита Йону, створили свою Московську Автокефальну Церкву, спершу як митрополію, а потім як патріярхат. Київ і українці на щось подібне не здобулися.

Хоча завдяки Римові у 1458 р. розділено Київську митрополію і відсепарувано її від Москви і московських єпархій, вона однак ні залишилася при Римові, ні створила власної Київської Автокефальної Церкви, як це зробила Московська Церква, а пішла далі під зверхність Константинопольської Грецької Автокефальної Церкви. Грецькі автокефальні патріярхи, антіохійський, константинопільський і єрусалимський, по дорозі до Москви по „милостиню", чи з Москви з московськими грішми, і, правдоподібно, з московськими інформаціями та інструкціями відносно України, почали занадто вмішуватися у внутрішні справи Київської Церкви і ширити анархію творенням ставропігій, виключаючи братства з юрисдикції Київської Церкви і

---

41 *Іпат* 6616 (1108), у ПСРЛ 2², ПРИСЕЛКОВЪ, *Очерки...*, 281-282; 316.

42 *Печерський Патерик*, 51.

43 *Іпат* 6659 (1051), у ПСРЛ 2², 144-145.

44 *Іпат* 6616 (1108), у ПСРЛ 2², 259.

45 ГОЛУБИНСКІЙ, *Исторія канонизаціи...*, 59.

46 *Там же*, 63.

українських єпископів. Це було одною з причин, [47] що Глава Київської Церкви з більшістю єпископів перейшов у Бересті 1596 р. під зверхність Риму, з унії з Константинополем, і з Константинопільською Грецькою Автокефальною Церквою на унію з Римом і Римською Вселенською (Католицькою) Церквою. Тоді частина українців з константинопільських уніятів стала римськими уніятами, а друга частина позістала з різних причин, не без впливу греків і росіян, спершу константинопільськими, а опісля московськими уніятами. Так Київська митрополія і Київська Церква та українці релігійно і культурно поділилися, а за тим пішла і політична орієнтація. Константинопільські уніяти від 1620 р. зв'язались з Москвою і створили Переяслав у 1654 р., Московську церковну унію 1686 р., Полтаву у 1709 р. і страшний голод у 1933 р.

Унія це злука у якійсь формі двох партнерів, які творять одну цілість. Унія повинна бути корисна для обох партнерів і партнери повинні бути рівнорядними. Якщо один партнер сильніший, а другий слабший, з цього часто не виходить унія, а підпорядкування слабшого сильнішому і більша риба поїдає меншу, а у Церкві більша Церква абсорбує меншу і менша не витворює, а страчує свою ідентичність.

З прикрістю треба ствердити, що Київська Церква в унії з Константинополем своєї української ідентичности не мала. Крім мови, вона нічим не відрізнювалася від грецької. Київ був одною з константинопільських митрополій, а як виглядає в дійсності, то з меншим правом чим решта константинопільських митрополій. Коли інші митрополії мали право обирати своїх митрополитів, то за двісті років (1037-1240) тільки у двох випадках наші владики вибрали київського митрополита і в обох випадках не мали вдачі. Вибрали Іларіона в 1051 р., і він до двох літ десь безслідно зник. Вибрали Клима Смолятича у 1147 і греки вистаралися що у 1156 р. його дефінітивно усунено. Від 1240 р. до 1458 р. кожний другий київський митрополит був присланий з Константинополя. До 1240 р. велика частина єпископів по національности були греками.

Національного характеру чи якоїсь ідентичности українська Константинопольсько-уніятська Церква не мала до 1458 р., бо

---

[47] ЛІКОВСЬКИЙ Е., *Берестейська Унія*, Жовква 1916, ст. 53: „Від коли однак царгородські патріярхи призначили їм (братствам) шпигунську ролю в Церкві та поставили їх висше не лише над духовенством, але також над епископів, від тоді переставали бути додатним чинником в відродженню Церкви". КУЛІШ П., *Исторія возсоединенія Руси*, Спб 1874-77, 1,216: „В унії шукала ієрархія освободження від інспекції зі сторони церковних братств".

митрополити, включно з Ісидором, та єпископи греки не могли і певно не хотіли їй цього дати. Свої єпископи, яких частинно назначували греки, якогось поважнішого впливу як виглядає, не мали. Про український характер чи прикмети Київської Церкви до 1458 р. не має рації наголошувати, тим більше, що до Київської митрополії належали не тільки українці, але і білоруси та москалі. Та греки і москалі на поділ митрополії не годилися, до того ще київські митрополити перенесли свій осідок від 1299 р. на північ до Владіміра над Клязмою, а потім за митрополита Петра (1308-1326) до Москви. З упадком Константинополя у 1453 р. і з відділенням Києва від Москви, та на деякий час від московських впливів у 1458 р. ситуація не поліпшилася. Київська Церква вернулася під юрисдикцію Константинопільської Автокефальної Церкви, але ця під турками неспроможна була нічого Києву дати. Київська Церква залишена сама по собі була в занепаді, не маючи сили до самостійного мислення і життя, бо греки їй того не дали. Вона була грецькою колонією і так її греки весь час трактували. Впроваджуючи ставропігійні братства, які мали контролювати українських єпископів і доносити до Константинополя, а потім до Москви, внесли принцип анархії в недостатньо зорганізоване українське життя, в Київську Церкву.

Константинопільська Автокефальна Церква не була самостійною. Вона була залежна у всім від імператора та від цивільної влади не могла дати релігійного чи національного хребта. Вона дала Київській Церкві тільки саму обрядовщину. Це було головною причиною, чому українські магнати і шляхта так скоро златинщилися і зпольщилися. До цього заключення прийшов український московсько-уніятський історик і письменник Пантелеймон Куліш.[48] Куліш не розглядає ні Люблинської унії, де князь Острозький і українська шляхта так легко погодилися на неї, ні Переяславської угоди, на яку так легко козаки без паперу і без московської присяги також погодилися, ні Київсько-московської церковної унії, ні Полтави, де сорок тисяч козаків стануло лавою на боці москалів проти власного гетьмана Мазепи, і по Берестю, де лавою станули українська шляхта та братства проти свого митрополита Рагози і більшості українського єпископату, коли вони звернули до Риму і на Захід та хотіли поліпшити ситуацію Київської Церкви, долю

---

[48] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*, 1, 213: „греки могли научити їх обрядовщини, а не істоти віри з тої простої причини, що самі були далеко від тої істоти", тому провідна верства відпала не приготована до зустрічі з вищим латинським світом.

українського народу. Оба рази Москва на тім скористала. У Бересті українці кляли Рагозу на спілку з греками, а по Полтаві на спілку з росіянами.

Грецькі імператори міняли у себе патріярхів і єпископів до своєї вподоби. Патріярх і Константинопільсько-Грецька Автокефальна Церква були складовою частиною Візантійської Грецької імперії. Київська Церква від 1037 р. була одною із константинопільських митрополій і тим самим залежна від візантійських грецьких імператорів, а не від київських князів і української держави. Тому патріярхи з імператорами назначували і українських митрополитів до своєї вподоби, а єпископів установлювали київські грецькі митрополити. Жорстокість, з якою потрактував київський митрополит ростовського єпископа, вирізав йому язика виколював очі і відтяв руку, не вказують на те, що українські єпископи могли входити в дискусію з греками, чи здобутися на самостійне мислення, чи мати свій релігійний та національний хребет.

А де були українські князі? Билися між собою за уділи, а половці нищили край. Константинопіль не виховав у Київській Церкві свідомість князів з українськими державним мисленням. Ярослав Мудрий з труднощами з'єднав розділену по смерті Володимира „Руську Землю". Однак поділив її знову на уділи з не практичним правом „старшинства", що Київ переходив не від батька до сина, а від брата до молодшого брата, чи на когось із старших в роді, що приводило до безкінечних війн. Тому у Києві сиділи спокійно грецькі митрополити.

Не дала Київська Константинопільсько-уніятська Церква державного мислення потім в Польсько-литовській державі ні українській шляхті, ні прославленому росіянами і москвофілами князеві Острозькому. Люблинську унію у 1569 р. підписала українська шляхта і князь Острозький тоді, коли латинська литовська шляхта дала опір.[49] Зпід Литви українські землі перейшли через короткозорість української шляхти і князя Острозького під польське панування і на тім український нарід не виграв нічого, як потім на Переяславській угоді. Через короткозорість братств, духовенства і козаків перейшла Київська константинопільсько-уніятська Церква під Москву і зрусифікувалася.

Вірмени також взяли віру від греків, але розвинули свій власний обряд і все своє релігійне життя, а українці до Берестейської доби у всім тільки постійно мавпували греків. Коли й щось розвинулося, то тільки

---

[49] ГРУШЕВСЬКИЙ, „4, 391-416. КУЛІШЪ, *Исторія возсоединенія...1,* 272: „Не подав голос проти... а міг".

те, чого не мали греки, як на приклад стиль дерев'яних церков, або чого не могли усунути, як народні релігійні звичаї, наприклад, Святий Вечір, похоронні тризни, гагілки і тому подібне. Безпосередньо перед Берестям, вийшла патріярша заборона святити пасхи, але ні римські, ні константинопільські уніяти вкоріненого на Україні благословення пасок на Великдень не зліквідували. Це був не тільки релігійний, як дуже національний звичай, де греки не мали сили.

Українське константинопільсько-уніятське духовенство було сервілістично наставлене супроти греків, ряд визначних князів були не критичні провізантійці. Вони смиренно слухали, як по наших церквах на богослуженнях поминали наперід візантійського імператора, а потім щойно князів. Те що московське духовенство перестало поминати візантійського імператора[50] і Московська Церква відділилася від Константинополя і станула на власні ноги та пішла власним шляхом, була у великій мірі заслуга московських князів, царів і бояр та думних дяків. Московське духовенство, так як і грецьке, були і є сервілістичні супроти світської влади і світська влада остаточно керувала і до певної міри ще керує їхньою Церквою. На Україні князі, бояри і гетьмани не мали великого впливу на Церкву, але мали вплив на неї греки і росіяни і наше духовенство робило все для задоволення греків і росіян. В українців, на жаль, не видко релігійно-державного мислення, не тільки серед князів і гетьманів, але і серед мирян та духовенства. Більшість з них дивилася на українські релігійні справи до 1620 р. через грецькі окуляри, а по 1620 р. і по сьогодні через московські.

Хоча Київська Церква була до Берестейської унії бездискусійно сервілістична до Константинополя, то, однак, греки відносилися до Київської Церкви як до колонії. Наша Церква не мала у Константинополі ніякого впливу, ні широких політичних, культурних, релігійних або хоч товариських зв'язків. Вони повинні б були бути тим більше, що українці і греки мали той самий обряд. Тим часом цього не видко, бо були тільки сліпими виконавцями грецьких заряджень. Греки накинули нам всіх своїх святих і ми вписали їх у церковні книги, а вони наших святих угодників не вписали до своїх книг — ні Володимира, ні Ольги, ні Антонія і Теодосія Печерських, ні, навіть, Кирила і Методія. Українці не мали ніякого представництва у Константинополі. Ми були греками психологічно абсорбовані, так як потім Москвою. Тільки

---

[50] KUCHARSKI J., *Od bialego do czerwonego caratu*, Warszawa 1926, I,12. Заборонив Василій I (1389-1425). Константинопільський патріярх протестував, але нічого не помогло.

віддаль і святі Кирило і Методій врятували нас, що нам не накинено також грецької мови і не пробували зробити нас політичною провінцією візантійсько-грецького цісарства. Болгарів вони кілька разів змасакрували та болгари спромоглися на спротив і мали навіть деякий час під боком Константинополя свій власний патріярхат. Українці до Берестя були тільки покірними константинопільськими уніятами, які брали через цілі століття від греків усе, включно з київськими грецькими митрополитами. Направду, ми мали слов'янські літургічні книги та церковне право, але це все було тільки перекладом з грецького. Там не було до Берестя нічого українського. Від 1037 р. закріпилось типове уніятське мислення, цей психологічний стан, що ми не є в силі і не є здібні дати власну працю і мати щось власне. Уніяцтво — це почуття меншевартності, за яких нас греки уважали та відповідно до цього трактували. Вони зробили українців релігійними і політичними та психологічними уніятами, і, як виглядає, українці того защепленого греками психологічного уніяцтва ще досі не зовсім позбулися.

Дехто уважає Константинопільсько-уніятську Церкву за Українську Національну Церкву, особливо в періоді від 1620 до 1686 року. Однак саме видання деяких книжок, літургічного характеру або полємічного, частинно в польській мові (Екзегезіс, Літос та інші) не робить цеї Церкви національною, бо видавали це обидві уніятські Церкви. Були постійні зв'язки з Москвою і побирання московських грошей, сталі прощі духовенства до Москви по „допомогу" і різні вимоги Москвою „інформації", корисні для неї про те, що діється в Україні та Польщі. Були також небажання дійти до якогось порозуміння з другою віткою Київської Церкви — Римсько-уніятською, „щоб Русь не воювала з Русю", використування козаків митрополитами Борецьким і Копинським проти релігійної згоди та іґнорування козацьких соціяльних і національних змагань митрополитами Могилою (вітав у Києві Потоцького,[51] коли той жахливо розбив козаків у 1638 р.), і Косівим (не знав про Переяславську угоду).[52] Все це привело Українську Константинопільсько-уніятську Церкву до Переяслава у 1654 р., до церковного розбиття 1659 р. з призначенння Москвою намісника в Києві, до Московської релігійної унії 1686 р., до кляття Мазепи у 1708 р., до Полтави 1709 р., до щорічного кляття по

---

[51] КУЛИШЪ П., *Отпаденіе Малороссіи от Польши*, у „Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ", (1888) 2, 238.

[52] *Акты относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи* (АктЮЗР), 10, 254.

українських церквах добольшевицьких часів, до цілковитої русифікації України під релігійним і політичним оглядом, в значній мірі, до страшного голоду 1933 р., і до сучасної оплаканої долі українського народу.

10. РЕЛІГІЙНА ПОЛЕМІКА ТА ВНУТРІШНИЙ МУР (1596-1686)

Берестейска унія збудила Київську Церкву з релігійної і національної летаргії. Розпочалися дискусії, полеміка та будова муру між двома Церквами, що повстали по Берестю. Написано ряд праць з обох сторін, з римсько-уніятської і з константинопільсько-уніятської. Почались історичні студії, догматичні дискусії. Вартість цеї полемічної літератури, поза тим, що це є історичний документ мислення і писання в Берестейській добі і біля п'ятьдесять років по Берестю, є досить сумнівна. Ні в теології, ні в обряді, ні в канонічнім праві, ні в справі української ідентичности полемісти не внесли нічого помітного. Вони були тільки мегафоном чужого мислення. Константинопільські уніяти повідгребували всі закиди Фотія і Керулярія та їх співробітників проти латинського обряду та латинників і додали протестанські закиди проти Риму і римських пап з категоричним твердженням, що, тільки константинопільський патріярх знає і має дорогу до неба. Римські уніяти також не лишились позаду. Вони позбивали всі закиди римськими аргументами латинських авторів і зазнали всіх антиберестейців туди ж, де були берестейці разом з папою — на саме дно пекла.

Коли поляки писали вже в живій народній мові, як інші народи, а навіть українські думи були в живій мові, то полемісти писали макаронологією, чи мовною саламахою — штучною мішаниною церковно-словянщини і української, білоруської та польської мов з додатком власних словних та граматичних „винаходів". Своїми силамахами та штучними мовними амальгаматами полемісти і церковні письменники поберестейської доби, та потім цілого ХУІІ і ХУІІІ століття, включно із Могилянською Колегією, стримали розвиття української живої літературної мови. Тому що люди, правдоподібно, не могли це читати, бо не конче розуміли, полемісти та церковні письменники включно з Могилою (Літос) і Косовим (Екзегезіс) „ущасливили" український нарід більше зрозумілою мовою — польською, бо перейшли на польську мову. Цим вони спричинились до всесильної польонізації, а потім русифікації українського культурного та літературного життя, бо церковні круги тих часів не уважали українську народну мову за гідну до писання, злегковажили та відсунули її.

Стиль полеміки був агітаційний, розрахований не на мир і поєднання, але на побудову внутрішнього муру і на копання внутрішнього рова між двома вітками Київської Церкви, на братовбивчу війну та знищення противної сторони. У деяких полемістів є, свідомі очорнення, як приміром у Вишенського, відносно єпископа Терлецького, якого Вишенський обвинувачує в тому, що той забрав силою з корчми „дівицу" Палажку і її знасилував. На доказ утраченого дівоцтва вона і її покровитель український волинський шляхтич Іван Тимінський показували публично окровавлену одіж. Зразу внесено оскардження до суду у Луцьку. Чотирнадцять днів по цім мнимім факті, отже досить скоро, був розгляд справи, де єпископ Терлецький доказав свідками, що „дівиця" Палажка служниця цього українського шляхтича, є замужна і має діти.[53] Наводиться цей факт не тільки як приклад свідомого злобного очернення в полеміці і у релігійних тогочасних суперечках, але ще й тому, що судово доказаний факт не спинив Вишенського, а за ним більшість московських і українських антиберестейських церковних істориків безнастанно повторювати його проти Терлецького. Не забудьмо, що єпископа Терлецького назначив константинопільський патріярх Єремія екзархом Київської Церкви. Або патріярх не перевірював, кого призначував, або різні закиди проти Терлецького, наведені і повторені Вишенським, полемістами та „істориками" є пофабрикованими. Це саме можна сказати про різні закиди з обох сторін. Це була побудова муру і копання рова в середині українського народу тоді, коли життя вимагало побудувати мур і викопати рів на заході проти поляків і проти Польсько-латинської Церкви, а на сході проти росіян Московсько-Православної Церкви. Українці сварилися, залишивши широко отверту дорогу в Україну, Варшаві і Москві. Тому так скоро і легко українська шляхта перейшла в польський табір, а козацька старшина у московський.

Усунути внутрішній мур і засипати рів намагалися римські уніяти. Ідею Київського патріярхату пропонував Глава Київської Римсько-уніятської Церкви митрополит Рутський (1613-1637)[54] і навіть пропонував Могилу на першого українського патріярха. Спільні синоди, переговори чи обговорювання релігійних справ пропонували тільки римські уніяти, а остатньо митрополит Андрей Шептицький.

---

[53] *Архивъ Юго- Западной Россіи (АрхЮЗР)*, часть 1, том 1, ст. 394-426, число 94-100 (1594).

[54] ВЛАСОВСЬКИЙ І., *Нарис історії Української Православної Церкви*, Ню Йорк 1956, 2, 144-164.

Проти згоди були греки і росіяни з відомих причин. Але лишається питання, чому константинопільські уніяти не хотіли говорити і властиво ніколи конкретно не говорили з римськими уніятами, чи з власної короткозорости і з браку національного державного мислення? Чи може тому, і це гірше, що були мегафоном московського мислення, московських планів і московської далекосяглої політики. Москва була добре поінформована про все, що ділялося в Україні і давала, без сумніву, різні інструкції хапчивому і захланному на московські соболі і рублі українському духовенству, про що мова у черговім розділі. Це духовенство шнурочком їздило на царський кошт до Москви, діставало дарову кватиру і їло з царського стола і вертало в Україну з соболями, рублями та куницями. Ніхто не дає за даром гроші і не пригощає щедро найкращими стравами, а особливо Москва. Надаремне було, а може ще й є, витягання руки до якоїсь згоди в ім'я українських загальних національних і державних інтересів. Це не було в інтересі Москви, не є і навряд чи коли буде. Все ж таки в Україні і між українцями не бракує людей доброї волі і може ще колись дійдеться в ім'я національних і державних інтересів українського народу.

11. МОСКОВСЬКА УНІЯ (1686-   )

А. Три фатальні факти допоміжні до політичного і релігійного воз'єднання України з Москвою.

Три факти були в українській історії, які мали і ще мають фатальні наслідки для України і для цілого українського народу, а саме: спільна династія, спільна грецька віра і спільна назва Русь.

1. Ми мали княжу династію Руриковичі спільну з москалями. Князі ділили і з'єднували українські, білоруські та московські землі, а потім ділили, і знову об'єднували та провадили безкінечні війни між собою і кликали ворогів, половців і поляків, а потім мадяр на поміч. Володимир з труднощами з'єднав, а потім поділив. Ярослав Мудрий поступив так само. Володимир Мономах здебільшого об'єднав, але також й розділив. Щойно царська Москва в Переяславі частинно „возз'єднала" українські і московські землі, та частинно при розборах Польщі. В другій світовій війні червона Москва „об'єднала" під свою владу всю Руриковичівську спадщину, звану часто росіянами Мономаховою спадщиною, від останнього спільного князя Володимира Мономаха. Через цю династію Руриковичів ніколи аж до останніх часів не був поставлений ясно територіяльно і психологічно кордон між українськими і московськими землями. Через спільну династію московські князі, а потім московські царі мали і висували історичні притензії до Києва й України. Найгірше,

що самі українці, як Йов Борецький, Ісая Копиньський, Захарія Копистянський і другі признавали за московськими царями право на Київ і на українські землі. Ректор Могилянської Колегії і архимандрит Печерської Лаври Інокентій Гізель у своїй історичній праці, виданій під наголовком Синопсіс, ясно поставив, що Москва є продовженням Києва і московські князі і царі є спадкоємцями київських князів. Гізелів Синопсіс росіяни пізніше багато разів перевидавали. Це був довший час підручник їхньої історії,[55] бо в нім Київська Русь творила початок московської держави. Не дивуймося, що росіяни виводять свій початок від Київської Руси і від Києва і забирають в українців частину їхньої історії. Українці у цьому самі не мало завинили.

2. Другим фатальним фактом було, що українці приняли „грецьку віру" і мали довший час спільну митрополію з москалями. Були спроби її розділити, але спершу греки, а потім греки з росіянами до цього не допускали. Це витворювало почуття спільноти з росіянами не тільки релігійної, але до певної міри і політичної. Митрополію розділив щойно Рим у 1458 р., але Москва намагалася її потім знову об'єднати. Це їй вдалося „правно" у 1686 р. Що не змогла Москва тоді релігійно „об'єднати", то об'єднала при розборах Польщі, а решту на Львівськім московсько-уніятським синоді у 1946 р., додавши до цього ще Закарпаття у 1948 р. Опираючись на факт одної колись Київської митрополії, московський патріярх вийшов нещодавно з твердженням, що це все його „канонічна" територія.

3. Третим фатальним фактом було те, що назва Русь і Руська Земля поширилося через спільну династію Рюриковичів і через спільну митрополію на московщину. Щоб не допустити до творення другої митрополії, митрополитам, які осіли в Москві, греки зачали додавати до титуту „Київський" ще „всеї Руси". По розділі митрополії і по створенню Московської митрополії, московські митрополити залишили собі „і всеї Руси", так що по 1458 р. були два митрополити з тим самим додатком, „Митрополит Київський і всеї Руси" та „Митрополит Московський і всеї Руси", а від 1589 р. „Патріярх Московський і всеї Руси". Від митрополитів перебрали додаток „всеї Руси" московські князі додавши до титулу князя московського ще „самодержець всеї Руси". Титул „всеї Руси" не залишився у московських князів, а потім царів та патріярхів простим титулом. Він їм дав ідею збирання територій „Руської Землі". Термін „Руська Земля"

---

[55] ІСАЇВ П., *Причини упадку української держави в княжі і козацькі часи*, Рим 1975, 15.

зустрічається у літописах і у тогочасній літературі. Він означав усю територію, що входила до складу Київської Руси. Москва заскоро розпочала заходи до політичного, а по розділі митрополії, також до релігійного возз'єднання земель ,,всеї Руси". Північні (московські) землі об'єднала досить скоро, бо релігійно вони були під одним митрополитом, що сидів у Москві, а відтак під одним патріярхом ,,всеї Руси". Три митрополити ,,Києва і всеї Руси" у власний спосіб допомогли Москві, оба з них з походження українського. Митрополит Петро (1308-1326), галичанин, замешкав в Москві, в Москві помер і в Москві був похований. Він зробив з Москви релігійний центр. Митрополит Олексій, (1354-1378) з чернигівського боярського роду, допоміг Москві стати бездискусійним центром серед удільних північних князівств ,,Руської землі". Митрополит Йона (1448-1461), москаль, останній, що сидів у Москві і уживав титулу ,,Києва і всеї Руси" став творцем Московської Автокефальної Церкви. Тому що канонічно правний митрополит Ісидор (1436-1458) не зризигнував, канонічно він не мав права до цього титулу і його наслідники титулу ,,Києва" не уживали, однак залишили собі додаток ,,і всеї Руси". Його перейняли опісля патріярхи ,,Москви і всеї Руси". Всі три митрополити, творці московського, релігійного і політичного центру заслужено удостоїлися того, що Москва їх канонізувала і проголосила святими Москви і Московської Автокефальної Церкви і запровадила їх почитання в московській державі. Чому однак вони опинилися в літургічних книгах Української Православної Автокефальної Церкви і чи мають їх українці у себе тримати, над тим питанням повинні українці застановитися з релігійних і політичних мотивів, а в першу чергу українці Православної Автокефальної Церкви, і перестати до них молитися та як святих почитати. Це ж московські політичні святі!

Б. П'ять допоміжних чинників до релігійної і політичної унії України з Москвою

1. Грецька віра

,,Грецька віра" відділила Україну від Західньої Европи і від Західнього Світу релігійно і культурно та зв'язала її з Константинополем, особливо з поділом Церкви за константинопільського патріярха Керулярія у 1054 р. З упадком Константинополя у 1453 р. та по створенню Московського патріярхату у 1589 р., центром ,,грецької віри" став поступово ,,Третий Рим" — Москва, і туди почало звертати свої очі українське духовенство. ,,Грецька віра" — відрізняється від західньої — латинської, а є спільна з москалями. Вона

зв'язала Україну, українців і Київську Церкву з Москвою ідеологічно і психологічно від княжих часів. Особливо це проявилося від 1620 р., політично від 1654 р., а релігійно і культурно, поминувши часи до 1458 р., від 1686 р. „Грецька", чи „православна віра" була головним децидуючим чинником Переяславської угоди в 1654 р. і підчинення Київської Константинопільсько-уніятської Церкви Москві у 1686 р. Усякі незалежні зв'язки не тільки зі Заходом, але і з Константинополем були перервані і все поступово зконцентровано у Москві, потім у Петербурзі і планово змосковщено.

Постає питання, яка була б доля України і Московщини, якби Володимир взяв був за жінку якусь західну королівну чи князівну, а не „царицу" (так її називає Нестор) Анну та прийняв „латинську", а не „грецьку віру". Правдоподібно це виглядало б інакше. Ми за ту „царицу" і за „грецьку віру" мабуть дорого заплатили — і ще платимо і кінця тому не бачити.

2. Греки

Другим чинником, що допоміг до політичного і релігійного воз'єднання України з Москвою, це були греки. Перш за все тим, що не допускали до створення другої окремої митрополії, з чого скористала Москва, а далі впровадженням до титулу митрополитів додатку „і всеї Руси". Дальшим грецьким даром для Москви було впровадження термінології Малої Руси і Великої Руси. Україна вийшла у цій грецькій новій номенклятурі Малою Руссю, тобто частиною Великої Руси або Московщини. Це що греки створили у Москві патріярха — було на користь Москві, бо поставило її вище Києва і церковне возз'єднання пішло через це легше і скоріше, бо дало Москві більший авторитет і почуття вищости відносно Київської митрополії. Греки працювали на шкоду Україні та на користь Москві, бо були промоторами чи інспіраторами української, релігійної і політичної орієнтації на Москву. Де греки мали зв'язок чи вплив серед українців, там поставав зв'язок чи орієнтація на Москву. Греки мали зв'язок чи вплив у Острозі. Там деякий час бували на відвідинах у князя Острозького греки Никифор, Лукаріс і Палеолог, і саме князь Острозький провадить переписку з князем Курбським (+ 1587), московським політичним емігрантом.[56] За Біблією звернувся князь Острозький до Москви до царя Івана Жорстокого, і дістав[57] її. Ця московська Біблія стала основою

---

[56] ГРУШЕВСЬКИЙ, 6, 442.
[57] ГРУШЕВСЬКИЙ, 6, 440.

Острозької Біблії. Коли у 1592 р. делегація львівського братства вибиралася до Москви та московського царя по гроші, по допомогу на будову і прикрасу братської церкви Успіння у Львові, то князь Острозький дав їм на дорогу до Москви вірчий лист.[58] Як українські владики піднесли думку перейти від Константинополя під владу Риму, князь Острозький радив їм піти за порадою до Москви.[59] Москалі і українські москвофіли дуже вихвалюють князя Острозького і мають за що. Своєю орієнтацією на Москву і своїми зв'язками з москалями та греками, цілою своєю діяльністю вказав дорогу до Переяслава та був враз з Печерською Лаврою і Львівським ставропігіяльним братством предтечею політичного і релігійного возз'єднання України з Москвою. Український історик і письменник Пантелеймон Куліш та історик Михайло Грушевський мають до його особи поважні застереження і дають про нього досить негативну оцінку. Перш за все, він підписав Люблинську унію в 1569 р. на користь Польщі, вибив зі своїми синами і українською шляхтою коло три тисячі козаків, пустошив Задніпря тоді, як в Острозі друкувалася Острозька Біблія і не забезпечив ні школи ні видавництва, хоч міг.[60]

Добрі зв'язки з греками мало львівське братство. Греки дали йому ставропігійні права, навіть не питаючись думки про це у львівського єпископа або митрополита. І антіохійський патріярх Йоаким і константинопільський Єремія в справі ставропігійних братств не повідомили офіційно ні український єпископат, ні навіть київського митрополита. Львівське братство, яке було попереду між усіма ставропігійними братствами, дістало на ректора грецького єпископа Арсенія. Цей грек, однак, приїхав впрост не з Греції, а з Москви, не виключене, що з деякими московськими інструкціями. По двох літах він не поїхав до Греції, але вернувся до Москви і там залишився та дістав друге що до поважности архієпископство — суздальське.[61] Тяжко повірити, щоб Москва дала це даром, без заслуги, чи без якогось пляну, але тільки з любови до греків, або й до самого єпископа Арсенія. Він або зробив якусь важливу послугу для Москви, або мав зробити. Москву,

---

[58] Акты относящіеся кь исторіи Западной Россіи (Акт ЗР), 4, 66, ч. 46. Юбилейное изданіе въ память 300-лѣтнаго основаннія Львовскаго Ставропигійскаго Братства, Львів 1886, ч. 102.

[59] АктЗР 4, 63-65, ч. 45 (21.6. 1593). ХАРЛАМПОВИЧЪ, К., *Малороссійское вліяніе на великорусскую церковную жизнь,* Казань 1914, 15.

[60] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...,* 1, 266-279. КУЛИШЪ, *Отпаденіе..., (1888), 2, 31-32; 61; 173.* ГРУШЕВСЬКИЙ, 6, 480-487.

[61] ДМИТРІЕВСКІЙ А., *Архіепископъ Еласонскій Арсеній, у „Труды Кіевкой Духовной Академіи" (1898) 1, 3-74.*

правдоподібно, цікавив Львів. Це був у тім часі поважний український центр. Тут організувалося братство, яке мало в пляні заложити школу. Москва не могла дати до Львова своєї особи, бо не мала. Вона дала грека Арсенія та не без інструкцій. Москва хотіла підтримати Львів, бо характер князя острозького, його роля у Люблинській унії, відношення до козацтва та родинні справи не запевняли довгого життя Острозькому центрові.

Братство дістало від греків ставропігію, цілковиту незалежність від одинокої в тім часі зорганізовану ще з княжих часів інституцію Київської Церкви та одиноких провідників українського єпископату. Львівське братство і другі ставропігійні братства дістали від греків право судити українських єпископів і доносити на них.[62] Московські і майже всі українські москвофільські історики цим щедрим грецьким даром захоплюються. Але з українського національного боку це вносило принцип анархії, з чого остаточно скористала Москва і тому хто знає, чи не вона це часом інспірувала, бо ні греки, ні москалі не мали світських ставропігій з правом судити єпископів. Отримавши ставропігію, львівське братство вже у 1592 р. було у Москві по гроші і із заявою спільноти віри і походження.[63]

Не ставиться під сумнів патріотизм братств, особливо львівського, але з національного боку ряд справ тяжко виправдати, як поїздки до Москви по гроші, вітання у Львові братською школою новоіменованого митрополита Могилу польською мовою, або писання протоколів засідань по польськи.[64] Не ставиться також у сумнів великої любови братства до „грецької віри", так що воліли співпрацювати з греками і москалями і орієнтуватися на Схід і на Москву, чим співпрацювати з українцями, що дивилися на Захід і на Рим. Це москвофільство, правдоподібно, греки і московські рублі та (соболі і кунці[65]) їм так добре защепили, що хоч львівська ставропігія релігійно переорієнтувалася у 1708 р., з різних причин на Захід, та політично далі була спрямована на Москву до 1939 р. — останніх днів свого існування.

Коли взяти до уваги ці ставропігійні братства, а особливо львівське, що було до певної міри первовзором для інших братств, незважаючи на

---

[62] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*, 1, 240-242; 310. ЛЕВИЦКІЙ О., *Предисловіе*, у АрхЮЗР 1/6, 78-83.

[63] ХАРЛАМПОВИЧЪ К., *Малороссійское вліяніє на великорусскую церковную жизнь*, Казанъ, 1914, 13-14.

[64] JABLONOWSKI A., *Akademia Kijowsko-Mohilanska*, Krakow 1900, 94-95.

[65] *Юбилейное изданіе*, ч. 99-100.

усі панегірики та великі заслуги тих братсв, постає питання, — ці братства були конструктивні чи ні з українського національно державного погляду. Поминувши орієнтацію на Москву, ставропігійні братства внесли анархію в одиноку тоді існуючу національну організацію, в Церкву, і в ім'я поправи, нехтування українського єпископату включно з її Главою, київським митрополитом, і все це було перед Берестям.

Треба мати на увазі, що львівському братству і деяким другим всі права дали щедрі грецькі патріярхи, паломники до Москви декілька літ перед Берестям, коли ще навіть не було думки зміняти юрисдикцію, від унії з Константинополем переходити до унії з Римом. Братства в значній мірі спричинили, що український єпископат почав шукати опертя і помочі у Римі для втримання свого авторитету і ієрархічного принципу Церкви, який греки і братства, не знати у чиїм інтересі, знехтували. Що братства причинилися до Берестя, це признають навіть московські церковні історики.[66]

Що греки, та особливо Арсеній, перший ректор львівської братської школи (1586-1588), засіяли промосковське зерно у Львові, це майже наглядне, це можна побачити по відвідинах грецьких патріярхів і по повороті Арсенія до Москви, а також трьох членів братства зі своїм священиком, які були в Москві за грішми. Там був єпископ Арсеній, їх добрий знайомий, недавний перший ректор їхньої школи. Цікаве, чому і як львівське братство знайшло дорогу до далекої Москви та царської кишені, а не до величезного багача, князя Острозького, до недалекого Острога, ні до української патріотичної шляхти, яка так потім підтримувала братства і греків у Бересті. Замість стримати братство від „паломництва" до Москви, князь Острозький дав їм ще на дорогу до Москви вірчий лист. Тут, виглядає, є ідеологічний початок Переяслав'я і психологічної орієнтації від 1620 р. Треба визнати, що і перед Берестям і від 1620 р. Москва не жалувала грошей на підтримку єдиновірних і єдинокровних „братів". До неї „паломничили", князь Острозький, львівське братство, Печерська Лавра, що стали предтечами Переяслав'я і Московської церковної унії 1686 р., через зрощене у них зерно орієнтації на Москву, засіяне правдоподібно греками, які були тоді в добрих зносинах і з українцями і з москалями.

Не знати, чи це був випадок, чи добре обдуманий плян, що якраз коли в 1592 р., приїхав до Львова грецький достойник, терновський

---

[66] ТЕРНОВСКІЙ С., *Изслъдованіе о подчиненніи кіевской митрополіи московському патріярхату,* у АрхЮЗР, 175, ЛЕВИЦКІЙ, АрхЮЗР 1/6, 12-14.

митрополит Діонисій з Москви. Він дав братству три вірчі листи до Москви, один до царя, другий до цариці, а третий до впливового тоді у Москві Бориса Годунова.[67] Без сумніву, він дав братству всі потрібні інформації про Москву і про дорогу до Москви і може ще яку заохоту до подорожі від їхнього недавнього ректора Арсенія, що осів у Московщині. Ці здогади приводять до факту, що Львів не мав зв'язків і фінансових справ з Москвою і московськими царями, доки не з'явились у Львові грецькі, церковні достойники у цій чи іншій формі. Вони звичайно мали якісь зв'язки з Москвою, і їхали до Москви, чи верталися з „милостинею" від царя, „самодержця всеї Руси". Греки не мали і не могли мати особливих симпатій до Польщі. Москва була єдиновірна і щедра для греків, правдоподібно не задармо. На додаток у греків українці і москалі були як один нарід, Московщина і Україна це були Велика Русь і Мала Русь. Діставши гроші, хотілись якось віддячитись, а особливо, як дістали у Москві інструкції, що Москві миле і корисне. Що ж могло бути московським царям і москалям миліше і корисніше, як конкретне доповнення до царського титулу, щоб бути самодержцями „всеї Руси" в дійсности, а не тільки на папері. Отже, відвдячувалися Москві поширюючи серед українців, „ревнителів грецької віри", думку про возз'єднання. Це до певної міри признають самі росіяни, що „греки всемірно старалися устроїти соєдинення Малоросії з московською державою.[68]

Що московське зерно, передане до Львова і в Україну, знайшло урожайний грунт і було вміло засіяне, видко з цього, що львівське братство і українці нав'язали зносини з Москвою, та зачали їздити до Москви по „милостиню" і писати та складати різні заяви з українського національного та державного становища надто підозрілі, навіть національно шкідливі. Львівське братство, для прикладу, як приїхало до Москви у 1692 р., то „виразіло сознаніє єдінства... прісхождєнія... і єдінство вєри".[69] Це власне, що Москві добре послужило у Переяславі 1654 р. для політичного возз'єднання, потім 1685 р. для вибору на Київськім московсько-уніятськім синоді запроданого Москві Ґеодеона Четвертинсьвого на київського митрополита. Братство дістало московську „милостиню" двісті соболів, двісті куниць і ще 50 золотих угорських.[70]

---

67 *Юбилейное изданіе*, ч. 91-93. КРИЛОВСКІЙ А., [*Вступ*], у АрхЮЗР 1/12, 10-12.
68 ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР 1/5, 66.
69 ХАРЛАМПОВИЧЪ, 14.
70 *Юбилейное изданіе*, ч. 99-100. ХАРЛАМПОВИЧЪ, 14.

Розглядаючи берестейську і поберестейську добу, треба мати на увазі, що ряд грецьких поломництв до Москви і до Львова та паломництво львівського братства до Москви відбулися декілька літ перед Берестям. Москва, коли давала гроші, була зацікавлена Україною. Сама безпосередньо, доступу не мала, але його мали греки і Москва виглядає, ними покористувалася. Дещо греки робили з власної ініціятиви, щоб віддячитись Москві за її „щедрість" для них і робили це коштом України. При кінці XYI століття греки несподівано зачали турбуватися Київською Церквою. Тої турботи не було видко, заки греки не зачали їздити до Москви по милостиню, і тому, здається, не у Константинополі, а у Москві треба шукати за джерелом тої надзвичайної турботи греків, про долю Київської Церкви і вмішуватися в українські справи. Все це вийшло на користь Москві, тому й родиться думка, що грецька діяльність в Україні була інспірована і плянована у Москві. Тяжко повірити, що Москва давала грекам гроші зі самого тільки милосердя і що греки проводили московську роботу в Україні без інструкцій з Москви та без якогось далекосяглого пляну.

Цар Іван Жорстокий програв війну з Польщею у 1582 р. Може тому ще перед Берестям звернув свої очі на Україну. Несподівано Україну відвідали грецькі патріярхи, антіохійський Йоаким (1586 р.) і константинопільський Єремія (1589 р.), а крім них інші грецькі достойники, як еласонський єпископ Арсеній і терновецький митрополит Діонисій (1582). Наслідом тої грецької „опіки" були ставропігії, які зачали посилати посольства з „інформаціями" не до Константинополя, а до Москви.

У Бересті греки зробили, що змогли, накинули клятву на український єпископат, що орієнтувався на Рим і Захід, а ревно підтримали усіх тих, хто підтримав політичне і релігійне возз'єднання України з Москвою. Якби не було, завдяки грекам, розбиття у Бересті, то не було б Переяслав'я, Київського Московсько-уніятського синоду і Полтави. Не було б витрати національної енергії на внутрішню боротьбу та козацькі повстання охоплювали б усіх українців не на користь Москві, були б спрямовані проти національного та соціяльного гніту польської шляхти і релігійного польсько-латинського клиру. Національний та соціяльний, польсько-латинський релігійний гніт був спрямований на всіх українців без огляду хто вони були — уніятами, константинопільськими, римськими, чи московськими. Одно певне, Москва не мала б релігійного права вмішуватися в українські справи і українці створили б свою Київську Національну Українську Церкву та не їздили до Москви по гроші, а Могилянська Колегія виховувала б кадри української інтеліґенції для України, а не для Москви, що сталось по 1686 р.

Ціла унія по Берестю, чи з Константинополем, чи з Римом, полягала на споминання під час богослужень імени патріярха, чи папи. Усе, що римські уніяти до Замойського синоду вимагали, було, щоб під час богослужень споминано ім'я папи. Про походження Святого Духа не було дискусій, бо, з малими виїмками, духовенство, особливо сільське і римсько-уніятське і константинопільсько-уніятське, на жаль, не мало ні змоги, ні відповідних засобів дістати теологічної освіти. Ні львівська братська школа, ні Острозька Колегія, ні навіть Могилянська Колегія до 1694 р. не були школами для виховання духовенства і теології не вчили. Це були середні школи з малим приміщенням, на тисячі духовних осіб, які потребували хоча б середньої освіти. Опозиція була проти споминання папи. Тяжко собі пояснити, та виправдати з точки зору українського, національного і державного становища цю ненависть і заїлість, з якими виступали значна частина українців проти споминання папи і римських уніятів, Вони мовчали, коли в цім самім часі на їхніх очах ціла родина князя Острозького і майже вся українська шляхта покинула свій нарід і свій обряд, латинщилася та польщилася. Питання важкі до відповіді, знайти де тут логіку та яку користь для України мало недопущення споминання папи і що тратила Україна на споминанню папи. Питання, якщо не Україна, то хто тратив, легше до відповіді. На споминанню папи тратила Москва. Там, де споминано папу, за кінчувався вплив Москви, а тим самим надія на возз'єднання, чи радше на прилучення України до Москви. Тратили тут також греки, як московську „милостиню" за свою працю для возз'єднання. Греки так довго діставали московські „милостині", як довго працювали для Москви, головно в Україні. По Переяславі, а особливо по 1686 р. по унії Київської Церкви з Москвою, грецькі паломництва до Москви стали дуже рідкі. Зробили свою роботу і Москва їх вже більше не потребувала.

Греки вправді розпочали боротьбу проти Берестейської унії, але нищили її українськими руками, руками князя Острозького, української шляхти і братств. Скоро потім від 1620 р. провід перебрала Москва і також нищила її українськими руками козаків і гайдамаків. Тут Москва на самім початку свого втручання в 1620 р. використала, виглядає, грека Теофана, єрусалимського патріярха. Що Теофан хотів рятувати константинопільську унію в Україні, це можливе. Виглядає однак, що його поїздка до Москви і діяльність в Україні від весни до осени 1620 р. були згори добре у Москві упляновані. Він був запрошений у 1619 р. до Москви, щоб поставити на патріярший московський трон царського рідного тата, який недавно повернувся з польської неволі і якому українська релігійна боротьба правдоподібно була добре відома. Москві треба було переорієнтувати козаків і Сагайдачного, який з козаками недавно допомагав полякам бити москалів. Друга справа була

в тому, що треба було створити в Україні промосковську ієрархію, яка вразом з промосковськими братствами і переорієнтованими козаками працювала б для національного і релігійного возз'єднання України з Москвою. І одне і друге грек Теофан виконав вповні. Кажу, грек, бо греки були все „греками" і „по грецьки" поступали, без огляду.

Коли Теофан був у Москві, тоді „якось" сталося, що до Москви приїхали козацькі посли від Конашевича. Чи з намови патріярха, який їхав до Москви через Україну, чи з намови редактора київської братської школи, львівського москвофіля Борецького, висвяченого опісля ще того самого року на київського константинопільсько-уніятського митрополита, чи з власної ініціятиви, годі сказати і пояснити, як це сталося, що козаки самі приїхали до Москви і запропонували їй свої послуги.[71] Це було фатальне потягнення Конашевича і козаків. Тут є початок возз'єднання, тут конкретний початок Переяслав'я. Так це бачить сама Москва. Видаючи тритомову збірку документів у 1954 р. з нагоди 300-ліття Переяслав'я, перші три документи у цій збірці про „Возсоединеніє" відносяться до того конашевичівського козацького посольства. Цими документами розпочинається ця збірка.[72].

Приїхавши в Україну, Теофан висвятив, в більшости, промосковську ієрархію, а Конашевича і козаків, в інтересі Москви, завізвав до торжественного каяття, за те, що воювали проти єдиновірних братів — москалів та щоб принесли гідне покаяння.[73] Козаки покаялися, а плід покаяння принесли як підтримку промосковської ієрархії — боротьбу та нищення тих українців, що орієнтувалися на Рим і Захід, політичне возз'єднання з Москвою у Переяславі, Київсько-московську церковну унію та 40.000-ну армію на допомогу Москві проти свого гетьмана Мазепи під Полтавою.

Наскільки справа каяття була спрепарована у Москві, не знати. Не знати також, скільки справа створення промосковської ієрархії у Києві 1620 р. була вирішена у Москві і чи там була заздалегіть уложена листа єпископів. У Москві ще жив перший ректор львівської братської школи, грек Арсеній. Він під час перебування Теофана у Москві був його перекладачем, отже мав нагоду багато чого порадити. Поставлення на митрополита Борецького, москвофіля, бувшого ректора львівської братської школи у 1605 р. і промосковський напрям новоствореної ієрахії склонюють заключити, що лист єпископів був намічений в

---

[71] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*, 2, 376-377. ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮРЗ 1/5, 28.

[72] *Возсоединение Украини с Россией,* Москва 1954, 1, 3-7, ч. 1-3 (26.2. 1620; 21.4. 1620).

[73] ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР 1/5, 27. КУЛИШЪ, *Отпаденіе..., (1888) 2, 138.*

Москві. А в Україні відбулися ,,московські вибори", на яких назначується згори, на кого можна і треба голосувати. Новопоставлений митрополит був членом львівського братства, яке їздило до Москви по гроші і заявило було у 1592 р. свою спільність з москалями. В Києві, як митрополит, показав себе здецидованим москвофілем і приклонником возз'єднання. Історик Харлампович пише про нього, що він ,,частіше чим хто інший напоминав царя про його історичні права на Київ.[74] Один з Теофанівсько Конашевичівських єпископів, Курцевич, поїхав до Москви і там став суздальським архієпископом.[75] По смерти Борецького його місце заняв Ісая Копинський, свячений Теофаном у 1620 р. і також здецидований москвофіль і приклонник возз'єднання.[76]

По висвяченню промосковської ієрархії слабне у Києві релігійний грецький вплив, а росте поступово московський. Завдяки Теофанові Москва створила у Києві москвофільську ієрархію, нав'язала безпосередній зв'язок з українським духовенством і греків у Києві більше не потребувала.

Останній більший вплив греки мали за Хмельницького. Вони наклонювали його до возз'єднання. Це підносить історик росіянин Терновський, що ,,митрополит коринтський благословив Хмельницького на війну з Польщею і був головним посередником між Хмельницьким і московською державою. Проживаючи в Україні, він мав тайні зв'язки з Москвою через свого двоєрідного брата Іллю і писав до царя про все, що діється та настроював Хмельницького вступити у підданство цареві. Був другий митрополит, назаретський Гавриїл, якого Хмельницький виправляв у Москву із заявою, що вступить у підданство зі всією Україною. Далі зв'язки велися через греків Іллю, Івана і Павла".[77] Крім вичислених Терновським, поважний вплив мав на Хмельницького грек, єрусалимський патріярх Паїсій, який урочисто вітав Хмельницького при в'їзді до Києва. Паїсій був у Москві, і без сумніву, допоміг Москві в Україні. Хмельницький релігійної точки спершу не ставив, але з часом вона у нього щораз більше і більше виступає. Куліш припускає, що це Паїсій[78] переконав Хмельницького бути оборонцем віри. Безсумнівно і другі греки, що крутилися коло

---

[74] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 27.

[75] ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 121.

[76] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 28.

[77] ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР, 1/5, 66.

[78] КУЛИШЪ, *Отпаденіе...*, (1888) 4, 330.

Хмельницького, інспірували на бажання Москви, в інтересі якої було надати війнам Хмельницького характер не національний, а релігійний, бо це давало Москві претекст станути в обороні віри. У Переяславі ставиться на видному місці не справа волі України та її самобутности, а справа релігії. Коли москалі пішли з поміччю Хмельницькому по Переяславі, то все і всюди підкреслювали, що ідуть ,,визволяти православних", ігноруючи політичні і культурні права українців і білорусів. При Хмельницькім не дуже видко української ієрархії, чи українського константинопільського духовенства. Ця відсутність була до тої міри, що митрополит Косів заявив в очі москалям, що він про Переяславську угоду не знав, коли ці прийшли до нього по Переяславі, щоб присягав на вірність московському цареві.[79]

На Переяславі кінчиться грецька ,,поміч" Україні, бо Москві вони і політично не були більше потрібні. У Переяславі Москва нав'язала з українцями безпосередний політичний зв'язок, так як у 1620 р. релігійний, і греки пішли у відставку. Через залежність від Константинополя до 1686 р. греки деколи намагалися вмішатися і навіть накинути клятву на двох гетьманів, Брюховецького, за образу якогось грека і на Многогрішного на наказ султана. Коли турки дістали у свої руки Кам'янець Подільський, то греки, не питаючись Києва, назначили туди єпископа з титулом митрополита камянецьподільського і всеї Малої Росії. Росіянин історик Терновський дійшов до заключення, що греки стратили авторитет в Україні, бо ,,хоч письма Смотрицького (на Київськім синоді при співучасти Борецького і Могили у 1628 р.) спалили, але скоро в Малоросії довжні були признати, що в його словах о патріярхах є доля правди... Арсеній Суханов описав Схід ще більше чорними красками, ще гірше, як Смотрицький".

Завершенням грецької помочі для Москви у справі Київської Церкви і грецької дбайливости про Українську Церкву була продаж Київської митрополії московському патріярхові на змосковщення і знищення за 200 рублів і 120 соболів у 1686 р.

3. Українське духовенство

Третим чинником, що допоміг до возз'єднання, було українське духовенство все разом взяте, ієрархія, монахи та світський, білий клир. В напрямі на північ розпочали вони звертати свої очі майже зразу по знищенню Києва у 1240 р. Вже перший митрополит, українець, Кирило

[79] АктЮЗР, 10, 254, 389-390. *Возсоединение Украины..., 3, 478-482.*

(1249-1281) перебував в більшости на півночі, хоч завдячував свою номінацію на митрополита галицько-волинському князеві Данилові. Другий зряду митрополит українець Петро (1308-1326), не тільки перебував майже весь час на півночі, але ще й осів в Москві, там помер і там погодився бути похований.[80] Він, власне, зробив Москву фактично митрополичим осідком, хоч це не було ніде рішене. Слідуючі митрополити по нім усі пішли його слідом і жили у Москві та носили титул Києва і всеї Руси. Другий по Петрі, українець з походження, Олексій (1354-1378), син чернигівського боярина, допоміг зробити Москву політичним центром понад усі інші північні удільні князівства. Вдячні москвичі зробили обох українців великими святими Московської Церкви. Українська Римсько-уніятська Церква їх не почитає, хоч Москва проголосила їх святими ще перед Берестям. Українська Московсько-уніятська і Константинопільсько-уніятська Церкви їхню пам'ять святкують. Вшановують їх також обидві Українські Автокефальні Церкви, бо хоч автокефальні, однак придержують московський обряд, а з ним величають усіх московських святих.

З хвилею переходу київських митрополитів на північ, а від митрополита Петра в сторону Москви, бо завдяки „грецькій вірі", чи „православній" там жив їх митрополит і там вони мусіли полагоджувати усі свої важніші справи, бо греки з москалями до осібної митрополії не хотіли допустити.

У 1458 р. Рим дав для Києва, для українців і білорусів, осібного митрополита Григорія і зв'язок між українською і московською ієрархіями та духовенством завдяки Римові був на півтора сотки літ перерваний.[81] Щойно в останній чверті XУI-го століття по програній з Польщею війні зачинає Москва відновлювати давні зв'язки з українським духовенством та нав'язувати нові з українськими братствами. Перша, що пішла до Москви, це була Печерська Лавра. Лавра у тім часі мала понад шістьдесять сіл і селищ та кілька міст,[82] розкинених по цілій Україні, і тисячі кріпаків, що для Лаври працювали. Помимо того у 1583 р. а потім у 1586 р. ходили києвопечерські монахи до Москви по гроші і вона дала Лаврі двісті п'ятьдесять рублів на „молитву" за померocchio у 1584 р.[83] царя Івана Жорстокого. Лавра не

---

[80] *ГОЛУБИНСКІЙ*, 2/1, 134-143.

[81] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 6: По римськім розділі митрополії у 1458 р. нема ні одного факту добровільних зносин полудневих єпископів з північними. Не шукали піддержки у Москві. Це саме що до міст. Це саме що до братств.

[82] АрхЮЗР 1/1, 375-388, ч. 91: Опис рухомого і нерухомого майна Печерської Лаври з 24.4. 1593.

[83] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 12-13.

була бідна, отже постає питання, по що ходила вона до Москви. Лавра дала „добрий" початок до „паломництв", до жебрацьких паломництв українського духовенства до Москви по московські гроші. Москва давала щедро. Питання, чи даром?

Коли у 1592 р. їхала львівська братська делеґація до Москви по московську „милостиню", у тій делеґації був світський, братський священик отець Михайло. Князь Острозький не був бідний. Він чомусь замість допомогти,волів дати вірчий лист до Москви. Острозький, видко, ці поїздки братств і духовенства до Москви по гроші підтримував. Незадовго потім, у 1593 р. аж сім кам'янецьподільських церков дістало допомогу з Москви.[84] Цікаво, що у Берестю у боротьбі проти унії з Римом перемогли ті, що тримали зносини з Москвою, а саме князь Острозький і львівське братство та Печерська Лавра. По смерти князя Острозького через якийсь час, були війни і клопоти в Москві, то зв'язки з нею послабли.

По заключенню між Москвою і Польщею Девлинського миру у 1618 р. провід у зв'язках з Москвою перебирає київське братство та київське духовенство. Це признає навіть червона Москва. В „Історії Києва" у 1960 р. пишуть: „У зміцненні зв'язків з Росією київське братство відіграло значну роль. Серед братчиків була поширена ідея взз'єднання України з Росією. Найвидатніші члени братства — П. Сагайдачний, І. Копинський, І. Борецький були ініціяторами і організаторами посольств у Росію (1620-1624), які сприяли розвиткові українсько-російських зв'язків. У зміцненні цих зв'язків важливу роль відіграли зносини київського духовенства з російським урядом і московським патріярхатом".[85] Харлампович твердить, що від 1620 р. по 1700 р., доки він просліджував, не було ні одного року, щоб не було по кілька, а то і по кільканадцять українських різних делегацій до Москви о грошеву „милостиню" [86] а між ними Печерська Лавра, найбагатший монастир в Україні. Ця грошева жебранина, ці „паломництва" по рублі, соболі та куниці розпочались масово за Конашевича. Отримували ввесь час „допомогу" до Хмельницького, продовжували за Хмельницького і по нім, за Мазепи, коли Україна не була так бідна та сам Мазепа не був скупий і щедро давав (з усіх гетьманів був правдоподібно найщедріщий) на різні релігійні і культурні цілі. Їздили до Москви по „милостиню", урядову милостиню, бо це було з московської царської казни, не тільки з

---

[84] *Там же,* 13.

[85] *Історія Києва,* Київ 1960, 1, 158.

[86] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 20; 80-81.

козацьких територій, ближчих до Москви, але і з далеких на той час місцевостей, як зі Львова, Почаєва, Крехова та Манявського Скиту. Виглядає, що не було монастиря, щоб не їздив до Москви „подивитися на пресвітле царське лице" і „зобачити царські очі" і дістати московські рублі, соболі і куниці. Що до виразів „подивитись на пресвітле царське лице" і „зобачити царськіє очі", то їх уживали українські „паломництва" як рацію у проханнях про перепустку до Москви. Їздили до Москви на московський державний кошт, особливо монастирі, тай досить часто. Для приміру, Печерська Лавра їздила по „милостиню" до Москви, в 1628 р. за архімандрита Могили і хоч дістала дозвіл приїжджати що п'ять років, то не чекала свого терміну, а вже в 1630 р. знову була в Москві по гроші[87] і далі їздила при кожній нагоді. І так, коли їхала група монастирів поручена митрополитом Могилою у 1640 р. до Москви по соболі, куниці і рублі, то між ними була і Лавра. Їхала знова поручена митрополитом Могилою група українських монахів у 1646 р. просити у московського царя „допомоги" для своїх монастирів, та у тій жебрацькій групі були також монахи Печерської Лаври з проханням про „допомогу" для „бідної" Лаври.[88] Лавра, а з нею другі монастирі, Могилянська Колегія та українська ієрархія і духовенство їздили до царя безнастанно, щоб їм „бідним" Москва давала поміч. Вимога у Путивлі на пропущення до Москви була, щоб мали інтересні політичні вісти.[89] Їздили навіть за Мазепи і знову часто стрічається Печерська Лавра за архімандрицтва Варлаама Ясінського. Для приміру, Лавра жебрала у Москві у 1689 р.[90] У 1690 р. та 1691 рр. жебрала знову. Навіть у останньому опублікованому Харламповичем списку з 1700 р. між прошаками у Москві „о допомогу" є і Печерська Лавра.[91]

Треба признати щедрість Москви для „бідних малоросів". Навіть як хтось часто їздив, то Москва не відпускала нікого з порожними руками. Так для приміру, густинські монахи були у Москві „подивитися на „пресвітле царське лице" і „зобачити царські очі" у 1642, 1643, 1644, 1646 рр.[92] за кожним разом не відійшли від московського царя з нічим. Беручи під увагу що густинський монастир уфундувала кревна Могили, Раїса, жінка не бідного князя Вишневецького, мама знаного князя

---

[87] *Там же, 85-86.*

[88] АктЮЗР 3, 27-29, ч. 18 (29.10. 1640). ХАРЛАМПОВИЧЪ, 88-90.

[89] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 81.

[90] *Там же,* 359.

[91] *Там же,* 365-366.

[92] АктЮЗР 3, 86-89, ч. 93: *Докладъ* (травень 1646).

Яреми, то без сумніву забезпечила монастир відповідними маєтками.

Виринає ряд питань без відповіди. Одно з них, чому Москва давала українцям ці рублі, соболі та куниці? Друге з питань, де були українська шляхта і братства, а потім гетьмани і козацька старшина та козаки, як їх духовенство їздило до Москви і брало московські гроші? Це були московські державні гроші, бо у Москві усе було царське і державне. Трете з питань, чи ті рублі, соболі та куниці були дійсно потрібні? Четверте з основних питань, які наслідки мали для України для політичного, релігійного і культурного життя українського народу ті щедрі московські рублі, соболі та куниці?

Українське римсько-уніятське духовенство і монастирі о поміч до Москви ніколи не зверталися. Хоч сам Рутський мав би бути московського походження. Це часто підносять українські москвофільські історики як закид проти нього, і він сам по закінченню в Римі, в грецькій колегії, своїх теологічних студій відвідав у 1605 р. Москву. Однак він як монах і архімандрит від 1608 р., як митрополит від 1613 р. та як реорганізатор українського монашества від 1617 р. тримався від Москви здалека і тримались здалека ним реорганізовані монахи, знані опісля в історії і по сей день під іменем Василіян. Видко, він знав за добре Москву, чого не знали, чи не хотіли знати київські константинопільсько-уніятські митрополити і єпископи та українське константинопільське світське духовенство і монашество. Між жебрацькими проханнями о московську поміч не стрічається документу, де б Римсько-уніятська Церква та її духовенство зверталися до Москви о гроші. Не стрічаються рівнож ніякі документи, де б вони просили гроші польського короля.

Грек Теофан і козацький гетьман Конашевич та нововисвячений Теофаном митрополит Йов Борецький розпочали у 1620 р. новий період в українсько-московських зносинах. Це признають між іншими Харлампович і Куліш. Харлампович пише, що від 1620 р. в Москві і „уже підготовлялася почва до церковного і національного об'єднання" і що від того року зачало на Москву „керувати свої очі малоросійське духовенство" і в Москві „мало по мало зачали підготовляти підчинення Малоросії Москві", бо зачали сходити „на малоросійській почві московські посіви... царська милостиня... обіцяла багатий урожай".[93] Москва давала гроші і навіть Могилі давала, але „очевидно не даром".[94] Митрополит Борецький був у дуже близьких зносинах з Москвою і „частіше чим хто інший нагадував цареві о його історичних правах на

---

[93] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 20-27.

[94] *Там же,* 49.

Київ".[95] В однім тільки 1626 р. він написав дев'ять різних листів до Москви.[96]

Пантейлеймон Куліш розглядаючи час від Конашевича до Хмельницького, пише, що у Москві" на духовенстві построїли бояри весь план діяння по питанні возз'днання Малоросії",[97], бо козаки не були певним елементом і „москаль це бачив з висоти свого Кремля".[98] Тому „більше обдумана політика заставила Москву занятися малоросійською церквою". Москва зайнялася і в цей спосіб „далековидні старання цих собирателів Руської Землі спасли будучність Малоросії".[99] У московських плянах українські монахи відіграли особливо важну ролю, бо „монахи перші возвістили стремління малоросів до нового центру русского світу... монахи давали у Малоросії *православно русскоє направлєніє*:[100] „Москву стали величати по монастирях як другий Єрусалим, а царя уподібнювали до біблійного прекрасного Йосифа. „Задача будучого возз'єднання Руської Землі була рішена". У Москві зачали українців „допускати видіти пресвітлі царські очі, просителі були угощувані в Москві стравами з царського стола, скільки би їх не було".[101] Перебування Теофана в Україні мало вплив на дальші події, бо „іншим чоловіком став Сагайдачний після перебування в Києві єрусалимського патріярха".[102] Теофан „наклонив Сагайдачного разом з його товаришами до каяття... заставив принести плід достойний покаянння... в перших було не ходити на Москву".[103] Тому що Куліш мав доступ до московських архівів, його думки і спостереження подано тут дослівно у знаках наведення. Вони були друковані по московськи за царської Росії і дивно, що московська цензура це перепустила, бо тут представлена плянова, консеквативна політика Москви, яка існувала далі за Куліша і по нині не змінилася. Куліш свідомо, чи несвідомо

---

[95] *Там же,* 27.

[96] ЭЙНГОРНЪ В., *О сношеніяхъ малороссійскаго духовества,* 230.

[97] *Там же,* 3, 232-236.

[98] *Там же,* 3, 232-36.

[99] КУЛИШЪ, *Отпаденіе...,* (1888)2, 136.

[100] *Там же,* (1889) 1, 337.

[101] *Там же,* (1888) 2, 136-137. ПАШУТО В. Я., *Древнорусское наследіе,* Москва 1982, 208-209: „Царъ Михаил сравнивался с библейским Йосифом прекрасныім, котоpый... как Йосиф позаботился о Венямине... родом плоти и родом духа... юнейшия братья... организация посольств не біла делом одного Борецкого или даже верхушки православного духовенства... к нему имело непосредственное отношение и козачество".

[102] КУЛИШЪ, *ОТПАДЕНІЄ...,* 4,330.

[103] *Там же,* (1888) 2, 138.

представив, як українці були, і ще є, іграшкою в руках Москви.

Виглядає, що Теофан і Конашевич самі, чи на доручення Москви зробили добру прислугу для неї, як просунули у 1620 р. на київського константинопільського уніятського митрополита Йова Борецького. Борецький був ректором львівської братської школи у 1605 р. Це братство кілька літ перед Берестям зав'язало добрі „фінансові" зносини з Москвою і навіть зложило у Москві заяву про свою спільність з москалями. Як приїхав Борецький до Києва на першого ректора київської школи (1615-1619), то приніс зі собою львівське братське москвофільство. Бо тяжко повірити, щоб Теофан зробив з нього так скоро москвофіля. Його москвофільство з 1621 р. ясно виходить у його „Протестації", де він заявляє, що українців в'яже з русскими „одна віра, одно Богослуження, одно походження, язик і обичай".[104] А у листі до царя з 24 серпня 1624 р. називає його, як і монахи „біблійним Йосифом прекрасним" і просить, щоб старався про Венямина. Це інтерпретує навіть червона Москва як „перший призов боротьбу за освободження".[105]. Митрополит пригадував часто Москві, що Київ це „вотчина" московського царя[106] і взивав царя: „постався о Вонямині всієї Росії Самодержче" та підписався, що є „всегда раб".[107] Тон як на митрополита Української Церкви, хоч константинопільсько-уніятської, але ще незалежної від Москви, виглядає занадто понижуючий і для гідности українського митрополита і для Української Церкви, яку він очолював: „рабское до лица землі поклоненіе и желаемое пречестую, стопу великих государей лобзаніе".[108]

Москва з воззєднанням не спішилася. До Києва прийшла московська відповідь: „та думка у вас самих ще не утверджена",[109] „ви ще не готові, нема єдиномислія... та думка у вас самих ще не утверджена".[110] Куліш пояснює цю відповідь тим, що в Москві „чекали часу, коли царська спадщина прийде до них в руки без всяких з їх сторони старань... Царська Дума ніколи не допускала думки, щоби Мономахова Земля була в руках чужинців... (бо) ще Іван III в 1493 р. об'явив Польщі, що він правий господар всієї Руси... що Южна Русь є

---

[104] ПАШУТО, *Древнорусское наследие*, 203.

[105] *Там же*, 208.

[106] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*, 3, 206.

[107] *Возсоединение Украины с Россией. Документы и материалы*, Москва 1954, 1, 46-48, ч. 22.

[108] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 80.

[109] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...*, 3, 225.

[110] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 26.

його власність і що він буде її домагатися".[111] Куліш переглядаючи документи, заключає, що новостворена ієрархія була „готова піддати Малорросію Москві... плід великої думки Івана III (1462-1505), відновленої (патріярхом) Філаретом Романовим (1619-1633)".[112]

Ейхгорн, історик того часу, подає, що Борецький по своїм листі з 24 серпня 1624 р. дістав триста рублів соболями та що далі писав свої листи політичного характеру" і цар не лишав митрополита без нагороди... Борецький був так відданий царю, що сина свого і племінника прислав на службу до царя". Ейхгорн твердить, що завдяки Борецькому козаки, які ще не були ревні, у останні роки готові були вмерти заради Москви.[113] Харлампович також згадує, що Борецький дістав від царя у 1624 р. двіста рублів соболями і що дав на службу до Москви свого молодшого сина Андрія і сина своєї сестри, Павла Княжицького. Потім служили у Москві два його сини другої сестри, Іван і Степан Боярські та оказували цареві політичні послуги, а рідна сестра митрополита заявила по його смерти, що „її брат Йов служив цареві вірно до самої смерти (+2.3.1631).[113] Виринає здогад, що тут на „цій вірній службі цареві" і на тих московських соболях розбилися всякі спроби до поєднання і до якоїсь згоди, щоб „Русь не воювала з Руссю", висувані митрополитом Рутським і римсько-уніятським єпископатом в часі митрополита Борецького.

Переглядаючи листи Борецького, червона Москва заключає, що митрополит Борецький „ясно давав до зрозуміння, що одинокою законною властію він уважає російських царів".[114] Харламповича заключення є, що „Йов виступав... як ревний провідник... ідеї національного і церковного возз'єднання і як аґент по виповненню політичних поручень московського уряду" і що в тім самім дусі поступав його наступник Ісая Копинський.[115]

Ісая Копинський, львівський братчик, висвячений Теофаном на перемиського єпископа, а потім по смерти Борецького вибраний на митрополита (1631-1633), також дуже скоро, як і Борецький, виступив як ярий москвофіль, бо вже у 1622 р. написав до царя, що всі монахи і козаки

---

[111] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...* 3, 224.

[112] *Отпускіе...* (1888)2, 149.

[113] ЭЙНГОРНЪ В., *О сношеніяхъ малороссійскаго духовенства съ Московскимъ правительствомъ въ царствованіе Алексея Михайловича, у „Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи древностей росссійскихъ при Московскомъ университетѣ"*, (1893) 2, 19, нота 79. ХАРЛАМПОВИЧЪ, 26-27.

[114] ПАШУТО, *Древнорусское наследие,* 211-212.

[115] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 27.

хочуть переселитися у московські сторони. Однак з Москви не було ніякої заохоти.[116] У листі до патріярха того самого року називає його патріярхом Великої і Малої Росії.[117] Ставши митрополитом 28 жовтня 1631 р. скоро, бо вже 31 грудня 1631 р. пише до царя і до патріярха про можливість „переселитися в державу російського царя". Для тайних переговорів о тім післав у Москву густинського ігумена.[118]

Заключення Харламповича є, що „Теофанова ієрархія була головною носительницею ідеї возз'єднання".[119] Луцький єпископ Ісая Борискович післаний митрополитом Борецьким до Москви у 1624 р., заявив, що „у нас кріпка думка, ми всі... хочемо бути під царською рукою".[120] Борискович був у Москві від серпня 1624 р. до березня 1625 р. на царськім утриманню. Незабаром потім приїхав до Москви володимирський єпископ Курцевич і там став суздальським архієпископом.[121]

Виглядало б, що з усуненням митрополита Ісаї Копинського і зі вступленням на митрополичий престіл Петра Могили (1633-1647), а потім Сильвестра Косіва (1647-1657), жебрачі паломництва українського духовенства по московські гроші припиняться. Однак не припинилися, бо згадані митрополити хоч не були промосковські, в той же час не були антимосковські. Їждження до Москви по гроші вони не тільки стримали, але самі у царя жебрали, хоч не мусіли, бо вся Україна на схід від Збруча, майже вся Галичина і Волинь були за Могили і Косіва константинопільсько-уніятські як і монастирі. Польське право казало, що у чиїх руках монастир чи єпархія, у тих руках був дохід, отже такі бідні не були, особливо за Могили і Косіва. З київських монастирів тільки видубицький деякий час перед Могилою належав до римсько-уніятських монахів і у тім часі не ходив по московські рублі, соболі та куниці, хоч всі інші київські монастирі, включно з Печерською Лаврою, їздили. Це що він колись належав до римських уніятів. константинопільські уніяти в проханнях до царя використовували, щоб дістати в Москві більшу царську „милостиню". Це пише у 1640 р. до царя не хто інший як Могила, сам константинопільський уніят: „челом бю і мою" о царську

---

[116] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія...* 3, 193-195.

[117] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 26.

[118] *Там же, 28.*

[119] *Там же,* 25.

[120] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія..., 3, 229.*

[121] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 34-38.

допомогу для київських монастирів: печерського, братського, николопустинного і видубицького. При видубицькім додає: „от злочестивих супостатов нарицаємих уніятов запустінного и разоренного".[122]

Як тільки Могила став архімандритом Печерської Лаври у 1627 р., то вже 1628 р. вислав монахів Печерської Лаври з проханням про царську допомогу для „бідної" Лаври. Видко що просив часто, а не одноразово, бо дістав царську грамоту, що Печерська Лавра може приїжджати що п'ять літ. Могила однак не чекав п'ять літ і вже 1630 р. вислав знову києвопечерських монахів до московського царя по „допомогу". Як став митрополитом, то поручав не тільки поодинокі монастирі, але і групові делегації, зібрані разом з різних монастирів, як для приміру у 1640 і 1646 рр., де із самого Києва з кількох монастирів були делеґати, а між ними делегати з Печерської Лаври і братського монастиря,[123] який керував Могилянською Колегією. Сам митрополит Могила для себе особисто діставав з Москви царські „жалування". Наприклад, у 1630 р. дістав сто рублів, у 1640 р. вісімдесять соболів вартістю сто п'ятьдесять рублів, а 1646 р. сімдесять рублів та соболів вартістю триста рублів.[124]

Митрополит Косів також діставав з Москви „допомогу" і то за Хмельницького. Діставав і просив знову. У 1649 р. дістав з Москви сто рублів,[125] а в 1651 р. пише крайно жебрачий лист до царя, який не можливо пояснити, а ще менше виправдати: „і на мене умилосердися, на одежду теплую пожалуй... щоб мені... (було) вчім загрітися в зимі".[126] Даючи „допомогу", само собою, представники Москви по заключенню Переяславської угоди прийшли до Косіва, щоб присягав на вірність московському цареві. По двох днях проволоки 19 січня 1654 р. „Митрополит і духовенство склали присягу, але присягаючи... за слізми світу не бачили.[127]

Виглядає, що митрополит Косів був наївною людиною, якщо він думав, що Москва дає рублі, соболі і куниці без ніякої цілі. Що за ту захланність на московські „допомоги" і „милостині" його самого,

---

[122] АктЮЗР 3, 27-29, ч. 18 (29.10. 1640).

[123] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 89-90.

[124] АктЮЗР 3, 335-336, ч. 267; Докладъ (серпень 1649), ХАРЛАМПОВИЧЪ, 49; 88; 90-91.

[125] АктЮЗР 3, 332-334. ЭЙНГОРН, *О зношеніяхъ...*, (1893)2, 39.

[126] *Возсоединеніе Украины..., 23, 157-158.*

[127] ДОРОШЕНКО Д., *Нарис історії України,* Мюнхен 1966, 2,35.

Борецького, Копинського, Могили, єпископів, монахів, світського духовенства і братств та за всі їхні „інформації" до Москви український нарід мусить тяжко заплатити. І заплатив — Переяславом та Полтавою, цілковитою руїною національного та релігійного життя, страшним голодом 1933 р. тай ще платить. Москва давала гроші і різні допомоги та милостині, але собі це потім сторицею відібрала і ще відбирає. Це історична *немезіс*. За дурноту кайзера заплатили німці, а за дурноту Гітлєра і нацистів ще більше заплатили. Навіть московський історик Ейхгорн дуже делікатно про це пише, що даючи милостині, „Москва не все мала при тім *благотворительні ціли"*.[128] Цього, на жаль, не бачило, чи не хотіло бачити українське духовенство. Не бачив, чи не хотів бачити і сам Могила, який ще як архімандрит Печерської Лаври у 1628 р. „молився о *благостоянію* держави царя,[129] а як у 1645 р. помер у Москві цар Михаїл Теодорович, то сам Могила повідомив Москву, що „парастаси й сорокоусти во всіх наших кієвських монастирях і церквах сотворихом. ізрядіе... (у Печерській Лаврі і у св. Софії) і в синодики вписав (царя і царицю) у вічну їх пам'ять і богомоліє і даже до днесь поминаніе в безкровних жертвах творити не перестаем".[130] Молився не тільки сам Могила. Густинські монахи пишуть до Москви, що на вістку о смерти царя відправили сорокоусти і до кінця життя будуть за нього молитися",[131] а у Києві у пустиннім святомиколаївськім монастирі на вість о смерти „от старец даже до юних горкого плачу и очеса наша слез неутолимих исполни и обитель нашу смути". Новому цареві ці самі монахи бажають: „непобідимий самодержче... царствуй, о світозарная Російская деннице".[132] Видубицькі монахи також пишуть, що у них на вістку о смерти царя був „гіркий плач і слези неутолимі".[133] Не забудьмо, що це все ділялося вісім літ до Переяслав'я в Україні, коли майже вся Україна була під Польщею. Ці відправи по українських церквах та монастирях за московським царем вказують, що Переяслав, Київський московсько-уніятський синод і Полтава були заздалегіть добре приготовані. Ще в 1626 р. київське братство, до якого Конашевич записав себе і все військо Запорозьке, в листі до московського царя по гроші на братську школу, закінчили лист: „вірние раби".[134] Чи ж це членство у братстві не було приготуванням до Полтави, коли сорок

---

[128] ЭЙНГОРНЪ, *О сношеніяхъ..., (1893)2, 28.*
[129] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 49.
[130] АктЮЗР 3, 68, 70, ч. 66 (13.1. 1646).
[131] *Там же*, 73-74, ч. 69 (27.1.1646).
[132] *Там же, 7, 1-73, ч. 68 (22.1. 1646).*
[133] *Там же*, 75-77, ч. 71 (1.2. 1646).
[134] АрхЮЗР 1/6, 573, ч. 229, (17.1. 1626).

тисяч українських козаків, „вірних рабів" станули по стороні московського царя і допомогли Москві стати европейською потугою. Це що Могила покірно написав до царя у 1646 р.: „до лица земли челом ударяю",[135] сповнилося дослівно по Полтаві.

Косів, без сумніву, знав листи Могили про поміч до Москви, а потім й сам їх писав. Тому важко зрозуміти його сльози при присязі, а ще тяжче зрозуміти його заяву, що він не знав про Переяслав. Хмельницький говорив про це з Москвою від 1648 р.[136] Переяславська угода не була ніякою таємницею, а Хмельницький майже у всіх своїх угодах з Польщею виступав як великий промотор Константинопільсько-уніятської Церкви, яку митрополит Косів (1647-1657) очолював. Якщо слова Косіва правдиві, то або Косів ігнорував Хмельницького, або Хмельницький Косіва. В обох випадках виринає питання, чи не за порадою греків у інтересі Москви Хмельницький висуває у своїх трактатах з Польщею майже ліквідацію антимосковської Київської Римсько-уніятської Церкви, що було особливо корисне для Москви. Це купити Москва не могла, отже треба було її знищити українськими руками. Греки за Хмельницького вештались по Україні і крутились безнастанно коло Хмельницького і вони могли, як приятелі Москви, бути інспіраторами Хмельницького у його трактатах з Польщею і переговорах з Москвою. Що до возз'єднання та про це пише Полонська-Василенко, що „значну ролю в справі союзу України з Москвою відіграло східне духовенство, вищі представники якого брали на себе посередництво між Богданом Хмельницьким і царем: Паїсій, патріярх Єрусалимський, що зустрічав Хмельницького у Києві у 1648 році й вітав, як нового Мойсея; Йоасаф, митрополит Коринтський, що згинув під Берестечком у 1651 році; Гавриїл, митрополит Назаретський, що був у гетьмана після берестечської поразки".[137] Крім вичислених Полонською-Василенко, крутились коло Хмельницького ще: Галактіон, митрополит Македонський,[138] грек старець Павло;[139] грек Кондрат Юрієв[140] та греки Ілля і Іван,[141] які також інформували Москву та правдоподібно настроювали Хмельницького що до возз'єднання та знищення Київської Римсько-уніятської Церкви. Куліш припускає, що це був єрусалимський патріярх Паїсій, що перший піддав

---

[135] АктЮЗР 3, 69. ч. 66 (13.1. 1646).
[136] ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР 1/5, 35.
[137] ПОЛОНСЬКА-ВАСИЛЕНКО Н., *Історія України*, Мюнхен 1976, 2,22.
[138] АктЮЗР 3. 340-341, ч. 273 (27.8. 1649).
[139] *Там же*, 450-453, ч. 319 (19.5. 1651).
[140] *Там же*, 3, 481-482, ч. 332 (липень 1652).
[141] ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР, 1/5, 66.

Хмельницькому „думку у своїх наслідках возз'єднительську — об'явити себе оборонцем православної віри", однак тому що розмови не були протоколовані, то „що говорив і робив серед козаків Паїсій, це осталося так точно невідомим, як і перебування Теофана в обох русских частях, в обоїх Росіях".[142] По Переяславі не видко греків коло козацьких гетьманів, бо, видко, не були вже вони більше Москві потрібні, тому що Москва своїм знаним способом нав'язала безпосередній добрий для неї зв'язок не так з гетьманами, як впрост з козацькою старшиною. Що до духовенства, то тут Москва не натрафила, крім мнимого опору Косіва, на жодний якийсь конкретний спротив. Раз духовенство тридцять чотири роки брало з Москви гроші, вона зовсім слушно уважала їх за своїх платних агентів і переводила присягу на вірність цареві, а тим самим Москві, по українських церквах і серед усіх українців: духовенства, козацької старшини, з яких деякі не присягали у Переяславі, бо не мали нагоди там бути, козаків міщан і селян. Москва використала для своїх політичних цілей релігію. Раз хтось присягнув то треба було при помочі відданого українського духовенства допильновувати, щоб присяга була додержувана та щоб українці не були кривоприсяжниками. Косів, мабуть розумів справу, що це означає, бо він номінований польським королем присягнув був на вірність польському королеві і Польщі, отже ломив присягу і ставав кривоприсяжником, якби присягнув цареві без звільнення з попередньої присяги. Косів писав свої праці для українського народу по-польськи, отже культурно, і як його недавний зверхник Могила, політично, виглядає, був польнофілом. Передумавши чи передискутувавши, Косів по двох днях присягнув і вислав своє оточення до присяги. Услужливість цю Москва, своїм способом, винагородила. Косів і другі дістали „жалування".[143] Москва осушила сльози грішми. За п'ять літ, у 1659 р. через призначення з Москви намісника і приняття його українським духовенством без якої будь опозиції, частина Київської Церкви фактично перейшла при допомозі самих українських церковних достойників, Барановича і Филимоновича, під зверхність Москви. Хоч по смерти Косіва (1657) вибрано ще двох митрополитів, признаних Константинополем: Діонисія Балабана (1657-1663) і Йосифа Нелюбовича-Тукальського (1663-1675). Але в Києві від 1659 р. сиділи і рядили церквами на українських землях московські містоблюстителі, які самі проти волі митрополитів постаралися для себе призначення і

---

[142] КУЛИШЪ, *Отпаденіе..., (1888) 4, 330.*
[143] ЭЙНГОРНЪ, *О сношеніяхъ..., (1893) 2, 51-53.*

юрисдикцію з Москви: Лазар Баранович (1659-1661; 1670-1685) і Методій Максим Филимонович (1661-1668). Відносно Барановича, то він їздив до Москви ще перед 1648 р., отже знав Москву. По Переяславі він „перший з українських архієреїв" звернувся до Москви, щоб вона затвердила його на Чернігівській катедрі. У червні 1660 р. він вислав делегацію до Москви від себе і від архімандрита Печерської Лаври та від всього київського духовенства, щоб цар наказав духовним чинам обрати митрополита, який би був рукоположений московським чи константинопільським патріярхом.[144] З того видко досить ясно, що московські гроші зробили серед українського духовенства свою роботу. Москва однак не спішилася. На її думку, правдоподібно, справа ще не була належно підготована. До Москви приходили далі жебрацькі посольства про „допомогу" з обов'язковими при тім інформаціями про всі справи, що цікавили Москву. Отже вона знала усю ситуацію в Україні і вирішила ще трохи почекати на кращу нагоду і на кращі обставини, бо в Україні був митрополит Балабан, хоч і не сидів у Києві. З українського, національного і державного боку пропозиція Барановича, Гізеля та київського духовенства треба уважати національним злочином. Вони випереджували Москву у її плянах підпорядкувати Київську Церкву Москві усунувши при допомозі Москви правного митрополита Балабана, затвердженого константинопільським патріярхом. Не було ніякої церковної чи національної підстави до їх вчинку, ніякого виправдання.

У Москві, передумавши справу, вирішено заступити Барановича ніжинським протопопом Максимом Филимоновичем, якого висвячено в Москві під іменем Методія на мстиславського і могилівського єпископа, його післано в Україну „в характері московського політичного аґента... Духовенство зустріло нового містоблюстителя більш-менш прихильно... особливо ж по його стороні були представники білого духовенства, з-посеред яких він, привівши з собою з Москви великі гроші і соболину казну, вербував собі помішників і співробітників в політичній праці".[145] Хоч Филимонович не був за те, щоб у Києві був митрополитом москалів, однак для Москви він „висказував вірнопідданчі чувства і патріотизм. За це діставав нераз дари від царя". За свою давнішу роботу для Москви він дістав у 1655 р. в дарі від царя село Ушню з присілками і мельницями,[146] а у 1659 р. п'ятьсот рублів і п'ятьсот золотих червоних.[147] Щодо Барановича, то він

---

[144] ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 310.
[145] *Там же,* 311-314.
[146] ЭЙНГОРНЪ, *О сношеніяхъ...,* (1893) 2, 108.
[147] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 176-177; 182, нота 6, ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 309.

сам звернувся до царя дати йому управління Церкви в „Малоросії", бо „Малоросія" — *вотчина* царя", у і скоро потім дістав назначення на містоблюстителя.[148]

Коли йдеться про Київсько-московську релігійну унію та про підчинення Київської Церкви Москві, то не Москва і не Константинопіль її підчинили, а самі українці. Усі знали, що луцький єпископ князь Ґедеон Четвертинський піде до Москви по свячення, якщо його виберуть. Його одноголосно вибрали, а як по виборі отверто заявив, що вибір приймає під умовою, що буде свячений у Москві,[149] то не скликали синоду, щоб вибрати іншого.

Духовенство беручи від 1620 р. московські гроші, вибрали, кого хотіла Москва і гетьман Іван Самойлович (1672-1687), сам попович і бувший студент Могилянської Колеґії, який згори погодився і навіть допомагав підпорядкувати Київську Константинопільсько-уніятську Церкву Москві.[150] Тому що фактично цар був головою Московської Церкви, то Київський московсько-уніятський виборчий синод віддав Київську Церкву московському цареві, щоб нею керував. Правну сторінку до трансакції отці синоду залишили найспокійніше константинопільському патріярхові, хоч без сумніву знали, що як Москва попросить і підіпре своє прохання грішми, то патріярх на все погодиться.

І в дійсности, константинопільський патріярх Діонисій відступив Київську Церкву Москві, як за свою ласкаву згоду дістав сто двадцять соболів та двісті золотих червоних.[151] Єрусалимський патріярх Доситей був спершу проти, але двіста золотих червоних допомогло і він „знайшов у правилах, що вільно" це зробити. Цей єрусалимський патріярх ще наперед „радив московській владі... в українських монастирях настоятелями ставити росіян. Він писав також, щоб при наставленні єпископів в Україні київський митрополит зносився з Москвою, щоб московському собору докладав про важливі справи і сам був під Москвою — словом цілком підтримував стремління московського уряду".[152] Лист патріярха Доситея опублікований. Ніде досі не опублікувано про ради других двох єрусалимських патріярхів, які перед ним працювали для Москви в Україні, саме Теофана у 1620 р. і Паїсія у 1648 р. Про їх промосковські розмови не знаємо ні в Москві ні з козаками, але це, що сталося, виглядає, що було добре упляноване

[148] ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 325.
[149] ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮРЗ, 1/5, 103.
[150] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 215-231, ВЛАСОВСЬКИЙ 2, 335-341.
[151] ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР 1/5, 144-147.
[152] ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 339-340.

Москвою, що скористалася їх діяльністю в Україні і що вони були московськими аґентами. Теофан висвятив москофільську ієрархію, яка підготовила Переяслав і Київський московсько-уніятських синод, Паїсій з другими греками зробив з нього одностороннього церковного діяча, константинопольсько-уніятського, що весь час по відвідинах Паїсія домагався від Польщі знищення, де міг і коли міг, римських уніятів. Це було на користь Москві і що опісля сама вона робила, коли знищила козаків, опанувавши наперед при їх допомозі Україну у Переяславі і під Полтавою.

Греків у єрусалимськім патріярхаті було дуже мало (і тоді, і тепер). То вони, видко, не мали в Єрусалимі що робити і їздили до Москви по гроші, тим більше, що мусіли туркам платити, щоб втриматися при владі. А по дорозі робили московську роботу в Україні на інструкції Москви та з власної ревности, з вдячности до царя. Греки мали доступ до України і могли давати в Україні свобідно всякі ради на користь Москві та вказувати українцям дорогу до неї скору московську „допомогу". На українців діяли шумні титули майже паперових патріярхатів та патріярхальних різних синкелів та митрополитів. Москва це побачила і пляново використала. Шумні грецькі титули і московські гроші поділяли на українське вище і нижче духовенство, на монахів, на братства і на козаків. Переяслав пішов гладко і також гладко позбирали москалів по українських містах і селах присягу на вірність московському цареві. Не менш гладко перейшов Київський московсько-уніятський виборчий синод. Одноголосно перейшов милий Москві промосковський кандидат на київського митрополита, Ґеодеон Четвертинський, який без національної рації покидав константинопільського патріярха, якому присягав тому двадцять п'ять літ при свяченню на луцького єпископа. У Берестю греки і українці кидали клятву на Рагозу, а у Києві перейшло усе гладко не тільки без клятви на Четвертинського, але без якогось протесту проти нього. Московські рублі, куниці та соболі і всі угощування з царського стола українців і греків не пішли даремно. Головою делегації для обговорення в Москві був Теодосій Углицький, про якого Харлампович пише, що він „особливо був вірний Москві, маючи рідних на царській службі і у вірности утвердив Лазаря Барановича". По єпископські свячення Лазареві Барановичеві до Чернігова, Теодосій Іглицький поїхав не до київського митрополита, а до московського патріярха у 1692 р. Того ж самого року він написав до Москви донос на митрополита Ясінського, що той „разоряє" майно видубицького монастиря, але патріярх знайшов, що це наклеп.[153] Москва з подяки йому за промосковську

[153] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 235-238.

роботу, зробила його чернігівським архієпископом, а опісля святим Московської Церкви і дала українцям 1896 р.(?), щоб до нього молилися.

Тридцять дві особи з духовенства між якими був також почаївський ігумен, і шляхти поїхало з Четвертинським на це, з українського національного пукту видження, сумне свято на перше в українській церковній історії ставлення українського київського митрополита московським патріярхом. Московський уряд не жалував грошей. На сплату делегації було видано 1232 рублі, а по присязі на вірність московському патріярхові, новопоставленому митрополитові Москва подарувала карету і шість карих коней.[154] Одиноке, на що здобулось українське духовенство на виборчім синоді, чи безпосередньо по нім, це була петиція до гетьмана з проханням, щоб він випросив певні права і привілеї для української Церкви і для київських митрополитів, між іншим, щоб митрополит міг носити хрестик на митрі.[155] Наївні не знали, чи не хотіли знати, що Москва не додержує обіцянок. Гетьман вставився. Патріярх не пообіцяв нічого. Царі майже на все погодились обіцянка лишилася тільки на папері, крім хрестика на митрі! Але носили той хрестик потім не українці, а росіяни, деякі з них україножери, як Антоній Храповицький, київський митрополит в часі першої світової війни і за української незалежности у 1918-1919 рр.

Існування Київської митрополії, як одиниці, не було в інтересі Москви. Сумне однак, що її самі українці зліквідували і допомогли змосковщити, як підносить Харлампович: ,,обрусительній політиці сприяло розбиття малоросів".[156] Перша що визволилася зпід залежности від київського митрополита, це була Печерська Лавра. По смерти архімандрита Гізеля (+1683) нововибраний архімандрит Варлаам Ясінський звернувся до Москви, по грамоту для поставлення, хоч Печерська Лавра була ще константинопільською ставропігією, а в 1687 р. звернувся до Москви, щоб Лавра була залежна тільки від московського патріярха, а не від Константинополя, ні від київського митрополита. Розуміється, на це прохання Москва радо погодилася і Печерська Лавра стала московською ставропігією. Перший, що поїхав до Москви на поставлення, був архімандрит Йоасаф Кроковський у 1697 р. в оточенні сорока восьми осіб. Ще перед Лаврою московську ставропігію одержав козацький межигірський монастир.[157] 30 березня 1688 р. звернувся до царської влади чернігівський архієпископ Лазар

---

[154] ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР 1/5, 103; 121; 125. ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 336.
[155] ТЕРНОВСКІЙ, Арх 1/5, 124. ВЛАСОВСЬКИЙ, 2, 334-337.
[156] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 497.
[157] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 241-244. ВЛАСОВСЬКИЙ, 3, 15-18.

Баранович з проханням приняти його єпархію під безпосередню владу московського патріярха. Москва, видко, була тому дуже рада, бо вже 10 квітня 1688 р. „царським і боярським приговором чернігівська єпархія була вилучена з-під управління київського митрополита і зі складу тої ж митрополії та підпорядкувана безпосередно патріярхії".[158] По 1686 р. відпали досить скоро західно українські єпархії: Перемишль (1692), Львів (1700), Луцьк (1702). Вони небажали іти під Москву, а пішли на Захід під Рим. Були тоді під Польщею, то могли це дозволити. У 1700 р. на території київської єпархії створено переяславську єпархію, але єпископ був тільки вікарієм митрополита і вже перший переяславський єпископ, козак, Захарій Корнилович в 1708 р. пробував відійти від Києва. Його наслідник, шляхтич, Кирило Шумлянський у 1716 р. пробував також залишити Київ і піти під Москву. Його ж наслідник Йоаким Струкова у 1733 р. таки це осягнув і пішов під безпосередню залежність Святішого Синоду.[159] Що до Переяслава, то тут деякий час сама Москва з політичних мотивів стримувала ту велику ревність українських ієрархів піти впрост під Москву і звести Київську митрополію до одної тільки київської єпархії. Це й сталося у 1733 р., коли по відході Переяслава Київ став „рядовою єпархією" Московської Церкви.[160]

Що духовенство не радо ішло під Москву, це можна припустити, бо воно ж знало про московський спосіб трактування духовенства, особливо світського. Вони чули, що у сусідній білгородській єпархії митрополит накладає данину на священиків залежно від того, скільки є хат у парафії. Збирає данину з особливою жорстокістю, б'ючи священиків, знявши з них наперід сорочку, що книги запроваджено московські і спів змінено на московський.[161] Протесту однак, крім паперового, і то тільки листа до гетьмана з покірним проханням Москві в справі прав і привілеїв, не зроблено, хоч по білгородській єпархії могли бачити, що їх чекає. Видко, Москва це все добре підготувала.

Не було також протесту, ні жодної реакції зі сторони решток шляхти, ні зі сторони братств, ні козаків. Це завважує навіть автокефальний історик Власовський, що „протесту проти підпорякування Української Церкви Московському патріярхові не було з боку світського елементу Церкви: ні від братств, ні від української православної шляхти, ні від козацької старшини". Відповідь виглядає ця сама, що і до духовенства: Москва це все передумала і заздалегідь підготувала. Москва добре знала, що діється в Україні і хто що думає і

---

[158] ВЛАСОВСЬКИЙ, 3, 11.
[159] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 498.
[160] ВЛАСОВСЬКИЙ, 3, 18-21.
[161] ТЕРНОВСКІЙ, АрхЮЗР 1/5, 114-115.

відповідно до цього поступала та приготовляла відповідну загальну опінію. Коли взяли під увагу, що кожний хто йшов до Москви по „милостиню", був перевірюваний царським воєводою у Путивлі — чи має які важливі вісти. Та коли мав, то тільки тоді пускали його далі і давали державні підводи до Москви, щоб міг „подивитися на пресвітле царське лице" і „зобачити царські очі". Москва отже була про усе поінформована, бо ці українські жебрацькі посольства були рівночасно шпигунськими, що збирали потрібні Москві відомости і інформували про всіх і про все. А вертаючи, без сумніву, не без інструкцій чи вказівок, що вони мали б зробити, щоб скоро знова дістатися до Москви по нову „милостиню". Між іншими Печерська Лавра так скоро і часто діставала перепустки на прощу до Москви за новими грішми, вказує, що Лавра мала для Москви інформації і добре виконувала наложені завдання. Повертаючи, ці паломництва робили, де треба, московську пропаганду. Вони ж їхали з Путивля до Москви і потім назад царськими підводами і в Москві перебували на царський кошт та діставали їжу з царського стола, а це все без сумніву зобов'язувало до чогось, окрім самих інформацій.

Осягнувши у Переяславі возз'єднання, яке Москва приготовляла від 1620 р., вона не спочила, а далі провадила свою роботу. І 1654 р. прийняла у себе у Москві цілий ряд українських жебрацьких інформативно-шпигунських посольств, які путивельський воєвода уважав достатньо корисними, щоб їх перепустити до Москви на державний кошт і на їжу з царського стола. По Переяславській угоді поїхали до Москви з проханням царських грошей делегації з українських монастирів: київського братського, що завідував Могилянською Колегією, з київського троїцького, з козацького терехтимирівського, з межигірського, з чернигівського ілинського, з батуринського, з густинського, з мгарського, з глухівського, з новгородсіверського, з гадяцького, з крехівського, а з білого духовенства був конотопський протопоп.[162] Виглядало б, що Хмельницький того рода посольства з національного інтересу повинен би був стримати. Ці жебрацькі посольства з різними інформаціями не приносили Україні ні чести, ні користи. Інформації збирала Москва про Україну, а не Україна про Москву, а крім того хоча ніхто не знав, які інструкції давала Москва тим делегаціям, як вертали до дому, свідомо чи не свідомо, монастирі та церкви ставали московськими шпигунськими осередками та московськими пропагандивними центрами. Однак Хмельницький не стримав. Що гірше, між

[162] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 344.

документами опублікуваними є лист Хмельницького з 20 квітня 1656 р., у якім він „зі всім військом просить всієї Великої і Малої і Білої Росії самодержця... вітчича і дідича", щоб дав милостиню монахам Скитського монастиря, які їдуть до Москви і просять як прямі і вірні слуги царський дозвіл" оглядати пресвітле лице" його царського величества.[163] Є також опублікуваний інший його вірчий лист до московського царя з 9 березня 1657 р. для крехівського монастиря.[164] Що до Манявського скиту, то цей Манявський скит, виглядає, мав досить багато корисних Москві інформацій, бо був досить частим гостем у Москві, а крехівський також. Є згадка, що вже у 1628 р.[165] Манявський скит виправив жебрацьке посольство і що виправляв по милостиню ще у 1743 р.[166] Правдоподібно брали московські гроші ще за Австрії, доки Австрія цей релігійний і політичний московський форпост в Галичині не скасувала і Манявський скит не зліквідувала.

Осягнувши свою ціль і підпорядкувавши собі київську митрополію, Москва не спочила а давала рік за роком далі милостиню „українському бідному" — жебрацько-бідному духовенству, з „інформаціями", ласому на московські гроші. Їздили по ті соболі і рублі на державний московський кошт, і на їжу з „царського стола" не одиниці, а покілька нараз з кожного монастиря, як висилано делегацію. Наприклад у 1689 р. і це вже по Київськім московсько- уніятськім синоді вислав у делегації монастир: батуринський (4 особи), глухівський (3), прилуцький (4), чернігівський єлецький (Углицький-сьогодні московський святий), чернігівський борисоглібський (7), рихлівський (4), лубенський мгарський (4), київський братський (2), києвопечерський (4), київський михайлівський (2), київський кирилівський (5), київський межигірський (3), київський никольський (1), новомлинський (1), від митрополита (1), від львівського єпископа (4), з білого духовенства з Десятинної (2), з львівської богоявленської (1), з Вороніжа (1).[167] Слідуючого року знова іде ціла серія з „інформаціями", розуміється, важними для Москви, бо інакше не перепустили б їх у Путивлі, щоб могли побачити „пресвітле царське лице", та „подивитися на царські очі". В тій злочасній для України серії, „бідних" — деяких з них шпигунів і аґентів у монаших і священичих рясах є нові імена, але є і такі, що були у 1689 р. з якимись інформаціями, або з виповненими завданнями. Між тими, що були минулого року — є із самого Києва п'ять: київопечерський,

---

[163] АрхЮЗР 1/10, 602-604, ч. 226.
[164] *Там же*, ст. 604, нота.
[165] ХАРЛАМПОВИЧЪ, 85.
[166] *Там же, 839.*
[167] *Там же, 359.*

києвобратський, києвомихайлівський, києвоникольський, і києвомежигірський, з Галичини: крехівський. Є і нові з козацьких важних центрів, як переяславський та ніжинський. Є і з Києва нові, що не мали минулого року нагоди та інформації, щоб удостоїтись „оглядати царське лице" та „подивитися на царські очі" — (це вислови уживані у їхніх проханнях, щоб бути допущеними до Москви), а саме: видубицький і троїцький. Між тими, що їздили до Москви по гроші, зустрічається видні, в добі Мазепи, імена, як Яворський, Кроковський, Дмитро Туптало, Углицький.[168] З них, наприклад, Яворський потім дістав дуже високу посаду в Москві, заступника московського патріярха. На тім високім пості проводив у 1708 р. кляття на Мазепу. Кроковський став київським митрополитом і проводив кляття Мазепи у Глухові, у присутности царя Патра I-шого і зібраної козацької старшини. Обидва кидали клятву цього самого дня і було це ще перед Переяславом. Вони ж не могли відмовитися, коли перед тим їздили „подивитися на царські очі", дати інформації, а може і приобіцяти виконати якесь завдання та дістати допомогу.

Що до Углицького, то він пішов не до київського митрополита по єпископські свячення, а до московського патріярха і зістав „українським" святим Московської Церкви і в тім часі, коли усе укранїське було придушене, у 1896 р.

Провідник, якщо є добрим провідником, то роблячи якісь важливі рішення дивиться на кілька літ наперід, на десятки, а то й сотки літ, обчисляє всі позитиви і неґативні сторони, що з того вийде за кількадесять та навіть за кілька сот літ, якщо це якась важлива справа. Полтава була свого роду кінцевим актом, чи закінченням потягнень трьох гетьманів: Конашевича, Хмельницького і Самойловича. Що наступило по Полтаві, то вже було свого рода епілогом, чи консеквенцією Полтави. Конашевич заофірував Москві свої і козацькі послуги. Ці послуги дало козацтво Москві возз'єдинивши Україну з Москвою у Переяславі і поставивши сорок тисячну армію на поміч Москві під Полтавою. Він також допоміг до створення москвофільської ієрархії у Києві, і зорганізування промосковської Церкви. Від перших днів свого існування уся Церква була московською аґентурою, переорієнтувала українське духовенство, український нарід, а по части і козаків на користь Москві. Так що і Переяслав, і Київський московсько-уніятський синод, і Полтава та кляття Мазепи по українських церквах перейшло і принялось спокійно. Хмельницький перепровадив у Переялаві „возз'єднання без ніякої ясної угоди на папері, присяг та

---

[168] *Там же, 358-365.*

дозволив москалям збирати присяги по Україні на вірність московському цареві без ніякої московської присяги. Наслідком Переяслава був Київський московсько-уніятський синод, а далі — Полтава. Самойлович з власних, егоїстичних причин допоміг Москві взяти Київську Константинопільсько-уніятську Церкву і підпорядкувати московському патріярхові, а тим самим бодай частинно спричинив, що та Церква кляла Мазепу на спілку з росіянами. Полтава — це трагедія не тільки козацька і Московсько-уніятської Церкви, але це трагедія України і українського народу, коли 40000 тисяч стануло проти свого національного проводу — проти свого гетьмана Мазепи, а церковний провід кинув клятву на свого гетьмана, у великій мірі добродія, по українських церквах. Полтава — це погребіння українського релігійного та національного, самостійного думання та плянування його на сотки літ. По Полтаві вже не було самостійного, релігійного і національного життя, а клигання і скоре сходження зі сцени національного і релігійного самостійного життя і згублення своєї релігійної і національної ідентичности на понад двісті літ. Коли в часі першої світової війни упав царат, то московський чар, розпочатий всебічно у 1620 р., тривав далі ще у 1917 р. В Україні і тодішний український національний провід, наївний, вірив в доброту росіян, стратив цілий рік дорогого часу і золотої нагоди, не приготовив оборони кордонів України. Треба було чекати аж на четвертий універсал, яким нарешті проголошено самостійність України. На оборону України при першім наступі росіян, пішла тільки горстка, кілька студентів, яких росіяни вистріляли і зайняли Київ. За трьох тижнів коло п'ять тисяч киян було застрілено. Честь крутянським героям. Добре, що хоч пару соток знайшлося серед українського народу, що не були отуманені різного рода московською пропагандою. По Крутах деяка частина українців національно прозріла, друга досить скоро зорганізувала промосковський „Український Уряд" та таращанську дивізію, стопроцентово українську. Вона била безпощадно „петлюрівців" і „галичан", здецидованих самостійників — римських уніятів, що перейшли у 1919 р. Збруч і пішли проти росіян разом з Армією Української Народної Республіки, зорганізованою, головно, Петлюрою. Їх було коло двадцять тисяч, більшість українців східних земель, опановані колишньою царською, а потім червоною московською пропагандою. Що до релігійної сторінки, то тут справа ще далеко гірша, без виправдання, та навіть вияснення, крім національно-релігійного, пляново защеплюваного Москвою від 1620 р. По українських церквах за української влади духовенство кляло далі Мазепу, а українці це покірно, чи байдуже вислуховували. Коли, вже за большевиків, нарешті розпочато організувати Українську

Автокефальну Церкву, то не уділили єпископських свячень Василеві Липківському, вибраному на митрополита Української Автокефальної Церкви, бо єпископат в Україні і більшість українців трималися на далі, і ще тримаються, здається свідомо, юрисдикції Московської Автокефальної Церкви.

4-5. Четвертим чинником, що привів до Московської церковної унії і до політичного та релігійного возз'єднання України з Москвою, були Козаки, а п'ятим Могилянська Колегія. Представлення їх вимагає більшого місця, тому не включені у цій розвідці.

12. РИМСЬКА УНІЯ

Коли беремо під увагу Українську Римсько-уніятську Церкву, то виринає перш за все питання, чи це був добрий крок, чи було доцільно робити унію з Римом. Більшість ієрархії Київської Церкви вирішила, що унію з Римом треба зробити.

На це рішення мали вплив теологічні рації, що бажанням Христа було єдина Церква. Константинопільський патріярх Керулярій у 1054 р. розірвав церковну єдність. Об'єднання Церкви Христової греки у Флоренції відкинули. Владики Київської Церкви вирішили повернути до єдности без греків, Ставропігії та завелике втручання Константинополя у внутрішні справи Київської Церкви цю зміну від Константинополя до Риму до певної міри спричинили, чи прискорили. Це признають московські церковні історики. Владики мали цього досить, особливо львівський владика Балабан, який навіть був одним з ініціяторів унії з Римом. Але коли під впливом князя Острозького дійшло до якоїсь згоди між львівським братством і єпископом Балабаном, то Балабан від проримської групи відступив.

Побіч релігійних, чи спеціяльних, церковних мотитів проримські владики мали на меті загальне добро Київської Церкви і українського народу у Польсько-литовській державі. Щоб боронити Київську Церкву і українців, треба було бути там де формувалися і ухвалювалися закони Польсько-литовської держави — у польськім сенаті. Тому були поставлені домагання, як одне з умов до унії з Римом, і до польського короля і до папи про підтримку того, щоб Київська ієрархія мала місце у польсько-литовськім сенаті, як це мали латинські єпископи. Другий пункт був, щоб українці, їх вірні, були ставлені на різні державні урядові посади на рівні з вірними Польскої латинської Церкви, бо у Польсько-литовській державі було кілька законів, які застерігали промоції на різні державні уряди тільки для людей „латинської віри", отже для поляків і латинських „литовців". Цим самим правно люди „грецької віри" були виключені, хоч у практиці деколи „з королівської ласки" дехто з

,,грецької віри" часом діставав призначення на високі посади. Наприклад, князь Острозький був призначений київським воєводою, а його син Олександер за життя тата волинським воєводою, але це було радше виїмком.

Можливо, що це було б осягнене, про що дбали владики, якби українці підтримали їх. Однак сталося інакше. Українці не підтримали свій Церковний Провід. Греки і грекофіли та москвофіли (львівське братство) намагалися розбити Берестейський синод і всі змагання ієрархії Київської Церкви завалити. Київська Церква на унії з Римом не осягла нічого в Польсько-литовській державі, як і її духовенство та український нарід. Єпископів не допущено до сенату, хоч сам папа написав до короля і кільканадцять листів до різних тоді впливових польських єпископів і магнатів. Унія така, як її хотіли і поставили владики Київської Церкви, не була в інтересі поляків. Виглядало, що Берестейська унія впаде. З магнатів, з української шляхти та із зорганізованих у братствах міщан до унії не приступив майже ніхто. Українці підтримали греків, так як сто тринадцяти літ опісля під Полтавою у 1709 р. підтримали росіян, проти свого Проводу. Греки своїх ,,вірних" українців продали москалям у 1686 р., а вони своїх ,,вірних козаків" зліквідували зовсім у 1764 і 1775 роках.

Київська Церква, від Берестя Римсько-уніятська, затримала тяглість Українського Церковного Проводу і тяглість київського обряду, однак лишилася спершу тільки з горсткою духовенства і людей, бо українська шляхта, українське міщанство і велика більшість українського народу вирішила у Берестю підтримати Константинопіль так, як потім у Переяславі і під Полтавою Москву. Київська Римсько-уніятська Церква не позискала у Берестю, і безпосередньо по Берестю ні українських магнатів, ні української шляхти, ні українського міщанства, ні навіть українського селянства з різних причин. Польська шляхта і навіть польське латинське духовенство, з малими виїмками, пішло також з різних причин проти Київської Римсько-уніятської Церкви. Київська Римсько-уніятська Церква і Берестейська унія не були популярні серед українських сусідів: греків, поляків, і росіян, не були вони популярні і серед українського народу. Били її усі, і чужі і свої.

Що греки били Київську, Римсько-уніятську Церкву, це зрозуміло. Україна була їх митрополією і колонією. Вони тратили територіяльно і економічно, бо надали різні збірки серед українців на грецькі церковні потреби, а особливо на потреби константинопільського патріярха, який безнастанно мусів платити султанові, щоб втриматися на своїм троні. Деякі з них по два, три рази були усунені і вертали назад по сплаченню відповідної суми грошей. Тому усякі Никифори робили різні дії, щоб до Берестейської унії не допустити, а коли вона прийшла, старалися її

зліквідувати. В самім Берестю українці мали рівночасно два синоди, римсько-уніятський, зорганізований київським митрополитом і більшістю ієрархії та константинопільсько-уніятський, зорганізований греком Никифором, двома єпископами, князем Острозьким, українською шляхтою і братствами. Від самого початку розгорілася внутрішна боротьба проти унії з Римом і за затримання „статус кво", тобто — влади константинопільського патріярха і греків над Київською Церквою. Греки тимчасово виграли, бо переважна більшість українців їх підтримала, однак по створенню промосковської Теофанівсько-Конашевичівської ієрархії Москва опанувала Київ і остаточно греки відпродали Київ в Москві у 1686 р.

Поляки спершу, виглядає, підтримували унію в надії, що вона стане помостом і переходом на латинство і на спольщення українського народу. Але дуже скоро побачили і зорієнтувалися, що унія не є помостом до релігійного і національного ренеґацтва на їх користь, як це вони хотіли і як це безнастанно твердили українські константинопільські уніяти, а потім українські московські уніяти, включно з недавнім Львівським московсько-уніятським „собором" у 1946 р. Поляки скоро побачили, що унія зміцнює Українську Церкву, і що українська Римсько-уніятська Церква робить полякам неприємности в Римі, намагаючись при його допомозі заборонити полякам перетягати українських людей на латинський обряд і тим самим на польську національну основу. Перші зорієнтувались єзуїти, і де могли, там не допускали українських семінаристів до студій у краєвих і закордонних колегій. Виленську Руську Семінарію, зорганізовану папою Григорієм XIII, 1582 р. і на кошти Рима для виховання українських студентів, перемінили на латинську і щойно папа Венедикт XIУ, по 170 літах, зорієнтувався у негіднім ділі та усунув латинників з тієї Руської Семінарії.[169] Польська ієрархія, зібрана на своїм синоді у Пйотркові 1622 р., поставила до Риму домагання скасувати Берестейську унію, а римських уніятів включити в латинський обряд. Коли митрополит Рутський отримав з Риму 1624 р. декрет з виразною забороною перетягати українців на латинський обряд, польський король і польський уряд ту заборону не дозволили опублікувати як державний закон. Польська шляхта загально була проти унії і проти берестейських уніятів. Польська шляхта на українських землях не хотіла зрівнання українського духовенства з латинським і не хотіла мати будь якої

---

[169] WELYKYJ A., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia,* Romae 1954, 2, 129-132. BLAZEJOWSKYJ D., *Ukrainian and Armenian Pontificum Seminaries of Lviv (1665-1784),* Rome 1975, 62-68.

інтервенції з Римом і в'язання своїх рук у постійнім безправ'ю у відношенні до українців. У 1764 р. варшавський сейм на домагання польської шляхти на українських землях провів закон, не зважаючи на протести Риму, що польська шляхта має право робити дітей українських священиків панщизняниками.[170] Це вони робили весь час з усім українським духовенством без огляду, з ким були в унії. За константинопільськими уніятами заступалися козаки, за московськими — росіяни, а щодо римських — Господь був високо, а Рим далеко...

Деякі поляки побачивши що росіяни використовують релігію українців, щоб вони йшли до Москви, почали поширювати унію у своїх цілях з політичних рацій, але рівночасно майже усі нищили цю Церкву, де тільки могли. Римсько-уніятська Церква від самого Берестя стала ясно проти польських намагань абсорбувати і ліквідувати її, або бути помостом для цього. Поляки видали в 1717 р. проєкт на знищення Руси,[171] тієї Руси, яка в тім році була під Польщею майже вся римсько-уніятською.

Третя чужа сила, що била римсько-уніятську Церкву, були росіяни, і не тільки били, але безпощадно її нищили. Де вони сягнули, там її знищили, і запроваджували Московсько-уніятську Церкву. Їм щиросердешно допомагали українські московсько-уніятські діячі, такі, як Кониські, Мелкіседеки, Яворські, Сємашки і Попелі. Два останні, то навернені на московську унію екс-римські уніяти, які розпочали свою діяльність з очищуванням київського обряду від латинських впливів, нищили взагалі київський обряд і запроваджували московський та скінчили релігійно і національно в Москві. Москва, третій Рим, не толерувала в себе інший релігій і уній крім з Московською Церквою і все та всюди нищила не тільки церковно-релігійну ідентичність, але і національну ідентичність інших народів. Цього не бачили, чи не хотіли і не хочуть бачити ті всі українці, які дивились та ще дивляться на римську унію через московські окуляри.

Що греки, поляки і росіяни били і б'ють римську унію, то б'ють її в їх релігійному, національному і державному інтересі. Питання є, в чиїм інтересі її били і б'ють українці, а били її українці від самого Берестя по сьогоднішний день. Вистачить взяти „Православний Вісник" від серпня 1981 р., виданий в Києві, та видруковані там промови української московсько-уніятської ієрархії з нагоди 35 ліття Львівського

---

[170] *Volumina Legum (1732-1782),* Peterburg 1860, v. 7, f. 75 (1764). *O Popowiczach.*
[171] WELYKYJ A., *Programma suppressionis ritus Rutheni, y* „Записки ЧСВВ" 7(1971), 249-257.

московсько-уніятського синоду. Від початку до кінця все там проти римських уніятів і про зворот римських уніятів до „прадідної батьківської віри" і до Московської Православної Церкви.

Били унію в Бересті і по Бересті, князь Острозький і українська шляхта. Тут треба звернути увагу, що він бив зі сином Янушем також козаків. Князь правдоподібно з короткозорости,[172] а син, національний ренегат, поляк та латинник, краківський каштелян з вагомих причин. З високого патріотизму била римсько-уніятську Церкву українська „патріотична" шляхта, яка своїх дітей і онуків скандально слабо виховала в українськім дусі, включно з князем Острозьким. Обидва його сини ще за життя високо патріотичного тата перейшли на латинство і в польський табір, а третього, Олександра, що правдоподібно не мав часу „навернутися", бо помер в 1603 р., перед татом (+ 1608), внучка князя Острозького, донька Олександра, витягнула кості з гробу тата і перехристила, а будинок Острозької Академії, яку князь-магнат, зі скупости чи з короткозорости не забезпечив постійним фондом передала єзуїтам.[173]

З неменшим від шляхти патріотизмом і короткозорістю били римську унію українські патріотичні братства, заохочувані до цього і греками, і росіянами. Братствами, як союзниками дуже скоро зацікавилися ще перед Берестейською унією і Константинопіль, і Москва. Львівське братство, яке так відзначилось потім у боротьбі з римською унією, дістало ставропігію від греків і першого ректора своєї школи Арсенія, правдивого грека, але з Москви. Потім, у 1592 р., отже ще до Берестя, три делегати львівського братства: їх братський священик о. Михайло були у Москві — по гроші! Братства у великій мірі стримали поширення римської унії, але також у великій мірі причинились до Переяслав'я. Це признала навіть червона Москва і по другій світовій війні видала в себе працю про заслуги братств, для „соєдененія".[174]

---

[172] КУЛИШЪ, *Исторія возсоединенія..., 1, 268-273; Острозький „заключив з татарським ханом договір" проти козаків. Сам нищив за Дніпром єдиновірну сторону* в той сам час, як у Острозі печаталася Біблія. Вломився в замок і насильно видав братаницю за свого приятеля Сангушка. При слюбі сам відповідав за братаницю. *Там же*, ст. 277-278: платив стольнику більше, як на школу і на друк книжок разом. Був київським воєводою, але за Київ зовсім не дбав. Київ був в опустінню, а київський замок у руїні.

[173] КУЛИШЪ, *Отпаденіе...*, (1888)2, 173: Умираючи „не забезпечив якоюнебудь фундацією ні одного церковного братства, ні одної школи, ні одної друкарні, ні навіть ніякого дійсного ревнителя народної просвіти".

[174] МЕДЫНСКИЙ Е. Н., *Братские школы Украины и Белоруссии в XУI-XУII вв. и их роль в воссоединении Украины с Россией,* Москва 1954.

Били римських уніятів для „рятування" України й козаки. За це дістали заплату, гірку заплату і побачили руїну України, її національних стремлінь. Поставлена ними на ноги Константинопільсько-уніятська Церква в значній мірі причинилася до злуки України з Москвою в 1654 р. і сама перейшла на унію з Москвою в 1686 р. без української шляхти і братського та козацького протесту. Потім, коли Москва виклинала Мазепу, клятви ті проводили українські владики, що виросли в константинопільській унії, вихованки щедро підтримуваної козаками Могилянської колеґії. Вона також била весь час римських уніятів спершу на спілку з братствами та козаками, а потім на спілку з росіянами, але не поставила жодного спротиву у політичнім переході під Москву у 1654 р., а церковнім в 1686 р. Кляттям на гетьмана Мазепу в Москві керував владика Степан Яворський, бувший префект Могилянської Колеґії. В Глухові, того самого дня в присутності царя Петра I і українського та московського духовенства, і козацької старшини, що лишились при Москві, кидав кляття на гетьмана митрополит Йоасаф Кроковський, також бувший ректор Могилянської Академії. По Полтаві переможного Петра I урочисто вітав українець, префект Могилянської Академії Теофан Прокопович.[175] Це не було одноразово, клятву щороку в Неділю Православ'я в Києві та по Україні, по українських церквах повторювали ще за Центральної Ради в 1918 р., а на Волині під Польщею подекуди до другої світової війни, до 1939 р.

Українське константинопільське, а потім московсько-уніятське духовенство, українська шляхта, українські братства, козаки і гайдамаки бачили велику національну небезпеку в унії з далеким Римом і в тому, що поляки є тої самої віри. Але вони не бачили, чи не хотіли бачити, що Рим і поляки є різного обряду і що Москва є близько, а близькі росіяни є не тільки тої самої віри, але і того самого грецького обряду і в тій самій церковно-слов'янській мові. Київська Константинопільсько-уніятська Церква і її вірні, як і не хотіли згоди з другою віткою Київської Церкви — Римсько-уніятською, перейшли спокійно, без ніяких українських протестів на унію з Москвою і під

---

[175] ЛОТОЦЬКИЙ О., *Справа правосильности анатемування гетьмана Мазепи*, у „Мазепа", збірник, Варшава 1938, 2, 65, нота 9: „на грунті того угодництва, що взагалі визначав тодішні церковні круги, в духовних колах розвинулись ніби якісь перегони що до оплюгавлення Мазепи. Обдарований свого часу милостями Мазепи Стефан Яворський пізніше не находить слів для його опоганення. Майбутний співробітник Петра Теофан Прокопович на оплюгавлені Мазепи робить собі карьєру, — початком тої карьєри була панегірична проповідь Теофана в присутности царя з приводу полтавської перемоги. Еп. Теофілакт Лопатинський за складену церковну службу з приводу полтавської баталії дістає підвищення службової платні з 200 до 300 р.

юрисдикцію московського патріярха. Хоча, здавалося, недавно так завзято боролися проти унії з Римом і нищили, де могли і коли могли, римських уніятів та Київську Римсько-уніятську Церкву. Де було українське духовенство, українська шляхта, її представник князь Гедеон Четвертинський, який добровільно пішов перший до Москви по митрополичі свячення, де були братства, де були козаки? Чи були аж так ігнорантні, чи так наївні, чи так куплені московськими рублями, соболями і куницями, що не могли, або не хотіли, бачити у цім національну небезпеку для України і її самобутности та для Київської Церкви? Москва потім досить скоро знищила Українську Київську Церкву, знищила усе українське, знищила козацтво, а Україну і українське релігійне життя змосковщила.

Останні з українців, що групово нищили і били Київську Римсько-уніятську Церкву та українців римських уніятів, це були у 1768 р. гайдамаки. З чиєї ініціятиви і в чиїм головно інтересі вони це робили і досить наглядно. Вони ж несли на прапорах портрети московської цариці Катерини II, цієї самої, що чотири роки тому, у 1764 р, скасувала гетьманат, а сім літ по гайдамаччині, у 1775 р. зруйнувала Січ. Виступ гайдамаччини з биттям українців, римських уніятів, підпорядковуючи їх Московській Церкві, був до певної міри епілогом Київської московської церковної унії з 1686 р. Вершком активности гайдамаччини була макабрична різанина українців, поляків і євреїв в Умані. Це також українська трагедія, бо вчинили її росіяни українськими московсько-уніятськими руками і то частинно під виглядом оборони „рідної", „православної" — московсько-уніятської віри в інтересі Московської Церкви. Мелхіседек, московсько-уніятський „місіонер" ізза Дніпра, з московської займанщини, ігумен мотринського незнаного до гайдамаччини московсько-уніятського монастиря у польській займанщині. Він був, правдоподібно, присланим московським аґентом та промотором гайдамаччини, яка не зробила українцям доброго імени у культурнім світі. Три роки перед різнею він їздив до Петербурга, був допущений, незнаний ігумен незнаного монастиря у Польській державі, бачитися з всесильною царицею Катериною II і навіть правити у її присутности, дістати московську „допомогу" і, що більше, ризи із царської ризниці для мотринського монастиря.[176] Гайдамаччину полякам допомогли потім зліквідувати росіяни, бо гайдамаки пішли, видко, далі, ніж росіяни могли допустити. Гонту видали росіяни

---

[176] АрхЮЗР 1/3, 827-830, ч. 157, (8,10, 1767).

полякам, які з нього стягали шкіру, а Мелхіседек заавансував на члена Київської московсько-уніятської консисторії, а потім на глухівського архімандрита.[177]

Жінка Гонти мала б бути донькою українського римсько-уніятського священика. Якщо історія з різанням Гонтових дітей правдива, то Шевченко виніс на денне світло український макабризм і сумне свідоцтво української національної незрілости. Хоч Гонту і всю гайдамацьку старшину росіяни — брати по вірі і обряді — запросивши „на гостину" і, упоївши, зв'язали та видали латинникам полякам на смерть серед страшних мук. Помимо того росіяни осталися „братами" і ніхто ніде не протестував проти цього, так як не протестував, коли українське духовенство щороку по українських церквах і навіть у св. Софії та Печерській Лаврі виклинало Мазепу.

Оспорювана і поборювана греками, поляками і росіянами, а також великою частиною українців, що дивилися і ще дивляться на Рим і на українців римських уніятів та на Українську Римсько-уніятську Церкву через московські окуляри, Українська Римсько-уніятська Церква помимо всього була ще найбільш самостійна і найбільш українська. Вона затримала свою адміністраційну єдність і київський обряд та втримала українську ідентичність і була ще найменше „уніятською". Прийняла, вправді, залежність від Риму, але не від поляків, своїх сусідів. Як були у ній поляки чи латинники з походження, що верталися до свого київського обряду, як митрополит Андрей Шептицький, вона їх абсорбувала. Вони переходили на київський обряд, ставали його членами і боронили Українську Церкву і українців перед перетяганням на латинський обряд і спольщенням, а тим самим боронили українців перед денаціоналізацією. Коли Київська Московсько-уніятська Церква запровадила у себе усе московське і потонула в московськім „єдиновірнім" морі, то Римсько-уніятська продовжувала давний київський обряд. Хоч вправді впровадила деякі додатки з латинського обряду, то це не зробило його ні „польським", ні латинським, так як не зробили його ні „польським", ні латинським зміни і додатки впроваджені митрополитом Могилою, а тільки відрізнили від сусіднього московського. Замойський синод у 1720 р. санкціонував деякі додатки та зміни, що дехто впровадив під західним впливом на власну руку, а дещо змінив, додав, чи усунув. Була це децизія Київської Римсько-уніятської Церкви, її ієрархії та духовенства, а не щось накинене греками, росіянами чи поляками в чиїмсь національнім

---

[177] *Там же*, 864, ч. 170; *Краткій формуляръ (2.6.1809).*

інтересі. Замойський синод був національним синодом Київської Римсько-уніятської Церкви. Він, без сумніву, мав право так поступити, як уважав у данім часі за відповідне, не оглядаючись на нікого, на москалів — росіян, греків, чи їх сателітів. Сьогодні ці додатки з різних рацій, у літургічних книгах виданих у Римі в часі другої світової війни, усунено. Виготовляється в Римі канонічне право для Східних Церков в унії з Римом, основане на східних джерелах канонічного права, яке буде обов'язувати Київську Римсько-уніятську Церкву, чи як її тепер часто називають Українську Католицьку Помісну Церкву. В очах росіян та обрядових москвофілів так звана „латинізація" була і ще є страшним національним гріхом. Але українські обрядові москвофіли мають почуття меншевартости, коли мавпували і мавпують усе, що грецьке і московське, та думають, що українці не мають права, чи здібности додати, чи змінити що — щонебудь з того, що видумали греки і росіяни, і що мають це тримати і триматися росіян, чи греків до страшного суду. Обряд це не догма, ні засушена мумія та й Христос не дав нікому якесь виключне право на творення обряду та на накидування другим Церквам, чи народам. Що до обряду, то тут повинна рішати ієрархія даної Церкви на своїх синодах і церковні національні синоди даної Церкви, чи народу.

Київська Римсько-уніятська Церква виробила свою індивідуальність рішуче та відмінну від грецької московської та польської-латинської. Вона стала від Замойського синоду Українською Національною Церквою і тому може так б'ють різні московські і москвофільські науковці по Замойськім синоді. Коли українці, римські уніяти, орієнтувалися не на Польщу, а на Рим і на Захід, а з Польсько-латинською Церквою боролися, то українці, константинопільські уніяти, а потім московські, орієнтувалися на Схід, на греків і росіян та їх релігійним, культурним і обрядовим та політичним центром стала поступово Москва і по нині ним є.

13. ЗАКІНЧЕННЯ

Сьогодні ми маємо українських церков і Римсько-уніятську, Московсько-уніятську, Константинопільсько-уніятську, Православну Автокефальну і Православну Соборноправну. Найчисленніша — це Московсько-уніятська. Хоч на рідних землях, але найменше вона українська. Константинопільсько-уніятська Церква, це тільки одна єпархія з осідком в Америці. Її вірні в більшості екс-римські уніяти, які в часі непорозумінь між двома війнами залишили Римсько-уніятську Церкву і перейшли на унію з Константинополем. Українські Автокефальна і Соборноправна Церкви мають свій початок по першій світовій війні. Знищені большевиками, відновили своє існування під час

другої світової війни та по війні. Існують нині офіційно в діяспорі і, хоч помісні, однак не дістали визнання від Константинополя, ні від кого іншого, як рівнорядні і рівновартісні та на синоди Східних Церков не є запрошені. Літургічна мова їх є українська, але літургічні книги не київські, а московські в українській мові. Вірні їх в більшости екс-московські уніяти і церкви зберігають далі московський обряд. Обидві в стані розвитку і тільки час покаже, чи повернуться вони до київських літургічних книг і до київського обряду, чи Константинопіль буде уважати їх теж за православних і за гідних визнання та допустить їх до спільної богослужби у своїх церквах. Римсько-уніятська церква є на рідних землях у катакомбах, а вільна у вільнім світі. Має свої синоди, а патріярха, хоча на разі ще офіційно в Римі не визнали, але його визнання — це тільки питання часу а також політичної кон'юнктури.

З близьким святкуванням 1000-ліття хрещення Руси-України усі українські Церкви повинні цей Ювілей спільно разом відсвяткувати, бо всі вони походять від одного коріння, від хрещення за Володимира. Усі вони спільно повинні поставити пам'ятник єдности і цим спільним пам'ятником повинні бути спільні літургічні книги, спільний київський обряд, спільне канонічне право. В літургічних книгах українці повинні спільно поставити деякі нові відправи уложені українцями, а українських святих на місце грецьких та московських, залишивши хіба деякі важніші з грецьких. Коли греки не почитають наших святих, чому ми маємо почитати грецьких? Коли Москва нищить все українське, чому ж московські святі мають бути в українських літургічних книжках? У тисячоліття ми повинні відновити Київську Церкву з часів Володимира і завершити її тим, чим повинен бути Володимир — спільним Українським Київським Патріярхатом.

о. І. Нагаєвський

ХРИСТИЯНСЬКІ ОСНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ КНЯЖОЇ ДЕРЖАВИ
(До історії 1000-річчя Хрещення Русі-України)

1. Вступні завваги

В наших часах, більше як будьколи передтим, предметом дискусії істориків є походження назви "Русь-руський", бо з тим є тісно зв'язана справа, хто створив Княжу Державу в Києві.

По упадку новітньої української держави 1917/1923 рр. та після прилучення майже всіх українських етнографічних територій до Сов. Союзу, — над українським народом перелетів ангел смерти. Самостійна українська держава зникла з політичної карти культурних народів світу. В її імені говорять московські окупанти або стероризовані ними наші "малороси": дипломати в Організації Об'єднаних Націй чи Києво-Галицький митрополит Філярет, які беруть участь у світових зібраннях, але ані одним словом не згадають про свій народ ані про свою Церкву.

На щастя, в імени України робить це, нова ґенерація молодих учених, незважаючи на жорстокі репресії большевицької влади та довгі роки кари на сибірській каторзі. Про способи нищення українських людей маємо вже велику літературу. Тут згадаємо про один лист таємно переданий з Києва на Захід недовго тому. Це лист українського лікаря, якого московське КҐБ завзялось зробити своїм аґентом-сексотом. Ще перед своїм ув'язненням він виявив усю правду свому другові, який передав листа закордон, в якому лікар заявив, що „він є вірним сином свого народу і многострадальної України і доки Україна матиме таких вірних синів, як" В. Мороз, В. Чорновіл, Ол. Сергієнко, Василь Лісовий, Михайло Ковтуненко і сотні тисяч, доти українського народу покорити не можна."

Сьогодні Україна в смертельній боротьбі. І на нас, українських людей у вільному світі, спадає вагомий історичний обов'язок: говорити світові правду про нашу поневолену батьківщину і плекати рідну,

непофальшовану науку.

Знаємо, що історична наука найбільше з усіх наукових дисциплін була і є використовувана окупантами. Кажучи конкретно, большевики роблять усе, щоб звести історію окупованих народів, а передовсім історію українського народу, до спільного московського знаменика, щоб так убити свідомість його індивідуальности. Вони намагаються вповні присвоїти собі історію Княжої Київської і Галицько-Волинської Держави, а в останніх часах ще і період до-Київської Доби, тобто Українську Державу Антів. Цій проблемі автор цих рядків присвятив обширну працю п.з. "Стародавня Україна в світлі історичних пам'ятників", де зробив спробу встановити її періодизацію. Без докладного дослідження Держави Антів не зможемо зрозуміти постання і росту Київської Княжої Держави, чи радніше, Київської імперії, на якої чолі стояв "каган" чи "хакан", у східньому розуміню "цар", а в західньому "імператор".

Ця держава проіснувала п'ятсот років, а її закінчила доба Галицько-Волинської Держави, що після монгольської навали 1240 року була її спадкоємницею майже до кінця XIУ ст.

2. Хто і коли створив Українську Княжу Державу?

З уваги на те, що по упадку української державности в XУІІ-XУІІІ ст. і зайняття її територій двома слов'янськими сусідами, а щонайголовніше, присвоєння собі назви "Русь-руський" московськими царями династії Романових, з одночасним їх намаганням присвоїти собі всіми способами і засобами п'ятсотлітній період нашої давньої історії, вони просунули в світову історичну науку сумнів, чи творцем цієї славної Держави був український народ, чи прибулі зі Скандинавії іміґранти і наємні військові відділи, від яких мало б походити наше стародавнє ім'я: "Русь-русичі".

Наш "малорос", Іннокент Ґізель, архимандрит Києво-Печерського монастиря написав "Синопсис" тобто спільну історію "Великої і Малої Россії", яка мала к. 48 видань і була підручником історії в московських школах аж до другої половини XIX ст. Він допоміг москалям в їх стараннях присвоїти собі майже п'ятсотлітній період української державности Київської Русі-України IX-XIII ст.

І вже під кінець XУІІІ ст., у часах Катерини II, німецькі історики Бауер і Шлецер створили т. зв. норманістичну теорію, що пересувала початок Київської Держави на північ, до Ільменських слов'ян, які запросили собі скандинавських "русів" створити їм державу, а вже звідти вони пересунулись на південь до Києва і створили Київську Русь.

Ця теорія відмовляла здібности нашому народові самому створити собі свою власну державу. Для оправдання цієї теорії згадані автори і їх послідовники дуже радо покликалися на деякі, неясні місця "Повісті Временних Літ" українського літописця Нестора з кінця XI і початку XII ст. Мимоходом згадаємо, що "Повість Временних Літ" в давнині перейшла свою трикратну перерібку-редакцію і тому в ній знаходимо чимало противорічностей та інтерполяцій, які затемнюють її первісний зміст. Досі доказано, що авторами цих перерібок та інтерполяцій були люди різних політичних орієнтацій XI-XII ст.

Але вже після третьої перерібки в часах Вел. князя Мстислава Мономаховича "Повість" вийшла з-під усякої контролі, бо кожний удільний князь закладав своє власне літописання. Взявши до уваги факт, що ані один з літописних рукописів, захованих досьогодні, не є протографом ані навіть не знати чи відписом з протографу, тому не можна знати, що писав сам Нестор і що додавали чи викреслювали інші редактори чи перепищики.

Зрусифікований німець Шлецер, подав теорію про леґендарного Рюрика, який нібито мав заснувати в IX ст. Ільменську Русь, при чому найбільшим арґументом послужила йому вістка "Повісті" Нестора про призвання варяг Ільменськими слов'янами, а його послідовники додавали інші арґументи. В новіших часах данський учений Стендер-Петерсон намагається довести, що в IX ст. узагалі не було ніякої слов'янської держави. Щойно скандинавські іміґранти, звані "Русь", які поселились були спершу над верхньою Волгою, звідти над Дніпром — і вони створили Київську Русь-Україну. Цю теорію підтримав помосковлений українець, Юрій Вернадський, що посунув варяг аж над Озівське море, де вони мали заснувати "руський каганат", а друга хвиля варяг пішла з Ільменщини над Дніпро, до Києва.

Польський норманістичний автор, Генрик Пашкевіч, у своїй англомовній праці п.з. "Початок Русі" каже: "Літопис (Повість Нестора — І.Н.) вказує, що ім'я Русь, прийняте полянами, первісно означувало варягів, але не мало етнічного значення, і доказує, що поляни говорили по-словянському, тому він (Нестор — І.Н.) впровадив слово "річь", замість мова, бо так хотів її значення віддати ясніше як словом "язикь". Отже ім'я "поляни" має лише топографічний змисел і означає слов'янське плем'я. Така зміна термінології, гадає Пашкевіч, означає не лише політичну, але й етнічну переміну. Грецька Церква закріпивши свою позицію над Дніпром, заховала слов'янську мову в Літургії, бо в своїй місійній праці мала до діла зі слов'янами і столітньою традицією обряду св. Кирила і Методія. Але вона не хотіла звужувати себе лише до навернення слов'ян, тому слово "Русь" відповідало її раціям краще, бо могло підчинити їм більше народів, здобутих варягами, бо й Нестор

каже, що “Русь” примучувала інші слов’янські племена.

Ось маємо штучно натягнений арґумент польського норманіста. Слово “Русь” за Нестором, це в першу чергу Київ з околицями; він був столицею Русі, нової держави заснованої українським плем’ям полян. Одначе, Київ — це дуже старе місто і Нестор передає історію трьох братів-основників: Кия, Щека і Хорева. Перший з них був могутнім князем, що був у приязних взаєминах з візантійським імператором і навіть заснував місто Київець над Дунаєм. (Тут згадаємо, що польський літописець Ян Длуґош з ХУ ст. твердив, що київські князі IX ст., Аскольд і Дир, це нащадки князя Кия в простій лінії). Перед такими історичними арґументами паде філологічний арґумент Пашкевіча.

Щодо примучування чи об’єднання інших племен Київською Руссю, це загальна практика всіх слов’янських народів, а в тому Польщі в часах Мєшка чи його сина Болеслава I і пізніше; а в Чехії війна княжих родів Славників і Перемишлідів покінчилась поголовним вимордуванням всіх живих членів династії Славників. І Київська Русь не була вийнятком у цьому, тому смішною є арґументація Пашкевича, що Київ був варязький, бо підбивав слов’янські племена і накидав їм назву “Русь”.

Арабські письменники вже в УІІ ст. знали Київську Русь, напр. правитель Дербенту Шахріяре писав в 644 році: “Я знаходжусь між двома ворогами: один — хозари, а другий руси, які є ворогами цілого світу, а особливо арабам, а воювати з ними, крім тутешніх людей, ніхто не вміє. Замість того, щоб ми платили їм дань, воюватимемо з русами самі і власною зброєю і здержуватимемо їх, щоб не вийшли із своєї країни.”

Як візьмемо до уваги документи з Раффельштетена над Дунаєм, Даґоме юдекс, свідчення Ібн Руста та інших арабських авторів старини, то побачимо, що ім’я Русь вже на початку X ст. було поширене на всі західньоукраїнські землі аж до Кракова. Кристалізаційний процес Київської Княжої Держави був закінчений вже в половині X ст. щонайпізніше, бо Нестор згадуючи про договір князя Ігоря з греками 945 року каже, що посли були “оть Игоря вел. князя русьского и оть всякоя княжья и оть всьхь людеи Русьския Земли”.

Норманіст Пашкевіч кладе також у сумнів патріотизм Вел. київських князів-царів — св. Володимира і його сина Ярослава Мудрого. За ним св. Володимир, відібравши Київ від свого брата Ярополка, давав більші міста варягам в управу. Тим часом, справа малася інакше. Володимир найняв варягів з-за моря, обіцявши їм по дві гривні від голови за поміч в здобутті Києва від брата Ярополка. Коли ж не міг цього сповнити, вислав варягів на службу до Візантії, а деяких прихильних йому нагородив. Не треба забувати, що в тому часі Володимир був ще поганином, а Ярополк християнином, тому не міг

числити на повну поміч київських християн і не міг дати варягам обіцяної заплати.

По смерті св. Володимира 1015 року, в Києві й 1017 року в Новгороді варяги вчинили погром місцевого населення, але воно повбивало багато з них, тому князь Ярослав Мудрий казав покарати винних. Це, очевидно, він робив як справедливий володар, а не як симпатик наємного, варязького війська.

Врешті, Пашкевіч гадає, що титул Київського князя "каган" є норманського походження. Ми ж знаємо, що назва каган — хакан є орієнтального походження й означало "цар". В одному перському анонімному пам'ятнику з X ст. п.з. "Книга границь землі", подаються вістки із старших джерел, головно арабських, про Русь, яка називає свого царя "Рус-хакан". Його нарід багатий і складається з двох станів: лицарів і народу; вони шанують своїх священиків і щороку дають свому цареві десятину зі здобичі; своїх покійників ховають разом з їх майном, убранням, прикрасами, та дають їм їжу й напитки до гробів, а столицею їх царя є Київ.

Інші східні письменники додають, що руси є добре озброєні: мають топорі, ножі, луки, панцирі, а при боці мають меча, якого батько дає вже малому синові як символ його воєнного наслідця. Багатий лицар має свій корабель (моноксил), полонених чоловіків і жінок, і багато хутер. Руські дружинники є войовничі, вперті і завзяті; вони готові вмерти один за одного, але також готові битись і навіть убити свого брата задля здобичі.

Руського лицаря ховають з парадами: тіло палять, разом з жінками і слугами. Руський цар живе в великому палаці з 400 дружинниками, а кожному з них служать дві жінки. Армія руського кагана-царя числить 100 тисяч дружинників (п'ятсот моноксил по двісті чоловік у кожному). Руські племена є слов'янами і їх судить цар.

Отож, згідно зі свідченнями давніх арабських авторів Руська Київська Держава об'єднала половину слов'янських племен довкруги Києва і воювала з візантійцями і варягами. Русь уже довго існувала перед появою варягів у тих сторонах.

Таким чином, літописець Нестор правильно висловився, що "словенський і руський язик це одно єсть", і хоч поляни називають себе Руссю, то "річь" у них є одна, слов'янська. Під словом "рьчь" він має на думці не лише мову, але й християнську віру, про яку він багато розказує.

3. Війна Русі з Константинополем, хрещення князя і його дружини

Повне висвітлення початку християнізації Київської Княжої Держави, це одна з найважчих проблем східноевропейської

історіографії. У нас, як і в історії інших народів, трапилась коротка, але дуже жорстока війна наших предків із старою геленоримською імперією, яка вивела Київську Русь на світову арену.

Водночас, як це нераз бувало в середньовіччю, ця війна стала причиною християнізації Руської Держави в Києві. Маю на думці наїзд Київського князя — царя Аскольда на Константинопіль 18. червня 860 року, що за однією візантійською пам'яткою тривала аж до 5. липня 861 року. Літописець Нестор твердить, що з того часу "начася прозивати Руськая Земля", а відгомін про те покотився по всьому тодішньому культурному світі.

З тією подією зв'язаний факт першого хрещення русько-українського народу. Грецький хронограф Іван Диякон говорить про звитягу Русі, інші ж хронографи про її поразку завдяки допомозі Матері Божої. Ні сучасний патр. Фотій, ані хронограф Теофан не згадують про поразку Русі. Скоро по цьому нападі руський князь прислав до імператора Михайла III, своїх послів з проханням прислати на Русь місіонерів. І був висланий Архиєрей, що охрестив князя, дружину і народ. Про це перше Хрещення Русі в половині IX ст. згадує також літописець Нестор, кажучи, що Архиєрея прийняв князь Аскольд. Це хрещення підтверджує також патр. Фотій офіційно в свому Окружньому письмі до східніх патріярхів і єпископів у 867 році, а він перебував у середині всіх тих подій. Він каже, що "Русь прийняла Пастиря, разом з християнськими звичаями й обичаями, та вже зробила великий поступ у християнізації свого краю."

Всі ці події підтверджує інший достойний свідок, історик, імператор Костянтин УІІ Порфірородний у Житії свого дідуня імператора Василя І. Македонця, де каже, що на Русь був післаний Архиєпископ, висвячений патріярхом Ігнатієм. І це можна розуміти, як установлення окремої церковної провінції на Русі-Україні.

З нападом наших предків на Константинопіль в 860/861 рр., за яким слідувало хрещення князя і дружини є зв'язана т. зв. Хозарська місія св. Кирила і Методія і їх побут на південноукраїнських землях і можливо в Києві, де, як згадано, була основана епархія.

В "Кормчій Книзі", в "Чети-Мінеях" та у вступі до Києво-Печерського Патерика, подається, що першим Київським митрополитом був Михайло і так подає Татищев за Зонаром і Бароніем. Пізніша хроніка-компіляція Стрийковського каже, що Кирило і Методій вислали до Києва єп. Наврока, але це вже було по їхнім повороті до Константинополя.

Академік Ламанський кладе хрещення Вел. князя Аскольда і його дружини на 862 рік і має за першого єпископа в Києві самого св. Кирила. Він має його Хозарську місію за Руську місію. Натомість Голубинський

каже, що Ж.К. згадує про його побут у Хозарії, хоч признає, що деякі частини Русі належали до Хозарії. Думку Голубинського підтримали Вернадський і частинно проф. М. Чубатий, переносячи початки українського християнства на періферії Русі-України, тобто до Тмутороканського князівства, яке значно пізніше (966 р.) зайняв вел. Князь Святослав Завойовник.

Справа нападу київського князя Аскольда на Константинопіль і прийняття ним християнства мають сильну підтримку в джерелах, а наш Ніконівський Список має про те довший уступ; про це згадують західні Аннали Бертініяна. Це автор докладно обговорює ці справи в своїй праці п. з. "Кирило-Методіївське християнство в Русі-Україні".

4. Початки письменства і культури в Русі-Україні

З християнством в Русі-Україні є тісно зв'язана справа початків слов'янської грамоти, письменства і культури. В 8 гл. Житія Костянтина говориться так: "Тут-таки в Херсонесі знайшов Костянтин Євангеліє і Псалтирю писані руськими письменами, і людину знайшов, що розмовляла руською мовою, і розмовляв з нею; і засвоївши цю нову мову, порівнював її письмена (літери), голосні і приголосні, до своєї мови і незабаром почав читати новою мовою і міг пояснити прочитане. І дивувалися йому хвалячи Бога."

Треба підкреслити, що сьогодні ЖК вважається дослідниками не леґендою, але історичним джерелом першорядної ваги, тому вищеприложеного уступа не можна легко поминути, як це роблять деякі дослідники ще й сьогодні (напр. О. Лацко).

Цей уступ історичного пам'ятника на ввесь ріст кладе існування слов'янської, а ми скажемо староруської грамоти ще до появи глаголиці, якою були писані св. Книги в Моравії. Згадані в ЖК "руські письмена", це попередник т. зв. кирилиці, письма взорованого на грецькій абетці.

Але й у цьому випадку норманісти підсувають гадку, мовляв, чи оті руські письмена не були, часом, ґотським письмом Вулфіли або навіть сирійським письмом, напр. історик-норманіст Валіянт висунув здогад, що в ориґіналі ЖК міг бути вислів "сурські письмена", а вже переписувачі змінили його на "руські письмена"; і за ним повторили це інші норманісти.

Читаючи уважно ЖК бачимо, що його автор, по всякій правдоподібності, сам св. Методій або хтось із його духовних ще за його життя, знав добре ґотів і сирійців, тому не міг поповнити такої помилки. Також не можна прийняти здогаду, що переписувач ці слова змінив, бо в

досі відомих 23-ох манускриптах ЖК, навіть захованих у Болгарії чи Сербії, є слова “руські письмена”, а не “сурські письмена”. Треба тямити, що автор ЖК говорить про Костянтина, як про Апостола слов'ян і автора першого слов'янського письменства, якому не приписує винахід, але лише удосконалення цього письма.

Деякі стародавні пам'ятники, напр. Хронологічна Толковая Палея має уступ п.з. “Похвала руському язику”, де говориться, що “грамота руськая явилась богомдана в руському Корсуні (Херсонесі—І.Н.), оть неяже научился философь Константинь; отьтуду сложивь, написавь книги руськимь гласомь.” Істрин та Артамонов доводять, що глаголиця є штучною азбукою, видуманою на основі східніх азбук, а її винахід приписується св. Кирилові. Вона не прийнялась у Болгарії ані на Русі, бо там уже була кирилиця, основана на грецьких унціялах. До неї, як гадають знавці старослов'янського чи, радніше, староукраїнського письменства, св. Кирило додав ще деякі літери, що віддавали звук слов'янської мови, упорядкував її граматику, слов'янізував деякі грецькі вислови, інакше не можна було зробити досконалого перекладу грецьких книг на слов'янську мову, яку він добре знав. Такий погляд підтримує болгарський учений Ґеорґієв.

Проф. І. Огієнко, мовознавець та історик, як також і акад. П. Лавров, розуміють слово “руський”, як слов'яноукраїнський. Що ж це було за плем'я, що зробило той переклад з грецької мови на слов'янську? Обидва згадані дослідники гадають, що він був виготовлений у Києві, головному осередку слов'янства в тому часі.

В Києві рано, а може найраніше, між слов'янами, з'явилось християнство. В IX ст. вже помічався великий політичний і культурний вплив Київського князівства де жили слов'янські племена.

На Русі-Україні скоро закоренився слов'янський обряд, так що латинський архиєпископ Адальберт, якого спровадила із Заходу св. Ольга, не міг довго вдержатися в Києві зі своєю латиною, якої не розуміли наші предки. Слов'янський обряд і русько-український патріотизм вже тоді були сильним чинником у житті наших предків, бо Нестор каже, що “слов'янський язикь і руський одно єсть”, а слов'янський і руський “язикь”, це мова і віра, це Руська Держава і Руська Земля, із своїм патріярхорівним митрополитом у Києві, де народність і церковний обряд стали синонімами.

Коли ж християнство стало державною вірою Русі-України в часах Рівноапостольного св. Володимира, тоді на вершку тризуба, який знаходимо вже у нас в IX-X ст., поклали хреста, знак перемоги й росту держави, з яким доля українського народу, в погоду й негоду, була зв'язана впродовж віків аж досьогодні.

Києво-Галицький митрополит Велямин Рутський в свому листі-меморіялі з 1624 року протестував до папи Павла У проти "хапання душ української аристократії польськими духовними", і з гордістю писав: "Перш за все, русини були просвічені католицькою вірою, не відділеною, мужами найбільш католицькими, Кирилом і Методієм. Бо вони нам переклали св. Літургію з грецької на нашу рідну мову і всі церковні богослужби і самі найперше служили в соборі св. Петра в Римі нашу руську Літургію".

Великий папа Адріян II, який був обраний на папу в стані жонатого священика (по виборі відіслав свою дружину й дочку до монастиря), особисто зустрів св. Кирила і Методія з процесією аж поза мурами Риму, як оповідає очевидець єп. Ґавдерик з Веллетрі, сердечно вітав їх і прийняв мощі св. папи Климента, віднайдені св. Кирилом в Херсонесі в Криму.

Папа Адріян II (867-872), один з найбільших папів Христової Церкви, правдивий Христів Пастир докладно прослідив і визнав на свому Синоді в Римі новостворений св. Кирилом і Методієм слов'янський обряд і мову в Христовій Церкві. Він поблагословив і посв'ятив слов'янські богослужебні Книги, дуже правдоподібно, в кількох найбільших базиліках Риму.

Таким чином папа Адріян II доконав епохального діла: він установив третій слов'янський обряд в Христовій Церкві восени 867 року. Цим своїм епохальним рішенням прийняв русько-український і інші слов'янські народи в сім'ю цивілізованих народів, давши їм вийнятковий привілей користуватись своєю рідною мовою, чого не одержав жадний інший, новий народ в Европі (аж до II. Ватик. Собору в наших часах).

Русь-Україна найбільше скористала з цього рішення Апост. Столиці. Вона засвоїла синтезу гелленоримської культури та під її впливом розвинула свою власну культуру, яка скоро вивела її на вершини церковного і державного життя, а в сумних часах неволі заховала наш народ перед втратою його власної індивідуальности і сьогодні веде нас тією дорогою до нового відродження.

Бібліографія

Артамонов, М.И., История Хазар, Л-д, 1962.
Гаркави, А.Я., Сказание мусулманских писателеи о слов'янах и русских, Спб, 1870.
Голинскии, Е.Е., Историа Русскои Церкви. Москва, 1901.
Греков, Б.Д., Киевская Русь, Москва, 1953.
Грушевський, М., Історія України-Руси, Львів, 1904 слід.
Истрин, В.М., Хроника Толковои Палеи, Спб, 1907.
Коструба Т., Нариси з церковної історії України, X-XIII ст., Львів, 1939.
Лавров, П., Кирило і Методій, Київ, 1928.
Ламанський, В.И., Словянске житіє св. Константина как религиозно-епическое изведение і как историческои источник, Спб, 1915.
Лихачев, Д.С., Повіст Временних Лет, М—Л, 1950.
Лужницький Гр., Українська Церква між Сходом і Заходом, Філядельфія, 1954.
Нагаєвський, І, о., Кирило-Методіївське християнство на Русі-Україні, Рим, 1954.
Той же, Стародавня Україна в світлі історичних пам'ятників, Йорктон, 1961.
Той же, Історія Римських Вселенських Архиєреїв, УКУ, I-1964, II-ий 1968.
Огієнко, Іван, проф., Костянтин і Мефодій, їх життя та діяльність, I-II, Вінніпеґ, 1970.
Той же, Ювіл. Збірник на пошану акад. Багалія, Київ, 1927.
Пархоменко, В., Начало християнства Руси, Полтава, 1913.
Пападопульос Керамеус, Акафіст Матері Божій, патр. Фотій і Русь, Віз. Врем., 1903.
Полонская, Н., Християнство на Руси до Владиміра, ЖМНП, 1917 (IX).
Полонська-Василенко, Н., Історія України, Мюнхен, 1972.
Томашівський, С., Історія Церкви на Україні, Жовква, 1932.
Франко, Іван, Св. Клімент у Херсоні. ЗНТШ, III-IУ, Львів, 1904.
Шахматов, А.А., Разискание о древнейших русских летописних сводах, Спб, 1911.
Paszkiewicz, H., The Origin of Russia, N.Y., 1954.
Photii Patr., Epist. ad Orientales Thronos. Migne, P.G. 102.
Rybakow, B., First Century of Russian History, Moscow, 1965.
Schloetzer, A.L., Probe Russischer Annalen, Bremen, 1768.
Stender-Peterson, A., Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes Voerengi, APS, 1930.
Vasiliev. A., The Russian Attack on Constantinople in 869, MAA, 1946.
Vernadsky, Geo., Ancient Russian, New Haven, 1950.

Атанасій Пекар, ЧСВВ

ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА МАДЯРІВ НА ЗАКАРПАТТІ

Релігійне життя обабіч Карпат від самих початків розвивалося паралельно. Та сама віра, та сама мова і ті самі обичаї тісно лучили українське Закарпаття з Галичиною. Мадярські королі, споріднені подружжям з українськими князями, часто простягали свої лакомі руки за Галичем. І саме ж Закарпаття в рр. 1280 - 1321 і політично належало до держави Романовичів[1]. На початку Закарпаття теж і церковно належало під владу українського єпископа у Перемишлі, а перший мукачівський єпископ Іван, згаданий у грамоті з 1491 р., теж походив з Галичини.[2]

Релігійно-культурні взаємини Закарпаття з Галичиною свобідно розвивалися аж до половини ХУІІ. сторіччя, коли мадярські поміщики загарбали добра і владу над Святомиколаївським монастирем на Чернечій Горі біля Мукачева, де здавен-давна находився осідок закарпатських владик.[3] З того часу почалася насильна ізоляція Закарпаття від українців то той бік Карпат.

1. Зародки ізоляції

Семигородські князі, що рівночасно були мукачівськими поміщиками, створили на Закарпатті свою революційну базу проти Габсбурґів,[4] тому вони рішуче поставилися проти унійних змагань. Вони боялися, що Унія відбере від них право вмішуватися у церковні справи закарпатських українців і, рівночасно, викличе між населенням симпатії до католицьких Габсбургів. Тому, після Берестейської унії

[1] Пачовський, д-р Василь, *Срібна Земля — Нарис Історії*, вид. "Дружина", Львів 1938, стор. 27-28.

[2] Baran, Alexander, *Metropolia Kioviensis et Eparchia Mukacoviensis*, ed. a PP. Basilianis, Romae 1960. p. 32/

[3] Пекар, Атанасій ЧСВВ., *Нариси історії Церкви Закарпаття*, т. І, вид. ОО. Василіян, Рим 1967, стор. 17-19.

[4] Пріцак, Омелян, "МУКАЧІВ — Гніздо ребелянтів і культурний центр", стаття у *Нова Зоря*, Львів-Станиславів 1939, чис. 23, стор. 6-7; чис. 24, стор. 6 з вичерпною бібліографією.

(1596)[5], вони заборонили закарпатським єпископам-номінатам удаватися для хіротонії до близької Галичини і вони були змушені їхати аж до далекої Молдавії.

В 1600 р. мукачівським замком, на час, заволодів румунський воєвода Михайло, який прогнав з владичого престолу закарпатського єп. Петронія, а на його місце настановив румунського єромонаха Сергія (1600-1619 з перервами).[6] Тоді владика — ізгой, у товаристві молодого ченця Івана Григоровича, ЧСВВ., знайшов собі прибіжище між українськими Василіянами тодішньої Польщі. Григорович, відтак, закінчив свої студії у Вильні, де запізнався із стовпами св. з'єднення, Митрополитом Йосифом В. Рутським і св. Йосафатом Кунцевичем та перейнявся їхніми унійними ідеями.

В 1623 р., завдяки старанням митроп. Йосифа (Рутського), єп. Петронієві привернено його Мукачівський владичий престіл. Повертаючись на Закарпаття, митроп. Йосиф вислав з ними ще іншого ідейного монаха з Галичини, Василія Тарасовича, ЧСВВ. Це ж була **"унійна трійця"**, що вже у першій половині XУII. сторіччя започаткувала унійний рух на Закарпатті.[7] Згодом вони всі зайняли мукачівський владичий престіл, а саме: єп. Петроній, другим наворотом, 1623 - 1627; єп. Іван (Григорович), 1627 - 1633; єп. Василій (Тарасович), 1634 - 1651.

Петронієві не вдалося перевести в життя унійних ідей свого захисника, митроп. Йосифа. Вичерпаний фізично і духово, він у короткому часі помер. Зате йому вдалося забезпечити мукачівське владицтво для свого однодумця і товариша вигнання, єромонаха Івана Григоровича, ЧСВВ,[8].

Єпископ-номінат Григорович (ЧСВВ) мусів поступати дуже обережно. З одного боку його заступник, князь Гавриїл Бетлен, був завзятим кальвіністом і не хотів ані чути про унію. З другого боку мало образоване духовенство ще не зуміло в такому короткому часі перейнятися унійними ідеями. Тому він дав себе висвятити на єпископа молдавському православному Митрополитові в Ясах. Григоровичеві товаришив Тарасович. Повертаючи з Ясів, вони їхали через Галичину, де початком лютого 1628 р. зустрілися з митроп. Йосифом (Рутським), який саме тоді намагався здобути для унії галицьких владик. Тут вони

---

[5] Ліковський, єп. Едвард, Берестейська Унія (1596), укр. перекл. В. Кузьми — О. Зоторського, Жовква 1916.

[6] Lacko. Michael S.J., *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpaticorum*, ed. ab Instituto Orientali, Romae 1955, p. 41-46.

[7] Пекар, А. ЧСВВ., "Василіяни — носії унійних ідей на Закарпатті," стаття у *Записки ЧСВВ.*, Рим 1971, т. УІІ (XIII), вип. 1-4, стор. 272-282.

[8] Номінаційну грамоту з дня 12. I. 1627 р. див. Дулишкович, Іоанн, *Историческія черты Угро-Русских*, т. II, Унгвар 1875, стор. 84.

обговорили можливості з'єдинення на Закарпатті, про що митроп. Йосиф у своїй реляції до Риму з дня 28 червня 1628 р. так писав:

"Початком лютого через ці сторони переїзджав мукачівський єпископ грецького обряду в Мадярщині, якого початком цього року Митрополит Волохії висвятив на єпископа тих частин Мадярщини і Семигороду, де від давних часів живуть численні руські (українські) поселенці. Їхній єпископ русин (українець) і дуже добре знаний мені. Він теж з нами, хоч ще не зовсім досконало. Однак є надія, що при Божій помочі, через близькі зносини і посередництво наших післанців, ми його повністю позискаємо. А що більше, при його помочі ми будемо могти нав'язати зносини теж з Митрополитом і Владиками Волохії та Молдавії."[9]

На жаль єп. Григоровичеві теж не пощастило здійснити унійних задумів митроп. Йосифа, все ж таки він "посадив деревну, якій Бог у короткому часі дав зріст"[10]. Йому теж вдалося забезпечити мукачівське владицтво для свого однодумця, єромонаха Василія Тарасовича, ЧСВВ.[11] Зразу ж по своїй хіротонії, Тарасович наладнує зв'язки з перемиським українським католицьким єп. Атанасієм (Крупецьким, 1610-1652), який уже від 1613 р. трудився над з'єдиненням західнього Закарпаття, на території католицьких поміщиків родини Друґетів[12]. Вони обидва уложили плян, після якого єп. Василій мав привести ціле Закарпаття до з'єдинення.

Однак плян не вдався. Князь Юрій І Раковцій (1630-1648) ув'язнив єп. Василія і не випустив його з в'язниці, поки він не зрікся, хоч лиш "про око", унії[13]. Рівночасно він мусів приректи під присягою, що він "зірве всякі зносини з Галичиною" і "у всім підчиниться мукачівському землевласникові"[14]. Хоч сам Василій у себе, в Мукачеві, не міг був нічого зробити, зате він вислав на західню частину Закарпаття свого співробітника, єромонаха Партенія П. Петровича, ЧСВВ. Партенієві до помочі прибув з Галичини ще один монах, о. Гавриїл Косовицький, ЧСВВ. Вони то поклали підвалини під т. зв. **Ужгородську Унію** (1646 р.),

---

[9] Реляція Митроп. Рутського у Haluscynskyj, T. - Welykyj, A., *Epistolae Josephi V. Rutskyj*, ed. a PP. Basilianis, Romae 1956, p. 207.

[10] Lacko, *op. cit.*, p. 57.

[11] Номінаційну грамоту з дня 5.I.1634 р. див. Дулишкович, *цит. тв.*, стор. 86-87.

[12] Про невдачу проголошення Унії єп. Крупецьким у Святодухівськім монастирі в Краснім Броді 1614 р., див. Пекар, *Нариси, цит. тв.*, стор. 22-25.

[13] У випадку єп. Тарасовича бачимо дивний парадокс. Владика "зрікся Унії, щоб рятувати Унію." Див. Hodinka. Antal, *A Munkacsi g.k. puspokseg tortenete*, ed. A. Magyar Tudom. Akademia, Budapest 1909, p. 319. (Дальше цитую — Hodinka, *Tortenete).*

[14] Акт обвинувачення та умовини звільнення єп. Тарасовича див. Hodinka, A., *A Munkacsi g. k. puspokseg okmanytara*, I. kot., ed. "Unio", Ungvar 1911, p. 94-96; 105-112. (Дальше цитув. — *Hodinka, Okmanytara).*

що відтак була поширена на ціле Закарпаття.[15].

Ось так, при помочі унії, Київські митрополити змагалися включити Закарпаття до Помісної Української Католицької Церкви, чому сильно спротивилися мукачівські поміщики, які кинули перші зародки ізоляційної церковної політики, що її відтак мадяри продовжували в наступних сторіччях.

2. Підчинення мадярському єпископові

Власниця мукачівської домінії, вдова Софія Раковцій, з роду Баторій, в 1660 р. навернулася до католицької віри. Можна було сподіватися, що тепер закарпатський з'єдинений єп. Партеній (Петрович), ЧСВВ. (1651-1665) займе мукачівський архиєрейський престіл. Та так воно не сталося. Партеній був протеже родини Друґетів, сторонників Габсбурґів, тому княгиня звернулася через свого сповідника до Галичини по нового кандидата на мукачівське владицтво, що його мав висвятити Київський Митрополит.[16].

Смертю митроп. Антонія Селяви (+ 1655 р.) Київський митрополичий престіл був опорожнений, а Апостольська Столиця чогось не спішилася назначити його наслідника. Тому, 1663 р., українські католицькі Владики зібралися на синод у Жировицях, щоб обговорити важливіші церковні справи та вибрати відповідного кандидата на митрополичий престіл[17]. Розглядаючи прохання княгині Софії Раковцій, Владики погодилися на висвячення нового мукачівського єпископа під тією умовиною, що "на будуче Мукачівська єпархія буде залежна від київського митрополита"[18]. Це наполохало мадярів і вони доложили усіх старань, щоб до того не допустити.

Поки відпоручник українських католицьких владик, єп. Яків (Суша)[19] клопотався у Римі про назначення київського Митрополита та підчинення йому мукачівської єпархії, то мадярські примаси, як Юрій Ліппай, [20] так його наслідник аєп. Юрій Селепченій [21], настоювали перед Апостольським Престолом, що мукачівський Владика, як і інші

---

[15] Boysak, Basil Ph.D., *The Fate of the Holy Union in Carpatho-Ukraine*, Toronto - New York 1963, p. 47-54.

[16] Див. листа о. С. Міллея, Т. І. з дня 3. X. 1662 р. у Lacko, *op. cit.*, p. 234-237.

[17] Praszko, Ioannes, *De Ecclesia Ruthena Catholica sede metropolitana vacante 1655-1665*, Pont. Inst. Orientale, Romae 1944, p. 184-189.

[18] *Ibid., p. 221.*

[19] Яків Суша, єп. Холмський (1652-1687), багато трудився для з'єдинення. Як відпоручник укр. катол. владик, він старався полагодити різні справи Київської Митрополії у Римі в pp. 1664-1666. Про його заходи в Римі див. Praszko, *op. cit.*, p. 184-241.

[20] Аєп. Юрій Ліппай, Канцлер і Примас Мадярщини (1645-1666).

[21] Аєп. Юрій Селепченій, Канцлер і Примас Мадярщини (1667-1685).

мадярські єпископи, мусить підчинитися митрополичій судовласті Примаса, тоб-то римо-католицького остригомського архиєпископа. Щоб цю справу легше переперти, вони переконали княгиню, що з'єдиненого мукачівського владицтва нема і тому вона може назначити на Мукачівський владичий престіл такого кандидата, який був би тільки обрядовим вікарієм римо-католицького яґерського єпископа, якого єпархія простягалася теж на територію Закарпаття. [22]

Засягнувши думку визначних знавців східнього канонічного права, Апостольський Престіл уже схилявся признати судовласть київських митрополитів теж і на Закарпаття.[23] Та саме тоді мадярський примас Селепченій, замість свого звіту, вислав до Риму королівське назначення православного єромонаха Йосифа Волошиновського на Мукачівського владику під умовиною, що він навернеться на католицьку віру і не буде залежний "ні від кого іншого", тільки від остригомського Архиєпископа-Примаса, на зразок римо-католицьких єпископів суфраґанів.[24] Іншими словами, боячись впливу з'єдиненого київського Митрополита на Закарпаття і щоб за всяку ціну підчинити собі всіх закарпатських українців, примас Селепченій волів радше поставити на мукачівський владичий престіл нез'єдиненого монаха, чим прийняти католицького кандидата з київської Митрополії.

Однак Волошиновський не довго втримався у Мукачеві. Вже в 1670 р., з уваги на негідну його поведінку, княгиня Раковцієва прогнала єп. Волошиновського з Мукачева і знов звернулася до київського Митрополита за кандидатом. Митрополит Гавриїл (Колєнда 1665-1674)[25] поручив з'єдиненого перемиського Владику, єп. Івана (Малаховського), якого Рим без проволоки займенував мукачівським єпископом. Та мадярська Надвірна Канцелярія, якої канцлєром був примас Селепченій, рішуче спротивилася назначенню Малаховського, бо він був "підданим київського митрополита" і бажав би підчинитись його юрисдикції.[26] Нарешті, по п'ятирічній перерві, в 1676 р., заходами

---

[22] Про наради примаса Ю. Селепченія, Яґерського єп. Т. Палфія, ОО. Єзуїтів та княгині згадує Nilles, Nicolaus S. J., *Symbolae ad ill. Historiam Ecclesiae Orientalis in Terris Coronae S. Stephani, Oeniponte 1885, vol. II, p. 846-847.*

[23] Баран, о. д-р Олександер, *Церква на Закарпатті в роках 1665-1691*, відбитка з *"Богословія"*, т. XXXII (1968), Рим 1968, стор. 18-21.

[24] Baran, Sac. A., "Quaedam ad biographiam Josephi Volosynoskyj, episcopi Mukacoviensis (1667)", art. in *Analecta OSBM.*, Romae 1954, vol. II, fasc. 1-2, pp. 209-227. Decretum nominationis d. 16. VII. 1667, p. 211-213.

[25] Про митр. Колєнду див. Назарко, о. Іриней, ЧСВВ., *Київські і Галицькі Митрополити*, вид. ОО. Василіян, Торонто 1962, стор. 51-57.

[26] Baran, *Metrop. Kioviensis, op. cit.*, p. 78-81; Гаджеґа, д-р Василь, "Й. Волошиновський і І. Малаховський, як єпископ Мукачівський", стаття у *Записки ЧСВВ.*, Жовква 1932, т. IУ, стор. 161-170.

того ж Примаса, мукачівським Апостольським Адміністратором був назначений навернений грек, аєп. Теофан (Маврокордато), який погодився признати над собою митрополичу владу свого опікуна.[27].

У 1689 р. на владичому престолі у Мукачеві бачимо іншого грека, єп. Йосифа І. (Декаміліса — 1689-1706), якого мадярська Надвірна Канцелярія підчинила безпосередньо римо-катол. яґерському епископові, як ординарієві, хоч про це Апостольська Столиця нічого не знала.[28] Одначе в особі єп. Декаміліса натрапили на вченого правника, що зумів оборонити свої владичі права: "Після св. канонів, — відповів Декаміліс, — один епископ не може бути суфраґаном другого епископа, тільки архиепископа. Він (тоб-то яґерський епископ) є епископом латинського обряду, а я грецького. Так воно водиться у всій Католицькій Церкві, хоч би латинський і грецький епископи жили не тільки на тій самій території, але навіть у тім самім місті". [29]

По смерти Декаміліса треба було чекати аж десять років, поки яґерський римо-католицький епископ знайшов послушного собі кандидата на мукачівський владичий престіл в особі єп. Юрія (Г. Бізанція — 1716-1733), який перед своєю хіротонією мусів зложити — присягу послуху яґерському епископові."[30] Тим фактом Мукачівські владики стали тільки обрядовими вікаріями яґерських римо-католицьких епископів.

Ні Бізанцієві ні закарпатському клирові не подобалося таке неканонічне положення їхньої епархії. Тому, коли в 1716 р. Бізанцій вибрався на свої епископські свячення до Львова, там він домовився з Київським з'єдиненим митроп. Левом (Кішкою, 1714-1728)[31], що справу канонічного положення Мукачівської епархії будуть розбирати на Замойськім Синоді, що до нього велися приготування.[32] Та доля так хотіла, щоб Бізанцій звірився зі своїми плянами свому ґенеральному вікарієві, о. Іванові Годермарському, який зразу доніс про це яґерському епископові, мовляв, єп. Бізанцій має якісь **"тайні порозуміння"** з київським Митрополитом. Яґерський епископ оскаржив Бізанція у Римі за нарушення канонічного і державного права та заборонив йому всякі

---

[27] Baran, A., "AEp. Theophanes Maurocordato eiusque activitas in Eparchia Mukacoviensi", art. in *Orientalia Christiana Periodica*, Romae 1961, vol. XXVII, fasc. I, p. 115-130.

[28] Порівняй номінаційні грамоти Папи та цісаря. Папська булля у Welykyj, P. Athanasius, OSBM., *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, Romae 1953, vol. I., p. 658-659; цісарська грамота у Hodinka, *Okmanytara*, p. 296-297.

[29] З листа до примаса Колонича, див. *Hodinka, Okmanytara*, p. 335.

[30] Повний текст присяги у Дулишкович, *цит. тв.*, т. III, стор. 47-48: про натиск Яґерського епископа на Бізанція див. Пекар, *Нариси, цит. тв.*, стор. 53-55.

[31] Біографія митроп. Л. Кішки у Назарка, *цит. тв.*,стор. 79-87.

[32] Bilanych. Joannes, *Synodus Zamostiana an. 1720*, ed. a PP. Basilianis, Romae 1960, p. 10.

зв'язки з київським Митрополитом. Відтак заборонив Бізанцієві взяти участь у Замойськім Синоді, що відбувся 1720 р., хоч рішення самого Синоду дав проголосити на єпархіяльнім синоді в Севлюші.[33]

Своїм постійним умішуванням до церковних справ закарпатських українців яґерські єпископи довели до великого напруження і непорозуміння між клиром обидвох обрядів і мукачівські богослови "молилися щодня, щоб могли чим скоріше вирватися з яґерської неволі."[34] Ось до чого довів "страх перед Києвом", що заіснував у мадярських колах ХУІІ-ХУІІІ. сторіччя. Мадяри за всяку ціну хотіли відмежити не лише національно, але теж і релігійно Срібну Землю від рідного їй материка.

3. Змагання за спільну Митрополію

У половині ХУІІІ. сторіччя, наслідком сваволі яґерських єпископів, на Закарпатті почались релігійні розрухи, грозила схизма. Мукачівський єп. Михайло (М. Ольшавський, 1743-1767) очолив віддане собі духовенство в боротьбі за визволення з-під залежности яґерського римо-католицького єпископа. Цісарева Марія Тереса підтримала домагання закарпатського клиру і в 1776 р. звернулася до Апостольського Престолу з проханням канонічного усамостійнення мукачівської єпархії. Врешті, по довгій і нерівній боротьбі, дня 19 вересня 1771 р. Рим канонічно установив незалежну мукачівську єпархію.[35] Мукачівський Владика був звільнений з-під влади яґерських єписконів, одначе він і надалі залишився підчиненим мадярському Примасові, остригомському римо-католицькому архиєпископові, як свому митрополитові. Так контроля над церковно-релігійним життям закарпатських українців залишилася й далі в руках мадярів.

В 1772 р., по першому поділі Польщі, ціла Галичина припала Австрії. Тоді виникнула думка відновити старинну Галицьку Митрополію і включити до неї теж мукачівську єпархію. Поважним кандидатом на першого митрополита був мукачівський владика Андрій Бачинський (1773-1809)[36]. Та мадяри спротивилися такій думці, мовляв, "з'єдинені і скріплені русини (українці) могли стати загрозою для цілої

---

[33] Дулишкович, *цит. тв.*, т. III, стор. 77.

[34] Zatkovic, Koloman, *Jagerskoje vl'ijanije i bor'ba protiv toho v istoriji Mukacevskoj Diocezii*, perekl. Zeedick-Smor, Homestead, Pa., s. a., p. 49.

[35] Pekar, Sac. Basilius, *De erectione canonica Eparchiae Mukacoviensis an. 1771*, ed. a PP. Basilianis, Romae 1956, p. 116-124.

[36] Баран, д-р о. Олександер, *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*, вид. Логосу, Йорктон, Саск. 1963, стор. 42-47; Stasiw. B/. *Metropolia Haliciensis*, ed. a PP. Basilinis, Romae 1960, p. 107-118.

імперії."[37] Таким робом справа об'єднання Закарпаття з Галичиною в одну церковну провінцію, тоб-то митрополію, перепала, бо того вимагала мадярська політика.

Справа церковного об'єднання Закарпаття зі Галичиною виникла знову в 1843 р., коли для скріплення Української Католицької Церкви в Австро-Угорщині, Папа Григорій ХУІ задумав створити окремий Патріярхат.[38] Мадяри і цим разом обрушилися та знівечили шляхетний почин Христового Намісника. Під впливом мадярських кол теж і Апостольський Нунцій у Відні поставився проти згаданого проєкту, мовляв, "мадяри і їхній єпископат не могли б стерпіти відділення греко-католицьких єпархій від Мадярської Католицької Церкви, з чим Апостольський Престіл мусить числитися!"[39]

В 1888 р., щоб скріпити становище Галицької Митрополії, Папа Лев XIII. задумав включити до неї теж закарпатські єпархії, тоб-то мукачівське і пряшівське владицтва. Така реорганізація, як пише проф. Е. Вінтер, "напевно відповідала бажанням Уніятської Української Церкви й довела б на ділі прихильність Риму до Унії. Крім того, цим жестом, вона (Апостольська Столиця) тільки поставила б речі на їхнє належне місце."[40] Та мадярам і це не було на руку, бо саме у цьому часі вони започаткували рух мадяризації Закарпатської Української Церкви. Тоді мадярський Примас, Кардинал Іван Сімор, виступив публично в мадярській пресі проти всяких спроб, хоч би "з боку Риму, втручатися у права мадярського примаса",щоб "захитати права Мадярської Церкви".[41]

Папа мусів скоритись і уступити від свого шляхетного задуму. Та тепер стало ясним, що мадяри хотіли вжити Українську Католицьку Церкву, як засіб мадярщення цілого Закарпаття.

4. Насильне мадярщення Церкви

Мадярська денаціоналізаційна політика на Закарпатті не пішла так гладко, як того сподівалися їхні провідники. Слов'янське богослуження

---

[37] *Там же,* стор. 47; інші рації мадярської Надвірної Канцелярії проти створення спільної митрополії див. у Harasiewicz, Can. Michael, *Annales Ecclesiae Ruthenae,* Leopoli 1862, p. 668-669.

[38] Баран, О., "Питання українського патріярхату в половині XIX. ст.", стаття у *Логос,* Йорктон, Саск. 1962, чис. 1, стор. 26-36; урядову переписку у цій справі див. Baran, O., "Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI.", in *Analecta OSBM.,* Romae 1960, pp. 454-475.

[39] Опінію Апост. Нунція див. у Baran, *Progetto...,* p. 464-470.

[40] Вінтер, проф. Едуард, *Візантія та Рим у боротьбі за Україну, 955-1939,* укр. вид. Тищенка, Прага 1944, стор. 177-178.

[41] *Там же,* стор. 178.

й український обряд стримували від винародовлення бодай закарпатське простолюддя. Тому мадяри не завагалися простягнути свої руки і по цей єдиний духовий скарб, що ще лишився закарпатцям.

Папа Пій X., щоб рятувати бодай частину закарпатців від змадярщення, в 1912 р. створив для помадярщених уже українців Гайдудорозьку єпархію, однак рішуче заборонив уживання мадярської мови в Літургії, бо вона "не є літургійною мовою і тому її у св. Літургії ніколи не вільно вживати."[42] Не зважаючи на заборону Апостольської Столиці, **Комітет Греко-католицьких Мадярів** продовжав пропаґувати мадярське богослуження, нападаючи на оборонців українського Богослуження, як **"ворогів мадярської мови"**, **"противників мадярської культури"** та **"зрадників батьківщини."**[43] У такім дусі ведено пропаґанду мадярського Богослуження в школі, пресі, різних зборах, а навіть у парляменті,[44] аж до першої світової війни.

Під час першої світової війни настав час терору. За найменший спротив державним розпорядженням мадяри карали шибеницею. Читання українських чи московських книжок та газет уважалось "державною зрадою." Почалось ув'язнення свідомих священиків. І саме тоді, на день 9 серпня 1915 р. примас Іван Чернох скликав до Будапешту представників мукачівської, пряшівської і гайдудорозької єпархій, щоб усунути з церковних книг кирилицю, замінити Юліянський календар та очистити літургійні книги від "руського (російського) духа", бо це все є "мостом до москвофільства та православ'я."[45]

На засіданні, в якому взяли участь теж представники влади, примас Чернох ударив на патріотичні почування делегатів, мовляв, для скріплення національної і релігійної одности нарід і духовенство Закарпаття мусять принести "деякі жертви". На його думку, сама кирилиця була отруєю для народу і стелила дорогу до схизми; а "руські свята", як св. Володимира, св. Кирила і Методія, Покрови і т.п. на його думку були наскрізь пронизані націоналістичним духом, який міг мати **"політичні наслідки"**.

---

[42] Див. ерекційну буллю *"Christifideles Graeci Ritus"*, in *Acta Apolostolicae Sedis*, Vaticani 1912, pp. 429-435: "Vetita prorsus hungarica lingua, quam, quum non sit liturgica, in sacra Liturgia nunquam adhibere licet."

[43] Див. статтю "Боротьба проти мадярської літургії" у *Нива*, Львів 1911, стор. 300-303. Тоді навіть митроп. Андрей Шептицький запротестував проти накинення мадярської мови закарпатським вірникам.

[44] Див. збірку промов змадярщеного закарп. представника у парляменті: Szabo Jeno, *A Gorog Katholikus Magyarsag*, szerz. Sztripszky H., Budapest 1913.

[45] Волошин, о. д-р Августин, *Спомини*, вид. "Карпатський Голос", Філядельфія, Па. 1959, стор. 45-52.

Проти накреслених реформ примаса Черноха одна тільки делеґація мукачівської єпархії, якої членами були: крил. Петро Ґебей, крил. д-р Симеон Сабов, крил. д-р Юрій Шуба та о. проф. Августин Волошин, запротестувала. Вони заявили, що вже перед тим були в Апостольського Нунція у Відні, який їх запевнив, що Апостольська Столиця припинить усяку акцію мадярської влади в цьому напрямку. Це заскочило примаса і він зразу припинив засідання. Правда, це не обійшлося без заїлих нападів мадярської преси на Консисторію Мукачівської єпархії, мовляв, вона єдина стояла на заваді **"поступового патріотизму"**, тоб-то насильного мадярщення закарпатських українців.[46].

Апостольський Престіл не допустив до літургійних реформ,[47] зате нічого не можна було зробити проти декрету Міністерства Шкільництва, яким 1916 р. міністерство заборонило вживати кирилицю у всіх, навіть у церковних школах Закарпаття та примусово накинуло населенню Григоріянський календар. Це була остання хвиля мадярського насилля над закарпатськими українцями, які прийняли цю "реформу" з великим огірченням. Тому о. Волошин слушно завважує: "Акція мадяризації розбудила національне почуття і в таких людей, які вже не мали надії на краще завтра свого народу... Тим значно збільшилося число русинів (українців), які бажали розпаду Австро-Угорщини."[48]

Прийшов 1918 рік, а з ним і розпад Австро-Угорщини. Закарпаття двигнулося до боротьби. Воно нарешті зірвало з мадярами і прилучилося на автономних правах до Чехословаччини. На жаль, як протест проти насильної мадяризації, прийшла і релігійна боротьба. Під кличем **"за руську віру"** відпало від св. Односги понад 100,000 вірних. Майже до 200,000 українців залишилося в Мадярщині й вони пропали для свого народу. Для пів-мільйонової горстки людей, це великі втрати. Вже не згадуємо про втрату тисячів змадярщеної української інтеліґенції, про відчуження духовенства від свого народу[49] та спараліжування культурно-релігійного розвитку простолюддя. Ось гіркі наслідки церковної політики мадярів на Закарпатті.

---

[46] Волошин, Августин, "Оборона Кирилики", стаття у *Науковий Збірник Т-ва Просвіта*, Ужгород 1936, річн. XII, стор. 85-117.

[47] Див. *Меморандум* Мукачівської делеґації до Святішого Отця з дня 4. XII. 1915 р., *там же*, стор. 113-115.

[48] *Там же*, стор. 99.

[49] Тут треба замітити, що не всі закарпатські священики були *"мадяронами"*, тоб-то підпирали мадярську національну політику. Між духовенством все знайшлася група свідомих пастирів, які боролися проти мадяризації та працювали для добра свого народу. Народовецька група духовенства, на чолі з о. Августином Волошином, повела закарпатських українців до зірвання з мадярами та з'єднання з Чехословаччиною у 1919 році. Про це див. Волошин, *Спомини*, стор. 53-56.

Василь Ящун

СВ. МИКОЛАЙ У ЛЕҐЕНДАХ ГРЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Убогі історичні відомості про життя св. Миколая створили широке поле для доповнення їх леґендами, які проходили в Україну з Греції і західньої Европи та знаходили там плодючий ґрунт. На ньому вони приймались і збагачувались новими леґендами, що вже творились самостійно на цьому ґрунті.[1] Та спершу слід відмітити різниці між поняттями "леґенда", "казка" і "міт", бо ці поняття часто плутають, уживаючи їх як синоніми.

Казка — це вигадана історія, яка не є пов'язана з будь-якою реальною особою або реальним місцем. "Був собі дід та баба й курочка ряба..." — це клясичний початок казки, за яким слідує сюжет, виключно видуманий для того, щоб зробити приємність слухачеві або, якщо це моральна казка, щоб висловити якусь практичну правду-науку.

Немає безконечного числа казок. Їх можна звести до певної кількости типів, з яких ні один, здається, не належить до якогось окремого народу або навіть раси. Вони є, можна сказати, спільною спадщиною людства. Про це багато написано. Серед різних теорій переважають дві. Одна з них пояснює повторення тотожних тем і

---

[1] Прізвища неукраїнських авторів, їх твори і цитати (за винятком перекладених на українську мову) подано згідно з їх написанням у джерелах, за винятком твердого знаку (ъ) на кінці російських слів; у цій позиції цей знак пропущено, бо він не мав ніякого звукового значення в словах наведених документів у період їх видання; в українських же контекстах ці дані написано згідно з "харківським" правописом. У церковнослов'янських словах збережено їх традиційне написання, за винятком "юсів", які передано буквами у(ю) і а(я), бо таке фонетичне значення мали "юси" в Київській Русі-Україні вже в половині 10-го століття (а може й раніше).З технічних причин букву „ять" в цитатах передано буквою „і".

подібність їх форм схожістю людського розуму. Згідно з другою теорією колискою популярних казок, розповсюджених по всьому світі, є Індія.

Ленґенда, навпаки, обов'язково має історичне або топографічне пов'язання. Вона відсилає уявні події до реальної особи, пов'язує фантастичні оповідання з існуючим місцем, наприклад леґенда про св. апостола Андрея, який провістив побудову Києва й його славу, леґенда про Олександра Великого і т.п.

Це основні різниці між поняттями "казка" і "леґенда". Але в практиці ці різниці можуть не виступати чітко й ясно. Казка, наприклад, перелітаючи в іншу країну, може зупинитись на якомусь історичному домі, пам'ятнику тощо, або безіменне буття-герой казки може прибрати історичне ім'я. Тоді казка стає леґендою, і це може ввести в оману дослідника, якщо він не знайде варіянту цього самого оповідання, який би виявив, що історичний елемент є чисто припадковим нарощенням. Коли ж виключити з леґенди елементи, які пов'язують її з дійсністю, тоді леґенда прибирає вид казки і часто може виринати трудність, щоб їх розплутати. Це явище зустрічаємо, наприклад, у відомій збірці "Тисяча й одна ніч" ("Арабські ночі"), бо в частинах її оповідань, хоч і дуже фантастичних, проявляється історична основа. Та може бути й таке, що здавалось би, маємо до діла з чистим зразком леґенди, а зненацька виявляється, що це адаптація народної казки.

Суттю поняття "міт" є уособлення сили або абстрактної ідеї. Це пояснення природного явища як надприродне. Предметом міту є саме природні явища: сонце, місяць, звізди, море, день, ніч і т.п. Вони є в заряді богів і героїв. Інколи елементи міту можуть увійти в сюжет леґенди.

Леґенда про вирятування від смерти трьох невинно засуджених мужів. Це чи не найстарша грецька леґенда про св. Миколая, знана в Україні мабуть уже під кінець 10 століття, а може й раніше. Згідно з авторитетними даними, вона постала за панування візантійського імператора Юстініяна (527-565) або невдовзі опісля і правдоподібно в Мирах, у Ликії, для прославлення місцевого єпископа Миколая[2]. Ця леґенда зайняла перше місце в грецькому переданні і стала основою, на якій і біля якої творились інші леґенди. Вона, можна сказати, в прославленні особи св. Миколая відограла в Візантії ролю майже половинної ваги в порівнанні з іншими леґендами. Текст цієї леґенди

---

[2] Karl Meisen, *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande,* Heft 9-12, Dusseldorf, 1931, S. 216.

поміщений у письмі Методія до Теодора (Methodius ad Teodorum),[3] а опісля в збірці Симеона Метафраста (10 століття).[4] Латинські переклади цієї леґенди зі збірки Метафраста є у Н. Кармінія Фальконія (Niccolo Carminio Falconi)[5] і Йоана Диякона (Johannes Diaconus) і видані Карлом Майзеном (Karl Meisen).[6] Текст цієї леґенди знаходимо також у збірці **Legenda Aurea** Якова де Воражіне (Jacobus Voragine).[7]

В Україні ця леґенда мусіла також служити канвою, на якій плелись і інші леґендарні сюжети. Її немає у Никольського, в його списку п'ятнадцяти чудес[8], що його він узяв із праці архимандрита Леоніда "Посмертнія чудеса святителя Николая Мирликійскаго Чудотворца", виданої в **Памятниках древней письменности и искусства,** СПб, 1881. Та це не насуває сумніву щодо раннього існування цієї леґенди в Україні, бо авторові леґенди про чудо св. Миколая вирятування дитини в Києві, написаної між 1087 і 1091 рр., ця леґенда про вирятування від смерти трьох мужів була вже відома, і про це згадує власне арх. Леонід у вищенаведеній праці. Вона подана в списку 12 чудес у **Четьи Минеи,** 15 — 16в., М.А.М.Д., Обилен., 19/54, № 46, 4⁰, 402 л. Там вона починається так: "Бысть во времена Константина царя..."; Имп. Публ. Библ., Погод., № 659. Житія свв. полов. и кон. 17в., 4⁰, 513л., де починається так: "Бысть в времяна Константина царя мятеж в Фригии..."[9] Згаданої праці арх.

---

[3] Методій-патріярх Константинополя, 842-846. Пор. *Analecta Bollandiana II,* p. 150, S. 20: Primus quidam aut inter primos scripsit de vita sancti Nicolai Methodius patriarcha graeco sermonis.

[4] Symeon Metaphrastas, *Menologion. Biblioteca Hagiographica Graeca,* Brussels, 1909, pp. 267-292. З іменем Симеона Метафраста зв'язана ціла епоха в історії візантійської гагіографії. Він надав літературної форми утвореним раніше невідомими авторами леґендам про християнських святих і мучеників. Тому слово "Метафраст" ("переповідач" від грецького дієслова "metaphrazo" — переказую, переповідаю) з загального імени стало власним, прізвищем ученого візантійця, який жив, найправдоподібніше, в другій половині 10 ст.

[5] Niccolo Carminio Falconi, *Sancta Confessoris Pontificis et Celeberrimi Thaumaturgi Nicolai Acta Primagenia nuper Detecta,* Neapolis, 1751, pp. 98-105; Johannes Diaconus, ibid. pp. 119-122; Йоан Диякон написав *Vita sancti Nicolai episcopi* около 880 р.

[6] Karl Meisew, S. 527-30.

[7] Jacobus de Voragine, *Legenda Aurea* або Lombardica Historia. Ed. T. Graesse, Drezden, 1846; нім. переклад Richard Benz, англ. пер. з Ryan and H. Ripperger, London, 1941.

[8] Николай Никольскій, *Матеріал для повременнаго списка русских писателей и их сочиненій* (X-XI вв.), СПб, 1906, ст. 332-352.

[9] Там же, ст. 354-356.

Леоніда не можна дістати і не відомо, чи вона взагалі існує в архівах СССР у сучасну пору. У каталогах Конґресової бібліотеки в Вашінґтоні її немає. Та, беручи до уваги те, що і перекладачі чуд св. Миколая в Київській Русі-Україні, і латинські перекладачі тих чуд користувались тим самим грецьким джерелом Симеона Метафраста або близькими до нього варіянтами (Леонід міг також мати болгарський переклад із грецького оригіналу або його варіянту), можна без суттєвої помилки погодитись із болландистом Hoppolyte Delahaye, який, говорячи про авторів життя святих і мучеників, каже: "There is no need to make any distinction between Greek and Latin writers. From a purely literary point of view, the Greeks are usually better than the Latins; but for historical sense there is nothing to choose between them and they must be thought of as forming one single group".[10] Це й можна застосувати до перекладачів грецьких текстів у Київській Русі і Болгарії. Вони зберігали сутність змісту грецьких текстів, особливо, коли такі тексти стосувались до життя святих.

Про вагомість цієї леґенди в Україні свідчить це, що її суть і основний мотив увійшли до богослужбових текстів Української Церкви на день 6 грудня і 9 травня (обидва за Юліянським календарем) та до акафисту в честь Святого. Першими проповідями в Україні найчастіше бували гомілії. Суть, отже, леґенди, виражена в богослужбовім тексті дуже коротко, мусіла бути розроблена самою фабулою, щоб вірні могли як слід цю суть зрозуміти. Через це Святий, заповнюючи уяву вірних конкретними подіями, звязаними з його особою, популяризувався, ставав для вірних ближчим.

Сюжет леґенди:[11]

За цісаря Константина Великого (272-337, римський цісар 324-337) вибухло у Фриґії повстання проти панування. Тоді на наказ цісаря полководці Непотіян, Урзус і Евполеоній відправились туди з військом, щоб привернути спокій. Однак несприятливі вітри на морі загнали їх до провінції Ликії, і вони опинились біля Мирів у порті Андріяка. Військо почало нищити край і вбивати мешканців, однак не без спротиву цих останніх. Хто знає, як ця акція була б покінчилась, якби не інтервенція о. Миколая, який явився там і за допомогою цих трьох полководців привернув знову спокій. Тоді о. Миколай запросив їх до себе. Вони

---

[10] Hippolite Delehaye, *The Legends of the Saints.* transl. by Donald Attwater. New York, 1962, p. 50.

[11] На основі латинського тексту Якова де Вораджіне в *Legenda Aurea* в німецькому перекладі Ричарда Бенца.

прийшли якраз впору, щоб не допустити до злочину. Саме Євстахій, префект провінції, підкуплений грішми, засудив на смерть невинних трьох мужів. Про це довідався о. Миколай і негайно в супроводі своїх людей пішов до місця, де мала відбутися екзекуція. Засуджені, клячачи, з зав'язаними очима, чекали на смертний акт. У руці ката вже був витягнений меч. О. Миколай, розгніваний, вирвав меч із руки ката, відв'язав засуджених і пішов із ними до палати префекта. Відчинивши двері, побачив префекта, який ішов йому назустріч. О. Миколай промовив: "Ти, вороже Божий, ти, безстиднику, ти зломив закон Бога і смієш дивитись мені в лице!?" Префект признався до вини й жалкував про неї. На просьбу гостей-полководців о. Миколай прийняв його жаль і простив йому провину. Взявши благословення від о. Миколая, полководці відправились до Фріґії проти збунтованого населення і швидко покорили його без проливу крови. Коли вони вернулися до Константинополя, цісар прийняв їх із великими почестями. Це не подобалося цісарським фаворитам, і вони підплатили найвищого цісарського дорадника Авлавія, щоб він обвинуватив полководців перед цісарем. Дорадник виконав змову, обвинувативши полководців у сплітці про погані діла й скандали цісаря. Цісар велів вкинути їх до в'язниці і без переслухання ще в цю ж ніч убити. Коли вони довідались про засуд від вартового в'язниці, роздерли на собі одежу й гірко плакали. Тоді один із них, Непотіян, пригадав собі, як то о. Миколай урятував був від смерти трьох невинно засуджених мужів і пригадав це іншим. Усі візвали помочі о. Миколая. Цієї самої ночі цісар мав сон: людина на ім'я Миколай, єпископ із Мирів ликійських, явився йому і велів негайно звільнити трьох ув'язнених полководців, бо вони невинні. Якщо він цього не зробить, то Бог спричинить проти нього війну, в якій він згине й стане кормом для тварин і птахів. Подібний сон мав також Авлавій. Йому загрозив Миколай, що якщо він не направить кривди, заподіяної трьом полководцям, тобто не причиниться до їх звільнення, то його тіло точитимуть хроби, а дім буде зруйнований. Вранці зійшлися разом цісар і дорадник та розповіли один одному свої сни. Тоді веліли покликати негайно в'язнів і дорікали їм, що вони послуговуються якимись чарами і тим чином відбирають їм нічний спокій. Однак в'язні заперечили правдивість закиду і повторили свою невинність. Цісар спитав їх, чи вони знають особу, якій на ім'я Миколай. Вони, почувши це ім'я, піднесли руки вгору і молились, щоб Господь через заступництво св. Миколая вирятував їх від смерти; і розповіли цісареві про життя св. Миколая і його чуда. Цісар негайно дав їм свободу й велів їм піти подякувати Богові за рятунок через заслуги св. Миколая. При цьому дав їм дорогоцінні дарунки для Святого та просив їх молити його, щоб більше не загрожував цісареві, але щоб заступався за нього перед Богом.

Звільнені полководці прийшли до св. Миколая, припали до ніг, кажучи "направду, ти єси слуга Божий і особливий відпоручник Ісуса Христа", та розповіли йому свою історію. Св. Миколай підніс руки й віддав хвалу Господеві, а їх, повчивши жити в чесноті, відіслав додому, до їх краю.

Ця леґенда, як видно, складається з двох частин. У першій частині св. Миколай в останньому критичному моменті рятує трьох мужів, невинно засуджених на смерть підкупленим префектом. У другій частині він звільняє трьох полководців цісаря Константина, яких цісар засудив на смерть.

Перша частина, хоч і ідеалізована, більше зближена до можливої дійсности, як друга. Імена Константина і його префекта Авлавія були пов'язані в традиції. Авлавія стратив наступник Константина в 337 р.[12] Легко можна догадатись, що перша частина леґенди постала раніше та що другу частину додав інший автор. У той час така манера була звичайним явищем. Також можна собі уявити, що перша частина була основана на документі, можливо якомусь листі, який повідомляв про випадок у Мирах, де о. Миколай був єпископом та був у великій пошані. Такий документ або лист дав основу і заохоту іншому авторові скласти чудесне оповідання в другій частині в виді традиційної епічної розповіді.

В обох частинах виступає св. Миколай як такий, що ще за життя творить чуда. В християнській традиції немає певних прецедентів для чудотворної сили, характеристичної для св. Миколая. Тому й отримав він прикладку "чудотворець". Мотив чуд в обох частинах той самий, тобто любов до правди й справедливости. Їх творець виступає як чемпіон у відношенні до тодішнього зарозумілого, самопевного establishment-у. Він радше своєю чеснотою, а не становищем, має вплив на імператорську бюрократію, робить її м'якшою, податливішою, більш уступною. Він є зразковим світським єпископом, пастирем свого стада, постійно настороженим щодо безпеки і добробуту своїх невинних овець.

В леґенду втягнено два види тодішнього світу: державний, офіційний, з його бюрократизмом, канцелярщиною, формалізмом і світ духовий, опертий на християнських принципах. Згідно з традиціями греко-римської культури, імператор був головою держави і одночасно його воля була кінцевим словом у справах релігії. Це був т. зв. цезаропапізм.[13] Імператор був "божественний" і "непереможний". Коли

---

[12] *A Dictionary of Christian Biography*, 4 vols., London, 1877 ff.,див. "Ablavius".

[13] Steven Runciman, *Byzantine Civilization*, London, 1933, pp. 113, 134.

Константин рішив бути патроном християнської Церкви, то він поводився як її голова. Наприклад, на Нікейському Соборі він був предсідником і давав право голосу тим із учасників, хто бажав висловити свою опінію.

Верховні церковні ієрархи противилися цезаропапізмові, наприклад, Атаназій — патріярх Александрії, Іван Золотоустий — патріярх Константинополя. Юстин І під час своєї коронації обіцяв духовенству, що буде правити ним справедливо й лагідно. Але його наступник Юстініян не був повздержливим. Згідно з твердженням Василієва і багатьох інших він був "найбільш помітним представником цезаропапітських тенденцій". [14] Він вибирав церковних ієрархів і патріярха з листи трьох номінатів; але міг цього й не придержуватися і міг скинути свого ставленика з релігійних або цивільних причин. Імператриця Теодора прогнала папу Сільверія до Патари, родинного міста св. Миколая, на користь Віґілія. Єпископ Патари поїхав із протестом до самого імператора в Константинополі, Юстініяна, який зарядив слідство в цій справі. Можливо, цей історичний випадок став спонукою до створення фабули другої частини леґенди власне в той час.

Св. Миколай виявив себе в цій леґенді взірцевим послідовником навчання Христа: дати Богові те, що Боже, а цісареві те, що цісарське. Таким чином він поліпшував абсолютну імператорську владу, її злагіднював, гуманізував, не порушуючи її основ.

У понятті й вірі людей Бог найчастіше діє через своїх посередників-янголів і святих. Ця леґенда скріплювала це поняття й віру живим прикладом в особі св. Миколая. Його любов до правди й справедливости та спроможність застосувати її практично в надприродний спосіб підносили його до символу вищости християнства над поганством.

Чуда св. Миколая, розповсюджувані цією леґендою, давали спонуку до обрання його в Греції патроном несправедливо запідозрених і переслідуваних. В Україні мотиви чуд і самі чуда, описані в цій леґенді, винесли його на патрона християн, які знаходяться в найбільших потребах. Так, спочатку, перед офіціяльним уведенням християнства, він був патроном урожаю, бо ця ділянка становила собою найбільшу потребу житців України і вимагала найбільше помочі. Після введення християнства під впливом навчання Церкви ця ділянка вимкнулася з-під покрову св. Миколая, перейшла під покров св. Юрія і св. Іллі, як це було

---

[14] Norman H. Baynes and H. St. L.B. Moss, *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, 1948, p. 5.

й в Греції, а патронат св. Миколая, який був у Греції докладно окреслений, прибрав в Україні взагальнений вид "помічника в потребах". В Україні в обсязі цієї загальної риси витворювались інші риси, "помічникові в потребах" приділювано окремі ресорти справ, у яких він проявляв свої богоугодницькі діяння.

Леґенда про вивінування трьох зубожілих дів. Поруч із попередньою леґендою вона належить до першорядних леґенд про св. Миколая в грецькій Церкві. Її зустрічаємо в письмі Методія до Теодора (перед 843 р.) і в Симеона Метафраста. На Заході переклад її зробив Йоан Диякон. В Україні вона зайняла теж першорядне місце поруч із леґендою про вирятування від смерти трьох невинно засуджених мужів. Вона поміщена в праці архимандрита Леоніда "Посмертнія чудеса святителя Николая мирликійскаго чудотворца" під заг. "О тріех девицах" (або Чюдо святаго Николы о некоем болярине)[15] і в **Етнографічному збірнику** Володимира Гнатюка. [16] Архимандрит Леонід уважав цю леґенду за оригінальний український твір 11 століття, автором якого мав би бути переяславський єпископ Єфрем. Про це говорить Никольський, наводячи докази Леоніда та заперечуючи їх.[17]

Арґументи Леоніда такі:

Єфрем, монах Печерського манастиря, поїхав до Константинополя, де проживав в одному монастирі. Після 1062 р. преподобний Теодозій післав одного з монахів до Єфрема з дорученням, щоб Єфрем списав устав цього монастиря і прислав його Теодозієві, що Єфрем і зробив. Після того, як Єфрем вернувся з Константинополя, його назначено митрополитом Переяслава.[18] Під час його побуту в Константинополі стались там же два чуда, що їх записав сучасник; а Єфрем займався писанням (як це видно з примітки про те, що він прислав із Константинополя устав), то й написав твори, які стосуються до прославлення св. Миколая. До цих творів зараховує Леонід: а. „9 мая слово похвально на пересеніе мощей иже во святых отца нашего Николы архиєпископа мирликійскаго" (нач.: Се наста, братіе,світлое празденство предивнаго отца нашего и чудотворца Николы"; б. Місяца мая в 9 день память) слово на (пренесеніе мощей святаго отца нашего Николи архиепископа мирликійскаго в Барград (нач.: "Присно убо должны есми братіе празники Божія творяще в честь держати"); в. 14-15

---

[15] *Памятники древнерусьской письменности и искусства*, СПб, 1881.

[16] В. Гнатюк, *Етнографічний збірник*, т. XIII, Львів, 1902, ст. 240.

[17] Н. Никольскій, *Матеріялы ...*, ст. 302-306, 354.

[18] Там же, ст. 302-303.

чудес, поміщених у Леонідовому "Посмертнія чудеса святителя Николая мирликійскаго чудотворца".

Никольський не признає наукової вірогідности цим висновкам і твердженню Леоніда. Він каже, що ні час перебування Єфрема в Константинополі, ні українське походження згаданих пам'ятників, ні здогад про літературну діяльність Єфрема не встановлені задовільно й переконливо. Щоб захищати думку про українське походження цих творів, необхідно було б розглянути старовинну грецьку літературу про св. Миколая і перевірити, чи немає там ориґіналів для вищезгаданих українських текстів. Та це завдання не виповнене, не всі грецькі твори є йому відомі, тому твердження Леоніда має сумнівну вартість.

Цю саму думку, що Никольський, захищає теж М. Голубинський.[19]

Однак питання, хто є автором згаданих творів і, в нашому конкретному випадку, автором леґенди про "вивінування трьох зубожілих дів", матиме більш певну й обґрунтовну відповідь, коли розглянемо латинську перекладну літературу. Згадана, саме, леґенда поміщена в праці Йоана Диякона **Vita beati Nicolai episcopi** (p. 268), написаній на прохання його приятеля Атаназія і взятій із грецького ориґіналу. В своєму "Prologus in vitam beati Nicolai episcopi" пише Йоан Диякон до Атаназія:

> "... tandem aliquando assensum praebui et propter devotionem, quam te erga sanctissimum Dei famulum Nicolaum a progenitoribus habere gaudebas, nativitatem eius et vitam atque miracula, quae per eum Dominus gessit, latinis explicare sermonibus aggressus sum... Sane ortum sancti huius, et vitam et laudem quam Methodius Patriarcha Argolico stylo cuidam primicerio Theodoro nomine eum roganti perscribens, deo eo est prosecutus summatim breviterque studuimus carpere. Quod si cui forte displicet haec nostra brevis narratio, mittimus eum ad Graecorum phalerata commenta, quae tanto largius deo eo disseruntur, quanto illi et in genere et in sermone congruunt. Caetera quoque, miracula eius ex aliis doctoribus sumentes magis sensum, quam verba protulimus".[20]

З цього виходить, що цитована праця Йоана Диякона — це латинський переклад із грецького ориґіналу патріярха Методія, а тим самим і леґенда про "вивінування трьох зубожілих дів" мусить бути

---

[19] М. Голубинскій, *Чтенія в императорском обществе истории и древностей россійскіх при Московском университете*, Москва, 1901; т. 1, кн. 4, ст. 773.

[20] Ed. Karl Fissen, *Das Leben des heiligen Nikolaus in der altfranzöschen Literatur und seine Quellen*, Göttingen, 1921, S. 14.

перекладом грецького тексту. Отож ця леґенда в Леонідовому списку леґенд не може бути ориґінальним українським твором, а грецьким, автором якого був Методій і який постав не в Україні, а в Греції.

Якби ця леґенда була ориґінальним українським твором, то Методій мусів би перекласти його на грецьку мову і це мусіло б бути около 843 р., бо в тому часі Методій написав листа до Теодора, в якому помістив опис життя і чуд св. Миколая. Значить, українська леґенда мусіла б існувати вже перед тим роком. Та говорити про культ св. Миколая, особливо ж про його писемну фіксацію в Україні в тому періоді не можна. Евентуальність, що Йоан Диякон міг перекласти цю леґенду з українського ориґіналу також відпадає, бо, поперше, в вищенаведеному листі докладно говориться про Методія, від якого Йоан Диякон перебрав відомості про життя й чуда св. Миколая, а подруге, свій переклад зробив Йоан Диякон перед 872 р.,[21] де також ще не могло бути писемної фіксації культу св. Миколая в Україні (якщо б навіть можливість існування цього культу тоді була), бо тоді найправдоподібніше ще не було будь-якої писемної літератури в Україні взагалі.

Отож ця леґенда в Україні є або безпосереднім перекладом грецького ориґіналу Методія, або посереднім перекладом цього ж ориґіналу, а безпосереднім із **Vita beati Nicolai episcopi** Йоана Диякона і походить правдоподібно з 11 століття. За першою альтернативою промовляє взагальному продовжування тоді жвавих стосунків України з Візантією, виявом яких були їх взаїмні торговельні зв'язки, прийняття християнства з Греції, переклади грецьких богослужбових книг на староцерковнослов'янську мову, наслідування грецької організації монаших чинів і т.п. Доказом цього може бути перебування митрополита Єфрема в грецькому манастирі в Константинополі і спроможність познайомитися з грецькими текстами Методія, в яких говорилось власне про славного чудотворця св. Миколая, що, мабуть, під час перебування митрополита в Константинополі вчинив там же два чуда. Можливо, що й сам Єфрем був перекладачем цієї леґенди.

Другу альтернативу підтримують такі дані: В Никонівському літописі під 1091 р. читаємо, що "того же літа приде Теодор, грек митрополич от папи з Рима и принесе много мощей святых".[22] Немає сумніву, що цей Теодор був послом від київського митрополита Йоана

[21] Там же, ст. 15.

[22] М. Голубинській, *Чтенія...*, ст. 773.

II до папи Климента III [23] з відповіддю на письмо цього останнього. [24] Будучи в папи, в Римі або в Равенні, Теодор міг піти й до міста Барі, де вже були дві розповіді клирика Никифора і архидиякона Йоана про перенесення мощей св. Миколая Чудотворця з Мирів до Барі і однією з яких користувався український автор двох "Похвальних слів" у честь перенесення мощей того ж Святого. Йому міг також попасти до рук переклад Йоана Диякона **Vita beati Nicolai episcopi.** Не виключене, що й сам Теодор міг бути автором двох "Похвальних слів" і перекласти на українську мову деякі леґенди зо згаданого твору Йоана Диякона, між ними й леґенду про "вивінування трьох зубожілих дів".[25] Цю леґенду (як теж "Похвальні слова") могли теж принести до Києва італійські купці, які тоді торгували з Україною, особливо з її головним торговельним осередком-Києвом. Перша альтернатива виглядає більше правдоподібною.

Фабула леґенди (за Володимиром Гнатюком):

Давно ходив по світі св. Миколай, навчаючи людей, спомагаючи бідних і привертаючи кожного до Божої ласки своєю наукою, Божою силою і Святим Духом. Рятував він людей із води, від звірів і розбійників та завжди чинив правду. Один господар хотів віддати своїх доньок на розпусту, щоб таким способом вони заробляли гроші. Однак до цього не допустив св. Миколай. Він невидимо явився під вікном дому господаря і вкинув крізь вікно торбину з грішми. Рано доньки найшли гроші, зраділи й сказали: "Дякуємо Богові, що Він про нас не забув і вчинив так, що ми тепер зможемо жити". Батько занехав свій грішний намір, і вони не забували ніколи про Бога та славили його угодника, св. Миколая, а цей не забув про них та давав їм завжди подарунок. Леґенда кінчається закликом, щоб ми, християни, не забували про св. Миколая та славили Бога, а св. Миколай помагатиме нам у всьому.

Основа й хід цієї фабули сходиться з основою й ходом фабули леґенди в перекладі Йоана Диякона. Проте в деяких деталях є розбіжності.

У латинському перекладі немає вступу, який є в українській леґенді.

---

[23] Климента III (перед тим Ґрідон, архиєпископ Равенни) поставив на папу Генрик IУ проти папи Григорія УII в червні 1080 р. на Синоді єпископів у Бріксені (див. о. д-р Ісилор Нагаєвський, *Історія римських архиєреїв,* 1 ч., Мюнхен, 1964, ст. 249).

[24] В цьому письмі папа Климент III пропонує митрополитові Йоанові II унію з Римом.

[25] Теодор мусів знати добре українську мову. В Україні він натуралізувався, так що Україну називає своїм краєм.

Леґенда в цьому перекладі починається:

Accided, ut quidam convicaneus, eius nimium locuples ad tantam veniret inopiam, ut nec necessaria vitae haberet... Tres virgines, quas habebat filias, fornicari constituit, ut earum saltem infami commercio ageret vitam.[26]

В українській леґенді сказано, що св. Миколай явився невидимо і вкинув крізь вікно торбинку з грішми та що він не забував про дівок і пізніше також давав їм дарунки, а в латинському перекладі — св. Миколай приходить вночі тричі на протязі кількох днів і за кожним разом вкидає через вікно гроші:

Inventa ergo eiusdam noctis hora sumens non modicum aurum, ligansque in panno, perexit domum viri. Paucis evolutis diebus advenit Nicolaus et iteratae vicis factum trini supplere cupiens numero aequale duorum iactavit talentum.[27]

Закінчення українського варіянту леґенди також різниться від латинського; в ньому наявний дидактичний момент, що стосується до всіх вірних, а в латинському перекладі вимога св. Миколая поставлена до батька трьох доньок:

Sed breviter allocutus, exegit ab eo, ne cuiquam, Nicolaum huius rei iudicaret autorem... interdixit homini, ut nullo modo panderet nomen eius.

Тут св. Миколай практикує євангельську раду: хай ліва рука не знає, що права доброго робить.

Із наведених порівнань видно, що леґенда українського запису В. Гнатюка перейшла вже довшу часову фазу від свого народження. Переказувана з покоління в покоління живе в народі, зберігаючи свою основу й стрижневий зміст і тільки в деталях відбігає від свого первовзору-джерела.

Квінтесенція цієї леґенди ввійшла також до змісту пісні українських лірників:

Сиротам і удовам он йист опийкуном...
Али ни уважай, шчо ни майим злота,
Тілько просьім Николайа сьвата усе
У помоц.[28]

Ця леґенда належала до найпопулярніших леґенд у Греції. В Італії вже в 10 столітті вона була в гимнах, які постали в Монте Кассіно, а в 11

---

[26] Johannes Diaconus, *Vita beati Nicolai episcopi,* p. 268; Karl Fissen, S. 20.

[27] Talentum = талант; сума грошей, рівна 60 мінам.

[28] В. Гнатюк, *Етнографічний збірник,* т. II, Львів, 1896, ст. 35.

ст. вже була драматизована. В Україні створила ґрунт для обрання св. Миколая патроном тих, хто вступає в подружній стан. Особливо дівчата, які бажають вийти заміж, вірять, що св. Миколай сповнить їх бажання, коли вони будуть щиро його про це просити. Ця віра виходить і поза ці вузькі межі та поширюється до віри, що цей Святий може зробити бідного багатим і щасливим. Таким чином він являється соціяльно-економічним добродієм. День 6 грудня, що його нарід обходить як празник св. Миколая, вважається днем щастя в році.

Леґенда про вирятування моряків. В Візантії ця леґенда винесла св. Миколая на патрона моряків, а згодом на патрона всіх, що плавають на морі. Доказом цього є численні місця на побережжі Малої Азії і на островах, які мають назву Миколая.

Закріпленню цього патронату сприяли в певній мірі військово-політичні обставини Візантії. Імператори не звертали були серіозної уваги на потужну військово-морську фльоту. Щойно в обличчі росту сильної фльоти вандалів у північній Африці, під контролею яких у 5-ому столітті було Середземне море, збудило римських імператорів з цього пасивно-легковажного стану.

Після вандалів загрозою на морі стали перси, авари, а згодом араби. В 634-636 рр. впала Сирія, в 640-642 рр. — Єгипет, в 643-708 рр. — Африка, в 711 р. Еспанія. В 632 р. грецька фльота була розбита коло Александрії, а в 655 р. імператор Константин II особисто повів свою військово-морську фльоту до катастрофи коло побережжя Ликії, втрачаючи там 500 кораблів.

Дарма, що греки винайшли були „стрільний вогонь", візантійська фльота звичайно програвала бої і потребувала Божої помочі, щоб створити силу. В 698 р. морське адміралтейство скинуло імператора Леонтія і посадило на престіл адмірала; це саме воно зробило в 711 р., усуваючи з трону Юстініяна II. В 718 р. мусулманська фльота і армія зробили облогу самого Константинополя і держали його цілий рік аж новий імператор Лев III їх прогнав. В ті роки, від Юстініяна I (527-565) до Лева III (718), тобто в часі близько двохсот років, Константинопіль прийняв патронат св. Миколая. Кожний текст леґенди і богословські тексти носять печать цього міста. Однією з причин мусіла бути його контроля морських берегів, яка була під патронатом св. Миколая. В Константинополі, перед його упадком 1453 р., було двадцять п'ять церков у честь св. Миколая.

З Візантії поширився цей патронат на Захід.

Не без значення була ця леґенда і в Україні. Вона, правдоподібно, мала вплив на постання української леґенди "О нікоем дітищи". Патронат, що його створила перша леґенда, поширила друга леґенда на всіх тих, що знаходяться в небезпеці на воді, а далі тих, що взагалі

знаходяться на воді.

Зміст леґенди за перекладом Йоана Диякона (ст. 270):

На морі, де плив корабель, зірвалася страшна буря. Моряки звернулися з просьбою до св. Миколая, щоб вирятував їх із нещастя. Тоді явився між ними мужчина, який сказав: "Ви мене взивали, ось я між вами". Буря вспокоїлась, і мужчина зник. Моряки висіли в пристані, пішли до церкви і там пізнали цього мужчину. Ним був св. Миколай. Припавши йому до ніг, вони дякували йому за рятунок. Однак св. Миколай відмовився прийняти будь-яку хвалу для себе і велів їм цю хвалу віддати Богові.

У цій леґенді бачимо знов милосердя, що його Бог виявляє через свого угодника св. Миколая для тих, що його про це просять. Отож це прохання не мусить бути спрямоване безпосередньо до Бога; його можна спрямувати до Нього через святих, тобто тих, що через свої заслуги в цьому житті одержали більше ласк від Бога, ніж інші, і тим чином стали гіднішими, щоб вимолити в Нього помочі для потребуючих. Тому то й називає Церква св. Миколая Божим угодником.

Ця леґенда поміщена в праці архимандрита Леоніда "Посмертнія чудеса святителя Николая" під заг. "Яко избави корабль от потопа морскаго." Її варіянт знаходимо в **Етнографічному збірнику** В. Гнатюка під заг. "Святий Николай спасає чоловіка на воді.[29] Цей варіянт вказує на своє пізніше оформлення, зв'язане з його пристосуванням до місця перебування:

Під весну один житець із Олеська вертався з млина в Коропці і журився, як переїхати через ріку, бо лід уже топився. Коли він був на середині ріки, вода розколола лід, і він знайшовся на кризі, що почала плисти з водою. Загрожений небезпекою, він клякнув і став молитися до св. Миколая, щоб цей вирятував його з небезпеки. В цьому моменті крига задержалася при березі. Підігнавши коні батогом, він доїхав швидко до берега. Як тільки виїхав на берег, крига поплила далі. Вирятуваний дякував Богові і св. Миколаєві за рятунок.

Суттєвий атрибут св. Миколая в цьому сюжеті, тобто рятування з небезпеки води того, хто просить його помочі, підкреслений також в українській лірницькій пісні:

"... Шчебис потапав на мори,
Прибудет Николайу скорий,
Токмо рци: сьватий Николайу,
Ратуй нас! Зараз руци дайимо
Усе в помоци.[30]

---

[29] В. Гнатюк, ..., XIII, Львів, 1902, ст. 243.

[30] В. Гнатюк, ..., т. II, ст. 35.

Леґендарний сюжет вищенаведеного українського запису є варіянтом леґенди про вирятування з морської небезпеки моряків або української леґенди "О нікоем дітиши". Основним змістом вона підходить радше до першої, а до другої зближує її тло. Та коли взяти до уваги це, що і леґенда про вирятування моряків (яка на українському ґрунті є перекладом грецького ориґіналу або латинського перекладу), і леґенда "О нькоем дьтищи" були знані в Україні в 11 ст. і віддалені від себе мабуть дуже малим проміжком часу, а леґенда "св. Миколай спасає чоловіка на воді" — це продукція значно пізніша, яка, однак, постала не в окресленому часі, а розвивалась віддавна, то виглядає, що обидві перші леґенди є спільним джерелом останньої. Вони обидві мали вплив на цю останню, і тому її зміст подібний до змісту першої, а тло до тла другої леґенди.

Леґенда про Агрика і його сина Василя. Ця леґенда постала в Візантії на тлі політичних відносин 8 і 9 століть. У той час південна Італія (в ній такі міста, як Равенна, Неаполь), Калябрія (в ній місто Барі), Сіцілія і Апулія були провінціями візантійского цісарства. Під час ворожих нападів на Грецію її мешканці втікали до південної Італії, де знаходили притулок. Такими самими теренами азилю були Калябрія і Апулія для грецьких біженців із Сіцілії, які втікали перед нападами турків-сарацинів. Леґенда саме розповідає про випадок, який мав місце в часі такого нападу сарацинів у Катанції. Об'єктом нічного грабежу була одна церква, в якій молився юнак, що його якраз викрали були вороги. В страху звернувся він із горячим проханням до ікони св. Миколая, і цей у чудесний спосіб вернув його батькам.[31]

На цій леґенді основана також обширна леґендарна фабула на Заході.[32] Ось її короткий зміст:

Василя, сина селянина Агрика, в день празника св. Миколая, вночі, викрали кретські араби з церкви св. Миколая, що була в пристані біля Мирів ликійських. Врода хлопця спричинила, що поганський цісар купив його і зробив своїм підчашим. Для батьків свято радости стало днем смутку й болю. Мати була так пригноблена, що наступного року не хотіла святкувати празника св. Миколая. Тільки по важких намаганнях удалось її чоловікові намовити її до святкування. Коли гості сиділи за столом і розмовляли про Василя, надворі почали гавкати собаки. Батько

---

[31] Karl Meisen, S. 61; August Anrich, *Hagios Nikolaos,* Leipzig, 1913, vol. I, S. 345 f.

[32] Johannes Diaconus, p. 277; Niccolo Carminio Falconi; *Biblioteca hagiographica Graeca,* Bruxellis, 1895, p. 97.

Василя виглянув і наче остовпів, бо побачив власне свого сина в арабському одінні з повною чаркою в руці. Коли розговорились, Василь розповів, як його під час виконування обов'язку підчашного захопила якась невидима сила. Майже непритомний зо страху побачив він св. Миколая, який додав йому відваги. Дарованого сина припровадив батько до матері і гостей.

У Майзена вороги називаються ,,кретські араби", в Йоана Диякона ‘ "Agareni", у Кармінія Фальконія "Agarensi". В Йоана Диякона батько викраденого хлопця — Cethron, мати — Ephrosine. Однак у цього останнього немає згадки, де відбулося викрадення хлопця (... Venerut autem Agareni (Saraceni)[33] et praedati sunt omnes vires et mulieres, inter quosetiam puer captus est...); у Майзена сказано, що хлопця викрали з церкви.

В Україні ця леґенда поміщена в праці Леоніда "Посмертнія чудеса..." під заг. "О Агрике и о сыну его Васильи". Коротка згадка про чудо знаходиться також у зображенні св. Миколая на т. зв. "Поясі Богородиці".[34] В цій леґенді виявляється новий атрибут св. Миколая, а саме, особливе добродіяння й опіка над дітьми й підлітками, взятими з-під опіки батьків. У зв'язку з цим св. Миколай став в Україні патроном молоді, яка попала в полон під час ворожих навал, особливо в яничари до татарів і турків.

Леґенда про пресвітера. Її слід віднести до того самого часу й політичних стосунків, що й попередню леґенду. Вона поміщена в Леонідовому списку посмертних чуд св. Миколая під назвою "Чудо о попе Христофоре" (або: Чюдо святаго Николы како избави от меча Прохора попа от горкія смерти). Опис цього чуда є в латинському перекладі (з грецького оригіналу) Кармінія Фальконія п. заг. "De Presbytero", Згадка про нього є також у "Поясі Богородиці".

Короткий зміст:

Під час Служби Божої сарацини взяли в полон одного сіцілійського пресвітера. Від смерти вирятував його св. Миколай, до якого молився засуджений на смерть пресвітер, і повернув його до його батьківщини.

Цією і попередньою леґендою поширився патронат св. Миколая на полонених і одночасно зміцнився вже раніше утворений патронат над

---

[33] Сарацини — це в античних часах араби; в середньовіччі — мохаммедани, загальна назва, якою християни окреслювали всіх мусулман, проти яких воювали хрестоносці.

[34] А. И. Яцимирскій, "К истории ложных молитв в южнославянской письменности", *Известія отделенія русскаго языка и словенсности, Имп. Акад. Наук,* СПб, 1913, т. XIII, кн. 3, ст. 40.

невинно засудженими.

Леґенда про чудесну ікону св. Миколая. Ця леґенда в грецькому переданні поміщена в **Codex Vaticanus Graecus 821** з 11 ст. (1077 р.). Вона є наймолодшою леґендою серед інших грецьких леґенд. На Заході вона поміщена в перекладі Йоана Диякона **Vita beati Nicolai episcopi.** Її немає в Леонідовому списку посмертних чуд св. Миколая, ні не відображена вона в богослужбових текстах. Знаходимо її в **Етнографічному збірнику** В. Гнатюка під заг. "Св. Миколай і злодії".

Зміст:

Один "лютер", вибираючись у дорогу, повісив образ св. Миколая над касою, в якій мав багато грошей, і поручив йому вартувати, щоб злодії не вкрали грошей під час його ("лютера") неприсутности. При цьому загрозив, що ікону розіб'є, як злодії викрадуть гроші. Таке рішення зробив він тому, що чув, що св. Миколай — це великий патрон. Однак, під час неприсутности господаря злодії вкрали в нього гроші. Коли власник вернувся і грошей не застав, взяв кия і розбив образ св. Миколая. По дорозі явився злодіям св. Миколай і велів їм звернути власникові гроші, а за це обіцяв їм нагородити їх двократною сумою грошей. Злодії вчинили так, як він велів. Із вдячности господар дав їм половину суми звернених йому грошей. Св. Миколай сповнив свою обіцянку, так що, злодії, забезпечившись грішми, перестали красти. "Лютер" купив інший образ св. Миколая, дав його посвятити і повісив його над касою та щоденно до нього молився.

Ця леґенда в вищенаведеній формі прийшла в Україну, правдоподібно, не безпосередньо з Греції[35], а посередньо, з Німеччини після реформації Лютера. Цей здогад виправдується вжитком слова "лютер", тобто "лютеранин", дарма що це слово значить "чужинець" у цьому контексті. Церковна революція Лютера в першій половині 16 ст. не мала серед українського народу розкольницького впливу, як це було в Німеччині. Там у розгарі релігійних спорів відпала в лютеран віра в християнських святих, яка була в католиків. Святі перестали бути в них Божими угодниками. Бог творить чуда безпосередньо, а не через святих. Тим чином особа св. Миколая відійшла в них цілком у тінь і злилася з різдвяним дитятком Ісус. Мотивом леґенди є виказати правдивість науки католицької Церкви своїм епілогом. "Лютер" признає чудо, яке сталося завдяки св. Миколаєві, купує його образ і щоденно молиться до нього. Можливо, що ця леґенда постала в німецьких католицьких середовищах. У **Vita beati Nicolai episcopi** Йоана

[35] За Майзеном — вона постала, мабуть, в Калябрії, грецькій провінції.

Диякона ця леґенда починається нападом вандалів із Африки на Калябрію, нищенням її вогнем та схопленням і вивезенням багатьох полонених. Один із вандалів, митник, знаходить між своєю здобиччю гарно намальований образ. Від одного полоненого довідується він, що цей образ представляє християнського святого, який має чудотворну силу. На цій підставі дає образові поручення стерегти його дім і гроші. Далі зміст такий, як у нашій леґенді, лиш немає в ньому обіцянки, яку дав злодіям св. Миколай. Закінчення таке: митник-поганин навертається на християнську віру. Отож, узагальному, фабули леґенди ті самі, тільки місце вандала-поганина в латинському опрацюванні займає "лютер" в українському записі.

Цей процес цілеспрямованости мусів відбутись на німецькому ґрунті і звідти прийти в Україну прямо або через Польщу під впливом лютеранської революції-реформації, хоч ця остання, як правильно каже Д. Чижевський, охопила майже виключно шляхетські неширокі кола і лише деякі відгуки її ідей пройшли до ширших кіл українського народу.[36] Спільною метою є виявлення чудотворної сили образа св. Миколая, яка полягає в тому, що цей Святий являється злодіям і впливає на їх рішення віддати вкрадені гроші їх власникові. Позитивне й ефективне осягнення цієї мети головною особою сюжету вказує на це, що цю особу визнано патроном приватної власности, особливо ж опікуном загублених речей. Цю ролю сповняє св. Миколай серед українського народу подібно, як св. Антоній серед поляків, німців і австрійців. Правда, в двадцятих і тридцятих роках культ цього Святого Заходу поширився також на західніх землях України, в Галичині, і в вірі його поклонників він був надійним лікарем хвороб для всіх людей, а передусім дітей (головно т. зв. "недуги св. Антонія", або "конвульсії"), і помічником у віднайденні загублених речей, проте патронат св. Миколая в цій останній ділянці не зістав звужений.

Поруч із цим патронатом у цій леґенді є теж джерело патронату св. Миколая над злодіями. Злодії теж обирають його на свого патрона й помічника в переведенні злодійського вчинку. Тут, отже, бачимо певний парадокс: з одного боку св. Миколай захищає власність перед крадіжжю, а з другого — своєю добротою дає злодіям надію на здійснення їх переступків. Цей парадокс вказує на велику популярність св. Миколая та на всебічність почитання його особи серед різних верств українського суспільства.

---

[36] Дмитро Чижевський, *Історія української літератури*, Нью Йорк, 1956, ст. 224.

Леґенда про три ікони. Ця леґенда постала в Греції в часах іконоборства. Вона поміщена в Леонідовому списку посмертних чуд св. Миколая. Її короткий зміст знаходиться також в **Історії російської літератури** Е.В. Анічкова і ін.[37]

Один чоловік, на ім'я Теофан, бачив у сні, що йому слід намалювати три ікони: св. Богородицю, Ісуса Христа і св. Миколая. Закінчивши роботу, Теофан попросив патріярха посвятити образи. Патріярх дивується, що йому прийшло до голови намалювати крім Ісуса і Божої Матері ще й св. Миколая, "це бо є образ **смердовича**". Однак пізніше св. Миколай спасає того патріярха з глибини моря і говорить йому: "Чи потрібний смердович там, де треба дати поміч".

Характер леґенди, як видно, полемічний, спрямований проти іконоборства. Цим і пояснюється вислів "смердович"[38].

Леґенда про уздоровлення біснуватого. На Заході цю леґенду записав Карміній Фальконій під заг. "De monacho Nicolao" і французький автор Delius Wace. Вона поміщена в Леонідовому списку посмертних чудес св. Миколая.[39]

Короткий зміст:

Злий дух мучив паралітика й кидав ним так, що він розбив об каміння голову. Троє людей привели його до монастиря і просили св. Миколая, щоб його уздоровив. Св. Миколай, зробивши знак рукою, вигнав злого духа, і хворий став здоровим.

В цій леґенді підкреслена сила правдивого Бога виганяти злого духа, тобто влада Бога над дияволом. Св. Миколай служить тут знаряддям для виявлення цієї сили і влади. Таким чином він наближається до Христа Спасителя, тому то й грецька, і українська, і латинська Церква називає св. Миколая другим спасителем, або визволителем. Як Христос спас увесь людський рід від гріховної смерти, так св. Миколай спасає поодиноких людей від насильства диявола силою, що її дав йому Бог.

---

[37] В. Аничков, А.К. Бороздин і Д.Н. Овсянико-Куликовскій, *История русской литературы,* Москва, 1908, т. І.

[38] "смердович" = син смерда; смерд — це селянин, людина нижчого стану в Київській Русі-Україні. Карамзин, Преображенський і ін. думають, що це слово походить від "смердіти", значить мало презирливе значення. П. Ковалів твердить, що такого значення це слово не мало. Більш правдоподібною є думка перших тлумачів, бо якщо зі словом "смердович" (син смерда) не асоціювалась презирливість, то це слово не було б викликало репліки св. Миколая, забарвленої певним почуттям образи.

[39] Н. Никольскій, *Матеріалы* ..., с. 355.

Іван Тесля

РЕЛІГІЇ УКРАЇНЦІВ КАНАДИ

І. СТАТИСТИКА І КОМЕНТАРІ

Предметом цієї статті є релігійна характеристика українців Канади на основі вислідів десятирічних переписів населення. На неї складаються статистичні таблиці, діяграми й коментарі.

Релігія як одна з основ культури людини і народу

Поруч мови релігія є найважливішою характеристикою культури одиниці і народу. Вона формує їхню особовість, пронизує особисте, родинне й суспільне життя, чітко проявляється у мистецтві, архітектурі, музиці, поезії, звичаях, а навіть у господарстві, політиці і законодавстві. У випадку українців Галичини і Закарпаття греко-католицька релігія була головним критерієм національної приналежности. Національна релігійна традиція буває найважливішою охороною даної національної групи перед мовною, культурною і національною асиміляцією з політично й культурно сильнішою етнічною групою в країні свого поселення. Слідкуванню за розвитком асиміляційного процесу служать статистичні дані про мову і релігію населення зібрані в окремих загальних переписах населення.

Українська (греко-) католицька і греко-православна релігії в переписах населення Канади.

В перших трьох переписах населення, 1901, 1911 і 1921 р., обі українські традиційні релігії зачислено до групи „грецька церква". Тим чином українці греко-католики згубилися серед численних національностей з панівною греко-православною релігією. В 1931 і 1941

рр. клясифіковано релігії за етнічними групами. Однак у публікаціях вислідів переписів українську греко-католицьку релігію включено до римо-католицької. Щойно в останньому часі вдалося для тих років відділити дані українсько-католицької релігії на основі архівних матеріялів. Однак немає такої можливости для попередніх років. Через те забракло основи для студій релігійних змін, які відбувалися серед українських поселенців у першому дуже інтересному періоді, перед 1931 р. Дані з 1931 р. виявляють уже значно посунений процес релігійної диференціяції. Постала поважна група українських протестантів, частина українців католиків відділилася й заснувала українську автокефальну греко-православну Церкву, зросло число українців римо-католиків, появилися інші невідомі на українських землях релігії і секти.

Процес релігійної дисінтеґрації українців до 1971 р.

Таблиця 1 охоплює дані розподілу українського населення Канади на релігії в 1931-1971 рр. Дані для 1931 р. виявляють, що релігійне зрізничкування українського населення напротязі 40 літ поселення в Канаді поступило дуже далеко. Не маємо даних розподілу українських іміґрантів за релігіями в час їхнього вступу на континент. Приблизну оцінку можна мати з клясифікації українських іміґрантів з-перед Першої Світової війни на галичан, буковинців і русинів. Не узгляднюючи українських іміґрантів з російської займанщини, що їх без вийнятку зачислювано до росіян, ані із Закарпаття, що попали до угорської рубрики, в періоді від 1891 року до серпня 1914 року прибуло до Канади 175 155 українських іміґрантів, з Галичини і Буковини. З того — 95 427 заклясифіковано як галичан, 14 669 буковинців і 65 059 русинів. Беручи до уваги тільки групи галичан і буковинців та приймаючи, що буковинці були православної релігії а галичани греко-католицької, одержимо оціночне число для українців греко-православної релігії 13.3%, для українців греко-католицької релігії 86.7 %. Відсоткові дані для 1931 р. виявляють, що українська греко-католицька релігійна група втратила 28.7% своїх членів. З того тільки 11.3% перейшли до заснованої в 1918 р. Української Греко-Православної Церкви, 11.5% до римо-католицької Церкви, а 5.9% до різних інших релігій і сект. В наступних десятиріччях втрати Української Католицької Церкви зростали і в 1971 р. вона охоплювала ледве 32.1% українського населення. Відсоток вірних Української Греко-Православної Церкви зріс до 29.1% у 1941 р., відтак зменшився до 20% у 1971 р. Коштом українських традиційних релігій зросло число римо-католиків, протестантів З'єдиненої Церкви, англіканів і всяких інших релігій і сект. Релігійне зрізничкування українців зростає з року на рік.

Таблиця 1. Релігійний розподіл українців Канади в 1931-1971 рр.

Релігія	1931	1941	1951	1961	1971
Українська католицька					
Число	130,534	152,907	164,765	157,559	186,460
На сто	58.0	50.0	41.7	33.3	32.1
Греко-православна	55,386	88,874	111,045	119,219	116,700
Число	55,386	88,874	111,045	119,219	116,700
На сто	24.6	29.1	28.1	25.2	20.1
Римо-католицька					
Число	25,781	37,577	56,650	79,638	88,835
На сто	11.5	12.3	14.3	16.8	15.3
З'єдинена Церква Канади					
Число	3,667	9,241	28,190	59,825	80,785
На сто	1.6	3.0	7.1	12.6	13.9
Англіканська					
Число	755	3,131	10,092	19,140	26,950
На сто	0.3	1.0	2.6	4.0	4.6
Лютеранська					
Число	1,180	1,686	3,435	6,590	10,175
На сто	0.5	0.6	0.9	1.4	1.8
Баптистська					
Число	1,262	2,439	3,723	6,113	8,245
На сто	0.6	0.8	0.9	1.3	1.4
Пресвітеріянська					
Число	1,823	2,919	4,521	5,483	7,725
На сто	0.8	1.0	1.2	1.2	1.3
П'ятидесятницька					
Число	105	1,241	———	3,372	5,550
На сто	———	0.4	———	0.6	0.9
Інша і без релігії					
Число	4,620	5,914	12,632	16,398	49,230
На сто	2.1	1.8	3.2	3.6	8.6
Всі					
Число	225,113	305,929	395,043	473,337	580,660
На сто	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Статист. джерела: А-2, А-3, А-4, А-5, А-8, А-9, А-12.

Географічний розподіл

Розподіл українського населення на окремі віровизнання зміняється не тільки з часом але також від провінцій до провінції, залежно від багатьох чинників. Важливіші з них, це довгота поселення в чужому середовищі, доплив свіжої еміґрації, характер географічного розміщення поселень, культурний рівень, національна й релігійна свідомість поселенців, наявність ідейного проводу. Звичайно, чим довше якась національна меншість живе серед домінуючого чужого оточення, тим далі посунена її культурна асиміляція до цього середовища. Доплив свіжої іміґрації сповільнює асиміляційний процес, однак його не може припинити, зокрема тоді, коли меншостева група економічно й адміністраційно залежна від чужого середовища. Гуртове поселення сприяє збереженню рідної культурної і релігійної традиції, розсіяння приспішує асиміляцію. Організація рідних культурно-освітніх товариств, рідної школи, власних допомогових, економічних і фінансових установ, церковних громад, ідейний священик, учитель та інший культурний працівник спонюють дану суспільну групу і роблять її відпорною на зовнішні впливи. Організація товариського життя, зокрема молоді, до значної міри зменшує число мішаних подруж, власні фінансові й господарські установи зменшують зовнішній господарський тиск, рідна церква і рідна школа, це найважливіші національні твердині. Їхньої ролі ніколи не можна перецінити. Всі ці чинники діяли різно в окремих територіях українського поселення, а вислід представлений даними релігійного розподілу українського населення в окремих провінціях у 1971 р. на Таблиці ч. 2.

Порівняння статистичних даних (Табл. 2) виявляє, що найкраще збереглися українські традиційні релігії, українська католицька і греко-православна, в провінціях найбільшого зосередження українських поселень: В Манітобі, Саскачевані, Альберті й Онтаріо. Високий відсоток вірних Української Католицької і Греко-Православної церков у пров. Квебеку це вислід пропорційно високого числа свіжої іміґрації після Другої Світової війни. Наплив після воєнної іміґрації вплинув також на зріст відсотка українців католиків пров. Онтаріо. Натомість у провінціях з відносно меншим числом українців і малим напливом свіжої іміґрації, як: Атлянтійські провінції, Брітанська Колюмбія, Юкон і Північно-Західні території, загальне відсоткове число вірних української католицької і греко-православної церков зменшилося до 30% і нижче. Домінуючою релігією українців Атлянтійських провінцій, Юкону і Півн. Зах. територій є римо-католицька у Брітанській Колюмбії — протестантська З'єдиненої Церкви Канади.

Таблиця 2. Розподіл українського населення Канади і її провінцій на релігії, в 1971 р.
(в абсол. числах і процентах від всього)

Релігія		Канада	Атл. Пров.	Квебек	Онтаріо	Маніт. тоба	Саска- чеван	Аль- берта	Бріт. Кол.	Тери- торія
Українська католицька	**Число**	186,460	695	7,885	49,165	51,955	30,785	36,585	9,225	155
	На сто	32.1	21.6	38.8	30.8	45.4	35.8	27.0	15.3	12.5
Греко-православна	**Число**	116,700	135	3,655	27,395	19,705	20,625	36,415	8,615	155
	На сто	20.1	4.2	18.0	17.1	17.2	24.0	25.9	14.3	12.4
Римо-католицька	**Число**	88,835	1,175	4,605	31,595	13,595	10,755	17,520	8,845	350
	На сто	15.3	36.4	22.6	18.8	12.2	12.5	12.9	14.7	28.1
З'єдинена Церква Канади	**Число**	80,785	450	1,670	19,460	12,240	12,005	22,620	12,135	220
	На сто	13.9	14.0	8.2	12.2	10.7	14.0	16.7	20.2	17.8
Англіканська	**Число**	26,950	320	820	10,295	4,280	2,460	4,465	4,155	145
	На сто	4.6	9.9	4.0	6.4	3.3	2.9	3.3	6.9	11.6
Лютеранська	**Число**	10,175	20	135	1,970	2,345	1,770	2,425	1,500	20
	На сто	1.8	0.6	0.7	1.2	2.0	2.1	1.8	2.5	1.6
Баптистська	**Число**	8,245	65	160	2,985	880	960	1,930	1,250	20
	На сто	1.4	2.0	0.8	1.9	0.8	1.1	1.4	2.1	1.6
Пресвітеріянська	**Число**	7,725	65	180	3,895	885	475	1,150	1,075	15
	На сто	1.3	2.0	0.9	2.4	0.8	0.5	0.8	1.8	1.2
П'ятидесятницька	**Число**	5,550	35	150	1,165	645	580	1,695	1,265	25
	На сто	0.9	1.1	0.7	1.9	0.6	0.7	1.3	2.1	2.0
Без релігії	**Число**	29,760	135	685	7,770	4,400	2,175	6,615	7,890	85
	На сто	5.1	4.2	3.4	4.9	3.8	2.5	4.9	13.1	6.8
Інші	**Число**	19,470	130	390	4,205	3,090	3,320	4,095	4,180	55
	На сто	3.5	4.0	1.9	2.6	2.7	3.9	3.0	7.0	4.4
Всі	**Число**	580,655	3,225	20,330	159,975	114,410	85,920	135,510	60,150	1,245
	На сто	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Статист. джерела: А-10, А-11, А-12.

Таблиця 3. Розподіл українських визнавців окремих віровизнань 1971 р. по провінціям (у відсотках від всього).

	Кан.	Атл. Пр.	Кве-бек	Ман.	Сас-	Аль-берта	Бріт. Кол.	Те-рит.	
Українська-католиць.	100.0	0.4	4.2	26.4	27.9	16.5	19.6	4.9	0.1
Греко-католицька	100.0	0.1	3.1	23.5	16.9	17.7	31.2	7.4	0.1
Римо-католицька	100.0	1.3	5.2	35.6	15.7	12.1	19.7	10.0	0.4
З'єдн. церква	100.0	0.5	2.1	24.1	15.1	14.9	28.0	15.0	0.3
Англікани	100.0	1.2	3.1	38.2	15.9	9.1	16.6	15.4	0.5
Лютерани	100.0	0.2	1.3	19.4	23.4	17.4	23.8	14.7	0.2
Баптисти	100.0	0.8	1.0	36.2	10.7	11.6	23.4	15.2	0.2
Пресвітер.	100.0	0.8	2.3	50.4	11.4	6.4	14.9	13.9	0.2
П'ятидесятники	100.0	0.6	2.7	21.0	11.6	10.4	30.5	22.8	0.4
Невіруючі	100.0	0.5	2.3	26.1	14.8	7.3	22.2	26.5	0.3
Інші	100.0	0.7	2.0	21.6	15.9	17.0	21.0	21.5	0.3

Статист. джерела: А-12; Б-1 стор. 26, табл. 18.

Дані Табл. ч. 3 представляють географічний розподіл українських визнавців окремих важливіших релігій у 1971 р. по провінціям.

З порівняння даних виникає, що визнавці української католицької релігії зосередилися найчисленніше в Манітобі, після неї в Онтаріо, Альберті і Саскачевані. Греко-православна церква має найбільше вірних в Альберті, відтак в Онтаріо, Саскачевані і Манітобі. Головним осередком римо-католицької релігії українців є Онтаріо, після нього Альберта, Манітоба і Саскачеван. Онтаріо є також головним осередком українських англіканів, баптистів, пресвітеріянів; в Альберті зосередилися найчисленніше протестанти З'єдиненої Церкви, лютерани, п'ятидесятники (пентекости), Альберта також має найбільше число українців без релігії.

Релігійні зміни у чоловіків і жінок

Таблиця 4 охоплює статистичні дані релігійного розподілу українського населення у 1931-1971 рр. з уваги на стать. Дані перечислені на проценти від усього числа чоловіків і жінок даного року.

Таблиця 4. Головні релігії українців Канади у 1931-1971 роках з поділом на чоловіків і жінок (у процентах)

	1971	1961	1951	1941	1931
	Чоловіки				
Українська католицька	33.3	34.8	43.3	51.2	58.8
Греко-православна	20.8	26.6	29.0	29.3	24.3
Римо-католицька	14.2	15.8	13.4	11.7	11.3
З'єдн. церква Канади	13.0	11.8	6.4	2.6	1.5
Англікани	4.3	3.7	2.2	0.8	0.3
Пресвітеріяни	1.2	1.1	1.0	0.9	0.8
Лютерани	1.6	1.2	0.7	0.5	0.5
Баптисти	1.3	1.2	0.9	0.7	0.5
Інші	10.3	4.1	3.1	2.3	2.0
Всі у процентах	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
у 1000 осіб	295.7	246.5	208.3	162.6	122.8
	Жінки				
Українська католицька	30.9	31.7	40.0	48.6	57.0
Греко-православна	19.3	24.0	27.2	28.7	25.0
Римо-католицька	16.4	17.9	15.4	13.0	11.6
З'єдн. церква Канади	14.8	13.6	7.9	3.4	1.8
Англікани	4.9	4.3	2.9	1.3	0.4
Пресвітеріяни	1.5	1.3	1.3	1.0	0.9
Лютерани	1.9	1.6	1.0	0.7	0.5
Баптисти	1.6	1.4	1.0	0.9	0.6
Інші	8.7	4.2	3.3	2.4	2.2
Всі у процентах	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
у 1000 осіб	284.9	226.8	186.7	143.3	102.3

Статист. Джерела: А-11; А-12; Б-1 ст. 23 і 24.

Місто і село

Місто й село це два різні культурні середовища. Велика більшість українських еміґрантів до Канади це „діти села". Гуртове поселення на цілинних степах Західньої Канади було неначе перещепленням української сільської культури на нову землю. Українські поселенці зорганізували громадське, суспільне й культурне життя на зразок того, яке залишили в батьківщині. Найбільшим недоліком правильного розвитку був брак українського священика. Неґативна постава римо-католицької ієрархії до іміґрації українського майже виключно жонатого священства, заборона Апостольською Столицею Голові Української Католицької Церкви відвідати своїх вірних у Канаді й унормувати їхнє релігійно-церковне життя, відкрили широке поле для

діяльности чужих релігійних місій, зокрема православної російської і протестантської. Місто було для українського селянина завжди чужим середовищем. Українська людина в ньому губилася. Число українських мешканців міст було відносно мале, в 1921 р. воно становило ледве 20%. Однак радикальні господарські зміни, які зачалися під кінець 1930-их років, зокрема моторизація й механізація сільського господарства та буйний розвиток промисловости в містах спричинив масову міґрацію українського сільського населення до міст. Відсоток українських мешканців міст безперервно зростав з 25% у 1931 р. до 50% у 1951 р. і до 75% у 1971 р. Чуже національне і культурне середовище, мовна і культурна дискримінація, господарська залежність, невистарчаюча опіка з боку українського проводу, слаба свідомість значення рідної української організації, приспішила процес мовної, культурної й релігійної асиміляції до панівної етнічної групи. В слід за містом іде, з деяким припізненням, село. Релігійний розподіл українських мешканців міст і сіл показано на Таблиці 5.

Статистичні дані виявляють, що процес відступництва від українських традиційних релігій, греко-католицької і греко-православної, та асиміляція до інших релігій проходить з різною швидкістю. Після великого зменшення відсотка українців католиків у десятиріччі 1951-1961 наступила відворотна тенденція в десятиріччі 1961-1971, коли відсоток вірних тієї релігії зріс на 0.8%. В тому ж десятиріччі зменшився відсоток українців римо-католиків з 19.4% на

Таблиця 5. Українське сільське і міське населення Канади в 1951-1971 в поділі на релігії (в процентах від усього)

Релігія	Мешканці сіл			Мешканці міст		
	1951	1961	1971	1951	1961	1971
Всі (число)	196,479	164,811	145,330	198,564	308,526	435,330
Укр. катол.	45.9	39.3	35.7	37.6	30.1	30.9
Греко-православна	32.3	29.8	24.0	24.0	22.7	18.8
Римо-католицька	10.5	12.0	11.7	13.1	19.4	16.5
З'єдинена Церква	4.6	9.5	12.6	9.6	14.3	14.3
Англіканська	1.4	2.5	3.4	3.7	4.9	5.1
Інші	5.3	6.9	12.5	7.0	8.6	14.4
Всі (в %)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100

Статист. джер.: А-11; А-12; Б-1 ст. 28.

16.5% у містах і з 12.0% на 11.7% на селах. Припинення переходу на римо-католицизм є виявом деякої нормалізації відносин між Українською Католицькою і Римо-Католицькою Церквами після II Ватиканського собору, як також активізацією Української Католицької Церкви.

Релігії українців у великих містах Канади

Кожне місто Канади становить окреме середовище, вплив якого різно виявляється в процесі релігійних змін українського населення. З малими вийнятками, великі й добре зорганізовані українські скупчення краще зберігають українські традиційні релігії чим дрібні і розпорошені серед великого інше-релігійного середовища. Розподіл українського населення вибраних міст Канади за релігіями представлено в Таблиці 6. В першій колоні подано число українців, в наступних колонах відсоток визнавців п'ятьох головних релігійних груп. Для порівняння показано розподіл за релігіями у 1961 і 1971 рр. для більших міст.

Порівняння даних для окремих міст виявляє відносно найвищий відсоток українців католиків у Вінніпезі. Це можна вияснити найраншою організацією Української Католицької Церкви й централею її ієрархії у тому ж місті. Найнижчий відсоток вірних тієї ж Церкви виявляють міста Брітанської Колюмбії, Ванкувер і Вікторія, та непоказані тут міста Атлянтійських провінцій, положених найдалі від Вінніпеґу.

В десятилітті 1961-1971 у великій більшості великих міст зазначився зріст відсотка українців католиків. На цей зріст міг частинно зложитися наплив до міст сільського населення, з відносно високим відсотком вірних Української (греко-) Католицької Церкви, частинно-кращі методи збирання інформацій під час перепису населення. В наслідок браку чіткого зрізничкування між українською (греко-) католицькою і римо-католицькою релігіями, значне число визнавців української католицької релігії в 1961 р. зачислено до римо-католиків, а в 1971 р. більш поправно до українців католиків. До кращого зрозуміння різниці між обидвома релігіями причинилася візита Блаженнішого Кир Йосифа. Про неправильну клясифікацію під час перепису 1961-1971 у великій більшості великих міст зазначився зріст відсотка українців католиків. На цей зріст міг частинно зложитися наплив до міст сільського населення, з відносно високим відсотком вірних Української (греко-) Католицької Церкви, частинно-кращі методи збирання інформацій, під час перепису населення.

Таблиця 6. Релігійний розподіл українського населення у вибраних містах Канади в 1961 і 1971 рр. (у відсотках від усього числа українців)

Місто	Рік	Всі україн.	Укр. катол.	Греко-прав.	Римо-кат.	З'єдн. церква	Англі-кани	Інші
Вінніпеґ, Ман.	1961	53,918	45.2	18.8	15.4	11.3	3.1	6.2
	1971	64,305	44.1	16.0	12.9	11.7	3.5	11.8
Едмонтон, Алта.	1961	38,164	24.2	33.9	13.2	17.6	2.4	8.7
	1971	62,650	26.9	27.8	12.4	16.6	2.7	13.6
Торонто, Онт.	1961	46,650	36.2	24.8	16.9	9.9	4.6	7.6
	1971	60,750	38.8	19.3	14.0	9.1	5.2	13.6
Ванкувер, Б.К.	1961	18,712	13.9	20.9	20.2	21.6	6.6	16.8
	1971	31,125	16.9	16.0	13.0	18.8	5.9	29.4
Монтреал, Кве.	1961	14,519	29.4	23.8	31.8	6.0	3.9	5.1
	1971	18,045	41.4	18.6	20.4	8.2	3.8	7.6
Калґари, Алта.	1961	8,033	14.6	16.3	24.1	26.6	5.8	12.6
	1971	15,850	20.5	13.7	17.5	23.1	6.5	18.7
Гамільтон, Онт.	1961	10,930	29.3	22.2	20.4	13.1	6.5	8.5
	1971	14,385	33.7	18.7	17.0	10.7	7.0	12.9
Саскатун, Саск.	1971	14,385	37.7	18.5	14.0	15.4	2.9	11.5
Сен-Кетеринс-Найяґара, Онт.	1971	11,580	24.3	15.3	23.4	13.8	8.7	14.5
Тандер-Бей, Онт.	1971	10,885	24.6	16.2	21.2	18.3	6.1	13.6
Ріджайна, Саск.	1971	8,755	29.4	16.7	20.0	16.2	4.5	13.2
Віндзор, Онт.	1961	5,508	24.3	24.6	26.9	10.2	7.1	6.9
	1971	6,975	26.9	19.9	26.0	9.2	6.7	11.3
Содбури, Онт.	1961	4,942	35.0	13.9	31.8	9.9	4.0	5.4
	1971	5,620	34.5	9.6	30.5	11.6	4.6	9.3
Оттава, Онт.	1961	2,935	22.0	18.7	31.3	12.0	8.9	7.1
	1971	5,120	23.3	15.7	28.3	12.8	8.9	11.0
Лондон, Онт.	1961	1,834	19.3	26.5	19.5	14.4	10.5	9.8
	1971	3,360	21.7	20.6	21.4	11.3	8.8	16.2
Кіченер, Онт.	1961	2,163	27.9	10.4	35.0	8.0	2.8	15.9
	1971	3,210	27.4	6.9	34.6	8.6	4.2	18.3
Вікторія, Б.К.	1961	1,509	12.5	13.2	23.7	24.2	14.6	11.8
	1971	2,645	11.1	10.9	17.2	19.7	14.0	24.1

Статист. джерела: А-10; А-11; А-12; Б-1 ст. 29.

Про неправильну клясифікацію під час перепису 1961 р. свідчить також загальне зменшення відсотка українців римо-католицької релігії в 1961-1971 рр. Відсоткове число українців греко-православної релігії постійно зменшується, головно в користь різних галузів протестантів.

Процес релігійної дисінтеґрації меншестевих етнічних груп є загальним явищем у Канаді. Однак він проходить різно, в залежності від внутрішньої національної і релігійної споєности, зосередження, часу поселення. Напр. однорідні релігійно етнічні групи такі, як поляки, зберегли римо-католицьку релігію у 58%, чехи і словаки 49%, угорці 50%, а італійці завдяки чисельній свіжій іміґрації 95%. Скандинавці зберегли лютеранську релігію у 34%, росіяни православну релігію тільки у 16%, але свіжа грецька іміґрація у 91%.

Національний склад визнавців української (греко-) католицької і греко-православної релігій

Розподіл українського населення Канади на релігії (Табл. 1) виявляє, що абсолютна більшість українців належить до двох із них — української католицької і греко-православної. В обох тих релігіях українці мають чисельну перевагу. В інших віровизнаннях Канади українці становлять незначний відсоток — у римо-католицькій релігії 0.8%, у З'єдиненій церкві — 2.2%, в англіканській 1.0%; вони губляться серед не-українських національних груп і наражені на затрату національної ідентичности. Організація церковної української ієрархії для українських визнавців тих релігій є одною із загально національних проблем.

Як у всяких віровизнаннях, так і в українських традиційних релігіях національний склад їхніх визнавців зміняється в часі і географічному розміщенні. Ці зміни, малі в українській католицькій релігії і значно більші у греко-православній, представлені в таблицях 7 і 8.

Таблиця 7 представляє національний склад визнавців української (греко-) католицької релігії в 1931-1971 рр., в абсолютних числах і процентах від усього числа визнавців тієї релігії. Українці становлять у ній понад 80%. Низький відсоток українців (70%) у 1931 р. це вислід поганої методи клясифікації населення на етнічні групи. Приблизно 40 тисяч українців заклясифіковано на основі державної приналежности (в часі прибуття до Канади) до чужих національних груп: польської, австрійської, російської, чеської і ін. Методи клясифікації в наступних переписах населення покращали і разом з тим зменшилося число

Таблиця 7. Національний склад вірних української (греко-) католицької релігії в Канаді, в 1931-1971 рр.

Національність		1931	1941	1951	1961	1971
Українці	Число	130,534	152,907	164,765	157,559	186,460
	на сто	69.9	82.4	86.4	83.1	81.9
Поляки:	Число	24.401	13.624	11,361	10,681	7,205
	На сто	13.1	7.3	6.0	5.6	3.2
Росіяни:	Число	6,211	3,906	2,546	1,180	420
	На сто	3.3	2.1	1.3	0.6	0.2
Австрійці:	Число	11,811	5,034	1,661	6,337	445
	На сто	6.3	2.7	0.8	3.3	0.2
Чехи і Словаки:	Число	3,559	3,649	3,763	2,744	2,180
	На сто	1.9	2.0	2.0	1.5	0.9
Угорці:	Число	1,926	2,081	1,294	1,361	1,185
	На сто	1.0	1.1	0.7	0.7	0.5
Брітанці:	Число	332	486	1,077	3,549	7,900
	На сто	0.2	0.2	0.6	1.9	3.4
Німці:	Число	855	365	735	1,193	1,415
	На сто	0.5	0.2	0.4	0.6	0.6
Французи:	Число	85	113	218	1,615	16,485
	На сто	——	0.1	0.1	0.9	7.2
Скандинавці:	Число	53	138	228	377	605
	На сто	——	0.1	0.1	0.2	0.3
Італійці:	Число	40	52	70	434	840
	На сто	——	——	——	0.2	0.4
Голляндці:	Число	22	43	69	211	220
	На сто	——	——	——	01	
Інші:	Число	6,821	3,259	3,044	2,382	2,370
	На сто	3.8	1.8	1.6	1.3	1.0
Всі укр. Кат.	Число	186,654	185.657	190,831	189,653	227,730
	На сто	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Всі українці						

Стист. джер.: А-2; А-4; А-5; А-6; А-8; А-12; Б-1 стор. 25.

австрійських, російських, польських і чеських визнавців української католицької релігії. Сталими національними групами української католицької релігії, поруч українців, є чехи і словаки та угорці, які зорганізували в Українській Католицькій Церкві власну ієрархію. Велике число вірних Української Католицької Церкви польської національности, це головно матері і діти мішаних родин, які зберегли українську католицьку релігію, але по батькові зачислені до польської національности. Деяку частину з них можуть становити і чисто польські

родини, які живучи серед українського середовища засвоїли українську культуру й релігію. На таблиці показано зріст вірних української католицької релігії брітанської, французької, німецької та інших національностей. Зріст числа не-українських визнавців української католицької релігії вимагає окремих дослідів. Найправдоподібніше це члени мішаних родин. Велике число французів, що їх у 1971 р. зачислено до визнавців української католицької релігії, це найбільш правдоподібно статистична помилка, яка вимагає перевірки.

Таблиця 8 представляє національний склад визнавців греко-православної релігії. Ця релігія охоплює іміґрантів майже цілої Східної

Таблиця 8. Національний склад визнавців греко-православної релігії в Канаді, в 1931-1971 рр.

Національність		1931	1941	1951	1961	1971
Українці	Число	55,386	88,874	111,045	119,219	116,700
	На сто	54.1	63.7	64.5	49.7	36.9
Поляки	Число	5,570	5,039	7,741	9,752	5,565
	На сто	5.4	3.6	4.5	4.1	1.8
Росіяни:	Число	8,965	11,017	12,219	13,761	10,085
	На сто	8.8	7.9	7.1	5.7	3.1
Австрійці:	Число	4,841	3,630	2,196	8,629	835
	На сто	4.7	2.6	1.3	3.6	0.1
Чехи і Словаки:	Число	828	1,036	2,440	2,038	1,570
	На сто	0.8	0.8	1.4	0.9	0.5
Угорці:	Число	342	315	640	1,100	1,260
	На сто	0.3	0.2	0.4	0.5	0.4
Брітанці:	Число	164	498	1,557	2,711	9,910
	На сто	0.2	0.3	0.9	1.1	3.1
Німці:	Число	427	203	722	1,278	1,590
	На сто	0.4	0.1	0.4	0.5	0.5
Французи:	Число	50	150	1,772	819	1,575
	На сто	0.1	0.1	1.0	0.3	0.5
Скандинавці:	Число	47	63	239	282	555
	На сто	——	——	0.1	0.1	0.1
Італійці:	Число	18	31	147	244	455
	На сто	——	——	0.1	0.1	0.1
Голляндці:	Число	15	22	149	148	335
	На сто	——	——	0.1	0.1	0.1
Інші:	Число	25,737	28,751	31,404	79,785	166,175
	На сто	25.2	20.7	18.2	33.3	52.8
Всі:	Число	102,389	139,629	172,271	239,766	316,610
	На сто	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Статист. джерела: А-2; А-4; А-5; А-8; А-12;

Европи, Балканського півострова і деяких країн Близького Сходу. Крім росіян, народи тих країн увійшли в рубрику „інші". Їхня еміґрація до Канади була мала в роках перед Другою Світовою війною, завдяки чому українці становили абсолютну більшість визнавців греко-православної релігії. Їхня вага збільшилася, після 1918 р., коли кількадесять тисяч українців перейшли з української католицької релігії до греко-православної. Збільшений наплив грецької, сербської та іншої еміґрації греко-православної релігії зменшив відсоток українців у ній до 37% у 1971 р. Все ж таки, українці й далі становлять у тій релігії зглядну більшість.

БІБЛІОГРАФІЯ

А. Статистичні джерела

A-1 Sixth Census of Canada, 1921. Vol. 1. *Population: Numbers, Sex and Distribution, Racial Origin, Religions.* Ottawa, Dominion Bureau of Statistics, 1924.

A-2 Seventh Census of Canada, 1931. Vol. III. *Ages of the People, Classified by Sex, Conjugal Condition, Racial Origin, Religion, Etc.* Ottawa, Dominion Bureau of Statistics, 1935.

A-3 Seventh Census of Canada, Vol. IV. *Cross-Classifications. Ottawa,* DBS, 1934.

A-4 Eight Census of Canada, 1941. Vol. III. *Ages of the Population, Classified by Sex, Conjugal Condition, Racial Origin, Religious Denominations, Etc.* Ottawa, DBS, 1946.

A-5 Eight Census of Canada, Special publication. *Religious Denominations in Canada, 1871-1941.* Ottawa, DBS. 1947.

A-6 Ninth Census of Canada, 1951. *Population: Cross-Classification of Characteristics.* Ottawa, DBS, 1953.

A-7 Tenth Census of Canada, 1961. Catalogue 92-546. *Religious Denominations.* Ottawa, DBS, 1962.

A-8 Tenth Census Catalogue 92-559. *Religion by Ethnic Groups.* Ottawa, DBS, 1964.

A-9 Tenth Census of Canada, Catalogue 99-521. *Religious Denominations in Canada.* Ottawa, DBS, 1965.

A-10 Eleventh Census of Canada, 1971. Catalogue 92-723. *Ethnic Groups.* Ottawa, Statistics Canada, 1973.

A-11 Eleventh Census of Canada, 1971. Catalogue 92-724. *Religious Denominations.* Ottawa, St.C., 1974.

A-12 Eleventh Census of Canada, 1971. Catalogue 92-735. *Religious Denominations by Ethnic Groups.* Ottawa, Statistics Canada, 1974.

Б-1 Іван Тесля. *Українці Канади в 1971 р. 6. Релігія.* „Український Самостійник". Листопад 1974, ч. 207, стор. 22-29.

II. ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЛІГІЙНОГО І ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КАНАДІ

В перших роках поселення в Канаді ані українці католики ані православні не мали своїх священиків. Римо-католицькі єпископи в порозумінні із Священною Конґреґацією Поширення Віри не допустили до Канади одружених українських католицьких священиків. Духовну опіку над поселенцями могли виконувати ченці або безженні священики, Тому, що одинокий український чернечий чин, ОО. Василіяни, мали мале число священиків, більша частина яких працювала серед українських поселенців у Бразилії, а світських безженних священиків майже не було, українські католицькі поселенці до 1902 р., не мали сталої духовної опіки. З доручення римо-католицьких єпископів духовну опіку над українцями католиками мали забезпечити латинські священики, головно ченці Редемптористи й Обляти. Між ними найшлися і польські священики, які в порозумінні з префектом Священної Конґреґації поляком кардиналом М. Ледуховським і за тихою згодою латинської ієрархії в Канаді перетягали українців греко-католиків на римо-католицизм. Шкідлива з українського національного погляду діяльність латинського духовенства й досвід з польсько-українських відносин у Галичині зродили недовір'я до загалу римо-католицького впливу і пригоже поле для діяльности не-католицьких місій. Таке становище найкраще використала Російська Православна Місія в ЗСА, а згодом протестантські секти пресвітеріянів, методистів, баптистів, суботників, лютеранів, п'ятидесятників і ін. Всі ті секти ширили свою місійну діяльність між українцями католиками і православними, найчастіше використовуючи платну поміч українських атеїстів, соціялістів, радикалів і інших „поступовців". Місіонери чужих релігій і сект при піддержці самих українців довели до внутрішнього розбиття української громади, розпалення ворожнечі між прихильниками окремих релігій, що замкнулися на десятки літ у своїх ґеттах. З тієї причини приходиться характеризувати кожну з релігійних груп окремо.

II-1. Важливіші події в історії Української (Греко-) Католицької Церкви в Канаді

Історію Української (Греко-) Католицької Церкви в Канаді можемо поділити на три періоди: 1. піонерський, що тривав від початків поселення до 1912 р., коли для українців католиків іменовано свого єпископа, 2. період канадійської української католицької епархії, 3. період канадійської української католицької митрополії, з 1948 р.

1. Піонерський період, це час боротьби за признання прав Української Католицької Церкви і збереження української релігійної і церковної традиції. Найбільшим недоліком українського релігійного життя в тому періоді був цілковитий брак а відтак дуже мале число українських священиків. (внаслідок заборони іміґрації одружених греко-католицьких священиків). Римо-католицькі єпископи Канади у порозумінні з префектом Священної Конґреґації Поширення Віри, поляком кардиналом Мєчиславом Ледуховським, видали заборону іміґрації до Канади одружених католицьких священиків. Щойно в 1897-1901 рр. неперіодично доїздили українські священики із ЗСА. В 1902 р. прибули до Канади перші сталі священики ченці Василіяни. З метою цілковитої перерви зв'язку українців католиків у Канаді із власним церковним проводом у Галичині та повного підчинення їх римо-католицькій ієрархії Священна Конґреґація заборонила Митрополитові Андреєві Шептицькому виїхати до Канади на візитацію своїх вірних. Одночасно римо-католицькі єпископи доручили своїм чернечим чинам і світським латинським священикам обслуговувати українців католиків. Чужі священики, між якими найшлися й поляки, їхні тенденційні інформації про українську Церкву та перетягання українців на римо-католицький обряд зродили недовір'я а згодом ворожу поставу до латинського клеру та пригоже поле для діяльности не-католицьких релігій і сект.

Першим, що скористали з некорисного положення Української Католицької Церкви в Канаді, були аґенти Російської Православної Місії в ЗСА. Російські священики прибули до Альберти в 1897 р., давали безплатну церковну службу не тільки православним українцям з Буковини, але з'єднували прихильників серед українців католиків. Діяльність Російської Православної Місії закінчилася після революції в Росії 1917 р., коли перестали плисти фонди на її удержання.

Перші українські католицькі священики почали доїздити із ЗСА за юрисдикцією Львівського митрополита кардинала Сильвестра Сембратовича щойно з 1897 р. В 1897 р. приїхав на кількамісячну працю о. Нестор Дмитрів. Він відвідав більші українські поселення, зорганізував парафії в Ребіт-Гилс і в Една-Стар в Альберті, у Вінніпеґу, Валлей Ривер і Стюартборн у Манітобі; у Теребовлі, Ман., посвятив першу в Канаді українську католицьку церкву. У 1898 р. відвідав Канаду о. Павло Тимкевич, у 1899 р. о. Дамаскин Поливка, ЧСВВ, який зорганізував українців католиків в „Руську Греко-Католицьку Церкву" у Вінніпезі, в 1900 р. приїхав о. Іван Заклинський. Він посвятив новозбудовані українські церкви у Вінніпезі, Стюартборн, Ґонор і Лавфин, пров. Манітоба, та Една-Стар і Ребит-Гилс, Альберта. Під час його священичої праці в Канаді римо-католицький єпископ Лянжевен домагався запису українських католицьких церков і їхнього майна на

корпорацію латинської Церкви. Це домагання стрінулося із рішучим спротивом українських громад.

Невдача церковної політики римо-католицької ієрархії і зріст прихильників російського православ'я спонукав римо-католицьких єпископів Альберта Паскаль й Еміля Леґаль інтервеніювати в Римі, австрійськім уряді у Відні та в українській католицькій ієрархії у Львові і Станиславові. Місії кінчилися невдачею по причині браку неодружених священиків.

Переломову дату в історії піонерського періоду Української Католицької Церкви в Канаді творить 1902 рік, коли на сталу працю у тій країні приїхали ченці Василіяни, оо. Созант Дидик, Антін Строцький і Плятонід Філяс та чотири черниці з Громадження Сестер Служебниць: Амвросія Ленкевич, Ісидора Шиповська, Емілія Клапоушок і Таїда Врублевська. Піонерська праця названих церковних діячів поклала перші і відносно сильні підвалини під організацію церковно-релігійного та культурного життя українського народу в Канаді. Отці Василіяни мусіли підчинитися зверхності римо-католицьких єпископів, але записували церкви і церковне майно на свій чин. Сестри Служебниці організували вакаційні, вечірні і цілоденні школи і курси, сиротинці, приюти для сиріт, лікарні, доми для старших віком, дбали про удержання і прикрасу церков. Число священиків і сестер зростало повільно але постійно. Сітка українських католицьких церков зростала. Однак число священиків було надто мале, щоб забезпечити духовну опіку зростаючого числа українських поселенців, розсіяних по розлогій території Канади. Їхню наполегливу працю утруднювали також місії різних релігій і сект. Багато енергії треба було зужити також на поборювання внутрішніх розкладових чинників, як: атеїстів, москвофілів, радикалів, соціялістів.

З усяких розкладових чинників у першому десятиріччі нашого століття до найбільшого зросту дійшла т.зв. Незалежна Грецька Церква. Її заснував самозванець єпископ Серафим (бувший російський священик Степан Устволькій) при фінансовій піддержці пресвітеріян. Поборюючи і римо-католицизм під зверхністю Риму і православ'є під зверхністю Москви Незалежна Грецька Церква з'єднала значну частину української інтеліґенції і поширилася на десятки українських громад. Щоб усунути брак священиків, єп. Серафим висвячував на священиків дяків та людей навіть із неповною середньою освітою після вивчення церковних обрядів. Зріст Незалежної Грецької Церкви спинився в 1907 р., коли пресвітеріяни розпочали акцію за усунення українського церковного обряду і впровадження пресвітеріянських релігійних практик. З причини фінансової кризи в 1913 р. пресвітеріяни здержали фінансову піддержку Незалежній Грецькій Церкві. Частина її

прихильників прийняла пресвітеріянізм і в 1925 р. увійшла в склад З'єдиненої Церкви Канади, більшість вернулася знову до українських традиційних церков.

Також римо-католицька акція стрінулася із спротивом. До того причинилось незнання української мови й українських церковних обрядів латинських священиків. Тому римо-католицькі єпископи Канади, зокрема архиєпископ Лянжевен заохочували своїх священиків, за згодою Риму, щоб приймали український обряд та вивчали українську мову. До перших із них належали широко відомі із своєї праці для Української Католицької Церкви священики: о. Йосафат Жан, о. Антоній Сабурен, редемпторист о. Ахіль Деляре, основник української вітки чину ОО. Редемптористів, і ін.

Другою важливою перешкодою правильного розвитку Української Католицької Церкви в Канаді був брак свого єпископа. Однак іменування єпископа для українців Канади, не зважаючи на домагання українського народу і піддержку священиків—чужинців, що стали на службу української Церкви, стрічало спротив Священої Конґреґації. Щойно в 1910 р. Митрополит Андрей Шептицький використав нагоду Евхаристійного Конґресу в Монтреалі, щоб виїхати до Канади і відвідати українські громади. Вислідом його поїздки і конференцій з римо-католицькими єпископами був спільний меморіял до Римської столиці в справі заснування канадської української католицької церковної провінції. Під впливом спільної акції Рим погодився. Першим єпископом Української Католицької Церкви в Канаді став о. Никита Будка, 1912 р. Окремим здобутком українців католиків було заснування першого українського католицького часопису „Канадийський Русин", перше число якого появилося у Вінніпеґу 27 травня 1911 р.

II-2. Українська Католицька Церква в Канаді в 1912-1948 pp.

Заснування в Канаді окремої української католицької епархії в 1912 р. зачинає новий період розвитку Української Католицької Церкви у тій країні. Владика Никита Будка застав у Канаді відносно густу мережу українських католицьких церков і парафій. Майже всі вони були у Степових провінціях: 42 у Манітобі, 46 у Саскачевані і 18 в Альберті. У Східній Канаді було шість церков і парафій — 4 в Онтаріо (Торонто, Ошава, Судбури і Форт Віліям), 1 в пров. Квебек (Монтреал) і 1 в Новій Скошії (Сидней). Для обслуги парафій розкинених по розлогих просторах Канади було 22 священиків: 5 Василіян, 4 Редемптористів, 1 Облят (о. Ф. Руг), 7 світських священиків українців і 5 священиків французів, що прийняли український обряд і вивчили українську мову.

Праця священика була дуже трудна коли зважити, що більшість часу кожний з них мусів витрачувати на подорож поганими шляхами під час змінливої погоди в кожній порі року. Велику частину піонерської праці на церковному і культурному полі вели черниці Сестри Служебниці. Не зважаючи на дуже трудні життєві умовини, невеличке число (8 черниць у 1912 р.) ідейних і жертвенних сестер заснували і вели дві цілоденні школи — в Мондері і Вінніпеґу, обі з 1905 р., інститути для дівчат у Мондері, Едмонтоні, організували десятки вакаційних і вечірніх шкіл, своєю опікою огорнули сиріт, хворих, безпомічних осіб старшого віку, дбали про прикрасу церков. Великі витрати на ведення названих підприємств сестри покривали збірками дрібних датків, найчастіше власною зарібковою працею, іноді виєднанням більших дотацій від римо-католицьких єпископів. З інших установ, що діяли в рамках Української Католицької Церкви, були Запомогове Братство св. Николая в Канаді, засноване в 1905 р. у Вінніпеґу, та часопис ,,Канадийський Русин".

Владика Никита розпочав свою працю від організації епархії. Вже в 1913 р. перевів інкорпорацію ,,Руської Греко-Католицької Церкви в Канаді". На цю інкорпорацію переписано українські католицькі церкви і їхнє майно, що до того часу були записані на чин ОО. Василіян, інкорпорацію римо-католицьких єпископів, ОО. Редемптористів, українського католицького єпископа в ЗСА, або на церковних довірених людей т.зв. тростів. В тому ж 1913 р. відбувся перший Собор Українських Греко-Католицьких Священиків у Канаді, на якому складено й ухвалено Правила Русько-Католицької Церкви в Канаді. З метою придбання нових священиків єпископ Будка повів акцію серед української студентської молоді, заохочуючи її до поступлення на теологічні студії. Для кандидатів забезпечив безплатні місця у римо-католицькій духовній семинарії в Торонті. Він заохотив невелике число безженних священиків у Галичині переселитися до Канади. Особливу увагу єп. Никита присвятив розбудові українських шкіл, студентських інститутів і гуртожитків, одночасно дбаючи про запевнення у них українського християнсько-католицького виховання. Виховну працю в інститутах і гуртожитках єпископ Будка намагався підпорядкувати Українській Католицькій Церкві, домагаючися запису усіх виховних установ на церковну корпорацію. У виховних справах єп. Никита був непримиренний. На виховному полі дійшло до спору між єпископом і великою частиною світської інтеліґенції та до розколу в Українській Греко-Католицькій Церкві. Значна частина її вірних виступила з неї й заснувала Українську Автокефальну Греко-Православну Церкву, 1918 р. В тому ж році розпочалася довголітня релігійна боротьба між обидвома вітками української Церкви. Вона непродуктивно виснажувала енергію українського народу в Канаді, ослабила його на

зовні, створила пригоже поле для зросту чужих релігійних і національних впливів. У 1927 р. Преосв. Никита залишив Канаду і переїхав до Риму, відтак до Львова, де був генер. вікарієм С.Б. Митрополита Андрея. Вивезений у 1945 р. большевицьким урядом помер як ісповідник віри у таборі примусових робіт у Караґанді 1949 р.

15 літ розвитку Української Католицької Церкви під адміністрацією свого єпископа принесли їй міцну організацією і розбудову. Число парафій і місійних станиць зросло до 299, число священиків до 47, в тому 18 ієромонахів. Під опікою Української Католицької Церкви були 26 вечірніх рідних шкіл, новіціят ОО. Василіян у Мондері, ювенат ОО. Редемпористів у Йорктоні, Колегія св. Йосифа й Академія Пресв. Серця в Йорктоні, 5 сиротинців, бурса ім. Митрополита Шептицького, бурса ім. Т. Шевченка в Едмонтоні, Запомогове Братство св. Миколая у Вінніпеґу. Через фінансові труднощі одинокий український часопис „Канадійський Українець" перейшов у чужі руки т.зв. Національної Преси.

Після дволітньої перерви Апостольська столиця в 1929 р. у порозумінні із Львівським митрополитом С.Б. Андреєм Шептицьким іменувала єпископом українців Канади о. Василія Ладику, ЧСВВ. Новий владика перебрав у спадщині усі дотеперішні здобутки але і труднощі Української Католицької Церкви. До антагонізму між обидвома Українськими Католицькою і Греко-Православною церквами долучилася підривна робота чужих релігійних місій і шовіністичних угруповань, зростаючого руху українських і чужих комуністів, господарські труднощі спричинені депресією. Єпископ Ладика зміцнив місійну діяльність Української Католицької Церкви, подбав про чисельний зріст священиків і парафій. Хоча значне число українців, переважно релігійно індеферентних і національно мало свідомих, перейшло до різних чужих релігій і сект, Українська Католицька Церква в Канаді внутрішньо зміцніла. Її пресовим органом, на місці „Канадийського Українця", став у 1929 р. тижневик „Українські Вісті", що виходить до сьогодні в Едмонтоні, Алта. До внутрішнього скріплення Церкви причинилися світські церковні організації, що діють у рамках Католицької Акції, передусім Братство Українців Католиків Канади (БУКК) з 1932 р., Ліґа Українських Католицьких Жінок (ЛУЮК), Організація Української Католицької Молоді (ОУКМ), тепер „Українське Католицьке Юнацтво".

II-3. Українська (Греко-) Католицька Митрополія в Канаді

Окрему сторінку історії Української Католицької Церкви в Канаді зачинає заснування Митрополії в 1948 р. Неначе у відповідь на ліквідацію Української Католицької Церкви в Україні совєтським

урядом, Папа Пій XII за старанням Архиєп. Івана Бучка при піддержці секретаря Конґреґації Східніх Церков кардинала Євгена Тіссерана рішив піднести епархію Канади до рівня архиепархії. В 1947 р. кардинал Тіссеран відвідав більші українські осередки в Канаді, а в рік пізніше українську католицьку епархію Канади поділено на три екзархати: Східню із столицею в Торонто, Онт. (єпископ Ісидор Борецький), Західну із столицею в Едмонтоні, Алта. (єпископ Ніль Саварин) і Центральну з центром у Вінніпеґу, Ман. З тієї останньої в 1951 р. виділено Саскачеванську епархію, яку очолював єпископ Андрій Роборецький з 1956 р. до своєї передчасної смерти в 23 жовтня 1982 р. Одночасно в 1948 р. Єпископа В. Ладику підвищено до гідности архиєпископа. Після смерти архиєп. В. Ладики в 1956 р. Папа Пій XII заснував у Канаді Українську Католицьку Митрополію. Першим її митрополитом став єп. Максим Германюк, ЧНІ, з 1951 р. до тогочасний єпископ помічник Центрального екзархату. Дальшою розбудовою Української Католицької Митрополії в Канаді було заснування української католицької епархії у Брітанській Колюмбії в 1974 р. із столицею у Ню Вестмінстер (єпископ Єфрем Химій).

II-За. Вінніпезька Архиепархія

Архиєпископ-Митрополит: ВПреосв. Максим Германюк, ЧНІ.
Єпископ-помічник: Просв. Мирон Дацюк.
Число вірних в 1976 р. — 65,000;
Число парафій і місійних станиць — 170;
Число усіх священиків: 61. В тому світських священиків — 48, священиків ченців ОО. Василіян — 5; священиків ченців ОО. Редемптористів — 8. Крім священиків в складчину чину ОО. Василіян увіходять 3 брати і декілька діяконів. У Вінніпезі ОО. Вас. мають новіціят.

Головні підприємства ОО. Василіян Вінніпезької епархії: Видавництво „Поступ", яке видає двомовний тижневик „Поступ", та книжки релігійного змісту. Редактором часопису є Впр. о. Семен Іжик, адміністратором п. Петро Бащук. В цьому видавництві виходить квартальник Ліґи Українських Католицьких Жінок „Наша Дорога". У Вінніпезі ОО. Василіяни мають свій монастир і ведуть парафію св. Отця Николая.

ОО. Редемптористи мають свій монастир у Вінніпезі й ведуть парафію св. Йосифа та колегію для хлоп'ячої молоді в Роблині (середня школа й гуртожиток).

Жіночі чини і згромадження: Сестри Служебниці Пренепор. Діви Марії: ведуть наступні підприємства: Дім св. Родини для старших віком у Вінніпезі; Цілоденна школа Непор. Серця Марії (св. Николая) у

Вінніпезі; дім св. Павла для старших віком у Давфині. Крім того організують літні курси релігії й українознавства, працюють у „рідних" школах і ін.

В рямцях Української Католицької Акції на терені Вінніпезької Архиепархії працює низка світських організацій, а саме: Братство Українців Католиків (БУК), Ліґа Укр. Кат. Жінок (ЛУКЖ), Українське Католицьке Юнацтво (УКЮ), Т-ство „Обнова", Клюб св. Димитрія, Запомогове Братство Св. Николая у Вінніпезі (з 1905 р.); Місійне Товариство св. Йосафата, Парафіяльні кредитові спілки (в різних місцевостях), „Рідні школи" при окремих парафіях; дитячі садки; Літня Оселя в „Українському Парку". Для опіки над „рідними школами", і над виховною працею взагалі, покликано Архидієцезіяльну Шкільну Раду.

II-3б. Едмонтонська Єпархія

Єпархія заіснувала в 1948 р.

Єпископом її від самого початку був Преосв. Ніль Саварин, ЧСВВ, після його смерти (1986) Преосв. Дмитро Грещук.

Столиця Єпархії є м. Едмонтон, Алта.

Число вірних у 1975 р. поверх 41 тисяч.

Число парафій і доїзджаючих церков 98.

Число священиків 48, в тому 30 світських і 18 ченців ОО. Василіян. Пресовий орган тижневик „Українські Вісті", з 1929 р., редактор о. д-р Михайло Сопуляк.

Ченці ОО. Василіяни мають монастирі: св. Василія в Едмонтоні, св. Апостолів Петра і Павла в Мондері, і резиденцію св. Трійці у Веґревил.

Сестри Служебниці мають монастирі і доми Згромадження в Едмонтоні, Мондері, Веґревил, Віллінґдон, і Калґари. Вони удержують шпиталі в Мондері (з 1928 р.) і Віллінґдоні (з 1935 р.) і новіціят в Мондері. При численних парафіях Сестри Служебниці ведуть дитячі садки, „Рідні школи", вакаційні курси української мови і релігії.

II-3в. Торонтонська епархія

Єпископ Преосв. Ісидор Борецький.

Число вірних: 83 195, в тому українців 57 725 (69.8%).

У розподілі на провінції і національності.

Провінція		Всі укр.	Укр.	Бріт.	Фран.	Інші
Нова Фунляндія	**кат.**	60	15	20	20	—
О-в кн. Едварда		30	25	—	—	—

Нова Скошія	745	600	75	10	60
Нов. Брунсвик	700	35	45	570	50
Квебек	24,930	7,885	590	14,690	1,865
Онтаріо	56,735	49,165	2.160	730	4,680
Всі	83. 195	57,745	2,890	16,020	6,545

Таблиця виявляє високе число осіб у Квебеку, які заявили приналежність до Української Католицької Церкви, але належать до французької національної групи. Причини такої великої розбіжности між національністю і релігією невідомі. Можна припускати, що це особи мішаних українсько-французьких родин, яких матері українки заявилися за приналежністю до української католицької релігії, але французька національність визначена по батькові.

Число парафій: 68.

Число священиків: 91, в тому: світських 71, (8 працює поза Торонтонською епархією, 12 не відправляють бо хорують), ченців Василіяни 11, діяконів 12; ченців Редемптористів 4, ченців Студитів 4.

Пресовий орган „Наша Мета", ред. Петро Хомин,

ОО. Василіяни мають монастирі — Гримсбі, Оттава, Торонто, Вестон, удержують — Колегію св. Василія В. У Вестон, видають місячник „Світло" в Торонто, мають власну друкарню.

ОО. Редемптористи: Монастир у Торонто.

ОО. Студити: Монастир у Вудсток.

II-3г. Саскатунська Епархія

Саскатунська Епархія створена в 1951 р. Її першим єпископом назначеним Апостольською Столицею був Преосв. Андрей Роборецький († 1982). Під цю пору єпископом є Преосв. Василь Філевич. Число парафій у 1976 р., є 136, священиків 42, з них світських 25, ченців ОО. Редемптористів 6.

Отці Редемптористи мають монастирі в Йорктоні (8), Айтуна (3), Він'ярд (2) і парафіяльний дім у Саскатуні. (3) Вони мають друкарню в Йорктоні, де друкують місячник „Голос Спасителя"

Сестри Служебниці числять бл. 34 черниць. Вони мають свої доми в Йорктоні (13), Айтуна (8), Принц Алберт (3), Ріджайна (4), Саскатун (6). Сестри Служебниці провадять Академію Пресв. Серця Христового в Йорктоні (від 1915 р.). В 1968 р. приміщення розбудовано (13 учительок). Брати Християнських Шкіл провадили Колегію св. Йосифа для хлопців у Йорктоні від 1920-го року до 1972. В 1973 р. Християнські

Брати продали колеґію.

Сестри св. Йосифа прибули до Саскатуну в 1961 р., Їхнє число 6 (1976 р.). Вони ведуть Дім св. Йосифа для старців і немічних у місті Саскатуні. Після закінчення розбудови дому зможуть дати приміщення понад 100 особам. Вірні Української Католицької Церкви Саскатунської Епархії провадять Інститут Митрополита Шептицького, збудований у 1952 р. в Саскатуні. В інституті приміщується 75 студентів університету (мужчин). Інститут провадить для своїх мешканців українознавчі курси.

Епархія удержує Епархіяльний Музей в Саскатуні, в якому приміщено поверх 2000 експонатів відносно українського життя на рідних землях і в Канаді.

Епархія провадить дві літні оселі для дітей і молоді, з навчанням української мови, веде кореспонденційні курси навчання релігії для молоді, яка не має змоги навчатися релігії в школі, веде програму українських радіопередач.

На території Епархії діють католицькі світські організації: Братство Українців Католиків, Ліґа Укр. Кат. Жінок, Укр. Кат. Юнацтво.

II-3г. Ню Вестмінстерська Єпархія

Єпархія створена в 1974 р. Вона охоплює вірних Української Католицької Церкви провінцію: Брітанська Колюмбія, Юкон і Північно-Західні Території.

Єпископом є Преосв. Кир Єронім Химій, ЧСВВ., з осідком у Ню Вестмінстер.

Число вірних УКЦ прибл. 10 тисяч.

Число парафій 9, місійних станиць 7.

Священиків 13, в тому ченців ОО. Василіян 4.

Сестри Служебниці 2, в Ню Вестмінстер.

При церквах існують „Рідні школи".

ВИБРАНА ЛІТЕРАТУРА

Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. Гол. редактор проф. д-р Володимир Кубійович, т. 3. Канада. Париж-Ню-Йорк, Наукове Т-во ім. Шевченка, вид-тво „Молоде Життя", 1959.

Казимира, д-р Богдан. *Українські ієрархи й Запомогове Братство св. Николая в Канаді.* „Альманах Золотого Ювілею Українського Запомогового Братства св. Николая в Канаді, 1905-1955". Вінніпеґ, Українське Запомогове Братство св. Николая в Канаді, 1957.

Казимира, д-р Богдан. *Митрополит Андрій Шептицький та канадійські українці.* „Пропам'ятна книга ОО. Василіян у Канаді". Торонто, В-тво ОО. Василіян, 1954.

Марунчак, Михайло Г. *Історія українців Канади.* Том I. Вінніпеґ, Накладом Української Вільної Академії Наук, 1968. Том II. Вінніпеґ, Накл. УВАН, 1974.

Марунчак, Михайло Г. *Студії до історії Українців Канади.* Том IУ. Вінніпеґ, Накл. Української Вільної Академії Наук в Канаді, 1972.

Перший Шематизм Торонтонської Української Католицької Єпархії, 1948-1963. З доручення та за апробатою Церковної Влади опрацював Юліян Бескид. Торонто, Видання Торонтської Єпархії, 1963.

Пропам'ятна книга з нагоди Золотого Ювілею Поселення Українського Народу в Канаді, 1891-1941. Уложена українськими католицькими священиками під проводом свого єпископа. Йорктон, Накладом Єпископського Ординаріяту, 1941.

Пропам'ятна книга Українського Народного Дому в Едмонтоні, 1906-1966. Едмонтон, Український Католицький Союз, Український Народний Дім, Друк. „Українських Вістей", 196.

У Христовому Винограднику. Альманах Торонтонської Єпархії. Зібрав і зредаґував Юліян Бескид. Торонто, Вид. Торонтонської (Укр. Католицької) Єпархії, 1964.

Шематизм Саскатунської Української Католицької Єпархії. З приводу 10-річчя канонічної ерекції зладив о. В. Івашко. Видали українські католицькі священики Саскачевану. Йорктон, Друкарня „Голосу Спасителя", 1961.

Sabourin. J.-Ad., missionnaire ruthene. *Les Catholiques Ruthenes. Leur situation actuelle dans le diocese de Saint-Boniface.* Quebec, imprimerie de la cie de "L'Evenement", 1909.

Skwarok, J., O.S.B.M. *The Ukrainian Settlers in Canada and Their Schools.* Toronto, Basilian Press, 1959.

Yuzyk, Paul. *The Ukrainian in Manitoba. A Social History.* Toronto, University of Toronto Press, 1953.

Popowich, Sister Claudia Helen, SSMI. *To serve is to love.* Toronto, Sisters Servants of Mary Immaculate, 1971.

Окремі статистичні інформації одержані від Митрополичого й Єпископських Ординаріятів Української Католицької Церкви в Канаді.

III. УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В КАНАДІ (УГПЦ)

Українська Греко-Православна Церква в Канаді, друга, після Української Католицької Церкви, щодо важливости і чисельности церковна організація українського народу в Канаді, постала на конференції провідників і репрезентантів кількох різних віроісповідань у Саскатуні, в днях 18-19 липня 1918 р. Головною метою заіснування тієї Церкви було звільнити український нарід на церковно-релігійному полі від чужих впливів, головно римо-католицизму, російського православ'я і протестантизму та водночас запевнити мирянам вплив на особовий склад церковного проводу і на виховну працю у зв'язаних із церквою шкіл та інститутів. На згаданій конференції ухвалено наступні принципи: УГПЦ в Канаді є в духовному, але не адміністративному, з'єднанні з іншим православними Церквами та приймає ті самі доґми і зберігає обряд; найвищою установою УГПЦ є собор, зложений з єпископів, представників священства, делеґатів церковних організацій і громад. Собор вибирає єпископів і вирішує загальні церковні справи; священики мають бути жонаті; адміністрація церковного майна належить до церковних громад. На нарадах оформлено „Українське Греко-Православне Братство в Канаді". завданням якого було перевести інкорпорацію УГПЦ і її організацію в терені. На другому соборі, у 1919 р., вибрано першого єпископа УГПЦ, яким став митрополит православної сирійської Церкви в ЗСА, Ґерманос Шеґедій. В 1920 р. митрополит Ґерманос висвятив перших трьох священиків УГПЦ: о. Семена В. Савчука, о. Дмитра Стратійчука і о. Петра Самця. В наступному часі висвятив він ще о. Василя Кудрика. Ці чотири священики перевели першу, піонерську організацію церковних громад УГПЦ. Тому що митрополит Ґерманос перебував стало в ЗСА, собор УГПЦ назначив адміністратором церкви о. С.В. Савчука.

Четвертий собор УГПЦ, що відбувся в Йорктоні, Саск. 1924 р., вибрав головою УГПЦ архиєпископа Івана Теодоровича, який прибув був з України, щоб очолити Українську Православну Церкву в ЗСА. В 1946 р. архиєп. Іван Теодорович зрезиґнував з головства УГПЦ і його становище переняв архиєп. Мстислав Скрипник. В 1948 р. прибув до Канади, митрополит Холмщини і Підляшшя Іларіон Огієнко. На соборі 1953 р. в Саскатуні архиєп. Мстислав зрезиґнував, а собор покликав на його місце митрополита Іляріона. УГПЦ проголошено митрополією. Митрополит Іларіон приняв титул Митрополита Вінніпеґу і всієї Канади.

Від часу свого заснування УГПЦ швидко зростала. Найбільше число вірних УГПЦ перейшли від Української Католицької Церкви, передусім ті, які були колись у т.зв. Незалежній Грецькій Церкві, в Російській Православній Церкві і в різних сектах. Число вірних УГПЦ в 1931 р. було 55 тисяч, в 1951 р. 111 тисяч. В 1953 р. УГПЦ в Канаді поділено на три епархії: Центральну, що охоплювала Манітобу й Саскачеван, якою управляв сам митрополит Іларіон, Східню з осідком у Торонті з архиєпископом Михаїлом Хорошим на чолі, і Західню з осідком в Едмонтоні (Альберта і Брітанська Колюмбія), яку в 1959 р. очолив архиєп. Андрій Метюк. в 1963 р. створено четверту епархію УГПЦ, Саскачеванську, що її очолив єпископ Борис Яковкевич. Зміни в ієрархії УГПЦК принесла смерть Митрополита Іларіона, 29 березня 1972 р. Обов'язки первоієрарха УГПЦК перейшли на архиєпископа Михаїла, ординарія Торонта і Східньої Канади, завідування Вінніпезькою архиепархією перебрав епископ Саскатуну Борис. На соборі УГПЦ, що відбувся в Вінніпезі 2-5. 7. 1975 р. митрополитом Вінніпеґу і Канади вибрано Владику Андрея, дотогочасного архиєпископа Едмонтону і Західньої Епархії. Головою Консисторії УГПЦК від заснування УГПЦ був о. др. Семен В. Савчук; після заснування Колегії св. Андрея о. Савчук став її ректором, а Головою Президії Консисторії став о. прот. о. Ф. Керніцький, згодом — о. Д. Лучак.

В 1980 р. склад ієрархії Української Греко-Православної Церкви був наступний:

+ Андрей — митрополит Вінніпеґу і цілої Канади,
+ Борис — архиєпископ Едмонтонський і Зах. Канади,
+ Миколай — архиєпископ Торонтонський і Східної Епархії.
+ Василій — епископ Саскатунський, вікарій Центральної Канади.

31 березня 1981 р. Торонтонський Єпископ Миколай помер. З того часу обов'язки єпископа Східньої Канади перебрав Митроп. і Еп. Едмонтону Іван.

Крім Колегії св. Андрея у Вінніпеґу, УГПЦК, удержує три інститути: Митрополита Петра Могили в Саскатуні, св. Івана в Едмонтоні і св. Володимира в Торонті, прибл. 200 українських і недільних шкіл з тільки ж учителями і прибл. 8,000 студентів. Колегія св. Андрея й інститути організують майже кожного року в літніх місяцях середні і вищі курси українознавства.

Пресовим органом УГПЦК є „Вісник"; поруч нього з 1953 р. появляється місячник української богословської думки і культури „Віра і Культура", орган Українського Наукового Богословського Товариства. Окремі епархії й більші скупчення вірних УГПЦ видають льокальні періодики. Постійну піддержку дає УГПЦ тижневик „Український Голос".

ВИБРАНА ЛІТЕРАТУРА

Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, том 3. гасло Канада, Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. Париж-Ню Йорк, Наукове Т-во ім. Шевченка, 1959.

Пропам'ятна книга Українського Народного Дому у Вінніпеґу. Матеріяли зібрав Семен Ковбель і зредаґував Дмитро Дорошенко. Вінніпеґ, 1949.

Марунчак, Михайло Г. *Історія українців Канади.* Том І. Вінніпеґ, Накладом Укр. Вільної Академії Наук, 1968; том II. Вінніпеґ, Накл. УВАН, 1974.

Стечишин, Юліян. *Історія Інституту ім. Петра Могили.* „Ювілейна Книга Українського Інституту ім. П. Могили в Саскатуні, 1916-1941". Вінніпеґ, Вид. Інститут ім. П. Могили, друк. „Українського Голосу", 1945.

Тесля, Іван — Юзик, Павло. *Українці в Канаді — їх розвиток і досягнення.* Мюнхен, Український Господарчо-Технічний Інститут, 1968.

Woycenko, Ol'ha. *The Ukrainians in Canada.* Ottawa-Winnipeg, 1967. vol. IV. "Canada Ethnica".

Yuzyk, Paul. *The Ukrainians in Manitoba. A Social History.* Toronto. University of Toronto Press, 1953.

Yuzyk, Paul. *Orthodox Churches.* in Encyclopedia Canadiana, vol. 8, pp. 65 & 66.

IУ. ІНШІ ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ

Крім автокефальної Української Греко-Православної Церкви деяка частина українців Канади належить до інших православних церков, що діють на території Канади: Української Православної Церкви в ЗСА, Російської Православної Церкви, Румунської, Грецької, Сирійської та інших православних Церков. Статистика Канади не розрізнює окремих православних релігій і через те число їхніх українських визнавців докладно невідоме. Обмежуємося до оцінок, які можуть значно різнитися від дійсного стану.

ІУ-1. Українська Православна Церква в ЗСА

Вона постала в 1932 р. Зорганізував її о. д-р. Йосиф Жук. Ця Церква підлягає грецькій ієрархії в ЗСА. На чолі тієї Церкви стоїть український єпископат з осідком в ЗСА. Вона поширилася на Канаду, де під кінець 1930-их рр. нараховувала 31 церковну громаду і 6 священиків. В 1970-их рр. число українських громад Української Православної Церкви в ЗСА зменшилося до 6.

Література

Марунчак, Михайло. *Історія Українців Канади.* Том II, стор. 151 і 152.

ІУ-2. Російська Православна Церква, розвинулася в Канаді з Російської Православної Місії в ЗСА, яка в 1897-1908 рр. поширилася на Канаду із своїх центрів у Сан Франціско і Міннеаполіс. В 1908 р. представник названої місії Арсеній Чеховцев зорганізував у Канаді її окрему адміністративну одиницю. Її пресовим органом була „Канадійская Нива". В 1910 р. Російську Православну Місію переіменовано на Російську Православну Церкву з власним єпископом. В час найбільшого розвитку та Церква нараховувала понад 100 громад, понад 100 тисяч вірних і 64 священиків. В складі її визнавців найшлися українці з тогочасної російської займанщини, українці з Буковини і москвофіли з Галичини і Закарпаття. Після березневої революції 1917 р. в Росії й одночасної перерви допливу фінансової допомоги з Росії Російська Православна Церква швидко тратила число парафій і вірних. Більшість їх перейшла до Української Греко-Православної Церкви, що постала в 1918 р., вернулася до Української Католицької Церкви, або розпорошилася серед усяких протестантських релігій і сект.

В 1951 р. російська Православна Церква в Канаді була поділена на три провінції: Східню Канаду (Онтаріо і Квебек), з 6 парафіями, Центральну Канаду (Манітоба і Саскачеван) з 16 парафіями і Західню Канаду (Альберта і Брит. Колюмбія) з 26 парафіями, з чого 25 парафій нараховувала сама Альберта. Усі 48 парафій малочисельні, 29 священиків у більшості українського походження. Адміністративний центр Російської Православної Церкви находиться в Ріджайні. Саск.

Чисельний стан Російської Православної Церкви поступово меншає. Докладні чисельні дані на 1976 р. невідомі.

Література

M. H. Marunchak. *The Ukrainian Canadians. A History.* pp. 99, 111, 288, 466-494.

Paul Yuzyk. *Orthodox Churches.* Encyclopedia Canadiana, vol. 8, pp. 65-66.

ІУ-3. Румунська-Православна Церква, охоплює переважно румунів і невідоме число українців Буковини і Басарабії.

ІУ-4. Білоруська Православна Церква (автокефальна) має одну парафію в Торонто, Онт., що находиться під юрисдикцією архиєпископа в Брукліні, ЗСА.

ІУ-5. Грецька Православна Церква охоплює майже виключно греків та іміґрантів з Балканського півострова. Вона знаходиться під юрисдикцією Царгородського патріярха. Число її вірних зростає разом із зростом іміґрації греків. Число парафій тієї церкви сягає понад 20, розміщених головно в міських осередках Онтаріо і Квебеку.

ІУ-6. Сирійська Православна Церква знаходиться під юрисдикцією власного митрополита з осідком у Брукліні, ЗСА.

У. РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА

Римо-Католицька Церква в Европі охоплювала значне число українського населення Західньо-Українських Земель. Українці приналежні до Римо-Католицької Церкви були відомі в Галичині під назвою латинників, на Холмщині і Підляшші під назвою „калакути". Вони зберігали українську матірню і розговірну мову, українські звичаї, а тільки різнилися щодо релігії. Не маючи українського, римо-католицького клеру, українці римо-католики, найшлися під впливом польського священства й польської адміністрації та ступнево асимілювалися до поляків. Під час еміґрації до Канади так українці греко-католики як і римо-католики поселювалися в тих самих околицях одні побіч одних, спільними силами поборювали труднощі піонерських часів, спільно будували двомовні українсько-англійські школи і церкви. Щойно під впливом польських націоналістичних священиків частина українців римо-католиків зачислювала себе до поляків.

Більша частина теперішніх українців римо-католиків це продукт місійної діяльности римо-католицького клеру серед українців греко-католиків у Канаді. Не даючи права іміґрації до Канади українським жонатим священикам, римо-католицькі ієрархи штучно створили критичний брак українських греко-католицьких священиків, накидували свою власну духовну опіку і римо-католицький вплив. Не

маючи відповідного спротиву з боку українського священства, вплив римо-католиків серед українського народу в Канаді, головно серед тих, що поселилися далеко від українських більших скупчень, заєдно зростав. Чисельному зростові визнавців римо-католицизму серед українців сприяли приватні католицькі школи, римо-католицьке оточення, мішані подружжя, а передусім ворожнеча між українцями католиками а право-славними.

Зріст числа українців римо-католицької релігії представлено на табл. ч. 1. Їхнє число в 1971 р. зближалося до 90 тисяч. В табл. ч. 2 показано географічний розподіл українців римо-католиків. Можна підозрівати, що число українців римо-католиків перебільшене, бо статистичні урядовці не завжди робили правильні відрізнення українців католиків від іншонаціональних католиків латинського обряду.

Українці римо-католицької релігії не мають власного українського- священства ні власних релігійних або церковних організацій та підпадають асиміляції.

УІ. З'ЄДИНЕНА ЦЕРКВА КАНАДИ.

Українські прихильники З'єдиненої Церкви Канади творять четверте щодо числа релігійне угрупування українців Канади. Загальний перепис населення в 1971 р. нарахував їх понад 80 тисяч. Тенденція зростаюча. З'єдинена Церква Канади постала в 1925 р. із злуки трьох незалежних до того часу протестантських сект: пресвітеріян, методистів і конґреґаціоналів. Вже з початком 1900-их років пресвітеріяни й методисти, користаючи з браку українських священиків, повели серед українських поселенців активну місіонерську роботу, піддержуючи т.зв. Незалежну Грецьку Церкву „єпископа" Серафима і поширюючи протестантизм. Пресвітеріяни поширили свою місійну роботу головно в Манітобі. У Вінніпеґу фінансували місячник „Ранок", з 1905 р., під редакцією пастора Івана Бодруґа, а методисти, з 1913 р. двотижневик „Канадиєць", що виходив в Едмонтоні. В 1919 р. оба часописи злучилися в один п.з. „Канадійський Ранок". Цей часопис виходив правильно як двотижневик і був пресовим органом українців З'єдиненої Церкви, від якої одержував фінансову піддержку. Коли ж у 1961 р. конґреґація тієї Церкви відмовилася від дальшої піддержки часопису, мотивуючи свою відмову тим, що загал українських вірних повинен знати і користуватися англійською або французькою мовою і пресою, українські діячі тієї Церкви рішили продовжувати видання часопису власними коштами, але під зміненою назвою „Євангельський

Ранок". Цей часопис виходить як місячник під фірмою Українського Євангельського Об'єднання в Північній Америці.

Під час формації З'єдиненої Церкви частина пресвітеріян, в тому також і українських, відмовилася від злуки і старалася зорганізувати Самостійну Українську Євангельську Церкву. Українські провідники нез'єдинених пресвітеріян видали в 1940 р. місячник „Євангельська Правда", який виходить під фірмою Української Пресвітерської Церкви в Торонті.

Література:

М. Марунчак. *Історія Українців Канади.* т. І., ст. 1141 дд., 248, 260, 270; т. II. ст. 152, 347, 441, 180, 348.

Ukraine. *A Concise Encyclopedia.* Vol. II, p. 1167 & 1168.

УІІ. АНГЛІКАНСЬКА ЦЕРКВА

Українські визнавці Англіканської Церкви зродилися щойно в Канаді. Їхнє число постійно зростає разом з переселенням українського сільського населення до міст. В 1971 р. їх нараховувано кругло 27 тисяч. Ця віроісповідна українська група лишається під виключним впливом англомовної адміністрації і затрачує свою національну ідентичність. Постання, чисельний зріст та участь українських англіканів у загальному українському житті мало відомі.

УІІІ. ЛЮТЕРАНСЬКА ЦЕРКВА.

У 1971 р. українських лютеранів нараховувано понад 10 тисяч. Найбільше їх у сусідстві з німецькими поселенцями, головно в Алберті (2,425), Манітобі (2,345), Онтаріо (1,970), Саскачевані (1,770) і Брітанській Колюмбії (1,500). Ця українська група слабо досліджена. Найбільш правдоподібно, на її зріст впливають мішані подружжя українських мужчин з німецькими дівчатами. В таких родинах національність визначується за етнічним походженням батька, хоч релігія буває інша.

IX. УКРАЇНСЬКІ БАПТИСТИ

Баптистський рух серед українського населення почався в Україні в половині XIX ст. під назвою „Штунда” під впливом німецьких кольоністів. З Херсонщини він перенісся у Київщину, Харківщину і Волинь. Переслідувані російським царським урядом деякі провідники баптистського руху виеміґрували до ЗСА і Канади. Один з них Іван Шакотько поселився у Вінніпеґу й тут у 1903 р. зорганізував Першу Українську Баптистську Церкву в Канаді. Друга баптистська громада постала в Оверстоні, бл. 75 миль на півд. захід від Вінніпеґу, у 1904 р. під впливом німецького провідника Йогана Бурґдорфа. і під проводом М. Кривецького. Третій осередок баптизму постав у Торонто, Онт., 1908 р. Його зорганізував проповідник із Скрентону, ЗСА, Іван Колесників. У 1909 р. він же почав видавати перший український баптистський журнал „Свідок Правди”.

З Вінніпеґу баптистський рух поширився на інші місцевості Манітоби (Давфин, Сван Ривер, Роза Ривер, Дурбан, Беніто), перенісся до Саскачевану (Саскатун, Канора, Гаєс, Радіоссон, Принс, Алберт, Петровське і ін.), Альберти), Едмонтон, Гай Прері, Ледук, Ріно, Еванебурґ) і Брітанську Колюмбію (Келовна). З Торонтонського осередку баптистський рух охопив Гамільтон, Монтреал, Оттаву. Баптистські громади малі. В багатьох місцевостя заникають. З головних баптистських діячів найбільш відомі: І. Шакотько, М. Кривецький, І. Нездолій, П. Кіндрат, І. Колесників, д-р. І. Кмета, М. Фесенко, І. Р. Ковалевич, І. Яцентій, Й. Іваській, Ст. Сковородько.

Число українських баптистів у 1971 р. було 8,250. З того бл. 3,000 в Онтаріо, бл. 2,000 в Алберті, понад 1,000 в Бр. Колюмбії і бл. по 1,000 в Манітобі й Саскачевані. Українські баптисти творять спільну церковну організацію „Українське Євангельське Баптистське Об’єднання Канади” (УЄБОК), яка є членом „Всеукраїнського Євангельського Баптиського Об’єднання Світу”.

Пресовим органом УЄБОК є місячник „Християнський Вісник”, що виходить з 1942 р. у Вінніпеґу. УЄБОК має власну друкарню і видавництво „Дорога Правди” у Вінніпеґу. Українські баптистські громади ведуть українські недільні школи та беруть участь у загальному українському житті.

Література

Петро Кіндрат. *Український Баптистський Рух у Канаді.* Вінніпеґ-Торонто, „Дорога Правди”, 1972.

Михайло Марунчак. *Історія Українців Канади.* Т.І. стор. 127. Т. II, ст. 176, 299, 348.

X. ІНШІ УКРАЇНСЬКІ ПРОТЕСТАНТСЬКІ ГРОМАДИ

Інші протестантські церкви і секти нараховували у 1971 р. 31 745 осіб. З них найчисельнніші пресвітеріяни, що не увійшли до З'єдиненої Церкви Канади (7,725 осіб), п'ятидесятники (5,550 осіб), що зосередилися головно в Альберті, Брит. Колюмбії й Онтаріо, меноніти (1195 осіб), Армія Спасення (940 осіб), перепис населення не подає числа суботників, свідків Єгови, та різних менших сект.

Українські члени протестантських віроісповідних груп, головно баптистів, пресвітеріян, З'єдиненої Церкви та інших сект створили у 1943 р. спільну організацію „Українське Євангельське Об'єднання Канади", (УЄО), УЄО є членом Комітету Українців Канади.

Поза вичисленими релігіями, кругло 30 тисяч осіб українського походження зачислили себе до групи „Без релігії". В більшості це скрайнє ліві просовєтські елементи.

Кінцеві завваги

Студії релігій українців Канади мають відносно багату літературу. Більшість її відноситься до традиційних українських Церков — Української Католицької й Української Греко-Православної. На жаль, не маємо подібних праць для інших релігій. Вони творять широке і вдячне поле для майбутніх дослідників. Поміщені в тій статті статистичні таблиці можуть служити одною з основних інформацій для дальших студій.

MISCELLANEA

Василь О. та Юрій А. Луцеві

УКРАЇНСЬКА КНЯЖНА — КОРОЛЕВОЮ ЧЕХІЇ

ВСТУП

Чимало князівен Руси-України були на престолах европейських держав. Такі родові зв'язки були вже в сивій давнині, та чи не найбільшої популярности в Европі здобув „тесть Европи" — володар Руси-України Ярослав Мудрий. Його рід був споріднений майже з усіма королівськими і княжими родами Европи. Недаром єпископ Ґотьє Савейра, що їздив у той час на Україну як французький посол, писав, що — край цей більш об'єднаний, більш щасливий, більше могутній, більше значний і більше культурний чим Франція. Не улягає сумнівові, що ці слова французького посла говорять самі за себе. А про успішність цієї місії стверджує шлюб княжни Анни з Генриком І., французьким королем у дні 14-го травня, 1049 р. Як пам'ятка з тих часів осталося її Євангеліє, на яке до великої французької революції присягали королі, підпис Анна Реґіна та її герб — український тризуб пов'язаний із французькою королівською лелією.

Знову ж у Німеччині теж була українська княжна Евпраксія заміжна за імператора Генриха ІУ десь біля 1089 р. Евпраксія була дочкою Всеволода — сина Ярослава Мудрого — „мужа книжного", що знав п'ять мов та був жонатий перший раз із дочкою візантійського імператора Костянтина Мономаха і мав із нею дві дочки. Третя дочка — Евпраксія була від другого подружжя Всеволода. Історія каже нам, що після програної над річкою Альтою Всеволод був змушений покинути Київський престіл. Про Евпраксію мало відомо. Останньо в Києві видано повість про неї, пера Павла Загребельного.

Норвезький король Гаральд Смілий оженився у 1044 р. з Єлисаветою Ярославною. Інший норвежець — король Сіґурд теж був жонатий із Київською княжною Мальфридою десь на початку XII ст. Як відомо про „золотоволосу княжну" Єлисавету збереглася чудова саґа.

Болгарські королі а в тому й Михайло І. теж були споріднені з родами українських королів і князів. Те саме можна сказати й про угорські пануючі роди. Між іншими, варто згадати, Володислава І. жонатого з київською княжною Перемиславою. Знову ж Андрій І. був жонатий — десь около 1046 р. — з києвлянкою Анастасією. Коломан же оженився в 1112 р. з Предиславою, теж київською княжною.

Відносно польських княжих родів то вони теж були близько споріднені з українськими княжими родами. І так Казимир І. був жонатий із княжною Доброгнівою-Марією з Києва в 1038 р. Король Болеслав ІІ. із Вишеславою Чернигівською в 1067 р. Болеслав же Кривоустий оженився десь біля 1103 р. з київською княжною Збиславою. І Казимир Справедливий був жонатий із київською княжною Ольгою.

Зрештою цей перелік далеко не повний але метою цієї праці розказати про цікаву і не менш романтичну а то й траґічну долю дочки чернигівського князя Ростислава — Кунігунди, що була замужня за найславнішого в той час, чеського короля Отокара ІІ.

ІІ. Батьківське довкілля Кунігунди

Треба почати від діда Княжни — Чернигівського князя Михайла. Він, так же як і його син, чи не перші українські скитальці-ізгої. Спершу князь Михайло був союзником Володимира, володаря престольного Києва але невдовзі втягнувся і інтриґи та повів боротьбу за Новгородське князівство. Невдовзі, в 1232-1233 рр. він уже виступив проти свойого союзника, Київського великого князя Володимира, бо забажав сісти на Київському престолі. Можливе не так на Київському як радше на Галицькому але війну почав від Києва. Володимир був змушений післати послів до короля Данила кажучи: „Поможи мені брате! Данило ж знаючи його прихильність (до себе) швидко зібрав полки й пішов. Та Михайло не видержав і відступив від Києва. Данило прийшов до Володимира й пішли разом на Чернигів".[1]

Войовничий Михайло не дав за виграну але зібрав військо знову, в тому мав теж угорську допомогу та від поляків а навіть від половців. Йому вдалося здобути в 1236 р. Київ а опісля Галич. Одначе прийшла татарська навала і Михайло без бою уступив і кияне за це його прогнали.

---

[1] Галицько-Волинський літопис. Пер. Т. Коструба. Стейт Каледж, Па., *Життя і Школа,* 1967. ст. 10 т. ІІ.

Михайло Всеволодович був змушений утікати на Угорщину а опісля в Польщу. Щоправда, перегодя він вернувся на Україну і княжив якийсь час в Чернігові але в 1246 р. його в жорстокий спосіб замучили Татари. Така була доля діда княжни Кунігунди але некраща судьба і її батька. Князь Ростислав Михайлович княжив,[2] починаючи від 1230 р., в Новгороді. Одначе він не подобався новгородцям і він мусів уступити з Новгороду. Це була жорстока доба міжусобиць, незгод, воєн а опісля безпощадних татарських наїздів. Ростислав, разом із батьком виступав у різних походах. У 1243 р. його військо розгромили татари і він знову поїхав на скитання в Угорщину. Тут угорський король Беля ІУ. зацікавлений у здобутті для Угорщини Галицько-Волинської Держави а теж у страху перед татарами, які докорінно нищили Русь-Україну, згодився на шлюб своєї дочки Анни з чернигівським князем — а тепер ізгоєм — Ростиславом.[3] Тому, що з часом Ростислав переконався, що надії на поворот на Вкраїну немає — залишився на постійно в Угорщині і Беля ІУ іменує його „banus totius Sclavonie" і Ростислав панує в спеціяльно для цього створеному банаті в Мачві. Жив Ростислав привільно і багато улаштовуючи часто турніри та інші лицарські розваги, як от лови тощо.[4]

Татарські напади зруйнували частинно й Угорщину, а особлива Закарпаття і тому Беля ІУ поручив Ростиславові залюднити ті місцевості українською людністю. Насувається питання чи не були то бояри та дружинники, що виїхали з Ростиславом з України а можливе й інші, особливе утікачі перед татарською навалою. Правдоподібно ними ж Ростислав теж заселював околиці свойого банату — Мачви, бо як відомо, до Мачванського Банату, зі столицею в Білгороді Дунайському, належала теж чимала область Родні — в Карпатах. Історики здогадуються, що помер він в Константинополі. На його місці осталися два сини — Михайло, званий „Міча" та Беля. Спершу реґенткою була їхня мати — Анна (померла в 1263 р.) а потім тут рядили оба брати.[5] Їхня

---

[2] Макарий, митр. (Булгаков). История русской церкви. С. Петербург, 1857-1883. 12 т. — т. 5. ст. 417. Рівно ж гляди — Історія Української РСР. Том І. Київ, Наукова думка, 1979. ст. II.

[3] Беля ІУ, вияснював у свойому листі чому віддав дочку за Ростислава так: "... ut per ipsos et amicos nostros alios, qui sunt ex parte orientis sciremus nova... de Tartaris, ut sic corumdem conatibus et fraudelentibus ingeniis utcunque commodius resistere veleamus". В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галитско-Волынської Руси. Москва, Академія Наук, 1950, ст. 237.

[4] Олександер Барвінський, ред. Руска історична бібліотека. Монографії до історії Галицької Руси. Тернопіль, 1886. Том І, ст. 56.

[5] Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Том III до 1340 р. 2-ге вид. Львів, Накладом автора, 1905, ст. 67.

доля, так же як і доля діда чи батька була незавидна, вони зійшли з овиду в часі міжусобиць і політичних суперечностей в тодішній Угорщині.

Як сказано, дружина Ростислава Анна була реґенткою по смерті чоловіка а теж виховувала дітей. В літописях написано, що її сестра Констанція була заміжна за сина короля Данила — Льва, а друга сестра Кунігунда (Кінґа) була дружиною польського короля Болеслава Встидливого.[6] Історія записала, що в один час Анна й Констанція перебували у своєї сестри Кунігунди в Кракові.[7] Відомо теж, що дружина Ростислава Анна виховувала свої діти — три дочки Кунігунду, Ґрифіну і третю незнану з імені, та вже названих двох синів — Мічу та Белю. Діти здебільша виховувалися на королівському угорському дворі а опісля зростали в їхньому банаті. Відомо теж, що молодша сестра Кунігунди вийшла заміж за польського короля Лешка Чорного (1279-1288 рр.). Її постать теж заслуговує на окрему студію, так як вона відзначилася небувалою активністю на господарському й політичному секторах.[8]

Третя сестра Кунігунди була дружиною болгарського короля Михайла Асеня. Це був період коли то Болгарська імперія після відновлення імперії Калояном Асенем почала вже хилитися до упадку. Різні княжі міжусобиці та зріст значення самолюбного боярства вели державу в нове вороже ярмо.

III. Юність та замужне життя Кунігунди

Коли народилася Кунігунда — докладно не відомо але найправдоподібніше в 1245 р., у посілостях її батька. Як пише дослідник: „Князь Михайло був сином князя Всеволода Святославича і внуком великого князя київського Святослава Всеволодовича, так, що дочка Ростислава була в простій лінії пра-правнучкою київського князя, а внучкою польської королівни Марії Казимирівни, з якою був вперше одружений князь Чернигова Всеволод Святославич. Таким чином у княжни Кунігунди є кровні зв'язки по жіночій лінії з польськими і угорськими королівськими родами."[9]

---

[6] Павло Грицак. Галицько-Волинська держава. Ню Иорк, НТШ, 1958. ст. 80.

[7] В. Т. Пашуто. Очерки по истории Галицько-Волынской Руси. Москва, Академия Наук, 1950. ст. 231.

[8] Alicja Szymczakowa. Ksiezniczki ruskie w Polscw XIII wieku. Lodz, Uniwersytet. Zeszyty naukowe. Nauki humanistyczno-spoleczne. Feudalizm. Seria L. N. 29. 1978. st. 24.

[9] Григор Лужницький. Любов і політика княжни руської і королеви чеської. „Київ, журнал літератури і мистецтва", Філядельфія, 1952. Но. 4. ст. 209.

Дитячі роки провела Кунігунда в батькових володіннях у Білгороді Дунайському або на королівському дворі Белі ІУ. Виховувалася під дбайливим оком матері, яка, як і всі матері того часу, виховувала її в побожному дусі та навчала, як бути доброю дружиною і матірю в майбутньому. Це була тодішня сувора, майже аскетична метода виховання й навчання. Багато тогочасних княжен шлюбували Богу довічну невинність і чернечі обіти, хоча й були теж виїмки. В основному батьки розпоряджалися долею своїх дітей і з політичних чи економічних оглядів видавали заміж або женили, нерідко, малолітних дітей часом навіть нерівних собі віком. І Кунігунду не минула така доля. Ще й не промчали цілковито дитячі безжурні роки, як над нею знялися грізні хмари. Історія передає нам, що вона була, як на ті часи, високо освіченою і теж надзвичайною красунею. Помимо її малолітности, батьки заручили її з малолітним болгарським царем Михайлом II. Та не суджено було молодятям побратися. Інша доля стелилася Кунігунді...

Чи не найсильнішим тогочасним володарем у всій Европі, був чеський король Премислав Отокар II. (1253-1278 рр.). Про нього писали літописці, що: „Кумани, литвини, угри а з ними майже так само баварці, як теж і інші народи пізнали його та гинули від його меча, падаючи як стада”.[10] Він дбав про міць держави не тільки на зовні але і в нутрі. Він розбудовував господарство, особливе виноградарство, як це відмічають літописці. Не менш дбав він про промисел, ремесла і торгівлю. Збереглося багато його розпоряджень із тих ділянок. Особливе дуже розбогатіла держава, як він дозволив поселюватися німецьким кольоністам, які піднесли рівень господарств, ремесло а теж торгівлю.[11]

Всі оці реформи Премислава Отокара II. заторкували приватні інтереси чеської маґнатерії і вони гостро виступали проти свойого короля. Особливе гостро заатакував його імператор Рудольф Габсбурґський (1273-1291 рр.), що задумав підбити під свої володіння Чеське королівство. Король успішно відбивав усі ці атаки, котрих накопичувалося чим раз більше. Навіть у власній родині були непорозуміння. Його дружина — Маркета була неплідна і не могла мати наслідника, а це вносило в супруже життя диссонанс. Правда Премислав Отокар мав троє нешлюбних дітей — сина і дві дочки з придворною дамою Анною. Король попрохав папу — Олександра ІУ. (1254-1261 рр.) про офіційне визнання цих нешлюбних дітей і дістав на це в 1260 р. буллю, одначе, згідно з тогочасними законами, нешлюбний син не міг

---

[10] Zbraslavska kronika. Chronicon Aulae Regiae. Praha, Svoboda, 1976. st. 35.
[11] История Чехословакии. Ред. Г.Є. Санчук. Москва, Академия наук, 1956. Ст. 90-103.

бути королем.[12] І саме тоді Отокар, маючи суперечки з Угорщиною мав добру нагоду полагодити цю справу і тому взявши розвід із Маркетою в 1261 р., зустрівся у Відні з Белею ІУ і прохав руку його наймолодшої дочки — теж Маркети, що була черницею в монастирі в Пешті. Маркета не хотіла кидати монастир і тоді Премислав-Отокар II. оженився із 16-ти літньою внучкою Белі ІУ. — Кунігундою — дочкою чернигівського князя Ростислава Михайловича. Літописці кажуть, що: „Кунігунда, була великою красунею, вона погодилася на шлюб, який відбувся в дні 25-го жовтня, 1261 року".[13] Після гучного весілля в Братиславі Премислав-Отокар виїхав з Кунігундою до Відня, де пробули кілька тижнів. Після повороту в Прагу, Моґунтський єпископ Вернер дав їм шлюб і 25-го грудня цього ж року, Отокар і Кунігунда були короновані папською короною.[14] Із цієї нагоди відбулися величні святкування, лицарські турніри тощо. Кунігунда теж захоплювалася світськими розвагами, запізнавалася з найзнаменитшими шляхетськими родами, а між ними славетним на всю Европу лицарем Завіщою з Фалькенштайна, що мав рішаючий вплив на пізнішу долю королеви.

На четвертому році після весілля Премислова-Отокара, на початку 1265 р. королева Кунігунда народила дочку. На королівському дворі запанувала велика радість і справлено гучні хрестини. Запрошено аж трьох єпископів — празького, оломуцького і браніборського та запрошено всю маґнатерію із Чех, Моравії та Австрії. Король з короною на голові йшов у поході до храму св. Віта, дочку охрищено іменем матері-Кунігунда, а забави і гостина в королівській палаті тяглися три дні.[15]

Король надзвичайно любив свою дочку але все ж таки тужив за сином, що міг би бути наслідником трону. А тут як на зло королева породила в 1269 р. другу дочку — Анежку і аж в 1271 р. народився син, якого хрищено в дні 27-го вересня, того ж року і дано йому ім'я Вацлав.

---

[12] Василь Луців. Маловідома українська княжна на чеському престолі. *Вісник,* Нью Йорк, 1963 р. Ч. 1 (170), ст.25.

[13] Ceska kronika. Wypravuje Prof. Jos. Lacina. Praha, Edv. Beaufort, 1893. Dil. st. 778.

[14] Frantissek Martin Pelcel, Wyprav. Nowa kronyka ceska. Praha, Fr. Geravt-Starsi, 1796. st. 93-95; Zbraslavska kronika (Chronicon Aulae Regiae). Praha, Svoboda, 1970, st. 36; Od praveku k dnesku; sbornik praci z dejin ceskoslovenskych, k sedesatym narozeninam Jozefa Pekare. Praha, Historicky klub, 1930. st. 119-129 (J. Susta. Premys Otakar II a rimska koruna v roce 1255).

[15] Cesko-Moravska kronika. Praha, I.L. Kober, 1880. Kniha Prva. st. 895-896.

Нарід любив королеву Кунігунду за її добре серце і помічну руку всім хто був у потребі, особливе помагала монастирям та убогим. Премислав-Отокар у 1269 р. надав повні права монастиреві в Подєбрадах, а опіку повністю передав королеві Кунігунді.

У міжчасі над Чеським королівством збиралися грізні хмари. Політична гра сусідніх володарів змушувала Премислава Отокара II. шахувати противників і ставати в обороні своїх прав. Він теж відмовився визнати Рудольфа Габсбурґського імператором, що й було причиною війни. В 1276 р. Рудольф почав облогу Відня і в тій війні Премислав-Отокар II. стратив Австрію. Одначе він не дав за програну і в 1278 р. почав війну з Рудольфом, яка закінчилася його смертю на полю бою.

У тій боротьбі чималу ролю відіграла чеська знать, а в тому і Завіша з Фалькенштейну.[16] І в цілому постать Завіші вельми кольоритна навіть на ці бурхливі і небезпечні часи. Він був головою найвпливовішого в ті часи маґнатського роду, він же й був найбільшим противником короля Премислава-Отокара II. І саме після того як вдова Кунігунда переїхала зі сином Вацлавом із Праги в Градечок на Опавщині тут теж був Завіша з Фалькенштейну і між ним а королевою вдовою нав'язалися близші стосунки, про що буде мова в наступному розділі.

ІУ. Судьба Кунігунди по сватьбі зі Завішею

Як сказано вже, Завіша був дуже впливовий. Тай не тільки впливовий але й дуже пристійний, лицарський і відважний, був теж бардом і укладав пісні а простий народ уважав його чарівником.[17] Чи був він чарівником чи ні але королеву-вдову причарував своїми мінстрелями і двірським вихованням. Тому, що доля чеського народу була в той час незавидна а королева-вдова проводила час на забавах, прийомах і безжурних веселостях, історик дорікає їй за це.[18] Кунігунда не переймалася лишньо лихоліттям країни, бо вона була молода й дуже гарна а за старим королем Премиславом-Отокаром II. теж не нажилася, а як кажуть

---

[16] Blazena Rynesova. Proc povstali vitkovci proti krali Premyslu Otakanu II. (Sbornik praci venovanych Janu Bedrichu Novakowi k sedesatym narozeninam 1872-1932. Praha, 1832. st. 45-59). — В цій цікавій статті докладніше розказано про підложжя воєн між королем Отокаром а імператором Рудольфом, де причиною була свавільна чеська знать, так же як і на сумерку Галицько-Волинської Держави.

[17] Cesko-Moravska kronika. Praha, I. L. Kober, 1880. str. 963.

[18] Ібід. ст. 963.

любов немає меж. Невдовзі романс із вдівцем Завішею довів до тайного шлюбу між Кунігундою а Завішею в 1284 р. Тайна довго не втрималася і королева Кунігунда стрінулася зі загальним осудом. Більшість її друзів відійшли від Кунігунди. уважаючи, що вона принесла ганьбу родові. Як вона була в тяжі, хотіла забезпечити нащадкові опавську отчину. Проти неї виступила знать а саме опікун князя Мікуляша — оломуцький єпископ Бруно, а в 1280 р. за згодою імператора Рудольфа виступив проти Кунігунди і Завіші князь Мікуляш і її бувші приятелі — Куна з Кунштату, Мілота з Дедіч, Богуш з Драготуш, Тас з Лімниці, Вок з Краваї, Герберт з Фальштейна та інші. При ній остався лише її чоловік Завіша з Фалькенштейну. Сили були нерівні. Довелося відступати, а в міжчасі Кунігунда породила сина Завіші — Яна, званого Єшек. Цей період воєн і міжусобиць чимало лиха наніс чеській державі. В додатку стихії теж нанесли чимало лиха країні. Крім воєнної руїни і страт нанесених військами цісаря Рудольфа і Отта Браніборського, опісля, великі дощі викликали повінь, що теж принесла значну руїну, особливе в Празі. Після цієї повені кинулися голод і морова зараза і сильні бурі, що нищили урожаї в садах і на полі. Вкінці в дні 25-го листопада 1280 р. заключено мир між Оттом Бранібурським а чеською знаттю і Отто визнав королевича Вацлава наслідником чеського трону і вирішено, що відтепер має він виховуватися в столичному городі — в Празі. Кунігунда і Завіша теж з часом, переїхали до Праги. Кунігунді признано 1.200 срібних гривень річної платні — королівського віна і вона жила в достатках із Завішею.

В той час королевич Вацлав, маючи 12 літ не міг рядити сам державою і тоді вельможі використали нагоду і настановили своїх дорадників але це довго не тривало. Кунігунда слізно прохала сина, щоб простив Завіші всі його помилки та щоб уже дозволив вернутися в Прагу, щоб вона могла ним заопікуватися. Вацлав II, малолітній король, простив матері і вона з чоловіком теж приїхала до Праги. І тут знову, Завіша, який так невдячно виступав проти батька нового короля Премислава-Отокара II — дійшов до значної влади і сили. Кунігунда **зуміла виєднати у сина цілковите прощення чоловікові,**[19] **а в додатку** Завіша ласкавими словами і служалістю приєднав собі короля, який зробив його своїм довіреним і навіть допустив до державних справ. Невдовзі Завіша став повним паном ситуації а молодого короля відсунув у тінь, даючи йому вільну руку в дитячих грах та забавах. Одначе з моментом як юний король назначив Завішу „гофмістром"

---

[19] Ібід. ст. 964-971.

ческа знать розділилася на дві партії — одна за Завішею а друга проти нього. Це довело до того, що на початку листопада 1283 р. почалася внутрішня боротьба. Перемогла партія Завіші і річ ясна — Кунігунда відіграла в тій афері чи не найбільшу ролю, впливаючи відповідно на сина.[20]

Від року 1281 до 1282 хроніки промовчують про діяльність Кунігунди але відомо, що пізніше, пр. в році 1285-му в дні 24-го січня Кунігунда і син — король Вацлав II. відвідували цісаря Рудольфа в Хебу але Завіші там не було. Не було тому, бо між ним а цісарем була вже велика ворожнеча. Все ж таки королева Кунігунда була щаслива. Мала коханого нею чоловіка, що був вітчимом короля Вацлава II, сина Кунігунди, і тим самим мав королеву шану і чималі впливи. Старша дочка Кунігунди — теж Кунігунда що вступила замолоду до монастиря св. Францішка до сестер Кларисок в Празі. В 1291 р. вона виступила з монастиря і вийшла заміж за польського князя Болеслава Мазовецького і мала з ним сина Вацлава. По смерті чоловіка знову вступила до монастиря св. Юрія в Празі і була тут настоятелькою аж до смерти в 1321 р.[21] Друга дочка королеви Кунігунди — Анежка вийшла заміж (у 1276 р. або невдовзі після того за сина цісаря Рудольфа Габсбурзького, теж Рудольфа. Вона мала з ним сина — Яна Парріціда, котрий замолоду виховувався на дворі стрийка (дядька) Вацлава II. а в 1304-му році проживав на дворі німецького цісаря Альбрехта. Після смерті останнього потомка з лінії матері в 1307 р. він став наслідником чеської корони але сини цісаря Альбрехта усунули його від влади а нарід назвав його „безотчинним князем". За це Ян помстився за свій рід і за себе убивши свойого стрийка.[22] Після цього він каявся і став монахом-августином але його засуджено на досмертну тюрму і він помер в 1313 р.

Відносно сина Кунігунди — Вацлава II, то він уже замолоду був хоровитий і слабосилий. Спершу ним керували дорадники, перегодя вернулася на королівський двір мати Кунігунда а там і вітчим Завіша, який теж розпоряджався сам а короля лестив забавами та іграми. Мати — королева Кунігунда, заворожена Завішею не спротивлялася. Це вже була старша хвора жінка і невдовзі після синового весілля з цісарівною Ґутою померла. Це сталося 9-го вересня 1285 р.

---

[20] Ceska kronika vypr. Jos. Lacina. Praha, Edv. Beaufort, 1893. str. 863-872.

[21] Гляди: Zbraslavska kronika (Chronicon Aulae Regiae) Praha, Svoboda, 1976. st. 36-37; Matejcek, Anto. Pasional abatyse Kunhuty. Praha, Jan Stenc, 1922. 42 st.

[22] Ібід. I. ст. 103, 104, 156, 157, 242 і 443.

У. Висновки

Як видно зі сказано, чеська королева Кунігунда, друга дружина славного чеського короля Премислава Отокара II а опісля любка і дружина середньовічного типового лицаря Завіші, так же як і її дід князь Михайло Чернигівський і батько Ростислав бан Мачви, пройшла в свойому житті високі взлети й упадки. Була дочкою князя-ізгоя, що стільки лиха накоїв на Україні борючися за свої дійсні чи мнимі права і втікаючи з батьком перед татарами, пограбувавши стольний город Київ тоді, як його треба було боронити. З другої сторони її мати, дочка могутнього в той час угорського короля Белі ІУ зросла в розкошах та вигодах і так же зростала її доня Кунігунда в дитячих роках. Не мала вона щастя і в любові. Спершу заручена, ще в дитячому віці, за болгарського царя Михайла II. та невдовзі вже жереб кинений політичними сплетами кидає її в обійми вдівця, розведеного з власною дружиною тай в додатку такого, що мав любовну аферу з дворянкою першої дружини, а навіть мав із нею троє нешлюбних дітей. Правда, цей вдівець, в той час, наймогутніший із володарів Европи. Це осліпило б хоча будь кого. Та перегодя приходить отверезіння — вона молоденька 16-ти літня княжна заміжна за старого короля. Вихована в християнському дусі вона була вірна йому, хоча й були поголоски, що зраджувала його зі Завішею.[23] Річ ясна на такі здогади немає жодних основ. Кунігунда, як і більшість княжен того віку, була батьками призначена служити вищим політичним цілям і тому не зазнала правдивого кохання, щойно осліплена красою, мужністю і елоквенцією Завіші покохала його всім серцем, мала з ним діти і вийшла за нього заміж. Можливе, що це й не було гріховне але безперечно дуже шкідливе для тогочасної чеської політики, бо через ті сплети політичних інтриґ Чехія стратила Австрію і свою великокняжу велич. Не стало „Гостемила" як[24] чехи називали Премислава Отокара II то вже ні один із пізніших володарів не зумів піднести Чехію до попередної могутності. Це був жорстокий період в цілій Европі. Майже всі延 пануючі роди вели між собою жорстокі міжусобиці за владу. Чи найгірше далися взнаки жорстокі татарські набіги, які зруйнували Київську державу, поставили на коліна Галицько-Волинську та нанесли жахливих спустошень іншим. В тому часі не одно-колись могутнє королівство упало чи підупало а інші дійшли до величі і сили коштом тих, що програли в боротьбі...

---

[23] Susta, Josef. Uvahy a drobne spisy historicke. (Zavis z Falkensteina) Praha, Historicky Klub, 1934. st. 169.

[24] Stransky, Pavel. O state Ceskem. Praha, Evpopsky Literarni Klub, 1940. 175-177.

БІБЛІОГРАФІЯ

Барвінський, Олександер, ред. *Руська історична бібліотека.* Том У. М. Смирнов і другі. *Монографія до історії Галицької Руси.* Тернопіль, Й. Павловський, 1886 р. 196 ст.

Флоровський, А.В. *Чехи и Восточные Славяне.* Прага, СУП, 1947. 2 т.

Галицько-Волинський літопис. Пер. Т. Коструба. Стейт Каледж, Життя і Школа, 1967. 2 2 т.

Грицак, Павло. *Галицько-Волинська держава.* Ню Йорк, НТШ, 1958. 176 ст.

Грушевський, Михайло. *Історія України-Руси.* Том II. XI-XIII вік. Ню Йорк, Книгоспілка, 1954. 633 ст.

Загребельний, Павло. *Евпраксія.* (Жовтень, Львів, 1974. Но. 9, 10, II.).

Карамзин, М.М. *История государства российскаго.* СПБ, 1816. 522 ст. т. III.

Луців, Василь-Орест. *Маловідома українська княжна на чеському престолі.* Вісник, Н.Й. Но. 1 (170), 1963. ст. 24-27.

Лужницький, Григор. *Любов і політика княжни „руської" і королеви чеської.* (Київ, журнал літератури і мистетцва, Філядельфія, 1952. Но. 4. ст. 208-210).

Микитась, В.Л. *Давня література Закарпаття.* Львів, Університетське видавництво, 1968. 254 ст.

Пачовський, Василь. *Історія Закарпаття.* Мюнхен, Бджілка, 1946. 192 ст.

Пашуто, В.Т. *Внешняя политика Древней Руси. Москва, Наука, 1968. 471 ст.*

Ібід. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII век). Москва Политическая литература, 1956. 279 ст.

А.Е. Пресняков. *Лекции по русской истории.* Москва, Социально-экономическое издательство, 1988, т. I. 246 ст.

Санчук, Г. Э. История Чехословакии. Москва, Академия наук, 1956. т. I. 415 ст.

Соловьев, С.М. История России с древнейших времен в 15 книгах. Москва, Социально-экономическая литература, 1960. т. 3-4. 782 ст.

Татищев, В. Н. *История российская.* Москва, Наука, 1964. т. III.

Томашівський, Степан. *Історія України.* Мюнхен, УВУ, 134 ст.

Шекера, І.М. *Міжнародні зв'язки Київської Русі.* Київ, Академія Наук, 1963. 198 ст.

Bielowski, August, red. *Pomniki dziejowe Polski.* Warszawa, PWN, 1961. t. II & III.

Cesi a polaci v minulosti. Praha, Cechoslovenske Akademia Ved, 1964. 434 st.

Cesko-Moravska kronika. Praha, I.L. Kober, 1880-1898. v. I. 1060 st.

Florovskii, A.V. *Cesko-Ruske obchodni styky v minulosti.* X-XVIII stoleti. Praha, Statni pedagogicke nakladatestvi, 1954. 395 st.

Jasienica, Pawel. *Polska Piastow.* Wroclaw, Ossolineum, 1961. 391 st.

Kovacs, E. (Novotny, J.) *Madari a my.* Praha, Statni nakladatelstvi politicke, 1959. 314 st.

Listy karolovny Kunhuty krali Premyslavovi. Praha, Emporium, 1928. 67 st.

Matejcek, Anton. *Pasional abatyse Kunhuty.* Praha, Jan Stenc, 1922. 82 st.

Mehler, Johann. *Geschichte Boehmens.* Prag, Johann Diesbach, 1806. 434 st.

Novak, Jan Bedrich. *Kritika listare kralovny Kunhuty.* (Sbornik praci histirickych k sedesatym narozeninam Dvor. Rady Prof. D-ra Jaroslava Golla. Praha, Historicky klub, 190? p. 124-152.

Od praveku k dnesku, sbornik praci z dejin Ceskoslovenskych k sedesatym narozeninam Josefa Pekare. Praha, Historicky klub, 1930 461 st.

Palacky, Frantisek. *Dejiny ceske.* Kniha I. *Cechy za krale Premysla Otakara II.* (R. 1253-1278) 240 st. Praha, ?.

Ibid. *O ruskim knjizeti Rostislavovi, otci kralowny Ceske Kunhuty, a rodu jeho.* (Casopis Ceskeho Museum, R. XV. Sv, I. Praha, 1841. p. 23-41.

Pekar, Joseph. *Od praveku k dnesku.* Sbornik praci z dejin cesko-slovenskych. Praha, Historicky klub, 1930. 461 st.

Pelcer, Frantissek Martin, ed. *Nova kronyka ceska.* Dil III. Praha, Fr. Gerast-Starsi, 1976, 496 st.

Sbornik praci venovanych Janu Bedrichu Novakovi k sedesatim narozeninam, 1872-1932. (Bl. Rynesova. Proc povstali Vitkovei proti Premyslu-Otokaru II. st. 45-59) Praha, Statni tiskarna, 1932. 513 st.

Stransky, Pavel. *O state ceskem.*Praha, Evropsky Literarni Klub, 1940. 294 st.

Susta, Josef. *Uvahy a drobne spisy historicke.* Praha, Historicky Klub, 1934. Dil I. st. 119-129; 130-188.

Szymczakowa, Alicja. *Ksiezniczki ruskie w Polsce XIII w.* (Zeszyty naukowe Universytetu Lodzkiego. Nauki humanistyczno-spoleczne. Folia historica. Feodalizm. Seria I. N. 29, p. 29-42).

Tomek, Vacslav Vladicoj. *Deje kralovstvi ceskeho.* Praha, Fr. Rivnac, 1898. 432 st.

Vilikovsky, Jan. *Abatyse Kunhuta.* ("Zvlstni otisk z Revue Rad". 1939. 11 st.

Vyscocil, J. K. Blahoslovena Anezka Ceska; kulturni obraz svetice XIII st. Praha, Universum, 1933. 325 st.

Zbraslavska kronika. (Chronicon Aulae Regiae). Praha, Svoboda, 1976. 597 st.

Zylinska, Jadwiga. *Piastowny i zony Piastow.* Warszawa, PIW, 1975. 281 st.

В. Сенютович-Бережний

РІД І РОДИНА ХМЕЛЬНИЦЬКИХ

Історико-родовідна розвідка

„Знайомство з геральдикою мало кого приваблює. Звичайно перешкодою служить чи „політична" нетерпимість, яка заперечує будь яке значення якихсь „безглуздих" емблем відживаючого стану, чи упереджений погляд що вона є взагалі не научна..." писав наш знаний геральдик В.К. Лукомський ще перед Першою Світовою Війною у 1911 році.[1]

Дійсно, мало хто цікавився геральдикою (гербознавством), і генеалогією (родознавством), які, будучи тісно пов'язаними по суті, доповнюють одна одну. До цих двох історичних допоміжних історичних наук треба додати і сфрагістику, себто науку про печатки, бо кожний шляхетський рід мав свою печатку з виображенням герба, а гербові печатки вживалися також офіційними установами, містами, монастирями, окремими землями, тощо.

Всеж таки, не так мало українців прислужилося розвитку цих наук та вони залишили по собі цінні праці, або лише коротші згадки, чи замітки.

Перелічу призвіща найбільше відомих із старішої доби, та вже сучасних нам. В першій половині XУIII ст. Я. А. Маркович, при кінці XУIII ст. і на початку XIX ст. О. М. Маркович, а при кінці XIX ст. і на початку XX-го граф Г. Милорадович, проф. В. Антонович, В. Модзалевський, Б. Модзалевський, О. Лазаревський, брати А. і М. Стороженки, В. Лукомський, С. Тройницький, Ю. Нарбут, В. Горленко,

---

[1] В. К. Лукомський *„О геральдическомъ художествѣ въ Россіи"*, СПБ 1911. (мій переклад).

І. Каманін, проф. М. Грушевський, Д. Міллер, П. Новицький, кн. Дабіжа, проф. М. Василенко. Трохи пізніше писали на ці теми Б. Барвінський, І. Крип'якевич, В. Прокопович, О. Назарук, Д. Олянчин, М. Слабченко, С. Шрамченко. Вже в наші часи: Е. Архипенко, проф. М. Міллер, проф. Б. Крупницький, проф. О. Оглоблин, проф. В. Січинський, проф. І. Борщак, проф. Я. Пастернак, Я. Токаржевський-Карашевич, д-р Роман Климкевич, що був заснував тут „Українське генеалогічне і Геральдичне Товариство", мистець М. Битинський та д-р В. Трембіцький, знавці державних інстигній, проф. М. Андрусяк та автор цих рядків.

Історики переконалися, яке багате джерело для історичних досліджень дають генеалогія і геральдика, теж і сфрагістика. Особливо генеалогія, яка часто висвітлює „темні" місця, вказуючи на родинні взаємовідносини людей, які відбивалися на їх діяльности. Дуже гарно про це пише проф. О. Оглоблин: „Отож не раз допомагала вона у найскладніших проблемах загальної історії України, й коли становище дослідника-історика здавалось цілком безпорадним, йому на допомогу приходив саме генеалог..."*

В Польщі мало значення і братство по гербу окремих родів.

В статті, яку надрукував в 1944 році, тоді ще молодий історик і орієналіст Омелян Пріцак, під назвою „Дещо про наш історизм".[2] він дав дуже гарне значення цього почуття, яке було у нас мало розвинене.

Подам кілька уривків із цієї статті:

„Що таке історизм даної людської спільноти? Це передусім її історична пам'ять, свідомість свого минулого. Дальше, пошана до цього минулого, врешті-реальний зв'язок з цим минулим (зокрема провідної верстви даної спільноти)...

„Пошана до свого минулого — це активна любов до діл, могил та імен своїх предків..."

А нині ми можемо спитати самих себе, чи багато із нас знає і пам'ятає, як звали їх діда і бабу?

Ще в другій, половині прошлого століття такий видатний історик як Микола Костомарів так байдуже ставився до даних геральдики, що в своїй праці „Мазепа й Мазепинцы" він вказав, що гетьман Мазепа нале-

---

* Ол. Оглоблин „Українська генеалогія та її значення для історичної науки", Analecta ordinis S. Basilii Magni", Romae 1960 st. 321.

[2] Стаття ця була надрукована в ч. 4-5 „*Бюлетеня Централі Націоналістичної Організації Українських Студентів Великонімеччини*"(НОУС) за квітень, травень 1944 р.

жав до гербу „Бонч"[3] та завважив: „по извъстію доставленному въ Археографическую Коммиссію графом Броель-Платеромъ".

Коли пізніше дослідники звернули увагу на цю помилку Костомарова, бо Мазепа належав до гербу „Курч", вони розшукали і згадане „извъстіе" графа Броель-Платера та переконалися, що граф цілком правильно подав назву герба — „Курч".

Костомарів, як історик, мусів зустрічатися з назвою гербу Мазепи, бо він був предметом віршованих панегіриків, фіґурував на речах, книгах будинках, тощо.

До цього треба додати, що загально відомий гербовник ксендза Каспра Нєсецького вже був виданий довший час.[4]

До останніх часів, крім окремих гіпотез, ми дуже мало знали про походження гетьмана Богдана Хмельницького, його герб та родину.

Наприкінці прошлого століття історик Іван Каманін шукав коріння цього роду серед київських міщан. Про це пригадав в наші часи Митрополит Іларіон (Огієнко) та в числі 4 журнала „Віра та Культура" виступив проти такого твердження Каманіна. Подібної думки, як і Каманін, був і проф. М. Возняк, про що писав у „Збірнику Львівського Університета" за 1954 рік. Очевидно за совєтських умовин писати про шляхетське походження Хмельницького не випадало, хоч він певно про це знав.

Взагалі існувало багато міркувань про походження Хмельницького. Виводили цей рід то з Жмуді, то з Люблинського воєвідства, то з Лисянки під Звенигородом.

Доказом не шляхетського походження вважали і ту обставину, що син Богданів, Юрась, був нобілітований в 1659 р.[5] Між тими в „декляраціі ласкі" він був названий „уродзоним", себто природним шляхтичем, а нобілітований був з гербом „Масальський", до якого рід належав, що полякам було відомо.

Треба знати, що Юрась пройшов через процес нобілітації не тому, що він не був шляхтичем та шляхетство йому надавалося, а тому, що в правних поняттях Польщі всі, хто стояв при боці Хмельницького, вважалися зрадниками та губили свою гідність шляхетську і права.

Нобілітація такі „гріхи" змивала і повертала честь.

---

[3] Н. Костомаровъ „*Мазепа и Мазепинцы*" Полное собраніе сочиненій, Томъ УІ, СПБ 1905.

[4] Niesiecki Kasper ks. S. J. "*Herbarz Polski*", Wydanie Jana Nepomucena Bobrowicza. 10 vol. Lipsk 1839-45.

[5] Volumina Legum IV, folio 649.

Цілком зрозуміле, що в мирних обставинах, вже після повстання, шляхтичі, які були матеріяльно, територіяльно і родинно пов'язані з Польщею, а брали участь в повстанні, докладали усіх зусиль, щоб перейти через таку нобілітацію очищення провини та повернення честі.

Згадаємо для прикладу двох безсумнівних шляхтичів, Івана Виговського, нобілітованого в 1659 році, та полк. Остапа Гоголя, нобілітованого в 1661-му році. Між тим Остап провинився знова та йому довелося нобілітоватися вдруге в 1676-му році.

Навіть такий історик, як Вячеслав Липинський, не був переконаний в шляхетському походженні Хмельницьких та писав: „Богдан Хмельницький з походження належав до тої напів-шляхетської, напів-козацької верстви зем'янської, яка витворилася на рубіжах України в другій половині XУІІ-го стол. та почала дуже шибко розвиватися...[6] затім він ще пояснив, що це була верства ще недавнього походження, однак доволі шляхетською і міцною, щоб не дозволити повернути себе на підданих.

Не зрозумілим лишається лише те, що Липинський, сам шляхтич, не подивився в гербовники польські, в яких про рід Хмельницьких згадується.

Знаний польський історик Д-р Антоні І. (Роллє) теж писав, що про походження Богдана існує багато різних міркувань, але батько його, Михайло, людина бувала, очевидно вже належав до стану, який мало різнився від шляхти, хоч треба думати до шляхетського стану не включився.[7]

Не походив Богдан ні з Київських міщан, ні із інших середовищ, а вийшов із дрібної шляхти осадчої, очевидно із Хмельника на Поділлі.

По своїй вдачі був він типовим представником цієї шляхти, яка добре пам'ятала, що витворилася із боярства давніх часів, а пізніше вела вперту боротьбу з королівськими старостами за необмежене і вільне володіння своїми землями. Жила ця шляхта коло Бара, Овруча, Шаргорода, Хмельника, Остра та Білої Церкви, отже по старому оборонниой кордону. Була вона сувора і войовнича.

Цілком зрозуміле, що Хмельницькі, як рід скромний і небагатий, не залишив по собі слідів в актовому матеріялі, а на певний ступінь заможности вибився Богданів батько Михайло, який був на службі у польського гетьмана Станіслава Жолкевського в Жовкві, більського

---

[6] W. Lipinski *"Z Dziejow Ukrainy"*, Krakow 1912, ст. 254-5.

[7] *„Женщины при Чигиринскомъ дворѣ"* переклад з польського. В журналі „Кіевская Старина" том XLIV# Кіевъ 1894 г. ст. 108.

воєвідства, а від 1605-го року при дворі Івана Даниловича в Лисянці. Михайло придбав у власність хутір Суботів.

Згодом Михайло служив на Чигиринщині у того ж Даниловича вже як старостинський урядовець і тримав прикордонну сторожу з двірськими козаками.

Зіновій-Богдан Хмельницький народився в 1695-му році в Жовкві.

В 1608-му році молодий Хмельницький почав вчитися, можливо що у Львівській братській школі при Церкві Успіння, яка вже відповідала потребам часу і мала групу латинських наук. Продовжив він студії в Ярославській Єзуїтській коллегії та його безпосереднім вчителем і наставником був отець Андрій Гонцель Мокрський, людина лагідна і учні його любили. Хмельницький згадав його добром і дякував за науку, коли, під час облоги Львова козаками у 1648-му році, отець Мокрський був висланий до його для переговорів львівськими міщанами.

В. Липинський пише: „Він без сумніву відограв головну ролю в помиренні Хмельницького з Яном Казіміром перед елекцією в першім році повстання... Варто зазначити, що лист гетьмана до королевича Яна-Казіміра, посланий перед елекцією (16.XI) власне через Мокрського, з обітницею, піддержувати його кандидатуру на польський престол будь адресований йому як до „Короля Шведського"...[8]

Гонцель Мокрський був переконаним шляхтичем і виховував своїх учнів, по більшости дітей шляхетських, у напрямі шляхетського світогляду, підкреслюючи, що найбідніший із них рівний найбагатшому в гонорі і правах.

Ми бачимо, що це відбилося і на світогляді Богдана, який завжди пам'ятав що він є шляхтичем, хоч і включився в козацьке життя та його долю.

Молодому Хмельницькому було 25 літ, коли гетьман Жолкевський, в надії що йому допоможуть молдавани й козаки, з невеликим військом вирушив проти турків з їх союзниками татарами. Він спіткався з ними на Цецорських полях під Ясами 7.1. 1620-го року на правому боці Прута. Польське військо погромлено, а сам Жолкевський поляг в бою. Деякі великі пани дісталися до полону, а між полоненими козаками був і Богдан, бо козаки Даниловича приєдналися до Конецпольського, а Михайло Хмельницький взяв з собою і сина. Сам Михайло поляг в бою.

Богдан був викуплений через два роки, а під час перебування в полоні вивчився турецької мови.

Повернувши до дому, Богдан почав господарювати на хуторі

[8] Вячеслав Липинський *„Україна на переломі"* Ню Йорк, ст. 280-281, примітка 176.

Суботові, що унаслідував від батька, та одружився з молодою козачкою Ганною Сомко.

У 1637-му році ми бачимо його у козацькому війську писарем військовим і він їздив в роках 1637-38 до Варшави у числі послів для переговорів після невдалих повстань Павлюка, а затім Гуні. Як пише Величко, за свої заслуги він „певную часть кгрунтов и земель в повѣтѣ Чигринском, въ Суботовѣ имѣлъ себѣ надану́ю і вѣчнымъ мандату королевского привилеомъ ствердженную и на тих то добрах своих живучи, осадилъ слободу Суботовскую и значне былъ началъ розживатися..."[9]

Отже бачимо, що Богдан був в той час впливою і заможною людиною.

Своїми поїздками до Варшави козаки не добилися нічого.

Король визначив комісію, яка на Маслову Ставі призначила польських шляхтичів козацькими начальниками, а Богдан став Чигиринським сотником, що являлося для його пониженням.

Козаки вважали себе привілейованим станом, та, подаючи петиції королеві у 1639-му році, покликувалися на свої права і вольності. Між тим король відповів, що йому невідомі надання козакам якихсь прав і привілеїв. Отже в петиціях він відмовив.

Як каже проф. М. Грушевський „Ці вольности й права в дійсности не були закріплені якимсь сеймовими постановами, чи королівськими привілеями, а були витвором практики козацького займання...[10]

Весною 1646-го року Хмельницький знова їздив до Варшави для обговорювання з королем питання участі козаків в можливій війні проти турків, яку плянував король. Із цих плянів нічого не вийшло, бо шляхта війни не бажала.

При цій нагоді Богдан остаточно переконався, що король не має сил боротися проти свавілля міцних панів.

Не міг добитися Хмельницький у короля справедливості і в своїй справі, бо його маєток був перед тим загарбаний підстаростою Чигиринським Данилом Чаплинським.

Про хутір Суботів Богдана В. К. Липинський пише: „Богдан „бенефікував" його, млини будував, стави ставив, хлопів оселив, нову осаду осадив, де горілку, мед і пиво шинковано. Завидували йому слуги пана хорунжого (Конецпольського) цеї осади й шинків. Віднято її йому. Хотів його Чаплинський убити"[11]

---

[9] Самійло Величко „*Сказаніе о войнѣ козацкой з поляками*... ст. 7.

[10] М. Грушевський „*Переяславська умова України з Москвою*" 1917 ст. 4.

[11] В. Липинський „*Україна на переломі*" стор. 95.

Проф. Василь Гришко пише: „Відібрання у Хмельницького хутора невизнання за ним права власности з боку Чаплинського, який настоював на неправильности володіння Суботовим, є символичним фактом реальної дійсности, що знала масові аналогічні випадки—.

Історія з Суботовим — то історія козацького землеволодіння..."[12]

Козакам стало ясно, а Хмельницькому в першу чергу, що єдиною надією добитися справедливости, було виступити збройною силою.

Хмельницький став підбивати козаків на нове повстання проти міцної шляхти. Це дійшло до відома старости Чигиринського Олександра Конецпольського і він наказав ув'язнити Богдана, але за його вступився чигиринський полковник Михайло-Станіслав Кричевський і Хмельницького звільнили. В кінці 1647 року він втік на Запоріжжя, звідки увійшов у зв'язок з кримським ханом і заручився його обіцянкою післати татар на допомогу для повстання проти польських панів.

Треба зазначити, що до цих подій Хмельницький з відділом козаків побував у Франції, куди відбув ускоро після повороту із Варшави від короля у 1646-му році.

Тоді ще точилася війна, яка увійшла в історію під назвою тридцятолітньої. Наш історик Ілько Борщак розшукав в воєнних архівах Парижа оригінал договора про найняття наших козаків. Цей контракт був підписаний французьким представником, а з нашого боку Хмельницьким, Золотаренком і Сірком в лютому 1645-го року. Козаки плили французським кораблями із Данцігу до Булоні, а звідти їх послали під Дюнкірк, який був обложений французами. Козаки були по стороні Католицької Ліги, а проти Протестантів.[13]

А нині перейдемо до родоводу Хмельницьких та їх гербу.

Ми бачили, що дослідники, навіть і поважні, цим питанням не цікавилися і не зверталися до польських гербовників.

У добу Хмельницького, коли, після Люблинської Унії 1569 року, шляхетський стан набув більшого порядку в своїй організації, для людини не шляхетського роду вживання гербової печатки було справою абсолютно неможливою.

Між тим Богдан, не тільки таку печатку вживав, але його герб, подібний до гербу „Абданк", чи „Сирокомля", знаходиться на реєстрі козаків 1649-го року. До емблеми подібної до „Абданка" на середній барці

---

[12] Василь Гришко *„До суспільної структури Хмельниччини"*, Записки НТШ, том 156. Мюнхен 1946.

[13] Докладно про це див. газета „Америка" 5 жовтня 1979 р. моя стаття *„Із козацького минулого.*

доданий хрест, але герб Богданів не був ні „Абданком", ні „Сирокомлею", а, очевидно, його родовим знаком. Мали Хмельницькі і герб, до якого були приписані, а саме герб „Масальський".

Першим з геральдиків, який згадує про Хмельницьких, був історик великого князівства Литовського і геральдик єзуїт ксендз Віюк Войцех Коялович, який залишив дуже цікаву геральдично-родовідну працю: „O klejnotach albo herbach ktorych familje stanu rycerskiego w prowincijach w x. Litewskiego zazywaja, te klejnoty in ordinem alphabeticum sa zebrane przez ksiedza Kojalowicza".

Року 1739-го з цієї праці була зроблена копія Михайлом Мартином Кецілою, яка знаходилася в бібліотеці Залуських.

Доля оригіналу невідома, але вважають, що він загубився. У 1897-му році ця праця була скорочено видана в Кракові „Геролдом Польським" і вона є знана під назвою „Компендіум".

Пишучи про Хмельницьких, Коялович вказує, що цей рід належить до гербу „Масальський" та згадує якогось предка Богданового Захара. (ст. 174).

Ця коротка згадка про Хмельницьких, зроблена сучасником Богдановим, для нас дуже важлива.

Згаданий ним Захар був безумовно на службі у князів Масальських, які прийняли його до свого гербу, отже він став шляхтичем,[14] офіційно.

Нащадки старого боярства, до якого безсумнівно належав цей Захар Хмельницький, поступово самим життям та воєнною службою вибивалися на шляхту, або остаточно занепадали до ступня селян.

Геральдик першої половини 18 ст. єзуїт Каспєр Нєсецький в свойому гербовнику[15], покликаючись на Кояловича, згадує Захара Хмельницького, а затім Михайла та Богдана з його родиною. Можливо що цей Захар був батьком Михайловим, та, завдяки своїй службі князям Масальським, дав синові можливість вибитися на ширший шлях.

Майже всі гербовники подають короткі дані про Хмельницьких називаючи їх подільською шляхтою. Гербовник графа С. Уруського[16] на стор. 196 каже: „Дехто із членів цього роду (хто саме, ми знаємо їх лише кількох), а також і знаний гетьман Запорізький Богдан, змінили

---

[14] Масальскі галузь Чернигівських князів та їх нащадків. На Волині їх родоначальником був кн. Юрій Святославович, удільний князь Масальський, що жив в другій половині XV ст.

[15] Kasper Niesiecki ks. *"Herbarz Polski"*, Lipsk 1839-1845. tom III st. 41.

[16] Uruski Seweryn hr. *"Rodzina"* Herbarz szlachty polskiej, W-wa 1904-1938, Tom II, Warszawa 1905 st. 196-197.

герб „Масальський", до якого належали, відкинувши літеру „М" (родовий знак Масальських) з хрестом по середині, а поклали на її місце літеру „W", на якій в середній барці вмістили хрест, подібно до гербу „Сирокомля", або „Абданк" з доданим хрестом, теж на середній барці.

Чим же це пояснити?

Випадки заміни гербових титлів іншими іноді зустрічаються. Наприклад герб Виговських, що мав свій родовий знак, який проф. О. Галецький[17] вважає одною з руських відмін „Сирокомлі", замінили гербом „Абданк" подібним до „Сорокомлі". До нас дійшла відбитка печатки одного з Виговських в якій бачимо цей їх старий родовий знак.

Щодо Хмельницьких, то, як ми бачимо, вони не вживали герб „Масальський", до якого були прийняті цими князями, а почали, очевидно по старій родовій традиції, користатися знаком подібним до Сирокомлі, як і у Виговських, а який, очевидно, був з давніх часів їх знаком власности.[18]

Польські геральдики не сумнівалися в шляхетськім походженні Хмельницьких.

Мав Богдан двоюрідного брата Захара, як бачимо це ім'я повторюється в родині, це той Захар, якого Богдан залишив з відділом козаків під Львовом і 1648-му році, а сам пішов на Замостя слідами війська князя Яреми Вишневецького. [19]

Геральдик граф Уруський згадує якогось Станіслава Хмельницького, відомого по актам 1582-го року, але чому польське ім'я?

Як ми вже згадували, Богдан, повернувши із полону, почав господарювати в Суботові, вступив до реєстрового козацтва та одружився (невідомо в якому році) з Ганною Сомко, сестрою майбутнього наказного гетьмана Якима Сомка, якого після виборів на „чорній раді" гетьманом ставленника Москви Івана Брюховецького, чернь замордувала під Ніжним.

Старший син Богданів, Тиміш, народився в 1635-му році, але мені здається, що ця дата не є точною, судячи по подіям, в яких його пізніше згадують. Мусів бути на кілька років старішим. Другий син, Юрась, народився, в 1641-му році.

Старша донька гетьмана, Олена, пошлюбилася з Данилом Виговським, братом майбутнього гетьмана Івана Виговського, тоді гене-

---

[17] O. Halecki *"O pierwotnym herbie Wyhowskich"*, Mies. Heraldyczny 1910, Lwow, str. 106-107.

[18] В. Сенютович-Бережний *„До джерел старо-руської геральдики"* в „Літопис Волині" число 2, 1955 р., Вінніпеґ.

[19] *Д-р М. Андрусяк „Історія Козаччини"*, Мюнхен 1947 ст. 41.

рального військового писаря. Данило Виговський був полковником Биховським (1655), наказним гетьманом (1655-1658). Був заарештований 26.X. 1659 р. полковником Яковом Петренком у Лисянці і виданий москалям. Данило помер в дорозі у Москву 30.IX. 1659 року поблизу Калуги і був похований в селі Горнім. Пізніше його тіло було видане москалями Юрієві Хмельницькому. Щодо його дружини, Олени Богданівни, то вона була арештована 14,XI. 1659 р. у Чигирині Ніжинським полковником Василем Золотаренком, який вислав її під догляд у Суботів. Від подружжя Данила Виговського з Оленою було два сини: Юрій і Василь. Другим шлюбом Олена була за Павлом Тетерею-Моржковським, майбутнім гетьманом, що був першим шлюбом одружений з сестрою її чоловіка, Данила, (ім'я її до нас не дійшло), але овдовів.

Польща поставилася шляхетно до вдови Данила Виговського, хоч вона і була донькою гетьмана Богдана. У 1661-му році привілеї і земельні надання, що раніше були зроблені її чоловікові, сейм ствердив за вдовою[20].

Текст цього ствердження вказує ім'я Олени повністю, та це розвіяло міркування деяких істориків, а у тому числі і проф. М. Грушевського,[21] що дружиною Данила була Катерина Хмельницька, яку і я, ідучи за цією опінією деякий час вважав його дружиною.

Після смерти Данила Виговського, опікуном його синів став їх дядько Іван Виговський.

Про долю доньки Богдана Катерини ми не маємо жодних даних, але знаємо, що старий гетьман її любив найбільше із дітей і вона ходила за ним під час його передсмертної хвороби.

Про Степаниду, яка очевидно була другою донькою Богдана, ми знаємо, що вона пошлюбилася у 1650-му році з Іваном Нечаєм, полковником Чауським, який постановою сейма дістав у 1659-му році дідичні права на староство Бобруйське, кілька сел і два війтівства.[22]

Іван Нечай, разом з братом Юрієм, сотником того ж полку, були заарештовані 4. XII. 1659-го року і заслані москалями у Тобольск, Сибір.[23]

Другий брат Івана, полк. Данило Нечай, загинув в сутичці з військ-

---

[20] Volumina Legum IV. folio 767.

[21] Проф. М. Грушевський, Том IX, стор. 1419, Київ 1931, *„Історія України-Русі"*.

[22] Volumina Legum IV, folio 603.

[23] А. Востоков *„Судьба Выговских и Ивана Нечая"*, „Кіевская Старина", Кіев 1890 г., том XXVIII стр. 35-46.
Про Виговських дивись подрібно мою розвідку *„Рід і родина Виговських"*, надруковану в журналі „Український Історик" 1-3 1970, Ню Йорк.

ком гетьмана Мартина Калиновського під містечком Красне на Поділлі ще весною 1651-го року.

Конституцією сейма з 1661-го року, Степанида, дружина Івана Нечая, одержала затвердження її прав на маєтки чоловіка.

У зв'язку з родиною Хмельницьких зустрічається ім'я Марії Хмель ницької, яка пошлюбилася з Іваном Стороженком. Чия вона була донька не вияснене в точності. Можливо, що не Богданова, а одного із його родичів Павла, або Захара.

В 1629-му році помер Іван Данилович, а в 1630-му його син Станислав. Староство Корсунське перейшло до рук Олександра Конецпольського.

Конецпольський поставив підстаростою Чигиринським Данила Чаплинського, виходця із Литви. Чаплинський, в кінці 1645-го, чи на початку 1646-го року, відібрав у Хмельницького його хутір Суботів, про що я вже згадував.[24]

Микола Костомарів пише, що під час наїзду Чаплинського на Суботів, Хмельницького там не було. В той час він вже був вдівцем, але ми не знаємо, коли саме померла його дружина Анна Сомківна. Богдан же жив невінчано з одною молодою шляхтянкою, Оленою, призвіще її до нас не дійшло. Вона була нерозважна, гарна і весела. В неї закохався і Чаплинський, який її схопив та вивіз до себе, а згодом обвінчався з нею. Як було згадано вище, Хмельницького тоді в Суботові не було. Пізніше на суді Чаплинський виявив, що Олена жінкою Хмельницького не була і жила з ним невінчано, а він, Чаплинський, з нею одружився по римо-католицькому обряду.[25]

Коли пізніше Хмельницький підняв повстання, він, як пише, Самійло Величко:... „пришедши зъ войскомъ козацким от Запорожжя до Чигирина, зловив Чаплинского, главного ворога своего, и оттявши ему голову, Чаплинскую понялъ въ жену." (ст. 7).

Завдяки обставинам, Богдан не міг дати своїм синам ні відповідного виховання, ні школовання, які їм по соціяльному ступню належалося.

„... Обидва сини Хмельницького, Тимошъ и Юрій, били паливоди своєволни, но Юрій не так, занеже онъ з натури бил євнух...., пише Величко, (ст. 7), а у другому випадку називає їх „неудержливі грубіяни..." (ст. 14).

В 1650 році, з протекцією Туреччини і в союзі з ханом кримським, Хмельницький зробив похід на Молдавію, в якій господарем був Василь

---

[24] Edw. Rulikiwski *"Slown. Geograf. Krol. Polskiego"*, Tom XI, str. 524 W-wa, 189.
[25] Н. Костомаровъ, *„Полное Собраніе Сочиненій"*, Томъ I, СПБ. 1870, ст. 59-66.

Лупул. Яси були взяті і Лупул примушений заключити союз з Гетьманом.

В той час Богдан почав плянувати подружжя свого сина Тиміша з Роксандою (Розандою), донькою Лупула. Цим він хотів добитися контролі над Молдавією, яка стала його союзницею, а одночасово увійти у дружні відносини з гетьманом Литовським Янушем Радзивилом, який від 1645-го року був одружений зі старшою донькою Лупула Оленою.* Сам він був не католиком, а головою міцних тоді в Польщі і на Литві протестантів.

Василь Лупул не походив із знатного роду і невідомо точно якої він був національности, найбільше правдоподібно албанець. В кожнім разі, був з Балканів. Дуже спритний торговець, він надзвичайно обогатився і виселився на постійно в Молдавію, де під час господарювання Мойсея Могили, звернув на себе увагу своїми фінансовими здібностями та став у Могили великим „дворником", себто канцлером, відаючи одночасово фінансами.

Він був у старому приятельстві з турками, з якими вів торгівлю, але за це приятельство сидів навіть у в'язниці молдавській, бо був за підозрений в тайних політичних з ними комбінаціях. Молдавія в той час дуже залежала від Турції. В 1634 році Лупул, заплативши кому треба, та з допомогою Турції сів на молдавський престол.

Василь Лупул був одружений з донькою венеціянського драгомана Грілло, а овдовівши, одружився вдруге з якоюсь черкешенкою по імені Тодора, надзвичайно гарною жінкою. (1639 р.).

Лупул не був добрим господарем, а більше дбав про своє ще більше збогачення, що робив всіма правдами і неправдами. Ні нарід, ні бояри його не любили.

Свою молодшу доньку, красуню Роксанду**, він мав намір видати за князя Дмитра Вишневецького, потомка славного козака Байди Вишневецького.

Примушений тяжкою політичною ситуацією і боячись за свій престол, Лупул дав згоду Богданові на подружжя Роксанди з Тимошем, але не збірався цю обіцянку виконати. Отже він повідомив Богдана, що для подружжя необхідно мати дозвіл від Порти. Спочатку і турецький уряд не дивився прихильно на таке подружжя, але турецько-козацькі відносини стали дуже приятельськими й султан, навіть, надав Богданові

---

* Вінчав їх сам митрополит Київський Петро Могила, який для цього приїздив до Яс у лютому 1645 р. „Акты относящіеся къ центромъ ЮЗР", том III, ст. 65.

** Джерела звуть її Роксандою і Розандою. Я вживаю її перше ім'я.

титул „Сторожа Отоманської Імперії", а весною 1651-го року вислав до Гетьмана посольство з багатими дарами.

У між часі Лупул вів інтриги з поляками проти Богдана. Коли Богдан одержав від турків прихильну відповідь, він написав Лупулові грізного листа обіцяючи за його викручування вислати 100 тисяч „сватів".

Поляки цього подружжя не тільки не хотіли, але і боялися. В одному листі гетьман Потоцький висловився так: „Якби, боронь Боже, цей зрадник здійсний свої пляни, великий то тягар упав би на Річ Посполиту".[26]

Під час походу під Берестечко, очевидно, Тиміш доніс батькові, що його мачуха, Олена, зі своїм любовником „гофмістером", себто ключником узяли із казни велику суму золота. Історик д-р Антоні (Ролле)[27] висловив здогад, що про це довідався сам Хмельницький від людей, яких вислав за золотом, щоб заплатити своїм „союзникам" татарам, та вони побачили, що частини золота бракує.

Згідно з другим джерелом, Тиміш доніс батькові про невірство мачухи і взяте золото, та гетьман сам, після переведеного слідства, наказав Олену з її любовником повісити на одній шибениці.[28]

З відома батька, чи на свою руку, але мабуть це був Тиміш, який наказав повісити мачуху з її „гофмістером" голими в положенні "actione adulteri", про що пише Ст. Освєцім.[29] Це годиться з тим, що оповідає Йоахим Ерлич, але він додає, що Тиміш повісив ще шість осіб із окруження Олени.[30]

Вістка про страчення Олени дійшла до Гетьмана, який був при війську, 10-го травня 1651-го року.[31]

Гетьман, не глядючи на все, любив свою невірну жінку та ходив гнівний і сумний.

Страшна смерть мачухи залишила глибокий слід на душі малого Юрася, який її щиро любив.

Утрете Богдан одружився восени 1652-го року з немолодою козачкою Ганною Ничипоровною Золотаренко, вдовою по полковнику Пилипу Золотаренко, яку тому звали Пилипихою. Вона була розумна, хазайновита й побожна, але трималася ідеї необхідности московської

---

[26] М. Грушевський, Том IX ст. 84. *„Історія України-Русі".*

[27] Dr. Antoni J. (Rolle) *"Sylwetki historyczne",* ser. VIII, str. 311-14.

[28] Albr. Radziwill *"Pamietniki",* tom II, str. 437.

[29] *"Dyariusz"* St. Oswiecima.

[30] *"Latopisiec albo chroniczka Joachima Jerlicza",* W-wa 1853, st. 146.

[31] *„Акты Южной и Запад. Россіи",* томъ III, стр. 452.

,,опіки". Вже вдовою, Ганна видала Густинському Монастирю універсал, який предписував прилуцьким обивателям не нарушати монастирських володінь дарованих ще князями Вишневецькими й підтвержених її покійним чоловіком.[32]

Вона ще була жива в 1667-му році, бо москалі із Києва доносили в Москву: ,,Гетьманова Ганна, вдова по Богданові, зі своєю компаніонкою, донькою бувшого полковника Ніжинського Григорія Гуляницького, який в той час сидів в полоні в Мальборській твердині, прибули у Київ й обидві зупинилися в жіночому монастирі Печерському.[33]

Коли, після козацької поразки під Берестечком 28-30-го червня 1651-го року, була 28-го вересня підписана умова в Білій Церкві, між поляками і козаками наступив хвильовий мир.

У літку 1652-го року гетьман вислав Тимоша з військом до Молдавії, але на Поділлі йому загородив дорогу гетьман Мартин Калиновський. Богдан встиг прийти на поміч сину і 2-го червня розбив поляків на голову під Батогом, а Калиновський наложив головою.

Правобережна Україна знова опинилася під владою гетьмана.

Ця поразка під Батогом смертельно перелякала поляків, які чекали що Богдан піде на Варшаву. Король назначив на 12.УІ. 1952-го року надзвичайний сойм та видав універсал, в якому призивав стати на оборону Речі Посполитої, яка знаходиться ,,в опасності".

В плянах Богдана не було продовжувати війну, та він вислав до Варшави послів, щоб заспокоїти поляків та вказати їм, що сам Калиновський перший виступив проти козаків, а він (Хмельницький) лише допоміг синові відбитися від польського гетьмана, який і раніше причинив багато кривд українському народові.

В Молдавії теж наступив переполох, та бояри прохали Лупула не противитися Богданові і видати заміж доньку за Тимоша.

Лупул написав листа Тимошу прохаючи його приїхати, але не з великим військом і без татарів. Прохав також заспокоїти батька і щоб він не наближався з військом до Молдавії.

Богдан не довіряв Лупулові і потребував заложника, як гарантію безпечности сина. Лупул вислав свого племінника, який і приїхав до Чигирина. Тимош послухав Лупула і відправився не з військом, а лише з значним відділом козаків. Вже в Ямполі його зустрів ,,великий дворник" з каретою в шість коней, а в першому молдавському місті, Сорока,

---

[32] ,,*Кіевская Старина*" Томъ I, стр. 213, Кіевъ 1882.
[33] ,,*Акты Южной и Запад. Россіи*", томъ УІ. стр. 162.

двоєрідний брат Лупулів з почесною сторожею.

Подрібний й дуже цікавий опис цих подій та самої свадьби, яка відбулася 30-го серпня 1652-го року, ми знаходимо у польського історика К. Шайнохи, який подав ці відомости на підставі спогадів якогось анонімного очевидця.[34]

Із Шайнохи подав їх і історик Н. Костомарів,[35] а за ним і Сергій Венгрженовський.[36]

Щоб подобатися козакам було вирішено справити свадьбу по козацьким звичаям.

Як описують козацькі джерела, був Тиміш козак хоч куди, але не мав світського обходження і виховання. Поляк „очевидець" описує його як хлопця невеликого росту зі слідами віспи на обличчі, „незграбним в одязі і рухах".

На весіллі Тимош був спочатку мовчазним, але пізніше розійшовся та почав танцювати.

Під час весілля Лупул став прохати Тимоша бути миролюбивим з поляками та їх не чіпати, але Тимош відповів: „Нащо ця сабля у мого боку, не перестану її тупити на ляхах".[37] Він почав намікати Лупулові і на те, що сам бажав би стати молдавським господарем.

На пирі козацькі дами підпили і посварилися з молдавськими, які їм закидали відсутність виховання.

Під час цих подій в Ясах, Богдан з військом підійшов під Каменець та обложив його, але був примушений повернути назад, бо у війську почалася епідемія і багато козаків захворіло.

Татари, що були з ним, згідно із своїм звичаєм, відходячи грабували населення, хватали людей та забирали їх з собою.

Як і можна було собі уявити, вже з початку подружжя Тимоша з Роксандою не виглядало щасливим.

Невідомо хто написав це до Парижу та в "Gazette de France" від 15.XI. 1652-го року з'явилася замітка: „Син генерала Хмельницького Тиміш, вже два раза бив свою дружину, доньку молдавського князя, попрікая її за дурне поведіння з великим візірем, коли вона була заложницею в Сералі та сподівалася з його допомогою добитися свободи, але батько молодого Хмельницького, бажаючи мати добрі відносини з батьком невістки, його удержував від такого обходження з дружиною".[38]

---

[34] K. Szajnocha *"Szkice historyczne" IV. st. 53-60.*

[35] Н. Костомаровъ *„Богданъ Хмельницкій",* Том IX, ст. 504-5.

[36] Сергъй Венгрженовскій в *„Кіевская Старина",* Томъ 17-18, Кіевъ 1887.

[37] Сергъй Венгрженовській. *Там же,* том XУIII, ст. 42.

[38] Сергъй Венгрженовській. *Там же,* том XУIII ст. 43.

Молодим не довго довелося жити спокійно в Чигирині.

Незабаром проти Лупула виступили волоський князь Матвій Бесараб та Семигородський Ракочі, щоб допомогти молдавському канцлерові Стефану Георгіці скинути Лупула з престола.

Тиміш з військом виступив на допомогу Лупулові, а за ним слідом і полковник Микола Федоренко зі своїми козаками.

Лупул втік. По однім даним до Кременця, по другим сховався в Рашкові на Поділлі, але ускоро опинився в Константинополі, звідки вже не повернув та помер у 1661-му році.

Господарша Тодора зі скарбами і військом схоронилася в Сочавському (Сучавському) добре укріпленому замку на березі річки Серет, де чекала допомоги від козаків. Під час облоги Сочави вона виявила надзвичайну енергію і мужество. В замку було 2.200 молдаван. Стефан Георгіці з кількома тисячами підійшов до Сочави, а Ракочі вислав йому допомогу в 10,000. війська.

Лупулиха з молдаванами сиділа в самій Сочаві, а Тимош з козаками розмістилися в Стані, який вони відбили від ворога та його укріпили.

Положення стало критичним, коли підійшли поляки з військом і гарматами. З ними був і молодий князь Дмитро Вишневецький, бувший претендент до руки Роксанди. Поляки, які були перед тим в Сочаві, вказали йому в якім місті знаходиться Тиміш, куди був направлений постріл кульверини (рід гармати) і Тиміш був поранений в ногу. Рана загноїлася і він через 4 дні помер, а саме 21 вересня нов. ст. 1653 р.[39]

Коли Богдан дістав вістку про смерть сина, він вислав свого родича полковника київського Павла Яновича Хмельницького до Сочави.

Сочава здалася 5-го жовтня і козакам було дозволено вийти зі зброєю. Поляки, очевидно, боялися що надійде сам Хмельницький.

Павло Янович Хмельницький з останками Тимоша прибув до Чигирина 2-го листопада. Богдан перед труною сказав: „Слава Богу, мій Тимофій помер як козак, а не дістався у руки ворогів".[40]

Як коротко оповів Павло Янович, Тимофій сидів у Сочаві й коло Сочави в окопах півтретя неділі, а вбито його з гармати по нозі, лежав 4 дні, і як його не стало, тому 9 неділь. Тимофій був похований у Суботові 27 грудня 1653-го року.

Після взяття Сочави, Лупулиху перевезли в Трансильванію в якесь село і тримали там під надзором. По другим свідоцтвам її випустили.

Восени 1653-го року Роксанда, будучи в Чигирині, родила двох

---

[39] М. Грушевський, Том IX, ст. 588, *„Історія України-Русі".*

[40] Н. Костомаровъ, *Там же* стор. 535.

хлопчиків близнят. Про їх дальшу долю ми нічого певного не знаємо, але доволі відомий у ХУІІІ ст. Іван Парфенович Хмельницький, вихованець Київської Духовної Академії та Кенігсбергського Університету, автор філософських книг, та його син Микола (народ. у 1789 р.), драматург, називали себе нащадками Гетьмана Богдана, на що доказів не маємо.

На утримання невістки гетьман призначив доходи із Зінківського ключа, та надав їй Ращків на Поділлі, коло волосько-українського кордону.

У журналі „Русскій Архівъ" за 1885 рік том II стр. 145-178 подрібно оповідається, що якийсь французький шляхтич, Андрій де Бюї, який перейшов на польську службу та одержав індіґенат, себто права польського шляхтича, додав до свого призвіща придомок Антонович. Цей де Бюї-Антонович перейшов згодом до козаків під призвіщем Антоновського.

В 1659 році вступив на молдавський престол син Василя Лупула, Стефан, який послав за своєю сестрою Роксандою, яка тоді жила в Рашкові, але вона не схотіла вертатися до Молдавії.

В 1660-му році Юрась Хмельницький одружив вищезгаданого Антоновського з Розандою і від цього подружжя народився син Петро, нащадки якого ще існували в XIX ст.

Очевидно Антоновський не довго жив, бо в 1665 році Роксанда жила самітно в Рашкові, де її пограбували московські партизани. Роксанда звернулася по рятунок до польських пограничників з проханням вивезти її із Рашкова. На її нещастя цей лист до поляків перехватив полковник Дрозд, який за цю „зраду" велів Роксанду бити, а її майно відібрати „не роблячи ніякої кривди міщанам".[41] Тим майном Дрозд найняв волохів і татар бучацьких.

Після цього Роксанда переселилася в Молдавію, про що Величко оповідає так:

„Долина на свои отчистии добра зъ Україны, в огнъ воєнном тогда палавшей, для тишины и покою въ землю Волоскую отєхавши, въ ней, яко своєй, якая нечаянно постигнула єй от рукъ нестатковъ гультяєвъ козацких, котории поворочаючи, подобно з неякихсь затягив, набрели на Волощинъ Домну въ нькоей ей маєтности и там на дом ея разбойнически нападши, прочих скарбов захованних допытивалися Домны мученіем и тиранством. Леч она, будучи мужественною невъствою, одповъдала козакам так: „лучще хощу да владъет земля бездушная, нежели вы, одушевленные враги мои скарбами моими, —

[41] Акты Ю.З.Р. том У. ст. 264.

при яких словах сконченю, абіє скончала и живот свой Домна Тимошиха".[42]

Іван М. Новосівський в статті „Деякі українські проблеми в світлі молдавської хроніки Йона Некульчи"[43] пише:

„У хроніці Некульчи знаходимо вістку про трагічну долю невістки гетьмана Богдана Хмельницького, дружину Тимоша Хмельницького Роксанди. Під час польської виправи на Молдавію у 1685-му році поляки її замордували стявши їй голову у фортеці-монастирі Нямц. Але Ксенополь твердив, що Роксанду пограбували і замордували банди, які грасували тоді по всій Молдавії, зокрема в окрузі П'ятра Нямц. Але й сам Некульча кваліфікує цей польський напад грабіжницьким, мовляв, поляки розпустили свої загони в різні сторони Молдавії і пограбували всю ту країну.."[44]

В 1969-му році вишла в Київі друком праця Платона Білецького під назвою „Український портретний живопис ХУІІ-ХУІІІ ст". На сторінці 126 він подає можливий портрет Роксанди Хмельницької, а на сторінці 127 Тимоша Хмельницького. Портрети олійні мініятюрні.

Автор праці пише: „,... Ці твори ні в чому не відбивають місцевої традиції, хоч би й направді були виконані на Україні. Втім цікаво, що рембрандтівська манера була, очевидно. на Україні ХУІІ ст. відомою... (ст. 133).

Ці портрети Роксанди і Тимоша, як пише П. Білецький, походять з родини Антоновських (Антоновичів) та зберігаються у Ленінградсь ському Російському музеї. Згідно з Білецьким, син Роксанди, Петро, від Антоновського був хресником царя Олексія Михайловича та він нарахував після нього ще чотири покоління. (ст. 301).

Гетьман Богдан Хмельницький помер у Чигирині 27.УІІ. 1657 р. від апоплекції, але його тіло, згідно з його волею, було перевезено у Суботів і там поховано. Літопис Самовидця (ст. 61) вказує, що гетьман помер „о успенії Св. Богородици", що не є точним, бо ж генеральний писарь військовий" Іван Виговський, у листі до Путивльського воєводи Зюзина пише: „Отошолъ съ свъта дня 27-го ілюля", а кому, як не йому було це докладно відомо.[45]

Під час похорону його старий секретар Самійло Зорка виголосив

---

[42] С. Величко, *там же*, ст. 7-8.

[43] Стаття ця була надрукована в „УВАН" науковому збірнику III, Ню Йорк 1977 р. ст. 347.

[44] Йона Некульча (1672-1745) хронікар-літописець Молдавії А. Д. Ксенополь, історик.

[45] *„Акты"* Ю.З.Р. том ІУ, стор. 3.

прекрасну промову, яку подав Величко у свойому Літопису, том І ст. 283-294. До цього часу ми не знаємо де точно було поховано тіло гетьмана Богдана. В. Липинський пише: „Точне означення місця, де був похований Богдан Хмельницький вимагало би довгих архівальних студій і старанних пошукувань в Суботові".[46]

По народній традиції тіло було поховане в церкві св. Іллі, але ця традиція викликає сумніви, як уважає В. Липинський.

На долі нещасливого молодшого сина Богданова, Юрася, зупинятися не буду, вона загально відома. Він був задушений турками в Крем'янці у 1685 році.

Гетьман Богдан, по своїй вдачі, був людиною привітною і товариською, але рідко показував, що мав на душі. Любив говорити і був гарним промовцем. Любив і жартувати, але, коли гнівався, то був страшним. Він вмів від сердця радуватися і печалуватися, вірив в своє призначення, своє щастя. Хоч і був щиро православним, ставився толерантно до других віровизнань.

Вихований в шляхетському дусі отцем Гонцелем Мокрським, Богдан з малечу почував себе шляхтичем, то хоч й увійшов в козацьке життя, не покозачився, та став гетьманом, психологічно з козаками не злився й любив товариство освічених шляхтичів.

Богдан визнавав, що чернь його „права рука", але шляхту, що з Військом Запорозьким об'єдналася, боронив, незалежно від її віровизнання і в своїх універсалах давав їй можливість існувати по старим шляхетським правам і обов'язкам. В зносинах з Москвою він добився від царя Олексія Михайловича обіцянки, щоб: „... шляхті бити при своыхъ шляхетскихъ правахъ и вольностяхъ и привилеях и старших себъ на уряды судови вибърать межъ себя й добра свои имъть свободно...[47]

„Під охороною влади гетьманської вона (шляхта) знов у своїх маєтках оселилася, знов „повинності звичайні" від селянства одержувати стала...", пише В. Липинський.[48]

Звичайно, що таке ставлення гетьмана до шляхти дало козацькому війську не мало шляхетських шабель.

Знаний польський історик Олександер Яблоновський, який багато прислужився нам своїми працями про минуле українських земель, пише:

„Серед старшин козацьких, коли не більша частина, то частина

---

[46] В. Липинський *„Україна на переломі"* ст. 297, прим. 296.

[47] Сам. Величко, *„Вторая грамота царя..."* „Літопис", ст. 100 розділ 3.

[48] *В. Липинський „Україна на переломі"*, ст. 136.

дуже значна, була це шляхта перейнята з колиски ідеалами, яких виразом були “pacta conventa”[49]

Цілком зрозуміле, що провідники черні дивилися на це з недовірям та казали: „Він (гетьман) сам шляхетський син із шляхтою злигався і знов на нарід ярмо накладає”.[50]

В добі Богдана, та і пізніше, аж до гетьмана Скоропадського, шляхта на Україні не розмовляла народною мовою, а вживала мову більше „облагорожену”, яка відповідала її освіті. Любили приміщувати латину.

Існує гіпотеза про сарматизм польської шляхти, себто, що сармати, які були зверхнім шаром над корінним слов’янським населенням та його провідною верствою, являються предками польської шляхти.

Така віра в „сарматизм” польської шляхти була особливо міцною в 17-му столітті. Польський геральдик і родознавець Симон Окольський в свойому гербовнику під назвою “Orbis Polonus”, Cracoviae A.D. 1641 називає польську шляхту “Antiqua Sarmatorum Gentilitia”.

Цілком зрозуміле вважали себе також сарматського походження і ми, бо сармати займали однаково, як польські, так і наші землі.

Встає питання, коли хронологічно і де історично існували такі умовини, які зробили можливим такий близький контакт слов’ян з сарматами, який довів їх до злиття в один нарід.

Сармати, як і скифи, нарід іранського коріння. Вони появилися на арені історії в 5-му столітті до Христа під іменом савроматів та згадуються грецьким істориком Геродотом і другими джерелами.

Цей кількаплеменний нарід змінив скифів на зайнятих ними землях, поступово відкидаючи і знищуючи їх. Остаточно скифи були розпорошені в кінці 2-го століття до Христа.

Польський вчений, проф. Тадеуш Сулімірський, в своїй праці „Сармати в Польщі”[51] подрібно розглядає просування сарматів зі сходу на захід, та вказує, що одно із величезних сарматських племен, а саме Анти, яке в 6-му стол. по Христі займало простори від Дністра до Дніпра, одночасно на схід до Дінця, не було корінним слов’янським, як його вважають старіші дослідники і не кельтами, якими їх теж називали.

Совєтський вчений Б.А. Рибаков в своїй праці „Анты и Кіевска-Русь”, Москва 1936 р. називає Антів слов’янами, але признає, що вони по культурі і етнічно різнилися від других слов’ян.

---

[49] Al. Jablonowski *“Pisma”,* tom II, str. 136.

[50] В. Липинський, *там же,* ст. 98.

[51] Tadeusz Sulimirski *“Sarmaci w Polsce”,* XII Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyznie, rok 1961-62, London.

Проф. Сулімірський вказує, що китайці, ще в 2-му ст. до Христа, взагалі усіх сарматів називали „Антсаі" в своїх історичних джерелах.

Готський історик Іорданес[52] в своїй праці „Гетіка" розділ У, пише про слов'ян і антів, як про окремі народи: "Sclaveni et Antes". Проф. Сулімірський пише: „Із описів Іорданеса ніяк не виходить, що анти, себто пануюча верства сарматсько-аланського походження, була вже в 4-ом столітті цілком слов'янською... Однак нема сумніву, що вона була цілком слов'янизирована у 6-ом ст., хоч і заховала багато із своїх сарматських традицій. До тих традицій, які нас найбільше стосуються, належить передовсім вживання тамг, а певно, і пов'язані з ними вірування, які в великій мірі були перейняти підбитим слов'янським населенням". ст. 78.

Прокопій Кесарійський в своїй праці "De bello Gothico". ІУ, 4-9 також вважає антів окремим від слов'ян народом, коли пише про „нечисленні народи антів".

На початку 7-го століття ім'я антів взагалі зникає, бо вони вже були денаціоналізовані, перетопившись в слов'ян.

Із цього злиття народів на майбутніх землях вел. князівства Київського створилося велике плем'я Полянів, яке стало організаційним центром нашої державности.

Ми знаємо, що наші козацькі старшини, а і сам Богдан, любили підкреслювати що походять „від римлян та савроматів, предков своїх".

Гетьмана Юрія Хмельницького турки звали князем Сарматії та Малоросійської України, а він сам підписався в 1678-му році: „Юрій Гедеон Венжик Хмельницький, князь Сарматіи, Малой Руси и Украины, вожд Войск Запорізьких".

Богдан Хмельницький в свойому універсалі виданім в червні 1648-го рока в обозі під Білою Церквою писав: „... они, Поляки, подлуг их же кроникаровъ полскихъ свѣдительствъ, от насъ Савроматов и Руссами с початку бивши..."[53]

Проф. Сулімірський звертає увагу на ту обставину, що ніхто до наших часів не звертав уваги на подібність емблемів польських гербів до сарматських тамг, іноді вони просто ідентичні. Правда, польські герби по більшості перейшли через стилізацію, але такі герби, пише він, як „Новіна", „Огончик", „Шеліга", вказують на свою початкову тему сарматських тамг. Навіть назви гербів, як „Хамець", „Рох", „Мора",

---

[52] Jordanes (Йордан) готський історик. Жив в 6-ом ст. по Хр.

[53] Прокопій, візантійський історик, народився в Кесарії в кінці 5-го ст. по Хр. Помер приблизно в 562-му році по Хр.

„Доліва", „Якса", єсарматського походження.

Вище згадані наукові висновки проф. Сулімірського вказують на те, що „теорія сарматизма" не була безпідставною фантазією, а являлась виявленням підсвідомої історичної пам'яті народа.

Наші предки часів Богдана Хмельницького і він сам мали право вважати себе нащадками Савроматів, але цей „сарматизм" навряд чи можна обмежувати лише старовинними родами виключно шляхетськими, бо сармати були народом чисельним.

БІБЛІОГРАФІЯ

1 Dr Antoni J. (Rolle) „*Женщины при Чигиринскомъ дворъ*", переклад з польського в журналі „Кіевская Старина" том XLIV". Кіевъ 1894 та "*Sylwetki historyczne*". sez. VIII.
2 Андрусяк М. „*Історія козаччини*", циклостиль, Мюнхен, 1947.
3 Акты относящіеся исторіи Южной и Западной Россіи", том. II, IУ, У, УІ, СПБ 1846-1875.
4 Білецький Платон „*Український портретний живопис ХУІІ-ХУІІІ ст.*", Київ Київ, 1969.
5 Величко Самійло. „*Сказаніе о войнъ козацкой з поляками...*"
6 "*Volumina Legum*", *czyli Konstytucye*", IV, folio 603, 649, 767 SPB 1859-60.
7 Востоковъ А. „*Судьба Выговскихъ и Ивана Нечая*", Журнал „Кіевская Старина", Кіевъ 1890, том ХХУІІІ.
7 Востоковъ А. „*Судьба Выговскихъ и Ивана Нечая*", Журнал „Кіевская Старина", Кієвъ 1890, том ХХУІІІ.
8 Венгрженовскій Сергъй „*Свадьба Тимоша Хмельницкаго*", журнал „Кіевская Старина", том 3-4-5, Кіевъ 1887.
9 Грушевський М. „*Переяславська Умова України з Москвою*", 1917.
10 Гришко Василь „*До суспільної структури Хмельниччини*", Записки НТШ, том 156, Мюнхен, відбитка.
11 Jablonowski Al. "*Pisma*" *Tom II — Kresy Ukrainne-Kozactwo-Kozaczyna, Warszawa.*
12 Iordanes "*Gethica*" cap. V.
13 "*Latopisiec albo chroniczka Joachima Jerlicza*", Warszawa 1853.
14 Костомаровъ Н. „*Мазепа и мазепинцы*", Полное собраніе сочиненій, томъ 4, СПБ 1905 та "*Богданъ Хмельницкій" том IX-XI, СПБ 1904.*
15 Kojalowicz Wiuk Wojciech "*Herbarz Rycerstwa W.X. Litewskiego" t.zw. Compendium,* Krakow 1897.
16 Липинський В. „*Україна на переломі*", Відень, 1920.
17 Lipinski W. "Z Dziejow Ukrainy", Krakow, 1912.
18 Лукомскій В.К. „*О геральдическомъ художествъ въ Россіи" СПБ, 1911.*
19 Niesiecki Kasper ks. S.J. "*Herbarz Polski*", Wyd. J.N. Bobrowicza, 1839-45.
20 Новосівський Іван М. „*Деякі українські проблеми в світлі Молдавської хроніки Йона Некульчі*", УВАН, Науковий збірник III, Ню-Йорк, 1977.
21 Пріцак Омелян „*Дещо про наш історизм*", Бюлетень ч. 4-5 Централі Націоналістичної Організації Українських Студентів Великонімеччини (НОУС) за квітень, травень 1944 р.
22 Прокопій із Кесарії, „*Война с Готами*", Москва 1950.
23 Rulikowski Edw. "*Sobotow*" Slown. Krol. Polskiego, tom XI. W-wa 1891.
24 Radziwill Albr. "*Pamietniki*" tom II, str. 437.
25 Рыбаков Б.А., „Анты и Киевская Русь", Москва 1936.
26 Szajnocha Karol "*Szkice historyczne*" IV. str. 53-60.
27 Сенютович-Бережний В. „*До джерел Старо-Руської геральдики*" в „Літопису Волині", число 2, 1965 р., Вінніпег.
28 Сенютович-Бережний В. „*Рід і родина Виговських*", журнал „Український історик" ч. 1-3, 1970 р., Ню Йорк.
29 Sulimirski Tadeusz "*Sarmaci w Polsce*". XII Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyznie, rok 1961-2, London.
30 Halecki O., "*O pierwotnym herbie Wyhowskich*", Wiesn. Heraldyczny, Lwow, 1910.
31 Uruski Seweryn hr. "*Rodzina*" Herbarz szlachty polskiej, Warszawa 1904-38. Tom II. 1905.

Микола Чировський

АГРАРНА РЕФОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

I

З поконвіку, в феодальні часи і пофеодальний період, т.з. раннього меркантильного капіталізму, найбільше основна і продуктивна тай найчисленніша кляса селянства була найбільше соціяльно дискримінована і економічно використовувана і експлоатувана. І так тяглося через довгі віки.

Збігом обставин Україна було силою включена в рями задушливої московсько-російської імперії при кінці вісімнадцятого сторіччя; саме найбільше зацофаної держави в Европі, що у великій мірі дишала орієнтальним і монгольським духом Джінгіс Хана ще в дев'ятнадцятому сторіччі. Будучи соціяльно, господарсько і політично позаду всіх европейських країн, в московсько-російській імперії продовжувало своє існування клясове суспільство середньовіччя із своєю напів-феодальною ще господарською системою і царським абсолютизмом. Саме тоді коли захід Европи модернізувався під кожним оглядом.

В такій зацофаній атмосфері українське селянство безмежно терпіло в придавлюючих обіймах московського ,,старшого брата" при кінці девятнадцятого і на початку двадцятого сторіччя, бо — ж там і продовжувалися традиції феодально-клясової експльоатації хлопа-селянина.[1]

---

[1] K. Kononenko, **Ukraine and Russia,** A History Of The Economic Relations Between Ukraine And Russia (1654-1917), Milwaukee, 1958, ст. 12-32. 36-40.

Господарська і соціяльна відсталість московської імперії була головною причиною її мілітарної катастрофи у т.зв. Кримській війні, котра і приневолила царат до реформ і частинної модернізації, які розуміється сталися протів волі московської верхівки. Знесення панщини було чи не найважливішою консеквенцією кримської війни.[2]

Кріпатство і підданство селянства були знесені в Росії 19 лютого 1861-го року в дійсно московський спосіб, який посуті продовжував дискримінацію селянина і соціяльну несправедливість.[3] Селянам не було дано повної особистої свободи; обмежено їхню свободу переїздити з місця на місце, створено для них окреме судівництво і задержано тілесну кару. І хоч ті засади зобов'язували нібито в цілій імперії, то все-ж таки адміністраційна влада, як підчеркнув Данілов, вживала їх в далеко гостріший спосіб на не-московських теренах, зокрема на Україні, для вдержання провідного становища москалів-росіян і для придушення будь-яких аспірацій других національних спільнот.[4]

Московсько-російське правління старалося задержати кольоніяльний характер України як об'єкту експлоатації помимо реформи 1861-го року, а її сільсько-господарський аспект нічого доброго не віщував її селянинові.

І ці два моменти і вороже наставлення урядових московських кругів до України, як чужо національної спільноти і до її селянської стихії, і їхнє господарсько-кольоніяльне наставлення до неросійських країн в імперії, робили соціяльно-економічне положення українського селянина нестерпним і по знесенні підддантства і кріпацтва.

Московський уряд несправедливо розпроділював землю поміж селян на Україні, зменшуючи приділ земельної власності поміж них зокрема на Правобережжі і Слобожанщині.[5] При чому

---

[2] H. Schwartz, **Russia's Soviet Economy,** New York, 1954, cm. 47: „Остаточним ударом по кріпатстві була жахлива російська поразка в Кримській війні (1854-56).

[3] Кононенко, **там таки,**ст. 37; теж, Ф. Данилов, „Общая политика правительства и государственнии строи", Общественное движение в России ст. Петербурґ, 1910, I, ст. 211.

[4] **місце цит.**

[5] Кононенко, **там таки,** ст. 39-40.

дуже багато землі оставлено в руках великих землевласників, як це вказує слідуюча статистика.

Власність селян на землі.[6] 1861	45.7 відсотків
1913	57.0 відсотків
1916	65.0 відсотків

Тимто в дійсності зараз таки по реформі селянин мав на власність і управляв менше землі, як він одержував в посесію і під управу від пана перед знесенням панщини. Тому то він став таки зараз відчувати „голод", тобто брак землі. Справу ще погіршував і цей факт, що у великій більшості великі землевласники були на Україні чужонаціонального, московського, польського, німецького і другого елементу, що не мав нічого спільного з українським селянином, і не то, що не ставився до нього прихильно, але ворожо і погірдливо. Це тло для зрозуміння далеко-ідучої пізнішої аграрної реформи УНРади. Але про це нижче.

Український селянин був завжди індивідуалістом, і негативно вплинуло на нього уводження т.з. общини, комунальної власності сільської спільноти, яка в корінні Московщині була традиційною але ніяк не принималася на Україні. Передовсім український селянин спротивлявся, вигідній для московського правительства „общинній" тобто спільній відповідальності в ділянці податків і других фіскальних тягарів. Селяни не підпорядковувалися „общинним" вимогам і стрічалися тут знова з неприхильним наставленням московського правління, що ще більше погіршувало їхнє положення.

Слабченко виказує, що коли по знесенні кріпацтва приділено 42.7 відсотка всьої землі на родинну власність, то задержано як „общину", спільну власність громади, 46.7 відсотка.[7] Значиться, бажання землі українського селянина не заспокоєно і він спільні порядки нехтував, приводячи на себе кари.[8] В „общину" вірив Петерсбурґ, но на Україні вона була фікцією. І це є важливе як тло для реформи УНРади в кілька десяток років пізніше.

Ще іншим відємним вислідом реформи 1861-го року було її фінансування. Селянинові приходилося платити за землю за уря-

---

[6] М. Величковський, „Сільське господарство України і колоніяльна політика Росії", **Український Господарник,** Ню Йорк, 1957, ст. 12-13; Є. Ґловінський, „Банки", **Енциклопедія Українознавства,** II, ст. 88.

[7] М. Слабченко, **Матеріяли до економічно-соціяльної історії України 19-го стр.,** Харків, 1925, I, ст. 14; Кононенко, **там таки,** ст. 92.

[8] Кононенко, **місце цит.**

довим ключем і платити податки. Це в дуже багато випадках переростало фінансові можливості селянина. І тут знова треба ствердити, що в де-яких місцевостях селянські фінансові зобов'язання перевищували їхні приходи, і вони, тобто селяни, попадали в щораз більшу заборгованість.[9] Селянин тому і попадав в щораз більші довги. Зростали і з року на рік податкові задовження. За п'ять років, 1891-1895, незаплачені податки становили на Україні 95.2 відсотки цілого річного податкового тягару.[10] І це неґативно оформлювало загальне почуття і положення селянина.

Це все і збільшувало „голод" на землю. Селянин хотів дістати більше землі на власність, і продукуючи більше, він надіявся в цей спосіб поправити собі своє матеріяльне становище.

І знова оці сільсько-господарське зацофання і відсталість добавили до політичних трудностей московсько-російської імперії. Прийшла революція 1905-го року, а у її наслідку і Столипінська аграрна реформа з листопада 1906-го року, яку ентузіястично повитали на Україні, але не в Московщині, де як це було згадано „община" була традиційною".[11]

Столипінська реформа у знатній мірі, хоч і некомплетно, розпроділювала „общину" і побільшувала селянську приватну власність на землю. Земельний банк мав переводити фінансування реформи. І хоч справи поправилися, однак положення селянства все-ж таки було незавидне. В 1916-му році завжди ще невелика група землевласників — панів мала 35.0 відсотків всьої землі, а величезна маса селянства, основи тодішньої спільноти — тільки 65.0 відсотків.[12] Беручи до уваги факт, що населення села в Російській імперії швидко росло, така ситуація тільки ще більше актуалізувала „голод" на землю.

Серіозність положення ставала щораз якскравіщою цим, що в той час щораз гостріше виступали радикальні діячі, соціялісти всякої масти, а марксисти передовсім, тай ліберали, які використовуючи відсталі соціяльні і господарські обставини, а прикре становище села зокрема, розпалювали соціяльно-господарську

---

[9] **Там таки,** ст. 43.

[10] Данилов, **твір цит.,** І, ст. 187; Кононенко, **твір цит.,** ст. 46.

[11] Marx, K., і Engels, F., **The Russian Menace to Europe,** Ґленков, 1952, ст. 210-211; Schwartz, **твір цит. ст. 40-41 і 46-50.**

[12] Н. Полонська-Василенко **Історія України,** Мюнхен, 1976, том II, ст. 341.

проблематику щораз більше, заповідаючи революцію, криваву пімсту над延 пануючою клясою і основні революційні реформи, цим здобували для себе прихильність примітивних і неосвічених мас селянства і робітництва. При чому в соціялістичних і комуністичних кличах було доволі забріханости і гіпокризії. Небезпека наростала з двох боків; реакційної панівної кляси, в якої руках була влада, і засліплених марксистськими кличами робочих кляс. На тому тлі треба і зрозуміти суть аґрарної реформи УНРади, її основні заложення, успіхи і невдачі.

II

Перебираючи верховну владу на Україні із успішним перебігом революції в московсько-російській імперії весною 1917-го року, Українська Центральна Рада була проникнена деякими основними принципами політичної філософії цього часу, що визначилися від її самого початку аж до її ліквідації німцями і гетьманським переворотом в рік пізніше.

Перше за-всього УНР була українською владою, якій присвічувало добро українського народу, а не імперії, як це було із царським передреволюційним правлінням. [13] В цьому відношенні УНР руководилася і добром українського селянина і тому вона бажала покращати його долю. У.Ц.Рада вповні усвідомлювала собі, що селянин терпів передовсім через недостачу землі для його потреб, і що великі землевласники чужонаціонального, польського, московського чи другого походження, були тут першою причиною сільсько-господарської несправедливости, яка кривдила українського селянина на його українській землі. Безперечно що відсунення чужонаціонального „поміщика” від власности на українській землі було ключевим засобом для розв'язки проблеми і покращання положення селянства. Коли б цей „поміщик” був патріотичним українцем, його б ставлення до селянства і до його проблем було б інакше і прихильніше. Московський і польський землевласник був ворожим до українського селянства, і рівночасно він був підпорою і аґентом ворожої московської власті на Україні, яка цілу Україну і її селянина вважала предметом кольоніяльної експлоатації. В тому дусі і пішла реформа УНР у земельній проблематиці.

---

[13] Експльоатація України; Кононенко, **твір цит.**, ст. 1-100.

Одначе ще із іншого боку виконувалася пресія на УНР відносно аграрної політики і аграрної реформи в цілості. А саме радикальні марксистські елементи, а передовсім московські большевики, у своїх кличах з однієї сторони пропаґували негайну та без викопу віддачу землі селянинам, ,,земля селянам", а з другої сторони вводили повну націоналізацію землі, тобто комплетну державну власність на землі, мовляв, для забезпечення повної рівности поміж промисловим і сільсько-господарським пролетаріятом і повної соціяльної справедливости.[14] Українська Центральна Рада намагалася тут примінити якийсь компроміс, і що б дати селянинові землю, а теж щоб себе не наразити на скажену ворожу акцію радикально-революційних елементів, які ішли засліплено по лінії московсько-большевицької аґітації, веденої на Україні московськими аґентами та їхніми прислужниками, що рекрутувалися майже виключно з чужонаціональних шарів, москалів, жидів, тощо, котрі або здавен-давна жили в Україні, або таки наплили там щойно в останні роки війни і під час революції. Христюк стверджує, що проти української влади активно були ,,виключно" великороси і почасти жиди".[15] Тут треба додати, що проти аґрарної політики Укр. Центральної Ради були теж поляки, землевласники на Поділлі, Волині та на Київщині.

Про ухвалення ,,Закону про землю і про восьмогодинний робітничий день" Української Центральної Ради, Христюк каже таке:

,,Парляментська комісія, обрана на УІІІ сесії Центральної Ради, виробила (на спіх) земельний закон, який і був (так само на спіх, без довшого обміркування) ухвалений Центральною Радою в середніх числах (ст. ст.) січня 1918 р. р. Большевицькі шрапнелі, що розривалися саме в день читання закону над будинком Центральної Ради, зробили те, що за нього голосували майже всі фракції Центральної Ради".[16]

Скорий хід подій змушував з поспіхом приняти закон, який міг був до де-якої міри протівдіяти наступові большевицької пропаганди, що намагалася морально розложити запілля протівбольшевицького українського фронту. Цей поспіх з другого боку послабив юридичну силу ,,Земельного закону" зі січня 1918 р.

---

[14] Schwartz, **твір цит.**, ст. 103-104, 113-114.

[15] П. Христюк, **Замітки і матеріяли до історії української революції 1917-1920 рр.**, Ню Йорк, 1969, том. II, ст. 128.

[16] **Там таки.**

Проєкт закону складала доволі велика комісія, до якої поміж іншими входили Шумський і Христюк, українські соціялреволюціонери, та Пухтинський і Дешевой, два московські соціял-революціонери. Проєкт був посуті виготовлений цими чотирйома особами. Другі члени згаданої парляментарної комісії були пасивні. В основу проєкту, за словами Христюка взято було рішення українських селянських зіздів та схему анальогічного законопроєкту, розробленого партією московських соціялреволюціонерів для московської Другої Державної Думи.

На пленумі Центральної Ради проєкт „Земельного закону" реферував П. Христюк.[17] Українські соціял-демократи (марксисти) хоч і голосували за законом, так вони зараз таки застерегли собі право внести до нього де-які поправки, як тільки воєнні обставини на це дозволять.

III

„Закон про землю" Центральної Ради, який мав довершити основну аґрарну реформу на Україні, був юридично назагал добре побудований. Він був короткий; льогічно оформлений; з ясно висказаними думками в загально зрозумілій мові; без зайвого юридичного „жаргону" та й без зайвих повторень. Його структура була дуже проглядна, а саме, замкнена у трйох розділах, перший розділ обхоплював загальні засади; другий — основні постанови користування поверхнею землі і третій — включав переходові міроприняття. Негативною сторінкою із технічного боку, було включення до закону т.з. приміток, яких було декілька, і які треба б вважати або офіційною інтерпретацією закону, або додатковими його точками. Ці примітки послаблювали в де-чому стрункість і структуральну проглядність цього правного або юридичного акту. Цілий „Закон про землю" включався в 33 статті, при чому де-котрі статті розбивалися на поодинокі постанови або точки, як наприклад стаття 7, якої точки визначувалися літерами від „а" до „г".

Розділ I; загальні засади, мав 5 статтей; Розділ II; основні засади користування поверхнею землі, мав 14 статтей, від статті 6 до 19; і Розділ III, переходові міри, мав теж 14 статтей, від статті 20 до 33. Приміток було 5.

Але коли ідеться про ідейну основу і зміст закону, тоді його не можливо оцінити як вповні позитивний законодатний акт. Він був

---

[17] **Там таки.**

надто марксистівський і радикально-соціялістичний по своїй сутті, і за інтерпретацією одного з його творців П. Христюка, він мав на меті довести до повної колективізації сільського господарства. Знова віддаймо тут слово Христюкові. Він каже таке:

,,Основною ціллю закону являлось — утворити такі умови користування землею, при яких була б виключена всяка можливість капіталістичного визискування за допомогою землі людської праці, інакше кажучи — всяка можливість використовування землі, як знаряддя для продукції через експльоатацію людини людиною. Поруч з цією ціллю стояла друга — утворення таких умов землекористування, які полекшували б спочатку орґанізацію окремих великих громадських господарств зі спільним, громадським веденням господарства, а потім — перехід до громадського ведення сільського господарства в загально-державних межах".[18]

Значиться в думці творців закону було довести вкінці до повної колективізації і націоналізації сільського господарства і створення чогось подібного до сьогоднішніх московських ,,совхозів" і ,,колхозів", зі запереченням індівідуальної селянської власности на землі і її господарюванні. Тимто і творці законопроєкту про землю і діячі УНР показалися нереальними, затьмареними марксизмом, політиками і державними діячами. Лященко, совєтський історик народнього господарства, помимо своїх марксистівських побажань, стверджує, що на Україні вже в XI ст., розпалася родова система суспільно-господарського життя, і що вже тоді виробилася індівідуальна родина з індівідуальною системою господарства.[19] Згодом, впродовж цілого історичного процесу в психіці українця проявлявся індівідуалізм і втеча від всякого колективізму. Козацькі хутори-паланки були цього доказом. На Україні ніколи потому жодний ,,мір" або ,,община" не були популярні. Повитання Столипінської реформи на Україні, яка обмежувала ,,общину" було дальшим цього доказом.

І от ненадійно діячі УНР хочуть уводити колективне господарство на землі для українського селянина. Затьмарені марксизмом, вони затратили спроможність об'єктивного думання у історичній

---

[18] **Там таки,** ст. 131.
[19] P. Lyashchenko, **History of the National Economy of Russia,** Ню Йорк, 1949, ст. 69.108.

перспективі і розуміння психіки українського селянина. Все це зложилося на те, що цілий закон був чужий українській духовості. Він був намаганням накинути зокрема українській селянській духовості цілком її чужий підхід до сільського господарювання.[20]

Одиноким арґументом для оборони нереального підходу до розв'язки аґрарного питання Українською Центральною Радою було б приняти за істину її розпучливе старання протидіяти радикальним кличам большевиків, які оскаржували її в „буржуазному націоналізмі" і ворожості до робочих кляс. Що б себе боронити перед таким неприємним для неї закидом і якимось способом охоронити себе перед політичною і мілітарною поразкою, УНР приняла і ухвалила такий радикальний і нереальний „закон про землю". Однак, жоден політичний діяч причасний до цього закону, серіозно цього арґументу не видвигав, хиби пізніше, так як наприклад, Б. Мартос, боронячи себе і УНР перед закидами інакше-думаючих.

Творці законопроєкту думали, що „Закон про землю" був би себе оправдав, коли б йому було дано можливість себе практично виявити. Так однак не сталося через мілітарні неуспіхи УНР і згодом її заступлення гетьманським урядом.[21] Об'єктивно беручи, здається, що цей закон, ідучи в розріз із селянським бажанням власності на землі, у вільній українській державі найменших можливостей будь-якого успіху не мав би, будучи комплетно чужим українській духовості. Хиба тільки горстка бідняків та безземельні українські селяни, разом із чужонаціональним пролєтарятом були б піддержали цей ідейно-схиблений закон.

ІУ

У своїх детайлях „Закон про землю" Української Національної Ради постановляв такі порядки в сільському господарстві. Його стаття 1 і 2 вивлащувала і касувала будь-яку приватну власність на землі і робить її добром цілого народу:

Стаття 2: Всі землі з їх водами, надземними і підземними багацтвами стають добром народу Української Народньої Республики.

---

[20] Український індівідуалізм: N. Chirovsky, **Old Ukraine,** Madison, 1963, ст. 17-20; I. Mirchuk, "The Basic Traits Of The Ukrainian People", in **Ukraine and Its People,** ed. by I. Mirchuk, Мюнхен, 1949, ст. 35-42.

[21] Христюк, **там таки,** ст. 131-132.

При чому право користування всім цим добром забезпечується всім громадянам Републики без різниці віри, національності або полу. Верховне управління землею виконуватиме тимчасово Українська Центральна Рада, аж до скликання Установчих Зборів, української конституанти. Організуватимуться місцеві орґани для порядкування ужиткування землею, тобто державна адміністрація для вживання землі для сільськогосподарчих цілей і охорона і вживання других земельних ресурсів буде децентралізована.

Стаття 6 „Закону" постановляє, що для загально-громадського добра існуватимуть державні підприємства, ведені орґанами влади, міськими само-управами і земельними комітетами. Приватні підприємства на землі у спільній власності вестимуться поодинокими особами, родинами, ґрупами і товариствами тільки їхньою власною працею. І залежно від їхньої власної спроможності обробити дану скількість землі їм приділюватиметься землю відповідною державною властю. Уживання наймленої праці за заплату дозволяв закон тільки тимчасово і в дуже окремих випадках, згідно з приміткою до статті 6.

Органи державної влади, земельні комітети і органи самоурядування матимуть законне право призначати, приводити і відводити землю для публічного і приватного ужиткування відповідно до загально-громадських потреб і інтересу: статті 7 і 8.

У тому відношенні є дуже важлива стаття 9, коли ідеться про т.з. приватне господарство.

,,Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така скількість землі, на якій сім'я або товариство провадячи господарство звичайними для своєї місцевості способом, мали б користь, потрібну, як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свойого господарства; ця норма не повинна перевищати такої скількості землі яка може бути оброблена власною працею сімї або товариства".

Значиться, великі, торговельного характеру, або фільварочні земельні підприємства не існували би на Україні, а тільки малі і середні господарства, де б майже не можливим було б примінення модерної техніки і механізації. Це б мабуть фатально відбилося на сільсько-господарськім поступі. Всякий поступ в цьому відношенні осереджувався б у великих державних аґрарних підприємствах. Але і це було б проблематичним, бо всяка матеріяльна мотивація зисковности там теж виключалабся.

Господарювання на приватних господарствах переводилобся під контролею земельних комітетів в рямах законів і адміністрації центральних органів влади і їхнього надзору: стаття 10. Це ясно доказувало, що творці „Закону про землю" надто великі надії покладали на господарські здібності адміністраційних органів і цілком нереально не здавали собі справи з небезпеки державної бюрократії і несовісности багатьох державних урядовців, мовляв, тільки „капіталісти" можуть бути шубравцями, а всі „соціялістично-думаючі" мусять бути чесними. Пізніший досвід совєтського і кожного другого „трудово-соціялістичного" господарювання ясно доказував недоцінення цієї подвійної небезпеки, яка зробила із колєктивного сільського господарства глум і посміховище, трагічне, однак, своїм поневоленням колгоспника.

Важливою постановою була точка або стаття 12;

„Ніякої платні за користування не повинно бути"

А примітка до цієї статті постановляє, що оподаткуванні підлягатимуть тільки ті землі, що поверх були б встановленої норми, або що з будь-якої економічної причини приносили б надзвичайні доходи, незалежно від праці господарів. І тут пробиває нотка соціялістичної „фантазії" і браку реалізму в оцінці технічних і адміністраційних коштів і трудностей. Без оподаткування тут на далеку мету не можливо б було обійтися.

Стаття 13 постановляла, що земельні комітети визначатимуть правила, згідні зі законом, за котрими громади і товариства вирішували б час і спосіб користування приватними особами чи родинами, при чому у примітці, говориться про право спадкування на користування і ужиткування землею. Тут можна добачати намагання де-якого компромісу поміж колективною власністю на землі і приватним правом на її користування.

Дозволялося законом теж переносити право користування на землі з одної приватної людини чи родини на другу, але тільки за дозволом громад і земельних комітетів. При чому закон зазначував, що будь-які уліпшення, переведені першим уживачем землі, на господарстві, але ним невикористані, мають бути оплачені, тобто їхні кошти покриті новим господарем. За ведення трудових і приватних господарств відповідається перед земельними комітетами. Для допомоги у веденні сільського господарства уводиться, за статтею 19 „Закону про землю", т.з. сільсько-господарський кредит.

Розділ III ,,Закону" передбачує, як це було сказано вище, ,,переходові міроприняття або міри". Стаття 20 заявляє катеґорично, що

,,Вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними богатствами в межах Української Народньої переводиться без викупу".

Але всі вивласнені без викупу землі однак остаються у користуванні попередніх власників но тільки у такій скількості", яку вони власною працею і працею, своєї сім'ї можуть обробити", каже стаття 21.

Це дуже важливі дві статті для зрозуміння цілості закону і його мети в обставинах, в яких його принималося. Вивласнення без викупної ціни мало повний характер конфіскати приватної власності на землі по засаді марксизму чи другої вітки соціялізму, ледви чи сприємлива постанова для інакше-думаючих. Це скрайний лівий радикалізм. Але ледви чи цю постанову можна тільки розглядати з точки соціялістичної ідеології більшості діячів Української Центральної Ради. Ішлося тут перше-за-все про усунення великої земельної власності чужинців на українській землі і передання якнайбільше землі в ужиткування тих, які "власною працею і працею" своєї сімї можуть обробити" її, тобто в руки українського селянина. Поміщикам землю забирається раз-на-все, бо вони її не обрабляли власними руками але наймленою працею, яку вважалося соціялістами експльоатацією, і її ще раз таку таки законом заборонилося. Тут по своїй суті соціялістична доґма прийшла в допомогу українському національному інтересові, ставши вигідною ідеолоґічною заслоною для послаблення і усунення чужонаціонального елементу з важливої господарської ділянки української національної економії, обмеживши ужиткування землі до українського селянина, який господарюватиме на ній працею власних рук. Ціла думка статті 20 і 21 корінилася в давній історії минулої експльоатації українського селянина московськими, польськими, німецькими і другими поміщиками — панами. ,,Закон про землю" намагався тій історичній несправедливості положити край, хоч може і в надто драстичній і радикальній формі.

По тій самій лінії розумування ідуть і дальші статті ,,Закону", зокрема постанови про живий (худоба і коні) і мертвий (приладдя) інвентар на сільсько-господарських заведеннях.

Закон розпоряджує, що „всьой живий і мертвий інвентар" має бути переданий до розпорядимості земельних комітетів, кромі мінімума конечного до нормального ведення приватно-трудового господарства руками самого селянина і його сімї.

Велику власність виеліміновано і де було конечно, плянувалося великі державні господарства або під управою земельних комітетів або під управою громад і товариств під посереднім наглядом цих же комітетів. Таким чином на Україні мали б бути два роди сільських господарств: загально-громадські більших розмірів і приватно-трудові меншого маштабу. Великих панських лятифундій не мало бути; їх закон виключав засобом державної конфіскати —вивласнення.

Знова по засаді марксистського хоч і нереального думання, „Закон про землю" зміряв до зрівнання маєткового стану і доходів. Землю мало приділюватися мало-земельним і безземельним селянам, що б поправити їхній маєтковий стан. Про це говориться в статтях 27 і 28. А стаття 29 постановляє, що засобом оподаткування господарств понад установлену норму або з надзвичайними доходами, як теж засобом розселення і переселення сільсько-господарської людности для більше успішного розподілу землі і земельного господарювання, досягатиметься маєткового зрівнання для більшої соціяльної справедливості. Ужиткування землі понад визначену норму місцевою людністю дозволятиметься тільки переходово поки не переведеться розселення і переселення для вирівнання густоти населення у відношенні до скількості землі під управу.

З метою забезпечення загально-народнього добра, статті 31 і 32 постановляли, що землі для вирощування буряків і других культур особливого значення можуть бути відведені в приватно-трудове господарювання під умовою, що посівна площа не може бути зменшеною, і що висококультурні господарства вестимуться спільно громадами і товариствами за плянами затвердженими земельними комітетами.

Такі були головні точки „Закону про землю", якого в життя Українській Центральній Раді не вдалося перевести.[22] Коли по заключенні союзу з Центральними Державами остаточно вдалося Центральній Раді прогнати большевиків з більшості української території, вона остановила мінімум для приватно трудового

---

[22] Текст „Закону про землю", Христюк, ст. 129-131, поданий за пресою.

господарства на 40 десятин, що не підлягали вивласненні. Але згодом у квітні, Рада зменшила це мінімум до 30 десятин. І це було ще одним доказом нереального думання її провідників. А саме, коли спротив „Законові про землю" наростав, Центральна Рада ще і загострила свої зарядження у тому відношенні.

У

За словами Христюка метою закону було виелімінування на Україні т.з. капіталістичного визиску праці людських рук і приготування державного господарювання на землі. Це було рішучо за-радикально. Багаті і середні селяни, які пристрасно любили землю, не були вдоволені „Законом". Вони з дрібними землевласниками організували збори, домагаючися скасування реформи.

Найбільше огірчені були зрозуміло великі землевласники, поміщики, поляки і москалі, що зараз таки згуртувалися біля гетьмана, що б опрокинути радикально-ліву реформу. Польські поміщики організували власні військові загони (леґіони), силою відбирали землю від земельних комітетів, часом з допомогою німецької військової адміністрації, якій висилали свої меморандуми та делеґації з атрактивним з'ясованням аґрарної справи в Україні, заторкуючи дуже важливу проблему достави аґрарних дібр Центральними Державами (точніше: Німеччині та Австро-Угорщині в великих кількостях). Така ґреміяльна достава зерна в абсолютній більшості мусіла іти від потужних землевласників України, поляків і росіян.

Аграрна реформа Української Центральної Ради не була успішним міроприняттям. Перше — за все, вона прийшла запізно, а саме, коли вже широкі круги селянства були огірчені безділлям правління у цьому відношенні. Тимбільше, що большевицька аґітація тут робила своє, підкопуючи довір'я до українського уряду. По-друге, коли рішено провести закон, політична ситуація на Україні „цілком не сприяла тим спробам", через німецьку інґеренцію.[23] А небаром і закінчився період Центральної Ради і його заступлено новим, право-консервативним періодом Гетьманщини.

По-третє, радикальна реформа у соціялістичному дусі була чужа українському традиційному індивідуалізмові і любові землі

[23] Христюк сам це признає; **там таки,** ст. 131-132.

українського селянина, який її хотів для себе, а не „вирентовувати" від держави оцю землю, що він її обробляв в поті чола, і що її від нього завжди забирали. І от і українська влада хотіла її від нього знова забрати, як це колись робив польський маґнат і шляхтич а потому — московський дворянин і поміщик. Трудно було Центральній Раді сподіватися популярности серед українського селянства на далеку мету, провівши такий закон. Свій спротив всякого рода колєктивізації заманіфестував український селянин у вчасні тридцяті роки, коли то загинуло біля сім мільйонів українських хліборобів у висліді штучного голоду, зладженого Москвою, щоби зломити український селянський індивідуалізм і його привязання до приватної власності на землі.

„Закон про землю" рішучо не мав жодних виглядів на успіх у будь-яких обставинах. І на дурно українські соціялісти обманювали себе думкою, що закон був би успішним якщо б йому було дано себе практично виправдати.

По-четверте, „Закон про землю" не вдоволяв і скрайно-лівих кругів, яким недовподоби були постанови про приватно-трудове господарювання. Закон був компромісом, який будуче проведеним і скоріше, ледви чи був би в силі в будь-якій мірі причинитися до спинення маршу „комунізму". Закон таки хотів послужити українському господарському інтересові і в цьому відношенні він був компромісовий і несприємливий московським комуністам і їхнім українським поплентачам.

ТЕКСТ „ЗАКОНУ ПРО ЗЕМЛЮ", ПОДАНИЙ ЗА П. ХРИСТЮКОМ

Розділ І

Загальні засади

1. Право власности на всі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами в межах Української Народньої Републики від нині касується.

2. Всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами стають добром народу Української Народньої Републики.

3. На користування цим добром мають право всі громадяне Української Народньої Республики без ріжниці полу, віри і національности, з додержанням правил цього закону.

4. а) Верховне порядкування всіма землями з їх водами, надземними і підземними багатствами належить, до скликання Українських Установчих Зборів, Українській Центральній Раді. б) Порядкування в межах цього закону належить: землями мійського користування — згідно з §§6 і 7 — орґанам мійського самоврядування; иншими — сільським громадам, волостним, повітовим і ґубернським земельним комітетам в межах їх компетенції.

5. На верховний і місцеві орґани порядкування землею покладається: а) забезпечення громадянам їх прав на користування землею, б) охорона природних багацтв землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багацтв.

Розділ II
Основні засади користування поверхнею землі

6. Користування поверхнею землі дозволяється: а) для загально-громадського господарства, коли орґани державної влади, орґани міського самоврядування або земельні комітети орґанізують і ведуть ріжні корисні підприємства загального або місцевого громадського значіння; б) для приватно-трудового господарства, яке ведеться власною працею — окремими особами, семями або спільними товариствами; в) під оселі і будівлі окремим особам і товариствам або громадським установам для мешкання або для торговельних та промислових підприємств.

Примітка до п. б) Тимчасово, у виключних випадках, наймана праця може вживатися, згідно з правилами, які встановлюють земельні комітети.

7. Орґанам державної влади, орґанам міського самоврядування і їх союзам та земельним комітетам надається право повертати й призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою: а) охорони природних багацтв землі від виснаження і для раціональніщого їх використовування; б) визискування багацтв землі і повернення прибутків з них на загально-громадські потреби; в) заведення досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників, селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітних та инших загально-корисних установ; г) будування залізниць і инших шляхів.

8. Землі відводяться земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування відведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

9. Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така скількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевости способом, мали б користь, потрібну, як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої скількости землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства.

10. Встановлення цієї норми й урівняння в користуванню землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і після затвердження центрального орґану державної влади.

11. Садибні участки під ріжні будівлі і підприємства одводяться, згідно з правилами, встановленими державними орґанами, орґанами міського самоврядування і земельними комітетами.

12. Ніякої платні за користування не повинно бути.

Примітка. Оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близькости до торговельних центрів і шляхів та від инших соціяльно-економичних умов, незалежних від праці господарів господарства.

13. Строки користування землею встановлюються громадами і товариствами, на підставі правил встановлених земельними комітетами, згідно з цим законом.

Примітка. Право користування може переходити в спадщину.

14. Передача права користування участком землі можлива тільки з дозволу громад і земельних комітетів.

15. Участки приватно-трудового користування, на котрих зовсім припиняється господарство або заводиться нетрудове, переходять в порядкування громад і земельних комітетів.

16. При зміні господарів участків землі всі заведені попереднім господарем і невикористані земельні поліпшення і меліорації оплачуються йому новим господарем.

17. Сільські громади і товариства хліборобів відповідають за порядкування землею перед земельними комітетами.

18. Для переведення заходів до охорони і розвитку багацтв землі закладається Державний Меліоративний Фонд.

19. Для допомоги нормальному розвиткові сільського господарства державою орґанізується сільсько-господарський кредит.

Розділ III
Переходові міри

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними багацтвами в межах Української Народньої Републики переводиться без викупу.

21. За попередніми власниками й орендарями (окремими особами, сімями, товариствами і громадами), по їх бажанню і з постанови волостних земельних комітетів, залишаються в користуванню учатки землі з садами, виноградниками, хмільниками і т.инш. в скількости, яку вони власною працею своєї сімї можуть обробити.

Примітка. Трудові сади, виноградники, хмільники і таке инше залишаються в користуванню бувших власників і не врізуються.

22. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженню орґанів місцевого самоврядування і ріжних громадських установ, в порядку ст. 7 основних засад, залишаються в їх користуванню з постанов повітових земельних комітетів.

23. Садибні участки землі під оселями і ріжними господарськими, торговельними і промисловими підприємствами залишаються в користуванню власників у скількости, яка встановляється земельними комітетами чи орґанами міського самоврядування по приналежности. (ст. 4).

24. Всі инші землі, не зазначені в ст. 21, 22 і 23, переходять до порядкування земельних комітетів.

25. Одночасно з цими землями від власників переходять до роспорядження земельних комітетів живий і мертвий сільськогосподарський інвентар та будівлі, за винятком тієї скількости їх, котра конче потрібна їм для життя і ведення приватно-трудового господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно з ст. 23.

26. Зазначені в ст. 24 і 25 землі поділяються земельними комітетами на дві частини: а) на землі загально-громадського господарства, згідно з ст. 6 і 7, і б) на землі для приватно-трудового користування.

27. З земель, призначених для приватно-трудового користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людности і в другу — потреби місцевої нехліборобської і немісцевої людности.

Примітка. Малоземельними уважаються такі хлібороби, площа землі котрих не задовольняє споживчих потреб їхніх семей при веденню господарства звичайним для своєї місцевости способом.

28. Наділення провадиться по нормі, встановленій в порядку ст. 9 і 10 основних засад.

29. Урівнювання в користуванню землею провадиться шляхом: а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми, відповідно до чистого доходу з них; б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участка, його близькости до торговельних центрів і инших соціяльно-економичних умов, незалежних від праці господарів цих господарств; в) розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.

30. Землі, які залишаються після наділення місцевої людности по встановлених нормах, доки вироблять центральні орґани земельної реформи плян розселення і переселення, можуть даватися в користування місцевій людности поверх цих норм, на умовах, встановлених земельними комітетами.

31. Землі для засіву буряків і инших рослин, за якими визнається особливе значіння, одводяться в приватно-трудове користування з умовою не зменьшення посівної площі цих культур.

32. Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі вестимуть господарство спільно, по плянах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники і т.и.

33. Племенні розсадники, питомники, селекційні та досвідні поля і станції переходять цілими в порядкування земельних комітетів, котрі або самі ведуть на них господарювання або передають їх орґанам місцевого самоврядування та науковим закладам".**

* На бажання автора у примітках заголовки творів подано товстим друком (ред.).

** Текст закону подано за ґазетами, які були перед революцією у переважаючій більшості в руках польських поміщиків та росіян на Лівобережжі.

Юрій Кульчицький

ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ 1918-1926 pp.

Український повстанський рух народився в часи української визвольної війни, як вище стихійне, а не організоване, який виріс в могутню військову силу, що мав потенціял знищити інавазійну большевицьку армію.

Після упадку царату не довго витримав і Російський Тимчасовий Уряд. На місце Керенського прийшов Ленін а з ним і перший напад большевиків на Україну. Центральна Рада бажаючи врятуватись від неминучої поразки приступила до німецького уряду з пропозицією замирення та обміну товарами за військову допомогу. Большевики, які теж брали участь в цих переговорах, саботували переговори та не тільки старались виграти на часі, що було дуже важне для Центральної Ради, але теж старались розложити німецьке військо революційними кличами. Ні українській делеґації ні німецькому ґен. Гофману не подобались виступи большевицького відпоручника Троцького. Українська делеґація використала з німецького незадоволення та підписала окремий договір з центральними державами. За допомогу німецько-австрійських військ Центральна Рада зобов'язалась заплатити харчовими продуктами а переважно хлібом.

Прихід німецьких військ на Україну та політика вищої військової влади на чолі з ґен. Айхгорном, не були такими якими хотіла бачити їх Центральна Рада. Коротко після свого приходу німці почали свавільно поводитись з українським населенням маючи на меті зібрати якнайбільше харчів для голодуючої Австрії та Німеччини. Вони образливо поводились з урядовцями Центральної Ради та були склонні до співпраці з великими землевласниками, які обіцяли їм кращу харчову доставу та ідеологічно були з ними споріднені. На кінець, за їхньою підмовою, німці заарештували членів Центральної Ради та визнали уряд Гетьмана Павла Скоропадського. Вісім місячний режим Гетьмана уславився карательними відділами, польовими

військовими судами, знущанням землевласників над селянами, та повстаннями, які запалали по всій Україні. Це гетьманське правління закінчилось проголошенням федерації з Росією. Край цим плянам положили Січові Стрільці, які відчувши обурення народу, виступили проти гетьманщини та дали напрям розбурханій повстанській стихії, що вибухала по цілій Україні. Німці побачивши перед собою небезпеку рішили проголосити свій невтралітет. Німецькі вояки не хотіли вмирати за чужу справу, далеко від своїх домів, в час коли Німеччина проголосила капітуляцію перед Антантою.

Новий уряд з Директорією на чолі використав селянську стихію, але не вмів її опанувати. Селяни були до щенту збаламучені большевицькими кличами та пропагандою. Тому ж коли большевики розпочали другу інвазію проти України селяни, а то й декотрі частини армії Директорії, стояли осторонь, деклярували невтралітет а то й помагали большевикам. Спричинились до цього Українська Партія Соціялістів Революціонерів (УПСР) та ,,незалежники" або ліве крило Української Соціял-Демократичної Робітничої Партії (УСДРП). Разом ці партії перетягнули на большевицьку сторону велике число повстанців які брали участь у протигетьманському перевороті на бік большевиків. Щойно пізніше, переконавшись, що большевицькі гасла це тільки тактика, повстанці повернулись на бік Армії Української Народної Республіки, допомагали їй, координували свої дії з нею, а часто навіть включали свої загони в її частини.

Історики ще до сьогоднішнього дня не доцінюють повстанського руху та його ролю у нашій визвольній війні. Було і є помилковими називати цей рух ,,отаманщиною" або неґативним рухом. Що правда було чимале число отаманів, які були авантурниками, опортуністами та безхарактерними пройдисвітами. Все ж таки треба підкреслити що більшість з них були чесні, досвідчені та ідейні люди що боролися за українську справу. Хоч велике число отаманів перейшло військовий вишкіл в час війни та навіть були старшинами, вони мусіли пристосуватись до партизанського способу боротьби та часом і використовуючи тактику яка не часто відповідала головним засадам війни. Коли з початку було багато зброї, повстанці не різнились від реґулярних частин. Коли зброї стало обмаль прийшлось вживати ,,селянську тактику" та використовувати борони та інші селянські приладдя.

Повстанський рух надзвичайно складний та тяжко його як слід схарактеризувати та проаналізувати. Він повстав в хаотичні

часи та так як твердить професор А. Адамс „стихійна бурхливість селянських повстань та їхні мотиви важко точно проаналізувати".[1] Брак документів не дозволяє історикові вірно описати повстанську боротьбу. Юрій Тютюнник, визначний повстанський провідник, в своїй праці про Зимовий Похід, згадує що документів про повстання є багато але вони заховані та їх ще тепер не можна використати. В цій праці він підкреслює що ті документи виправдають повстанський рух та докажуть, що він не був анархічним.[2] Деякі документи зовсім пропали для істориків, бо для конспірації вони були знищені такими наказами як наказ з 17-го лютого яким ген. Омелянович Павленко примушував своїх підлеглих хоронити документи в певних людей або їх нищити.[3]

До браку документів треба й додати проблему тенденційности. Мемуаристи Визвольної Війни не вміють, а може й не хочуть, ставитись до повстанського руху об'єктивно та й зі зрозумінням. Вони зачисляють всіх повстанців до так званої „отаманії" та уважають, що тільки вояки які бились в рядах Дієвої Армії УНР мають право називати себе борцями за українську державність. До спогадів того типу можна й згадати тенденційні праці та псевдонаукові розвідки, які виходять в Советській Україні та часто відзеркалюють існуючу політичну ситуацію чи дійсність. Таким чином бачимо що до 1924 року повстанство на Україні

---

[1] Arthur E. Adams, *Bolsheviks in the Ukraine: The Second Campaign 1918-1919* (New Haven-Loncon: Yale University Press, 1963), стор. 91.

[2] Юрко Тютюнник, *Зимовий Похід,* третє видання, (Ню Йорк: Видавництво Чарторийських, 1966), стор. 75. Автор був визначним провідником повстань проти німців та Гетьмана Скоропадського на Звенигородщині. Після поразки повстанських з'єднань от. Григорієва, в котрого він служив як шеф штабу Тютюнник з рештками повстанців прилучився до українських реґулярних формацій та командував „Київською Групою" в час Київських операцій. В час „Першого Зимового Походу" в 1919 р. Тютюнник був заступником Ґен. О. Павленка. Після переходу Української Армії на польські території, Тютюнник підготовив та перевів в життя невдалий „Другий Зимовий Похід" який закінчився розстрілом 359-ох під Базаром. Підступним способом схоплений большевиками, Юрій Тютюнник був змушений вчити партизанську тактику в Київській школі червоних старшин та відіграти ролю „бандита" в советськім фільмі. Після українізації Тютюнника знищено.

[3] О. Доценко, *Зимовий Похід Армії Української Народної Республіки (6.XII. 1919 — 6.У. 1920),* (Варшава: Праці Українського Наукового Інституту, 1935), стор. 148, документ, CXL II.

називано ,,політичним бандитизмом" а сьогодні цей рух званий тільки як ,,бандитизм".

Повстанчий рух на Україні повстав в наслідок різних зовнішніх та внутрішніх причин. На зовні відограли важну ролю Антанта, Центральні Держави та росіяни. Внутрі відограли важну ролю Уряди Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії Української Народної Республіки, політичні партії як і несвідомість українського народу.

В час першої інвазії на Україну большевики не мали політичної підтримки та бази для операцій між українським народом. Большевизм був чужий українцям, був принесений з півночі в більшості не українцями які перейняли провід над цим рухом від першого дня його появи. Щойно після цієї першої інвазії провідники Центральної Ради зрозуміли, що з москалями не можна творити ,,єдиний демократичний фронт".[4] Але це зрозуміння наступило пізно та дорогим коштом. Брак власного війська примусив уряд просити німців за допомогою. Але новий союзник не відрізнявся від москалів. Він прийшов на Україну за хлібом. Таким чином, будучи важним чинником у внутрішних справах держави, німці, більш як хто інший, спровокували селянство проти себе а опісля проти кожного наїзника не зважаючи на його ідеологію чи кличі. Цей повстанський рух який поширився по всій Україні довершив викинення військ німців, антанти, білих, та на короткий час, червоних москалів з своєї країни.

Німецька поведінка на Україні не віщувала добра. Ще за урядування Центральної Ради 6-го квітня 1918 р. німецька військова влада видала наказ в якому примушувала земельні комітети постачати великих землевласників робітниками. Не довго після цього, 25-го квітня, Українці, які поповнили злочин проти ,,німецьких інтересів" мали бути ставлені перед військові трибунали. Заразом з тим німці розігнали українські військові формації. Таким чином німецька союзна армія стала окупаційною армією. Членів Центральної Ради заарештовано 29 квітня 1918. Павло Скоропадський став гетьманом України. За його правління повернулися часи яких так ненавиділи селяни. Вже в перших днях приходу німецьких військ на Україну повернулись поміщики та великі землевласники. В більшості вони були ближчі німцям як українці і тому більш впливові. На Правобережній Україні вони

---

[4] Семен Збаразький, *Крути,* (Мюнхен: Шлях Молоді, 1958), стор. 3.

були в більшості з польського роду. На Лівобережжі вони були з московського або змосковщеного українського роду, нащадки колишньої козацької старшини. Ці землевласники потратили свої маєтки, що їх розграблено ще з початку революції, старались їх відзискати та ще й пімститися над людьми які їм зробили цю кривду. Спеціяльно на Правобережжі, де поміщицький елемент був польський, ця помста досягала жорстоких розмірів. Польські землевласники маючи знайомства в астрійській армії з польськими старшинами, за їхньою допомогою, добились дозволу вживати т.зв. ,,асистаційні відділи", щоб відбирати своє майно, карати селян, та й часто навіть вішати підозрілих ,,большевиків". З їхнім приходом ,,здобутки революції", такі важні для селянства, перекреслено. Восьмомісячне правління гетьмана було свідком численних селянських повстань. Адамс правильно аналізує причини тих повстань коли пише:

> ,,... головні та загальні мотиви партизантських заворушень є тяжко поминути. Українські селяни та козаки вірили що земля та її багатства повинні належати їм. Вони хотіли керувати своїми власними справами"[5]

Тим часом большевики близько приглядалися ситуації на Україні. Переконані загальним невдоволенням селян з уряду Скоропадського та німців, вони створили Ревком (Революційний Комітет), в який увійшли Авссем, Бубнов, та П'ятаков. Ревком, створений в Москві, підготовив, та 8-го серпня, 1918 розпочав т.зв. ,,Всеукраїнське повстання" проти гетьмана. Гасла кинені большевиками не захопили українське населення і ,,повстання" закінчилось поразкою. Всі дані та документи з того часу доказують, що большевики не мали впливу на селян та повстанців України.[6] Що не вдалося большевикам, вдалось Українському Національному Союзові. Повстання під проводом Союзу змело уряд Соропадського та його спільників. Після деяких, правдоподібно перебільшених, підрахувань, понад 300,000 селян підтримали повстання Директорії.[7] Еланський, член КП (б) У, зауважив, що коли большевики хочуть комунізму в Україні, вони мусять

---

[5] Adams, *цит. пр.* стор. 91.

[6] Там же, стор. 21.

[7] Ґен. Д. Кузьмінський, ,,Повстанчий Рух на Україні від 1918 р." Неупублікована праця Ґен. Кузьмінського, старшини генштабу Дієвої Армії, який спів працював у випрацюванню операцій ,,Другого Зимового Походу". стор. 6

принести його на баґнетах червоної армії.[8] Не довго після цього, почалася друга большевицька інвазія України під верховодством Антонова-Овсеєнка.

Доля українського народу за час від 1917 до 1920 рр. загально відома. Часті зміни урядів, скомпліковані ідеології, земельні реформи, реквізиції добра, безвартісні гроші, декрети та маніфести, до краю здизорганізували населення та поширили хаос в Україні. З тим хаосом розпочався збройний конфлікт та виник сильний повстанський рух, спочатку як самоохоронний засіб, а пізнійше як атакуючий чинник, який став збройно проти ворогів, що йшли проти інтересів українського народу. Повстанців тих часів можна поділити на дві катеґорії: 1. ідеалістична група, соціяльно-національно свідома, для якої разом з земельним питанням відогравало важну ролю й національне питання; 2. так званий „продукт революції" група, яка не мала ні моральних, ні політичних підстав та складалась з шумовиння та мародерів. Провідники цеї групи переважно були авантурники, погромщики та опортуністи, які вбивали, обкрадали, тероризували та помагали тим, що добре заплатили. Вище згадані категорії повстанців мають дві спільні риси; постійне ядро, яке складалось з кадровиків або професійних повстанців, обидві покладаються на підмогу народу в часі потреби.

Треба відмітити три окремі періоди повстанського руху на Україні: перший — від березня 1917 до початку 1919 рр., другий — від квітня 1919 до листопада 1920 рр., коли Армія УНР перейшла через польсько-румунську границі, та третий від листопада 1920 до 1926 рр.[9] Перший період відбувається в час загального революційного хаосу. Дизертири з російської армії вертаючись домів приносили зброю та часто вживали її, щоб полегшити собі життя. Сотки й тисячі вояків по дорозі домів грабували та нападали на безборонні села та хутори. Щоб оборонитись перед

---

[8] Матвій Стахів, *Друга совєтська республіка в Україні,* (Скрентон, Пенсилвенія: Видавництво Народна Воля, 1957), стор. 27.

[9] А. Валійський, „Повстанчий рух на Україні в роках 1917-1922", *Вісті Комбатанта, ч. 4, 1961, стор. 13. Автор статті розділює дії повстанців на три періоди:* 1. березень 1917 до середини 1919 р.; 2. від середини 1919 р. до листопада 1920 р.; 3.листопад 1920 р. до 1922 р. Другий період повинен початися раніше як твердить ґен. Валійський, бо вже в квітні 1919 р. отамани розпочали дії проти большевиків. Третий період повстанства повинен включати дії аж до 1926 р. Останню дату обстоює проф. Л. Шанковський. На нашу думку Ґен. Валійський справедливо оцінює зорганізовану та скоординовану з УНР повстанську дію. Коли ідеться про повстанські вибухи та спорадичну нескоординовану з УНР повстанську дію повстанських відділів, то цей період можна продовжити до 1926 р. а навіть і дальше до 30-их років.

тими сівачами анархії, кожне село звозить покинене військове майно та озброюється. Зброя в селі являється різноманітного калібру від шаблі починаючи, з гарматами та панцирними автами кінчаючи. Озброєне село стає боєвою одиницею та хоче бути політично-економічно самостійне. Трапляються випадки де одно село воює проти другого. Большевицькі кличі дальше розгойдують та розгулюють селянські маси. Кріс стає єдиним законом та суддею. Селянство пояснює свою поведінку тим, що воно ніби то обороняє „здобутки ліворуції". Цей перший період, треба відмітити, є переходовий та під політичним поглядом відіграє велику ролю в усвідомленні села.

Другий період можна схарактеризувати тим, що селянство переживши другу большевицьку інвазію, виробило свій світогляд та стало відпорним до большевицьких кличів, та, на свій лад, політично зрілим. Після т.зв. „смутних часів", селяни, зваживши свій досвід, зробили, висновок, що москалі, чи то під проводом Леніна, чи Денікіна в суті речі нічим не різняться. Не приглядаючись ближче до їхніх політичних програм чи ідеології, селяни називали їх „білими та червоними комуністами.[10] У висліді вони пішли на поміч Директорії УНР співпрацюючи та координуючи, коли було можна, свої дії з Дієвою Армією УНР.

Третий період, який є поза рамцями цеї розвідки, був найплідніший, якщо йде про виробленість та свідомість українського селянства. В цей період ведеться найбільш завзята та конструктивна праця повстанців. Організуються координуючі повстанські центри (ВУЦУПКОМ-и та ЦУПКОМ-и) та кристалізується метода боротьби проти червоних. На жаль, цей період в повні відбувається під большевицькою займанщиною й про нього існує мало документальних інформацій.

Повстанський рух на Україні мав суто національний характер та базувався на минувшині. Залишилися в пам'яті селян перекази про Запорожців, гайдамаків, про геройські подвиги проти татар і інше. І не диво, що отамани загонів часто виглядали так як новітні запорожці. Юрій Артюшенко в своїх спогадах пише що: „... на тлі козацької героїчної духовости виростав самобутній національно-суспільний індивідуалізм, що був побудником всіх тодішних починів на Лівобережжі".[11]

---

[10] О. Доценко, *Літопис Української Революції,* Том II, Книга 4, (Львів: Накладом автора, 1923), стор. 261.

[11] Юрій Артюшенко, *Події і Люди на Моєму Шляху Боротьби за Державність 1917-1966,* (Шикаґо: Юкрейнієн-Амерікен Паблішінґ Компані, 1966), стор. 71.

Провідниками повстанських загонів що виглядали як військо з 17-го століття були отамани. Велике число отаманів мали військову або учительську освіту. Багато отаманів походило таки з сіл та околиць в яких вони діяли. В другому періоді повстанства цілі райони були охоплені повстанцями та творили своєрідні республіки. Такі території часто оминали большевики та денікінці. Таким чином приводиться нам стрічати „Трипільську республіку" отамана Зеленого, „Холодноярську республіку" отамана Чучупаки, та „Гайсинську республіку" отамана Волинця. В часі потреби ті „республіки" могли поповнити свої загони від 10,000 до 15,000 а то й до 35,000 людей.[12] В третій період повстанства отаман та його кадровики або ядро переховувались по лісах з яких, підсилені селянами, робили випади на ворога. Відколи ліс не міг схоронити велике число повстанців, навіть число кадровиків було обмежене. Якщо мова про оперуючий стан загону тоді в разі потреби, він поповн'явся селянами, які в день були рільниками а в ночі повстанцями. І так отаман міг часом за одну ніч зібрати сотки а то й тисячі повстанців. Це означало що коли отаман загону хотів мати військо, він мусів слідкувати за тим, щоб його хлопці не допускались злочинів, та жили в згоді з селом. Не звертаючи на це уваги було запорукою, що загін буде знищений, бо він був в повні залежний від селян не тільки численністю, але й харчами та інформаціями про ворога.

Під час повстанської війни проти большевиків та денікінців, менші загони були обмежені до нищення транспортів так званих „продзагонів", менших військових відділів ітп. Більші загони ведені отаманами Зеленим, Волинцем, Чучупакою, Ангелем, Тютюнником, Лютим, Гулим-Гуленком, Блакитним, Шепелем, Струком, Заболотним, Соколовськими та іншими, могли переводити повстанські з'єднання та операції.

Слабість майже кожного загону була в його льокалізмі. Отамани, а тим більше повстанці, часто відмовлялись покидати свої рідні околиці. В наслідок цього льокалізму карні експедиції ворога зуміли винищити повстанців. Отаман Блакитний, провідник „Степової Дивізії", влучно схарактеризував психіку повстанців:

> „Вся Україна, під цей час, уявляє із себе безліч дрібненьких „фронтів" повстанців з червоними. Большевики змушені тримати на цих „фронтах" в розпорошеному стані більше війська як на польському та

---

[12] С. М. Короливський, *та інші* (ред.) *Гражданская Война на Украине,* Том II, (Київ: Наукова Думка, 1967 р.), стор. 446 документ 501.

врангелівському. Та завдяки цій розпорошености повстанчих акцій — повстанці не мають рішаючого впливу на події".[13]

Велике число совєтських істориків твердить, що селянство підтримувало „совєтів". Таке твердження є частинно правдиве, коли взяти до уваги, що „совєти" це були „ради" і не мали нічого спільного з большевиками. Підтримання „рад" не означало, що селяни підтримували, чи навіть симпатизували з большевиками. Перед 1917 р. большевиків на Україні майже не було, коли взяти до уваги виборчу статистику з 1917-1918 рр. Появилися вони щойно після повалення гетьмана.[14] Українські ліві елементи які не поділяли большевицької лінії мали все ж таки багато спільного з ними. Вони не годилися, тому що необхідно „пролетаріят" має відігравати головну ролю в будівництві комунізму. Вони звертали більшу увагу на селянство та мали пляни втягнути повстанців в свій табір і тим поставити большевиків під факт доконаний, що існує український комуністичний уряд та українська червона армія, та примусити їх до співпраці з ними. Щоб приєднати до себе повстанців вони створили „Ревком", що його очолив Драгомирицький.[15] Лівий елемент на короткий час перетягнув на свій бік таких отаманів як Зеленого, Коцура, Ангела, Хименка та інших. Спеціяльно підкріпив їх сили отаман Григоріїв, який покинув Армію УНР та почав себе звати отаманом Таврії та Херсонщини.[16] Але медові дні скоро скінчились коли український лівий елемент зрозумів, що московські комуністи не думали ділитись владою з українцями.

Батько Махно, відомий гуляйпільський анархіст, який часто співпрацював з большевиками, вже в травні 1919 р. передбачував

---

[13] Юрій Горліс-Горський, *Холодний Яр,* Том II., Ню Йорк: Видавництво Говерля, 1966), стор. 79. Ширші інформації про стан повстанців, їхнє озброєння і тп. можна знайти в праці; Юрко Степовий, *В Херсонських Степах,* (Мюнхен: Видавництво Культура, 1947 р.), стор. 78.

[14] І. Мазепа, *Україна в Огні й Бурі Революції,* Том І, (Мюнхен: Видав. Прометей, 1950), стор. 10.

[15] Б. В. Козельський, (переклад К. Деник), *Шлях Зрадництва й Авантур: Петлюрівське Повстанство,* (Харків: Державне Видавництво України, 1927). стор. 27-28. Автор був членом „ЧЕКА" в час вище згаданих подій та мав доступ до архівів цеї організації.

[16] В. А. Антонов, *Записки о Гражданской Войни,* Том III, (Москва: Государственное Издателство, 1932), стор. 89. Антонов- Овсеєнко, Головний Командир Другої Большевицької Кампанії на Україні, твердить що в час повстання проти Гетьмана, отаман Григоріїв з'єднав 117 повстанських віддідів та в грудні 1918 його сили охоплювали 18,200 повстанців. Відійшовши від большевиків Григоріїв перекреслив пляни червоних що до Румунії. Григоріїв був вбитий Каретніком в час віча, яке мало рішити співпрацю між махнівськими та його відділами.

„Єдиний Внутрішний Партизанський Фронт" проти большевиків. Ще 9-го червня він сконтактувався з Ворошиловом, шефом штабу 12 совєтської армії, та попередив його що большевицькі зловживання доведуть населення до повстання проти них.[17] Але вже було запізно. Навіть лівий український елемент, разом з „Ревкомом" почав боротися проти червоних. В своїм заклику до червоноармійців він запропонував їм викинути з України „Троцьких, Раковських, та інших спекулянтів революції".[18] Не довго після цього, 25-го червня 1919 р., „Ревком вислав большевикам ультимат в якому дав їм 24 години вивести свої війська з України. Ультимат частинно звучав:

> „Робітники и селяни повстали проти вас, як влади російських заво йовників, котра, прикрившись святими для нас гаслами:влада рад робітників і селян, самоозначення народів аж до відокремлення і боротьба проти імперіялістів-завойовників і гнобителів працюючих мас, — псує не тільки всі святі гасла й руйнує дійсну владу робітників і незаможних селян сусідної держави, але щей використовує в їх цілях, далеких від усякого соціялістичного устрою".[19]

Ультимат підписав Ю. Мазуренко від Головного Повстанського Штабу. Отаман Григоріїв в своїм маніфесті теж закликав авантуриста Раковського та його прибічників Москви покинути Україну.[20] Таким чином вже 1 липня отаман Григоріїв зірвав з большевиками та розіслав своїх отаманів пропаґандивними рейдами по Україні з метою підготовити народ до „Всеукраїнського Повстання" проти червоних". І так селянство України всіх політичних переконань стало в „Єдиний Фронт"[21] проти большевиків а опісля, з поразкою УНР в Києві, проти білоґвардійських армій ґен. Денікіна. Беручи участь у тому фронті все ж таки було б помилкою думати, що повстанці покинули кличі рад. Ті кличі по перше, мали універсальну популярність, а по друге, були вживані, щоб „приспати" большевицьку чутливість і використати час для зорганізування української армії та уряду.[22] Визнання радянських кличів було спеціяльно поширене в час

[17] Ф. Мелешко, „Нестор Махно та його анархія", *Літопис Червоної Калини,* Том УІІ (лютий, 1935 р.), стор. 13.

[18] William-Henry Chamberlin, *The Russian Revolution 1917-1921,* Vol. II, (New York: The MacMillan Publishing Co., 1935), стор. 225.

[19] *Мазепа, цит. пр. Том II, стор. 9-10.*

[20] Михайло Кучер, „Маніфест Отамана Григорієва", *Тризуб,* Том У (січень-лютий, 1964 р.), стор. 13.

[21] Козелський, *пит. пр.,* стор. 27.

[22] Доценко, *Зимовий Похід,* стор. CXLVI.

боротьби проти денікінців. Навіть такі непримирені вороги совєтчини як отамани Чучупака, Гулий-Гуленко та Мелешко, прийняли совєтські кличі після серпня 1919 р.[23] Б. Козельський, член Ч.К. в своїй розвідці про повстання писав, що майже всі отамани атакували радянську владу оперуючи під радянськими кличами.[24] Річинський, один з головних членів компартії чітко змалював большевицьку окупацію. Він писав що вони цілковито не мали підходу до мас а зокрема до селян. Що до останніх, то большевики так себе здискредитували, що не могли показатися в село без відповідної охорони.[25]

Вже в квітні 1919 р. селяни ставились вороже до большевиків. В червні повстанці створили „Єдиний Внутрішний Партизанський Фронт" про який попереджував Ворошилова Махно. За короткий час від 1-го квітня до червня 1919 р. Раковський начислив 328 повстань проти большевицького правління.[26] Шліхтер комісар постачання (Наркомпрод), признав що через повстанців в селах не було большевицької влади до кінця першої половини 1919 р. Він зазначив теж що офіційні потяги мусіли їхати сім днів, щоб дістатися з Києва до Харкова та що співробітники Наркомпроду мусіли працювати „буквально в пороховому димі"[27] Серійозність

---

[23] *Там же,* стор. 91, документ LXXVIII:

[24] Козельський, *цит. пр.* стор. 25.

[25] Ісаак Мазепа, „Україна під большевицькою владою", *Календар Дніпро,* 1935 р., стор. 84.

[26] Дмитро Соловей, *Голгота України,* Том. І. (Вінніпеґ: Трайдент Прес Лтд., 1953), стор. 22.

[27] Мазепа, *Україна в Огні й Бурі Революції,* Том. III, стор. 140. Гляди теж працю Ґен. Олександра Удовиченка, *Україна у Війні за Державність,* (Вінніпеґ: Ню Патвей Паблішінґ Ко., 1954), ст. 120. Автор твердить що в нас 1919-1920 р. багато більших та менших повстанських груп співпрацювали та координували свої дії з штабом Армій УНР. В своїй праці він вичислює отаманів: Божко, Ромашко, Терпило, Чорномор, Пилявський, Мордалевич, Шуба, Вовк, Волинець, Шепель, Голуб, Струк, Р. Соколовський, М. Соколовська, Сивошапка, Лихо, Орлик, Хмара, Чупринка (поет), Заболотний, Могила, Сатана, Помета, Чорна Хмара, Орел (Гальчевський опісля Войнаровський), Лютий, Клепач, Чучупаки (з Холодного Яру), Око (Олександрівська Дивізія), Сірко, Данченко, Несторенко, Дубчак, П'ячалка, Шарунда, Черкас, Наливайко, Хрестокий, Каліберда, Ф. Вовк, Сіренко, Вовчура, Грес-Галайда, Зензера, Іщенко, Вовк-Нечай, Іващенко та багато, багато інших. Більші групи, які оперували проти білих та червоних, були відділи отаманів Зеленого, Махна, Григорієва, Грищенка та інших. Список ґен. Удовиченка не вичерпує загальне число отаманів, впродовж Визвольної Війни їхнє число переходить щонайменше тисячу.

ситуації виявилася теж на пленумі ЦК КП (б) У. Тут Ворошилов одержав доручення організувати спеціяльні відділи на боротьбу з повстанцями".[28]

Через повстанські дії большевики переживали свої найбільш критичні часи від червня до липня. В міжчасі Дієва Армія УНР переорганізувалась та розпочала нову офензиву проти червоних. Деякі повстанські отамани включили свої загони в Дієву Армію. Отаман Ю. Тютюнник на приклад, 14 липня включив свій загін з 3,500 повстанцями та великим обозовим майном.[29]

Коли розпочалась офензива Дієвої Армії УНР в напрямі Києва—Одеси, повстанці взяли активну участь та відограли важну ролю. Офензива почалась 12 серпня та закінчилась захопленням Києва 30 серпня 1919 р. Повстанські загони Армії УНР були включені в 5 та 12 повстанські дивізії які входили в „Київську Групу" з отаманом Тютюнником на чолі. Завданням групи було зайняти Христинівку і тим самим відтяти відворот XII совєтської дивізії. Большевики в міжчасі розпочали панічну евакуацію Києва. Та евакуація була утруднена отаманом Ангелом який перетяв їм відворот своїм загоном.[30] Повстанські дії таким чином, заслуговують на признання. Вони прочистили шлях не тільки наступаючій армії УНР але й улегшили ситуацію денікінцям, які в той час ще не виявили ворожнечі до українців.[31]

„Київська Група" доказала свою боєздатність під час конфронтації з 58 совєтською дивізією. Ця акція спричинилась до ув'язнення понад 3,000 большевиків у Вапнярському напрямку.[32] Повстанські групи які не були включені в Дієву Армію теж відограли важну ролю в час наступу українських армій на Київ. Вони нищили зв'язки ворога, нападали на відступаючі відділи большевиків, розбивали військові ешелони та не дозволяли броновикам відійти на фронт. Вони знищили радянську владу на селах та розігнали їхні „ревкоми". Тільки у великих містах де

---

[28] І. Дубинський, та Г. Шевчук, *Червоне Козацтво,* (Київ: Видавництво Політичної Літератури України, 1965 р.), стор. 76.

[29] М. Капустянський, *Похід Українських Армій на Київ-Одесу в 1919 році.* Том III, (Мюнхен: Видавництво ім. Хвильового, 1946), стор. 181. Інші документи доказують що його загін мав всего 1,734 бійців з чого 54 було в кінноті.

[30] Удовиченко, *цит. пр.* стор. 106.

[31] Капустянський, *цит. пр.* стор. 164.

[32] *Там же,* стор. 171.

залишилися сильні червоні залоги, втрималася большевицька влада.[33]

Київ перейшов в українські руки 30 серпня, 1919 р. В боротьбі взяло участь 100,000 реґулярного війська та приблизно 200,000 повстанців.[34] Козельський, підсумовуючи ситуацію, прийшов до висновку що большевики не могли знищити ,,денікінців та петлюрівців" через повстанців.[35]

Українські зусилля та коротка окупація Києва були перекреслені коли денікінці підступним способом відібрали столицю від Армій УНР та УГА. Зусилля та заходи зроблені Головним Отаманом Петлюрою пішли на марно. Демаркаційна лінія була зіґнорована денікінцями та пертрактації не увінчались успіхом.[36] Всі успіхи українських армій були теж перекреслені, Окружена XII червона армія використала боротьбу між УНР та денікінцями та пробилась з ,,мішка" в якім вона находилась після успішних операцій українців на Київ.

Події після відступу УНР з Києва загально відомі. Загальна катастрофальна ситуація на фронті, епідемія тифу, брак одягу та медикаментів, та недостача зброї примусили Дієву Армію УНР відступати перед численно більшим та добре озброєним ворогом. Щоб рятувати військо та загальну дипльоматичну ситуацію яка вимагала збереження війська щоби мати успіхи з поляками в пертрактаціях які в цей час велися, Уряд УНР рішив вислати Дієву Армію УНР в ,,Зимовий Похід". Армія таким чином стала на пів партизанською. Пробившись на тил ворожих військ, армія, під керівництвом ген. Омеляновича Павленка, продовжувала дії, та непокоїла ворогів. П'ять місячні марші поміж білими та червоними закінчилися з початком польсько-большевицької війни. Зберігши свою силу та характер, армія переорганізувалась, була доповнена групою полк. Удовиченка, та розпочала боротьбу проти большевиків у формі реґулярного війська[37]

---

[33] Я. В. Хомичів, *В. Степах України,* Том I, (Буейнос Айрес: Накладом Автора, 1958), стор. 283.

[34] Валійський, *цит. пр.,* стор. 17.

[35] Козельський, *цит. пр.,* стор. 36.

[36] George A. Brinkley, *The Volunteer Army and Allied Intervention in South Russia: A Study in the Politics and Diplomacy of the Russian Civil War.* (University of Notre Dame Press, 1966), стор. 201.

[37] Д. Долинський, *Борба Українського Народу за Волю і Незалежність, (Вінніпеґ* Видав. Руска Книгарня, н.д.), стор. 217. Повстанці почали свою війну проти Денікіна один місяць перед Директорією. УНР після довгих пертрактацій розпочала військові дії проти білих щойно 24-го вересня 1919 р.

Поміж повстанцями та Урядом УНР були деякі розходження. Повстанці були нетерпеливі та не поділяли думок от. Петлюри про Антанту. Головний Отаман вірив, що Антанта визнає українську самостійність та примусить білоґвардійців покинути свої пляни відбудови „єдиної і нерозділімої Росії". Повстанці побачили що несе з собою Денікін та багато раніше від УНР розпочали ворожі дії проти нього. Називали вони білоґвардійців „большевиками в пагонах". Революційний комітет, який єднав 20,000 повстанців на лівому березі Дніпра, для прикладу, видав декларацію в якій зазначив:

„... в сучасний момент на Україну сунуть чорні і червоні комуністи, які поставили своєю метою знищити українську культуру, поневолити український народ і вивезти його добро та хліб на Московщину".[38]

Таким чином, як пише ген. Удовиченко в своїх спогадах з 13 листопада 1919 р. „боротьба за самостійність, перейшла в руки повстанців за піддержкою цілого українського народу".[39] Вислід повстанської війни проти денікінців всім відомий. За два місяці, добровольча армія перестала бути ефектовною військовою формацією.

Закінчивши війну з білими, повстанці відновили боротьбу з червоними. Дієва Армія, яка знаходилась в „Зимовім Поході" за підтримкою селянства приготовлялась до відновлення свого реґулярного існування.[40] Для ворога Дієва Армія видавалася дуже рухливою та активною. В дійсності воно так не було. Майже всі вояки відхорували на тиф і через це армія посувалась поволі. На їхнім боці, так як твердить Юрій Тютюнник, працювали повстанці та страх.[41] В своїм звіті ґен. О. Павленко поділяє думки Тютюнника та пише, що повстанські загони в той час винищували менші формації ворога і тим улегшували їхню роботу.[42]

---

[38] Доценко, *Літопис Української Революції,* стор. 261.

[39] Удовиченко, *цит. пр.,* стор. 120.

[40] Тютюнник, *цит. пр.,* стор. 36-59. В час Першого Зимового походу, Дієва Армія УНР занималась підготовкою до дальшої боротьби освідомлюючи маси та творячи т.зв. „самоохорони" по селах та повстанські відділи. Тютюнник згадує що в час захоплення міст Умані, Канева та Черкас, „Партизанська Армія" УНР видрукувала та розповсюдила 650,000 летючок та іншого пропаґандивно-навчального матеріялу.

[41] *Там же,* стор. 33.

[42] Доценко, *Зимовий Похід,* стор. 202. Документ CCII. На стор. 202-203, документ CCIУ, автор подав доклад про повстанські сили. Доклад був представ-

Большевики дуже непевно повертались втретє на Україну. Ідучи на Україну після знищення денікінського ворога, вони промовчували факт що їхньою метою було повалення Директорії та будування комунізму. Дня 23-го січня для прикладу, червоні вислали військо проти Дієвої Армії в „Зимовім Поході", але наказали військовикам, щоб вони не зрадили мети, бо спровокують повстання населення яке з нею симпатизує.[43] Троцький в тайних інструкціях для аґітаторів з 1920 р. бачив конечність знищити „професійних партизанів" бо вони вирішать долю совєтської України.[44] Дальше в тих же інструкціях він наказував їм не згадувати факт що червоні б'ються проти Петлюри. Важне теж було його признання що не Денікін, але повстанці примусили большевиків вдруге втікати з України.

лений Штабом Київської Воєнної Округи, написаний по російськи, та охоплює стан до 25 марта, 1920 р. Доклад ділить повстанські сили на рухливі „банди" та банди льокального характеру". До рухливих „банд" зачисляються повстанці Ю. Тютюнника які оперують в трьох провінціях та зачисляють 2,200 осіб; група О. Павленка охоплює 100 сіл; повстанці Гулого Гуленка опанували 70 сіл.

Друга катеґорія повстанців льокального характеру зачисляє повстанців отаманів Терешка, Рукоїда та Струка які разом охоплюють 10 сіл; Отаманів Жиро, Мордалевича та Ковальчука які разом тримають в своїх руках 20 сіл; групи отаманів Аланди, Мозолевського та Демченка охоплюють 40 сіл; Отаман Снятенко 10 сіл; Кобенко та Коваленко 15 сіл; Ромашко 20 сіл; та групи Уляни, Сюрупи, Чучупаки, Ґудзенка та Трепети 40 сіл.

Доклад теж включає дані про місцевості „проникнуті петлюрівським духом". Включено тут територію Гайсина, Київщину — 30 сіл; Чигиринщину — 60 сіл; Яготинський район з 2000 озброєними повстанцями які опанували села Попівка, Облонівка, Лозовий Яр, Томарівка, Слобода, Гоїднівка та інші.

Доклад кінчається загальним підсумком який твердить що на Київщині большевицький уряд, там де він існує, являється у формі ревкомів (революційних комітетів) та комбідів (комітети бідняків або комнезами — комітети незаможних селян) але вони не все авторитетні з уваги на ворожість, яку селяни відчувають до них.

Ще один документ ССУ, на стор. 205, вичислює 20 отаманів які оперували в березні 1920 р. Документ дає інформації про чисельність сімох загонів. Підсумовуючи ці загони начисляють 11,100 повстанців з гарматами та іншою зброєю.

[43] Тютюнник, *цит. пр.* стор. 58-59.

[44] Доценко, *Зимовий....*, цит. пр. стор. CXLVII. В цій самій збірці на стор. 88, документ LXXIV# який є докладом О. Павленка переданий Головному Отаманові Петлюрі та Уряду УНР, Отаман Павленко пише: „Партізанські і повстанческі організації, отряди та відділи ріжної величини маються в слідуючих пунктах: м. Ольвіополь, Константинівка, с.с. Ровноє, Компаніївка,

Причини повстань, він твердив, були комуни, чека, продовольчі загони та жидівські комісари.[45]

В квітні 1920 р. Дієва Армія УНР та польські війська Пілсудського розпочали спільні дії проти москалів. Поляки після поразки на фронті не додержали договору з УНР та залишили українські війська на призволяще. Капустянський пише, що польсько-російське перемиря не було на часі. Ще можна було розбити большевицький фронт та ще існував спротив армії ґен. Вранґеля, та спротив повстанців. Західний світ теж уважав конечним перемоги над большевиками. Але договір перекреслив „стратегічний фронт" та повну перемогу над большевиками.[46]

В листопаді 1920, Дієва Армія УНР, опущена на власні сили та мізерні засоби, з боями відійшла з України і була інтернована своїм колишнім союзником Польщею. Але повстанський рух продовжувався. Большевицькі документи доказують що 1921 р. був дуже важний, якщо йде про боротьбу з повстанцями. Від січня до березня 1921 р. червоні перевели 87 великих операцій проти повстанців та взяли в полон, або вбили 97 отаманів, та 9,000 т.зв. „бандитів".[47] Ще один документ з 1921 р. вичислює 58 отаманів та частинно подає їхні дії.[48] Після 1921 р. повстання слабне, але продовжує своє існування до 1924 р. а подекуди до 1926.

район, Олександрівка-Драчевка-Шестакова-Нотбека-Клинці. На північ від Єлисавету район Федвар, Сентов, Іванівка, Миронівка, Осилковита, Обознівка, Лелеківка, Суботець, Єлисаветградка, Цибулів; Знаменка з околишним районом; Мошорин, район Федорки, Іванівці, Дмитрівка, Бондурівка Янів, Олександрія з околицями, Ново-Стародуб з околицями, ЧЕчелівка; район обмежений на північ с.с. Петрово, Верблюжка, на захід-Братолюбівка, Софіївка, Кривий Ріг, на схід-річка Інгулець-П'ятихатка, Катеринівка, Долінцево, Верховцево, до ст. Сухачевка і самі залізниці зайняті повстанцями під керуванням Малашки, Малолітка, Сатани, на південь стоїть повст. Глядченко.

Чигиринський повіт являється під Коцуром (Штаб Чигирин).

[45] *Там же,* стор. 150, документ CXVIII.

[46] Степовий, *цит. пр.* стор. 3-4. Див. теж Козельський, цит. пр. стор. 81. В цій праці автор вичислює „петлюрівських" отаманів, що оперували в час війни з поляками в 1920 р. Вичислені отамани є: Голий, Гризло, Цвітковський, Мордалевич, Дорош, Яременко, Богатиренко, Церберюк, Струк (Київщина), Китка, Левченко, Деркач, Хмара, Клепач, Яблучко, Мамай, Залізняк, Загородний, Степовий, Матвієнко, Вояк, Штепа (Полтавщина), Шепель, Складний, Заболотний, Моргуль, Громовий, та Салтис (на Поділлі).

[47] Дубинський, *цит. пр.* стор. 151.

[48] Н. П. „Протибольшевицькі Повстання на Україні в 1921 р.", *Літопис Червоної Калини,* Том ІУ, (червень 1932 р.), стор. 20-22, та Том ІУ, (вересень 1932 р.), стор. 6-7. Цей большевицький документ відноситься тільки до пов-

У висліді треба ще раз підкреслити, що український повстанський рух відограв дуже важну ролю у нашій Визвольній Боротьбі. Цей рух приневолив німців покинути Україну та відкинув Антанту та її війська аж до „моря"; він здержав большевицький похід на Румунію та Мадярщину; він знищив армію ґен. Денікіна та допоміг знищити другу большевицьку інвазію на Україну; він був допоміжним фактором в переговорах між УНР та Польщею; та вкінці, він примусив Леніна зробити деякі уступки перед українством в час НЕП-у.

Аж до того часу доки всі архіви не будуть доступні історикам та дослідникам українського повстанського руху, ми можемо тільки догадуватися сили цього руху. Один совєтський документ з 1921 р. начислює около один мільйон повстанців за час від 1919 до 1920 рр. З того числа, документ твердить, було забито большевиками 400,000 повстанців а большевики втратили всього тільки 150,000 вояків.[49] Подана статистика більш як правдоподібно, перебільшена. Все ж таки число повстанців мусіло бути дуже поважне, бо ґен. Капустянський твердить, що коли б війна потривала довше, українське військо за піддержкою повстанських загонів вийшло б переможним.[50]

станських дій з початку 1921 р. Вичислено 58 загонів, але ближчі інформації дано тільки про 37 відділів. Підсумовуючи інформації про повстанців виходить, що у вище згаданих 37-ох відділах є приблизно 22,500 повстанців відділи яких в час більших діях збільшуються допливом 23,700 повстанців та разом виносять 46,250 повстанців. Підсумовуючи важнійшу зброю повстанців довідуємось, що повстанці мають 34 гармати, 180 скорострілів та 2 панцирні авта (тут знов інформації тільки частинні). Їхня активність в перших двохтрьох місяцях: 27 нападів на большевицькі бази та міста; зайнято 20 міст та залізничих станцій; 99 винищувальних нападів проти військових ґарнізонів, продзагонів та карательних відділів; 72 деструктивні напади на залізничі лінії, комунікаційні лінії, мости та підмінування двох бронопотягів. Деколи повстанці вели акції великого розміру. Одна повстанча група знищила два полки червоноармійців та ополчення кандидатів червоної офіцирської школи. Загін отамана Подоляки успішно воював — проти 41-ої та 225-ої дивізій та примусив ґенеральний штаб XIУ Совєтської Армії покинути поле та податись до м. Умань. Отаман Струк зав'язав бої з трьома дивізіями з XII та XIУ Сов. Армій. Отаман Зеленчук зайняв м. Черкаси на п'ять днів. Отаман Матвієнко зайняв Чигирин на три дні.

[49] Юрій Горліс-Горський, *Спогади,* (Львів: Накладом Автора, 1935), стор. 11-12. Тут автор згадує офіційне видання ООКВУ з 1921 р. під наголовком „Украинский — политический бандитизм — его причины, формы и борьба с ним" в яким він найшов статистику про повстанців.

[50] Степовий, *цит. пр.* стор. 3. Це твердження не автора праці а ген. Капустянського, який написав передмову до неї.

Юрій Фединський

УКРАЇНСЬКІ СПРАВИ ПЕРЕД НАЙВИЩИМ АДМІНІСТРАЦІЙНИМ ТРИБУНАЛОМ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ

Окремі правові системи в різний спосіб реґулюють способи судової контролі над леґальністю адміністраційних актів. На приклад в ЗСА виконують таку контролю загальні суди. В Німеччині існують для цеї цілі окремі три-істанційні адміністраційні суди. В соціялістичних країнах (включно з теперішною Польщею) суди, як правило, не можуть встрявати в розгляд леґальности адміністраційних актів.

В міжвоєнній Польщі Березнева Конституція з 1921 року[1] передбачувала покликання до життя системи адміністраційного судівництва. Замість того зорганізовано законом від 1922 р.[2] тільки Найвищий Адміністраційний Трибунал. Цей Трибунал вирішував справи леґальности адміністраційних рішень і заряджень виданих в останній інстанції і мав виключно касаційну компетенцію. Трибунал не мав права досліджувати важности законів належно публікованих. Адміністраційний орган, якого рішення Трибунал скасував, був обов'язаний видати нове рішення в ході місяця, при чому був в'язаний правним поглядом висказаним в обоснованні присуду. Скаргу до Трибуналу могла внести за посередництвом адвоката особа, яка вважала, що адміністраційне рішення нарушувало її права або накладало на неї обов'язок без правної підстави. Трибунал рішав в три-особових комплетах. Всіх суддів було 35-39, між ними тільки один

[1] Стаття 73.

[2] Дневник зак. поз. 600/1922, зміненим в 1932 р. Дн. зак. поз. 806/1932.

українець і вже в останніх роках існування Трибуналу[3]. В 1935 році впровадили побіч НАТ також Інвалідський Адміністраційний Суд[4] для справ забезпечень воєнних і військових інвалідів. Цей Інвалідський Адміністраційний Суд рішав при участи лавників (асесорів). Він мав також мериторичні компетенції, тобто міг вирішувати справи остаточно, без відсилання до відповідної адміністраційної влади.

Не всі присуди Трибуналу були публіковані. Публіковані були лише вибрані присуди (сам Трибунал рішав про це) з уваги на зміст і вирішені правні проблеми (менше ніж половина). Перший том Zbior wyrokow Najwyzszego Trybunalu Administracyjnego в накладі Польського Монітора містив 266 присудів від початку діяльности Трибуналу, тобто від 22. жовтня 1922 до кінця 1923 р.[5] Пізніші томи появлялися правильно в рівних відступах часу й містили присуди з минулого календарного року. До кінця 1928 року опубліковано 1613 присудів. Від 1929 р. збірник присудів виходив у двох томах: том А з загальної адміністрації, і томS з области скарбовости (головно податкові справи). Найпізніший публікований присуд доступний авторові цієї статті був з лютого 1939. Разом було публікованих 4723 присудів. Ні прізвища суддів, ні прізвища адвокатів не були публіковані. Зате були прізвища сторін. На цій підставі вдалося віднотувати 130 справ, в яких сторонами[6] були українці: фізичні особи, або установи.

Аналіза цих 130 справ дає немов відбитку в дзеркалі цілої низки основних життєвих проблем українського населення під Польщею в міжвоєнному періоді.

Деякі присуди були присвячені справам прав української мови. Як відомо, західні держави признали Польщі Східну Галичину з великою більшістю українського населення тільки після схвалення в 1922 році польським парляментом закону про територіяльну автономію Східної Галичини, та мовних законів даючи українській мові деякі права в шкільництві, судівництві та адміністрації. Закон про територіяльну автономію ніколи не був введений в життя, а про практичне стосування мовних законів дають деяке уявлення наступні рішення Трибуналу.

Головна Управа Українського Педаґоґічного Товариства "Рідна Школа" старалася відкрити і вести доповнюючі ремісничі курси молоді у Львові при мужеській школі ім. Грінченка, а також подібну доповнюючу ремісничу школу з українською мовою навчання для дівчат у свято-

---

[3] Д-р Юліян Заяць зі Львова.

[4] Дн. зак. поз. 177/1935.

[5] Цей том не був доступний авторові.

[6] Властиво одною стороною, бо другою була пізвана адмін. влада.

юрських будинках у Львові. Львівське Воєвідство відмовило, Міністерство відмову затвердило, а Трибунал рішенням з 14. грудня 1926 скаргу відкинув, тому що на основі пізнішого закону (з 1924 р.) професійні школи можуть бути тільки з польською мовою навчання, або утраквістичні[7].

У справі Данила Гудини і тов. Кураторів Львівської Шкільної Округи не взяла до уваги в 1928 р. домагання жителів громади Лисичинці (повіт не поданий) у справі зміни державної мови навчання в тамошній 2-клясовій публичній школі на українську мову, тому, що на основі вислідів загального перепису населення з 1921 р. оголошеного у виказі місцевостей Польщі, будьто би нема там 25% населення української національности. Від рішення Кураторії Д. Гудима і тов. внесла відклик до Міністерства, доказуючи посвідкою властей громади Лисичинці, що публіковані висліди перепису населення не відповідають дійсності. Громада нараховувала 800 жителів української національности, 15 польської і 4 жидівської, що становило 97.68% українського поселення. Висліди загального перепису з 1921 р. були невірні тому, що українське населення в ньому з правила не брало участи, про що всі польські власті знали. Міністерство затвердило рішення Кураторії. Трибунал відкинув українську скаргу як необосновану, спираючися на постанові виконного міністерського розпорядку з 1925 р., що наказував шкільній владі базуватися тільки на вислідах загального перепису населення, щоб встановити національні відношення населення окремих громад. Скоро на основі перепису з 1921 р. виходило, що українці становили в громаді Лисичинці менше ніж 25% (Трибунал не подає точно скільки), вони не мали права на підставі шкільного закону домагатися української мови в місцевій школі.[8]

Справа о. Микола Кейвана, гр. кат. пароха в Брустурах, пов. Косів, займається питанням мови переписки парохіяльного уряду з державними властями. Староство заборонило вживати в такій переписці українську мову. Станиславівське Воєвідство заборону затвердило, а Трибунал рішенням з 10. травня 1938[9] скаргу відкинув.

Подібна справа була предметом розгляду Трибуналу в 1934 році[10]. Гр.-кат. Парафіяльний Уряд в Янові (о. Михайло Кушкевич) представив повітовому старосту в Городку Ягайлонськім виказ про рух населення

---

[7] ч. 2706/25, Збірник ч. 1077.

[8] присуд з 13. травня 1932, ч. 2917/29, Збірник ч. 542А.

[9] 10. травня 1938, ч. 4550/36, Збірник ч. 1565А.

[10] 28. червня 1939. ч. 8182/31, Збірник ч. 782А.

в останньому кварталі 1930 р. зладжений в українській мові. Староста домагався такого виказу в польській мові, а коли його не отримав покарав о.Кушкевича гривною в сумі 100 золотих. Воєвідство не взяло до уваги відклику, мотивуючи це обставиною, що парох, який веде метрикальні книги має характер публичного службовця і як такий, повинен вживати урядової мови в переписці з державними властями. У скарзі до Трибуналу о. Кушкевич навів, що ведення метрикальних книг не робить парохів публичними службовцями, що парохи є службовцями церковної ієрархії і як такі не можуть поступати незгідно з наказами своєї зверхної влади, якою є гр. кат. Консисторія у Львові, наказуюча вживати українську мову. Трибунал відкинув скаргу. В обоснованні Трибунал проаналізував правні підстави ведення парохами метрикальних книг сягаючи взад аж до австрійського універсалу з 20. лютого 1784, який доручено парохам, під надзором адміністраційних властей, ведення метрикальних книг, як функцію державної адміністрації.

Присяглий мірничий в Скалаті Витовт Манастирський програв в Трибуналі справу права вживати українську мову при написах на урядових оператах і на урядовій печатці.[11]

Ґімнастичне Товариство "Сокіл" в Перемишлі, припинене рішенням Львівського Воєвідства з причини браку діяльности, виграло справу в Трибуналі в 1927 р. [12]

"Народна Торгівля", Краєвий Споживчий Союз, виграла дві справи, а то в справі виміру доходового податку за 1927 рік, і в справі залеґалізовання існування Народної Торгівлі в Олиці, Волинь, з уваги на затвердження проєкту внутрішного влаштування.[13]

Кооператива "Маслосоюз" з Стрию програла справу зв'язану з працею в молочарні в Станьковій в неділі і в свята[14].

Сільсько-господарська кооператива з обм. порукою "Змагання", в Колодежні, ковельського повіту, виграла справу проєкту влаштування крамниці з харчами, ґалантерією і нафтою.[15]

Товариство Взаїмних Обезпечень "Дністер" виграло справу в предметі виміру промислового податку від обороту за 1926 рік.[16].

---

[11] 26. листопада 1934, ч. 1734/31, Збірник ч. 811А.

[12] 1. червня 1927, ч. 2064/25, Збірник ч. 1221.

[13] присуди з 30. листопада 1930, Збірник ч. 507S і з 30. грудня 1937, ч. 2181/36, Збірник ч. 1490А.

[14] 28. вересня 1928, ч. 4376/26, Збірник ч. 1512.

[15] 26. листопада 1934, ч. 7134/31, Збірник ч. 811А.

[16] 5. грудня 1929, ч. 3982, Збірник ч. 217S.

Кооператива з обм. порукою "Будучність" в Бірках великих виграла справу в предметі виміру промислового податку за 1929 рік. Тому що ця кооператива підлягала Ревізійному Союзові Українських Кооператив у Львові, податок повинен був вимірений від 1/4 частини, а не від цілости обороту.[17].

Подібно Союз Кооператив в Стрию виграв справу в предметі виміру доходового податку за 1932 рік,[18] а Подільський Союз Кооператив в Тернополі подібну справу за 1933 рік.[19]

Натомість кооператива "Кредитово-торговельна Спілка" в Радехові подібну справу програла.[20]

"Дністер" у Львові програв справу, що відносилася до обрахування премієвих резерв у зв'язку з їх переданням Пенсійному Інститутові Приватних службовців у Львові.[21]

Найвищий Адміністраційний Трибунал вирішував неодноразово справи зі скарг греко-католицьких і православних єпископств і парафій.

І так гр. кат. Митрополича Капітула у Львові програла в 1928 р. справу звільнення дібр від доходового податку. Оціночна Комісія встановила загальну вартість дібр Капітули на суму 252.972 дол., в чому вартість маєтку Цвітова 124.372, і незабудованих площ у Львові 128.600. Відмову звільнення від податку умотивовано обставиною, що з доходів були утримувані отці крилошани, отже майно не служило безпосередно цілям релігійного культу. [22]

Гр. кат. єпископський Ординаріят в Перемишлі програв в 1927 р. справу в предметі маєткового податку від бенефіційних маєтків простору нижче мінімальної дотації згідно з Конкордатом, тобто нижче 15 до 30 гектарів[23].

Гр. кат. Єпископство в Станиславові та Інститут Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії в Станиславові виграли справу в предметі комунальної оплати від перенесення права власности[24] а частинно виграли справу в предметі маєткової данини[25]. Теж саме Єпископство

---

[17] 13. жовтня 1932, ч. 787/30, Збірник ч. 600S.
[18] 28. жовтня 1936, ч. 434/34, Збірник ч. 1251S.
[19] 3. квітня 1936, ч. 7258/34, Збірник ч. 1191S.
[20] 13. березня 1929, ч. 267/27, Збірник ч. 52S.
[21] 16. січня 1936, ч. 1434/31, Збірник ч. 1135A.
[22] 24. жовтня 1928, ч. 4404/26, Збірник ч. 1542.
[23] 24. жовтня 1927, ч. 3391/25, Збірник ч. 1281.
[24] 7. грудня 1932, ч. 6356/30, Збірник ч. 616S.
[25] 19. листопада 1935, ч. 223/34, Збірник ч. 1155S.

виграло справу в предметі виміру податку від нерухомостей за 1930 рік.[26]

Волинська Православна Духовна Консисторія в Крем'янці програла справу в предметі виміру самостійного вирівнавчого податку з терену православної парафії в селі Яблінне, громади Березно.[27]

Успенська Почаївська Лавра програла скаргу на рішення Відкличної Комісії в Луцьку, яким відкинено її відклик від гривни в сумі 600 золотих за ведення електричного млина без промислового свідоцтва.[28]

Монастир о. Василіян в Жовкві програв в предметі доходового податку за 1929 рік. Монастир доказував, що доходи з монастирського маєтку зуживаються на консервацію церкви і церковних речей, на утримання церковної служби, на утримання ченців, які займаються душпастирством, навчанням релігії в місцевих школах і релігійними видавництвами, а решта доходів обертається на утримання 10 хлопців, які вчаться друкарства і на загальні цілі цілого Чину, а зокрема на утримання чернечої молоді. Трибунал вирішив, що зуживання хочби навіть частини доходів на утримання духовних, чи чернечих осіб, не можна вважати зуживанням доходів на віроісповідні цілі.[29]

Трибунал віддалив скаргу гр.-кат. парафії в Устєчку проти рішення австрійського Міністерства Внутрішних Справ з 1914 року в справі викупу права побору шістьох дубів з дібр Червоногород.[30]

Комітет будови гр.-кат. церкви в Куропатниках, пов. Бережани програв справу в предметі перевласнення будівельної парцелі.[31]

Гр. кат. парафія й церква в Буцневі та о. Ісидор Глинський програли справу в предметі виміру спеціяльної оплати від шляхів.[32]

Гр. -кат. парафія в Мартинові Новім (о. Йосиф Дикий) програла справу в предметі спеціяльної оплати від шляхів.[33]

О. Леон Сілинський, парох у Вістовій виграв в подібній справі з уваги на помилкове поступовання адміністраційної влади.[34]

Управа громади в Болехівцях візвала в 1930 р. о. Петра Мекелиту, гр.-

---

[26] 4. жовтня 1933. ч. 8778/31. Збірник ч. 703S.
[27] 17. січня 1936. ч. 3536/32. Збірник ч. 1153S.
[28] 7. червня 1934. ч. 2300/33. Збірник ч. 803S.
[29] 29. жовтня 1934. ч. 7253/31. Збірник ч. 831S.
[30] 29. січня 1924. ч. 15/22. Збірник ч. 289.
[31] 14. травня 1927. ч. 593/25. Збірник ч. 1210.
[32] 24. листопада 1930. ч. 10/29. Збірник ч. 390S.
[33] 31. грудня 1930. ч. 1957/29. Збірник ч. 414S.
[34] 6. червня 1932. ч. 6256/30. Збірник ч. 578S.

кат. пароха в Стебнику, відробити шарваркову повинність чотири дні фізичної праці, в тому два дні праці з кіньми. Повітовий Виділ в Дрогобичі затвердив рішення громади. Трибунал це рішення скасував.[35]

Гр.-кат. парафія в Рогатині виграла у справі виміру комунального додатку до ґрунтового податку за 1935 р.[36]

Сестри Милосердя в Кракові як власники дібр Білий Камінь, Жулиці й Бужок осягнули рішення Тернопільського Воєводи на основі австр. закону з 1873 р. в справі викупу обтяжуючого ці добра обов'язку видавати для кожночасного гр.-кат. пароха з Білого Каменя 20 сягів дров на опал, чотирьох фір ріща на огорожу і двох кіп колів, та подібної кількости дров, ріща й колів для парохів в Жулицях і в Бужку. Парохи оо. Богдан Чекалюк, Володимир Лешнівський, Петро Лащук і Евген Лукашевич спротивилися, тому що право побору дров було в цьому випадку не даниною в натурі, яка підлягала би викупові на основі закону з 1873 р., але ґрунтовою служебністю вписаною до ґрунтових книг. Трибунал скасував рішення воєводи, тому що справа правного характеру тягару належить до загальних судів, а не до адміністраційних властей.[37].

Ілля Зімет, власник дібр Тростянець Малий, до якого було прив'язане право патронату, вніс скаргу на рішення Тернопільського Воєвідства у справі обов'язку конкуренції в користь гр. кат. парафіяльної церкви в Тростянці малім, тому що він був в даному часі власником лише частини маєтку, бо решта була розпарцельована. Зімет програв.[38]

С. і Й. Краєвскі в Оглядові програли в справі зв'язаній з наданням о. Мелетієві Феденишинові презенти на гр. кат. парафію в Чехах.[39]

Ціла низка справ відноситься до особистого наставлення сторін до польської державности. І так абсольвентка учительської семинарії Марія Р. звернулася до староства в Яворові по свідоцтво льояльности, потрібне їй, щоб старатися про посаду. Староства відмовило без подання причин. Воєвідство відмову затвердило. Трибунал відкинув скаргу, тому що адміністраційні власті рішають в таких справах на основі свобідної оцінки.[40]

Воєвідство у Львові позбавило в 1925 р. Івана Лучишина польського громадянства на основі розпорядку Ради Оборони Держави з 11. серпня

---

[35] 17. травня 1933, ч. 351/31, Збірник ч. 673S.
[36] 5. травня 1936, ч. 6266/35, Збірник ч. 1189S.
[37] 21 грудня 1931, ч. 5558/29, 6023/29, Збірникч. 470A.
[38] 16. листопада 1927, ч. 1049/26, Збірник ч. 1309.
[39] 15. листопада 1929, ч. 2181/27, Збірник ч. 140A.
[40] 13. грудня 1935, ч. 9882/33, Збірник ч. 1129.

1920. Лучишин покинув Польщу в 1923 році, будьто би тому, щоб відмовитись від військової служби, й перебував в Чехословаччині. Трибунал відкинув його скаргу.[41]

Іван Теодор Рудницький у Львові, позбавлений польського громадянства тому що без згоди польського уряду прийняв публичний уряд в чужій державі, а саме посаду контрактового урядовця в Дирекції Скарбу в Ужгороді, в Чехословаччині. Трибунал скасував рішення воєвідства з причини хибного поступовання.[42]

Лев Мидловський, позбавлений польського громадянства рішенням станиславівського воєвідства з 1934 р., тому що в 1924 році виїхав нелеґально за кордон. Лев Мидловський доказав, що виїхав був на студії до Чехословаччини, що в 1931 році зголосився в польському консуляті в Празі з метою повороту до краю, та що нема доказу, що мотивом його виїзду в 1924 році був намір відмовитися від військової служби. Трибунал скасував рішення з причини хибного поступовання.[43]

Ярослав Хмілевський в Станиславові програв справу в предметі права вживати титулу "доктор вшех наук лєкарскіх". Хмілевський мав лікарський диплом Карлового Університету в Празі з 1929 року, а в Польщі була вимагана нострифікація закордоних дипломів.[44]

Дмитро Хіровський і Михайло Думак сповняли службу жандармів в Босні й Герцеґовині перед першою світовою війною. Перед цією службою вони були приналежні до громади Половець, чортківського повіту. По війні повернулися до краю. Чортківський староста відмовив їм посвідки польського громадянства. Виграли в Трибуналі, тому що австрійський закон про громадську приналежність не обов'язував в Босні й Герцеґовині.[45]

Рідкий випадок різниці думок батька (греко-католика) і матері (римо-католички) в справі імені дитини найшов розв'язку в Трибуналі. В неприсутності батька Володимира Вишинського мама дала охристити сина в римо-католицькім обряді й надала дитині імена Збіґнєв Маріян. Батько дізнався про те пізніше і при миропомазанню сина в греко-катол. обряді у Виткові Новім, радехівського повіту, казав вписати імена Роман Володимир Маріян. Трибунал вирішив, що на поавстрійських теренах ріщає воля батька в таких справах, якщо родичі не можуть дійти

---

[41] 16. січня 1929, ч. 88/27, Збірник ч. 3А.

[42] 14 листопада 1933, ч. 5456/32, Збірник ч. 694А.

[43] 4. березня 1938, ч. 428/36, Збірник ч. 1513А.

[44] 20. квітня 1938, ч. 2509/36, Збірник ч. 1532А.

[45] 25. листопада 1931, ч. 2892/30 і 2893/30, Збірник ч. 458А.

до спільного порозуміння.[46]

Евстахій Пеленський в Комарні програв справу в предметі відложення військової служби, хоча був будьто би єдиним кормителем родини.[47]

Дальші справи зв'язані з ґрунтовими справами, зокрема парцеляціями. І так: Гринько Гнатів з Деминова виграв у справі дозволу на будову.[98]

Михайло Скрипчук, якому не давали дозволу на перевласнення ґрунту, виграв справу в Трибуналі.[49]

Теофіль Мошинський і 19 інших жителів села Пановиці, Підгаєцького повіту програли справу в предметі перевласнення фільварку Пановиці.[50]

Рифка Біллерова виграла справу про перевласнення земської посілости в Кривотулах Старих, в некористь Явдохи Запоточної.[51]
В ході добровільної парцеляції маєтку Крижанівщина Рогатинського повіту, власнички Феліція Онишкевичева, Софія з Онишкевичів Гошовська і Камілія Онишкевичівна, продали Катерині Ґембала парцелю загального простору 5 морґів і 104 кв. сяжні. В наслідок донесення Франца Кепури, що Катерина Ґембала "відступила русинам частину своєї парцелі за доляри" переведено слідство в Перемишлянах. Після того вплинуло до Окружного Земського Уряду подання Андруха Кубарича, Марини Кубарич зам. Мазурок і Семка Санаґорського з проханням затвердити два контракти. Земський Уряд відмовив, тому що поділ парцелі меншої ніж 5 морґів на менші парцелі є суперечний з засадами рільничої реформи. Трибунал відкинув скаргу Кубарича і тов., не зважаючи на закиди скарги, що купуючі були рільниками, що заплатили ціну купна, обняли закуплений ґрунт в посідання, і навіть на ньому побудувалися.[52]

Олександер Шмирук з села Обиче, громади Шумськ, Кремінецького повіту програв справу в предметі викреслення Тараса Шмирука з листи Обичівського Селянського Товариства.[53]

---

[46] 5. червня 1937, ч.2439/34, Збірник ч. 1383А.
[47] 21. листопада 1930, ч. 7042/29, Збірник ч. 306А.
[48] 16. квітня 1924, ч. 1027/23, Збірник ч. 372.
[49] 12. січня 1925, ч. 1127/23, Збірник ч. 515.
[50] 20. листопада 1926, ч. 588/24, Збірник ч. 1052.
[51] 14. березня 1927, ч. 188/25, Збірник ч. 1152.
[52] 9. лютого 1928, ч. 757/26, Збірник ч. 1375.
[53] 17. вересня 1928, ч. 1400/26, Збірник ч. 1502.

Іван Задурович виграв скаргу проти вивласнення його ґрунту під розбудову загального шпиталя в Тернополі.[54]

Михайло Бабій виграв у справі вилучень з маєтку Янівка, повіту Дубно і Квасів, повіту Горохів на основі закону про рільничу реформу з 1925 р.[55]

Григорій Лацуняк в Стебнику програв справу в предметі надання Державному Скарбові копальняного поля "Стебник II" на відкривку викопалини каїніту. Потасова сіль каїніт підпадала під поняття застережених матеріялів в розумінню гірничого закону.[56]

Степан Гуляницький частинно виграв у ґрунтовій справі проти Володимира Домара, у цій частині що відносилася до ціни викупу ґрунту.[57]

Трибунал скасував рішення міністерства Рільничих Реформ у справі надання 2.10 гектарів ґрунту з інструкційного маєтку Перетоки в користь Евгенії Долгун. Скаргу вносив Василь Пипчук-Ярошевський.[58]

Кароліна Шнельова і 19 інших жителів села Фірлеїв, Золочівського повіту, програли парцеляційну справу маєтку Вільшанка, з дев'яти гектарів утворено 17 парцель. Окружний Земський Уряд затвердив 13 парцель, але не затвердив парцель Юлії Матвіїв, Марії Адлесь, Івана й Анастазії Питльованих і Марії Данилишин.[59]

Евгенія Тормено й інші внесли скаргу на рішення Окружної Земельної Комісії в Луцьку, яка надала землю Маріянні, Антонові і Йосифі Ковальчукам в маєтку Ясенівка, громади Олесько, Володимирського повіту. Тормено програла, Ковальчуки виграли.[60]

Михайло Древняк з Сеньковець, Копичинецького повіту, програв у парцеляційній справі.[61]

Іллія Охримук, Марта Скоклюк і Григорій Манець, а також Поліська Православна Консисторія в Пинську виграли справу комасації ґрунтів сіл Озяти, Засадники і Сичево.[62]

Лука Павлюк і тов. з Розджалова виграли справу встановлення публичного чи приватного характеру води на просторі рибальського

---

[54] 13. листопада 1929, ч. 3495/27, Збірник ч. 139А.
[55] 27. січня 1930, ч. 2847/28, Збірник ч. 184А.
[56] 20. червня 1930, ч. 3577/28, Збірник ч. 261А.
[57] 24. березня 1930, ч. 4928/28, Збірник ч. 221А.
[58] 11. червня 1931, ч. 6255/29, Збірник ч. 415А.
[59] 28. квітня 1932, ч. 2996/30, Збірник ч. 539А.
[60] 27. квітня 1933, ч. 9675/30, Збірник ч. 646А.
[61] 30. жовтня 1935, ч. 176/33, Збірник ч. 1078А.
[62] 24. вересня 1935, ч. 3655/33, Збірник ч. 1120А.

ревіру ч. 1 потока Білосток, на шляху з Комарова до Поздимира. Такі контроверсії належали до загальних судів, а не до адміністраційних властей.[63]

З подібної причини частинно виграла громада Довге над Дністром у справі набуття Державним Скарбом права власности ґрунтів в цій громаді добутих в наслідок реґуляції Дністра.[64]

Дальші рішення Трибулану розв'язують питання іншого типу. Громада Зелена, Надвірнянського повіту програла справу житлового додатку для вчительки Петронелі Сайкевичевої в Пасічній.[65]

Лев Масюк і тов. виграли справу протесту проти виборів до міської ради в Яворові.[66]

Головна Виборча Комісія в Тернополі 4. грудня 1933 ствердила недійсність в цілості листи з кандидатами Ілярієм Бриковичем, Михайлом Кордубою і іншими. Микола Мелінишин вніс скаргу на рішення Тернопільського воєдови в цій справі і виграв.[67]

Кирило Чекалюк в Болехові виграв справу в предметі уневажнення ухвали Тимчасової Управи громади в Болехові що до іменування Йосифа Бєлявського міським секретарем.[68]

Управа Повітової Каси Хворих в Дрогобичі повідомила в 1925 році, що листа Об'єднаного Виборчого Комітету українських, польських і жидівських робітників і службовців, і підписана 71 особами листа кандидатів на делегатів до Повітової Каси Хворих в Дрогобичі не була акцептована. Василь Митчин, повновласник листи добився корисного рішення Трибуналу.[69]

Повітовий суддя Володимир Лаврівський в Косові, скреслений з виборчої листи І. округи, тому що будьто би його постійний урядовий осідок був в Старім Косові, а не в Косові, виграв справу в Трибуналі[70].

Володимир Гаєцький в Галичі програв справу проти Міністерства Справедливости у справі вписання його на листу оборонців в карних справах.[71]

Повітова Каса Хворих в Надвірній виграла справу в предметі

---

[63] 27. листопада 1936, ч. 3828/34, Збірник ч. 1252А.

[64] 24. травня 1932, ч. 7197/30, Збірник ч. 546А.

[65] 25. жовтня 1938, ч. 5027/36, Збірник ч. 1621S.

[66] 7. квітня 1938, ч. 2728/34, Збірник ч. 1552А.

[67] 4. жовтня 1937, ч. 3014/34, Збірник ч. 1411А.

[68] 22. лютого 1926, ч. 874/24, Збірник ч. 885.

[69] 20. травня 1927, ч. 1864/25, Збірник ч. 1215.

[70] 24. червня 1929, ч. 3152/27, Збірник ч. 91А.

[71] 9. травня 1924, ч. 1255/23, Збірник ч. 398.

обезпечення робітників на праці у Юлія і Лева Боднарів (рішення в некористь Боднарів)[72]

Д-р Евген Ловицький, адвокат в Підгайцях, програв справу в предметі обезпечення Антона Вороневича на праці в його адвокатській канцелярії в характері мунданта.[73]

Слідує декілька рішень в податкових справах: виграли в справах спадкового податку: Петро Семчишин в Бережанах[74], Йосиф Іванець і Микола Іванець в Сокалі (спадщина по Казимирі Йохимовій)[75], спадкоємці по бл. п. Олені Дашинич-Кульчицькій в Городенці[76].

Д-р Маріян Панчишин у Львові частинно виграв в справі виміру маєткового податку. Уряд Скарбовий оцінив був майно д-ра Панчишина з кінцем 1924 року на 35.000 золотих, (тобто 7.000 долярів по тодішному курсі).[77] Д-р Маріян Панчишин і Ольга Панчишин виграли в 1931 році справу в предметі оплати від перенесення права власности реальности. Справа була в тому, що відбудована хата повинна була бути податково трактована як нова і втішатися тими самими податковими пільгами. Д-р Панчишин купив був в 1926 році реальність у Львові від Казимира Бончковського за 59.280 золотих.[78]

Григорій Друченко в Забрамю, пов. Дубно, виграв справу в предметі маєткового податку.[79]

Михайло Кулинич в Трибухівцях виграв у справі оплати від набуття нерухомости.[80]

Авксентій Степанюк видержавлював Мошкові Б. моторовий млин в селі Дзятковицях, рівенського повіту. Державець спізнився з промисловим податком і скарбові власти спрямували екзекуцію проти Степанюка. Трибунал скасував адмін. рішення з приводу хибного поступовання.[81]

Микола Мочурад, Іван Малиновський, Григорій Микитка, Іван Микитка, Петро Огоновський, Теодор Скочиляс і Катерина Курилець, зі Щирця, внесли скаргу до Трибуналу з приводу, на їх думку неналежної

---

[72] 27. червня 1930, ч. 2272/28, Збірник ч. 267А.
[73] 26. лютого 1929, ч. 3152/27, Збірник ч. 27А.
[74] 23. вересня 1927, ч. 1327/26, Збірник ч. 1258.
[75] 22. квітня 1936, ч. 9047/33, Збірник ч. 1211S.
[76] 1. червня 1938, ч. 2343/36, Збірник ч. 1386S.
[77] 2. листопада 1928, ч. 4486/26, Збірник ч. 1577.
[78] 12. червня 1931, ч. 3338/28, Збірник ч. 469S.
[79] 12. лютого 1929, ч. 851/27, Збірник ч. 25S.
[80] 25. жовтня 1929, ч. 2280/27, Збірник ч. 180S.
[81] 15. лютого 1932, ч. 6239/29, Збірник ч. 538S.

оплати в користь Державного Шляхового Фонду. Іван Микитка виграв. Інших справ Трибунал не розглядав, тому що відмовив другим сторонам права убогих, про яке просили.[82]

Ще про емеритальні, службові й інвалідські справи. Ось їх перелік: В емеритальних справах Карло Шипайло, кол. радник краєвого суду в Печеніжині (програв)[83], Генрик Хальзель, старший канцелярійний офіціял в Городенці "Служба українска в часє замєшек рускіх на теренє Малопольські Всходней нє подлєґа вліченю до вислуґі емеритальней"[84] Василь Бойчук, кол. в'язничний "дозорець" в Станиславові, (програв)[85] Мирослав Венгринович, суддя Окружного Суду в Самборі виграв в предметі зарахования років служби[86], д-р Ілля Салагуб, авскультант в Чорткові програв, тому що служба виконувана в Коломиї в часі окупації румунськими військами не може вважатися ні державною польською службою, ні службою в кол. "заборчій" державі[87], Константин Федоренчук (програв)[88]; Онуфрій Семчук, постійний залізничний робітник у Львові (виграв)[89]; Олександер Пісецький, кол. рахунковий ревідент в кол. Галицькій Дирекції Пошт і Телеґрафів у Львові, працював віь 1894 до 31 жовтня 1918. В 1919 покинув край і повернувся в 1924 році. Його не прийняли до служби з уваги на брак етату. Емеритуру признали аж від 1. жовтня 1925. Просив від 1924. Програв.[90]; Євген Зуб, залізничий робітник (програв)[91]; Онуфрій Вальков, кол. постійний учитель державної ґімназії в Збаражі (програв)[92]; Самсон Корнієнко виграв у справі зарахування до емеритури служби під Росією 1901-1903[93] Ярослав Глібовицький, учитель державної учительської семинарії в Ряшеві (частинно виграв) [94]; Михайло Терлецький, старший секретар Окружного Суду у Львові. Програв, бо самоврядна служба на Буковині не зараховувалася до польської емеритури[95]; о. Михайло Юзьвяк,

---

[82] 28. січня 1936, ч. 9524/33, Збірник ч. 1155S.
[83] 11. січня 1924, ч. 322/22, Збірник ч. 272.
[84] 11. листопада 1925, ч. 2088/24, Збірник ч. 794.
[85] 25. листопада 1925, ч. 1654/24, Збірник ч. 808.
[86] 21. січня 1926, ч. 1967/24, Збірник ч. 868.
[87] 20. вересня 1926, ч. 29/25, Збірник ч. 997.
[88] 2. березня 1927, ч. 693/25, Збірник ч. 1137.
[89] 26. квітня 1928, ч. 1143/26, Збірник ч. 1444.
[90] 14. травня 1928, ч. 2468/26, Збірник ч. 1455.
[91] 19. квітня 1933, ч. 9481/30, Збірник ч. 635А.
[92] 15. вересня 1933, ч. 631/31, Збірник ч. 672А.
[93] 29. травня 1933, ч. 5427/31, Збірник ч. 771А.
[94] 24. травня 1935, ч. 6052/32, Збірник ч. 1050А.
[95] 28. жовтня 1935, ч. 9552/32, Збірник ч. 1057А.

учитель гр.-кат. релігії в учительській мужеській семинарії в Самборі. Програв, бо австрійська військова служба і душпастирська праця в роках 1891-1893 не зараховувалася[96]; Розалія Ґулай, неетатова стаційна залізнича робітниця програла у справі звороту емеритальних вкладок[97].

У справі виміру платні: Володимир Кульчицький, окружний суддя у Львові (програв)[98]; Емануїл Лужецький, судовий аплікант (виграв)[99] Михайло Копистинський, старший податковий завідатель в Кросні (програв)[100] Володимир Сембратович, суддя з Риманові (програв)[101] Теодор Табачнюк, в'язничний дозорець в Коломиї (виграв)[102] о. Олександер Грегорович, капелян при в'язниці Окружного Карного Суду у Львові (програв)[103] Мирослав Венгринович програв в предметі виплати платні за час неприсутности спричиненої російською неволею, 1914-1923[104]; Василь Дзюбинський, учитель в професійній школі деревного промислу в Коломиї (програв)[105]; Антін Костишин, поштовий секретар, відмовив зложити службову присягу Польщі 11. березня 1919. Звільнений зі служби 26. березня 1919. Прийнятий поновно до служби в 1920 р. Службову присягу зложив 23. листопада 1920. Зараховано до служби час 1. квітня 1919 і після 23. листопада 1920. Частинно виграв.[106] Єлисавета Демчук, учителька публичної вселюдної школи у львівській окрузі (виграла).[107] У справах звороту коштів перенесення на інше службове місце: Володимир Костецький, окружний суддя в Станиславові (програв)[108] Володимира Хромовська, емер. учителька (виграла)[109] Данило Федорук, завідатель вселюдної школи в Монастері (виграв)[110] У справах перенесення на інше службове місце: Северин Левицький, старший поштовий контролер (програв)[111] інж.

---

[96] 15. грудня 1936, ч. 5451/33, Збірник ч. 1283А.
[97] 24. червня 1937, ч. 4836/34, Збірник ч. 1393А.
[98] 29. травня 1924, ч. 1669/23, Збірник ч. 419.
[99] 21. травня 1926, ч. 133/25, Збірник ч. 949.
[100] 21. травня 1926, ч. 791/25, Збірник ч. 951.
[101] 13. травня 1927, ч.843/26, Збірник ч. 1208.
[102] 16. грудня 1927, ч. 1582/26, Збірник ч. 1340.
[103] 9. березня 1928, ч. 2258/26, Збірник ч. 1405.
[104] 21. січня 1926, ч. 1967/24, Збірник ч. 868.
[105] 29. жовтня 1929, ч. 4037/27, Збірник ч. 133А.
[106] 25. березня 1930, ч. 1083/28, Збірник ч. 222А.
[107] 2. грудня 1938, ч. 581/37, Збірник ч. 1645А.
[108] 31. грудня 1931, ч. 6710/29, Збірник ч. 473А.
[109] 31. жовтня 1924, ч. 771/23, Збірник ч. 469.
[110] 18. жовтня 1935, ч. 9754/32, Збірник ч. 1073А.
[111] 7 березня 1924, ч. 45/23, Збірник ч. 327.

Володимир Маньковський, етатовий учитель державної Промислової Школи у Львові (виграв)[112]. Іван Середа, шкільний інспектор в Долині програв скаргу проти рішення звільнення його зі служби[113] Стефанія Матвійчуківна виграла справу признання їй характеру вчительки часово-кваліфікованої[114]. Даміян Горобійовський, поштовий підрядник львівської Дирекції Пошт і Телеґрафів, працював від 1903 року. В квітні 1919 відмовився від службової присяги Польщі. Звільнений зі служби і більше неприйнятий (програв).[115] Омелян Труш, правник, службовець Скарбової Дирекції. 31. травня 1919 усунений з польської служби з причини відмови зложення присяги. Дня 11. серпня 1920 зложив присягу, прийнятий до скарбового уряду в Ліманові (виграв)[116]

Інвалідські справи: Омелянові Назарові у Львові, який побирав інвалідську ренту, відібрали ренту. Виграв.[117] Юрко Івасик з Молоткова, пов. Надвірна, інвалід зі світової війни (програв через спізнений термін)[118]; Ігнатій Коваль в Зашкові в справі інвалідської ренти (виграв)[119]; Михайло Свідрук в Надвірній (програв) [120]; Софія Козак в Старявій, пов. Добромиль (виграла)[121]; Ігнатій Слободян в Луці Великій, пов. Терпопіль — інвалід з російського фронту в Карпатах 1914 р. (виграв)[122]; Яцко Гладун, Чортків (виграв)[123]; Петро Василишин, Пізнанка Гнила (програв)[124]; Василь Голояд, Пізнанка Гнила (програв)[125]; Анастазія Колос-Колосок в Вербчах (Рівне) програла[126]; Микола Мельник, робітник з терену Дирекції Державних Залізниць в Станиславові програв справу відшкодування з причини нещасливого випадку[127]. Дмитро Глодан був опікуном сиріт Грегоруків, які будьто би неправно побирали сирітську ренту. Держава домагалася особисто від

---

[112] 22. жовтня 1929, ч. 4313/27, Збірник ч. 127А.
[113] 13. березня 1925, ч. 2009/23, Збірник ч. 587.
[114] 28. травня 1926, ч. 3447/25, Збірник ч. 962.
[115] 18. червня 1926, ч. 2090/25, Збірник ч. 989.
[116] 19. січня 1933, ч. 6219/30, Збірник ч. 598А.
[117] 12 березня 1929, ч. 2405/27, Збірник ч. 36
[118] 18. червня 1929, ч. 1636/27, Збірник ч. 89А.
[119] 9. вересня 1933, ч. 3311/31, Збірник ч. 668А.
[120] 16. лютого 1934, ч. 8007/32, Збірник ч. 729А.
[121] 18. травня 1934, ч. 8504/32, Збірник ч. 766А.
[122] 3. вересня 1934, ч. 156/32, Збірник ч. 833А.
[123] 8. листопада 1934, ч. 1136/32, Збірник ч. 839А.
[124] 9. березня 1935, ч. 8114/34, Збірник ч. 1021А.
[125] 25. січня 1935, ч. 8277/32, Збірник ч. 1025А.
[126] 3. лютого 1934, ч. 3009/33, Збірник ч. 723А.
[127] 12. листопада 1934, ч. 1792/32, Збірник ч. 806А.

опікуна звороту будьто би неправно виплаченої ренти. Глодан виграв, бо опікун особистим маєтком в таких справах не відповідає[127]. Малолітний Никифор Кондратюк, діючий через маму й опікунку Домініку Пашкевич, виграв у справі сирітської ренти[128].

На окрему увагу заслуговує справа Ангелини Погорило, вдруге (Н. сек. вото) Палисової, вдові по цивільному інваліді. Вона вийшла вдруге заміж, але другий чоловік скоро після того помер. Вдова втратила ренту безповоротно. Покликувалася на те, що ані закон з 1917 р. про цивільних інвалідів ні виконне розпорядження не містить жодних постанов на випадок поновного одруження вдови. Трибунал застосував по аналогії постанову з закону про воєнних інвалідів з 1921 року.[130]

Ще й досі мабуть не забувся місяць вересень 1932, коли кількадесять українських суддів в Галичині перенесено на емеритуру, на основі Президентського Розпорядження з 23. серпня 1932,[131] яке дозволяло переносити суддів у стан спочинку до 31. жовтня 1932. У справі судді Окружного Суду А.Г. якому доручили повідомлення про його спенсіонування аж 2. листопада 1932. Трибунал вирішив, що рішення з-перед 31. жовтня 1932 може бути важне доручене також пізніше.[132]

Так виглядають ці 130 "українських справ" перед Найвищим Адміністраційним Трибуналом Польщі. Годі збагнути скільки було подібних непублікованих справ. Відомо мені, що деяке число кол. австрійських службовців правувалося з польським урядом на основі т. зв. "Віденської конвенції", яка ніколи не увійшла в життя. Напр. скаргу д-ра Михайла Литвиновича в Станиславові за емеритальні права набуті судейською службою на Буковині, Трибунал відкинув в 1934 році неопублікованим рішенням. Вражає розмірно мале число "українських" рішень. Але й ці публіковані рішення дають картину наболілих мовних, службових, церковних, економічних питаннь даного періоду. У статті свідомо наведені усі прізвища сторін, людей, які боролися за свої права, доходячи аж до найвищої інстанції. Законна вимога зложити кавцію в сумі 100 зол., яка пропадала у випадку відкинення скарги, здержувала неодного від вношення скарги. Коли ми переглянемо усі рішення, годі не завважити тенденції з боку Трибуналу берегти в першу чергу інтересів держави. Впадає в очі дуже велике число відкинених скарг. У рішеннях

---

[128] 21. березня 1938, ч. 239/37, Збірник ч. 1634A.
[129] 9. квітня 1938, ч. 135/36, Збірник ч. 1637A.
[130] 12. листопада 1934, ч. 1792/32, Збірник ч. 806A.
[131] Дневник законів, поз. 663/1932.
[132] 14. жовтня 1937, ч. 11559/32, Збірник ч. 1466A.

останніх років, тобто після т. зв. "нормалізації" 1935 р., відношення виграних справ дещо збільшилось. Рішення Трибуналу звичайно досить лаконічні. Вони рідко коли переступають три сторінки обоснування у справі. Тому що комплет присудів Трибуналу важко доступний на еміґрації, перелік "українських" справ друкований у виді статті, в українській публікації збереже цей аспект нашого життя в міжвоєнній добі для грядучих поколінь.

Володимир Трембіцький

ДИПЛОМАТИЧНІ ВЗАЄМИНИ АРҐЕНТИНИ З УКРАЇНОЮ

У великому діяпазоні міжнародних дипломатичних взаємин України (1917-1924 років) належне місце займає теж Арґентина, єдина американська Республіка, яка визнала була самостійність України „де факто" та **„де юре".** Дня 5 лютого 1921 р. тодішній президент Гіполіт Іріґожен (Hipolito Irigoyen) своїм урядовим письмом від 5.12.1921 р. повідомив дипломатичне представництво Української Народної Республіки в Парижі про повно-юридичне визнання Української Республіки вільною і незалежною державою "Estado Libre e independente" тобто суверенною, та доручив в точці 2 (articulo 2) проголосити це визнання в урядовому бюлетені державної адміністрації.

Українську державу в документі по назві скорочено до двох слів "Republica de Ukraina" без нашого третього терміну „Народня", який-то скрупулятно вживався українською стороною в усіх письмах до арґентинських чинників.

Арґентинські консуляти в Україні та українська державність 1917-1918-ті рр.

Цікавим явищем в історії українських взаємин з Арґентиною, був факт існування до 1917 року двох арґентинських консулятів в українських портових містах: один головний генеральний Консулят в Одесі, де урядував консуль П. Навеллян (P. Naveillan) та в Миколаєві, де консулем був Й. Ґольдфарб (J. Goldfarb) (жидівського походження), який обняв становище щойно в 1918 році (мабуть, після відходу арґентинця консуля Ернеста Переса (1908-1918), який доручив всі консульські чинності виконувати свому заступникові з комерційно-правничою практикою та знанням (громадянин Росії з орієнтацією в льокальних, отже, й українських, так сказати, справах)[1]. До речі, призначування на консульські функції для чужих держав в російських містах було в цих часах дуже практиковане та російській адміністрації

---

[1] Almanach de Gotha — Annuaire Geneologique, diplomatique et statistique. Russie, Gotha, vol. 1919, p. 906.

EL PODER EJECUTIVO
NACIONAL.

N°.22.

Buenos Aires, febrero 5 de 1921.

Visto el pedido formulado por el Gobierno de la República de Ukraina,

El Poder Ejecutivo de la Nación
DECRETA:

Artículo 1°.-Reconocese a la República de Ukraina, como Estado libre e independiente.

Artículo 2°.-Comuníquese, publíquese en el Boletín Oficial y dese al Registro Nacional.

(Fdo) YRIGOYEN.
P. Torello.

Es copia:

вигідне з уваги на знання російської мови даним консулем, тобто „легшого контакту" з місцевими урядовими чинниками.

Тому, що в Україні в 1917/18 роках були аж два арґентинські консуляти, ясно, що один консульський штаб міг бути без труднощів перенесений в столицю України — в місто Київ, де уряд УНР мав все вигідне приміщення та радо вітав нового дипломатичного представника із-за кордону. Акредитація арґентинського консуля могла початися навіть від найнижчого розряду, хочби „обсерваційного", „покищо", характеру, як це зробили Японія, Китай, Портуґалія та Італія (в січні 1918 р.). Для Арґентини, як невтральної держави, не було потреби обмежуватися дипломатичними формальностями.

Арґентина могла оформитися так, як це вчинили інші невтральні держави Европи: скандинавські, а серед них Еспанія, Голляндія, і Персія.

Арґентині потрібно було бути в Києві не лише з уваги на економічні взаємини via Одеса, та Маріюпіль, звідкіля вивозилося в Буенос Айрес плуги, залізні вироби для сільського господарства, рейки, а то й ваґони, деревний матеріял (разом на річну суму біля 3.500.000 рублів), але також з уваги на перервані від 1914 року еміграційні та транспортові чинности, які мали дуже широкий діяпазон по всій західній території України (Волинь, Холмщина, Поділля, а також в Київщині та сильно в Таврії)[2]. За російськими статистичними даними в південну Америку до 1913 року подалося щонайменше пів мільйона „русских" з українських ґуберній, не лише в Арґентину, а також в Бразилію, Уруґвай, Параґвай (туди сильно переїздили волиняки), Чілє, Болівію, а також в Колюмбію й Еквадор.

Для еміграційних цілей в Рівному, Бересті, Херсоні, Одесі, в Києві працювало 84 переселенчих аґентів, об'єднаних в „Европейському Еміґраційному Товаристві" під головством С. Крижанівського в Києві та його правним дорадником з 1900-тих років, адвокатом А. С. Іваненком.[3] Для транспорту пасажирів та важного комерційного товару в південну Америку працювало 12-16 кораблів на лінії Одеса-Трієст, Одеса-Ґенуя-Марсилія, звідкіля йшли більшого тонажу італійські, французькі, австрійські кораблі в Арґентину або в Бразилію. Були також транспорти просто з портів України — Одеси чи Херсону — в Ріо де Жанейро або в Буенос Айрес.[4]

---

[2] Н. В. Королёв: Страны Южной Америки и Россия (1890-1917). Кишиневский Ордена Трудового Красного Знамени Государственного Университета им. В. И. Ленина, изд. „Штиинца", Кишинев, 1972, ст. 40, 49-56.

[3] Там-же, ст. 50, 63-68.

[4] Там-же, ст. 93-94, 103-107.

Ось тому, коли воєнні дії прорвали торговельний обмін та полагоджування еміґраційних паперів, опіку Росії через її консулів в Арґентині, Бразилії, Уруґваї, Чілє, всеж таки, до якоїсь міри, могли продовжуватись консульські чинності між урядом УНР (як переємника російських зобов'язань) та консульськими установами в Україні, які, за статистикою, існували від імені Бразилії із 1828 року, Арґентини від 1908 року, Уруґваю від 1905 р., Чілє від 1908 р., Параґваю від 1909 р. [5]

До 1913 року урядували, навіть у Києві, консулі Уруґваю Г. Бекер (Bäker) — єдиний південно-американський консуль в самому Києві, а крім нього Уруґвай мав консуля Й. Ротгштайна (від 1911 р.) в Одесі. Тут можна ще додати, просто для інформації, що також Чілє мало свого консуля п. Е. В. Свана (E. V. Swan) із 1891 р. в Одесі.[6] Все те лиш вказує, наскільки південна Америка була заанґажована в Україні до 1914 р.

Знову коли взяти було до уваги, що в Арґентині до 1909 р., було 106.114 „русских", в тому яких 75% українців з Придніпрянщини (на четвертому місці серед новоприбулих в цю державу поза італійцями, еспанцями та французами), та коли додати до цього „російського" числа українців ще 75.837, прибулих із Австро-Угорщини (ясно, з дуже великим відсотком до 50% галичан і закарпатців), то само собою, справа духової опіки, родинних звязків поселенців із рідними в Україні, творили поважну проблему, яку можна було ладнати лише міністерству закордонних справ УНР в Києві при співпраці з консулятами в Одесі.[7]

Врешті, рахуючись із реальними можливостями продовжувати торгівлю через українську вже Одесу, можна було випрацьовувати нові економічні проєкти та в цьому аспекті держати Арґентині як тоді невтральній державі, консулярні взаємини з дипломатичними уповноваженнями, отже, з окремим консулятом, навіть, ґенеральним у Києві.

Це все могло прискорити та приспішити встановлення „де юре" взаємин Арґентини з Україною, а тим самим, спопуляризувати українську справу в Уруґваї та в Бразилії, де теж у цей час жило (біля 60-100.000) українських кольоністів з 1900-их років, — селян та деяка частина робітників у таких місцевостях, як: Прудентополіс, Куритиба, Понта Ґросса, Паранаґуа та інших.[8]

Всі ці, тут подані дані згадуємо тому, щоб ствердити наскільки

---

[5] Там-же, ст. 112, 114.

[6] Almanach de Gotha, vol. 1919, p. 906-909; vol. 1922, p. 629-621.

[7] Королёв: згад. твір, ст. 48-49.

[8] Там-же, ст. 50; Dr. St. Rudnyckyj: Ukraina -Land und Volk — eine Gemeinfassliche Landeskunde, Wien, 1916, ss. 141, 258, 289; Danylyszyn Miguel: Los Ucranios en la Republica Argentina — Українці в Арґентині, Buenos Aires, 1979, ст. 102.

важливими були взаємини української держави з південно-американськими державами, як з комерційного, так (через еміґрантів) і національного боку.

До реалізації одначе цього всього, хоча б „покищо" із сторони невтральної у воєнних подіях Арґентини, не дійшло. Причиною цього від'ємного стану були на нашу думку:

а) безоглядна проросійськість місцевого консуля, відданого в приязні до старої всемогучої Росії, як ще існуючої союзної сили при Антанті, тобто можливості повернутись в Росію (після повалення ленінської диктатури). Ясно, боячись російської відплати (за „ухили" в сторону українського сепаратизму) на арґентинсько-російській торгівлі, консулі Арґентини рішились перервати діяльність, мовляв, раз морські протоки (ще один „можливий арґумент") були закриті Туреччиною, то реальний товарообмін та транспорт зводились до зера. Цього оправдання та всякого іншого, на щастя, не бачили представники інших невтральних країн.

б) затяжна війна України з Росією совєтською та антантською на протязі 1919 року, наступ поляків на Волинь, Галичину (весною та літом), а то й на Поділля осінню 1919 р., примусили українське міністерство закордонних справ концентруватися на дипломатичних взаєминах у Парижі та в столицях західньої Европи взагалі де формувалася постава чи поворот УНР до Антанти, з якою була примушена зірвати у липні 1918 року, не маючи реальної допомоги з цієї сторони. Про південну Америку забулось ще в січні 1918 року. Далекою та відсталою політично частиною світу була для України Арґентина чи Бразилия. Її атрактивність, так сказати б відродилася щойно в вересні 1919 року, коли міністер надзвичайного уряду УНР в Грузії, п. Іван Красовський довідався про визнання цієї Кавказької Республіки Арґентиною та повідомив про це наш уряд. Так створилася нова ідея поширення нашого міждержавного становища й на американський континент, а звідкіль Грузія була визнана державами Гаїті та Панамою.[9]

Ось тому-то, коли обговорювати справу дипломатичних взаємин української держави з Арґентиною, треба проскочити ввесь період 1917-1918 рр, та до осені 1919 року, коли-то народилася ідея в українському міністерстві закордонних справ поширення українських міждержавних стосунків і на американський континент, маючи приціл на ці держави, де існувала українська релігійна підстава, а з цим політична потреба, особливо в З'єднаних Стейтах, де проживало у цей час біля 500.000 українських поселенців. В Канаді було у той час 300.000 українських

[9] Recognition of Georgia (Appendix 1). The Voice of Free Georgia (monthly magazine) No. 1. New York, January, 1953, p. 23.

кольоністів, а дещо менше в просторі південної Америки, особливо в Арґентині та в Бразилії, де, на додаток, існував у відношенні до України (не числячи ще ЗСА з їх капіталовим вкладом в тяжку промисловість Донбасу) економічний момент, який існував у взаєминах з портами: Одесою, Миколаєвом, Херсоном та Маріюполем із 1830-тих років, починаючи з Бразилії.

І саме в парі з плянуванням (ще з літа 1919 року) вислати перші дипломатичні місії в ЗСА та згодом в Канаду, у цей час не думалося про встановлення дипломатичних представництв в Арґентині та в Бразилії.

Здійснення української експансії поза Атлянтійський океан не могло початися раніше видного замирення з Антантою через хоча б одну-дві держави з цього бльоку країн та через їх протекцію облегшити українську в американському просторі держав, де проантантський дух був володіючим, навіть серед приналежних до невтрального бльоку країн. Ось тому-то для нашої арґентинської справи філярним фактом став акт підписання замирення, а то встановлення нормальних дипломатичних взаємин Української Народної Республіки з Польською Республікою 21 квітня 1920 р. Із цією датою Україна, так сказати, продерлась через антантський мур, який з усіх сил старався ізолювати українську державу та її дипломатичний світ від західнього проантантського світу своїм строгим „ні", та у висліді, сильно впливав і на низку невтральних держав, які в українській справі, через антантську пресію, мали своє формальне „але" або „вичікування", до скорого вирішення „в Парижі". З Варшавським договором Україна, так сказати б, увійшла та зокрема, за впливом маршала Йосифа Пілсудського, в орбіту антантських сил. Про цей факт широко коментувала тодішня европейська преса, про це, говорилось в дипломатичних колах, про це повідомляли урядово польські міністерські чинники й дипломати в столицях різних держав Европи.

Ось тому на основі замирення та дипломатичного вирівнання рівновартости УНР в західному світі, опанованому антантським духом перемоги та диктату, прийшло до віднови української дипломатичної діяльности в світі, що і було видно зразу по всіх столицях Европи, де находилися українські посольства та місії, включно з Туреччиною та Францією. Посольство УНР в Берліні почало реалізувати, існуючий ще з вересня 1919 р., плян взаємин із Арґентиною шляхом прямих зв'язків і тамошним арґентинським посольством при Тірґартенштрассе 24. Тоді-то вручено послові Арґентини Єр. Луїсові Моліні (Molina) першу вербальну ноту з датою 5 травня 1920 року. У цьому письмі поінформовано арґентинського міністра, що Українська Народня Республіка замирилася з Польщею, союзницею Антанти, наводячи виїмки з тексту мирового договору, особливо, такі речення, які нотували про юридичне визнання УНР польською державою, а також

підписанням між двома сторонами військової конвенції з явно антисовєтською поставою, сприємливою у цей час як в Парижі, так і в Лондоні. [10]

---

[10] „Єдина американська держава, що визнала УНР". „Свобода" ч. 18, Джерзі Сіті. Н. Дж., 31 січня 1956 р.

Для інформації подається текст цих параграфів договору, який був важливим доказом для арґентинського уряду в про-антантськості УНР та їй сприємливості в західньому міжнародному світі.

ПОЛІТИЧНА КОНВЕНЦІЯ МІЖ ПОЛЬЩЕЮ І УКРАЇНОЮ

Уряд Української з одного боку і Уряд Річі Посполитої Польської з боку другого — в глибокому пересвідченню, що кожний нарід посідає природжене право на самоопреділення та окреслення своїх стосунків з сусідами і однаково виходячи з бажання угрунтувати підстави для згодного і приязного співжиття на добро і розвиток обох народів, погодились на слідуючі постанови:

1

Визнаючи право України на незалежне державне існування на території в межах на північ, схід і південь, як ці межі будуть опреділені договорами Української Народньої Республіки з її пограничними, з тих сторін сусідами, Річ Посполита Польська визнає Директорію Незалежної Української Народньої Республіки на чолі з Головним Отаманом п. Симоном Петлюрою за Верховну владу Української Народньої Республіки.

4.

Польський Уряд зобовязується не заключати жадних міжнародніх умов, направлених супроти України; до того ж самого зобовязується Уряд Української Народньої Республіки супроти Річі Посполитої Польської.

6.

Заключаються спеціяльні економічно-торговельні умови між Українською Народньою Республікою і Річю Посполитою Польською. Аграрна справа на Україні буде розвязана конституантою. До часу скликання конституанти юридичне становище землевласників польської національности на Україні — опреділюється згодою між Річю Посполитою Польською і Українською Народньою Республікою.

7.

Заключається Військову Конвенцію, що ставить інтегральні частини цієї умови.

8.

Умова ця зістається таємною. Вона не може бути передана третій стороні чи бути опублікованою нею в цілости чи по части інакше як тільки на... за взаємною згодою обох контрактуючих сторін, за винятком артикулу 1.., який буде оголошено по підписанню цієї умови.

9.

Умова ця вступає в силу негайно по підписанню її контрактуючими сторонами.

Підписано в Варшаві квітня 21-го 1920 року в двох примірниках, уложен один в мові українській і один в мові польській з застереженням, що в разі сумніву, текст польський буде вважатися за миродайний.

Оригінал підписали:

Керовник Міністерства Закордонних Справ
Української Народньої Республіки: Андрій Левицький (в. р.)

Керовник Міністерства Закордонних Справ
Річі Посполитої Польської: Ян Домський (в. р.)

На основі факту Варшавського Договору посольство УНР в Німеччині висловило бажання, щоб Арґентина визнала суверенність України.

Посол Арґентини в Берліні передав цей український лист без коментарів в Буенос Айрес. Одначе, тому, що до січня 1921 р. не було відповіді від арґентинського уряду, довелось українському дипломатичному представництву в Парижі вести делікатну пригадливу інтервенцію. Дня 17 січня 1921 р. голова Українського Дипломатичного Представництва у Франції, проф. Олександер Шульгин, вислав листа на адресу посла Арґентинської Республіки в Парижі, д-р М. Т. де Альвеар (Alvear). в його резиденції при Rue de la Tremoille 22.[11]

В дипломатичній ноті сказано м. ін., ось що: „...Різні нові держави відірвані від колишньої Росії, мали честь та приємність дістати визнання від Арґентинської Республіки. Дозволю собі звернутися до Вашої Ексцеленції з проханням Вашої підтримки для визнання Вашим урядом незалежности України, яку вже визнала „де факто" Апостольська Столиця, Польща, Фінляндія, Еспанія, Литва та Грузія, як теж визнання протибольшевицького Українського Уряду генерала Петлюри.

Шляхетні традиції Вашої батьківщини та далекозорість і справжнє вольолюбство (дослівно: лібералізм), якими визначається уряд Вашої Ексцеленції, дають мені основу сподіватися, що моє прохання буде приняте прихильно".[12]

Посол Арґентини в Парижі, д-р Альвар, переслав негайно текст української вербальної ноти свому урядові телефонічно без будь-яких нотаток

Нота українського дипломатичного представництва стала поштовхом до початої справи. В Берліні, одначе, з нашого боку можна завважити великі недотягнення. Зроблено ставку лише на дипломатичні взаємини України з проантантськими державами, шкідливо іґноруючи чи обезвартіснюючи взаємини української держави 1917-1920 років ще з біля 37-ми державами, не числячи ще від січня 1918 р., а саме із Францією, Велико-Британією, літом 1918 року з Литвою, Данією, Швайцарією, Швецією, Еспанією, а від весни 1919 року з приязною Україні Чехословаччиною, а дальше з Мадярщиною, проантантською Румунією; з невтральною Голляндією (з обома від літа 1919 р.) із новим від березня 1919 р. урядом Німеччини та Австрійської Республіки, Туреччини, де існували посольства так само, як із березнем 1920 р. в Латвії, від травня 1920 року в Польщі. Окремої категорії були особливі дипломатичні взаємини з новопосталими державами східної Европи,

---

[11] Б. Галайчук, „Свобода", ч. 18, 1956.

[12] Там-же.

про які не згадано в ноті, як із проантантським Азербайжаном, (у 1918 р.), Союзом Північного Кавказу з весною 1919 року. Це значить, що не із 6-ти державами мала взаємини Українська Ренспубліка в 1920 р., а біля 20-ти і більше, що разом, творило 25 держав, не враховуючи тут Совєтської Росії та коротко існуючі у 1918 році взаємини з Вірменією, Персією. Норвеґією, а, поза тим, із Кубаню, Білоруссю, Донською Республікою, так сказати, невідомими ще в західній Европі країнами, хоч мали вони свої території, уряди, збройні формації та вели завзяту війну з російською армією. Для кращого унагляднення міждержавних взаємин УНР у 1920/21 роках подається відповідну таблицю.

ДЕРЖАВИ ТА МІЖНАРОДНІ ОРҐАНІЗАЦІЇ, В ЯКИХ УРЯДУВАЛИ УКРАЇНСЬКІ ПРЕДСТАВНИЦТВА В 1920/21 РОКАХ

Австрійська Республіка	—	посольство
Королівство Баварії	—	консулят*
Королівство Бельгії	—	консулят
Велика Британія	—	дипломатична місія**
Царство Болгарії	—	консулят*
Чехословацька Республіка	—	дипломатичне представництво***
Королівство Данії	—	дипломатична місія
Вільне Місто Данціґ	—	консулят*
Естонська Республіка	—	дипломатична місія
Французька Республіка	—	дипломатична місія
Німецька Республіка	—	посольство
Грузинська Республіка	—	дипломатичне представництво***
Фінляндська Республіка	—	посольство
Королівство Італії	—	дипломатична місія
Латвійська Республіка	—	посольство
Королівство Мадярщини	—	посольство
Королівство Нідерляндії	—	дипломатична місія
Польська Річпосполита	—	посольство
Королівство Румунії	—	дипломатичне представництво***
Конфедерація Швайцарії	—	дипломатичне представництво***
Королівство Швеції	—	дипломатична місія
Осьмансько-Турецький Султанат	—	посольство
З'єднані Стейти Америки	—	дипломатична місія***
Святіший Престіл	—	дипломатичне представництво***
Ліґа Націй	—	дипломатична місія

ПРИМІТКА: * — із дипломатичними уповноваженнями; ** — без визнання урядом цієї держави; *** — із „де юре" привілеями урядово ненотованими через спротив Антанти (Франції) у 1920 р.

Ця статистична неточність приносила нам шкоду, широкий діяпазон українських дипломатичних взаємин коньюктурно та штучно звужувався, хоч розвідки ворогів України точно знали, з якими державами УНР мала взаємини та якого розряду.

На оправдання наших дипломатів в Берліні та в Парижі можна подати, хіба, дві причини, чому їм приходилось дискретно обходити дипломатичні взаємини 1918 р. (безкритично, а то зависно ворожо інтерпретовані Антантою) в якій постійно діяла російська, союзна тоді, дипломатія, — крайнє ворожа українському питанню взагалі:

Бути більше проантантськими (як це практикували всі новопосталі уряди центрально-східньої Европи),

Недостача точної евіденції в наших посольствах та місіях, з якими державами має уряд УНР взаємини та якої категорії.

Затяжне визнання Арґентиною Української Республіки, ясно, мало певні наслідки для реалізації встановлення взаємин з Арґентиною, коли взяти до уваги факт, що 20 листопада 1920 р, останні військові формації УНР покинули територію України, що означало неіснування держави УНР в територіяльному виді. Це є основний компонент міжнародноправний, коли йдеться про визнання державного статусу будь-якої нації.

Ось тому з переходом в екзильний стан уряд УНР, маючи ще фінансові труднощі, мусів навіть скорочувати свої закордонні представництва до мінімуму, тобто до найважливіших, в принципових столицях Европи. Як нам відомо, останні українські консуляти закрито в кінці грудня 1924 року в Швайцарії та в Мадярщині, але тільки тому так пізно бо ці держави не входили в будь-які взаємини з Росією, до якої мали й вороже наставлення за совєтське шпигунство (Швайцарія) та воєнний стан Мадярщини з Совєтською Росією, яка намагалася літом 1919 р. та весною 1920 р. перетворити в свого марксистського сателіта, а то й прилучити до СССР, як Україну, у формі совєтської республіки.

Але, коли була нагода прямо для історії українських дипломатичних взаємин, виграти ще один атут, тобто підняти український міждержавний статус до вершин можливості, то перед нашим міністерством закордонних справ стояло завдання осягнути мету, вважаючи ще тоді траґедію України таки, як, мабуть, переходову. Отже, стосувалося всі правно-формальностеві дії поступовання й обсервовано всю цю справу, яка була особливою в Арґентині у цей час.

Розцінка українського визнання Арґентиною не була така проста.

В Буенос Айресі, тобто в Конґресі та в урядових колах взагалі, ішла затяжна боротьба двох сил за владу: консерватистів із більш радикальними колами у проводі саме із президентом держави Гіполітом Іріґоженном, який був проти лівих екстремістів марксистського чи совєтського розуміння. Він був приклонником соціяльних реформ та

політичних прав для народів і держав Центральної Америки. а в парі і цим, і для всіх народів, які боролися за політичну свободу та соціяльну справедливість.[13] Ось тому його постава проти експансії ЗСА в караїбський простір держав була дуже ярко видна, а політично в асоціяції до спільної політики з Великою Британією, даючи їй першенство в економічних взаєминах.

Тому президент Арґентини мав зрозуміння і для українських та грузинських державницьких аспірацій, будучи проти експансивности совєтської Росії, якої відпоручники у 1920 р. створили в Буенос Айресі Комуністичну Партію Арґентини з метою усунення не лише консервативних лідерів від влади, але так само, як децо більш радикальний у проводі із през. Г. Іріґоженом.[14]

За словами проф. Богдана Галайчука з Арґентини визнання реально вже існуючої української держави в територіяльному сенсі прийшло у висліді вірности тодішнього президента Арґентини важливим принципам „безкомпромісової боротьби проти всякого насильства й надужиття і ця прикмета президента Іріґожена (як одної з блискучих постатей Арґентини цих часів в його внутрішній та зовнішній політиці", стала в українському питанні, коли рішалось в арґентинському парляменті питання визнання УНР по стороні визнання „України вільною та незалежною", подаючи під дискусію дві вербальні ноти: посольство УНР з Німеччини та Дипломатичної Місії у Франції".[15]

Щоб не бути одностороннім: у виступах през. Іріґожена проти експансії ЗСА в караїбський простір, виступаючи проти політики през. Вільсона, у якого право на свободу мали лише народи з-під Австро-Угорщини, але не з-під приязної його царської деспотії (з виїмком Польщі та Вірменії), през. Іріґожен, так сказати, перевищив кличі про самовизначення народів президента Вільсона, даючи правдиве розуміння слова про державне самовизначення народам без усяких умов, „але", „союзництва", піддержуючи в арґентинському Конґресі прохання, спершу Грузії (13 вересня 1919 року), а вкінці й України бути

---

[13] Argentina — History, Encyclopaedia Britannica, vol. 1, edit. 1973/74, p. 1148.

[14] Аргентина — История, Большая Советская Энциклопедия, т. 2, Москва, ст. 170-171; т. 12, Москва, 1973, ст. 529.

[15] Богдан Галайчук: згад. стаття в „Свободі" ч. 18, за 31 січня 1956.

У своїй публікації про міждержавний статус України (1917-1920 рр.), виданий еспанською мовою п. н. "El Estado Ucranio del Siglo XX" (ст. 71-72). Б. Галайчук зясував ще додатковими юридичними інтерпретаціями справу визнання Української Республіки Аргентинською Республікою:

Moreno Quintana y Bollini Shaw: Las personas del derecho international en "Revista del Instituto de Derecho International", No 4. 1948. p. 177.

Moreno Quintana: Politica International de la Republica Argentina. Buenos Aires, 1948, p. 52-53.

Bohdan Halajczuk: El Estado Ucrainio del Siglo XX. Buenos Aires, 1953, p. 96, 102.

повноварті́сним членом серед суверенних держав світу, демонстративно виступаючи проти російської експансії на неросійські держави в її сусідстві.

Не забуваймо одного моменту в паралелі ЗСА-Арґентина: надії України на конкретне признання за нею прав на державність зі сторони вольнолюбного Вільсона здійснились із сторони президента Іріґожена, хоч далеко менше популярного в світовій політиці по цьому питанні.

Президент Вудро Вільсон в оточенні русофільських кол у Вашинґтоні, та під тиском російських там же дипломатів, таки не вийшов назустріч українській дипломатичній місії УНР та ЗУНР (Галицької Держави) в часі побуту цих же українських представництв в ЗСА. Українські місії не змогли, навіть, добитися пів-урядового визнання. Вони користувалися лише авторитетом української еміграції, яка дала докази максимального респекту українським послам, консульським урядовцям та всій українській державній справі взагалі, даючи на цю ціль так моральну, як і конкретну матеріяльну піддержку.[16]

Жест моральної та політичної піддержки України з боку президента Гіполита Іріґожена був свого рода афронтом президентові Америки за його односторонність, коньюктурництво, боязнь встрявати за справедливітсь, коли такий виступ був би його небезпечним в колі його співробітників. Президент Іріґожен був у подібній ситуації, як през. Вільсон на внутрішньому ринку, але послідовність, твердість у своє „вірую" вкрила його славою великої людини арґентинської держави.

Так ось, 5 лютого 1921 року наспіла урядова відповідь президента Арґентини через посольство цієї держави в Парижі про вповні юридичне визнання Української Республіки.

Позитивне повідомлення було більш, чим радісне в ситуації всієї траґічности становища Укаріни, як держави та її уряду, який находився „у тимчасовому екзилі" на території Польщі, що саме тоді поспішно готовилася до фіналізації остаточного замирення з Совєтською Росією. Формальний акт підписання мирного договору сповнився 18 березня 1921 року, а через п'ять днів після підписання ризького договору, 23 березня, міністер закордонних справ УНР — Андрій Ніковський, уповноважив дипломатичним паспортом п. інж. Миколу Шумицького, зреалізувавши поїздку в Арґентину для зорґанізування там же українського представництва у проводі з ним, як шарже д'аффером. В урядовому пашпортному документі просилось всі українські та

---

[16] Королёв: згад. твір, ст. 113; Лука Мишуга — представник Галицької Держави у Вашинґтоні з рр. 1921-1923. Збірник присвячений пам'яті Л. Мишуги. Джерзі Сити — Ню Йорк, 1973; В. Трембіцький: Американські українці в допомозі Українській Державі і її народові 1914-1924. Альманах Українського Народного Союзу на 1971 рік, Джерзі Сіті — Ню Йорк, 1970, ст. 49-62.

закордонні війська та цивільні власті допомагати п. М. Шумицькому в його проїздах чи граничних переходах.[17]

Реалізація конкретного встановлення дипломатичного представництва (посольства) в Буенос Айресі, побіч існуючих вже там представництв, не відбулася з уваги на: а) брак відповідних фондів; б) з приводу реальної неспроможности відродити державність України; в) не було глузду витрачати гроші безуспішно, раз не було основного факту території держави, якої відреставровання було нереальне після провалу „Третього Зимового Походу" в листопаді 1921 року.

Ось тому в цей час урухомлено ще взаємини між „тимчасовим" представництвом УНР до Арґентини, приміщеному в місії УНР у Франції, де урядував, покищо, теж шарже д'аффер п. інж. Шумицький, як зв'язковий уряду УНР до арґентинського уряду через посольство Арґентини в Парижі. Відложено реалізацію акредитації українських консулів в арґентинських містах, як Буенос Айрес, Розаріо, Бая Блянка, де ще урядували старі російські консуляти, леґальні опікуни своїх колись громадян з України. Само собою, що в реалізації створення українського посольства в Арґентині прийшло б було до заміни дотогочасних консулів в Арґентині українськими.

Із визнанням Арґентиною самостійности України, ця держава попала в список держав, як 42-га у черзі та, заразом, остання в усій історії українських дипломатичних взаємин із 42-ома державами світу.

Арґентина була 20-ою в реєстрі цих держав, які визнали українську державу „**де юре**". Для унаглядднення цілости українських дипломатичних стосунків подаємо повний список держав, які входили у взаємини з українськими урядами за ввесь час між 1917 та 1924 роками.

---

[17] Лист Михайла Данилишина до автора цієї праці від 3 жовтня 1980 р.

Номінація інж. Миколи Шумицького на представника УНР в Арґентині склалася в ситуації, коли уряд УНР не був приготований на швидку номінацію посла. Бути послом в Арґентині не було простою справою, коли взяти до уваги всі справи, які існували між Росією та цією південно-американською державою від 1908 року. Отже, виходячи з цього становища, українське міністерство закордонних справ порішило призначити, покищо, посланника, тобто шарже д'аффера, до часу намінації посла з глибоким знанням південно-американських справ.

Вважаючи, що інж. Микола Шумицький, як уповноважений урядом УНР, ще від 5 вересня 1919 р. був представником УНР до антантських держав: Англії, Франції, Італії та невтральної Швайцарії, (що були важливим атутом в наладнанні ввічливих стосунків з про-антантським світом), особа М. Шумицького була у цей час чи не найбільш підходящою з уваги на про-антантського наставлення уряду УНР за прем'єрства Вячеслава Прокоповича (1920-1922 рр.).

Дипломатичні здібності п. М. Шумицького та його заслуги в акліматизації українського державного становища в Буенос Айресі та в Ріо де Жанейро (Бразилія) були б міродатними в призначенні посланника бути вже послом України в Арґентині та придбання нової людини на посла при бразилійському уряді.

Окремо подається реєстр держав із взаєминами катеґорії „де факто", окремо із пів-урядовим визнанням (були й такі випадки) та реєстр українських дипломатичних місій, які були в столицях країн світу та не змогли добитися визнання місцевих урядів з приводу приналежности Української Республіки до бльоку Центральних Держав, як ворожого до антантського союзу, який з пімсти за союзництво України з Центральними Державами у 1918 році, не хотів прийняти Вірчих Грамот українських посланників та входити в урядові взаємини у 1919/20 роках.

МІЖНАРОДНЕ ВИЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В 1918-1921 РОКАХ*

в 1918 році:

Франція 3 січня
Британія 6 січня
З'єнані Стейти 9 січня
Совєтська Росія 10 січня
Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина 12 січня

Бельґія, Японія, Португалія, Китай в половині січня

Штати Ідель-Уралу в половині березня

Кубань 2 червня
Білорусь 8 червня
Данія, Греція, Норвеґія, Персія 4 липня

Вірменія 16 червня
Грузія 4 серпня
Донська Республіка 7 серпня
Сибірська Республіка в пол. серпня

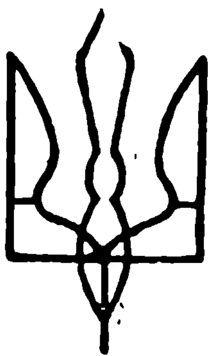

Au nom du Gouvernement de la République Démocratique Ukrainienne.

Le Ministère des Affaires Etrangères de la République Démocratique Ukrainienne porte à la connaissance de tous ceux à qui il appartient que le porteur du présent est Monsieur Chounnitzky Nicolas, Chargé d'Affaires de la République d'Ukraine auprès du Haut Gouvernement de la République d'Argentine.

Toutes les autorités civiles et militaires d'Ukraine et toutes les autorités civiles et militaires des Hautes Puissances étrangères sont priées de laisser passer et séjourner librement partout à l'étranger

et de lui accorder aide et protection.

En foi de quoi a été délivré ce passeport, avec apposition du sceau officiel.

Tarnow le 23 Mars 1921

Ministre des Affaires Etrangères:

André Nikovski.

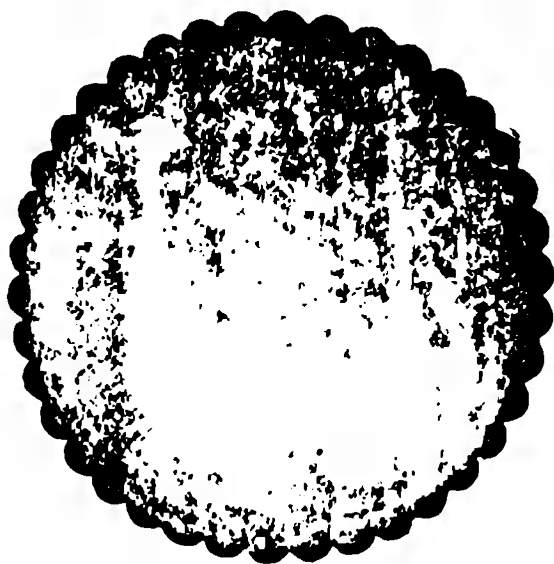

Directeur du Département des Relations Extérieures:

Фінляндія	23 серпня
Азербейджан	в половині вересня
Румунія Польща	26 жовтня
Швайцарія	30 жовтня
Швеція	2 листопада
Баварія	30 грудня

у 1919 р.:

Еспанія	8 січня
Мадярщина	24 лютого
Союз Півн. Кавказу	23 березня
Чехословаччина	в половині березня
Ватикан	25 травня
Голяндія	8 липня
Італія	21 липня
Естонія	10 жовтня
Литва	10 грудня

у 1920 р.:

Латвія	25 березня
Вільне місто Данціґ	16 листопада

у 1921 р.:

Арґентина	5 лютого

КЛЯСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНОГО ВИЗНАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В 1918-1921 pp.

Визнання „де юре"

у 1918 році:

Совєтська Росія	10 січня
Австро-Угорщина Болгарія Німеччина Туреччина	12 січня

Кубань	2 червня
Грузія	2 серпня
Донська Республіка	7 серпня
Фінляндія	23 серпня
Азербейджан	в половині серпня
Польща Румунія	26 жовтня
Швайцарія	30 жовтня

у 1919 році:

Еспанія	8 січня
Мадярщина	24 липня
Чехословаччина	в половині березня
Союз Півн. Кавказу	23 березня*
Литва	10 грудня

у 1920 році:

Латвія	25 березня

у 1921 році:

Арґентина	5 лютого

* із задержанням урядової назви посольства УНР, як „місії" (з приводу неґативної пресії Антанти) Франції особливо

Визнання „де факто":

в 1918 році:

Франція	3 січня
Британія	6 січня
Штати Ідель-Уралу	в половині березня
Білорусь	8 червня
Данія Греція Норвеґія Персія	4 липня

Вірменія	16 червня
Сибірська Республіка	в пол. серпня
Швеція	2 листопада
Баварія	30 грудня

в 1919 році:

Ватикан	25 травня
Голляндія	8 липня
Італія	24 липня
Естонія	10 жовтня

в 1920 році:

Вільне Місто Данціґ листопад 1920 р.

з пів-офіційним визнанням:

в 1918 році:

З'єднані Стейти Амер. 9 січня

Бельґія, Китай, Японія, Портуґалія — в половині січня

[18] Статистичні дані подано із публікацій автора:
The Basis of International Recognition of the Ukrainian Statehood of the Ukrainian Republic 1917-1920. **"America" — News,** No. 88, Philadelphia, 16. June, 1977. "Il y a Cinguante ans, l'Etat Ukrainien Perdait son Independence". **L'Est Europeen,** 9 Annee No. 101, Paris, 1970 pp. 1-14.

Документація українського державного самовизначення (1917-1924). **Ювілейний альманах Українського Народнього Союзу на 1979 рік.** (у сторіччя народження Симона Петлюри), річник 69-тий. Джерзі Сіті — Ню Йорк, 1979, ст. 53-69.

Українська Консульська Служба 1918-1924 років, у збірнику: „Симон Петлюра — збірник студійно-наукової конференції в Парижі" (травень 1976), статті, замітки, матеріяли — редакція Володимира Косика. Париж, 1980, ст. 196.

Симон Петлюра й український дипльоматичний світ (1919-1924). **Бюлетень Української Бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі,** рік XXI, ч. 41, Париж, 1979, ст. 4-5.

ІСТОРИЧНИЙ ФАКТ НА СЬОГОДНІ

Стоїть питання реальної вартости сьогодні з історичного факту встановлення дипломатичних взаємин Української Народної Республіки з Республікою Арґентини. Безперечно, цінність цього історичного факту неабияка. Арґентина була першою в сім'ї американських держав, яка визнала суверенітет України та, тим самим, виправдала себе за непослідовність її представника, консуля П. Навейллана в Одесі, який, треба сподіватися, більше з особистих міркувань, чим політичних, не захотів вязатися з „українським сепаратизмом", піддаючись тискові одеських російських чинників, які робили все можливе, щоб цих взаємин різних держав світу було як найменше.

Історичний факт, який стався у взаєминах Арґентини з Україною, а раніше з Грузією, призначаючи її суверенність 13 вересня 1919 року, був позитивним для добра арґентинського положення в караїбському просторі держав. Арґентина відкрила собі у цей час шлях до ринків закупу та збуту в портах Грузії та України, вона поставила себе на перше місце серед американських держав у цьому просторі, бо щойно після Арґентини Гаїті (9.III.1921 р.), Мексик (14.IУ.1921 р.), Панама (26.УIII.1921 р.) встановили взаємини з Грузією. Ширший доступ Грузії до південно-американських держав треба мотивувати хіба тим, що в кінці 1918 року, Грузія, яка була визнана „де факто" Німеччиною, не маючи за собою партиципації в мирових переговорах з Центральними Державами в Бересті (січень-лютий 1918 р.), мала змогу одержати помилування від антантських держав як силою, що виграла Першу світову війну тому Грузія змогла скоріше добитися визнання „де факто" Антантою вже у 1919 році, та „де юре" 27 січня 1921 р. і таким чином Грузія була більш сприємлива в очах американських держав, особливо караїбського простору. Україна була в зовсім іншому політичному становищі, через що їй приходилося тяжче вести боротьбу за позицію в американській гемісфері країн. Ось тому „здобуття" Арґентини українською дипломатією треба вважати великим, таки, осягом для обох сторін.

Арґентина створила собі в українському державницькому світі особливий привілей, який стоятиме на конті її до моменту відновлення дипломатичних взаємин з Україною, даючи їй особливе місце на українському ринку — торговельному та фінансовому.

Для українських поселенців в Арґентині дата „5 лютого" кожного року повинна бути ювілейною, „українським днем", в Буенос Айресі зокрема. Преса, радіо, телебачення, орґанізований похід українських орґанізацій на площі перед палатою президента і портретом президента Гіполита Іріґожена повинні створювати приязну атмосферу в арґентинських державних колах. Цей день повинен бути пригадкою та

„капіталовкладом" у майбутні взаємини — політичні й економічні — між Києвом та Буенос Айресом.

Для українських поселенців дата 5.ІІ.1921 р. повинна бути підставою їх рівновартости з рештою населення, арґентинськими патріотами, маючи змогу партиципувати в усіх соціяльних та політичних позиціях арґентинської республіки.

Не забуваймо іще одного важливого факту в історії взамин Росії з Арґентиною. Росія (царська) торгувала з Арґентиною, мала своє посольство в Буенос Айресі, так сказати, взаємини були коректні. Одначе, після упадку старої Росії та з приходом до влади в Москві комуністичного уряду, помимо намагань СССР встановити знова дипломатичні взаємини з Арґентиною, до цього акту не дійшло аж до 1958 року, тобто по 37-ми роках вичікування. І від цієї дати звязки Арґентини з Совєтським Союзом не є нормальними, у постійному підозрінні, боязні за диверсію в Арґентині агентами СССР з намаганнями змінити систему демократичну чи національно-праву на „інтернаціональну", просовєтського розуміння з сильними безпосередніми впливами тут же Москви.

Цієї інфільтрації Арґентина боїться, її не бажає, маючи змогу покоштувати радикалізм ліво-соціяльного напрямку в наглядній обсервації дій т. зв. соціялістичної партії Арґентини (створеної в 1918 році) та переміненої на марксистьку Комуністичну Партію Арґентини в травні 1920 року. Активність цього політичного середовица вже в 1920/21 рр. може спричинило визнання самостійности Української Республіки, яка в 1919/21 рр. в затяжній війні з совєтською Росією. Розуміючи українське положення та арґументацію українських дипломатів у цьому питанні перед арґентинськими репрезентантами в посольстві Арґентини в Парижі, були це одним позитивом у навязанні дипломатичних взаємин між Україною та Арґентиною.

На сьогоднішній час Арґентина могла прямо побачити та переконатися в суттєвості совєтської системи правління, загрози її для арґентинської держави в соціяльному розумінні, і тому українська справа в Арґентині може мати далеко краще зрозуміння, бути більш атрактивною з перспективи майбутности Арґентини в східній Европі. Маючи зрозуміння для української державної рації, Арґентина автоматично захищає своє становище перед втратою суверенности та позиції, яку вона займає в південній Америці в політичному аспекті.

Хай цей дипломатичний еляборат про взаємини Арґентини з Україною, як двома рівнорядними колись державами, стане основою до зміцнення важливости цієї держави в крузі південно-американських країн та майбутньої кращої позиції на східно-европейському ринку, ідучи через Київ у Кавказ та в Центральну Европу, де її авторитет був вповні респектований.

Олександер Домбровський

ДО ПИТАННЯ ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ГЕРОДОТА

Геополітичні й зрізничковані партикуляризмом внутрішньо-культурні умовини гелленського світа VII-VI віку до нашої ери причинилися до витворення двох діяметрально різних філософських систем — йонської й італьської на двох майже протилежних кінцях середземноморського простору грецького колонізаційного руху — малоазійських берегів, заселених йонським елементом і названих у наслідок того Йонією, та південної Італії, названої Великою Грецією. Різниця цих двох середовищ грецької філософії старшого періоду була не лише у відмінності геополітичного положення та етнічно-племінних культурних умовин (малоазійське побережжя було сколонізоване йонцями, а в південній Італії зі Сицилією подибуємо дорійський елемент), але у пошуках філософічних правд. Під час коли філософія йонської школи нав'язувала до передфілософічних практичних знань і мала емпіричний характер, то філософія італьської школи мала релігійно-спекулятивний характер, який найшов свій глибокий вияв у пітагореїзмі.

Перший відомий представник йонської філософії, Талєс, робить великий крок вперед у переході від мітології до початкової стадії науки. Космогонічна проблематика зі своїм капітальним питанням: „як постав світ?" — яка виводиться від поетичної теогонії і космогонії Гезіода, прийняла в редакції йонської школи емпірично-натуралістичний характер. Природа, іменно, являється предметом дослідів перших представників йонської філософії, тобто космогонічні концепції поетичної мітології й мітографії еволюціонують на йонському грунтій, як і перші проблиски науки й філософії космологічного напрямку. Між мітом і першою фазою розвитку дійсної науки зарисовується виразна, реальна межа. Погляди перших представників йонської

філософії стають вихідною точкою філософічних надбань наступних середовищ, які розходяться у своїх філософічних концепціях, бо Геракліт і елеати займають протилежні позиції (варіябілізм гераклітизму й дедукційна філософія Парменіда, з теорією єдности й незмінности буття, представника елеатизму). А Демокрит спрямував філософію природи до атомізму.

Зовсім іншими шляхами у пошуках філософічної правди пішов пітагореїзм, що являв собою синтезу релігійної містики, політичної думки й діяльности по стороні аристократичної партії та наукових дослідів. Свої моральні постуляти, характеристичні суворістю і духом консерватизму, що були близькі звичаям і моральним засадам дорійців, пітагорейський рух хотів увести в життя та оперти на політичній силі аристократичної партії. Наслідуючи орієнтальні й трацькі зразки, греки почали впроваджувати в себе різні релігійні товариства, характеристичні своїми містеріями й тайними науками, доступними лише строго довіреним особам. Головна ціль тих містерій була — наближення душі людини до божества. Ідея безсмертности людської душі та метемпсихози лягла в основу погляду пітагореїзму, що душа людини існує віддільно від тіла й як така може з'єднатися довільно з ним. Кожна душа може ввійти в кожне тіло, вона є триваліша від тіла й існує навіть тоді, коли тіло загине. Душа в тілі є немов у в'язниці в наслідок провин. Лише очищення, тобто покута за провини може визволити душу з тіла. А відбування покути душі — це втілювання. Щойно після відбуття цілої низки втілень, душа очищується від провин і стає вільною. З одної сторони релігійна містика, а з другої математика — це характеристична риса пітагорейської філософії, отже спекуляція на тлі поняття душі й спекуляція на тлі поняття числа, не як абстракції, а певної простірної величини й реальної форми. Пітагореїзм як синтеза релігійної містики, етично-моральних постулятів, видвигнених не лише з релігійних мотивів, але й вимог політично-громадського життя та філософічної системи зродився в часі, коли релігійна система Олімпу зі своїми сварливими богами була скомпромітована між освіченим довкіллям гелленського світа й заходила пекуча потреба свого роду духової реформи. Знову ж йонська філософія мала аспірації задоволити грецький спекулятивний ум лише в площині філософічно-космологічній, стараючись робити перші несміливі кроки на полі наукових дослідів, а пітагореїзм диспонував ще крім того релігійним світом ідей.

Але доба Геродота являється також переходовим часом в історії античної філософії — порогом між старшою добою,

характеристичною діяльністю представників йонської школи й пітагореїзму, та з другої сторони наступаючою добою просвічення і софістики. Вправді софістика не полонила Геродотового ума, але це не значить, що вона була зовсім чужою ,,батькові історії", який все таки був дитиною своєї епохи з усіма дальшими консеквенціями того слова. Конкуренція між тими філософічними течіями виповнила в тому часі головний зміст духового життя, втягаючи більше, або менше у вир цих ідеологічно-світоглядових змагань визначніші уми тодішньої доби. Така постать, як перший прагматичний історик античного світа, що остаточно зірвав з логографією, названа ,,батьком історії" — Геродот, не міг залишитися зовсім на боці поза межами тих ідеологічно-світоглядових змагань на відтинку античної філософії.

Тому, що в науковій літературі присвячується більше уваги проблемі відношення Городота до йонців взагалі, а в тому посередно й до йонської школи філософії, та до софістики, а зате не з'ясоване як слід питання пітагорейських впливів у творі Геродота, — ми присвятимо цьому останньому питанні нашу увагу.

Біографічний матеріял про Геродота дуже скупий і непевний. Його ж власний твір, як ще найбільш достовірне джерело, що кидає світло на деякі моменти життя, діяльности й головно поглядів ,,батька історії", не має біографічних подробиць, бо Геродот дуже мало говорить безпосередньо про себе. Зреконструований на основі різних античних джерел і в кінці самого твору історико-біографічний нарис Геродота, має здебільша гіпотетичний характер, опертий на хронологічних комбінаціях і логічних домислах, допасованих до скупого фактологічного матеріялу. Зате подибуємо тут і там у його творі деякі посередні дані про місця його побуту (географічно-етнографічні описи поодиноких країн, і їх мешканців), а в тому головно докладніші топографічні дані свідчать про автопсію, а передовсім його погляди й загальну характеристику його індивідуальности як людини й історика. І це саме становить матеріял, на якому хочемо оперти наші тези.

Щоб з'ясувати приблизно становище Геродота в тому вирі ідеологічно-світоглядових змагань його доби, не від речі буде пригадати його відношення до йоньців взагалі, а через те посередно й до йонської школи філософів. ,,Батько історії", який написав свій історичний твір у йонському діялекті й зраджує прикмету йонської культури, по суті не був йонцем, а вважав себе дорійцем. Геродот не любив малоазійських йонців і ставився до

них з призирством. Зате він згадував заслуги Атен, з якими симпатизував, глорифікував політику Перікля. Геродотові антипатії до йонців подибуємо в багатьох місцях опису бувальщини йонського племени. Описуючи йонське повстання проти персів та змальовуючи становище йонців у змаганнях з Ксерксом, Геродот не укриває своєї нехіті до них. Провідників йонського повстання характеризує він як нечесних авантурників (V 35.97.124. VI 3.12.29), які з особистих інтересів накликують до повстання. Закінчуючи своє оповідання про похід Дарія на скитів, Геродот переповідає опінію скитів про йонців, як про найгірших і найбільших боягузів з усіх людей, які є віддані по-рабськи своїм панам. Йонці, як каже Геродот, встидаються навіть своєї племінної, тобто йонської, назви (I, 143). У противагу до свого антийонського наставлення „батько історії" виказує симпатії до племені дорійців, вважаючи, що дорійці були в початку гелленами, під час коли інші племена були з походження пелязґами (I,56, VII,94-95) , Але „батько історії" непромовчує і хиб дорійців. В кожному разі його антийонське наставлення перевищує критичні завваги по відношенні до інших грецьких племен. Та неохота до йонців відбилася до певної міри й на відношенні Геродота до йонської школи філософії, що можна завважити після докладнішої мікроаналізи тексту з деяких місць твору, де „батько історії" заторкує географічні й частинно етнографічні погляди йонської школи, базовані на початках природничих наук. І так Berger[1] додумується, що заперечення Геродота відносно існування гіпербореїв (IV,36) було звернене проти представників йонської філософії. Наукова критика стверджує у творі Геродота полемічні нотки, звернені проти його попередника, Гекатая з Мілету, з географічного твору якого „батько історії" користав при писанні своєї Історії[2]. Геродот цікавився більше етнографічними як географічними питаннями. Природничі науки і йонська філософія не були на загал предметом зацікавлень історика[3]. Як бачимо отже, йонська філософія не полонила Геродотового ума, навпаки, його неохота до малоазійських йонців уділилася також при його наставленні до

---

[1] H. Berger, Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen 2 Aufl., Leipzig, 1903, pag. 125.
Ed. Schwartz, Auaestiones Ionicas... (Index lectionum in Academia Rostochiensi semestri aestivo a MDCCCXCI, pag 7 — certe Ionem guendam tangi probatur loco illo libriguarti (36) quem supra exscripsi.

[2] Jacoby, R.E. Pauly — Wissowa, Supplement, 2 Heft (1913) pag. 432.

[3] K. Trudinger, Studien zur Geschichte der griechisch-romischen Ethnographie, Basel, 1918, pag. 43.

йонської філософії, з представниками якої „батько історії" полемізував і висміював їх (IV,36), Trever[4] говорить, що мимо цього, що Геродот пише в добі Перікля, його потягає за собою радше дух минулої ґенерації Айсхіля й Піндара, а як контраст до діяльности ґенеальоґістів, що в питанні „як постав світ" — старалися системою ґенеальоґічного порядку вияснити походження менших річей від більших, твір „батька історії" є ближчий духові Гомера, чим Гезіода. Цей погляд також промовляє радше за тим, що природничий характер йонської філософії був чужий Геродотові.

Яке ж було становище Геродота до філософії італьської школи з її релігійно-спекулятивним характером, що виявився у пітагореїзмі? У творі „батька історії" не подибуємо на це питання безпосередньої відповіді. Та аналіза Геродотового твору, а головно деяких його місць кидає певне світло на згадане питання. В першу чергу деякі моменти з характеристиками Геродота, як людини й історика, та його світогляду, наводять нас на певні здогади, які утверджуються ще більше, коли сконфронтуємо їх з деякими текстами. Походячи правдоподібно зі шляхетського роду, Геродот, як звеличник Атен і політики Перікля, був радше особистим прихильником згаданого атенського державного мужа, чим демократом атенського стилю. На окрему увагу заслуговує світогляд „батька історії" й критерії його розумовання. Геродот є глибоко релігійною людиною, незіпсованою модерним поглядом софістики. Він вірить у богів і їхнє значіння у кермуванні долі, як поодиноких осіб, так і народів. Боги виявляють людям свою волю снами, різними знаками й об'явленням. Геродот бачить у тому всьому інспірацію особових богів, які в уяві „батька історії" не затратили ще свого антропоморфічного характеру. Він виявляє зацікавлення як грецькими, так і чужими містеріями. Вітковський[5] твердить на підставі тексту (II, 51), що Геродот був втаємничений у самотрацькі містерії, а може навіть і в містерії у місті Саіс в Єгипті. Геродот взагалі цікавився релігіями, різними чудесними історіями й знаками, віщуваннями й оккультичними моментами не лише на грецькому грунті, але іменно й серед інших народів, навіть дуже примітивних в порівнянні з гелленським світом, що має особливе значіння для характеристики його світогляду. Тому етнографічний матеріял у Геродотовому творі є на багато кращий і цінніший від географічного й историчного, бо

---

[4] A. Trever, History of Ancient Civilization, vol. I, New York, 1936, pag. 316.
[5] St. WItkowski, Historjografja grecka, I, Krakow, 1925, pag. 145.

географічний матеріял має багато неточностей й помилок (прим. Скитії й інших країв, де ,,батько історії" користав з різних неперевірених інформацій), а історія, як слушно каже Вітковський[6], є для нього виявом волі богів, які кермують подіями згідно зі своєю волею і забаганками. Бо Геродот не дошукується історичних причин і наслідків у модерному розумінні прагматизованої історії, лише обмежується часто до надприродних моментів як єдиних факторів історичної причиновости. Діяльність Геродота припала на час, коли в Атенах під впливом науки софістів зродилася нова умова течія, під впливом якої захиталися старі анахронічні авторитети, погляди й суєвірія, а також і деякі здорові основи релігійного і громадського життя у світлі софістичного релятивізму. Але та доба освічення й похідного раціоналізму не витиснула значної й багатомовної печаті на світогляді, а з тим і на творі Геродота. Як стверджує Meyer[7], ,,батько історії" не був раціоналістом. Його світогляд основувався на емпіризмі. Він обсервує життя й витягає з тої обсервації відповідні заключення. Отже обсервація й життєвий досвід є підставою його критерій думання. Правда, погляди софістів цікавили ,,батька історії" , а наукова критика подибує деякі сліди їхніх впливів на нього, але засадничо софістика не полонила ума Геродота. На грані двох діб — старшої, багатої в міти й геройський епос та молодшої, характеристичної освіченням і походом раціоналізму Геродот ґравітує своїм духом і умом до старшої епохи, підпадаючи відносно не так то багато впливам течій новішої доби.

Ми з'ясували відношення Геродота в першу чергу до йонської філософії, а відтак і до софістики та новітніх течій доби освічення. В одному й другому випадку ,,батько історії" не піддався на загал впливам ні одного, ні другого філософічного напрямку, хоча й цікавився деякими, заторкненими софістами, проблемами. Зате світогляд Геродота покривався ще може найбільше з ідеями італьського осередку релігійно-спекулятивної філософії — з пітагореїзмом. В першу чергу не від речі буде висунути здогад, що політична тяга пітагорейського ордена, який оперся на аристократичній партії, не могла бути зовсім чужою Геродотові, як згадано, ,,батько історії" мав походити із значного, правдоподібно аристократичного роду[8]. Правда, Геродот є

---

[6] ibidem, pag. 146.
[7] Ed. Meyer, Forschungen zur alten Geschichte. II Band Halle a. S., 1899, pag. 252.
[8] Jacoby, pag. 357, Witkowski, pag. 86, 124.

великим прихильником Атен і захоплюється політикою Перікля, але його надзвичайно прихильне становище до політики Перікля не має, по всяким правдоподібностям, партійного характеру, лише радще особистих сипатій до самої особи атенського політика. Jacoby[9] каже, що Геродот у часі свого побуту в Атенах став не так то демократом, як радше особистим сторонником Перікля, тобто як він висловлюється „періклеанцем". Крім того політична й мілітарна сила Атен в орбіті цілого тодішнього гелленського світа та вкінці роля, яку Атени відограли у змаганнях греків з перськими наїзниками, мусіли імпонувати навіть такому неупередженому в відношенні до варварів грекові, як Геродот. Всеж таки говорити про Геродота, як про сторонника демократичного напрямку, навіть атенського стилю, було б мабуть безпідставним. Те, що „батько історії" розводиться нераз над ґенеалогіями поодиноких осіб, чи народів (прим. скитів) також має певне значіння й вислів, хоча в тому часі це не колідувало з принципами демократичного думання. Без сумніву, в мозаїці політичних симпатій Геродота, ми находимо багато контроверсійности й парадоксів, бо він вважав себе дорійцем, йонців не любив, але це не перешкаджало йому симпатизувати з Атенами й захоплюватися політикою Перікля, а з другої сторони критикувати Спарту за її нерішучу політику та підкреслювати найслабші моменти її політичних потягнень. Інша справа, що Геродот міг оцінювати критично тодішню політику Спарти, а симпатизувати до певної міри з її аристократичною формою політично-суспільного ладу. Можна більше чим догадуватися, що симпатії Геродота йшли радше по лінії аристократичного напрямку, а це знова покривалося б з політичною плятформою пітагорейського ордену, який бажав оперти свою діяльність на реальній силі аристократичної партії. Дальше, Геродотові, який вважав себе дорійцем і думав радше категоріями аристократичної настанови, мусіли бути відносно близкими суворі й консервативні моральні лозунги пітагорейського ордену, які нагадували суворі дорійські звичаї. Дуже можливо, що Геродотові симпатії до більш суворого способу життя, що нагадували придбані відтак пітагорейцями дорійські звичаї, вплинули й на варварофільські тенденції „батька історії", який присвячує відносно багато місця у своєму творі описам примітивних народів з їхніми суворими звичаями. Правда, ідеалізування далеких від грецького материка народів і племен, характеристичне грецькій літературі Гомерово-

[9] Jacoby, pag. 358 — Jedenfalls ist H. auch in Athen nicht zum „Demokraten", sondern nur zum „Perikleer" geworden.

Гезіодової доби, а навіть і пізніше та частинно грецькій логографії в наслідок мітологізування географічних і етнографічних понять, привело в дальшій консеквенції до варварофільства, але в Геродотовій добі ми подибуємо вже виразні тенденції реального підходу до розв'язки географічних і етнографічних проблем. Такий реалізм подибуємо вже й у творі „батька історії". Тому його варварофільські тенденції мають підставу не архаїчного, ідеалізаційного стилю, а свідомого, як на той час широкосвітоглядового наставлення, неограниченого вужчими національними рямцями грецьких категорій думання. При такому насвітленні справи розуміємо краще далекойдучий об'єктивізм Геродота при описах греко-перського конфлікту. Його спокійне й річеве на загал обговорювання поодиноких подій згаданого конфлікту дивує сучасного читача нашої доби, звиклого до суб'єктивного наставлення й національного еґоцентризму модерної історіографії того, чи іншого народу. Емпіризм Геродота також прикривається з тимже напрямком на грунті пітагореїзму. Молодша фаза пітагорейського руху другої половини V і IV століття (саме час літературно-наукової діяльности „батька історії") у своїй початковій стадії, тобто тоді, коли діяв Геродот, була характеристичною своїми емпіричними дослідами. Вітковський[10] каже, що Геродот дивиться на світ тверезо, як практичний йонський купець. Він признає на загал лише те, що покривається, зі здобутим впродовж його життя, досвідом. Тому „батько історії" не вірить різним казкам про одноoких людей, про грифів, що стережуть золотих скарбів, про мітичних гіпербореїв і їх блаженну країну, в якій мав находитися вхід до підземелля, та про різні острови блаженних людей — виімаґіновані картини мітичної географії. Але емпіризм Геродота має свої межі й не встряває у релігійні питання. Скептицизм, а тим більше атеїзм представників софістики не полонює духа й ума „батька історії", який вірить у богів і признає залежність як одиниць, так і народів від вищих сил. Навіть те, що Геродот говорить дуже мало про себе самого в своєму творі, має певне покриття на пітагорейському грунті, бо, як подає Татаркевич[11], бажання особистого відзначення, притаманна прикмета греків, було поборюване на грунті пітагореїзму. Вправді існує погляд в науці, що Геродот, Тукидид і інші античні історики не подавали про себе біографічні подробиці, а найважніші відомості про авторів. А тих найважніших відомостей про автора в хронологічному й фактологічному

---

[10] Witkowski, pag. 147.
[11] W. Tatarkiewicz, Historia filozofii, I, Warszawa, 1958, pag. 65.

аспекті, саме бракує у творі ,,батька історії". Це на тлі Геродотового твору виглядає тим більше характеристичним, що він зовсім не криється з тим, що свідомо промовчує деякі добре знані йому речі з причин лише йому відомих. Ця власне характеристична властивість Геродотового стилю чудесних історій, таємниць і недомовлень інтригує читача й заставляє його дошукуватися джерел і первовзорів тої таємничости й недомовлень в епосі ,,батька історії". Оповідаючи нераз щось і згодом доходячи до кінця свого оповідання, він, приміром, каже: — ,,я знаю причину, чому таке а таке сталося, але не скажу". З контексту можна нераз відчути, що таке недомовлення — це щось більше, ніж звичайна дискреція, чи навіть політично-партійна тайна. Таке недомовлення нагадує нам нераз свого роду полінезійське табу якогось ближчого неозначеного сакрального значення, про яке Геродот не хоче говорити.

Під час одної приватної дискусії над Геродотом около п'ятдесять років тому покійний Константин Хилінський, професор при катедрі античної історії львівського університету й мій дорогий виховник (поляк, що походив з Київщини, згодом доцент петербурґського університету, а після першої світової війни професор львівського університету, дуже приязно наставлений до українських студентів, які масово працювали в нього на просемінарі й семінарі), що перший защіпив мені ширше зацікавлення, а згодом і любов до студій над античною історією, сказав мені, що вище згадані Геродотові недомовлення мають, по всяким правдоподібностям, якийсь зв'язок з атмосферою античних містерій, а принаймні зі звичаями різних релігійно-філософічних гуртків, яких члени були втаємничені в тайні науки й мудрість божеського походження. Аж само проситься, щоб питання Геродотових недомовлень і тайн пов'язати з тайними товариствами аполлінських, чи орфіських містерій, з яких правдоподібно брав приклад Пітагор при організуванні свого ордену. Якщоб навіть, теоретично беручи, існували якісь зв'язки між Геродотовим недомовленням і тайними гуртками релігійно-містичного характеру, то залишається відкритим питання активної приналежности, чи членства Городота до них. Zeller[12] каже, що членство пітагорейського ордену було зумовлене важким іспитом при рівночасних умовах довшої мовчанки, яка тривала літами. Обговорюючи аналогії між Геродотовим

---

[12] Ed. Zeller, Die Philosophie der Griechen, I Teil, 1 Halfte, 6 Aufl., Leipzig, 1919, pag. 400-1. R. Merkel, Die Mystik im Kulturleben der Volker, Hamburg, 1940, pag. 11.

світоглядом і поступованням з одного боку та характеристичними рисами пітагореїзму з другого, не можна поминути мовчанкою пітагорейської проблеми Числа, яке відогравало домінуючу ролю у пітагорейському розумінні космічної гармонії. Замітним явищем у Геродотовому творі являється саме те, що він послуговується часто числовими даними. ,,Батько історії" просто любується в подаванні чисел війська, кораблів та хронологічних і географічних вимірів. При тому всьому деякі, подавані ним числа є такі перебільшені, що майже можуть конкурувати з нашим поняттям астрономічних чисел, прим. кількість перської армії. Відчувається, що подавані Геродотом числа не є звичайним виміром кількости, чи географічних та хронологічних даних, а радше символікою якогось магічного характеру, при чому при помочі аритметичних дій (додавання, віднімання, множення) Rost[13] виконує різні комбінації з Геродотових чисел. Очевидно, це не відноситься до всіх числових даних ,,батька історії". Врешті того рода погляди мають гіпотетичний характер. Але всеж таки деякі числові дані в Геродотовому творі мають менше реальних підстав і зраджують символічний характер, якщо вже не поняття містичного числа. Подібні здогади можна висунути й в аспекті геометрії, яка в пітагорейській концепції відогравала поруч поняття Числа велику роль, бо геометрична форма була суттєвою прикметою речей. У своїх географічних описах Геродот послуговується також геометричними даними (прим. скитський чотирикутник). При описі скитського чотирикутника ,,батько історії" подає також і числовий вимір у стадіях. При згадці про скитський чотирикутник не від речі буде відмітити, що в науковій літературі була спроба вияснити представлену Геродотом Скитію у формі чотирикутника при помочі мітологічних комбінацій. І так, приміром, дехто добачується у скитському чотирикутнику впливів іранізму. Wiesner[14] звертає увагу на одно староіранське передання в писаннях молодшої Авести, де також виступає країна (Варна) у формі чотирикутника. Про Варну з її символічним числом говорить також і Christensen[15]. Та ми звернули вже давніше в одній нашій праці[16] увагу на те, що поняття скитського

---

[13] P. Rost, Untersuchungen zur altorientalischen Geschichte, Berlin, 1897, pag. 118-119.

[14] J. Wiesner, Osteuropaische Fruhzeit im Lichte neuer Forschungen. Die Arier in Osteuropa, Prussia, Band 35 (1943), pag. 81-124.

[15] A. Christensen, Le premier chapitre du Vendidad et l-histoire primitive des tribus Iraniennes, Kobenhavn, 1943, pag. 49-53, Det Kgl. Danske Videnska bernes Selskab, Historisk — filologiske Meddelelser B. XXIX, No. 4.

[16] A. Dombrovsky, The Genesis of the Geographical Notion of Scythia in the Ancient World, The Annals of the Ukrainian Academy, vol. V, No. 2-3 (16-17), (1956), pag. 1184-85.

чотирикутника з Геродотової Скитії може мати якийсь зв'язок з пітагорейською концепцією чисел і фігур. Врешті якщо навіть поняття скитського чотирикутника є пов'язане зі староіранським переданням з молодшої Авести, то це зовсім не виключає здогаду, що Геродот міг покористуватися тою самою концепцією Скитії у формі чотирикутника під впливом пітагореїзму. Вкінці належить ствердити, що релігійно-етично-містична атмосфера пітагореїзму відповідає на загал світоглядові „батька історії", який не змодернізувався під впливом нових течій софістики й доби освіти, а залишився на загал вірним світові релігійних ідей старшої доби. Навіть деякі біографічні моменти Пітагора (родився на острові Самос, багато, як кажуть, мав подорожувати, помер у Метапонті) нагадують життєпис „батька історії", який мав перебувати на Самосі (Геродот згадує часто остров Самос, згадує його заслуги та хвалить його мешканців) й сам багато подорожував. Цікаве й те, що античний історик у своєму оповіданні про Арістея з Проконезу (в якому подибуємо містичний елемент метемпсихози й катарктизму) згадує й Метапонт. В Метапонті мав з'явитися після своєї смерти Арістей, наказуючи метапонтійцям збудувати жертівник Аполлонові (пітагореїзм був пов'язаний з культом Аполлона, а Пітагора мали вважати навіть любимцем і сином згаданого божества[17]. У представленій Геродотом постаті Абарія-гіперборейця (IV, 36) також виступає катарктичний елемент[18]. Як бачимо, в творі „батька історії" є виразні сліди пітагореїзму. Згадуючи про ґетів і трацьке божество, Дзальмоксіса, Геродот оповідає чудесну історію, як то Дзальмоксіс мав служити в Пітагора на Самосі, а після свого повороту до Тракії мав навчати траків, що ні він, ні вони не помруть, лише перейдуть до такого місця, де жде на них усяке добро (чи один з варіянтів трацьких містерій?). Дзальмоксіс побудував собі підземну домівку, зійшов у підземелля (descensus ad inferos?) й жив там три роки, а на четвертий рік появився між траками й вони повірили в те, що він їх навчав. Подібний мотив подибуємо й у переказах про Пітагора, який мав зійти в підземелля й жити там довший час, а опісля вийшов звідтіля і оповідав, що він вернувся з Аду[19]. Варіянти ідеї descensus ad inferos

---

[17] цитований вище Zeller, pag. 395-6.

[18] M. Wundt, Der Intellektualismus in der griechischen Ethik, Leipzig, 1907, pag. 24 — каже що в уяві пітагорейців ціла атмосфера над землею була повна душ, демонів і героїв.

[19] Ganschinietz, стаття "Katabasis", R.E. Pauly — Wissowa. X Band (1919), pag. 2410.

є тут наглядні. Геродот говорить в тому оповіданні, що Дзальмоксіс „приставав із греками й із їх найвидатнішим мудрцем, Пітагором". Вправді сам Геродот не вірить в ту історію з Дзальмоксісом, але саме те, що він зве Пітагора найвидатнішим грецьким мудрцем (IV, 95) говорить само за себе. Так висловлюючись, „батько історії", який мав критичний змисл і нераз не щадив іронічних завваг у відношенні до тих, з якими не погоджувався, виявляє, що особа Пітагора була авторитетом в його очах.

Вносячи в наукову літературу власний, оригінальний погляд про сліди пітагореїзму в світогляді й творчости Геродота, а тим самим і його можливі безпосередні, чи посередні зв'язки з тим рухом, ми є свідомі того, що наш погляд про ті зв'язки не виходить поза рямці гіпотези. Все ж таки тих моментів, що промовляють за нашим здогадом, є досить багато. Очевидно, само питання, чи Геродот був пов'язаний безпосередньо з тим рухом, чи лише находився більше, або менше під його впливами, залишається відкритим.

І.М. Новосівський

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ І БУКОВИНСЬКІ УКРАЇНЦІ

I

Заснування університету,[1] високої школи навчання і вільних наукових дослідів, є небуденною подією в житті народу, на якого території засновується високу школу. А тим більше небуденною річчю є сторіччя праці університету. Насправді, Буковина, як відстала провінція в той час існування Австрійсько-Угорської монархії мала мало виглядів на свій університет тим більше, що тоді за університет змагалися Моравія і Зальцбург. Необхідно було оглядатися за „крилатою" аргументацією та використовувати обставини й мотиви, які діяли б не тільки на розум, але й ловили б за серце. І тут знайдено такі мотиви: прилучення Буковини до Австрії, вірність населення тронові та ім'янини монарха, а це все прихиляло його симпатії до Буковини. Монарх був тоді найважливівшим конституційним чинником у державі. І Буковина удостоїлася своєї високої школи в 1875 р. Рік 1975-ий був ювілейним роком цього університету. Його заснування уважалося цісарським дарунком для малого воєвідства Буковини з приводу сторічного ювілею її прилучення до Австрії (1775 р.). У 1900 р. з приводу відзначення 25-річчя Університету було сказано, що метою цісаря при заснуванні університету було „виявити воєводствові" Буковина доказ своєї батьківської ласки й милости до цієї країни.[2]

---

[1] Ми хотіли б попередити цей розгляд про університет у Чернівцях одною заввагою: в урядових актах та інших писаних джерелах до 1918 р. для буковинських українців вживається назви „русин", „руський", а в німецькій мові: Ruthenen, ruthenisch. Ми у цьому розгляді послідовно уживаємо сучасний термін „українець", „український".

[2] Das Fest des 25-jaehrigen Bestandes der K.K. Franz-Josephs—Universitaet in Czernowitz. Czernowitz, 1901, S. 46.

Сто років праці високої школи, це навіть для історії не малий шмат часу, щоб могти дати оцінку її значіння для даного народу. Сто років, це 4 ґенерації людського роду, а в історичному процесі Буковини, це дві світові війни, які приносили для краю зміну суверена, а для університету зміну політики нового суверена по відношенні до цієї високої школи й до народу на цій території.

Створення університету в Чернівцях мало для буковинських і галицьких українців велике національно-культурне значення. Значення цієї високої школи на українській етнографічній території зможемо належно оцінити, коли матимемо на увазі тогочасний суспільно-культурний стан української спільноти на цій території.

У цих південно-східних просторах австрійської імперії вправді відчувалася велика потреба високої школи, зокрема для синів українського переважно хліборобського населення Буковини, які не мали можливости з уваги на великі кошти — кінчити високі школи поза Буковиною, а тому по закінченні кількох кляс середньої школи, мусіли шукати заняття і займати підрядні становища в адміністрації. Але найбільшим інтересом української спільноти було те, що університет знаходився на українській етнографічній території. Бо хоч саме місто Чернівці популяційно не було українським, то населення прилеглої території з трьох сторін було українське.

Для зрозуміння культурного, а за тим і політичного значіння університету в Чернівцях, необхідно застановитися хоч побіжно над суспільно-господарським і культурним станом українського населення Буковини в молдавській та австрійській добі історії Буковини до заснування університету, і навіть десятки років по його заснуванні.

У молдавській добі історії Буковини українське населення краю складалося в абсолютній більшості із залежних селян, які вели нужденне животіння в безправ'ю і без просвіти, без власної культурної провідної верстви, без права участи в політичному житті держави.

Молдавська держава взагалі не знала в той час шкільництва, організованого державою. Існували тільки школи при монастирях, якими могли користуватися діти духовенства та шляхетських родів. Коли ж попадали туди випадково діти особливо здібних українських селян або міщан, то вони закінчивши такі школи, пропадали для свого народу, винародовлювалися.

Перехід Буковини в 1774 р. у нову державну суверенність, з балканської політичної та економічної сфери впливів, у західноевропейський культурний клімат австрійської монархії, приносить тут зміну в політичному, економічному і культурному положенні країни і її громадян. В Австрії панував тоді представник освіченого абсолютизму, співреґент цісаревої Марії Тереси, її син Йосиф II. Завдяки йому

прийшли реформи, які принесли покращання долі широких народних мас, а між ними й українського населення. Ці його заходи родили прихильність і вдячність до трону і центрального уряду у Відні, як „інстанцій справедливости".

Нова австрійська окупаційна влада дбала про загальну освіту її громадян. Хоч шкільна політика за панування цісаря Йосифа II. мала ґерманізаційні тенденції, то всетаки виховання у початкових школах в областях з не-німецьким населенням, відбувалося в кліматі національної свободи й толерантности, а це спричинювалося до збудження національної свідомости народних мас. Вже терезіянський шкільний закон — Ratio educationis — з 1777 р. передбачував засаду шкіл із матірною мовою навчання для населення 7 головних народів монархії: мадярів, німців, румунів, сербів, словаків, русинів-українців, хорватів.[3]

Але на Буковині, де вплив і верховодство в адміністрації мала румунська шляхта, тут наука в школах нижчого ступня, в т.зв. тривіяльних і головних школах, відбувалася і в українських селах у румунській і німецькій мовах. Зате в усіх середних школах (ґімназіях) навчання відбувалося тільки в німецькій мові, а у вищих клясах — до 1848 р. в латинській мові. На Буковині перші румуни отримали в 1863 р. при німецькій ґімназії в Сучаві паралельні кляси з румунською мовою навчання.

Для українців пропам'ятним роком був 1848 рік. Цей рік приносить знесення панщини, конституційний правопорядок і рівноправність народів імперії з гарантуванням мови й національної особливости кожного народу монархії. В силу цих обставин повільно українська мова — спершу штучна церковщина — займає належне її місце, як мова навчання у народних школах та селах з українським населенням, та в середних школах як предмет для учнів української народности. В той спосіб повільно підноситься загальний рівень освіти широких народних мас, а за тим і їх національне освідомлення. Український нарід на Буковині вилонює із себе перші свідомі кадри освічених провідників народу, які на передодні заснування університету в Чернівцях створюють у 1869 р. першу національно-культурну організацію „Руська Бесіда", а рік пізніше й політичну організацію „Руська Рада". Ці перші українські організації на Буковині відограли в дальшому важливу ролю в завершенні українського національного й політичного відродження на Буковині.

---

[3] Claus Frommelt: Die Sprachenfrage im oesterreichischen Unterrichtswesen 1848-1859. Graz-Koeln, 1963, S. 47.

На такому тлі української спільноти на Буковині починається змаг за високу школу в Чернівцях. Це був час пробудженого національного й політичного освідомлення народів монархії. Ці народи підносять свій голос в обороні вільного національно-культурного й політичного життя і цим загрожували розбиттям єдности Монархії. Австрія була злепком — окрім німців — з територій низки інших народностей, вбільшости слов'янського роду, як: поляків,словаків, словінців, українців, хорватів, чехів, а також італійців, мадярів і румунів. З їх національним освідомленням почали діяти відсередні рухи, а їх мінімальні вимоги до австрійського уряду були автономія і вільний розвиток мови й національні культури.

Австрійські державні й політичні діячі уважали, що німецький університет серед різнородности населення Буковини стане об'єднуючим чинником народів і служитиме для скріплення у них ідеї „австрійськости", цебто єдности держави, буде рятунком для багато національної держави і сконсолідує в ній т.зв. „політичну національність". На цей арґумент покликувалися також ініціятори акції для заснування університету в Чернівцях. „Австрійсько-німецька верхівка вірила в те, що спільна німецька культура зв'яже не-німецькі народи Австрії духово так міцно з Австрією, що вони перестануть думати про відокремлення".[4]

Перші заходи перед центральним урядом у Відні у справі заснування університету в Чернівцях вийшли від публічно-правних провінційних і льокальних інституцій, а не від приватних осіб. Перші кроки зробив Буковинський Сойм ще в 1868 р., одноголосною резолюцією, яка вимагала заснування в Чернівцях т.зв. „Академії права".[5] Але Відень поминув цю резолюцію мовчанкою. У наступних роках з цими самими вимогами знову зверталися у меморандумах до Міністерства освіти як Буковинський Сойм, Чернівецька Міська Рада, так і різні буковинські організації, але знову без успіху. Врешті 28.XI.1872 р. депутат до Буковинського Сойму, д-р Констянтин Томащук поставив у Соймі внесок про заснування у Чернівцях німецького університету, мотивуючи свій внесок потребами країни та інтересами монархії.

---

[4] Д-р Юрій Мачук: Українці Буковини стремлять до восокої освіти. В: „Буковина — її минуле й сучасне. Париж-Детройт-Філядельфія, 1956, стор. 693.

[5] Erich Prokopowitsch: Gruendung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universitaet in Czernowitz. Clausthal-Zellerfeld, 1955, S. 7.

Д-р Томащук походив по батькові з українського роду, мати була румунка, і він сам заявляв себе румуном, але в австрійській політиці був переконаним централістом і великим австрійським патріотом. Томащук був рівночасно депутатом до Палати послів у Відні, і тут став душею дальшої акції у справі заснування університету. Як видатний бесідник Томащук вмів арґументацією і красномовністю успішно переперти вимогу створення нового університету в Чернівцях. Він вміло використав для цього сторіччя прилучення Буковини до Австрії, і вимагав заснування німецького університету для скріплення серед багатонаціонального населення провінції єдиної „політичної національности". Така арґументація зробила враження в урядових колах. А змаг за створення університету в Чернівцях не був легким, бо рівночасно й Моравія старалася про такий університет у Брно або Олмюц, а Моравія була куди більшою від Буковини провінцією як щодо простору, так щодо числа населення. А засновувати два університети, з буджетних причини було справою зовсім безвиглядною. Крім того і Зальцбурґ старався про відкриття там університету — закритого в 1810 р.

Вже 26.3. 1874 р. міністер фінансів Австрії поставив у Палаті послів внесок, щоб Уряд вніс на наступній Сесії проєкт закону про заснування нового університету. На цьому засіданні посол д-р Томащук виступив із широкою промовою і переконливою арґументацією культурних і політичних інтересів монархії в користь університету в Чернівцях.

Вперше урядові чинники заговорили про університет у Чернівцях на 99-му засіданні УІІІ. Сесії Палати послів 9.XIII. 1874 р. з приводу дискусії над законопроєктом про додаткові кредити на 1875 р. У цій справі забрав слово міністр освіти, д-р Штремайр, який ствердив необхідність створення нового університету в Чернівцях. Він наводив такі мотиви: тому що фінансово-економічне положення держави не дозволяє на заснування двох університетів і при виборі треба робити різницю між бажаним і абсолютно-необхідним, при чому необхідно треба було брати на увагу віддаль конкуруючих міст на новий університет від найближчих існуючих вже університетів. І тому саме, після обміркування всіх цих мотивів вибір припав на місто Чернівці, на Буковині — бо ця країна саме тепер святкує 100-річчя прилучення її до Австрії. Країна заселена багатьма національностями, які хочуть освіти і бажають засвоїти елементи німецької культури. Але міністер Штремайр уважає, що не тільки вимоги справедливости промовляють за цим вибором, а також мотиви політичної доцільности, завдання культурної місії, післаництва держави у цих східних просторах монархії. Тут, згідно з його думкою — німецький університет стане світильником, притягальним центром для різних національностей, які

тут стрічатисямуть і під охороною і ширмою науки знайдуть єдність для їх найвищого духового розвитку. — При цій нагоді Штремайр згадав прихильним словом українських студентів на Віденському університеті, та уважав, що українські студенти напевно вибиратимуть скоріше німецький університет у Чернівцях, аніж польський у Львові. Він рівночасно заявив, що цісар постановою з 7.XII. 1974 р. уповноважнив його поробити всі заходи в справі заснування університету в Чернівцях.[6]

Пригадуємо, що в час заснування університету в Чернівцях, на Буковині діяли тільки ґімназії: у Чернівцях і Сучаві — обидві з німецькою мовою навчання. Сучавська ґімназія мала від 1863 р. паралельні кляси з румунською мовою навчання.[7]

Не було на Буковині жодної середної школи з українською мовою навчання, а крайові мови почали заводити в середних школах аж після проголошення конституційного правопорядку в Австрії. Цей правопорядок визнавав право крайових мов у школах і урядах. Українську мову, як предмет навчання, введено в Чернівецькій ґімназії у 1851 р. і то тільки в першій клясі, а з кожним роком поширювано її на одну клясу дальше.[8] Але це була штучна церковщина, не народна мова. Взагалі не було ще виробленої літературної мови, а навіть української ділово-урядової термінології — не говорячи вже про фахову термінологію. Учні, навіть після закінчення середної школи, не знали своєї літературної мови. У такому стані знаходилося знання української мови на Буковині (тоді „руської"), коли роблено заходи в зв'язку із заснуванням університету в Чернівцях.

Необхідно ствердити, що тогочасні українські провідні культурні кола Буковини й Галичини не суперечили й не підносили застережень проти намагання створити в Чернівцях німецький університет. Це, в першу чергу, з практичних а може й також з тактичних мотивів. Бо в існуючих тоді на Буковині ґімназіях мовою навчання була німецька мова. У Галичині були також дві німецькі ґімназії: у Львові й Бродах. Отже, для студентів — випустників цих шкіл німецька мова нового університету в Чернівцях не була перешкодою. Крім того — краще мати німецький університет, а ніж не мати жодного.

---

[6] Stenographische Protokolle des Abgeoranetenhauses des oesterreichischen Reichsrathes, Bd III, (64-100 Sitzung) S. 3185 ff.

[7] Erich Prokopowitsch: Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina — Buchenland. In „Buchenland 150-Jahre Deutschtum in der Bukowina". Muenchen, 1961, S. 297.

[8] Степан Смаль-Стоцький: Буковинська Русь. Чернівці, 1897б стор. 106.

Конституційно-правно (арт. 19 конституції з 1867 р.) народи Буковини, засадничо, могли вимагати заснування університету з навчанням у крайовій мові, й цебто в українській або румунській. Згідно із урядовим переписом населення з 1880 р. (першим після заснування університету в Чернівцях) зі всього населення Буковини — 568,453 осіб, українців було 239,690 (42.18 %, румунів — 190,005 (33.42 %), а всіх інших — 138,758 (24.40 %).[9] Було виключено щоб австрійський уряд був склонний для такого малого числа населення котроїсь із корінних національних ґруп заснувати університет з їхньою мовою навчання-викладів. Врешті ані українці, ані румуни не мали в той час для обсадження катедр кваліфікованих сил, які могли б викладати в своїй рідній мові.

На основі згоди цих конституційних чинників — постанови цісаря і заяви міністра освіти 3.II. 1975 р. уряд вніс 2 законопроєкти в Палаті послів: про додаткові кредити до бюджету на 1875 р. і про заснування університету в Чернівцях.[10] Цей університет мав діяти від зимового семестра 1875/1876, із мовою урядування та викладів — німецькою. Передбачалося створення — окрім катедр зазначених в поясненнях — також катедри філології романських мов і катедри румунської мови й літератури.

Як бачимо, в початковому проєкті не було мови про катедру української мови й літератури. Про це, правдоподібно, постаралися наші румунські опікуни. Їх впливи були такі великі, що вони вспіли провести в початковому проєкті закону упривілейоване становище для румунів: окрім катедри романських мов, також катедру румунської мови й літератури, а українців оминено мовчанкою.

Пригадуємо, що Буковина в той час не мала українського посла в австрійському парламенті. Згідно із чинною тоді конституцією послів до парляменту обирали крайові сойми зі свого складу. А тому, що в буковинському Соймі верховодство мали румуни, вони посилали в Палату послів тільки своїх людей — головно великих землевласників. Не дивно, що українські інтереси на Буковині заступала тоді „Руська Бесіда", а в парляменті українські посли Галичини. Ця перша українська суспільно-культурна організація Буковини старалася зберегти від загину свою народність, бо українська інтеліґенція ґерманізувалася або

---

[9] Die Bevoelkerungszaehlung in Rumaenien 1941. Schriften der Publikationsstelle Wien fuer den Dienstgebrauch. Geheim. Wien, 1943, S. 47.

[10] Stenographische Protokolle des Abgeordnetenhauses, Bd. IV, S. 3789, Dr. Anton Norst: Alma Mater Francisco Josephina. Czernowitz, 1900, S. 14.

румунщилася, а ті, що залишалися при свойому народові — ставали москвофілами. Але ці москвофіли все таки були органічно зв'язані з коренем українського народного життя: українська народна мова, українська пісня і народний фольклор живили своїми життятворними соками їх душі і промовляли до їх розуму. Опанована москвофілами в той час „Руська Бесіда" піднесла свій голос в обороні рідної мови в університеті в Чернівцях. Про заступництво „Руської Бесіди" в Чернівцях в українських інтересах на Буковині говорить проф. Степан Смаль-Стоцький таке: „Однак помимо тих внутрішних квасів в „Руській Бесіді" через цілих 15 літ (мова про внутрішні москвофільські кваси — І.Н.), помимо неясности в думках про засадничі питання руської справи, „Руська Бесіда" вже від самого початку стала забороломом руськости на Буковині і культурна єї праця заслуговує взагалі на повне признання: вона заступала після своїх сил і розуміння щиро і успішно справи народности руської. В часах, де в заступництвах народних в Раді державній і в Соймі не було руських заступників, де в світі урядничім Русини также губилися, а в праветильственних кружках панувала цілковита темрява щодо справ і потреб народу руського, в тих тяжких часах „Руська Бесіда" була одиноким заступником культурних інтересів Руси буковинської перед властями".[11] „Руська Бесіда" піднісши свій голос у справі університету в Чернівцях вислала в лютому 1875 р. телеграми на адреси буковинського посла д-ра К. Томащука та послів Войнаровича й Юзичинського з проханням — вимагати створення на запроєктованому університеті в Чернівцях катедри української мови й літератури.[12]

Властиві дебати й рішення в справі університету у Чернівцях відбувалися в Палаті послів на її 129-му засіданні 8-ої Сесії, 13.3. 1875 р. У цих дебатах розглядалося не так засади питання місця нового університету, бо вибір місця був вже санкціонований найвищим конституційним чинником, цісарем, постановою з 7.XII. 1874 р., а тепер розглядалося характер університету та вимоги місцевих національних груп населення — українців і румунів. В обороні українських інтересів забрав слово галицький український посол о. Іван Озаркевич і посол Ґеровський. Посол Озаркевич (батько Наталії Кобринської) заявив, що буковинські й галицькі українці з вдоволенням прийняли вістку про заснування університету в Чернівцях, а зокрема про те, що Бюджетна комісія (референт-проєкту, посол Вільдавер) визнав існування українців

---

[11] Степан Смаль-Стоцький: Буковиньска Русь. Чернівці, 1897, стор. 268.

[12] Степан Смаль-Стоцький, цит. твір, стор. 271.

на Буковині. Але чомусь ця Комісія не прийняла до уваги інтересів українського населення, поставивши його в гірше положення, ніж румунів — хоч число румунського населення на Буковині менше, ніж українців. Озаркевич вніс резолюцію з вимогою створення у новоствореному університеті окремої катедри української мови й літератури.[13] Посол Ґеровський підтримав резолюцію посла Озаркевича. Він заявив, що в початковому проєкті закону передбачена катедра слов'янської мови, цебто старослов'янської мови, а старослов'янська мова зовсім не тотожна з українською крайовою мовою. Для цієї останньої необхідна окрема катедра, бо цього вимагає справедливість і рівноправність націй, інакше можна б уважати сприяння румунам.[14]

Оправдані українські вимоги щодо створення катедри української мови й літератури виводили з рівноваги румунського посла Гурмузакія, але у своїх промовах він задержував холоднокровність і такт. Він скаржився на „болюче" враження, яке справив законопроєкт в його початковому виді в його „батьківщині": великий сум з приводу болючого враження тому, що в урядовому законопроєкті про університет у Чернівцях зовсім не взято до уваги інтереси всього великого румунського народу, який Буковину уважає своєю „батьківщиною". Гурмузакі уважає, що катедри філології романських мов і катедра румунської мови й літератури замало для румунів. Він звертає увагу, що після злуки Буковини з Австрією, і впродовж довгих років після злуки, на Буковині єдиною мовою зв'язку між населенням й урядом була румунська мова. Цим він намагався доказувати, що українці не є корінним населенням на Буковині, щоб у той спосіб підкопати українські вимоги на окрему катедру української літератури. Вкінці він ставить внесок з вимогою паралельних катедр з румунською мовою викладів для таких практичних дисциплін: цивільного й цивільно-процесуального права, карного й карно-процесуального права, політично-адміністративних державних законів, а крім того окрему катедру історії Буковини. При тому він покликувався на процеденс в Львівському університеті, де такі паралельні катедри признають галицьким українцям при польському університеті.[15]

До цих вимог українських і румунського представників заняв становище референт законопроєкту посол Вільдавер. Він сказав, що

---

[13] Стенографічні протоколи Палати послів, Том IУ, стор. 4503 і наст.

[14] Так само, стор. 4506 і наст.

[15] Там само, стор. 4507 і наст.

українська й румунська національности щодо катедр їх мови й літератури мають бути трактовані на рівній стопі. Крім цього, він уважає, що німецький університет на сході монархії має важливе державне завдання, бо Австрія не є одностайною національною державою. Вона потребує політичного об'єднуючого засобу. Спільна німецька культура стане душею державного тіла, вона скріплюватиме його єдність. Але це не означає зневаження якої небудь іншої культури, або закриття шляху розвитку іншої національної культури. Але він не може приєднатися до вимог посла Гурмузакія перетворення університету в поліґлотну інституцію.[16]

Посол Гурмузакі забрав ще раз слово, вимагаючи скреслення в законопроєкті, ст. I, пасус про німецьку мову викладів та урядування у новозаснованому університеті.[17]

Посол д-р Томащук висловлюється проти внеску посла Гурмузакія. Але він уважає, що приват-доценти, яких не оплачує держава, можуть викладати й в іншій мові. Він ставить внесок, щоб змінити текст проєкту, мовляв, що тільки виклади на світських факультетах відбуваються німецькою мовою, бо на теологічному практичні дисципліни відбуваються на румунській й українській мовах.

Міністер освіти Штремайр ставить внесок, щоб приняти обидва законопроєкти у редакції Бюджетної комісії. І так, на цьому засіданні було принято обидва законопроєкти і резолюцію у справі катедри української мови й літератури.[18] Маніпуляції румунського посла не мали успіхів.

Чергового дня (14.3. 1875) Президія Палати послів переслала приняті нею законопроєкти Палаті панів, для їх розгляду і затвердження. Тут ці законопроєкти розглянено і принято 20.3. 1870 тільки одним голосом проти, — проф. Франца Міклошіца.[19]

Проти заснування університету в Чернівцях висловлювалися у Палаті послів посли д-р Е. Суесс і проф. М. Менґер. Д-р Суесс уважав цей університет політично-пропагандивною, а не науковою інституцією, а проф. Менґер уважав, що на Буковині нема даних для розвитку університету, бо на Буковині нема основи для цього — їй бракує розбудова народного і середнього шкільництва, а тому і

[16] Там само, стор. 4518 і наст.

[17] Там само, стор. 4524 і наст.

[18] Там же, стор. 4527.

[19] Stenographische Protokolle ueber die Sitzungen des Herrenhauses des oesterreichischen Reichsrathes. VIII Session 1873-1879, Bd 1, S. 574 ff.

фреквенції числа студентів важко передбачити. У таких обставинах Чернівці не можуть мати притягальної сили для професури, а тому університет мусів би вдоволятися молодими початкуючими викладачами. Тому то німецький університет не зможе виконувати тут покладені на нього обов'язки.

У Палаті панів проти заснування університету в Чернівцях голосував тільки проф. Франк Міклошіц. Він наводив подібні застереження, що й проф. Менґер. Через брак кваліфікованих професорів він уважав доцільнішим розбудовувати університет у Відні, аніж засновувати новий університет у Чернівцях.

Міністер освіти 27.3. 1875 р. предложив проєкти законів, приняті обидвома Палатами, цісареві до підпису, і вони отримали цісарську санкцію 31.3. 1875 р.[20]

Так у сторіччя прилучення Буковини до Австрії, Буковина отримала „в подарунку" університет у Чернівцях, а українці катедру української мови й літератури в ньому. Університет відкрито святочно дня 4.X. 1875 р., в день ім'янин цісаря[21] у приявності самого міністра освіти, великого числа представників австрійських і німецьких університетів та німецьких студентських корпорацій.

На відкритті університету було багато українських гостей з Галичини, і з цієї нагоди відбулося в приміщенні „Руської Бесіди" в Чернівцях „Собраніє Русинов" — видатних буковинських і галицьких українських культурних діячів — і на цьому зібранні постановлено видавати популярні часописи для народу, поширювати читальні по селах та збудувати в Чернівцях „Народний Дім", в якому б приміщувалися всі українські установи.[22]

У початках університет складався з трьох факультетів: теологічного з 8-ма катедрами, правничого з 10-ма катедрами й філософічного з 12-ми катедрами. Пізніше число катедр зростало так, що в 1918 р. було: на теологічному факультеті — 10, на правничому — 15, а на філософічному — 28.

---

[20] Erich Prokopowitsch: Gruendung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universitaet in Czernowitz (Bukowina-Buchenland), Clausthal-Zellerfeld, 1955, S. 20.

[21] Ім'янини й названня університету іменем цісаря, напевно, склонили прихильність трону на користь університету на Буковині, в Чернівцях. Подібну обставину пізнійше використав посол Микола Василько в зв'язку із заснованням нової ґімназії у Вижниці, коли буковинські українці в 1908 р. отримали першу на Буковині українську ґімназію у Вижниці. В обидвох випадках — університет і ґімназія носили назву Цісаря Франця Йосифа.

[22] Д-р Аркадій Жуковський: Історія Буковини. В причинках „Буковина — її минуле й сучасне". Париж-Детройт-Філядельфія, 1956, стор. 275 і наст.

Першим ректором став звичайний професор цивільного процесу, д-р Констянтин Томащук, той що був мотором всієї акції при заснуванні університету. Надзвичайним професором порівняльної філології слов'янських мов назначено д-ра Омеляна Калужняцького, який вдержався на цьому пості, як звичайний професор, аж до своєї смерти в 1914 р. Катедра української мови і літератури спершу, за браком кваліфікованих кандидатів, не була обсаджена. Від самого початку читав лекції на цій катедрі, як суплент, секретар університету, д-р Климентій Ганкевич, який займав це становище впродовж тільки одного року. Після нього, до січня 1877 р., це місце займав у заступстві проф. Калужняцький. З цією датою приходить надзвичайним професором д-р Гнат Онишкевич. Він займав це становище до своєї передчасної смерти в березні 1883 р. До березня 1885 р. знову діяв при цій катедрі, в заступстві, проф. Калужняцький. У березні 1885 р. отримує покликання на цю катедру приват-доцент Віденського університету, д-р Степан Смаль-Стоцький, який працював на цьому становищі до 1918 р.

Як видно з арґументації бесідників в австрійському парламенті, Палаті послів і Палаті панів, в дискусіях над законопроєктом про створення університету в Чернівцях — в найдалі на схід висуненому пункті тодішньої монархії — уряд мав на увазі не тільки заснування там університетської науково-дослідної інституції, але рівночасно мав на увазі також політично-пропаґандивну мету.[23] Цей університет мав би бути маяком („світильною вежею"), який мав би світити далеко поза кордони Австрії, отже мав би виконувати також пропагандивну функцію. Було переконання, що сила дії університету сягатиме далеко поза межі Буковини.

Хоч під час заснування університету не було застережень проти німецької мови викладів й урядування в ньому, то пізніше були часті закиди, що університет був інструментом німчення. Але застережень не могло бути хочби тому, що не було вибору: або німецький університет або жодного. А мати в себе університет, який він не був би, було великою і необхідною справою. — Але після проголошення в Австрії конституційного правопорядку та національного пробудження з „весною народів", прийшло їх національне відродження, а тому німецький університет перестав бути загрозою ґерманізації. Німецька мова на Буковині була — як і в інших не-німецьких провінціях монархії — як висловився Клаус Фроммелт, „скоріше невтральним джерелом

[23] Emanuel Turczynski: Die Universitaet Czernowitz. In: "Buchenland 150-Jahre Deutschtum in der Bukowina". Muenchen, 1961, S. 324.

інформації у школах і урядах, а мови кождої національної ґрупи були панівними крайовими мовами",[24] а Franz H. Riedl уважає, що Чернівецький університет ,,був німецьким, але не національно-німецьким університетом".[25] Насправді, німецька мова університету зовсім не стояла на перешкоді й не утруднювала розвиток крайових мов, ані національних культур.

Щоправда, кожний народ прагне мати на своїй національній території університет у своїй мові. Перша австрійська конституція 1948 р. (ст. 4) гарантувала ,,всім народностям непорушність їх національности й мови",[26] а конституція з 1867 р. (ар. 19) зазначала, ,,всі народности держави є рівноправними й кожда народність має непорушне право на береження і розвиток своєї національности й мови. Держава визнає рівноправність всіх крайових мов у школі, уряді й публічному житті".[27]

Але конституція визнавала право народної мови, мови народних мас, а в нашій тогочасній публіцистиці панувала незрозуміла народним масам ,,церковщина", штучний витвір, яка не мала конституційної охорони.

Місто Чернівці знаходилося вправді на українській етнографічній території, але в час заснування університету українська спільнота зовсім не була готова до університету у своїй мові. Не було ані кваліфікованих сил до обсади катедр, ані виробленої мови й правопису, устійненої української термінології, щоб могти вести в цій мові виклади. У подібному становищі була й румунська національна ґрупа Буковини. Навіть катедри української мови й літератури до 1877 р. не було ким обсадити.

Про стан української мови в той час писав Степан Смаль-Стоцький у своїй дисертації 1884 р., таке: ,,... письмова мова (українська — І.Н.) є тільки в початковій стадії розвитку зовсім ще не устійнена. Навпаки, кождий письменник пише своєю власною ,,малорусьщиною", виставленою — підпорядкованою різнородним впливам".[28]

---

[24] Klaus Frommelt; Die Sprachenfrage in oester. Unterrichtswesen, S. 137.

[25] Franz H. Riedl: Die Universitaet Czernowitz. In: "Der Donau-Raum", Jhrg 15, Heft 3/4 1970, S. 220.

[26] Dr. Edmund Bernatzig: Die oesterreichischen Verfassungsgesetze mit Erlaeterungen. Zweite Auflage. Wien, 1911, S. 104.

[27] Dr. Edmund Bernatzig, daselbst, S. 426.

[28] Dr. Stefan Smal-Stocki: Ueber die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen (1884). In: "Archiv fuer slavische Philologie", Berlin, Bd. 8/9, 1885/1886, S. 196.

Треба признати, що німецькі впливи університету залишали свою почать на вихованцях цеї високої школи. Вони створили впродовж десятиріч окремий тип буковинського українця, який добре володів німецькою й українською мовами. „Цей тип мав і свої від'ємні сторони, але комплексом меншевартости щодо поляків, румунів або москалів він не грішив і лицем був звернений таки до Києва".[29]

Важливість створення німецького університету у Чернівцях була в тому, що ці східні простори монархії включено в коло західної культури, а тим самим Чернівці стали знатним центром західно-европейської культури. Цей університет мав важливе не тільки науково-дослідне й культурно-політичне значення, зокрема для буковинських українців. Загальне значення університету є в його змаганні до правди й етичности-добра, розгортання наукового обслідування й духової культури. Письменник Карло Францос назвав заснування Чернівецького університету культурною подією першорядного ступня для ширення знання і культури, що вийшло в користь і розвиток Буковини й її населення.[30]

Заснування університету в Чернівцях і створення тут катедри української мови й літератури мало благотворне значення, спричинюючись до пожвавлення української спільноти. За словами проф. Степана Смаль-Стоцького, „важливий вплив на прояснення думок серед руської спільноти і на єї оживлення мало заснований університету у Чернівцях. Катедра руської мови і літератури не мало причинилася до розширення здорових поглядів на сі справи..."[31] Катедра історії Австрії дала поштовх до дослідів історії Буковини, в наслідок чого появилася низка знаменитих об'єктивних студій із історії Буковини таких дослідників, як Вікенгавзер, ЦіґлаверКайндл, Полек, Ст. Смаль-Стоцький та інші, які встановили факти й події, що до того часу були промовчувані, або інтерпретовані фальшиво, односторонно.

А Теологічний факультет був єдиним не тільки в Австрії, але взагалі в південно-східних просторах Европи. Значення цього Факультету можна судити й по тому, що румунський Синод у 1878 р. постановив слати своїх студентів-теологів у Чернівці, щоб там отримували наукову підставу на становища на Теологічному факультеті в Букарешті.

---

[29] Роман Смаль-Стоцький: Вісімдесятьріччя Черновецького університету. „Свобода" ч. 64 за 5 квітня 1956 р. і „Український Прометей" ч. 17, 1956.

[30] Erich Prokopowitsch: Theodor Momsen, Karl Franzos und die Czernowitzer Unversitaet. In: "Der Suedostdeutsche" No. 7, April, 1970, Folge 1.

[31] Степан Смаль-Стоцький: Буковиньска Русь, Чернівця, 1897, стор. 267.

Взагалі, абсольвенти Чернівецького університету виходили з достатною науковою підготовкою для їх прийдешньої професійної праці в публічному і приватному житті.

Заснування університету в Чернівцях мало ще й дальші посередні наслідки на шкільництво взагалі. Зростає число ґімназій на Буковині, збільшується загальне число середношкільних абсольвентів. Університет виховує учителів для цих шкіл, а також підготовляє кандидатів на університетські катедри.

Катедра української мови й літератури спричинюється до піднесення національної, а також і політичної свідомости буковинських українців, поширює мережі українських народних і середних шкіл на Буковині. Ця мережа в 1918 р. була найгустішою зі всіх українських етнографічних земель Австрії.

Створений на українській етнографічній території німецький університет, з українськими катедрами: української мови й літератури на філософічному факультеті, і практичного богословія на Богословському факультеті, у нормальних умовинах, скоріше чи пізніше, став би українським університетом.[32] Фактично цей німецький університет мав велике значення не тільки для українського відродження на Буковині, але й для зорганізування українського культурного центру в Чернівцях.

Під час коли польські верховоди в Галичині й Москва в Україні творили українцям перегороди для прямих зв'язків із Заходом, то в той час Чернівецький університет, який сам прийшов на українську землю, став вікном у західню Европу, дверима для західної культури. Університет дістає видатних західноевропейських науковців-професорів. Деякі з них зацікавлюються українським народом, українською мовою, історією, культурою, переводять об'єктивні студії над цими питаннями та залишають цінні студії. Згадаймо, для прикладу праці проф. Ф. Ґартнера, або проф. Кайндля. Багато видатних науковців починали свою професорську кар'єру на Чернівецькому університеті. Наприклад, проф. д-р Олександер Колесса, який у Чернівцях габілітувався на приват-доцента з української мови й літератури. Відомий економіст Гарвардського університету проф. д-р Йосиф Шумпетер був до 1911 р. звичайним професором Чернівецького університету. З українців працювали в Чернівецькому університеті професорами або лекторами — при катедрі української мови й літератури: д-р Климентій Ганкевич лектором-суплентом; проф. д-р Гнат Онишкевич, проф. д-р Степан Смаль-Стоцький, лектор д-р Осип Маковей і лектор д-р Зенон Кузеля; проф. Омелян Калужняцький, проф.

---

[32] Роман Смаль-Стоцький, цит. стаття, „Свобода", ч. 64/1956.

Володимир Мілкович (при катедрі східноевропейської історії), а на теологічному факультеті — проф. д-р Евген Козак (катедра славістики) і проф. Демис Єреміїв (практична теологія).

Упродовж історії Університету збільшуються ряди свідомої освіченої української провідної верстви на Буковині. Університет виховав сотки висококваліфікованих українських вчителів, суддів, адвокатів, православних священиків, вищих адміністративних урядовців, які в австрійській добі вможливили практично перевести дійсну рівноправність українців на Буковині.

З приводу відзначення 25-річчя діяльности університету, проф. д-р Олександер Колесса, як представник НТШ у Львові, на урочистості відзначення ювілею вітав Університет від імени української установи такими словами: „нам русинам цей університет особливо дорогий тому, що він сприяє духовим прагненням також нашій нації, бо тут має місце розгляд і розвиток також руська філологія та історія, і тому, що тут дається змогу також руській молодежі черпати з чистого і багатого джерела знання".[33]

Створення катедри української мови й літератури означало для буковинських українців розв'язку важливого українського питання на Буковині: це було посереднє підтвердження приявности на цій землі українського народу, заперечуваної і оспорюваної румунською стороною з такою впертістю і заїлістю.

У 1903 р. створено при цій катедрі лекторат, а це ще більше скріплює українознавчі студії на університеті, а праця керівників і лекторів катедри привела до цінних вислідів і висновків щодо ґенези українського народу й української мови, як окремого й самостійного мовного феномену у сім'ї слов'янських мов. Це ще більше унагляднює значення катедри для українського народу взагалі. У цій ляборагорії української мови під керівництвом проф. Степана Смаль-Стоцького розроблено наукові правила правописі-ортоґрафії української мови. Тут розроблено упорядкована граматика української мови (тоді ще „руської мови"), які — ортографія і граматика — після довгого спротиву москвофілів та інших упереджень, отримують врешті дозвіл австрійського уряду на впровадження їх у всіх школах монархії, де навчання відбувається українською мовою. У цій ляборагорії після солідних студій і досліджень викристалізовується погляд проф. Смаль-Стоцького про ґенезу і розвиток українського народу й його мови, як самостійної мови, яка зродилася і розвинулася не з т.зв. староруської, а як і всі інші слов'янські мови із одного із старослов'янських діялектів.

[33] Das Fest 25-jaehrigen Bestandes der K.K. Franz-Josephs Universitaet- in Czernowitz. Czernowitz, 1901, S. 71;
Dr. Emanuel Turczynski, op. cit. S. 343.

Цим науково обґрунтованим ствердженням він опрокинув тезу-міт московських істориків і філологів про „единую древне-русскую народность" і про спільну українцям, москалям і білорусам староруську мову, з якої аж опісля у формі діялектів цієї останної, витворилась українська, білоруська мови. У цій ляборатоpії твориться і мовна та урядова термінологія, яка в початках має ще реґіональну, а не соборну, всеукраїнську закраску.

Університет у Чернівцях був німецькомовним, західноевропейської культури, в якому наука подавалася об'єктивно й без вмішування політики до наукової правди. І не знаємо жодного випадку, де б студент входив до університету українцем-русином, а кінчив його німецьким перевертнем, зрікаючися своєї національности. Навпаки, малосвідомі національно студенти поглиблювали під час студій на цьому університеті українське національне освідомлення, спрямовуючи свій зір на Київ, а не на Відень. До цього багато спричинювалися українські студентські організації, які діяли при університеті.

У зв'язку із боротьбою за український університет у Львові та кривавих розрухів на тому університеті, викликаних політикою польських верховодів у справі цього університету, у 1907 р. роблено спроби передати українцям Чернівецький університет, цебто перемінити його на український університет. Після наради українських представників українська сторона відмовилась від такої розв'язки, бо Львів — щодо простору й числа населення Галичини, української національної території — є більшим українським центром на українській етнографічній території, як Чернівці, а вимоги українського університету в Львові є історично основані. З другої сторони, український університет у Чернівцях стягнув би на себе ненависть і ворожнечу інших національностей Буковини.[34]

II

Кінець Першої світової війни приносить для Буковини зміну суверена, а для університету зміну національної політики по відношенні до новодобутого університету. Нова румунська влада румунізує університет, і задержує із позісталих тут професорів — не-румунів тільки 6 осіб з чого 4-ох німців і двох іншої національности. Катедру української мови й літератури закрито.... Політика нового суверена змагала до прискореного зрумунщення буковинських українців. Для цієї мети винайдено теорію про те, що українці на Буковині — це

[34] Dr. Emanuel Turczynski, op. cit., S. 346;
Prof. Dr. R.F. Kaindl: Die Universitaet in Czernowitz. In: "Oesterreichische Rundschau", Bd. 11, Heft 1, 1907, S. 65.

зукраїнщені румуни, яких треба привернути „на матірне румунське лоно". Тому катедра української мови при такій політиці була не тільки непотрібна, але й шкідлива, бо вона стояла б на перешкоді у приверненні до матірного лона „зукраїнщених"...

Переорганізовано філофічний факультет: поділено його на два факультети — філологічно-літературний і природознавчий. Як вже сказано, знесено катедру української мови й літератури, катедру німецької мови й літератури перемінено на катедру румунської літератури, а катедру східно-европейської історії перемінено на катедру румунської історії. Знесено катедру фармацевтики. Створено такі нові катедри: історії мистецтва, психології, соціології, педагогіки, органічної хемії, астрономії, механіки, альґебри й ґеометрії. На правничому факультеті створено катедру кримінології і тюремнознавства, а також: для ліценціятів катедру енциклопедії права, а для докторантів — філософії права.[35]

Прийшли великі зміни щодо внутрішнього правопорядку університету. Австрійську систему щодо обов'язкових дисциплін на окремих факультетах і ділянках спеціяльности, час студій та способу складання іспитів змінено, а на їх місце прийшла нова, румунська, згідно із французькою системою. Нові правильники нормували всі ці питання. Впроваджено обов'язковість річних іспитів, без яких студент не мав право записуватися на наступний рік. Студії завершувалися науковими ступнями ліценціята й доктора.

Повільно затрачувалися вільні понад-національні ознаки університету. Зникає попередно-вільна атмосфера, загострюються національні контрасти, зокрема між українськими і румунськими студентами на базі посиленої румунізації. Румунізаційний похід проти українського культурного життя посилює українську загальну реакцію, зокрема серед динамічної молоді українського студентства Чернівецького університету. Урядові чинники розв'язують одні-за-другими українські студентські товариства, а студенти, активізують інші, які під час війни стали були нечинними.

Загальне число студентів університету значно зросло, головно за рахунок студентів з інших провінцій „Великої Румунії". Не зросло число українських студентів у румунській добі історії університету. Коли в 1918 р., на загальне число студентів 1040, студентів українців було 151, то на приклад, у 1933/34 р. на всіх 3247 студентів, українців було 155. Зросло головно число румунських студентів, які находилися в упривілейованому становищі як щодо отримання стипендій, так і щодо

[35] Dr. Yurczynski, op. cit., S. 349;
Erich Prokopowitsch: Gruendung, Entwicklung und Ende den Franze-Jesephs-Universitaet in Czernowitz. Clausthal, 1955, S. 74 ff.

отримання безплатного приміщення у студентському гуртожитку. Було більше причин відносного зменшення числа українських студентів Чернівецького університету — хоч число учнів середних шкіл зросло. Одною з цих причин була трудність для українських абсольвентів у румунській дійсності в підшуканні праці.[36] З другої сторони, обірвався доплив студентів з Галичини через новостворений польсько-румунський кордон. Крім того, частина українських студентів вибирала студії фахів, яких не було в Чернівцях, а тому виїзджали на студії в Букарешт, Яси, або закордон, зокрема до Праги. Та й економічна криза кінця 20-их і початку 30-их років мусіла відбитися на обнижку числа середношкільної молоді та числа українських студентів на Чернівецькому університеті — головно селянських синів.

Треба признати, що частина українських студентів при реєстрації затаювала свою правдиву національність, щоб, евентуально, оминути упослідження при іспитах та при клопотанні за становища після закінчення студій. Були випадки переходу в румунський табір, але нам не відомі випадки, щоб ці перевертні виступали опісля проти українців.

Теж нам не відомі випадки, щоб румунські професори, при іспитах упосліджували кандидата з уваги на його приналежність до українського народу.

І в румунському періоді університет дав сотні висококваліфікованих українських фахівців-правників, учителів середних шкіл і священиків. Але на становищі університетських професорів у Чернівцях не бачимо нікого з тих, що називали себе українцями. Правда, на катедрі космічної фізики бачимо д-ра Миколу Столярчука, але вже під зміненим ім'ям у румунському звучанні — Стеляну, або д-ра Василя Гречука на філологічному факультеті — під зміненим Ґрекул. Зате на становищі асистентів при катедрах, у цьому періоді, бачимо більше наших видатних науковців, як: д-р Юрій Мачук, асистент при катедрі експериментальної фізики; д-р Павло Козак — при катедрі географії; д-р Ірина Григорій — при катедрі звіринної фізіології; Роман Шлемко — при катедрі географії; асистентами директора Університетської бібліотеки в цьому часі були д-р Ельпідефор Панчук (зять Ольги Кобилянської) і д-р Ірина Пігуляк.[37] Всі вони завершили свої студії у цьому університеті за його румунської доби.

Коли судити про значення цього зрумунщеного Університету для українців із сьогоднішної перспективи то треба ствердити, що він всеж

---

[36] Проф. д-р Юрій Мачук, цит. праця, стор. 699.

[37] Д-р Юрій Мачук, цит. твір, стор. 696.

таки був для них корисною інституцією. Університет не міг зрумунщити наше студентство, якого національна свідомість була висока. Зате він давав їй знання і високі кваліфікації, так би мовити, у себе дома.

III

Події 28 червня 1940 р. приносять для Північної Буковини і Чернівецькому університетові нового суверена — СРСР, і нові совєтські перетворення в університеті. Розв'язано Теологічний факультет, а правничий об'єднано із правничим факультетом Львівського університету. На основі рішення Ради Народних Комісарів УРСР з 13.8.1940 р. університет Чернівцях отримує назву „Чернівецький Державний Університет УРСР", з українською мовою викладів.[38] Число факультетів зростає до шости: історичний, геологічний, географічний, філологічний (з катедрами української, російської і молдавської мови), фізико-математичний, біологічний і хемічний. У шкільному році 1962/1963 приходить новий факультет: романо-германської філології з відділами — німецької, англійської, французької і молдавської мов.[39] Згодом створюється нові два факультети: загально-технічний і загально-науковий. Але число факультетів і катедр дальше росте, бо в праці з 1969 р.[40] вичитуємо, що Чернівецький університет має 11 факультетів і 43 катедри, а альбом „Радянська Буковина" з 1978 подає вже число катедр — 48.[41]

Окрім Державного університету створено в Чернівцях, у 1944 р., Медичний інститут з 45-катедрами, потім Торгово-економічний інститут — Філіял Київського — та Педагогічне вище учбове заведення — всі університетського рівня.

Коли в початках совєтського перетворення українська мова в Чернівецькому університеті була домінуючою, то після посиленої політики КП СССР зближення і злиття мов і народів з метою московщення, більшість катедр університету перейшли на російську мову викладів.

Плян назвати Університет іменем поета Юрія Федьковича дотепер не здійснено. Це ж бо не було б у дусі плянів злиття. Університет повільно стає російсько-мовним, втрачаючи мовно- український

---

[38] Систематичний покажчик до видань Чернівецького університету (1948-1965), Чернівці, 1965, стор. 3.

[39] Українська Радянська Енциклопедія, том. 16, стор. 137.

[40] В. Курило-М. Ліщенко — О. Романець-Н. Сирота-Б. Тимощук: Північна Буковина, її минуле й сучасне, Ужгород: „Карпати", 1969, стор. 229.

[41] Радянська Буковина. Альбом. Київ: „Мистецтво", 1973.

характер. Щодо „науковости" досліджень і „об'єктивности" їх висновків на гуманістичних катедрах — не приходиться говорити, бо досліди визначує і унапрямлює КП з Москви. Вся праця Університету відбувається за напрямними й тезами ЦК КП СССР. Бо в Совєтському Союзі наука (зокрема в Україні) запряжена в ярмо московської Компартії і мусить працювати під московською нагайкою здійснуюючи постанови 24-го З'їзду КП СССР, повільно стає „совєтським", цебто російсько-мовним.

БІБЛІОГРАФІЯ

Р.М. Волков: Чернівецький державний університет. „Український історичний журнал", Київ, Но. 3, Р.І, 1957.

Володимир Гнатюк: Національне відродження австро-угорських українців (1772-1880). Відень, „Союз Визволення України", 1916.

Д-р Аркадій Жуковський: Історія Буковини. „Буковина — її минуле і сучасне". Париж-Детройт, Філядельфія, 1956.

В. Курило — М. Лещенко — О. Романець — Н. Сирота — Б. Тимощук: Північна Буковина, її минуле і сучасна, Ужгород „Карпати", 1969.

Д-р Юрій Мачук: Університет у Чернівцях. „Буковина — її минуле й сучасне", стор. 693-702.

Міністерство вищої і середньої спеціяльної освіти УРСР Чернівецький Державний Університет, Видавництво при Львівському Державному Університеті. Львів: „Вища Школа", 1975, (192 стор; 21.5. cm).

"Alma Mater Francisco Josephina", Die deutschsprachige Nationalitaten-Universitat in Czernowitz Festschrift zum 100 Jahrestag ihrer Eroffnung 1875, Herausgegwben vom Rudolf Wagner, Munchen, 1975, Verlag Hans Meschendorfer.

Українська Радянська Енциклопедія: Чернівецький державний університет. Т. XYI, стор. 137.

Erich Beck: Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Muenchen, 1966. Die Czernowitze, Universitaet. „Bohemia" 11/1915 No. 1-4.

Das Fest des 25-Jaehrigen Bestandes der K.K. Franz-Josephs-Unversitaet in Czernowitz: Selbstverlag der Unversitaet, 1901.

Festschrift. Die K.K. Franz-Josephs-Universitaet in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Czernowitz: Akad. Senat, 1900.

Klaus Frommelt: Die Sprachenfrage im oesterreichschen Unterrichtswesen 1848-1859. Graz-Koeln, 1963.

S. Genschl: 50 Jahre Czernowitzer Universitat. „Czernowitzer Allgemeine Zeitung" ' v. 4.X. 1925.

Viktor Glondys: Die deutsche Unversitaet in Czernowitz. Ein Rueckblick „Ostland", Hermannstadt, I 1919/1920.

Dr. Hahn u.a.: Der Kampf gegen die Czernowitzer Unversitaet „Bohemia", Prag, 17. I., 24.I., 7.II., 28.III. und 14.IV. 1917.

Gustav Hanausek: Die Czernowitzer Universitaet und die Gruendung neuer Universitaeten. Graz; Moser, 1917.

R.F. Kaindl: Die Universitaet in Czernowitz. „Oesterreichische Rundschau Bd., 11, Heft 1, 1907 S. 61-65.

Kurt Kaser: Die Gruendung der K.K. Frantz-Josephs-Universitaet Czernowit im Jahre 1875. Wien-Leipzig, 1917.

Franz Lang: Von der einstigen deutschen Universitaet in Czernowitz. „Archiv das gasamte Auslandsdeutschtum", Dresden, 1/1931, S. 82-85.

P. Leder: Die Universitaet Czernowitz und der Friede im Osten. „Neue Freie Presse" / Wien, 15.2 — 16.2. 1918.

Anton Norst: Alma mater Francisco-Josephina. Festschrift zu deren 25-Jahrigen Bestande. Czernowitz, 1900.

Erich Prokopowitsh: Czernowitzer Universitaet als Kulturzentrum. Die Francisko-Josephina im Weltkrieg 1914/1918 und ihre Romanisierung in Jahre 1919. "Neuland" / Freilassing, 13/1960, No. 4-6.

Erich Prokopowitsch: Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina-Buchenland. „Buchenland 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina", Muenchen, 1961, S. 269-319.

Erich Prokopowitsch: Gruendung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Unversitaet in Czernowitz (Bukowina-Bechenland). Clausthal-Zellerfeld, 1955.

Erich Prokopowitsch: Der Kampf um die Verlegung der Franz-Josephs-Universitaet in Czernowitz waehrend des Ersten Weltkrieges. „Osterreichische Begegnung", Wien, , 1964 No. 2, S. 26-37.

Erich Prokopowitsch: Theodor Momsen, Karl Franzos und die Czernowitzer Universitaet. "Der Suedostdeutsche" No. 7, April 1960, Folge 1.

Franz Hieronymus Riedl: Die Universitaet Czernowitz als voelkerbindende Institution 1875-1919. "Der Donau-Raum" Jhrg. 15, 1970. Heft 3/4, S. 216-228.

Stenographische Protokolle des oesterreichischen Reichsrathes. VIII. Session Bd. III, Wien, 1874 und Bd. IV, Wien, 1875.

Stenographische Protokolle ueber die Sitzungen des Herrenhauses des oester: Reichsrathes. VIII Session, Bd. I, Wien, 1875.

Dr. Stefan Smal-Stocki: Ueber die Wirkungen der Analogie in der Deklination des Kleirnruschichen(1884). "Archiv fuer slavische Philologie" / Berlin Bd. Bd. 8/9, 1885/1886. (Dissertation).

Emanuel Turczynski: Die Universitaet Czernowitz. "Buchenland 150 Jahre Deutschtum in der Bukowina". Muenchen, 1961, S. 321-355.

Emilian Voiutchi: Universitatea din Cernăuţi. "Gazeta Bucovinei" /Cernauti, 3/1893.

Zehn Jahre rumaenische Universitaet in Czernowitz. "Czernowitzer Allgemeing Zeitung" vom 17.12. 1930.

Ferdinand von Zieglauer: Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina seit Vereinigung mit Oesterreich. Rede am 4.X. 1899 bei Uebernahme des Rektorats. Czernowitz, 1899.

Dr. Edmund Bernatzig: Die Oesterreichischen Verfassungsgesetze mit Erlaeuterungen. 2-te sehr vermehrte Auflage. Wien, 1911.

Систематичний покажчик до видань Чернівецького університету (1948 — червень 1965). Чернівецький Державний Університет. Чернівці, 1965.

Осип Кравченюк

ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ З ЧУЖИНОЮ

Національне пробудження слов'янських народів на переломі 18. і 19. століть дало початок науці слов'янознавства, а перші її основи поклав Йосиф Добровський,[1] видвигнувши поділ слов'янських мов на групи в свому журналі, "Слявін" (1806), а відтак основніше опрацювавши це питання в праці "Institutiones linguae slavicae dialecti veteris" (Відень, 1822). Відносно скорими кроками нова наукова дисципліна йшла вперед, а вчені як. В. Копітар [2], П. Шафажік[3], Ф. Мікльошіч[4] та інші набагато причинились до її росту. Та під час коли, за словами В. Яґіча, репрезентанти старшої ґенерації науковців-слявістів намагались "звести слявістику до зорганізованої одиниці, в центрі якої стояла стара церковно-слов'янська мова з цілим пов'язаним з нею комплєксом питань, дивлячись на все інше, як на предмет нижчої катеґорії"[5], під кінець 19. століття перше місце почала займати спеціяльна філологія модерних мов і літератур, як російська, чеська, польська, сербо-хорватська ітд., а колишній головний предмет, церковно-слов'янська мова, відійшов на задній плян. Таким чином єдність слявістики була захитана еволюцією науки й

---

[1] Йосиф Добровський (1753-1829) — чеський філолог, слявіст.

[2] Вартоломей (Ерней) Копітар (1780-1844) — словінськой філолог, слявіст.

[3] Павло Йосиф Шафажік (1795-1861) — словацький філолог і археолог, проф. університету в Празі.

[4] Франьо Мікльошіч (1813-1891) — словінський філолог, проф. віденського університету (1850-1886).

[5] Див. його "Спомени мојего живота". Вид. М. Решетар. Београд, 1930-34. Том 2. (Српска Краљевска Академија. Посебна издања, кн. 104). (Дальше як "Спомени...").

зростаючим зацікавленням окремими мовами й літературами. В цій другій фазі розвитку слов'янознавства провідну ролю відограв Ватрослав Яґіч, що своєю щирокою науковою діяльністю завершив будову слов'янської філології, зорганізувавши до праці над нею головних представників науки зі всіх країн слов'янського світа. Його зв'язкам з українськими слявістами є призначена наша стаття.

ВАТРОСЛАВ ЯҐІЧ (1838 - 1923)

Прізвище Яґіча добре відоме сьогоднішньому науковому світові й було б зайвим докладніше зупинятись над з'ясуванням вислідів його праці тим паче, що на цю тему появилось дотепер чимало публікацій пера науковців з поодиноких слов'янських народів, а також і інших. Тому й обмежимось тут лиш до подання головніших етапів його життя та до дуже короткої характеристики його як ученого.

Народився 6. січня 1838 р. в хорватському Вараждині. По закінченню університетських студій у Відні, де був учнем Мікльошіча, став учителем клясичних мов у ґімназії в Загребі, виявляючи вже тоді велике зацікавлення слов'янознавством. Був обзнайомлений з працями головніших представників слов'янознавства, серед них і нашого О. Потебні[6], а своїми власними писаннями притягнув увагу слов'янських учених. Та для австрійського уряду праця Яґіча видавалась небезпечною й, у висліді, він був змушений залишити Загреб. Головним поштовхом до цього послужила одна політична демонстрація, що нею проводив Анте Старчевіч[7], представник радикальної правової партії, для якої Яґіч складав і переписував протест. 1871 р. він промувався в Липську, написавши дисертацію “Das Leben der Wurzel “de” in den slavischen Sprachen”. Вкоротці після цього, за посередництвом В. Боґішіча[8] й І.І. Срезневського[9], Яґіч рішився прийняти запрошення на пост надзвичайного професора при новоствореній в новоросійському університеті в Одесі катедрі

---

[6] Олександер Афанасієвич Потебня (1835-1891) — укр. філолог, проф. харківського університету.

[7] Анте Старчевіч (1823-1896) — хорватський політик, посол до сойму, автор праць з історії Хорватії і Сербії.

[8] Вальтазар Боґішіч (1834-1908) — сербський вчений, філолог.

[9] Ізмаіл Іванович Срезневський (1812-1880) — рос. філолог, проф. харківського й петербурзького університетів.

порівняльного мовознавства. Від виїзду до Росії відмовляв його Мікльошіч, дораджуючи йому студіювати санскрит у Берліні. Зате Срезневський пропонував йому зробити це в Петербурзі. Яґіч послухав Мікльошіча й використовуючи призначене йому університетом в Одесі командирування за границю виїхав до німецької столиці й на тамошньому університеті слухав санскрит у професора А. Вебера[10]. По однорічному побуті в Берліні він почав свої виклади в Одесі в лютім місяці 1872 р. Та довго тут не залишився; захворіння тифом, втрата дочки та незвичний клімат стали причиною того, що він прийняв пропозицію німецького уряду обняти новозасновану катедру слов'янознавства при університеті в Берліні. Тут і почав видавати відомий журнал "Archiv für slavische Philologie" (1876), що став відтак центральним періодиком, в якому співпрацювали вчені всіх слов'янських народів.

Зі смертю І.І. Срезневського 1880 р. Яґіч прийняв запрошення петербурзького університету на катедру російської і церковнослов'янської мов й працював там 6 літ. З відходом Мікльошіча 1886 р. переїхав до Відня, де продовжував видавати "Архів", заснував відомий "Семинар слов'янської філології" й де залишився до кінця свого життя. Помер 5. серпня 1923 р.

В науковому світі Яґіча називають патріярхом слявістів. Він справді універсальний ум, а круг його наукових зацікавлень дуже широкий і многогранний. Сюди входило вивчення слов'янських мов, літератур, народної поезії, історії, етнографії, культурносуспільного та державно-політичного життя слов'янських народів тощо. Реаліст у повному розумінні того слова, він був противником всяких гіпотез і завжди додержувався історичних і мовних фактів, опертих на джерелах. Його ж власні наукові праці, які самі собою становлять окрему об'ємисту бібліотеку, охоплюють всі слов'янські народи, при чому в обсяг його спеціяльних студій входили перш-усього лінґвістика, пам'ятки найстаршої церковно-слов'янської мови, історія слявістичних студій в минувшині, життєписи, кореспонденції та характеристики визначних слов'янських учених. Поруч цього був знаменитим організатором науково-дослідницької праці, і в цьому напрямі його величезним осягом було оснування згаданого вже вище журнала "Архів", що відограв передову ролю в слов'янській філології.

---

[10] Альфред Фрідріх Вебер (1825-1901) — нім. санскритолог, проф. берлінського університету.

ЯҐІЧ І УКРАЇНСЬКА МОВА

Коли Яґіч вступив на наукову арену, українознавство, а зокрема мовознавство, мало вже певні осяги, і як він сам каже, були часи, "коли, завдяки працям Потебні, Чубинського[11] та ін. зналось більше про українські говори, чим про російські"[12]. Не зменшує вартости цих осягів факт, що мовознавчі студії українських учених в другій половині 19-го століття були спорадичним явищем і в основному обмежувались до "впорядкування й узгодження правопису й узгодження його реґіональних відмін, збирання словникового матеріялу, критики мови окремих творів того чи іншого письменника"[13]. Бо й небагато більше можна було сподіватись в нестерпних підросійських умовинах, зокрема від часу валуївського указу, чи навіть під Австрією, де умовини для дослідницької праці були дещо кращі. Поруч праць Потебні [14], були відомі дослідження української мови К. Михальчука[15] та П. Житецького [16], а в Галичині появилась основніша студія О. Огоновського [17]. Всі ці праці були добре відомі Яґічу. З писаннями Потебні він познайомився ще в Загребі, цінив їх дуже високо, а про самого Потебню, писав, що "трудно вказати на другого, хто міг би рівнятись йому, коли йдеться про

---

[11] Павло Платонович Чубинський (1839-1884) — укр. етнограф.

[12] Див. *Archiv fur slavische Philologie*, 23 (1901): 579-582 (Дальше як "AfslPhil") та *Записки Н.Т.Ш.*, 103, кн. 3 (1911): 205 (Дальше як "ЗНТШ").

[13] Юрій Шевельов. "Покоління двадцятих років в українському мовознавстві". *ЗНТШ*, 173 (1962): 311.

[14] Його "Два изследования о звукахъ русскаго языка", II: О звуковыхъ особенностяхъ русскихъ наречій". Вороніж, 1866 та "Заметки о малорусскомъ наречии". Вороніж, 1871.

[15] Константин Петрович Михальчук (1840-1914) — укр. філолог. Його "Наречия, поднаречия и говоры Южной Россіи в связи с наречиями Галичины". Петербург, 1977. (Труды этнографическо-статистической экспедиціи в Западно-Русскій Край. Материалы и исследования, том 7, вып. 2).

[16] Павло Гнатович Житецький (1836-1911) — укр. філолог. Його "Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго наречія". Київ, 1876 та "Очеркъ литературной исторіи малорусскаго наречія въ XYII. веке. Часть первая". Київ, 1889.

[17] Омелян Огоновський (1833-1894) — укр. історик літератури й мовознавець, проф. львівського університету. Його "Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache". Львів, 1880. 244 стор.

глибокість розуміння явищ мови й про філософічну проникливість"[18]. Цінив він також праці Михальчука, що й висловив в одному із своїх листів до нього ось як: "..., не знаючи Вас особисто, я знаю Вас з Ваших праць, з Вашої відданости науці"[19]. Вкінці праці Житецького Яґіч одержував від самого автора, а на його "Очеркь звуковой исторіи малорусскаго наречія" написав більшу рецензію, в якій дав короткий огляд праць з українського мовознавства, підносячи спеціяльно заслуги Потебні, а відтак по розділам (вступ, вокалізм і консонантизм) проаналізував працю Житецького. На його думку, надмірне захоплення Житецького українською мовою (цілком, зрештою, зрозуміле й гідне похвали, пише Яґіч) привело його до неправильних тверджень про давність мало не всіх звукових особливостей української мови. При цьому він запитує: "Чому ми не маємо підстави вважати в деяких точках великоруський вокалізм первіснішим від малоруського, коли за це промовляють факти мовної дійсности?". Впрочім він хвалить зовнішній бік праці Житецького — блискучий його стиль[20].

У видаваному Яґічем "Архіві" находимо статті з українського мовознавства пера Климента Ганкевича[21], І. Гануша[22], І. Верхратського[23] та Степана Смаль-Стоцького[24]. Друкувались тут

---

[18] Див. його "Исторія славянськой филологіи". Петербург, 1910. (Энциклопедія Славянской Филологіи, вып. І) стор. 551. (Дальше як "Исторія словянской филологіи").

[19] Див. Василь Дем'янчук. "Гнат (Ватрослав) Яґіч (1838-1923); короткий нарис його життя й наукової діяльности." *Записки Історично-Філолог. Відділу ВУАН*, кн. 4 (1923): 279.

[20] Див. *AfslPhil.* 2 (1877): 348-363.

[21] Климентій Ганкевич (Габданк) (1842-1924) — укр. педаґоґ, учитель ґімназій в Перемишлі, Станиславові й Чернівцях. Його "Ein Beitrag zur Lehre vom kleinrussischen Accent". *AfslPhil.* 2(1876): 110-125 та "Ein Beitrag zur Volksetymologie im Kleinrussischen". *AfslPhil*, 11, (1888): 478-480.

[22] Іван Гануш (1858-1887) — польський філолог, доцент віденського університету. Його "Uber die Betonung der Substantiva im Kleinrussischen". *AfslPhil*, 7 (1884)' 222-255 і 325-385.

[23] Іван Верхратський (1846-1919) — укр. філолог, учитель Академічної Ґімназії у Львові. Його "Ein weiterer Beitrag zur Betonung im Kleinrussischen". *AfslPhil*, 3(1879): 381-413 та "Über die Mundart der Marmaroscher Ruthenen: ein Beitrag zur ruthenischen Dialektologie". Станиславів, 1883. 50 стор.

[24] Степан Смаль-Стоцький (1859-1938) — укр. філолог, проф. університету в Чернівцях та УВУ в Празі. Його "Über die Wirkung der Analogie in der Deklination des Kleinrussischen". *AfslPhil*, 8(1885): 194-246 і 409-432 та *AfslPhil*, 9(1886): 58-76.

також рецензії на праці Огоновського[25], Житецького[26], С. Смаль-Стоцького[27], Гнатюка[28] та ін. Сам Яґіч займав становище також до праць про українську мову, писаних російськими авторами. Зокрема важливою є його велика рецензія на працю А. Соболєвського "Лекціи по исторіи русскаго языка[29]. Як відомо, Соболєвський, ідучи по лінії гіпотези Поґодіна про неукраїнськість населення Київської Руси, виступив зі своєю теорією про т.зв. "нове ь" і намагався доказати, що в Києві у великокняжі часи жили не українці, а великоруси. Яґіч виразно довів неслушність тверджень Соболєвського, під вплив яких попав був також Шахматов, щоб згодом відмовитись від них і виступити зі своєю власною теорією про "спільноруську прамову". Також ця теорія Шахматова викликала реакцію Яґіча, який писав: "Його (Шахматова — прим. моя, О.К.) виклад справляє враження пляново й стилево збудованого будинка, де кожний

---

[25] Див. рецензію Г. Онишкевича на працю Огоновського *"O przyimkach w jezykach staroslowianskim, ruskim i polskim" (1877)* в *AfslPhil,* 4 (1880): 442-450. Про його *"Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache"* писав А Брікнер у *AfsPhil, 6(1882): 105-110.* На видане Огоновським "Слово о полку Игореве; поетичний пам'ятник руської письменности XII. віку" (1876) рецензію написав П. Житецький в *AfslPhil,* 2 (1877): 642-660, а Яґіч додав свої замітки.

[26] Про працю Житецького "Очеркь звуковой исторіи малорусскаго наречія" писав Яґіч в *AfslPhil,* 2 (1877): 348-363. Він також зреферував Житецького "мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ" в *AfslPhil,* 15 (1893): 613-14.

[27] Рецензія Яґіча на Смаль-Стоцького "Uber den Inhalt des Codex Hankensteinianus" (1886) появилась в *AfslPhil,* 10 (1887): 185-87. У ній він стверджує, що автор цей кодекс "дуже дбайливо відписав і, де треба було, порівняв з грецьким оригіналом". Крім того Яґіч пише, що Другий Відділ Академії Наук дозволив у принципі на друк цієї праці й, на його думку, видання цього пам'ятника є тільки питанням часу. Коли ж Смаль-Стоцький не висилав її до Петербурга, Яґіч писав, що "якщо вона не буде надрукована, то це не з нашої вини" (Див. його "Спомени...", том 2, стор. 92). Чому Смаль-Стоцький не вислав своєї праці до Академії Наук, не знаємо точно. Дуже можливо, що сталось це у зв'язку з непорозумінням, що заіснувало між ним і Яґічем. (Див. Кость Кисілевський. "Українознавчі праці акад. Степана Смаль-Стоцького". *ЗНТШ,* 172 (1960):33). В другій рецензії на Смаль-Стоцького й Т. Ґартнера "Grammatik der Ruthenischen (Ukrain.) Sprache" (1913) Яґіч назвав цю працю "тенденційною", а про розділ "Становище руського між слов'янськими мовами" він прямо відмовлявся говорити, мовляв, "це питання вже давніше вирішено в іншому змислі, ніж ця тенденційна спроба хотіла б мати". (Див. *AfslPhil,* 37 (1920): 204-211).

[28] Володимир Гнатюк (1871-1926) — укр. етнограф. На працю Гнатюка "Етноґрафічні матеріяли з Угорської Руси" (Етноґраф. Збірник НТШ, том 25) Яґіч написав рецензію п.з. "Über den Dialekt der Kleinrussen in Baczka und Banat Ungarns". *AfslPhil,* 31 (1910): 554-559.

[29] Олексій Іванович Соболєвський (1856-1929) — рос. філолог. Яґічева рецензія "Критическіе заметки по исторіи русскаго языка" появилась в *Сборник Отделенія русс. языка и словесности,* 4 (1889).

будівельний камінь займає своє належне місце, та всетаки цілість має вигляд трохи штучний, ідеї мистця занадто насилують матеріял даних фактів. Такі ж завваження маю і проти провідних думок вступу, де автор зв'язує свої погляди про виникнення руської мови в її трьох головних наріччях з дуже карколомними комбінаціями про прабатьківщину слов'ян спочатку на півночі від Балтів, а потім у Привислящині"[30].

Зовсім неґативно поставився Яґіч до теорії Т. Фльоринського[31], який вважав українську мову діялектом російської. В листі до Михальчука він підкреслює факт, що "на протязі багатьох десятиріч малоруську молодь відсували від занять, що були б їм дорогі й вже тим запевняли б більші успіхи", а про Фльоринського пише: "Біда в тому, що Ваш київський офіційний представник слявістики не користується довір'ям, що його точка зору попросту неможлива"[32]. Яґіч поділяє думку Михальчука про те, що зпосеред учнів Фльоринського "ми не маємо ніодного молодого вченого, що цікавиться своїм предметом хоч трохи серйозно. Та й взагалі у нас справа якраз в тому, що до науки примішують політику, як і в політику вносять надто багато доктринерства. Звідси в цій і в іншій ділянці стільки застою і так мало серйозних і продуктивних діячів"[33].

Яке ж було становище Яґіча до української мови? У своїх численних працях він дав багато більш або менш виразних доказів її самостійности, а відома записка російської Академії Наук "Обь отмене стесненій малорусскаго печатнаго слова" стала дійсністю не без його впливу. Крім цього, він виложив свої погляди на українську мову у статті"Die osteuropaeischen Literaturen und die slavischen Sprachen", пишучи: "Мало-або південноруський діялект, коли про нього говориться як про літературну мову, називають по німецьки звичайно рутенською мовою, при чому мається на думці головно Галичину й Буковину, де, під сучасну пору, ця мова може розвиватись свобідніше, чим в Росії, де вона здобула собі правне признання не тільки в літературі, але також в нижчому й вищому шкільному навчанні та в усіх галузях

---

[30] Олексій Олександрович Шахматов (1864-1920) — рос. філолог. Коментарі Яґіча на його теорію в *AfslPhil*, 37 (1918).

[31] Тимофій Дмитрович Фльоринський (1854-1919) — рос. філолог, проф. київського університету (від 1882 р.).

[32] Обидві цитати див. Василь Дем'янчук. цит. пр., стор. 278-279.

[33] Див. його лист до Яґіча з 7/20. лютого 1906 р.

публичного життя. А проте колиска її лежить не тут, а в Росії, в Україні, через що її називають подекуди також українською. Тут, в половині 18-го століття, її вперше плекали літературно в чисто народній формі. А саме, чим Ломоносов був для великоруської мови, тим для малоруської чи рутенської був Котляревський: першим представником цієї мови в літературі, і як також її основником. За його прикладом пішли опісля, наприклад, народній повістяр Квітка-Основ'яненко й найвидатніший дотепер поет малорусів, Шевченко — оба українські клясичні письменники, яких також письменники Галичини й Буковини вважають твердою базою рутенської мови. З часом відношення пересунулось і ґравітаційна точка помандрувала в Галичину, де, від середини 19-го стол., рутенська мова здобула собі широке поле вжитку. Однак ця мандрівка на західню периферію пов'язана з певними незвичайностями. Під сучасну пору рутенська мова в Галичині переживає правдивий період "Штурм унд Дранґ". Плекання її, що проходить з майже гарячковим поспіхом, навіть у застосуванні до найбільш віддалених ділянок практичних наук, ще заки для поодиноких фахів найдуться визначні таланти, висуває питання, вдала розв'язка яких є не завжди легкою. За поспішно мову перевантажується безчисленними неологізмами, вона стоїть перед небезпекою втратити свою природність і народність. Вона все більше віддаляється від клясичних українських взірців. Намагання якнайуспішніше доказати мовну індивідуальність і самостійність рутенської мови по відношенню до великоруської привело неодного письменника до різного рода видуманих за польськими й німецькими взірцями неологізмів, яким віддається першенство перед прастарою загальноруською спадщиною, щоб тільки створити щось нове, щось інше від великоруської мови. Не можна апробувати цих перебільшень, що йдуть в розріз із добре зрозумілим зацікавленням у природному розвитку малоруської мови. Таким небезпекам можна б запобігти якнайуспішніше можливо великою участю в культурній праці зі сторони кваліфікованих знавців мови України в самій Росії. На жаль, якраз таких людей можна дотепер подибати лиш у відносно малому числі, тому що пануюча в Росії система утиску не допускала многонадійних талантів до плекання місцевої української мови. Не можна здавати надії на покращання цих нездорових відносин. Тоді постане переконання, що побіч великоруської мови й літератури може так само добре існувати малоруська чи рутенська літератури, як побіч німецької світової мови свобідно живуть і плекають літературно флямандська, чи нідерляндська й

голяндська, дальше данська, норвежська й шведська, як поруч французької своє повне право на існування має провенсальська мова, поруч англійської мови кельтійська у Велсі чи Ірляндії. В який спосіб і з яким успіхом рутенська мова сповнить своє завдання поруч інших слов'янських мов, не дасться предсказати. Дотепер вона не є ще достаточно досліджена ані граматично ані лексикально, хоч і не бракує діялектичних досліджень. Є вже достаточне число учебників для практичних цілей. Рутенсько-німецький словар, що має служити першим потребам, обнимає далеко не весь вокабуляр"[34].

ЯҐІЧ І УКРАЇНСЬКІ ВЧЕНІ

Коли Яґіч вперше зустрівся з українцями, не можна точно встановити. Можливо, що це сталось під час його студій у Мікльошіча на віденському університеті. Він сам пише, що "у Мікльошіча були свої учні також з числа галицьких малорусів, майбутніх діячів у середно-шкільних установах, заки, вкінці, для них була основана катедра малоруської мови і в львівськім університеті. Таким був Михайло Осадца (1836-1865), учень Мікльошіча в мої роки (від 1885 р.), що потім учителював у 2-ій ґімназії у Львові"[35]. З того часу маємо один лист до Яґіча від Якова Головацького та листування з ним Ісидора Шараневича, що почалось 1871 р. Наскільки Яґіч був пов'язаний з українськими вченими в час свого побуту в Одесі, також докладно не знаємо. Знаємо, однак, що в жовтні-листопаді 1873 р. він перший раз писав до Потебні. Не від речі буде підкреслити тут факт, що попри згадувані вже вище недугу, втрату дочки, незвичний клімат та конечність викладати предмети, які не входили в головну сферу його зацікавлень, його зовсім не вдоволяли підросійські умовини життя. В листі до А. Вебера з 28. січня 1872 р. він пише, що в Росії він відчуває, що "людина живе тут дуже далеко від Европи й дуже далеко позаду Европи"[36]. Його положення було тяжким, бо, "внаслідок легко зрозумілої помилки не-росіяни дивляться на мене, як на одного з тих, що приходять сюди, щоб займатись

[34] Див. його статтю "Die slavischen Sprachen". *In:* A. Bezzenberger, ed. Die osteuropeischen Literaturen und die slavischen Sprachen. Berlin, 1908. (Die Kultur der Gegenwart, Teil I, Abt. IX), стор. 18-19.

[35] Див. його "Історія славянской филологіи", стор. 17.

[36] Див. Hubert Rossl. Aus Vatroslav Jagic's Briefwechsel: Odessa — Berlin — Petersburg, 1872-1892. Munchen, 1962, стор. 22.

різного рода панслявістичними цілями. І так я стою тут досить ізольований"[37]. Через те Яґіч пише дальше, що "я тужу за Заходом й не відчуваю в собі покликання бути культуртреґером — принайменше не в Росії"[38]. Подібно описує він свій побут у Петербурзі в листі до Мікльошіча з ІІ. червня 1872 р. Там читаємо: "За тутешніми поняттями я не являюсь правдивим типом слов'янина, я забагато зіпсутий німецькою наукою"[39]. Це не подобалось місцевим слов'янофілам і "я мушу відкрито признатись, що в них я цілковито попав у неласку, значить, якщо я взагалі колинебудь втішався їхньою прихильністю"[40]. "На жаль, вся проча велика публика, а також не дуже численні розумні люди, в більшості не-росіяни, взагалі не розуміють, як людина може приїхати до Росії, не дозволяючи впрягти себе до воза слов'янофілів"[41]. Спеціяльно погане враження зробила на нього спроба жінки Срезневського намовити його жінку (католичку) перейти на православ'я[42].

У ближчий контакт з українцями Яґіч увійшов при нагоді Третього Археологічного З'їзду, що відбувся заходами Південно-Західного Відділу Російського Ґеоґрафічного Товариства в Києві в днях 2 - 16. серпня 1874 р. Там він виголосив реферат [43], взяв участь у дискусії над рефератом Срезневського[44] та познайомився з членами згаданого Відділу, зокрема з П. Житецьким, про якого писав, що він "був одним з небагатьох місцевих малорусів, що мали волю й відвагу говорити малоруською мовою"[45]. Оглядаючи в товаристві німецького

---

[37] Тамже, стор. 23.

[38] Тамже.

[39] Тамже, стор. 25.

[40] Тамже.

[41] Тамже.

[42] Див. Письма И.В. Ягича к русским ученьім, 1865-1886. Москва, 1963, стор. 33. (Дальше як "Письма Ягича к русс. ученым").

[43] "О древней глаголической надписи на острове Велья — Крк Адриятическаго моря". Цей реферат був надрукований у редаґованім П. Житецьким виданню *"Труды III. Археологическаго съезда Россіи*, бывшего въ августе 1874 года", том II (1878): 327-330.

[44] "О глаголической рукописи, хранящейся в Киевской духовной академии". Срезневський виголосив цей реферат 9. серпня 1874 р. і він був надрукований в другому томі "Трудов" (див. ч. 43), стор. 269-276 та "Приложеніе", стор. 185-197.

[45] Див. його "Спомени...", том. І, стор. 443.

консула, Блява, Київ, Яґіч не міг зрозуміти, чому на вулицях української столиці не було чути української мови. Він мав змогу познайомитись дещо з відносинами серед українських студентів та вважав їх носіями українства. Одного разу запросили його (і Стояновича) на вечірку, де, як він пише, багато говорилось про любов до українського народу, його мови, життя й звичаїв, при чому великою пошаною в молодої ґенерації втішався Микола Костомаров, якого обожали "як великого патріота й славу малоруського народу"[46]. Можливо, що під цим враженням Яґіч, перебуваючи в Петербурзі, задумував оснувати разом з Костомаровим, в противагу "Слов'янському благотворітельному обществу", нове слов'янське товариство "з чисто науковим, не тенденційним студіюванням всіх культурних і літературних питань, що відносяться до минулого й сучасного життя всіх слов'янських народів"[47].

Успіх Археологічного З'їзду в Києві викликав оправдану радість і вдоволення серед українського громадянства, але, одночасно, також немале поденервування серед київських реакційних сил, що вбачали в ньому, як і взагалі в усій праці Відділу сепаратистичні тендеції. На Відділ, його членів та на весь український рух посипались доноси, серед них "докладная записка" М. Юзефовича, що привела до Емського Указу 1876 р., а з ним і до закриття Відділу 7. липня 1876 р. Таким чином підросійські українці остались без будьякого наукового осередка, а Житецький писав Яґічу, що "після закриття київського відділу Ґеоґрафічного Товариства, болючо-повчальне значення мають ті рядки у Вашім бібліографічнім огляді, в котрих Ви торкнулись діяльності покійного відділу[48]. Тепер вже не будете мати з чого робити огляд на малоруській ниві"[49].

Українським ученим Яґіч присвячує чимало місця у своїй монументальній "Історії слов'янської філології" (1910), що була першим томом плянованої ним енциклопедії. Знаходимо там добрі перегляди діяльности Костомарова (стор. 492-96), Максимовича, якого Яґіч вважає своїм "любимцем серед

---

[46] Див. його "Спомени..." том II, стор. 43.

[47] Тамже, стор. 5 та його "Исторія славянской филологіи", стор. 492-96.

[48] Мова про працю Яґіча "Bibliographische Ubersicht der Erscheinungen auf dem Gebiete der slavischen Philologie und Alterthumskunde seit dem Jahre 1870". *AfslPhil*, I (1876): 465-607.

[49] Див. лист Житецького до Яґіча з 22. листопада 1876 р.

малорусів", який зумів "примирити свою сердечну прив'язаність до рідного краю, України, з широкими загальноруськими потребами" (490), дуже прихильну оцінку творчості П. Куліша, зокрема його "Записок о Южной Руси", твір, який "свідчить о знаменито живій спостережливості автора, що не обмежується простою передачею текстів зібраного ним матеріялу, а доповнює її чудово нарисованими картинами справжньої обстановки. Його праця, каже Яґіч, робить на читача враження, немов би він увійшов в етнографічний музей" (496-97). З пошаною пише Яґіч про Володимира Антоновича, який "користувався доброю репутацією дуже замітного вченого й знаменитого знавця південно-західніх руських областей та їх відносин до Литви й Польщі". Антонович, пише він, не вдавався в політику, "працював у ділянці історії і археології, бажав підняти значення південно-, або малоруської національної індивідуальности опрацюванням численних історично-ґеоґрафічних і археологічних питань, що відносяться до цього краю" (обидві цитати на стор. 860). Повних п'ять сторінок присвячує Яґіч діяльності Михайла Драгоманова, що його любов до всього українського видвигнула "в перші ряди одушевлених малоруських патріотів, бажаючих перш-усього підняти рівень освіти простого люду на основі його рідного говору й шляхом шкільного навчання" (861-66). З Драгомановим Яґіч зустрівся під час Археологічного З'їзду в Києві, на якому була виставлена видана разом з Антоновичем збірка "Историческіе песни малорусскаго народа". Другий том цієї збірки, як також твори Максимовича та дещо з творчости М. Лисенка були переслані Яґічу до Берліна під кінець 1876 р.[50] З інших українців згаданих Яґічем у його "Історії слов'янської філології" слід згадати: Я. Головацького (498-501), Івана Вагилевича (501-502), Амвросія Метлинського, П.А. Лукашевича (497-98), Омеляна Партицького (762-63), Євгена Желехівського (762), Омеляна Огоновського (761) та Івана Франка.

а) СЕМИНАР СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ У ВІДНІ

Після шестирічного побуту в Петербурзі й з відходом на пенсію Мікльошіча Яґіч обняв катедру слов'янської філології при віденському університеті. Завдяки організаційному хистові, виявленому довкруги редагування "Архіву" та у виданнях Другого Відділу Академії Наук його прізвище стало добре відомим в усіх

[50] Див. лист Яґіча до Житецького в "Письма Ягича к русс. ученым", стор. 119.

слов'янських країнах. Його незаперечною заслугою було те, що "Архів" став центральним органом всіх найновіших досягнень слов'янської філології. На його сторінках появлялись, очевидно, також статті Яґіча та його численні рецензії на праці інших слявістів, писані, як каже Франко, "з незвичайною тверезістю думки, раціональністю поглядів і прецизією в їх стилізації" [51]. У відношенні до своїх співробітників, їхніх різнородних поглядів, продовжує Франко, Яґіч "був настільки енерґійний і вирозумілий", що "вмів удержати між ними гармонію,і коли іноді доходило до полємік, то вони держалися завсіди річевих границь, а всякі особисті придирки редактор або усував мовчки, або залагоджував незвичайно тактовно"[52]. Численні власні праці, як також безприкладна до того часу організація науки слов'янознавства поставили Яґіча в ряди найвизначніших слов'янських філологів XIX століття, а керований ним семинар слов'янської філології у Відні став справжнім світовим центром цієї науки. Бажанням кожного студента слявістики, з якої країни він не походив би, було вчитись під керівництвом Яґіча, владики слов'янства, "що довгі літа засідав вище престолів — маленьких, великих і найбільшого — в невеличкому приземеллю віденського університету за простим столом слов'янознавчого семінаря"[53]. Не бракувало серед цих молодих адептів слявістики також і українських студентів. Не пощастило нам встановити докладно їх числа. Число ж тих (здебільшого Галичан і Буковинців, народовців і москвофілів), що переписувались з ним по закінченню студій виносить 15. Ось вони: І. Велигорський, І. Зілинський, Євген Козак, З. Кузеля, Остап Макарушка, Осип Маковей, Микестяк, Володимир Мількович, Іван Панкевич, Євген Перфецький, Іларіон Свєнціцький, Кирило Студинський, Михайло Тершаковець, Іван Франко і Юліян Яворський. З тих, що не переписувались з Яґічем, але були його студентами, знаємо Ярослава Гординського, Костя Кисілевського, Олександра Колессу, Івана Копача, Василя Щурата, Клявдія Білинського, Івана Брика, Осипа Турянського, Никифора Гірняка, Лева Цегельського. Було їх, напевно, більше. Під його керівництвом всі вони писали семинарійні праці,з яких деякі появились пізніше

---

[51] Див. його статтю "Archiv fur slaviche Philologie і нова зміна в його редакції". *Літер.-Науковий Вістник,* 47, кн. 7 (1909): 101.

[52] Тамже, стор. 102.

[53] Див. Іларіон Свєнціцький. Ватрославу Яґічу на вічну пам'ять. У Львові, 1923. стор. 2.

друком в українських періодичних виданнях або в "Архіві"[54], а пізніше також дисертації[55].

У відношенні до своїх студентів Яґіч "ніколи не робив ніяких уступок в користь національної гордости"[56], а був до них дуже толєрантним, що виявилось, наприклад, при вживанню українськими студентами в їхніх працях термінів: "український", "малоруський" чи "південно-руський". На його бажання бібліотекарем слов'янського семинара був Зенон Кузеля, який також був частим гостем в його домі.[57] Та найкращим свідоцтвом взаїмовідношення між Яґічем і його українськими студентами є їхня кореспонденція, яка виразно показує, з яким пієтизмом ці останні відносились до свого учителя. Двох з них, Свєнціцький і Студинський, долучили до своїх праць окремі присвяти: Свєнціцький писав у своїй присвяті: "Найшановнішому майстрові професорові В. Яґічеві від одного з його найскромніших учнів в подяку присвячено"[58], а Студинський присвятив свою працю "знаменитому Професорови, якого ім'я все з вдячністю і глибоким поважанням згадую і згадувати буду"[59]. В 1923 р. Студинський переслав Яґічу три примірники "Записок НТШ", також

---

[54] З семинарійних праць, що друкувались в українських періодичних виданнях слід назвати В. Щурата "Замітки до поеми Тараса Шевченка "Чернець". *Діло*, чч. 143-149, 27. черв. — 6. лип. 1894 та "Афон і афонські монахи". *Беседа* (Відень), 1-20. бер. 1893. В "Архів-і" друкувались такі семинарійні праці: Олександер Колесса. "Dialektologische Merkmale des südrussischen Denkmales "Žitije Sv. Savy". *AfslPhil*, 18 (1896): 203-228, 473-523; Осип Маковей. "Beiträge zu den Quellen des Gundulic'schen Osman". *AfslPhil*, 26 (1904): 71-100 та Михайло Тершаковець. "Beziehungen der ukrainischen historischen Lieder resp. Dumen zum südslavischen Volksepos". *AfslPhil*, 29 (1907): 221-246.

[55] Крім І. Франка, дисертації під керівництвом Яґіча написали слідуючі українці (список неповний): Василь Щурат ("Slovo des Danylo Zatocznyk", 1896), Клявдій Білинський ("Die kirchenslawische Grammatik des Meletius Smotryckij im Jahre 1619", 1891), Іван Брик ("Textkritische Studie Über XIII Reden des Gregorius Theologus", 1903), Зенон Кузеля ("Der ungarische König Mathias Corvinus in der slaw. Volksdichtung", 1906), І. Зілинський ("Entwurf der Phonetik der kleinrussischen Dialecte in Österreich-Ungarn", 1906). Осип Турянський ("Über der e-Laut im Ukrainischen", 1909) та Іван Велигорський ("Die Anfänge der ukrainischen Literatur in der Bukowina mit bes. Ber. der literarischen Tätigkeit von Fedkovyc", 1923).

[56] Див. І. Свєнціцький. цит. пр., стор. 3.

[57] Див. лист М. Тершаківця до автора цих рядків з 16. вер. 1971 р.

[58] Див. *AfslPhil*, 33 (1912): 379.

[59] Див. його лист до Яґіча з 10. лист. 1908 р.

присвячених йому Студинським, Гординським і Тершаківцем "на доказ, що ми та інші Ваші ученики остали вірними Вашому прапорові навіть серед найтяжчих хвиль у життю нашім особистім і в життю нашого народу"[60].

Окреме місце серед учнів Яґіча належить віддати Іванові Франкові. Ще в лютім місяці, 1889 р. у нього зародилось бажання виїхати до Відня й продовжувати там свої студії під керівництвом Яґіча та осягнути докторат "не на те тільки, щоб мати право кандидувати на університетську катедру, але головно для того, щоб мати законну наукову кваліфікацію на дальше життя'[61]. Немов би поштовхом до цього послужила ще та обставина, що Яґіч, в розмові з одним львів'янином, сам мав заохочувати молодих українців вивчати слявістику, при чому обіцяв постаратись про стипендії[62]. Вкінці й дружина Франка не переставала пригадувати йому про докторат у своїх листах з Колодяжного, де перебувала певний час у Косачів. В листі з червня 1881 р. Франко писав їй ось що: "Ти пилиш мене за докторат, не бійся, я не ждав на Твоє пилення, вчусь до нього, переробляю греку й граматику староцерковно-слов'янську, але по совісті Тобі кажу, вчусь не для якої-будь практичної цілі, а тільки, щоб догодити Твоїй дитячій амбіції, Бо це я знаю напевно, і від людей досить компетентних, що катедри мені при ніякім австрійськім університеті не дадуть..."[63]. Хоч і мав Франко поважні сумніви відносно практичности докторату для нього, хоч і вагався покидати заробіткову працю в "Кур'єрі", то всетаки разом з дружиною склав плян взяти відпустку від "Кур'єра" й виїхати до Відня "послухати лекцій Яґіча і ще деяких професорів...", "пожити у Відні й повчитися в трохи розумніших людей, як Огоновський..."[64]. Редакція "Кур'єра" погодилась дати

---

[60] Мова про 125-тий том Записок НТШ, який містить статті: М. Тершаківця — "Вартоломей Копітар і ґр. Станіслав Дунін-Борковський" (стор. 91-113); К. Студинського — "Копітар і Зубрицький" (115-164) та В. Щурата — "В. Копітар і еп. Ів. Снігурський" (165-200).

[61] Див. "Причинки до автобіографії І. Франка". *В його:* Твори. Ню Йорк. Книгоспілка, 1959. том 6, стор. 336.

[62] Див. Михайло Возняк. Велетень думки й праці; шлях життя і боротьби Івана Франка. Київ, 1958, стор. 212

[63] Див. Листування І. Франка і М. Драгоманова. *В:* Матеріяли до культурної і громадської історії Західної України. У Київі, 1928. том. І, стор. 381-382.

[64] Див. Михайло Возняк, цит. пр., стор. 213.

Франкові відпустку, і коли осінню 1892 р. Михайло Павлик, перейнявши редакцію журнала "Народ", переніс його до Коломиї, перед ним відкрились двері до виїзду до Відня, куди й прибув під кінець вересня 1892 р. При цій нагоді Павлик писав Драгоманову: "Франко відсувається від політики, бо хоче стати професором"[65].

Про Яґіча знав Франко вже як студент чернівецького та львівського університетів. Колосальна наукова ініціятива Яґіча, його вміння зберегти своє власне народне й моральне обличчя у відношенні до австрійської, пруської чи російської влади, його "Архів" — все це мусіло імпонувати Франкові й, напевно, було важливим фактором у його рішенні виїхати до Відня[66]. В жовтні 1892 р. він вписався на докторський семестр, про що й писав своїй дружині в листі з 11. жовтня 1892 р.: "Я сьогодні записався вже на університет... Декан приняв мене дуже ласкаво й казав зараз предкласти письмову роботу, а також усе, що було друковане з моїх праць, запевняючи, що все буде швидко зроблено. Значить, жду тільки на приїзд Яґіча, а тимчасом кінчу працю про буддійську леґенду"[67]. У Яґіча Франко слухав виклади: "Історично-методологічний вступ до студій слов'янської філології", "Вибрані проблеми з граматики слов'янських мов" та відвідував "Вправи в слов'янському семинарі". В семинарі він виголосив три реферати: "До переказу про квітучу палицю короля Пржемислава", "Про Варлаама і Йоасафа" та про "Леґенди про Магомеда у слов'ян". З цими рефератами він мав великий успіх, а зокрема про перший з них Яґіч писав до міністерства освіти й культури, що він виконаний "незвичайно пильно й з великим знанням предмету"[68].Про другий же реферат знаємо, що "серед присутніх слухачів ніодин не зумів пригадати собі щонебудь для додання чи доповнення цієї теми"[69]. На основі цих осягів Яґіч пропонував Франка на стипендію, яку Франко одержав у сумі 30 ґульденів від уряду Долішньої Австрії дня 15. квітня 1893 р.[70].

---

[65] Див. Микола Зеров. До джерел. Краків, 1943, стор. 134.

[66] Див. Осип Кравченюк. "Особисті зв'язки І. Франка з чужинцями". *ЗНТШ*, 184 (1968): 94.

[67] Див. Василь Стецюк. "Іван Франко як клясичний філолог". *ЗНТШ*, 183 (1967): 27.

[68] Див. Guenther Wytrzens. "Iwan Franko als Student der Wiener Universitat. *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 8 (1960): 228-241.

[69] Тамже.

[70] Тамже.

Окрему увагу Яґіча притягнула праця про “Варлаама і Йоасафа”, і він заявив, що прийме цю тему як докторську дисертацію, очевидно, якщо Франко її дещо переробить і доповнить. До цього завдання Франко зараз же приступив, працюючи над викінченням дисертації цілий місяць квітень і першу половину травня. Вже 17. травня 1893 р. він вніс до Професорської Колеґії Філософічного Факультету прохання про допущення його до докторських риґорозів. Доповнену вже працю — дисертацію Яґіч хвалив перед одним галицьким послом — професором університету, поляком [71], а широку рецензію на неї прислав до деканату філософічного факультету 7. червня 1893 р.[72]. На основі не менш прихильної рецензії кореферента, К. Їречека, Франка допущено до риґорозів, що відбулись 28. червня 1893 р. Після промоції на доктора філософії (1. липня 1893 р.), Яґіч радив Франкові габілітуватись у львівському університеті на доцента слов'янських літератур[73].

Студії у Яґіча мали величезне значення для Франка — науковця. Яґіч “втаємничив його в джерельні й порівняльні дослідження, особливо впродовж Франкових занять у бібліотеці слявістичного семинара, як також навчив його уточнювати арґументацію й висновки на підставі докладного й всебічного розбору творів. З молодого суспільного дослідника виростає й завершується літератор, есеїст, що своїми працями заповнює прогалини й щілини в українському літературознавстві”[74]. Наукові успіхи Франка у віденському університеті запевнили йому прихильність Яґіча, який і згадує його у своїй “Історії слов'янської філології” як редактора “Життя і Слова”, підкреслюючи одночасно, вартість його листування з Драгомановим та оцінюючи його осяги над дослідженням впливу німецької і польської літератур на українську[75]. Не зменшує цієї прихильности навіть факт, що Яґіч не поділяв Франкового становища до українських проблем. З його листа до Шахматова (з 5. липня 1905 р.) знаємо, що Яґіч бачив можливість розвитку

---

[71] Див. Михайло Возняк. цит. пр., стор. 214.

[72] Див. Guenther Wytrzens. цит. пр., стор. 240-241.

[73] Див. лист Франка до Драгоманова. *В:* Листування І. Франка і М. Драгоманова (ч. 63). Лист датований “червень 1893”.

[74] Див. Кость Кисілевський. “Наукові праці І. Франка”. *ЗНТШ,* 166 (1957): 144.

[75] Див. Marian Jakóbiec. “Ivan Franko i Vatroslav Jagić”. *Slavia Orientalis,* 8, nr. 2-3 (1959): 73.

української мови, літератури й мистецтва тільки в межах Росії, а крім цього, хоч і співчував Грушевському й Франкові в справах науки й освіти, не думав їх піддержувати, бо вони змагали до створення незалежної України, яка розбила б цілість Росії[76]. Яґіч допоміг Франкові нав'язати дружні відносини з відомими тодішніми клясичними філологами-візантологами, особливо з професором мюнхенського університету, Карлом Крумбахером, з яким він відтак переписувався від 1894 р. [77]. Та чи не найважнішим чинником у відносинах Франка і Яґіча було те, що прізвище нашого поета почало появлятись на сторінках "Архіву", в якому колишній учитель радо віддавав місце працям свого учня, "заслуженого дослідника в ділянці старо-церковно-слов'янської літератури"[78]. В цьому ж "Архіві" Яґіч помістив свою рецензію на Франкову працю "Іван Вишенський і єго твори", де, між іншим, читаємо: "Широке знання загальної історії літератури, здібність гострої спостережливости й благодатна ясність малюнка відзначають і цей найновіший твір д-ра Франка та велять нам глибоко пожалувати, що неласка обставин відбирає такому визначному успіхові його найближчого покликання", тобто праці в університеті[79]. Пізніше, при нагоді 40-ліття літературної діяльности Франка, коли Ювілейний Комітет НТШ звернувся до Яґіча з проханням взяти участь у плянованому літературно-науковому збірнику в честь письменника й написати статтю, що обговорювала б діяльність самого ювілята, або торкалась би одної з його улюблених тем, Яґіч переслав статтю "Две-три заметки изь области древнейшого церковно-словянского перевода"[80]. Зі своєї сторони Франко написав рецензію на працю Яґіча "Slavische Beitraege zu den biblischen Apokryphen"[81], а пізніше

---

[76] Тамже, стор. 69.

[77] Див. :Josef Hahn. "Die Ucrainica in Krumbachers Nachlass". *In:* Mitteilungen der Arbeits-und Forderüngsgemeinschaft der ukrainischen Wissenschaften. Munchen, 1966. Nr. 3.

[78] Див. *AfslPhil,* 35 (1914): 151. В "Архіві" появились слідуючі статті І. Франка: "Zu "Bogurodzica", Str. 2, V. 1". *AfslPhil,* 24 (1902): 150-154; "Beitrage zur Quellenkritik der cyrillo-methodianischen Legenden". *AfslPhil,* 28 (1906): 229-255; "Beiträge zur Quellenkritik einiger altrussischer Denkmäler". *AfslPhil,* 29 (1907): 282-304; "Kleine Beiträge zur Geschichte der kirchen-slavischen Literatur". *AfslPhil,* 35 (1914): 150-179 і 36 (1916): 201-222.

[79] Див. *AfslPhil,* 18, (1896): 301-302.

[80] Див. Привіт Іванови Франкови в сорокліте його письменської праці, 1874-1914; Літературно-науковий збірник. Львів. 1914, стор. 27-30.

[81] Див. *"Життя і Слово", 3, ч. І (1895): 474-476.*

дав статтю до виданого 1908 р. збірника на пошану Яґіча.[82]

Дуже цікавою є кореспонденція між Франком і Яґічем (18 листів). Почалась вона листом з 23. червня 1900 р., в якому Франко пересилав статтю про "Ґрунвальдську пісню — Бо ґуродзіцу"[83]. В пізніших роках головною темою їхньої переписки було кирило-методіївське питання, якому Яґіч присвятив деякі із своїх праць. Завдяки їм Франко вважав Яґіча "найбільш компетентним знавцем цілого цього комплексу питань, якого, одночасно, я маю честь вважати моїм учителем"[84]. Чимало місця в листах Франка до Яґіча займають дискусії над статтями, які Франко задумував друкувати в "Архіві", при чому виразно показується, який великий вплив і таке ж велике значення мали для нього доброзичливі та розумні поради й вказівки Яґіча, особливо там, де Франкові здавалось, що він зробив певне "відкриття". Якраз від Яґіча наш поет навчився бути більш осторожним у своїх наукових висновках. Деколи Франко писав Яґічу про свої особисті справи, як про смерть сина Андрія 1913 р., про мале непорозуміння з Грушевським, який відмовлявся помістити його статтю "Причинки до церковно-слов'янської літератури" в "Записках НТШ", віддаючи їй місце у "Збірнику" Філологічної Секції НТШ[85], дальше про своє життя під час російської окупації Львова та, вкінці, про свою недугу.[86]. Про це останнє Яґіч знав вже раніше від Студинського, Тершаківця, Грушевського та Брюкнера. В недатованому листі (правдоподібно з 1908 або 1909 р.) Брюкнер писав йому, що Франко мучиться, як ще ніколи передтим, що "не може рухати руками, які зовсім покрутились у суглубах — страшна траґедія. А при тім він говорить, що плянує видавати"[87]. В листі до Р. Нагтіґаля Яґіч писав, що про Франка він чув недавно, що він "сіромаха хворіє у Львові, оставлений на милість Божу, жінка його в закладі, сини у війську, а він умирає"[88].

---

[82] Його "Kleine Findlinge zur altslavischen Literatur und Geschichte I". *In:* Zbornik u slavu Vatroslava Jagića. 1908, стор. 644-655.

[83] Див. ч. 78.

[84] Див. його лист до Яґіча з 26. трав. 1904 р.

[85] Див. його лист до Яґіча з 8. лют. 1913 р.

[86] Див. його лист до Яґіча з 14. серп. 1915 р.

[87] Див. Josip Hamm. "Vatroslav Jagić i Poljaci". *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti,* knj. 282. Odjel za filologiju knj. 1 (1951): 84.

[88] Тамже, стор. 198.

До велетенської праці Франка Яґіч мав велику пошану, а в листі до Шахматова з 17. вересня 1911 р. називав його "наймудрішим" зпоміж українців[89]. При нагоді 50-ліття Франка він писав йому в листі з 26. грудня 1906 р. таке: "Я можу сказати, який Ви ще молодий і скільки Ви вже зробили для Вашого народу й для слов'янської науки в загальному. Зарахуйте, прошу, також і мене до великого числа Ваших звеличників"[90]. Не дивно, отже, що в справах наукових стипендій, при роздачі яких Яґіч мав рішальний голос, він звертався за рекомендаціями в першу чергу до Франка. З їхнього листування знаємо про два такі випадки: Франкова оцінка письменника Лева Лопатинського випала неґативно, зате в листі з 8. листопада 1905 р. він висловився дуже прихильно про Ольгу Кобилянську, назваючи її "замітною появою у новій українській літературі".

Про смерть та похорони Франка Яґіч довідався від І. Зілинського й через нього звертався до М. Возняка в справі написання некрологу для "Архіву".[91].

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Коли Яґіч переїхав до Петербурга 1880 р., у нього було багато плянів. Він носився з думкою перенести сюди "Архів" та зразу же натрапив на труднощі. Він мусів би кинути німецьку мову й продовжувати цей журнал російською мовою. Та цього він не хотів зробити, бо знав, що російська мова не могла заступити німецької там, де йшлось про поширення журнала в усьому слов'янському світі й поза ним. Його задумам ближчою була думка видавати журнал усіма слов'янськими мовами. Та з розмов з Ґротом [92] з'ясувалось, що царський уряд не дозволить друкувати українською й польською мовами, і так "Архів" залишився в Берліні[93]. Яґіч плянував також критичне видання старих пам'яток слов'янства, збирання матеріялів для історичного словаря російської мови, як також лексикографічних матеріялів

---

[89]. Див. Marian Jakóbiec, цит. пр. стор. 74.

[90] Тамже, стор. 83.

[91] Див. його лист до Яґіча з 10. черв. 1916 р. Некролог на смерть Франка написав І. Панкевич в *AfslPhil.* 37 (1920): 265-268.

[92] Яків Карлович Ґрот (1812-1893) — рос. філолог, проф. університету в Гельсінках іЛіцею в Царськім Селі.

[93] Див. Василь Дем'янчук. цит. пр., стор. 277.

до української мови[94]. В листі до Потебні він згадує про те, що хотів би видавати "порівняльний словар слов'янських діялектів" та запитує його, чи не хотів би він "посвятити частину свого часу задумові"[95]. Цей задум не здійснився. Зате, яких десять літ пізніше, Яґіч виступив із широко подуманим пляном видання енциклопедії слов'янської філології, присвяченої мовознавству й літературам усіх слов'янських народів. Чи не першими, до кого звернувся він у справі підготовки матеріялів до української частини енциклопедії були О. Огоновський і Степан Смаль-Стоцький. Перший з них годився співпрацювати[96], а другий писав у листі з 1. лютого 1892 р. так: "Ані Ґартнер[97], ані я не знали раніше нічого про таке товариство, як про це Ви пишете у Вашому цінному листі з 26. січня ц.р.,; ми оба радо вітаємо задум прослідити австрійські діялекти й ми є готові, наскільки наших сил, сприяти йому й розробити в першу чергу вимаганий у Вашій ціннім письмі квестіонар для рутенської мови".

В 1904 р. Яґіч звернувся до П. Житецького з проханням написати для енциклопедії працю про літературну історію української мови й запитував його, хто міг би написати огляд української діялектології. На це Житецький відповів, що в цій останній справі "ні в Росії, ні в Австрії я не знаю для цієї роботи більш компетентного чоловіка, чим Константин Петрович Михальчук"[98]. Він сам (Житецький — прим. моя, О.К.) говорив уже з Михальчуком і в основному цей погодився взяти на себе пропоновану Яґічем працю, однак, через свої особисті справи, зокрема працю в броварі, обіцяв дати остаточну відповідь в серпні 1904 р. На випадок відмови Михальчука, Житецький радив Яґічу написати А.Є. Кримському, хоч і мав сумніви, чи цей зможе занятись написанням статті про українську діялектологію[99]. В міжчасі він сам сконтактувався з Кримським листовно, пишучи, що Корш і Шахматов вказували Яґічу на нього, а від себе заявив,

---

[94] Див. "Письма Ягича к русс. ученым", стор. 173.

[95] Тамже, стор. 201.

[96] Див. його лист до Яґіча з 12. бер. 1890 р.

[97] Теодор Ґартнер (1843-1925) — австрійський мовознавець, проф. порівняльної романської філології в Чернівцях, разом зі Смаль-Стоцьким співавтор праці "Руська граматика" (1893), відтак німецькою мовою (1913).

[98] Див. його лист до Яґіча з 12. трав. 1904 р.

[99] Тамже.

що це навіть “обов’язок” його (Кримського) піднятись цієї роботи[100]. Кримський відмовився через брак часу, а на питання Яґіча, чи Михальчук міг би виконати це завдання, відповів, що, коли б Михальчук дав свою згоду, з цього вийшла б “незвичайно путяща й толкова стаття, і кожен славіст мусітиме з неї радіти[101]. Дальше він писав, що Михальчук ледви чи візьметься за цю працю, “бо він слабує на сухоти тай сильне слабує”[102]. Тому, на всякий случай, пропонує звернутись до В. Гнатюка, мимо цього, “що вдаватися в справах язикових до якогось галичанина це, звичайно, річ небезпечна, бо мало що не всі вони (львовяне — городяне) говорять кумедним польсько-німецьким жарґоном, злегка припасованим до малоруської мови: вони навіть свого просто-народнього галицького наріччя не знають, а українського — й поготів” [103]. Щасливі винятки, на думку Кримського, становлять у цьому відношенні Франко, Олександер Барвінський і Гнатюк. Цей останній ”вміє говорити й писати майже чистим українським наріччям”, має філологічну освіту, є науково старанним і совісним та багато займався українською діялектологією[104].

Прізвище Михальчука, як евентуального співробітника “Енциклопедії слов’янської філології”, запропонував, як вже було згадано вище, П. Житецький. В листі до Яґіча з 20. бер./2. квіт. 1905 р. Михальчук писав, що він осмілюється взяти на себе обов’язок написати статтю про українську діялектологію” в надії закінчити її у всякому разі не пізніше зими слідуючого 1906 р.”. В міжчасі його життєві умовини ускладнились, його здоров’я послабло внаслідок перевтоми й недуги нервів до тієї міри, що він ледви був у силі справитись зі своїми службовими завданнями в броварні. Тому й уважав, що не зможе опрацювати обіцяної раніше праці, зате готов помогти в міру можливости “Галичанинові”[105]. Одночасно Михальчук старався піднайти на своє місце когось іншого й коли Євген К. Тимченко[106] погодився написати статтю

---

[100] Див. лист Кримського до Яґіча з 26. черв. ст. 1904 р.

[101] Див. лист Кримського до Яґіча з 20. лип./2. серп. 1904 р.

[102] Тамже.

[103] Див. лист Кримського до Яґіча з 26. черв. ст. ст. 1904 р.

[104] Тамже.

[105] Див. його лист до Яґіча з 8/21. січ. 1906 р. “Галичанин” — це Іван Зілинський.

[106] Євген Константинович Тимченко (1866-1948) — укр. філолог

про українську діялектологію, він запропонував його Яґічу[107]. Цей, знову, просив Михальчука не відмовлятись та принайменше працювати разом з Тимченком, який також цього бажав.

Труднощі, на які Яґіч натрапляв при підшуканні відповідного співробітника для написання праці про українську діялектологію, свідчать про його велике зацікавлення в тому, щоб українська мова була заступлена в енциклопедії. Вони показують також великий такт і таку ж терпеливість, з якою він вів листовно переговори з поодинокими українськими мовознавцями. Після остаточної відмови Михальчука, він почав переписку з Тимченком, пропонуючи йому зв'язатись з І. Зілинським[108], який мав занятись розробіткою українських галицьких говірок. Листування Тимченка з Зілинським нам під цю пору неприступні, однак з того, що вони писали Яґічу, виходить, що вони обидва, зокрема Тимченко, добачували певні труднощі при написанні праці про українську діялектологію, не маючи змоги провірити поодинокі говірки на місці, бо обидва жили не тільки в різних містах, але й в різних державах. Це й було причиною, чому Тимченко запропонував Яґічу віддати "всю роботу одному Зілинському й вистаратись для нього в Академії субсидію на поїздку"[109], при чому сам Тимченко обіцяв занятись статтею про історію української літературної мови.

Заходами Яґіча Зілинський дістав субсидію від Академії Наук у Петербурзі, відбув від кінця червня до половини вересня 1911 р. поїздку в Україну та досліджував українські говори в ґуберніях: київській, подільській, волинській, чернігівській, полтавській, херсонській, єкатеринославській, люблинській, городненській, мінській і седлецькій. Хоч вибух Першої світової війни припинив працю над "Енциклопедією слов'янської філології", Зілинський опублікував дещо із зібраних ним матеріялів у воєнні часи та пізніше.[109]

---

[107] Див. лист Михальчука до Яґіча з 7/20. лют. 1906 р.

[108] Іван Зілинський (1879-1952) — укр. філолог, проф. краківського університету.

[109] Див. його лист до Яґіча з 26/8 — I/II. 1911 р.

[109a]. Див. його "Проба упорядкування українських говорів". *ЗНТШ*, 118 (1913/14): 333-375; "З фонетичних студій І. У справі лябіялізації та веляризації в українській і в декотрих инших слов'янських мовах". *Lud Slowiański*, I (1930); Opis fonetyczny jezyka ukraińskiego. W Krakowie. 1932. (Polska Akademia Umiejetnosci. Prace Komisji Jezykowej. Nr. 19).

Поруч статті про українську діялектологію Яґіч робив також старання довкруги праці про історію літературної української мови, звертаючись також у цій справі до П. Житецького. Та цей мусів відмовитись, бо був уже в той час (1904 р.) розбитий паралічем правої руки й ноги, при чому втратив частинно й володіння лівою рукою. Крім цього, якраз у час пропозиції Яґіча Житецький зобов'язався був виконати замовлення Академії Наук виготовити порівняльну оцінку трьох перекладів Євангелія українською мовою[110]. Побоювався, отже, що не зможе впоратись з працею про історію літературної української мови в назначений речинець. Тому звернув увагу Яґіча на В.М. Перетца[111], згадуючи при цьому також Гнатюка й Студинського[112]: Житецький був майже певний, що Перетц прийме це завдання, тим паче, що весною 1904 р. він дав згоду виготовити працю на цю ж тему для збірника полтавської ґубернії. В міжчасі він писав Яґічу, що студент Перетца, Олександер Іларієвич Богуміл, обіцяв занятись під його (Житецького) керівництвом вивченням історії літературної української мови до Котляревського[113]. Працю Богуміла Житецький переслав Яґічу[114]. Її другу половину (від Котляревського) відмовився взяти на себе Перетц і запропонував І. Огієнка [115] або Є.К. Тимченка[116]. Та згідно з листом Житецького з 25. серпня 1908 р. її мав написати Іван Матвієвич Стешенко[117]. Вкінці, в справі цієї статті Житецький переговорював також з Кримським, який вів на цю тему виклади в московському університеті. В основному, Кримський годився піднятись цього

---

[110] Ця праця П. Житецького появилась п.з. "О переводахь Євангелія на малорусскій языкъ" у *Известія Отд. русс. языка и слов.*, 10, кн. 4 (1905): 1-65.

[111] Володимир Миколаєвич Перетц (1870-1936?) — історик укр. і рос. літератур, проф. київського університету.

[112] Див. лист Житецького до Яґіча з 12. трав. 1904 р.

[113] Див. лист Житецького до Яґіча з 2. січ. 1908 р. Олександер Іларієвич Богуміл (1881-1909?) — укр. літературознавець.

[114] Див. його лист до Яґіча з 25. серп. 1908 р.

[115] Іван Огієнко (митр. Іларіон) (1882-1972) — укр. мовознавець, історик церкви, проф. університету.

[116] Див. лист Перетца до Яґіча з 10. квіт. 1910 р.

[117] Іван Матвієвич Стешенко (1873-1918) — укр. літературознавець, письменник і перекладач.

завдання, хоч і побоювався, що не зможе виконати його в короткому речинці.

Не менше турбот давало Яґічу також підшукання співробітників для праці про українську літературу. Про це він писав до М. Сумцова[118]ось як: "Якраз малоруська література дає мені багато турбот. Трудно піднайти підходячих науково співробітників, з одночасно тверезими поглядами, людей вільних від шовінізму й націоналізму, таких, що не перебільшують і в той же час не відносяться зі зневажливою неповагою"[119]. Думав Яґіч звернутись до Сергія Єфремова[120], але від цього відрадив його Перетц, пишучи: "Я прочитав, "Історію українського письменства" Єфремова, но не найшов там того, за чим шукав і за чим шукаєте Ви: відсутність філологічної виправки, ерудиції, прелицистична тенденційність, склонність перебільшувати нісенітниці (в роді О.Я. Кониського)[121] а применшувати важливі літер. величини (напр. І. Франка, Винниченка)[122] — все те не дає мені права рекомендувати Єфремова. Тимбільше, що це сумнівний і взагалі подібний до самоучків автор і ледви чи погодиться приняти добрі поради, що послужили б в користь справи, но не погоджувалибся з його особистими смаками й тенденціями"[123]. Зпоміж інших можливих авторів праці про українську літературу згадувались К. Студинський та Андрій М. Лобода[124]. Та найбільше зацікавлений був Яґіч, здається, в авторстві І. Франка, якого пропонував також Кримський.

---

[118] Микола Федорович Сумцов (1854-1922) — укр. літературознавець і етнограф, проф. харківського університету.

[119] Цей лист з 18/31. жовт. 1911 р. надрукований в журналі *"Радянське Літературознавство,"* ч. 4 (1958): 118-119. лип. серп.

[120] Сергій Олександрович Єфремов (1876-1936?) — укр. літературознавець.

[121] Олександер Якович Кониський (1836-1900) — укр. письменник і громадський діяч.

[122] Володимир Кирилович Винниченко (1880-1951) — укр. письменник і політичний діяч.

[123] Див. лист Перетца до Яґіча з 4. жовт. 1911 р.

[124] Андрій Митрофанович Лобода (1871-1931) — укр. літературознавць, проф. київського університету.

Загально беручи, відношення Яґіча до української науки та всіх тих, хто працював для неї, було прихильне. Він живо цікавився українознавством і трактував його нарівні зі студіями культурних надбань інших слов'янських народів. Радів, що число слов'янських університетів "по мові викладів та національному складі викладачів" зростає, хоч і як це не задоволяло "всіх справедливих потреб інших слов'янських народів", при чому вказував "на домагання поляків і малорусів у межах Росії, чи на потреби чеського, малоруського й словінського народу в Австрії"[125]. Він з жалем стверджував, що російська Академія Наук робила замало, а то й взагалі нічого для простудіювання питань української мови, піддержував культурні намагання поляків і українців в Росії та вважав лиш питанням часу, коли і польська і українська мови дістануть свої катедри в декотрих російських університетах[126]. Яґіч дивувався, "чому дотепер, "Отделение русскаго языка и словесности" відложило малоруське наріччя набік, залишаючи це завдання іншим. В дійсності, Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові взялось за це діло й у своїх публікаціях надрукувало вже порядне число діялектологічних досліджень (Верхратський, Гнатюк та ін.)[127]. З великою пошаною він ставився до наукової діяльности НТШ, яку за словами І. Франка, "зорганізував проф. М. Грушевський і яка вже тепер здобуває і Товариству і цілому нашому народові признання, звісно, не дома, не серед широкого загалу русинів, а поза границями нашого краю, там, де люди займаються наукою і цінять наукову працю". Дальше Франко сказав таке: "Я чув з уст проф. Яґіча слова гарячого признання для тої, хоч і як покищо скромної праці і слова здивування, як це Товариство ухитряється при таких мізерних фондах друкувати так багато"[128].

Свідомий труднощів, на які натрапляла українська наука в межах Росії, чи в меншій мірі в Австрії, Яґіч радо йшов назустріч всім науковим задумам українських учених. Він відкрив їм доступ до свого журнала "Архів", а у своїх листах завжди служив фаховими порадами й вказівками. Таким чином, чимало

---

[125] Див. його "Исторія славянской филологіи", стор. 878-879.

[126] Тамже, стор. 879.

[127] Тамже, стор. 897.

[128] Див. його "З Новим Роком". *Життя і Слово,* 6 (1897): 5.

публікацій українських учених, появились вони ще за життя Яґіча, чи по його смерті, стали дійсністю не без його участи. Публікування праць у "Архіві" згл. його особисті інтервенції відкрили деяким нашим ученим двері до університетської кар'єри. Це сталось, наприклад, у випадку Степана Смаль-Стоцького, який просив Яґіча помогти йому "поставити перші кроки в науковий світ" та приняти його працю "Про діяння аналогії в деклінації малоруської мови" до "Архів-у"[129]. Від появи цієї праці в "Архів-і", писав Смаль-Стоцький, "залежить вся моя будучність" тому, що в зимовому семестрі 1884 р. мала бути обсаджена катедра української мови при університеті в Чернівцях. Яґіч задоволив це прохання й, у висліді, наш учений був найменований надзвичайним професором української мови і літератури в Чернівцях 1885 р., де й залишився до 1914 р.

Дуже багато зробив Яґіч для історика Євгена Перфецького[130]. Засланий царським урядом 1910 р. в Архангельську ґубернію, а відтак звільнений завдяки клопотанням Шахматова, Перфецький одержав позволення виїхати за границю й опинився у Відні, де, за допомогою Яґіча, його принято на університет, а російська Академія Наук асиґнувала йому певну суму грошей на студії. В 1922 р. Перфецькому пощастило, знову таки завдяки стараням Яґіча, дістати катедру історії при університеті в Братиславі.

Свого часу Яґіч відав при міністерстві освіти й культури справами стипендій для літераторів, малярів і композиторів усіх австрійських країв. І тут він виявив свою прихильність до українців. На основі рекомендаційних листів від Ол. Барвінського, Івана Франка й Франтішка Ржегоржа признано стипендію Ользі Кобилянській 1906 р.[131]. Вдруге наша письменниця старалась про стипендію в 1914 р. На прохання Яґіча, Зілинський написав дуже прихильну оцінку її творчости[132]. Користали зі стипендій австрійського міністерства освіти й культури також наші вчені. Про дотацію для І. Франка ми вже згадували. Іларіон Свєнціцький одержав, завдяки Яґічу, стипендію у висоті 2.000 корон на наукову поїздку до Берліна, Парижа й Лондону, щоб простудіювати

---

[129]Див. його лист до Яґіча з 13. вер. 1884 р. Див. також ч. 24.

[130]Євген Юліянович Перфецький (1888-1947) — історик, проф. історії Східн. Европи при університеті в Братиславі.

[131] Див. лист О. Барвінського до Яґіча з 10. груд. 1899 р.; лист І. Франка з 8. лист. 1905 р.; також лист О. Кобилянської до Франтішка Ржегоржа з 24. квіт. 1899 р. в її: Твори в п'яти томах. Київ, 1963. Том 5, стор. 402-404.

[132] Див. лист І. Зілинського до Яґіча з 23. квіт. 1914 р.

народню словесність, агіоґрафію та філософію літератури[133]. В 1910 р. він знову прохав Яґіча помогти йому дістати стипендію на 1911-тий рік, щоб відбути наукову поїздку до Белграду й Софії. Цим разом йому призначено 1.000 корон[134]. Також заходами Яґіча австрійська Академія Наук погодилась дати І. Панкевичеві субвенцію на подорож на Волинь. Однак, німецький уряд та головна команда армії відмовили позволення на виїзд на Волинь і тому Панкевич мусів з цієї стипендії зрезиґнувати[135].

Та найбільше Яґіч допоміг І. Зілинському. Високо оцінюючи його наукові спроможності, він вистарався для нього згадувану вже вище стипендію від російської Академії Наук, запевняючи, що з поїздки Зілинського в Україну для вивчення тамошніх говорів можна "сподіватись деяких замітних результатів"[136]. При цьому варто підкреслити факт, що, працюючи над українською діялектологією для видаваної Яґічем енциклопедії, Зілинському приходилось кілька разів брати відпустки з його праці в ґімназії. Помимо труднощів, що їх ставили Зілинському деколи директори ґімназій в Станиславові чи у Львові, Яґічева інтервенція в галицькій Краєвій Шкільній Раді завжди кінчалась успіхом, тим паче, що її очолював проф. К. Студинський, а інспектором був Іван Копач[137], обидва колишні його учні.

За заслуги для слов'янознавства, а в тім і для української науки, Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові обрало Яґіча своїм дійсним членом, а Філологічна Секція НТШ вислала йому, при нагоді його 85-ти-ліття, привітального листа з побажаннями "ще довгі літа трудитись і кермувати науковою працею на полі слов'янської філології та культури"[138]. Вже тут, на еміграції, Інститут Слов'янознавства при УВАН присвятив пам'яті Яґіча 20-те число своєї серії "Славістика"[139].

---

133. Див. лист І. Свєнціцького до Яґіча з 19. бер. 1909 р.

134 Див його лист до Яґіча з 6. лют. 1910 р.

135 Див. його листи до Яґіча з 9. квіт. 1918 р. і 10. серп. 1918 р.

136 Див. його „Спомени...", том II, стор. 156.

137 Іван Копач (1870-1952) — клясичний філолог, учитель ґімназій в Тернополі, Коломиї і у Львові, краєвий інспектор укр. середніх шкіл (до 1929 р.)

138 Див. лист ФС НТШ до Яґіча з 6. лип. 1923 р., підписаний К. Студинським і І. Бриком та вісьма іншими членами ФС НТШ.

139 Див. працю П. Коваліва "Українська мова та її становище серед інших слов'янських мов". На стор. 5 є дедикація: "Пам'яті Ватрослава Яґіча (1923-1953). Інститут Слов'янознавства УВАН".

Окремих публікацій про Яґіча, написаних українськими авторами, маємо небагато. Щоб іти в хронологічному порядку, належить згадати статтю І. Франка, в якій він дає коротку характеристику Яґіча як науковця й редактора журнала "Архів", а відтак докладніше зупиняється над проблемою пісні про "Боґуродзіцу"[140]. Два роки пізніше М. Возняк написав огляд праці Яґіча "Історія слов'янської філології"[141].

По смерті Яґіча появилась невеличка праця І. Свєнціцького[142], відтак більша стаття Василя Дем'янчука, в якій находимо деякі маловідомі дані з життя Яґіча, дальше перегляд його наукового дорібку та, вкінці, дещо про його відношення до української науки.[143].

І. Зілинський написав про нього невеличку статтю [144] й повідомлення про його смерть[145]. І. Велигорський подав свою розмову з Яґічем в журналі "Книжка"[146], а відтак присвятив йому окрему статтю[147]. Коротко про відношення І. Франка до Яґіча писав автор цих рядків[148], який також опрацьовує об'ємисту кореспонденцію українських учених з Яґічем.

---

[140] Див. ч. 51.

[141] Див. його статтю "Проф. Яґіч про українську фільолоґію". *Неділя* (Львів), чч. 1-6 (1912).

[142] Див. ч. 53.

[143] Див. ч. 19.

[144] Див. його статтю "Ватрослав Яґіч". *Хроніка НТШ*, чч. 65-66 (1922): 54-60.

[145] Див. *Нова культура*, ч. 4. (1923): 78-79.

[146] "Книжка" — критично-бібліографічний журнал, виходив у Станиславові в 1921-23 рр. під редакцією І. Чепиги з додатком "Все-українська Бібліографія", редагованим І. Калиновичем.

[147] Див. його "Професор Ватрослав Яґіч, 1838-1923". *Збірник матеріялів 5-тої Наукової Конференції НТШ-Торонто"* ч. І (5), (1953): 54-66.

[148] Див. "Особисті зв'язки Івана Франка з чужинцями". *ЗНТШ*, 184 (1968): 89-102.

In Search of Historical Truth

A Synopsis

Mykola Chubatyj was born on December 11, 1889, in Ternopil, Ukraine; he died on July 10, 1975, in Ridgewood. N.J., USA. He completed his secondary education in Ternopil and continued his studies in Lviv (1909) at the Ukrainian Catholic Seminary and at the University of Lviv, where one of his teachers was Ukraine's premier historian, Mykhaylo Hrushevsky. In 1915 Chubatyj enrolled at the University of Vienna and, having returned to Lviv a year later, he obtained (1917) a doctorate in philosophy at that university; he also studied Roman Law in Lviv. In 1939 Chubatyj was the official delegate of the Ukrainian Catholic organizations of Western Ukraine to the Pax Romana Congress held in the United States and remained here because of the outbreak of World War II.

Chubatyj had a long and distinguished (and, at times, somewhat controversial) career in both the academic world and in politics. In 1918 he served in the Ukrainian government, and during the years 1919 to 1920 he worked as a journalist for the daily newspaper *Nova Rada*. In the Fall of 1919 he was appointed *"Dozent"* (full-time lecturer) at the State University of Kamianets-Podilsky. During the period of 1921-1925 he taught law and jurisprudence at the Clandestine Ukrainian University (*Taynyj universytet*) in Lviv.

During his scholarly career, Chubatyj was awarded numerous honors and held many important posts. In 1925 he was made a full member of the Ukrainian Theological Society, and in 1928 he was elected a full member of the Shevchenko Scientific Society, with membership in the Historical-Philosophical Section. During the years 1927-1939 he taught at the Ukrainian Catholic Seminary in Lviv and also served as the director of the Seminary of the Sisters of St. Basil.

Upon his arrival in the United States, Chubatyj renewed his various activities with great vigor and determination. He taught at St. Basil's College in Stamford, Connecticut, in 1939; he was a contributing editor to the

Ukrainian daily *Svoboda* and a contributor to the Ukrainian language radio program in New York City during the 1940's. In 1944 he became the editor of *The Ukrainian Quarterly*, which he cofounded, and remained associated with it until 1956. In 1947 Chubatyj helped re-establish the Shevchenko Scientific Society in the U.S.A. and also served as its president (1947-1952) and Chairman of the Supreme Council of the Society (1952-1955). It is in that capacity as well as in the capacity of the official delegate of the Shevchenko Scientific Society in Lviv, that he attended various scholarly conferences and congresses in the Free World during the 1950's and early 1960's. At that time, too, Chubatyj developed personal relationships with various American scholars, among them George Vernadsky of Yale, Volodymyr Tymoshenko of Stanford, and Oskar Halecki of Fordham, which enabled him to function more effectively in the American scholarly world.

Following the return of His Beatitude Patriarch Josyf (then Metropolitan Slipyj) from Soviet exile in 1963, Chubatyj became the moving spirit of the Patriarchal Movement in the Ukrainian Catholic Church and its ideologue, having published a series of articles on the need for a patriarchal structure for the Ukrainian Catholic Church.

The present volume, compiled and edited by Jaroslav Padoch and Gregory Luznyckyj, is a commemorative tome published in honor of this eminent Ukrainian scholar and civic leader. It is thematically divided into four sections. The first, devoted exclusively to his life and works, features a biographical essay entitled "*Semper tiro*" authored by Jaroslav Padoch, current President of the Shevchenko Scientific Society. It offers a survey of the dynamic life and the multi-faceted career of Mykola Chubatyj analyzing his activities as a Ukrainian statesman and as a Catholic and civic activist, both in Ukraine and in the United States. This is followed by Chubatyj's work, an essay on the Ukrainian government written in 1920 while he served as Assistant Secretary for Education and Religion in the Government of the Western Region of the Ukrainian National Republic (1918-1921). In this fifty-page study, Chubatyj analyzes the international position of the Ukrainian Republic in relation to other states, its territory and population, its sovereignty, its laws, its voting districts and voting procedures, the composition of its executive, judicial, and administrative branches of government, its health and food administrative organizations, its commerce and financial base, as well as its communication systems (railroads, postal services, etc.). He also dwells at great length on the educational system of the Republic, its spiritual and artistic dimensions, and other aspects of life. Chubatyj's work provides a wealth of detail, including names, dates and facts which are otherwise virtually inaccessible today. His study establishes him not only as a trenchant political and civic thinker, but also as a meticulous scholar whose work is a very important source for historians. It is for these reasons that the editors decided to reprint it in this volume.

The second section analyzes Chubatyj's work as a historian. It focuses primarily on his studies dealing with the history of the Ukrainian Church and the history of law and jurisprudence. It opens with S. M. Horak's article — an assessment of Mykola Chubatyj's work on early Ukrainian history. Horak views Chubatyj as a Hrushevsky apologist while stressing his original contribution to the subject, and examines Chubatyj's challenge to Soviet historiography. The second article in this section, written by Jaroslav Padoch, presents Chubatyj as a pioneer of the history of Ukrainian law. Padoch sees Chubatyj as the founder of the discipline of Ukrainian law, as the first professor of Ukrainian law, and the author of the first textbook on Ukrainian law. He concludes his article with an evaluation of Chubatyj's works on Ukrainian law, jurisprudence, and the history of law in Ukraine.

In his article entitled "Chubatyj: A Church Historian," Vasyl Lencyk focuses primarily on Chubatyj's works on Church history written after World War II, his relationship with Cardinal Tisserant, his work at St. Basil's College in Stamford, Connecticut, and his publications concerning the need for a patriarchal structure for the Ukrainian Catholic Church.

Professor Lencyk's essay is followed by a highly revealing and incisive study co-authored by Fr. Ivan Muzychka and Fr. Ivan Choma, published originally in the journal *Bohoslovia* (Rome, 1976), vol. 39, book 1-4, pp. 79-118. Based on private and official correspondence written during 1964-1975, these letters (the originals are housed in the archives of the St. Clement Ukrainian Catholic University in Rome) shed much light on the author as a theologian and church historian. This section concludes with a brief memoir by Augustin Shtefan, Minister of Education and later Chairman of the Parliament (*Soym*) of Carpatho-Ukraine after its declaration of independence on March 14, 1939.

The third section of this collection is devoted to essays on the history of Ukrainian Christianity. The most comprehensive study in this section is Fr. Dmytro Blazejowsky's work dealing with "the three unions" of the Ukrainian Church, i.e., the unions with Rome, Constantinople, and Moscow. The author provides an extensive historical background and places his subject matter within an ecclesiological-theological framework. He analyzes the present status of all the different Ukrainian Churches, focusing on their respective affiliations with other ecclesiastical entities. He derives a common denominator for all the Ukrainian Churches from the historical fact that they trace their Christianity to St. Volodymyr and the Baptism of Rus'-Ukraine in 988. Blazejowsky challenges all Ukrainian religious denominations to promote Christian unity in celebrating the upcoming Millennium of Christianity in Ukraine. He views the Millennium as a time for moral and religious rebirth and exhorts the various Ukrainian denominations to publish common liturgical books, to "purify" their calendars of Greek and Russian

saints, to honor Ukrainian saints, and to crown the development of Ukrainian Christianity with the establishment of a common Patriarchate of Kyiv.

In his essay dealing with the Christian foundations of the Ukrainian medieval state, Fr. I. Nahajewsky analyzes the beginnings of the Ukrainian state and the significance of Ukraine's baptism and traces the influence of Christianity on the development of Ukrainian culture. Fr. A. Pekar's work, entitled "Hungarian Church Politics in Carpatho-Ukraine," examines the status of the Ukrainian Catholic Church under the Hungarians in the 17th century, describes the struggle of the Ukrainian Church for a Metropolitan See during the reign of Maria Theresia, and analyzes the "Hungarization" of the Ukrainian Catholic Church in the later course of the Austro-Hungarian monarchy. According to Pekar, as a result of these policies over 200,000 Ukrainian faithful left their Church following the demise of the Empire, while over 100,000 faithful joined the Orthodoxy.

Vasyl Jashchun's essay on the cult of St. Nicholas in Ukraine, and I. Tesla's survey on Ukrainian religious denominations in Canada, conclude this section.

The fourth and final section of the tome consists of nine essays. It is conveniently divided in two sub-sections comprising history and intellectual history.

The essays on historical problems include the following: Vasyl O. and Jurij A. Luciw offer an article on Kunigunde (Kunghutta), a Ukrainian princess and the wife of Ottokar II of Bohemia; V. Seniutovych-Berezhny traces the genealogy of the Khmelnytsky family; Nicholas Chyrovsky examines the agrarian reforms of the Ukrainian Central Council of 1918, while George Kulchytsky's article focuses on the Ukrainian revolutionary movement in the years 1918-1926. Jurij Fedynsky analyzes Ukrainian court cases brought before the Polish Supreme Court during the period between the two World Wars, and Volodymyr Trembitsky discusses diplomatic relations between the Ukrainian State and Argentina in 1921.

The second sub-section, devoted to intellectual history, features O. Dombrovsky's essay examining some selected historical and philosophical problems in the writings of Herodotus; Novosivsky's study of the University of Chernivtsi and the Ukrainians of Bukovina, and Osyp Kravcheniuk's analysis of the relationship of Ukrainian scholars with their foreign counterparts in the 19th century.

It is hoped that this volume will be a fitting tribute to the memory of a man who dedicated his long and productive life to scholarly pursuit and to the betterment of the plight of his people.

Leonid Rudnytzky
Vice President
Shevchenko Scientific Society

АВТОРИ

о. Блажейовський Дмитро, д-р історичних наук і д-р богослов'я, автор статтей і монографій в латинській, англійській і українській мовах про папські семінарії східнього обряду на Україні й Білорусі на основі ватиканських і театинських архівів 17-18 ст. в Римі, проф. Українського Католицького Університету ім. св. Клименти Папи, дійсний член НТШ.

Горак Степан (1920-1987), історик, д-р філософії університету в Ерлянґен, Німеччина, мґр Університету Мічиґен, спершу викладач російської і модерної історії на університетах в Кентакі, Вандербилт, згодом проф. східно-европейської історії університету Чарльстон, Ілл. ЗСА. Дійсний член НТШ і довголітній заступник голови НТШ в ЗСА, засновник і керівник Відділу Зовнішніх Звязків, засновник і довголітній редактор журналу „Нешенелітіс Пейперс" органу „Асоціяції для студій національностей СССР і схід. Европи". Автор численних історичних студій в англійській, німецькій і українській мовах, статтей і рецензій в передових історичних журналах ЗСА, Канади й Европи.

Домбровський Олександер, мґр львівського університету ім. Ів. Франка і асистент катедри античної історії цього ж університету, головний бібліотекар Міського Архіву міста Львова, д-р філософії Українського Вільного Університету в Мюнхені, Німеччина, голова Секції Античної Історії при Українській Вільній Академії в Ню Йорку, ЗСА, дійсний член НТШ, автор численних студій з ранньої історії схід. Европи і античної України.

Кравченюк Осип, д-р філософії, проф. німецької і російської мов у Вилкес Барре Колеґії, Пеннсильванія, ЗСА, автор численних праць про звязки українських учених із захід. европейською наукою, зокрема про Слугу Божого Митр. Андрея, дійсний член НТШ.

Кульчицький Юрій, д-р філософії Джорджтавн Університету у Вашинґтоні, проф. історії стейтового університету в Янґставн, Огайо. Праці із нової історії України. Дійсний член НТШ.

Ленцик Василь, абсольвент Богословської Академії у Львові, д-р історичних наук Українського Вільного Університету в Мюнхені, Німеччина й Фордгем Університету в ЗСА, проф. Колеґії св. Василія в Стемфорді, Конн., католицького університету Сітон Гол і Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи в Римі. Праці з історії української Церкви в англійській і українській мовах. Дійсний член НТШ.

Луців Василь, д-р філософії Монтреаль-Отавського Університету, Канада, дійсний член Української Вільної Академії в Канаді, дійсний член Білоруського й Польського Наукових Інститутів, редактор і видавець виховного журнала „Життя і Школа".

о. Музичка Іван, д-р богословії Урбаніянського Університету в Римі, проф. пасторальної богословії Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи в Римі, дійсний член НТШ.

о. Нагаєвський Ісидор, д-р філософії Українського Вільного Університету в Мюнхені, Німеччина, історик Церкви, автор численних праць в англійській і українській мовах. Дійсний член НТШ.

Новосівський Іван, д-р прав Чернівецького Університету, д-р права і суспільних наук Українського Вільного Університету в Мюнхені, Німеччина, провізорний суддя в Басарабії перед Верховним Касаційним Судом в Букарешті, Румунія. Співробітник румунських, українських і німецьких правничих журналів, численні праці з історично-політичних і статистичних ділянок Басарабії і Буковини в німецькій і румунській мовах.

Падох Ярослав, д-р прав, адвокат, проф. Українського Вільного Університету в Мюнхені, автор численних праць і статтей на історично-правні теми. Громадський діяч, публіцист і пластовий діяч. Від 1977 р. голова Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗСА і президент НТШ (Канадського, Европейського і Австралійського) у світі, дійсний член УВАН.

о. Пекар Атанас, чернець ЧСВВ, д-р богослов'я, проф. Духовної Семінарії Східного Обряду в ЗСА і проф. Української Духовної Семінарії у Вашинґтоні, автор численних праць з історії Української Церкви Закарпаття в українській, англійській і італійській мовах. Дійсний член НТШ.

Рудницький Леонід, д-р філософії Українського Вільного Університету й професор цього ж університету в Мюнхені, Німеччина, надзв. проф. Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи в Римі й проф. католицького університету Ля Саль у Філядельфії, ПА., ЗСА. Автор численних праць, статтей і монографій із порівняльної літератури в німецькій, англійській і українській мовах, співробітник американських літературних енциклопедій, дійсний член і науковий секретар НТШ в ЗСА.

Сенютович-Бережний В'ячеслав, історик-геральдик та генеалог, численні праці про шляхетсько-козацькі роди України. Дійсний член НТШ.

Тесля Іван, д-р філософії, географ. Автор численних праць з метеорології, геофізики й демографії, зокрема з історії українських поселенців в Канаді, шкільних підручників з географії. Дійсний член НТШ.

Трембіцький Володимир, д-р економічних наук Українського Вільного Університету в Мюнхені й мґр. Ню Йорського Університету, проф. міжнародної економії та історії в Квінніпак і Мавнт Сейнт Мері Колеґіях в Ню Йорк стейті ЗСА, автор багатьох праць із історії міждержавних, дипломатичних та економічних взаємин держав центрально-східної Европи та Близького Сходу в англійській і українській мовах. Дійсний член НТШ.

Techinський Юрій

Фединський Юрій (1912-1979), д-р - габіль правничих наук Університету в Інсбруці, Австрія, викладач і керівник семінара української, російської і польської правничої термінології Дольмечер Інституту при катедрі словянознавства університету Карла Франца в Ґрацу, Австрія, викладач і керівник правничого відділу бібліотеки Нотр Дам університету в Індіяна, ЗСА. Дійсний член НТШ, праці в українській, німецькій і польській мовах.

о. Хома Іван, д-р богослов'я Урбаніянського університету в Римі, проф. історії Церкви Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи в Римі, ректор цього ж університету.

Чировський Микола, історик-економіст, д-р прав Університету Карла Франца в Ґрацу, Австрія і д-р економічних наук Українського Вільного Університету в Мюнхені, Німеччина, проф. Університету Сітен Гол, Савт Орандж, Н.Дж. Численні праці в українській і англійській мовах з історії і економії України. Дійсний член НТШ.

Штефан Августин (1893-1986), абсольвент Духовної Семінарії в Ужгороді, професор Учительської Семінарії і Державної Торговельної Академії тамже ж, від 1939 р. начальник міністерства шкільництва, згодом міністр освіти і релігійного виховання в уряді самостійної Карпато-Української Республики. У ЗСА проф. Академії ім. Божої Матері СС Місіонарок в Стемфорді, Конн. Автор численних посібників для торговельних шкіл, спогади в англійській і українській мовах. Дійсний член НТШ.

Штогрин Дмитро, д-р філософії університету в Отаві, Канада, бібліотекар і професор словянських літератур Іллинойського Університету Урбана Шампань. Дійсний член НТШ, постійний організатор наукової українознавчої конференції при цьому ж університеті.

Ящун Василь, абсольвент Української Богословської Академії у Львові, д-р філософії Університету Карла Франца в Ґрацу, Австрія, проф.-емерит словянської філології питсбурзького університету в ЗСА, автор численних праць із мовознавчої ділянки в українській і англійській мовах, дійсний член НТШ.

Скороти: НТШ — Наукове Тов. ім. Шевченка, ЗСА — З'єдинені Стейти Америки, мґр — маґістер, проф. — професор, УВАН — Українська Вільна Академія Наук, ЧСВВ — Чина св. Василія Великого, ПА — Пеннсилвенія, надзв. — надзвичайний.

ЗМІСТ

Miscellanea